IOAN EUGEN MAN

72
M20

BISERICI DE LEMN DIN JUDEȚUL MUREȘ

MONUMENTE DE ARTĂ POPULARĂ ROMÂNEASCĂ

REÎNTREGIREA

https://biblioteca-digitala.ro

18. NOV. 2003
15 APR 2010
30 DEC 2008
21 JAN 2009
20 DEC 2012
30 MAR 2009
13. DEC. 2013
16. APR. 2013
20 MAI 2015
17 APR 2009
22 MAI 2009
2 IUL. 2009
7. AUG. 2009
19 NOV
6. AUG. 2018

https://biblioteca-digitala.ro

IOAN EUGEN MAN

BISERICI DE LEMN DIN JUDEȚUL MUREȘ

https://biblioteca-digitala.ro

Coperta este realizată de Ioan Eugen Man şi reprezintă biserica „Sf. Nicolae" din Răstoliţa

Editura Reîntregirea
Copyright © Ioan Eugen Man 2004 şi
Editura Reîntregirea pentru prezenta ediţie
Lector: Nicolae Băciuţ
Corectură: Melinte Şerban
Culegere şi tehnoredactare computerizată: Gianina Sîntoma

IOAN EUGEN MAN

https://biblioteca-digitala.ro

IOAN EUGEN MAN

BISERICI DE LEMN DIN JUDEȚUL MUREȘ

MONUMENTE DE ARTĂ POPULARĂ ROMÂNEASCĂ

Biblioteca Județeană
MUREȘ
TÂRGU-MUREȘ

909943

https://biblioteca-digitala.ro

IOAN EUGEN MAN

Născut la 2 octombrie 1940 la Hodac (județul Mureș)

Studii liceale la Târgu-Mureș; post liceale – Școala Tehnică de Arhitectură din Târgu-Mureș (1959-1962).

Încadrat la Primăria municipiului Târgu-Mureș, compartimentul Arhitect șef (fost Serviciul de sistematizare și arhitectură), din 1962 până în 2000 când se pensionează. În perioada 1986-1990 i se încredințează conducerea compartimentului, iar între anii 1990-2000 este șeful serviciului de urbanism, unde activează și în prezent cu jumătate de normă.

Autor al mai multor studii de specialitate privind evoluția urbană a municipiului Târgu-Mureș și privitor la unele monumente de artă din județul Mureș, publicate în revistele: „Marisia" a Muzeului Județean Mureș, „Reghinul cultural" din Reghin, AD „Arhitext Desing" din București, „Anuarul Arhivelor Mureșene" din Târgu-Mureș. Dintre lucrările publicate menționăm: *Evoluția urbană a municipiului Târgu-Mureș de la începuturi până la 1848* (1984-1994), *Un monument teansilvănean mai puțin cunoscut: Biserica Evanghelică din Reghin* (1999), *Muzeul Etnografic, un monument de seamă al arhitecturii artei baroce din municipiul Târgu-Mureș* (2000), *Biserica veche reformată din Suseni* (2002), *Valori urbane și artistice la Târgu-Mureș, în secolul XVIII-lea* (2003), *Două vechi monumente de artă românească de pe Valea Superioară a Mureșului* (2003), *Primăria municipiului Târgu-Mureș – monument de arhitectură românească* (2003), *Biserica de lemn din Petelea* (2004) etc.

În cotidianul local „Cuvântul Liber" a publicat numeroase articole privind bisericile de lemn din județul Mureș.

Lucrare apărută cu sprijinul Arhiepiscopiei Ortodoxe Române a Alba Iuliei, a Direcției Județene pentru Cultură, Culte și Patrimoniul Cultural Național Mureș și al Protopopiatului Ortodox Român Târgu-Mureș.

https://biblioteca-digitala.ro

CUVÂNT ÎNAINTE

Arhitectura populară de lemn din Transilvania, cu deosebire aceea a bisericilor de lemn, adevărate creații de o viguroasă autenticitate românească, constituie una dintre cele mai interesante şi atractive domenii de cercetare, latură asupra căreia am zăbovit în perioada ultimilor ani. Aşa cum noi o cunoaştem astăzi, arhitectura populară de lemn marchează finalul unui îndelungat proces de dezvoltare, a cărui etape au fost strâns legate de condițiile geografice, istorice, social-economice şi culturale, bisericile de lemn prevalându-se de o unitate tehnică, tipologică şi ornamentală aparte.

Am cunoscut întrucâtva arhitectura bisericilor de lemn din lucrări anterioare ale unor iluştrii cercetători şi istorici de artă, cum ar fi Coriolan Petranu, Atanasie Popa, Ioan Opriş, Vasile Drăguț, Eugenia Greceanu şi mai nou Ioana Cristache-Panait, lucrări asupra cărora vom stărui la timpul potrivit. Cercetarea pe teren ne-a facilitat cunoaşterea mai îndeaproape a acestor monumente, acțiune finalizată prin dobândirea unui bogat material ilustrativ, planuri de situație, relevee ale bisericilor, în unele cazuri ele fiind unicele documentații care, în ansamblul lor, m-au ajutat să stabilesc întreaga succesiune stilistică şi tehnică constructivă. Lucrarea de față este departe de a avea pretenția cuprinderii a tot ceea ce există pe teren şi care merită a fi luat în evidență, întrucât nu a existat timpul şi posibilitatea de a ajunge la toate edificiile. De asemenea lucrarea îşi propune abordarea unor probleme legate de arhitectura, pictura şi sculptura decorativă a bisericilor din județul Mureş, precum şi o analiză sumară a contextului istoric în care ele au fost realizate.

Ne rezumăm a evidenția bisericile de lemn aflate pe teritoriul județului Mureş, care cuprinde vechi teritorii istorice, precum cel al Scaunului Mureş şi al comitatelor învecinate, Alba, Turda şi Târnava, biserici care aparțin de Eparhia Ortodoxă de Alba Iulia. De la început trebuie specificat că cercetarea pe teren a surprins continuarea procesului de dispariție a lăcaşurilor de cult româneşti din lemn. Lipsa unor documente referitoare la românii județului Mureş, dar şi din Transilvania în general, datorită vremelnicilor stăpânitori, preocupați mai mult de soarta proprie decât a celor asupriți, a acreditat teza potrivit căreia românii s-au aşezat la nord de Carpați mult mai târziu, fiind considerați ca tolerați şi ca urmare au fost lipsiți de drepturi. Pe lângă cercetările arheologice, toponimice, lingvistice, ca să enunțăm doar câteva, bisericile de lemn, ca documente materiale vii, vin şi atestă existența permanentă în spațiul carpatic a românilor. Odinioară, fiecare comunitate românească îşi avea propriile lăcaşuri de închinăciune, care, datorită vremurilor de restrişte şi de deznaționalizare, s-au împuținat tot mai mult. Ca urmare, în anii 1985-1986, pe teritoriul județului Mureş mai existau doar 70 biserici de lemn, față de 154 care au dispărut pe parcursul timpului. Şi dacă luăm în considerare şi cele 25 mănăstiri şi schituri dispărute, tabloul pierderilor din județ devine şi mai evident. Făcând o analiză statistică a datelor cuprinse în lucrarea de față, constatăm cu regret că în județul Mureş numărul bisericilor de lemn, care îndeplinesc condiția de a fi considerate monumente istorice şi de arhitectură, s-a diminuat, procesul de dispariție, fie dintr-un motiv sau altul, persistând şi în prezent. De aceea, din cele 65 de biserici, ce formează obiectul lucrării de față, câteva nu mai există, ele fiind demolate în perioada ultimilor ani sau decenii, însă datorită valorii lor de document de extremă complexitate, le analizăm, restituindu-le culturii româneşti şi posterității.

Lucrările de istorie a artei, a arhitecturii româneşti vechi, opere ale unor cunoscuți specialişti, expun un impresionant volum de cunoştințe detaliate, care, întregite cu noile informații de care dispunem, furnizate de cercetările de pe teren şi de literatura nouă de specialitate, fac posibilă elaborarea unui nou studiu, mai aprofundat, al acestora monumente. Prima parte a lucrării tratează raportul dintre arhitectura populară de lemn şi arhitectura eclezіastică, precum şi viața bisericilor şi mănăstirilor de lemn, fie strămutate pe alte meleaguri, fie dispărute. Partea a doua a lucrării, mult mai vastă, o dedicăm analizei

https://biblioteca-digitala.ro

tipologice a celor 65 de biserici de lemn. Prezentarea acestora o facem în ordinea tipului aparținător, pentru fiecare dintre ele urmărind ordinea alfabetică a denumirii localităților. La sfârşitul descrierii fiecărui tip de biserică, am introdus un subcapitol, privind considerații de ordin general, pentru a putea trata analogiile și diferențierile monumentelor analizate, precum și aspectul particular al acestora față de edificii similare aflate în alte zone din țară.

Fără să trecem la o prezentare mai pe larg a cadrului istoric al localităților, aceasta nefiind intenția lucrării de față, ne rezumăm a înfățișa câteva repere de ordin documentar și statistic, începând de la primele mențiuni documentare până în secolul al XX-lea, pentru a releva evoluția numirii localității în limba română, maghiară și germană, în decursul timpurilor. Deosebit de utile în această direcție se dovedesc cele două volume ale **Dicționarului istoric al localităților din Transilvania**, întocmit de Coriolan Suciu, dar și colecția de **Documente privind Istoria României**, seria „C", Transilvania, vol. III, lucrări la care vom reveni la timpul potrivit. Datele oferite sunt deosebit de prețioase, ele permițând cunoașterea denumirii localităților în diferite momente istorice și, nu în puține cazuri, aducând lumină în existența în acestea a românilor, încă de la primele atestări documentare, cum ar fi: Olah Beolkeny – Beica Română, azi Beica de Jos; Oláh Kocsárd – Cucerdea Română, azi Cucerdea; Oláh Nádas – Nadășa Română, azi Nadășa; Oláh Sállyi – Șeulia Română, azi Șeulia de Mureș; Olah Sarmas – Sărmașu Românesc, azi Sărmășel; Oláh Theremy – Tirimia Română, azi Tirimioara sau Olah Zentt Marton – Sânmărtinu Românesc, azi Sânmărtinu de Câmpie, ca să enunțăm doar câteva asemenea cazuri.

Nu lipsite de interes și importanță se dovedesc sursele documentare, conscripțiile, îndeosebi cele provenind din secolele XVIII – XIX, ele oferindu-ne surpriza să aflăm că o mulțime de așezări care posedau scriptic câte una sau două biserici, acestea nu mai existau încă din prima parte a secolului XX. Pentru a ne atinge scopul am apelat la conscripțiile din anul 1733 a episcopului Ioan Inocențiu Clain, din anul 1750 a vicarului episcopesc Petru Pavel Aaron, dintre anii 1760-1762 pe timpul generalului Buccow și celei din 1805 întocmită pentru confesiunea ortodoxă de Comisia Consistoriului din Sibiu. Dacă am încerca să departajăm edificiile după confesiuni nu vom obține date clare decât în parte, fiindcă trecerea, apoi revenirea populației la unire și respectiv la ortodoxism, pe tot parcursul secolelor XVIII – XIX, s-a repetat de atâtea ori încât s-a ajuns la situații derutante în care nu numai enoriașii, dar și preoții nu mai știau dacă aparțin Sibiului sau Blajului. Ca urmare, conscripțiile slujesc doar în parte la întocmirea istoricului monumentelor, mai ales a acelora despre care nu avem nici o informație documentară, dar sunt indispensabile în cunoașterea răspândirii și grupării lor, concomitent cu aprecierea numărului locuitorilor (familiilor) de români în anumite momente, chiar dacă nu-i putem compara cu al celorlalte neamuri conlocuitoare. Aceste lipsuri sunt compensate de noile surse, respectiv recensămintele din perioada modernă, începând cu cel din anul 1857, urmat de cele din anii 1880, 1910, 1930, 1966, 1992. În fine, date prețioase am obținut din **Șematismul jubiliar greco-catolic** din anul 1900 și cel din anul 1932, ele oferind o primă datare a bisericilor, hramul ce-l aveau bisericile, precum și unele date istorice, inclusiv privind structura demografică a locuitorilor pe confesiuni.

Dacă forma de plan a bisericii de lemn, importantă în cunoașterea etapelor de evoluție a construcției, este ușor de constatat, ea fiind înfățișată pe larg și de Ioana Cristache-Panait în diferitele sale lucrări publicate, cunoașterea și stabilirea acestora sub aspectul tuturor tipurilor s-a dovedit mai dificilă. Pentru încadrarea corectă a bisericilor în tipul aparținător, de un real folos s-au dovedit lucrările lui Atanasie Popa, Virgil Vătășianu, Grigore Ionescu, Eugenia Greceanu, iar pentru comparație cu celelalte edificii similare din alte zone geografice, lucrările lui Radu Crețeanu și Andrei Pănoiu.

Componentele artistice ale bisericilor analizate, între care sculptura decorativă, pictura murală și icoanele, au fost abordate în măsura în care ele prezintă anumite aspecte ale ctitoririi și evoluției, sau sunt de o certă valoare artistică ori documentară. Repertoriul

https://biblioteca-digitala.ro

ornamental prezintă motive din cele mai diverse, începând cu consolele în formă de aripi decorative, cum întâlnim la bisericile din Reghin, Pănet, Sărmăşel Gară, Cheţani, Săcalu de Pădure, etc.. şi continuând cu ornamentul în formă de frânghie, folosit atât de arhitectura de lemn cât şi aceea de zid, precum cel întâlnit la bisericile de la Cuci sau Băiţa. Remarcabile intrări, împodobite în relief cu diferite motive populare, cu funii, cu zimţi, cu cruci, cu pomul vieţii etc.., întâlnim la bisericile de la Pănet, Sărmăşel-Gară, Oroiu, Băiţa şi multe altele. De o formă mai puţin obişnuită sunt portalurile bisericlor de la Cuştelnic şi Lăpuşna, în formă de lăcaş de cheie, fiind printre puţinele asemenea exemplare din Transilvania.

Numeroşii meşteri zugravi au lăsat posterităţii un bogat material decorativ – picturi murale şi icoane - remarcabile fiind cele întâlnite la bisericile din Bozed, Băiţa, Cuştelnic, Oroiu, Petea, Săcalu de Pădure şi multe altele - ale căror însemnări fac cunoscut uneori autorul, anul realizării, dar şi plătitorii acestora.

Planşele, în cea mai mare parte au fost executate de noi, pentru cele preluate din alte lucrări de specialitate făcând cuvenita precizare. Acolo unde a fost posibil am căutat ca desenele explicative să constituie un material ştiinţific, prin marcarea etapelor de construire sau a transformărilor suferite de-a lungul timpului, unele, precum cele ale bisericilor de la Vălenii, Săcalu de Pădure, Reghin, constituind documentul de bază în întocmirea documentaţiei tehnice în vederea renovării lor. Pentru fiecare biserică am prezentat planşa cu încadrarea în teritoriu, ea uşurând determinarea aşezării edificiului în sit. Ilustraţia, fotografiile color sau alb-negru, a fost realizată în mare parte de autor, altele au fost puse la dispoziţie, cu multă bunăvoinţă – îndeosebi imagini mai vechi ale monumentelor – de regretatul istoric drd. Traian Bosoancă şi fotograful Stan Petru, de la Muzeul Judeţean Mureş, cărora şi pe această cale le aduc calde mulţumiri. Se cuvine a adresa un cuvânt de mulţumire lui Dimitrie Poptămaş, directorul Bibliotecii judeţene Mureş precum şi colaboratorilor Mariana Ciucă şi Radu Mihail, pentru sprijinul acordat, prin punerea la dispoziţie a vastului material de specialitate solicitat.

La sfârşitul lucrării am ataşat anexele, menite să ofere, pe scurt, principalele date privid localităţile deţinătoare de biserici de lemn, cu indicarea primei atestări documentare; bisericile, mănăstirile şi schiturile dispărute; datarea bisericilor de lemn existente; precum şi zugravii de biserici şi făuritorii de icoane care au activat în judeţul Mureş.

Pentru uşurarea lecturii, notele au fost situate la sfârşitul fiecărui capitol , iar la descrierea fiecărui monument, literatura de specialitate a fost menţionată sub forma unei liste bibliografice selective, periodicele şi sursele documentare având prescurtări.

Târgu-Mureş, aprilie 2005

https://biblioteca-digitala.ro

ARHITECTURA POPULARĂ ŞI INFLUENŢA EI ASUPRA ARHITECTURII ECLEZIASTICE

Bisericile de lemn româneşti întruchipează una dintre cele mai particulare realităţi ale vieţii spirituale ale poporului român. Nefiind un fenomen zonal, ele sunt întâlnite pe întregul teritoriul ţării, în toate provinciile istorice, formând o unitate tipologică, constructivă şi ornamentală, ca rezultat al unei evoluţii de secole, ce-şi are originile în arhitectura populară – casa ţărănească de lemn – şi nici de cum în împrumuturi străine. Această unitate a bisericilor de lemn româneşti nu trebuie înţeleasă ca o uniformizare. Există o diversificare zonală, distingându-se mai multe grupe specifice zonelor etnografice de unde provin, aspect care va fi tratat la timpul respectiv.

Fundamental, în considerarea bisericilor de lemn româneşti, este apartenenţa lor la vastul domeniu al creaţiei populare, fiindu-le propriu tot ce implică acest concept: continuitatea unei străvechi tradiţii în arta construcţiilor, în cea mai mare parte opera anonimă a maselor populare. Beneficiind de întinse ţinuturi acoperite de seculare păduri, poporul român şi-a construit din lemn, în principal casa, folosind diferite tehnici, dar şi anexele gospodăreşti sau de tehnică populară. Vechile construcţii, casele cât şi bisericile, erau ridicate acolo unde terenul permitea aşezarea acestora, fie direct pe pământ, fie pe lespezi de piatră, puse din loc în loc sub talpă, care datorită greutăţii edificiului se afundau parţial în pământ. Nu intenţionăm să facem o incursiune în istoria evoluţiei casei ţărăneşti, însă considerăm necesare câteva repere, ele fiind legate direct şi de biserica de lemn. Lemnul, principalul material de construcţie, fiind perisabil, a făcut ca viaţa construcţiilor să nu fie prea îndelungată, din care cauză multe au dispărut. Însă prin firea conservatoare a ţăranului român de a păstra vechile forme, odată cu adoptarea celor noi, s-a reuşit ca în arhitectura românească să se păstreze alături de tipurile mai noi şi cele vechi.

Străvechea casă a ţăranului român din Transilvania era construită din bârne de lemn, de regulă din esenţă tare, dar şi din brad, a căror capete erau prinse în sistemul de „cheoturi" sau „mucuri". Aici, constatăm că doar românii au recurs aproape în exclusivitate la acest mod de întocmire a pereţilor, întrucât în spaţiul european, cu deosebire la popoarele germanice şi slave, a fost adoptată soluţia de susţinere a pereţilor prin stâlpi verticali, sau prin sistemul „în furci", la care, pentru cununile orizontale, sau utilizat grinzi rotunde de brad. La români principalul element de susţinere îl constituia talpa de la baza construcţiei, din lemn de esenţă tare, care avea rolul de a neutraliza eventualele împingeri ale pereţilor şi de a asigura stabilitatea construcţiei. De pe masiva talpă se ridică pereţii din bârne, deasupra cărora se aşează cununa cu rolul de a încheia pereţii şi a suporta împingerile exercitate asupra lor, prin căpriori, de acoperiş. Pentru a se diminua efectul de împingere laterală a pereţilor, anonimii meşteri au procedat la înălţarea acoperişului, realizând scurgeri rapide a apei, cât şi montarea de grinzi transversale pe pereţi. Golurile, uşile şi ferestrele, create în pereţii construcţiei, sunt de obicei reduse ca număr şi mărime, fără intervenţii la cele două cadre de bază: talpa, care la uşi formează un prag înalt, şi cununa cu rol de centură de siguranţă. Uşciorii intrărilor sunt prinşi în talpă şi cunună prin intermediul mucurilor pentru a nu le slăbi rezistenţa. Mici ferestre, de fapt luminatoare, erau practicate prin secţionarea a două bârne alăturate, uneori în formă de aripi deschise, precum avea biserica din Mura Mare, adusă de la Iara de Mureş, în mărimi de 25 x 17 cm. Acoperişul, de regulă unic pentru întreaga construcţie, are învelitoare confecţionată din paie sau şindrilă.

Înscriind un plan dreptunghiular, de diferite mărimi şi număr de încăperi, mai târziu casa este completată cu prispa sau târnaţul, cum este definit în Transilvania, cu rolul de a proteja pereţii şi de a crea un loc de odihnă sau aşteptare în afara edificiului. Prispa era ridicată pe una, două, sau chiar trei laturi, formată „... *dintr-o umplutură de pământ sau piatră*

https://biblioteca-digitala.ro

pe marginea căreia se aşeza o talpă de lemn în care erau încastraţi stâlpii ai căror capete de sus cioplite în mucuri sprijineau „cununa" acoperişului"[1]. Erau asemenea târnaţuri „desfundate" a căror decoraţie o constituia doar stâlpii de susţinere, dar şi „înfundate" cu *„scânduri traforate şi stâlpi ai căror capete de sus erau împodobite cu rudimente de arcade aplicate".*[2] De remarcat că prispa, pridvorul în general, ca element constructiv, evoluează în paralel atât la locuinţă, cât şi la biserică, îmbrăcând formele tradiţionale ale zonei unde se află. Constatăm că la bisericile din judeţul Mureş sunt întâlnite toate formele de plan răspândite în ţară, ca element caracteristic al arhitecturii în lemn, aşa cum bine arăta Nicolae Iorga: *„Creaţiunea multilaterală a poporului nostru este aceaşi peste toate provinciile".*[3] Vechi case s-au păstrat până în zilele noastre, altele au preluat formele tradiţionale ale vechii arhitecturi populare. Deosebit de sugestive sunt exemplele de case date de Pompei Mureşanu [4] în studiul dedicat casei ţărăneşti din Câmpia Transilvaniei. Cristalizată în cea de-a doua parte a primului mileniu, casa ţărănească a românului cuprindea două încăperi: „tinda" şi „casa dinainte" adică camera. O casă din Lueriu, *„cu lungimea totală de 9,90 m şi lăţimea de 4 m"*, este ridicată în sistemul „în şoşi". O altă casă, din Săcalu de Pădure, la nr. 78, *„construită în anul 1834 din „căture" masive de stejar cu colţurile prinse „în cheoturi româneşti"*, (sau ciobăneşti), are de această dată şi loc de depozitare a alimentelor (cămara de alimente), precum şi prispa pe două laturi. Asemenea case sunt descrise şi de Ioana Cristache – Panait:[5] o casă din Mura Mică aflată *„pe soclu de piatră (cu pivniţă) şi are târnaţ, pe două laturi, cu cerdac cu stâlpi sculptaţi";* casa parohială din Băiţa, care prin refacerile ei din anul 1960 preia formele de plan *„a celei anterioare: târnaţ parţial, spaţiul aferent acestuia fiind delimitat cu arcade pe pilaştrii, bogat sculptate cu motive străvechi"*, motive regăsite şi la intrarea în prispa de lemn din localitate. Mai sunt amintite două case din Logig, care cuprindeau câte o cameră şi tindă, *„ambele cu târnaţ şi acoperiş în patru pante, cu învelitoare din paie".*

Planul bisericii de lemn la români porneşte, aşadar, de la construcţiile de lemn profane, adaptat necesităţilor liturgice. Legătura dintre casa ţărănească şi biserică apare uşor de înţeles dacă ţinem seama de caracterul popular al creştinismului la români, liber acceptat şi nu impus în mod forţat, precum la unguri. Desigur, noul ritual creştin a impus unele transformări ale clădirilor, întrucât *„oricât de modeste ar fi fost organizaţiile bisericeşti, acestea trebuiau totuşi să satisfacă cerinţele liturgice ce necesitau trei încăperi înşiruite de la est la vest: altarul, naosul şi pronaosul, la care se adăuga, fără a fi generalizată, tinda".*[6] Cerinţele creştinismului impuneau adăugarea pronaosului, implicit redimensionarea spaţiilor, noile schimbări efectuându-se desigur de-a lungul secolelor. Modificări impuse de ritual cunoaşte şi altarul, care la bisericile ortodoxe cuprinde cele două compartimente, simetric aşezate: la nord se află prothesis sau proscomidia ce adăposteşte ofrandele credincioşilor, pentru binecuvântarea preotului, iar la sud diaconiconul, ca loc de păstrare a veşmintelor liturgice. Dacă la începuturi altarul era despărţit de naos doar de o simplă balustradă, treptat aceasta este înlocuită de un perete – iconostasul -, străpuns de două, apoi trei uşi: la mijloc „uşile împărăteşti", lateral „uşile diaconeşti". Desigur, vechile lăcaşuri de închinăciune nu puteau fi decât din lemn faţă de care Vasile Drăguţ[7] remarca: *„Nu ştim cum vor fi arătat bisericile de lemn la români în acea vreme, dar ţinând seama de adevărul, uşor de verificat, că, nu numai în Transilvania, ci la scara întregului teritoriu românesc, din Maramureş la Dunăre şi din Crişana până în Moldova de răsărit, se constată o perfectă unitate tipologică şi, totodată, o intimă consubstanţialitate cu casa ţărănească, se poate afirma că încă de atunci procesul de constituire era, principal, încheiat".*

Datorită vremurilor, existenţa bisericii româneşti din Transilvania ca de altfel şi practicarea cultului ortodox s-au aflat într-o continuă primejdie. Expansiunea regatului feudal maghiar în Transilvania s-a făcut în detrimentul românilor, care pierzând stăpânirea asupra propriilor pământuri şi bunuri s-au văzut îngrădiţi şi în alte drepturi, între care şi cel de-aşi practica credinţa. Deosebindu-se de noii cuceritori, atât etnic, ca obârşie, limbă, obiceiuri, ei fiind de origine romanică, dar şi ca religie, fiind ortodocşi, românii aparţin de

https://biblioteca-digitala.ro

lumea ortodoxă sud-est europeană. La toate acestea adăugăm şi interdicţiile papale de a practica cultul ortodox, menţinute timp de mai multe secole. În aceste condiţii istorice este de înţeles că dezvoltarea unei arhitecturi monumentale româneşti nu era posibilă şi ca urmare numărul unor astfel de monumente durate „în piatră" este mai mic. În schimb, bisericilor de lemn, mai modeste ca dimensiuni, dar şi mai sărace decât cele de zid, le-a revenit sarcina de a exprima creaţia poporului român, constituind monumente de adevărată arhitectură. Referindu-se la această stare de lucruri D. Antonescu remarca: *„În aceste condiţiuni cerinţa de a satisface pe mai departe nevoile spirituale ortodoxe a stat sub semnul fireştii continuităţi în sarcina arhitecturii populare de lemn, practicată de anonimii meşteri cioplitori, purtători ai tradiţiei dacice în ceea ce priveşte construcţiile bisericeşti de lemn".*[8]

Legătura directă a casei ţărăneşti cu biserica de lemn românească este fericit sesizată de Paul Petrescu,[9] prin trei aspecte. O primă constatare de ordin general este că *„ele sunt construite din aceeaşi materie primă, ca şi casele, în aceleaşi tehnici, au un plan simplu, similar caselor ţărăneşti, dar adaptat nevoilor culturale, au aceleaşi categorii de decoruri ca şi casele ţărăneşti".* Constatarea o putem considera valabilă pentru toate zonele geografice ale ţării întrucât *„pe teritoriul românesc biserica urmează în linii mari, tipul de locuinţă al regiunii respective".* Cel mai elocvent exemplu de biserică de lemn ce păstrează formele tipologice ale casei ţărăneşti îl oferă cele două edificii din satul Deag, aparţinător oraşului Iernut, exemplare foarte rare de asemenea biserică. Deşi nu au vechimea pe potriva originii, dar nici nu o pot avea datorită materialelor perisabile componente, ele merită o analiză ştiinţifică mai atentă.

Al doilea aspect sesizat de autor, *„de ordin mai limitat de cazuri, dar ilustrând o veche etapă, importantă în evoluţia bisericilor de lemn, reprezintă în fond o confirmare a celor spuse mai sus despre legătura dintre casă şi biserică, indicând punctele de convergenţă până la identificarea a celor două linii de dezvoltare paralele şi asemănătoare ale casei şi bisericii; este vorba de bisericile-casă, adică de acele edificii în care sunt întrunite şi topite în mod intim caractere ţinând de ambele categorii de construcţii."* Nu puţine sunt cazurile în care bisericile nu au turn, iar acoperişul acestora în patru ape nu se deosebeşte cu nimic de cel al casei ţărăneşti. Am menţionat cazul bisericilor de la Deag, însă pe teritoriul judeţului Mureş mai întâlnim asemenea exemplare, cum ar fi cele de la Porumbeni, Petea, Chinciuş, Subpădure, Cecălaca, etc.., care numai privite mai îndeaproape îşi dezvăluie adevărata lor destinaţie.

În fine, cel de-al treilea aspect sezizat de autor, *„se referă la acea <viaţă> a monumentelor pa care am amintit-o. Ca şi casele, bisericile de lemn călătoresc. Multe sunt exemplele ce pot fi date despre biserici vândute şi mutate din satele lor de origine la mari distanţe, în alte regiuni."* Şi judeţul Mureş cunoaşte numeroase asemenea strămutări de biserici, unele cazuri având loc în urmă cu mai multe decenii sau chiar în secolele trecute, aspect ce-l vom trata mai amănunţit odată cu prezentarea respectivelor monumente. Ne vom referi, de această dată, doar la o singură biserică de lemn, strămutată în altă zonă geografică din ţară şi ca urmare considerată „pierdută" pentru judeţ, asupra căreia şi nu numai a ei, s-a aplecat cu dragoste şi probitate profesională Ioana Cristache-Panait.[10] Provenind din secolul al XVIII-lea, inscripţia de pe pragul de sus menţionând *„văleat 1731 în luna mai 17",* biserica „Sf. Arhangheli" din Lueriu este strămutată în anul 1939 de către Regina Maria la Bran, sub impropria denumire de biserică a castelului. În anul 1956 este mutată la schitul „Sf. Gheorghe" de la Jercălăi, judeţul Prahova.

Aşa cum se prezintă astăzi, bisericile de lemn sunt rezultatul strădaniei colective şi anonime, cu rare ocazii cunoscându-se autorul, ce *„reprezintă, în esenţă ultima etapă a unei evoluţii ce a preluat, perfecţionând, tipare mult mai vechi, care din cauza materialului şi-au încheiat cândva existenţa, după cum, arhitectonica lor desăvârşită apărută din acel simţ deosebit al compunerii volumelor şi al plasării decorului, presupune o neîndoielnică cunoaştere a meşteşugului de a lucra lemnul întemeiat pe o străveche*

https://biblioteca-digitala.ro

tradiție."[11] Privite fără prejudecăți, bisericile de lemn nu pot fi considerate replici în materiale mai perisabile ale celor de zid. Fără să facem abstracție de unele influențe reciproce, lăcașurile de lemn se circumscriu unui context cultural distinct și au calea proprie de dezvoltare. Deoarece din perspectiva istorică, edificiile de lemn, în general, le preced pe cele de piatră, lemnul, ca și pământul nears, fiind materialele de construcție folosite din vechime, înaintea pietrei sau cărămizii arse. Fără a îndeplinii funcția de reprezentare, bisericile de lemn se remarcă prin dimensiunile lor mai modeste față de suratele lor din zid. Tocmai de aceea încercarea unora de a data bisericile de lemn românești în secolul al XIV-lea, ca derivație din arhitectura din piatră, nu are nici un suport documentar. Pentru că, așa cum sesizează Dinu Antonescu, *„Există o arhitectură a pietrei după cum și una a lemnului, fiecare manifestându-se și influențându-se reciproc; dar atunci când pădurea domină de veacuri, arta lemnului poate ea singură să producă capodopere de valoare universală."*[12] Desigur, unitatea bisericilor de lemn românești nu înseamnă și uniformizarea acestora. Geografic, și după specificul zonei etnografice, Paul Petrescu face o diferențiere a edificiilor, în raport de unele elemente de detaliu, sistem constructiv sau decorativ. Rămânând doar la Transilvania, în care este situat și județul Mureș, autorul[13] stabilește 16 asemenea grupe, după cum urmează: 1. Bisericile din Maramureș; 2. Țara Oașului, 3. Satu Mare, 4. Țara Lăpușului, 5. Valea Someșului, 6. Ținutul Zalăului, 7. Ținutul Silvaniei, 8. Bihorul, 9. Țara Zarandului, 10. Valea Arieșului, 11. Bazinul Ampoiului, 12. Ținutul Albei și Târnavelor, 13. Bazinul Superior al Mureșului, 14. Țara Oltului, 15. Mărginimea Sibiului, 16. Pădurenii Hunedoarei.

Un alt aspect pe care îl prezentăm este cel al vechimii bisericilor de lemn. În numeroase cazuri, cercetătorii opinează că acestea provin din secolul al XIV-lea. Dar, cum bine observă Paul Petrescu,[14] *„O împrejurare esențială nu trebuie lăsată la o parte în judecarea vechimii bisericilor de lemn românești: avem de-a face pe teritoriul de formare a poporului nostru cu o lume creștinată încă din secolul al IV-lea"* Autorul mai presupune că pe parcurs, de-a lungul veacurilor, *„meșterii țărani obișnuiți cu lucrul lemnului să fi ajuns la unele formule proprii de construcție, fără să fie nevoie să aștepte contactul cu arhitectura de piatră apuseană, contact produs de-abia târziu, în secolele al XIII-lea' și al XIV-lea,"* considerând că în acea perioadă *„construcțiile de lemn românești ajunseseră deci la soluții proprii în epoca în care se produce contactul cu arhitectura romanică și gotică occidentală"*, contact prin care se preiau unele forme ale arhitecturii în piatră, precum bolțile semicilindrice, arcurile frânte, turnul cu coif și unele tipuri de arcade.

Bun cunoscător a artei populare de lemn din Transilvania, Coriolan Petranu pune în discuție și originea turnului la bisericile de lemn ale romînilor.[15] Autorul pune sub semnul întrebării existența anterioară a turnului de lemn la bisericile de lemn ale românilor menționând: *„Ipoteza noastră, că bisericile de lemn ar fi avut turn în epoca romanică este discutabilă prin faptul, că bisericile din Maramureș la începutul sec. 17-lea nu aveau turn, deși aveau clopot"*, dând ca exemplu biserica din Cuci provenită dintr-o perioadă mai recentă, dar păstrând vechiul sistem cu clopotnița alături de edificiu. Cu timpul, influența arhitecturii apusene se resimte și la bisericile de lemn din Transilvania, noua formă de turn fiind introdusă prin intermediul sașilor și altor meșteșugari străini. Cum bine observă C. Petranu, *„de la turnurile ridicate de sași și străini, le-au putut împrumuta românii și ungurii"*, punând, totuși, întrebarea *„dacă nu a existat în Ardeal înaintea venirii sașilor o arhitectură de lemn, care ar fi putut servi ca bază pentru explicarea originei"*.[16]

Majoritatea acestor biserici aparțin ca dată de construire sau reconstruire secolului al XVIII-lea, ele moștenind însă forme mai vechi, și care, datorită materialului de construcție, a unor intervenții ce s-au dovedit păgubitoare, dar și altor accidente, nu s-au mai păstrat și ca urmare sunt mai puțin cunoscute. Rămânând la formele vechi ale artei populare, se ridică întrebarea: de când datează și care îi sunt originile? Este o întrebare la care a da un răspuns nu este tocmai ușor. Ea a apărut ca urmare a unor necesități, iar transformările survenite de-a lungul veacurilor cu greu pot fi stabilite. Abordând tematica despre arta

https://biblioteca-digitala.ro

țăranului român, respectiv geneza și originile sale, cunoscutul om de cultură Alexandru Tzigara Samurcaș (1872-1952),[17] avea să precizeze: *„Vechimea artei noastre țărănești trebuie să fie aceeași ca și a primelor așezări mai stabile ale poporului nostru. Perfecțiunea tehnicilor și mai ales complicația măiestrită a unora din izvoade sunt cea mai bună dovadă a unei vârste înaintate. Căci asemenea forme desăvârșite nu se nasc spontan. Sunt ultima treaptă a unei dezvoltări succesive. Și chiar atunci când modele mai vechi nu se mai găsesc, totuși ele se pot reconstitui de cele mai multe ori prin produsele mai noi, care nu sunt decât o copie servilă a unui izvod mai vechi, care s-a repercutat nealterat până în zilele noastre"*. Cât privește originea artei noastre populare, autorul constată lipsa unor elemente de comparație, considerând *„însă se pare că asupra elementelor constitutive trace și romane s-au altoit în urmă influențele slave. Din contopirea tuturor acestor elemente, neamul românesc și-a căpătat fizionomia sa particulară și așa de lesne distinctivă"*.

Cu toată penuria de date privitoare la vechile biserici existente odinioară în județul Mureș, tradiția consemnează totuși asemenea așezăminte religioase. Printre cele mai vechi biserici consemnăm pe aceea ce purta hramul „Sfinții Arhangheli", din Bărboși (Săcalu de Câmpie), provenind probabil din anul 1312,[18] care ulterior, potrivit obiceiului la bisericile de lemn, a cunoscut repetate reconstruiri. Veche biserică, atestată în anul 1348, se afla și la Sărmașu,[19] pe locul unde în prezent se află edificiul ce poartă hramul „Sfinții Arhangheli". Tot tradiției, din secolul al XIV-lea aparține fostul schit al călugărului Nicolae din actualul Nicolești (com. Crăciunești), la care este de remarcat concordanța dintre antrotoponimul Nicolae și macrotoponimul Nicolești.[20] Trecând în secolul al XV-lea, documentele vremii consemnează existența cnezatului de la Ulieș (com. Râciu), în anul 1446: *„knezius de Vlúes"*, [21] care, categoric, trebuia să aibă o biserică de lemn, dar și biserica de lemn românească, cu casă parohială: *„domus plebanus walahorum"* de la Grebenișu de Câmpie, în anul 1447.[22] **Șematismul jubiliar** de la 1900 ne transmite existența, odinioară, a lăcașului de lemn de la Chinari (com. Sântana de Mureș), ridicat în anul 1479, *„în onoarea ss. Archangeli"*,[23] deși asupra anului sunt unele rezerve. Înaintând în timp, aflăm știri despre biserica de lemn de la Sălcud (orașul Iernut) la anul 1500,[24] apoi despre bisericile de la Căpușu de Câmpie (com. Iclănzel) la 1532[25] și Urisiu de Jos (com. Chiheru de Jos) la anul 1539,[26] Aparțin secolului al XVI-lea și bisericile de la Iclandu Mare (com. Iclănzel), Lechința (orașul Iernut), Pogăceaua și Chimitelnic, fostul Cipăieni (com. Sânger), toate la anul 1541.[27] Înfruntând greutăți tot mai aspre, obștiile sătești românești continuă să-și ridice noi biserici, ele înmulțindu-se neîncetat. Studiul introductiv a lui Vasile Drăguț, la valoroasa lucrare a lui Ioana Cristache-Panait[28] permite cunoașterea câtorva monumente realizate în județul Mureș în secolul al XVII-lea: Petelea (1630), Hodoșa (1642), Deag - orașul Iernut, Chimitelnic - com. Sânger, 1670, Sărmășel Gară – oraș Sărmașu, 1692, Vălenii – com. Acățari, 1695, dar și cele de la Cuci, Maiorești - com. Rușii Munți, Băița - com. Lunca, Valea Largă, sau Sânmărghita din com. Sânpaul.

Alături de bisericile fortificare ale sașilor, cele de lemn ale românilor din Transilvania constituie aproape singurele creații originale apreciate. Dacă exponentele „de piatră" ale românilor, create de arta cultă, sunt mai rare, mult mai numeroase sunt cele realizate în lemn, adevărate documente ale artei populare. În anul 1941, încă se mai putea aprecia că *„... cele peste 1400 biserici vechi de lemn, răspândite pretutindeni în Ardeal și cu deosebire în cel de nord; mai modeste, mai sărace decât cele de zid, dar totuși – arta nu se măsoară cu metrul – monumente de adevărată arhitectură, create de geniul nostru național"*.[29] Încă din prima parte a secolului al XX-lea, nu puțini străini au remarcat arta populară românească.[30] Hans Wühr, de origine din Transilvania, de la Biblioteca de Artă a muzeelor din Berlin, făcea aprecierea *„... că originea bisericilor de lemn trebuie căutată în casa de lemn a satului"*, iar Lad. Szinte constata că *„... sunt așa de frumoase, armonice, așa de simple, decorurile atât de originale, fiecare bucată o capodoperă"*. Remarcabilă apreciere ne lasă Fr. Schulcz, care, făcând o analiză a bisericilor din zona Sătmarului, considerate, ca

https://biblioteca-digitala.ro

arhitectură superioare celor din Norvegia sau Elveția, ajunge la concluzia că: *„Bisericile norvegiene nu oferă nici pe departe, în formele lor esențiale, claritatea și conștiința de sine arhitecturală de a face efect prin masele principale, precum este cazul aici, ci se pierd în detalii exagerate, sălbatice, romantice, neglijând formele de bază”,..."Impresia ce lasă aceste biserici de lemn este neobișnuită, covârșitoare", „...aceste clădiri de lemn perfecte sunt opere de artă arhitecturală în felul lor", „... chiar simplul meseriaș a creat clădiri, pe care posteritatea le poate aprecia ca remarcabile".*[31] La rândul său V. Myskowski menționa că *„... a sosit timpul ca aceste biserici, cu care s-ar putea mândri nu o singură țară, să fie examinate în mod special prin desenuri fidele, fotografii, și să fie publicate, servind ca dovadă a activității artistice din vremurile trecute și a gradului de dezvoltare a artei și culturii".*[32]

De altfel bisericile de lemn din Transilvania, constituie pentru Coriolan Petranu, istoricul artei, principala categorie de monumente, cărora le dedică valoroase lucrări, [33] acestea la rândul lor trezind interesul și aprecierea numeroșilor specialiști în domeniu din Europa. Într-o scrisoare, datată la 2 noiembrie 1934, cunoscutul istoric de artă Henri Focillon [34] îi scria cercetătorului român: *„Aceste biserici de lemn din Ardeal sunt fermecătoare și venerabile și ele ne spun mult. În bogata serie de edificii de același gen și din aceeași materie, ele prezintă multe trăsături originale, pe care, din fericire, le-ați pus în lumină".*[35] Legat de o altă lucrare, privitoare la poziția Transilvaniei în istoria artei bizantine, cunoscutul profesor german Edmund Weigand,[36] considera că *„... bisericile reprezintă pe de o parte stilul romano-bizantin, pe de altă parte unul pătruns de elemente bisericești apusene, în timp ce pictura bisericească și produsele meșteșugărești artistice urmează, în general, o tradiție răsăriteană. Influența bizantină s-a transmis, în mod natural, în primul rând prin intermediul Moldovei și Munteniei".*[37]

Cu toate acestea arhitectura ecleziastică în lemn a fost mai puțin studiată, până nu demult neacordându-i-se importanța cuvenită ca fenomen artistic. Referindu-se la lipsa de interes manifestată de unii cercetători față de arhitectura de lemn Constantin Joja arăta: *„Arhitectura de lemn, printr-o inexplicabilă neînțelegere, a fost considerată întotdeauna ca mai puțin capabilă de monumentalitate, de expresie, de suport a mesajului național, de perfecțiune plastică maximă și de precizie stilistică decât arhitectura de piatră și cărămidă. Prin plasticitatea materialului, printr-o mai îndelungată rafinare stilistică, printr-o incomparabilă întindere a clădirilor în toate timpurile și în toate climatele, arhitectura de lemn a căpătat realizate, într-un anumit fel, o supremație plastică asupra arhitecturii de piatră sau de cărămidă".*[38]

NOTE:

1. Pompei MUREȘANU., **Contribuții la studiul așezărilor și construcțiilor țărănești din Câmpia Transilvaniei,** în **AMET** (1965-1967), 1969, p. 172.
2. **Ibidem.**
3. Nicolae IORGA, **Vechea artă religioasă la români,** Vălenii de Munte, 1934, p.41.
4. Pompei MUREȘANU, **op. cit.,** p.174-176.
5. Ioana CRISTACHE-PANAIT, **Arhitectura de lemn din Transilvania. Județele Alba, Mureș și Harghita.** București, Ed. Museion, 1993, p. 148-149, 153.
6. Dinu ANTONESCU, ., **Originea dacică a arhitecturii bisericilor transilvane de lemn,** în *Îndr.Past.,* II, 1978, p.79-86.
7. Vasile DRĂGUȚ, **Bisericile de lemn de pe Mureș, Arieș și Târnave în lumina mesajului lor istoric și artistic,** în Ioana CRISTACHE-PANAIT, **Biserici de lemn, monumente istorice din Episcopia Alba Iuliei, mărturii de continuitate și creație românească** (În continuare: **Biserici de lemn**), Alba Iulia, Ed. Episcopiei Ortodoxe Române a Alba Iuliei, 1987, p.16.
8. Dinu ANTONESCU, **op. cit.** , p. 83.
9. Paul PETRESCU, **Unitatea de concepție constructivă și decorativă a bisericilor de lemn românești,** în **SCIA,** 1967, tom.14, nr.1, p. 24-26

https://biblioteca-digitala.ro

10. Ioana CRISTACHE-PANAIT, **Bisericile de lemn călătoare la sudul munților – originare din sate ale Eparhiei de Alba Iulia** (În continuare: **Biserici călătoare**), în *Îndr. Past.*, X, 1986, p. 67-71.
11. Dinu ANTONESCU, **op.cit.**, p.85.
12. **Ibidem,** p.86.
13. Paul PETRESCU, **op. cit.**, p.40.
14. **Ibidem,** p.37.
15. Coriolan, PETRANU, **Originea turnurilor bisericilor de lemn din Ardeal, în Închinare lui Nicolae Iorga cu prilejul împlinirii vârstei de 60 de ani,** Cluj, Ed. Institutului de istorie universală, 1931, p. 336-342.
16. Coriolan, PETRANU, **op. cit.**, p. 341.
17. Al. Tzigara-Samurcaş, **Scrieri despre arta românească,** Ediție îngrijită de C. D. Zeletin, Bucureşti, Ed. Meridiane, 1987, p. 40.
18. Ştefan METEŞ, **Istoria bisericii şi vieții religioase a românilor din Ardeal şi Ungaria** (În continuare: Şt. Meteş, **Istoria bisericii**), I, Arad, 1918, p. 411.
19. **Şematism, 1900,** p. 214.
20. Vasile DRĂGUŢ, **op. cit.**, p.17.
21. Coriolan SUCIU, **Dicționar istoric al localităților din Transilvania** (În continuare: SUCIU, C., **DILT**), II, p. 217.
22. ENTZ Géza, **Mittellalterliche Rumanische holzkirchen in Siebenbürgen,** în **Omagiu lui George Oprescu cu prilejul împlinirii a 80 de ani,** Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1961, p. 164.
23. **Şematism, 1900,** p. 501.
24. ENTZ Géza, **op. cit.**, p. 168.
25. **Ibidem.**
26. După icoanele împărăteşti datate la 1539, aflate în patrimoniul bisericii.
27. ENTZ Géza, **op. cit.**, p. 162, 168.
28. Vasile DRĂGUŢ, **op.cit.**, p.19.
29. V. S. **Transilvania şi Bizanțul,** în **Arhitectura,** an. VII, 1941, apriilie-iunie, nr.2, p. 24-25.
30. Coriolan PETRANU, **Noui cercetări şi aprecieri asupra arhitecturii în lemn din Ardeal,** Bucureşti, Ed. Imprimeria Națională, 1936, p.7.
31. V. S., **Ibidem,** p. 25.
32. **Ibidem.**
33. Coriolan PETRANU, **Bisericile de lemn din județul Arad. Lés églises de boi du départament d' Arad,** Sibiu, 1927; **Ibidem, Bisericile de lemn ale Românilor ardeleni. Die Holzkirchen der Siebenbürger Rumanen Mit 14 Abbildungen,** Sibiu, 1937.
34. Henri Focillon (1881-1843). Istoric de artă şi estetician francez, autor al unor studii de istoria artei, între care: istoricul picturii în Europa în sec. 19 şi 20, arta sculptorilor romanici, sau arta occidentului, precum şi unele articole privind arta românească.
35. George MANEA, **Coriolan Petranu şi arta populară din Transilvania,** în *Rev.Muz,* 2, VII, 1970, p.109.
36. Edmund Weigand, profesor la Universitatea din Würtzburg.
37. George MANEA, **op. cit.**, p.110.
38. Constantin JOJA, **Sensuri şi valori regăsite,** Bucureşti, Ed. Eminescu, 1981, p.32.

https://biblioteca-digitala.ro

BISERICI ŞI MĂNĂSTIRI DE LEMN DISPĂRUTE
BISERICI CĂLĂTOARE

O categorie aparte, din nefericire mai puţin cunoscută şi irecuperabilă, o formează bisericile şi mănăstirile de lemn dispărute. Care a fost numărul acestora pe parcursul veacurilor este imposibil de determinat. Aceasta, pe deoparte, datorită materialului de construcţie din care au fost realizate, prea puţin trainic la acţiunea timpului, în multe situaţii nelăsând nici un martor arheologic, pe de altă parte, ca urmare acţiunii omului, fie din cauze voite, fie datorită unor împrejurări nefericite. De aceea, mărturiile depozitate în memoria lăcaşurilor de lemn, dispărute sau existente, se cuvine să le cunoaştem, pentru că ele ne dau măsura tezaurului pierdut, sau aşa cum arată eruditul istoric Nicolae Iorga când spunea că *„ceia ce s-a păstrat împotriva răutăţii vremurilor şi a lipsei de înţelegere a oamenilor este de aşa mare preţ încât rostul nostru în istoria civilizaţiei se fixează mai mult de jumătate prin aceasta. Restul vitejia, isteţimea diplomatică, cultura, literatura, alcătuiesc cealaltă jumătate. Dar nu oricine citeşte o carte literară, istorică, pe când lucrurile acestea se înfăţişează imperativ în faţa oricui are puţin simţ..."*[1]

Această categorie de bunuri imobile, situate în zona Transilvaniei, atrage atenţia, încă din secolul al XIX-lea, unor istorici şi specialişti români, maghiari sau germani. În anul 1864, E. Henszlmann întocmeşte un repertoriu al bisericilor din Sătmar,[2] zonă la care revine şi episcopul M. Haas, printr-un studiu privind monumentele de lemn româneşti,[3] publicat în anul 1866. Preocupat de arhitectura populară românească, arheologul ungur Floris Rómer atrage atenţia asupra importanţei acesteia,[4] lucrarea sa, ca şi altele anterioare, rămânând însă doar la nivelul atenţionării şi la unele aspecte de ordin istoric, uneori subiectiv tratate. Un studiu publicat în anul 1919[5] prezintă, între altele, şi un impresionant număr de case de lemn – 433.146 exemplare faţă de 130.178 case de cărămidă – existente în anul 1910 în cele 17 comitate din Ardeal, între care şi Mureş-Turda, Târnava Mică, Târnava Mare, pe a căror teritoriu, este situat parţial şi actualul judeţ Mureş.

Imediat după Marea Unire din 1 Decembrie 1918, oamenii de ştiinţă români, istorici, etnografi etc., conştienţi de bogata moştenire culturală intrată în cadrele ţării, au promovat o politică de protejare a bunurilor intrate în patrimoniu, indiferent de apartenenţa lor etnică, însă cu ocrotirea deosebită a celor româneşti, rămase prea mult timp neglijate de stăpânitorii anteriori. Conştient de valoarea acestui patrimoniu, având o îndelungată experienţă în ocrotirea valorilor culturale, Iuliu Marţian, într-o scrisoare adresată Comisiunii Monumentelor Istorice din Bucureşti, din 3 aprilie 1919, deci imediat după Unire, menţiona: *„Subsemnatul, fost singurul membru de naţiune română în Comisia Monumentelor Istorice din fostul regat unguresc, din încuviinţarea domnului ministru Goldiş, îmi iau voia a mă adresa onoratului secretariat al Comisiunii Monumentelor Istorice din Vechiul Regat cu rugarea să binevoiţi a-mi comunica părerea Dv. asupra încorporării teritoriilor foste ungureşti în privinţa monumentelor istorice cari se găsesc pe acestea, la ţara mamă:" „ ... Ca cunoscător temeinic al Ardealului din punctul de vedere al monumentelor istorice sunt de părere că conscrierea acestora ar trebui să se facă cât mai în grabă pentru a se asigura existenţa monumentelor româneşti şi de altfel puţine la număr".*[6] Referindu-se la valorile trecutului, savantul Emil Racoviţă, în calitatea sa de preşedinte al Academiei Române, sublinia sugestiv: *Trebuie să ne grăbim să mai observăm ce mai rămâne de observat, să culegem ce mai rămâne de cules, căci mâine poate numai urme neînţelese vor rămâne din acele minunate relicte, ce sunt martore aproape neschimbate ale unui trecut ce numără zeci de secole, şi pe care avem încă marele noroc de a-l putea cerceta pe materialul viu, dar şi marea răspundere de a nu-l lăsa să piară necercetat".*[7]

https://biblioteca-digitala.ro

Privind cercetarea trecutului istoric şi a valorii artistice a bisericilor de lemn din Transilvania, pentru perioada dintre cele două războaie mondiale, suntem datornici a aminti contribuţia unor istorici de artă, între care Balogh Ilona,[8] Ştefan Meteş,[9] Atanasie Popa,[10] sau Coriolan Petranu.[11] Acesta din urmă, în calitatea sa de inspector general al muzeelor din Transilvania, funcţie îndeplinită între 22 ianuarie 1920 şi 1 aprilie 1922, ca urmare a însărcinării date de Consiliul Dirigent şi mai apoi ca profesor la Universitatea din Cluj între anii 1928-1945, când moare, studiază cu pasiune arta populară românească, contribuind la salvarea şi conservarea a numeroase monumente de certă valoare a poporului nostru. *„Nu se poate deajuns accentua datoria intelectualului a impune un respect mai mare faţă de aceste comori de artă, ... a ajuta conservarea lor pe cât posibil şi mai ales publicarea lor însoţită de fotografii, planşe arhitectonice, inscripţii"*[12] – scrie ilustrul cercetător. Ca şi la alţi istorici, biserica de lemn rămâne principala categorie de monumente abordată de Petranu, o primă importantă lucrare dedicând-o bisericilor din judeţul Arad. De la început lucrarea este remarcată de istoricul Nicolae Iorga care sublinia faptul că *„... e cu atât mai merituoasă, cu cât asemenea înjghebări ard ori se dărâmă"*. Tot el lansează îndemnul că *„astfel de studii ar trebui făcute şi pentru alte regiuni"*,[13] cum vor proceda, de altfel, Atanasie Popa sau Ştefan Meteş.

Cea mai prolifică perioadă în cercetarea şi conservarea vechilor monumente de lemn româneşti din Transilvania se dovedeşte a fi a doua jumătate a secolului al XX-lea. Numeroşi istorici, etnografi, cercetători de artă sunt preocupaţi de inventarierea acelor bunuri culturale, efectuând cercetări pe teren în vederea lărgirii cunoaşterii acestei categorii de monumente, îndeosebi a bisericilor de lemn din zona centrală a Transilvaniei, pe care este aşezat, în mare parte, judeţul Mureş. Acţiunea nu a rămas fără efect, întrucât în perioada respectivă numeroase monumente au fost salvate de la dispariţia lor totală. Faţă de bisericile de lemn din nordul şi vestul Transilvaniei, suratele lor din zona centrală a Transilvaniei, uneori amplasate izolat sau la marginea vetrei localităţilor, sunt de proporţii mai reduse, fără clopotniţe care să se înalţe semeţ spre cer, în cel mai fericit caz având turnuri scunde, care uneori abia se înalţă deasupra coamei acoperişului, însă de o sobrietate artistică aparte. Motiv determinant pentru ignorarea lor de către cercetători şi ca urmare să fie lipsite de o protecţie legislativă. Un astfel de exemplu este biserica de lemn din Săcalu de Pădure, care, cu toată valoarea ei arhitecturală şi artistică, a intrat în circuitul culturii româneşti abia pe la 1976. Această trecută ignoranţă este fericit completată de numeroşi cercetători, între care Eugenia Greceanu[14], Dr. Ioana Cristache-Panait[15], Ioan Opriş[16], Ioan I. Russu[17], Adrian Andrei Rusu[18], ca să amintim doar câţiva dintre cei mai de seamă cercetători de artă şi cultură din perioada de după anul 1945.

În anul 1953, se întocmeşte o primă listă a monumentelor la nivel naţional, inclusiv a celor din lemn, aprobată prin H.C.M. nr. 1160/1955, inventarul fiind însă departe de a fi complet, datorită în principal lipsei unei cercetări riguroase pe teren şi a unei bibliografii care să ofere date pertinente. Repartizate pe provinciile istorice, situaţia bisericilor de lemn înregistrate era, la acea dată, următoarea: Banat – 14; Crişana – 89; Maramureş – 29; Moldova – 141; Muntenia – 51; Oltenia – 126; Transilvania – 188, deci, în total 638 monumente, însă departe de a oglindi realitatea. Următoarele cercetări efectuate pe teren de către Direcţia Monumentelor Istorice, prin examinarea mai multor biserici, precum şi a unor inscripţii şi însemnări pe cărţi de către Ion Radu Mircea şi Ioana Cristache-Panait[19], a creat posibilitatea promovării altor 18 propuneri de monumente din zona centrală a Transilvaniei, între care şi valoroasa biserică de la Vălenii (fost Oaia), din judeţul Mureş, datată la 1696. În studiul introductiv la lucrarera lui Ioana Cristache-Panait, istoricul de artă Vasile Drăguţ face o estimare a numărului bisericilor de lemn existente în ţară în anul 1986[20], pe teritoriile istorice situaţia fiind următoarea: Banat – 21; Crişana – 109; Maramureş – 29; Moldova – 163; Muntenia – 60; Oltenia – 142 şi Transilvania – 238, deci în total 762 monumente – biserici de lemn.

https://biblioteca-digitala.ro

Abundenţa lemnului pe teritoriul Transilvaniei şi implicit în judeţul Mureş, în secolele trecute, a creat posibilitatea, cum era de aşteptat, dezvoltării unei adevărate civilizaţii a lemnului, între care bisericile ocupă un loc aparte. Dintre mulţimea de biserici existente odinioară, multora le-a fost sortit să dispară, pe diferite căi şi forme, fenomen care de la început a determinat îngrijorarea şi mai ales intervenţia a numeroşi oameni de cultură români. Bun observator la ceea ce se petrecea cu aceste monumente, regretatul istoric Constantin Daicoviciu, într-un raport din anul 1940, adresat lui Nicolae Iorga, doar cu ceva timp înainte de a fi asasinat, menţiona: *Unul din rosturile Comisiunii Monumentelor Istorice este salvarea şi păstrarea monumentelor istorice şi artistice ale trecutului, condamnate, altfel, să piară fără urmă, mai ales în această epocă de înnoire şi prefacere rapidă a vieţii noastre culturale. Este bine cunoscut cazul vechilor şi frumoaselor biserici de lemn ce dispar din mijlocul nostru, fiind înlocuite, pe zi ce trece, cu biserici nouă de piatră. Dacă, pe de o parte, ne bucură progresul grăbit în cele materiale ale satelor româneşti, ne întristează, în schimb, pierderea ireparabilă a atâtor giuvaere de artă românească veche".* [21]

Din nefericire, judeţului Mureş ia fost dat să cunoască pierderile cele mai grele, până la finele secolului al XX-lea, aici, potrivit datelor oferite de Ioana Cristache-Panait,[22] păstrându-se doar 70 biserici faţă de 154 biserici dispărute, la care mai adăugăm alte 25 mănăstiri şi schituri. O adevărată dramă s-a petrecut şi continuă să se desfăşoare în zonele în care, odinioară, fiinţa o comunitate românească şi în care, datorită acţiunii catastrofale de deznaţionalizare, în propria ţară, numeroase sate au rămas pustii de credincioşii români. Salvate în ultimul moment, cu deosebire în perioada anilor 1965-1989, cele câteva biserici de lemn de pe valea Nirajului, împreună cu crucile de piatră sau de lemn din cimitirele unde acestea sunt situate, cum ar fi cele de la Pănet, Troiţa, Vălenii etc., mai constituie singurii martorii ale satelor româneşti de odinioară. Referindu-se la acţiunea de maghiarizare a românilor din valea Nirajului, mai ales în ultima parte a secolului al XIX-lea, I. Bozdog observă că: *„...numai în valea Nirajului au reuşit să înstrăineze 40 de comune, unde azi inscripţiile pietrelor de mormânt şi însemnările din scoarţele cărţilor bisericeşti mai stau mărturii dureroase ale gloriei apuse..."*[23]

Mult mai drastic a fost destinul mănăstirilor din Transilvania, odinioară adevărate focare de cultură şi artă românească, cum erau cele de la Aţintiş, Chiheru de Sus, Chiheru de Jos, Hodac sau Râciu, prin a căror pustiire s-a distrus un valoros patrimoniu cultural creat timp de mai multe secole. Evenimentele de mare efervescenţă naţională petrecute după anul 1918 pun în pericol existenţa a numeroase biserici de lemn din judeţul Mureş şi nu numai din acesta, perioadă căreia i *„se impută o nesăbuită renunţare la lăcaşul de lemn prin demolarea, dispariţia sa firească, sau prin părăsire, fără a i se face o descriere, sau a i se nota şi salva sistematic inventarul patrimonial".*[24] Apariţia fenomenului de înnoire, determinat de descătuşarea românilor din Transilvania după veacuri de oprelişte şi restricţii materiale şi spirituale, a cuprins lumea satelor conducând la construirea a tot mai numeroase biserici din zid, în paralel cu solicitarea de a demola vechile monumente de lemn şi a le vinde uneori ca lemne de foc sau ca materiale de construcţie pentru diferite alte edificii, cum ar fi case parohiale sau anexe gospodăreşti.

Referitor la fenomenul înstrăinării bisericilor de lemn şi implicit la pierderea lor din zestrea culturală, istoricul Atanasie Popa menţiona: *Înstrăinarea bisericilor ar trebui să se facă de către parohii cu mai multă înţelegere, biserica veche nu poate fi un obiect de vânzare ca oricare altul şi în special icoanele şi celelalte obiecte de cult".*[25] În cel mai fericit caz, unele biserici au format obiectul strămutării în alte localităţi, fie situate în cuprinsul judeţului Mureş şi ca urmare nu sunt considerate pierdute, fie în alte zone din ţară, în numeroase cazuri cumpărate de către obştile săteşti. Din această categorie ne mărginim a prezenta câteva asemenea vechi monumente, mai cunoscute, care odinioară existau pe teritoriul judeţului Mureş. Astfel, potrivit tradiţiei, o biserică de lemn din satul Corneşti, comuna Adămuş, după anul 1762 este transportată la Herepea, de unde în secolul al XIX-lea

https://biblioteca-digitala.ro

este reconstruită pe dealul ce mărgineşte la nord localitatea Dâmbău. În anul 1896, pe noul amplasament, biserica este reparată, fapt ce ne determină să credem că a fost adusă aici la mijlocul secolului;[26] tot tradiției locale, în anul 1790, o biserică de lemn este transportată cu carele din Orşova, de pe valea Gurghiului, la Bozed, comuna Ceuaşu de Câmpie, având hramul „Sf. Arhangheli";[27] în anul 1840, o biserică de lemn din Cuci este transportată la Grindeni, comuna Chețani, pe dealul cu pomi fructiferi ce mărgineşte la nord localitatea. Poartă hramul „Sf. Vasile cel Mare";[28] vechi monument, provenind din secolul al XVII-lea, biserica din Iara de Mureş, comuna Gorneşti, este vândută ca lemne de foc unui locuitor din Isla încă în secolul al XIX-lea. În anul 1920, biserica este răscumpărată de Boțog Ioan din satul Iara de Mureş şi o aşează în grădina proprie.[29] Ajunsă în stare de deteriorare avansată, biserica este reconstruită în incinta Muzeului Etnografic din Reghin, fiind sfințită la 14 iunie 1998 şi primind hramul „Tăierea capului Sf. Ioan Botezătorul".[30] S-au folosit câteva bârne recuperate de la vechiul edificiu; datând din anul 1717, an descifrat dintr-o inscripție, biserica de lemn a fostei mănăstiri din Chiheru de Sus, după pustiirea ei în anul 1848, este transportată în anul următor la Nadăşa, localitate aparținând de aceeaşi comună,[31] unde cunoaşte importante lucrări de renovare şi primeşte hramul „Sfântul Nicolae"; situată în vecinătatea castelului Banffi din Gheja, azi localitate inclusă în oraşul Luduş, după anul 1868 biserica de lemn este transportată în satul Găbud, comuna Noşlac, județul Alba. A fost ridicată în anul 1776[32]; vechea biserică din Socolu de Câmpie, comuna Cozma, după unele însemnări ale parohiei datând din anul 1312, este strămutată în 1932 la Silivaşu de Câmpie, pentru satul Fânațele Silivaşului[33], actualmente în județul Bistrița-Năsăud, având hramul „Sfinții Arhangheli". Este analoagă cu biserica de lemn din Băița, decorul aparținând aceluiaşi creator. Alte monumente au aceeaşi soartă de „biserici călătoare". Iată, biserica din satul Comori, comuna Gurghiu, construită potrivit unei inscripții în anul 1779, la solicitarea Regelui Carol al II-lea al României, în anul 1939, este strămutată la Lăpuşna, comuna Ibăneşti,[34] cu hramul „Sf. Nicolae", unde, prin reconstruire, i se adaugă pridvorul cu turnul-clopotniță deasupra, de o formă mai aparte, asemănător celor din zona de nord-vest a Transilvaniei; în anul 1888, din valea Iclănzelului este dusă la Iclănzel vechea biserică, datând din veacurile trecute şi înregistrată de conscripția lui Clain din anul 1733, iar, ulterior, este transportată la Mădărăşeni, din vecinătatea Iclănzelului,[35] având hramul „Sf. Apostoli Petru şi Pavel"; provenită din secolul al XVIII-lea, o inscripție de pe pragul de sus menționând „văleat 1731 în luna mai 17", biserica „Sf. Arhangheli" din Lueriu, comuna Brâncoveneşti – după cum am mai specificat - , este strămutată în 1939 la Bran de către regina Maria sub impropria denumire de „biserica de lemn a castelului." În anul 1956, biserica este mutată la schitul „Sf. Gheorghe" din Jercălăi, jud. Prahova.[36] Este de plan dreptunghiular, cu absidă nedecroşată, de formă semicirculară. În anul 1838, cu ocazia unor lucrări de renovare i se adaugă pe latura de sud prispa, care în dreptul intrării este supralărgită. Şi, în sfârşit, biserica ortodoxă de lemn din Subpădure, comuna Găneşti, a cărei geneză o situăm în secolul al XVII-lea, a fost adusă, potrivit tradiției, de la Laslău Mare. Dezafectată de cult de mai mult timp ca urmare reducerii numărului de locuitori biserica a ajuns în stare de ruină.[37] Este reconstruită la Târgu-Mureş, în incinta Brigăzii 2 Tancuri, sfințirea noului edificiu având loc în anul 2001.

Lipsa prelungită a unor cercetări sistematice, care să analizeze numărul şi valoarea artistică a fostelor biserici de lemn, în pofida existenței unor lucrări de specialitate, face imposibilă cunoaşterea, cel puțin aproximativă, a fostelor biserici de lemn, nu numai pentru județul Mureş, ci şi la scară națională. Este meritul lui Ioana Cristache-Panait de a aduce o importantă contribuție în această direcție,[38] prin prezentarea celor 230 de biserici şi 25 mănăstiri şi schituri din județul Mureş, dintre care 165 biserici fiind considerate definitiv pierdute. Autoarea prezintă numeroase date istorice şi bibliografice pentru fiecare monument în parte, cât şi valoroase referiri la decorul interior sau circulația cărții religioase. Coroborând datele oferite de autoare cu alte documente sau referiri de specialitate, încercăm să obținem un spor de date, întrucât pentru istoria aşezărilor, a culturii în general, demonstrarea evoluției şi a

https://biblioteca-digitala.ro

continuității, tocmai bisericile aduc argumentele cele mai sigure. Din nefericire, de la data publicării meritoasei lucrări, numărul bisericilor de lemn considerate definitiv pierdute a crescut, situație ce o vom releva odată cu prezentarea monumentelor. Considerăm, prin urmare, în acest context, că este necesară o reevaluare a bisericilor de lemn, monumentele fiind aflate permanent în pericol de dispariție definitivă, datorită stării lor precare de conservare, lipsei fondurilor pentru întreținere şi, nu în ultimul rând, neglijenței şi nepăsării comunităților locale şi forurilor competente.

Împrejurările politice, sociale şi economice din Transilvania au avut un rol determinant în existența şi activitatea aşezămintelor româneşti. În unele zone, odinioară, au existat localități cu biserici româneşti, chiar şi în situația unui număr redus de români, biserici care în prezent, prin procesul de deznaționalizare forțată, doar ele mai păstrează memoria comunităților româneşti. Dacă nu s-ar fi păstrat bisericile de la Valea (Iobăgeni), Vălenii (Oaia), Sântandrei (azi înglobat în Miercurea Nirajului), Troița, Pănet, Hărțău etc., localități în care documentele secolului al XVIII-lea, atestau încă existența a numeroşi români (de rit ortodox sau greco-catolic), pe bună dreptate, oare nu s-ar fi pus sub semnul întrebării existența anterioară, aici, a românilor?

NOTE:

1. Nicolae Iorga, **Ce este vechea noastră artă,** în **BCMI,** 1942, p.113.
2. E. HENSZLMANN, **A szátmári püspöki megyének középkori épitészeti régiségei,** în **ArchKözl,** IV, 1864, p.139-140.
3. M. HAAS, **Die Holzkirchen im Bisthume Szatmar,** în **Mittheilungen der Central-Commission,** Viena, I, 1866, p. 1-7.
4. FLÓRIS Rómer, în nota lucrării lui Lehoczky Tivadar, **A beregmegyei ruthén fatemplomok** (Bisericile de lemn rutene din județul Bereg), în **Arch.Ért.**, an IV, 1871, nr.10, 15 martie, p. 241-249, în care arată existența bisericilor de lemn în zona Carpaților, care treptat, din an în an, sunt înlocuite cu biserici de zid. Remarcând bisericile de lemn menționează: **„A fatemplomok már csak a Kárpátok alján léteznek és évről – évre a kőtemplomok által helyettsittetvén, utóbb ot is oly ritkaságokká fognak válni...".**
5. Cristu S. NEGOESCU, **Ardealul nostru. Transilvania, Banatul, Crişana, Maramureşul. Din punct de vedere geografic, economic, administrativ şi mai ales financiar,** Ed. „Gutenberg", Bucureşti, 1919, p. 125. Pentru cele trei comitate pe a căror teritoriu, parțial, se află situat actualul județ Mureş, datele sunt următoarele: **Mureş-Turda:** case din piatră şi cărămidă – 1464, din piatră şi pământ – 108, din pământ – 10.218, din lemn – 26.051, cu acoperiş din: țiglă sau tablă: - 4761, şindrilă sau scândură – 17.641, trestie sau paie – 15.419; **Târnava Mare:** case din piatră şi cărămidă – 21.477, din piatră şi pământ – 47, din pământ – 2386, din lemn – 8450, cu acoperiş din: țiglă sau tablă – 25.224, din şindrilă sau scândură – 1884, trestie sau paie – 5252; **Târnava Mică:** case din piatră şi cărămidă – 6476, din piatră şi pământ – 324, din pământ – 8112, din lemn – 8746, cu acoperiş din țiglă sau tablă – 8301, din şindrilă sau scândură – 1443, din trestie sau paie – 13.814.
6. Ioan OPRIŞ, **Protejarea mărturiilor cultural-artistice din Transilvania şi Banat după Marea Unire,** Bucureşti, Ed. Ştiințifică şi Enciclopedică, 1988, p. 41.
7. Emil RACOVIȚĂ, **Etnografia. O disciplină a ştiințelor naturii,** în *Transilvania*, an 59, iulie-august, 1928, nr. 7-8, p. 523.
8. BALOGH Ilona, **Magyar fatornyok** (Turnurile de lemn ungureşti), Budapest, 1935.
9. Ştefan METEŞ, **Mănăstirile româneşti din Transilvania şi Ungaria,** Sibiu, 1936, p. 131-137.
10. Atanasie POPA, **Biserici vechi de lemn româneşti din Ardeal,** în **ACMI,** III (1930-1931), 1932, p.161, 314; **Ibidem, Biserici de lemn,** în **ACMI,** IV (1932-1938), 1938, p. 55-154.
11. Coriolan PETRANU, **Bisericile de lemn din județul Arad. Les églises de boi du département d' Arad,** Sibiu, 1927; **Ibidem, Bisericile de lemn ale Românilor ardeleni.**

https://biblioteca-digitala.ro

Sibiu, 1934; **Ibidem, Arh. lemn,** 1936. În ultima lucrare autorul combate tezele unor cercetători străini, care considerau arhitectura românească ca o consecință a unor influențe străine, cum ar fi H. Phleps, Ó. Szőnyi și Balogh Ilona.

12. Coriolan PETRANU, **Monumente istorice ale județului Bihor. Bisericile de lemn,** Sibiu, 1931, p.6.
13. George MANEA, **op. cit.,** p.109.
14. Eugenia GRECEANU, **Tipologia bisericilor de lemn din zona centrală a Transilvaniei. Privire de ansamblu în urma inventarierii din 1962-1965,**în **Mon.Ist.,** 3, București, 1969 , p. 22-69.
15. Ioana CRISTACHE-PANAIT, **Locul monumentelor de cult din lemn ale județului Mureș în ansamblul arhitecturii populare românești** (în continuare: **Monumente de cultură**), în *Rev.Muz.Mon.,* nr.2, L, 1981, p. 72-75; **Ibidem, Biserici de lemn,** p.151-301 pentru județul Mureș; **Ibidem, Arhitectura de lemn,** p. 131-167 pentru județul Mureș.
16. Ioan OPRIȘ, **op.cit.,** 1988.
17. Ioan I. RUSSU, **Românii și secuii,** Ediție îngrijită de Ioan Opriș, București, Ed. Științifică, 1990.
18. **Dicționarul mănăstirilor,** 2000.
19. Eugenia GRECEANU, **op. cit.,** p.31-32.
20. Ioana CRISTACHE-PANAIT, **Biserici de lemn,** p.14.
21. Ioan OPRIȘ, **op.cit.,** p. 85-86.
22. Ioana CRISTACHE-PANAIT, **Biserici de lemn,** p.15.
23. I. BOZDOG, **Antroponime românești în valea Nirajului din veacul al XVII-lea,** în *Transilvania,* LXV, 1934, p.343.
24. Ioana CRISTACHE-PANAIT, **Monumente de cultură,** p.72.
25. Ioan OPRIȘ, **op. cit.,** p.71.
26. **Șematism, 1900,** p.293.
27. Ioana CRISTACHE-PANAIT, **Biserici de lemn,** p. 180.
28. **Ibidem,** p. 187; **Șematism, 1900,** p.383.
29. **Ibidem,** p.222, 223.
30. Maria BORZAN, **Biserica Tăierea Capului Sf. Ioan Botezătorul din secția în aer liber a muzeului etnografic din Reghin,** în *Marisia,* XXVI, 2000, Etnografie, Artă, Artă populară, Fascicola 2, p. 95-99.
31. Ioana CRISTACHE-PANAIT, **Biserici de lemn,** p.173.
32. **Ibidem,** p.99, 239.
33. **Șematism, 1900,** p.330.
34. Ioana CRISTACHE-PANAIT, **Biserici de lemn,** p. 228, 229.
35. **Ibidem,** p. 230.
36. **Ibidem.**
37. Maria BORZAN, **op. cit.,** p. 95-98.
38. Ioana CRISTACHE-PANAIT, **Biserici de lemn,** p. 151-302.

https://biblioteca-digitala.ro

Planşa nr. 1

Biserici, mănăstiri şi schituri de lemn care au existat în judeţul Mureş.
1- Şeulia de Mureş, 2- Bond, 3 - Căpuşu de Câmpie, 4 - Iclandu Mare, 5 - Bărdeşti, 6 - Corunca, 7 - Ivăneşti, 8 - Poieniţa, 9 - Cerghid, 10 - Şardu Nirajului, 11 -Lăureni, 12 - Bolintineni, 13 - Gălăţeni, 14 - Târnăveni.

https://biblioteca-digitala.ro

TIPOLOGIA BISERICILOR DE LEMN

Precum alte monumente istorice, biserica de lemn constituie un valoros document, care necesită o cunoaştere mai îndeaproape, începând cu analiza tehnicii de construire; formele tipologice componente esenţiale pentru delimitările naţionale; apoi, formele arhitecturale ce cuprind compoziţia, precum şi ornamentica; descifrarea picturilor murale, inclusiv identificarea meşterilor şi încadrarea stilistică, şi, nu în ultimă instanţă, clarificarea datelor istorice. Faţă de bisericile de lemn din părţile de nord şi nord-est ale Transilvaniei, dar şi faţă de cele din zona Hunedoarei, creaţiile din zona centrală a provinciei, deci şi din judeţul nostru, sunt mai modeste, ca proporţii şi formă, însă întrunesc calităţi ce le conferă o expresivitate maximă. Analizând bisericile din zona centrală a Transilvaniei, Eugenia Greceanu[1] face următoarele observaţii: *„Lipsite în majoritate de accentul vertical al turnului clopotniţă, bisericile îşi realizează eleganţa proporţiei prin volumul învelitorii, care, după cum se poate constata la şarpantele originare conservate, aveau o accentuată dezvoltare în înălţime. Suprimând imaginativ greoaiele învelitori de ţiglă şi reconstituind suprafeţele de şindrilă subtil modelate după inflexiunile pereţilor de lemn, bisericile se înscriu în peisaj cu o demnitate reculească. Sculptura în lemn, de o extremă sobrietate la console, devine exuberantă doar la ancadramentele uşilor, utilizând elemente florale şi geometrice, întâlnite curent la arhitectura de lemn din întreaga ţară. Faţadele tratate simplu sunt uneori decorate cu un brâu în formă de funie".* În majoritatea cazurilor bisericile sunt lipsite de turnul-clopotniţă de pe pronaos, probabil fiind restricţii în acest sens, situaţie care, după cum bine observă aceeaşi Eugenia Greceanu[2] *„... a condus la ridicarea clopotniţelor de lemn independente, pe plan pătrat, mărginite la parter printr-un pridvor cu stâlpi profilaţi. Registrul inferior este acoperit independent, pantele accentuate ale învelitorii realizând trecerea către foişorul de dimensiuni restrânse care încununează piramida de bază".* Remarcăm, totuşi, situaţia în care, cu ocazia strămutării sau reconstruirii bisericilor , acestora li se adaugă turnul-clopotniţă deasupra pronaosului sau al pridvorului vestic, probabil şi pe considerente economice şi estetice, renunţându-se la construcţia anterior alăturată.

Dacă în ansamblu, după cum am mai văzut, bisericile de lemn româneşti prezintă forme unitare pentru întregul teritoriu al ţării noastre, sunt o serie de cauze de ordin social, istoric, geografic etc., ce generează diferite tipuri şi variante, întrucât *„ele constituie unităţi esenţiale şi invariabile în ceea ce priveşte destinaţia lor, variabile cu privire la plan şi elevaţie".*[3] Cunoaşterea bisericilor de lemn sub aspectul variantelor constituie principala condiţie în stabilirea acestora. În principiu, potrivit nevoilor şi posibilităţilor economice ale comunităţilor săteşti, bisericile de lemn se compun dintr-un pronaos (tinda) şi naos (nava), despărţite de un perete divizor (primez), care la capătul de est, prin intermediul iconostasului, sunt legate de absida altarului.

Pronaosul, iniţial, era destinat ca păstrător al colimvitrei (cristelniţei) pentru botezul noilor născuţi, cu timpul, devenind spaţiul rezervat femeilor (tinda femeilor). Capătul de est al pronaosului este delimitat printr-un perete, a cărui intrare spre naos, adeseori, are ancadramentele sculptate în bogate şi frumoase decoraţii inspirate din arta populară. De asemenea şi tâmpla este bogat decorată cu icoane şi frize de medalioane ce poartă imagini de sfinţi şi mucenici. Prin formele de plan ce le prezintă, pronaosul constituie un element determinant în stabilirea tipologiei bisericii.

Naosul cuprinde partea centrală a bisericii, fiind mai spaţios şi, prin excelenţă, rezervat bărbaţilor. Spre est, naosul este delimitat de iconostas sau catapeteasmă, în majoritatea cazurilor având elemente sculpturale şi bogate decoraţii picturale.

https://biblioteca-digitala.ro

Altarul este principalul spațiu care determină tipul de plan al bisericii, în el aflându-se proscomidia şi diaconiconul destinate păstrării obiectelor şi veşmintelor necesare cultului.

Pornind de la caracteristicile planimetrice ale acestor spații, numeroşi istorici au procedat la stabilirea tipologiei bisericilor de lemn, începând de la nivelul principalelor regiuni istorice, până la cel al întregii țări. O primă lucrare în acest sens este studiul istoricului de artă Virgil Vătăşianu,[4] în care, pornind de la tipurile întâlnite în Transilvania, îşi extinde cercetarea şi asupra celorlalte ținuturi istorice ale României. În urma unor cercetări efectuate în zona centrală a Transilvaniei, între anii 1962-1965, în anul 1968, Eugenia Greceanu[5] adaugă inventarului existent noi biserici de lemn, pe care le şi încadrează în tipurile de plan de care aparțin, concomitent cu prezentarea unor aspecte ale decorației picturale şi ale sculpturii în lemn. Pentru zona Munteniei, valoroasă este lucrarea lui Radu Crețeanu,[6] editată în anul 1968. Tipurile de plan întâlnite în Transilvania sunt studiate de Atanasie Popa,[7] într-o lucrare din anul 1973. În anul 1977, Andrei Pănoiu publică o valoroasă lucrare privind arhitectura lemnului,[8] în care tratează şi tipologia formelor de plan, cu deosebire a bisericilor din Moldova şi Muntenia, dar şi din Transilvania, între care remarcă bisericile de la Deag, de lângă Iernut, a căror absidă în formele cele mai simple, în dreptunghi, este deosebit de rar întâlnită. Din dorința de a ordona şi ierarhiza monumentele, Grigore Ionescu[9] întocmeşte o tipologie, apelând, în primul rând, la formele pe care le-a primit în decursul istoriei planul, luând în considerare locul unde este situat pridvorul şi felul în care este amplasat iconostasul. Încheiem cu mai recenta lucrare a istoricului târgu-mureşean Traian Bosoancă,[10] din anul 1984 - din păcate a fost publicată doar prima parte - în care, pornind de la unele lucrări mai sus menționate, prezintă tipologia formelor de plan pentru un număr de 33 biserici de lemn de pe teritoriul județului Mureş.

Organizarea spațiului pe baza câtorva tipuri de plan, varietatea construcțiilor, ca şi tehnica de execuție sunt doar câteva dintre aspectele ce demonstrează iscusința meşterilor populari în arta ridicării edificiilor din lemn. Ei sunt aceia care, în județul Mureş, construind mulțimea de biserici, impun de la sine o revizuire a aprecierilor de până acum privitoare la arhitectura de lemn. De observat că monumentele mureşene, aidoma celorlalte de pe cuprinsul Transilvaniei, cer reconsiderarea aprecierilor privitoare la arhitectura durată în lemn, întrucât nu avem de a face cu o artă superficială, pasivă şi mimetică, ci cu una într-o continuă efervescență evolutivă, o artă care a ştiut să adauge tradiționalului tezaur de forme şi detalii, inovații, unele sugerate, altele reclamate, talentaților meşteri de însuşi materialul predilect folosit – lemnul.

Procedând la analizarea tipologiei bisericilor de lemn din județ, constatăm că pe lângă multe particularități, edificiile încorporează o serie de trăsături ce le regăsim în toate ținuturile locuite de români. Similitudinile constatate formează argumente peremptorii care atestă viabilitatea artei populare, perenitatea şi circulația ideilor şi formelor artistice făurite de români, dintotdeauna şi în tot spațiul geografic intra şi extra carpatic. Pornind de la dispoziția planimetrică, după sistemul de boltire – la unele monumente unitare, la altele coexistând tavanul, semicilindrul şi calota pe plan octogonal – am stabilit pentru cele 65 biserici de lemn, considerate monumente sub aspectul valorii istorice şi arhitecturale, un număr de 15 tipuri de plan, fără pretenția de a epuiza aici toate aspectele ce survin din acestea. De aceea, în cele ce urmează, vom grupa şi analiza monumentele după trăsăturile dispoziției planimetrice, neezitând să remarcăm particularitățile în sistemul de închidere a spațiului, rezolvarea unor soluții tehnice, decorația sculpturală şi cea decorativă şi să subliniem afinitățile acestora cu suratele din celelalte provincii istorice ale țării. Între cele 65 biserici ce formează obiectul analizei, sunt cuprinse şi cele care prin împrejurări nefericite au dispărut în perioada ultimilor ani, cum sunt cele de la Band, Logig, Oroiu (biserica „Sf. Arhangheli"), Valea Largă, Cecălaca etc., ele rămânând vii în amintirea obştiilor săteşti cărora le-au aparținut, reconsiderarea lor fiind mai mult decât necesară.

https://biblioteca-digitala.ro

Prezentăm datele generale ale acestor biserici, care cuprind localitatea unde sunt situate, comuna de care aparțin, precum și hramul ce-l poartă.

I. **Biserici de plan dreptunghiular cu absida nedecroșată:**
1. Deag (orașul Ienut), „Buna Vestire".
2. Deag (orașul Iernut), „Sf. Arhangheli".

II. **Biserici de plan dreptunghiular cu absida nedecroșată, cu trei laturi:**
3. Beica de Jos (Beica de Jos), „Sf. Arhangheli".
4. Bernadea (Bahnea), „Sf. Arhangheli".
5. Bobohalma (mun. Târnăveni), „Sf. Arhangheli".
6. Chinciuș (Adămuș), „Sf. Arhangheli Mihail și Gavril".
7. Crăciunești (Crăciunești), „Sf. Arhengheli".
8. Lăpușna (Ibănești), „Sf. Nicolae".
9. Oroiu (Band), „Intrarea în Biserică".
10. Petea (Band), „Sf. Apostoli Petru și Pavel".
11. Răstolișa (Răstolița), „Sf. Nicolae".
12. Sânișor (Livezeni), „Sf. Arhangheli Mihail și Gavril".
13. Sântandrei (inclus în Miercurea Nirajului), „Sf. Arhangheli".
14. Trei Sate (Ghindari), „Adormirea Maicii Domnului".
15. Troița, (Gălești), „Sf. Arhangheli".
16. Valea Largă (Valea Largă), „Sf. Nicolae".
17. Valea Largă (Valea Largă), „Sf. Arhangheli".

III. **Biserici de plan dreptunghiular cu absida nedecroșată, cu cinci laturi:**
18. Band (Band), „Sf. Maria".
19. Logig (Lunca), „Sfânta Treime".
20. Mura Mare (Gornești), „Sf. Nicolae".
21. Sânmărghita (Sânpaul), „Sf. Arhangheli".
22. Târgu-Mureș, „Sfântul Arhanghel Mihail".
23. Urisiu de Jos (Chiheru de Jos), „Sf. Arhangheli".
24. Urisiu de Sus (Chiherul de Jos), „Sfânta Treime".
25. Vaideiu (Ogra), „Sf. Arhangheli"

IV. **Biserici de plan dreptunghiular cu absida nedecroșată, în patru laturi, cu unghi în axă:**
26. Nadășa (Beica de Jos), „Sf. Nicolae".

V. **Biserici de plan în formă de corabie, cu absida și pronaosul poligonal, în cinci și, respectiv trei laturi, nedecroșate:**
27. Mura Mică (Gornești), „Sf. Arhangheli Mihail și Gavril".
28. Petelea (Petelea), „Sf. Arhangheli".

VI. **Biserici de plan în formă de corabie, cu absida decroșată în cinci laturi și pronaos nedecroșat în trei laturi:**
29. Băița (Lunca), „Sf. Arhangheli Mihail și Gavril".
30. Cuștelnic (Gănești), „Sf. Nicolae".
31. Porumbeni (Ceuașu de Câmpie), „Sf. Ioan Botezătorul".
32. Săcalu de Pădure (Brâncovenești), „Înălțarea Domnului".

VII. **Biserici de plan dreptunghiular cu absida pătrată, decroșată prin pereți oblici:**
33. Chețani (Chețani), „Sf. Arhangheli Mihail și Gavril".
34. Păcureni (Glodeni), „Sf. Arhangheli".

VIII. **Biserici de plan dreptunghiular cu absida pătrată, cu pereți paraleli, decroșată:**
1. Grindeni (Chețani), „Sf. Vasile cel Mare".

https://biblioteca-digitala.ro

IX. Biserici de plan dreptunghiular cu absida decroşată în patru laturi şi cu unghi în axă, prin pereţi paraleli:

35. Cuci (Cuci), „Sf. Arhangheli Mihail şi Gavril".
36. Mura Mare (Gorneşti). Biserica de la Iara, în prezent la Muzeul Etnografic din Reghin.

X. Biserici de plan dreptunghiular cu absida decroşată în patru laturi şi cu unghi în axă, prin pereţi oblici:

1. Vălenii, fost Oaia (Acăţari), „Sf. Nicolae".

XI. Biserici de plan dreptunghiular cu absida decroşată, poligonală în cinci laturi:

1. Bozed (Ceuaşu de Câmpie), „Sf. Arhangheli Mihail şi Gavril".
2. Cecălaca (Aţintiş), „Cuvioasa Paraschiva".
3. Chiheru de Jos (Chiheru de Jos), „Sf. Nicolae".
4. Culpiu (Ceuaşu de Câmpie), „Sf. Arhangheli Mihail şi Gavril".
5. Glodeni (Glodeni), „Buna Vestire".
6. Hărţău (Pănet), „Sf. Arhangheli Mihail şi Gavril".
7. Iclănzel (Iclănzel), „Sf. Apostoli Petru şi Pavel".
8. Miheşu de Câmpie (Miheşu de Câmpie), „Sfânta Treime".
9. Moişa (Glodeni), „Sf. Arhangheli Mihail şi Gavril".
10. Oroiu (Band), „Sf. Arhangheli Mihail şi Gavril".
11. Pănet (Pănet), „Sf. Arhangheli Mihail şi Gavril".
12. Poarta (Fărăgău), „Sf. Arhangheli".
13. Sărmaşu (Sărmaşu), „Sf. Arhangheli Mihail şi Gavril".
14. Sărmăşel Gară (Sărmaşu), „Sf. Arhangheli Mihail şi Gavril".
15. Sânmărtinu de Câmpie (Râciu), „Sf. Arhangheli Mihail şi Gavril".
16. Subpădure (Găneşti), „Sf. Arhangheli Mihail şi Gavril".
17. Subpădure (Găneşti), „Sf. Arhanghel Mihail".
18. Ţiptelnic (Band), „Sf. Arhangheli".
19. Valea, fost Iobăgeni (Vărgata), „Sf. Nicolae".
20. Valea Largă (Valea Largă), „Adormirea Maicii Domnului".

XII. Biserici de plan dreptunghiular cu absida poligonală în şapte laturi, decroşată:

1. Bărboşi (Zau de Câmpie), „Sf. Arhangheli".

XIII. Biserici de plan dreptunghiular cu absida semicirculară, nedecroşată:

1. Dâmbău (Adămuş), „Sf. Arhangheli".
2. Nicoleşti (Crăciuneşti), „Sf. Arhangheli Mihail şi Gavril şi Sf. Nicolae".

XIV. Biserici de plan dreptunghiular cu absida semicirculară, decroşată:

1. Abuş (Mica), „Sf. Arhangheli".
2. Cerghizel (Ungheni), „Sf. Arhangheli".
3. Cuştelnic (Găneşti), „Sf. Arhanghel Mihail".

XV. Biserici de plan trilobat cu absida în cinci laturi, decroşată:

1. Reghin, „Sf. Nicolae"

NOTE:

1. Eugenia GRECEANU, **Op. cit.**, p.32-34.
2. Ioana CRISTACHE-PANAIT, **Biserici de lemn,** p.151-302 pentru judeţul Mureş.
3. Virgil VĂTĂŞIANU, **Contribuţie la studiul tipologiei bisericilor de lemn din Ţările Române** (În continuare: V. VĂTĂŞIANU, **Contribuţie tipologie**), în **AII.**, III, 1960, p.28.
4. **Ibidem,** p. 27-35.
5. Eugenia GRECEANU, **op.cit.**, p. 27-69.

https://biblioteca-digitala.ro

6. Radu CREȚEANU, **Bisericile de lemn din Muntenia**, București, Ed. Meridiane, 1968.
7. Atanasie POPA, **Caracteristicile stilistice ale bisericilor de lemn din Transilvania** (În continuare: At. POPA **Caracetristicile stilistice**), în, *ActaMN.*, X, 1973, p. 695-714.
8. Andrei PĂNOIU, **Arhitectura lemnului în România**, București, Ed. Tehnică, 1977, p. 101-142.
9. Grigore IONESCU, **Tipologia și formele arhitecturale ale bisericilor de lemn românești**, în **Arhitectura Românească. Tipologii, creații, creatori**, (În continuare: G. IONESCU, **Arh. Românească**), București, Ed. Tehnică, 1986; **Ibidem, Tipologii specifice ale clădirilor populare din lemn**, (În continuare: G. IONESCU, **Tipologii**), în *Rev.Muz.Mon.*, XLVI, nr.2, 1977; **Ibidem, Arhitectura pe teritoriul României de-a lungul veacurilor**, (În continuare: G: IONESCU, **Arhitectura**), București, 1982, p.69-79 pentru bisericile de lemn.
10. Traian BOSOANCĂ, **Tipologia formelor de plan ale bisericilor de lemn din județul Mureș I.** , în *Marisia*, XVIII-XIV, 1984, p. 395-410. , p. 395-410.

https://biblioteca-digitala.ro

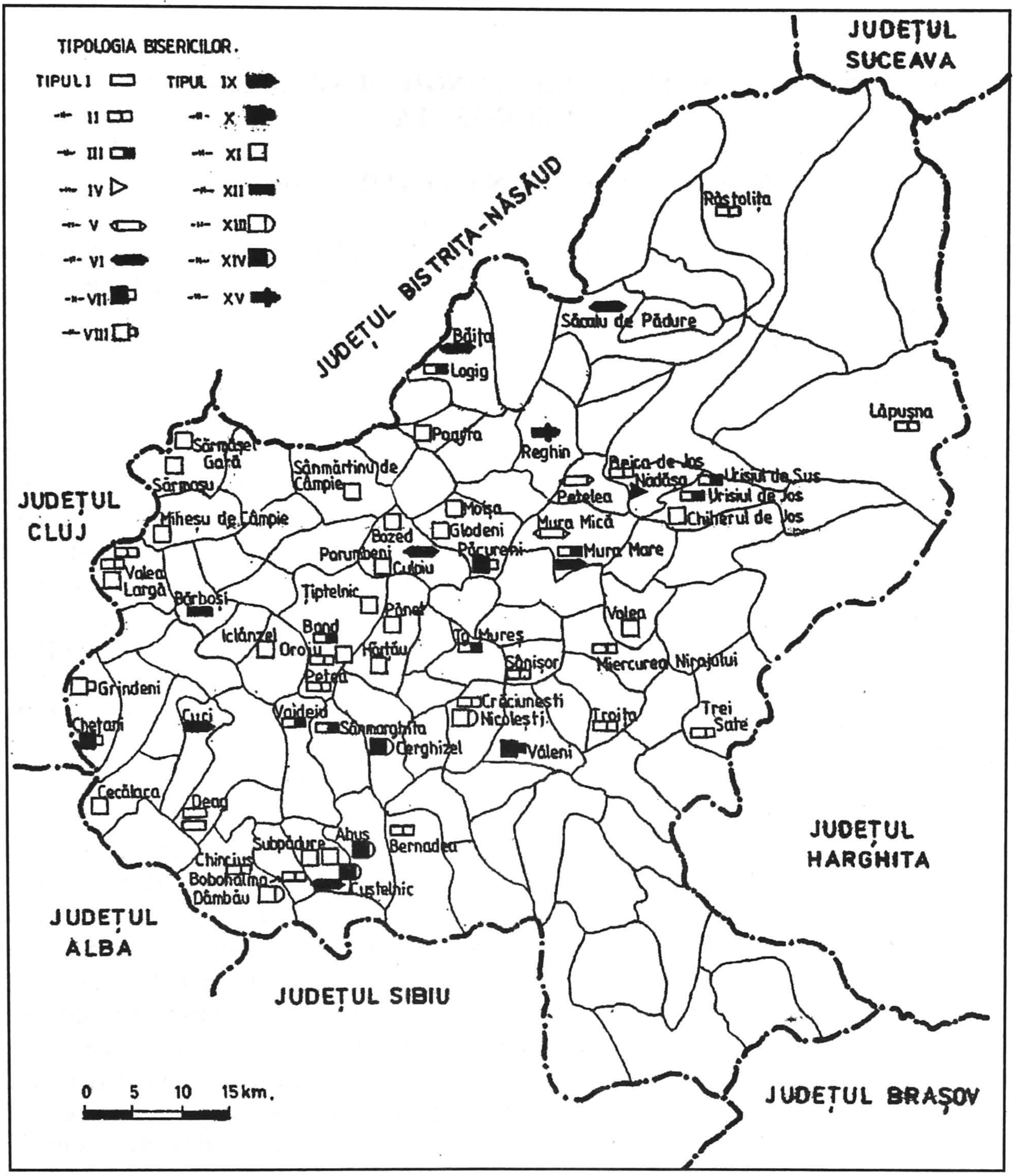

Planşa nr. 2

Repartiția bisericilor de lemn din județul Mureş după tipologia aparținătoare

https://biblioteca-digitala.ro

I.

BISERICI DE PLAN DREPTUNGHIULAR CU ABSIDA NEDECROŞATĂ:

1. Biserica de lemn „BUNA VESTIRE" din Deag

Pe dealul ce mărgineşte spre nord localitatea Deag stau alături două monumente, care, după forma lor de plan, în dreptunghi simplu, fără absida decroşată, ne conduc la vechile tipologii primare ale bisericilor de lemn.

Localitatea Deag, componentă a oraşului Iernut, este aşezată pe cursul superior al pârâului Şeuliţa, la sud de oraşul căruia îi aparţine. Străveche localitate românească, odinioară un puternic centru ortodox, sediu de protopopiat, Deag, sau Murăş-Deag cum mai era denumit, ungureşte Marosdég, îşi are prima atestare în anul 1332, laolaltă cu alte localităţi, când Registrul de dijme papale consemnează pe preotul Egidiu plătind o anumită sumă de bani: „**sacerdos de Egdi, sacerdos de Deog**"[1] . În anul 1333, aceeaşi sursă documentară atestă localitatea sub denumirea de **Dodog,** adică **de Dog,** în anul 1360 ca **poss Deegh,** în anul 1366 ca **Deeg, iar** în anul 1461 face parte din localităţile care au achitat darea specifică românilor: „**quinquagesima de Deg**". În anul 1507 localitatea este consemnată sub denumirea de **Deek,** în anul 1733 - **Dög,** iar în anul 1750 sub forma românească de **Dyag.** În anii 1760-1762 este atestată sub denumirea de **Dek,** în anul 1805 - **Deég,** în anul 1850 sub românescul **Dyagu,** ca în anul 1854 să apară sub denumirea oficială ungurească de **Dégh,** adică **Diag.**[2]

Primele date mai concrete referitoare la locuitorii români din localitate ne sunt oferite de conscripţia lui Clain din anul 1733,[3] în care la Deag sunt consemnate cele 39 familii de uniţi, deci 195 suflete, care aveau biserică, 2 case parohiale şi trei preoţi, pe Simeon, Matthaeus şi Michael. Desigur ortodocşii nu sunt menţionaţi în conscripţie deoarece aşa cum arată Mateiu Voileanu *„Scriitorii uniţi se trudesc a arăta biserica noastră ca desfiinţată odată cu unirea după anul 1700. În faptă biserica ortodoxă nu a fost desfiinţată".*[4] Aceeaşi conscriere unilaterală este efectuată de vicarul episcopesc unit Petru Aaron în conscripţia din anul 1750, cu această ocazie fiind consemnaţi 405 greco-catolici, o biserică şi doi preoţi.[5] Statistica lui Buccow din anii 1760-1762, de această dată, prezintă românii pe cele două confesiuni: uniţii care aveau trei preoţi la 6 familii, pe când ortodocşii un preot la 87 familii, dar deţineau şi biserica.[6] Din înregistrările efectuate în anul 1805, aflăm că la Deag existau 92 familii de ortodocşi, care posedau o biserică şi aveau doi preoţi, pe Dimitrie Suciu şi Ioan Suciu.[7]

Recensământul din anul 1857 ne dezvăluie şi unele date privitoare la localitate. Era o aşezare destul de mare, ce cuprindea 205 case cu 233 locuinţe şi un număr de 1164 locuitori, fiind cea mai mare aşezare dintre componentele actualului oraş Iernut alături de Cipău cu 673 locuitori, Lechinţa cu 859 locuitori, Oarba de Mureş cu 529 locuitori şi Sălcud cu 1005 locuitori. Pe confesiuni, cei 1164 locuitori erau formaţi din 989 ortodocşi, 157 greco-catolici, 1 romano-catolic, 3 luterani şi 14 izraeliţi, deci românii constituiau majoritatea covârşitoare a locuitorilor.[8] După această dată localitatea cunoaşte o permanentă diminuare a numărului locuitorilor. În anul 1900 **Şematismul jubiliar** consemnează un total de 1064 locuitori, din care 859 ortodocşi, 180 uniţi, 2 romano-catolici, 3 unitarieni şi 20 izraeliţi.[9] Recensământul efectuat în anul 1910 consemnează un număr mai mic de locuitori, 937 suflete, după limba maternă situaţia fiind următoarea: 937 români, 15 maghiari, 7 germani şi 37 alte naţii; după religie: 806 ortodocşi, 143 greco-catolici, 34 romano-catolici, 5 reformaţi şi

https://biblioteca-digitala.ro

8 izraeliţi.[10] În anul 1930, numărul locuitorilor atingea încă cifra de 1075, în anul 1966 scade la 865 locuitori, ca în anul 1992 populaţia localităţii să fie doar de 496 locuitori.[11]

Cuprinsă în categoria monumentelor istorice, prin H.C.M nr. 1160/1955, poziţia nr. 902, potrivit tradiţiei biserica datează din anul 1660 când a fost adusă de pe „dealul mănăstirii", de lângă „pădurea cicaşă", unde anterior distrugerilor aşezămintelor monahale de către generalul austriac Buccow în anul 1765[12] a activat o mănăstire. Construirea acestei biserici se leagă indiscutabil de evenimentele petrecute în sânul comunităţii după mijlocul secolului al XVIII-lea. Conscripţiile secolului al XVIII-lea ne arată satul Deag cu o biserică care a servit mai întâi uniţilor şi ulterior ortodocşilor. Se pune firesc întrebarea: oare ce s-a întâmplat între 1750 când lăcaşul figurează ca greco-catolic şi 1760-1762 când în acte e trecut la ortodocşi? În acest interval de zece ani, mulţi săteni din Deag dându-şi seama de inconsistenţa promisiunilor făcute de autorităţi, au părăsit unirea revenind la ortodocşi, evenimentul fiind menţionat şi de **Şematismul jubiliar** din 1900.[13] Astfel unica biserică „Sfinţii Arhangheli" datată ante 1764, la care ne vom opri curând, revine odată cu sătenii la cultul ortodox. În aceste împrejurări uniţii îşi ridică lăcaşul propriu, probabil, biserica „Sfântu Vasile" datată post 1762, se pare anul 1765, care este înscris pe o grindă aflată în naos.[14] Ipoteza strămutării acestei biserici din altă localitate nu o luăm în considerare deoarece multe repere ca planul, tratarea faţadelor, acoperirea anterioară şi procedeele de rigidizare a pereţilor sunt asemănătoare cu cele ale bisericii alăturate, cu hramul „Sfinţii Arhangheli", ceea ce ne îndeamnă să presupunem că aceasta din urmă a constituit modelul pentru replica mai mică, adică biserica „Buna Vestire".

Iniţial biserica era de dimensiuni mici, ca la sfârşitul secolului al XVIII-lea pereţii să fie alungiţi spre vest cu cca. 5,9 m, astfel edificiul primind mărimi de 16,40 m lungime şi 5,50 m lăţime. Planul bisericii este simplu, nici o încăpere neavând altă formă decât cea rectangulară, fiecare înscriindu-se într-un partiu pe cât de simplu, pe atât de elocvent. Dacă la alte biserici, privindu-le de afară, putem intui organizarea spaţiului interior, precum şi forma şi calitatea spaţiului, aici gândul ne duce imediat la casa ţărănească tradiţională şi implicit la începuturile arhitecturii româneşti de cult. Cu ocazia efectuării lucrărilor de extindere a bisericii s-a realizat o nouă intrare, pe latura de vest al pronaosului, însă fără recuperarea vechiului ancadrament sculptat ce-l purta intrarea iniţială. Planul bisericii include cele trei încăperi: pronaosul, naosul şi absida tot de formă dreptunghiulară, particularitatea monumentului constând în faptul că această ultimă încăpere este nedecroşată, spaţiul ei rezultând prin introducerea iconostasului ca perete divizor. Învelişul interior constă dintr-o boltă în leagăn, unică pentru pronaos şi naos, şi o alta în absidă cu diametrul mai mic. Bolta este realizată pe nervuri de lemn sprijinită pe grinzile alăturate pereţilor, care, la rândul lor, se reazămă pe stâlpi verticali.

În anul 1975 biserica împreună cu clopotniţa alăturată sunt restaurate şi acoperite cu şiţă, ca în anul 1986, prin grija autorităţii publice judeţene, să se treacă la o nouă renovare a bisericii. Prin avizul nr. 95, din 12 noiembrie 1986 Consiliu Culturii aprobă lucrările în valoare de 48.000 lei, el fiind comunicat Consiliului judeţean precum şi Oficiului pentru Patrimoniu Naţional al judeţului Mureş, pentru *„... lucrări de refacere a învelitorii din şiţă, reparaţii la zidăria soclului şi amenajarea unui trotuar în jurul monumentului".*[15] Aproape de biserică, doar la câţiva metri, în partea de sud-vest, se află situat turnul-clopotniţă, cu un plan de formă pătrată, dispus pe două nivele, parterul fiind deschis şi având foişor cu coif.

Interiorul bisericii păstrează un valoros ansamblu de pictură, realizat în trei etape, începând cu anul 1764, în raport de etapele de construire a lăcaşului, dar păstrând un caracter unitar ca urmare contribuţiei zugravilor de la Feisa. Deşi destul de deteriorată pictura absidei încă mai păstrează scene precum „Sfânta Troiţă", situată pe boltă, „Sfinţii Părinţi", Arhidiaconi, precum şi „Apostolii Petru şi Pavel" pe faţa dinspre altar a uşilor. Decoraţia navei, realizată la sfârşitul secolului al XVII-lea şi începutul celui următor de către popa

https://biblioteca-digitala.ro

Nicolae zugrav, are o compoziție stilistică și iconografică mai unitară, ca și aceea pictată după câteva decenii, tot de un zugrav aparținător școlii de la Feisa.

Remarcabilă este tâmpla bisericii, cu friza praznicelor, opera zugravului Toader, a cărui paternitate *„i-a fost restabilită prin harul și meșteșugul artistic, vădit în compoziție, ornamentică, grafică și expresivitate".... „cele de pe frumoasa imagine a arhanghelului Mihail, icoană cu chenar sculptat „în frânghie",*[16] pictat în anul 1764. Tot lui îi datorăm ușile împărătești, decorate cu Buna Vestire și Evangheliștii și poate tot lui i se datorează pictura murală a altarului.

NOTE:

1. **„Deasemenea Egidiu preotul din Deag (Egd) a plătit douăzeci dinari", DIR**, XIV, vol.III (1331-1340), p.125.
2. C. SUCIU, **DILT,** I, p.192.
3. Nicolae TOGAN, **Statistica românilor din Transilvania în 1733,** a lui Inochentie Micu Clain (în continuare: **Clain, 1733),** în *Transilvania,* XXIX, 1898, nr. IX-X, p.181.
4. Mateiu VOILEANU, **Contribuțiune la istoria bisericească din Ardeal** (în continuare VOILEANU, M., **Contribuțiune),** Sibiu, 1928 în care se publică lucrarea lui Eugen Gágyi de Eted: **Documente istorice. Regulatio Diocesis Transilvanicae Disunitae anno 1805,** publicată în *Transilvania,* Sibiu, an. XLVII, 1911, nr. 1, p.38-61; nr.2, p.147-161 și nr.3, p. 265-294.
5. Augustin BUNEA, **Statistica românilor din Transilvania în anul 1750,** făcută de vicarul episcopesc Petru Aaron (în continuare: **Aaron, 1750**) în *Transilvania,* XXX, 1901, , p. „264.
6. Virgill CIOBANU, **Statistica românilor ardeleni din anii 1760-1762 a lui Nicolae Adolf Buccow** (în continuare: **Buccow, 1760 -1762**) în **AIIN,** III (1924-1925), 1926, p. 636. În conscriția din 1760-1762, întocmită de generalul Buccow, au fost trecuți românii din scaunele secuiești, față de care se pune fireasca întrebare, unde sunt aceștia când în conscripțiile din prima parte a secolului al XX-lea nu se mai regăsesc? Răspunsul este că sau maghiarizat. Referindu-se la această conscripție, Aurel Holircă face următoarea pertinentă mențiune: **„Se poate imputa românilor conscripția din 1762 ? Nicidecum. Ea a fost întocmită de un austriac, care nu avea nici un interes a falsifica date și cifre, el fiind interesat a avea o situație cât de clară posibil, pentru a ști ce măsuri să ia împotriva măsurilor religioase din acea epocă, cunoscute fiind agitațiile religioase, care tulburau liniștea imperiului. În concluzie, această conscripție trebuie considerată drept cea mai apropiată de adevăr, și ea trebuie studiată cu atenție, atunci când se pune problema dispariției elementului românesc din secuime și Transilvania în general".** În Aurel HOLIRCĂ, **Românii mureșeni în fața deznaționalizării maghiare (Aspecte politice, metode și efecte),** Târgu-Mureș, Ed. Tipomur, 1996, p.38.
7. M. VOILEANU, **Contribuțiune,** p.36-37.
8. **Recensământ, 1857,** p.352-353.
9. **Șematism, 1900,** p.310.
10. **Recensământ, 1910,** p.404-405.
11. **Recensământ, 1992,** p. 185.
12. **Dicționarul mănăstirilor,** p. 124.
13. **„În secolul al XVIII-lea a defecționat de la s. Unire cea mai mare parte a credincioșilor și nu au mai putut fi reuniți, a devenit sediul scaunului protopopesc neunit până în timpurile cele mai recente", Șematism, 1900,** p. 310.
14. Eugenia GRECEANU, **op.cit.,** p. 55.
15. Acord aflat în păstrarea autorului.
16. Ioana CRISTACHE-PANAIT, **Toader zugravul (sec. al XVIII-lea),** în continuare: Ioana CRISTACHE-PANAIT, **Toader Zugravul),** în *Angustia,* p.165-182.

https://biblioteca-digitala.ro

SUMMARY

THE WOODEN CHURCH „FEAST OF THE ANNUNCIATION" FROM DEAG

There are two wooden churches on the hill that borders at north the community of Deag, nowadays part of the town Iernut. Their aspect leads us back to the primary typology of wooden churches. The church dedicated to the „Feast of the Annunciation" dates, according to tradition, from around 1660 when it was brought from the „hillside of the monastery" where there used to be an Ortodox monastery, before the year 1785 a year destruction, as Buccow mentioned it.

Its rectangular shape consists of a narthex, a nave and the hooked altar apse; originally the church was much smaller but towards the end of the 18th century it was extended to the west with about 5 meters. Inside there is a half cylindrical vault covering the narthex and the nave, and a smaller one covering the apse. The shape and height of the church remind of a peasant house. Extremely valuable paintings preservrd inside the church, many completed in three stages, beginning with 1764, by Master painters of the painting school of Feisa.

In the sout-western part of the church, not far away, is the bell-tower built on two levels, with an open ground level and a belvedere above it.

https://biblioteca-digitala.ro

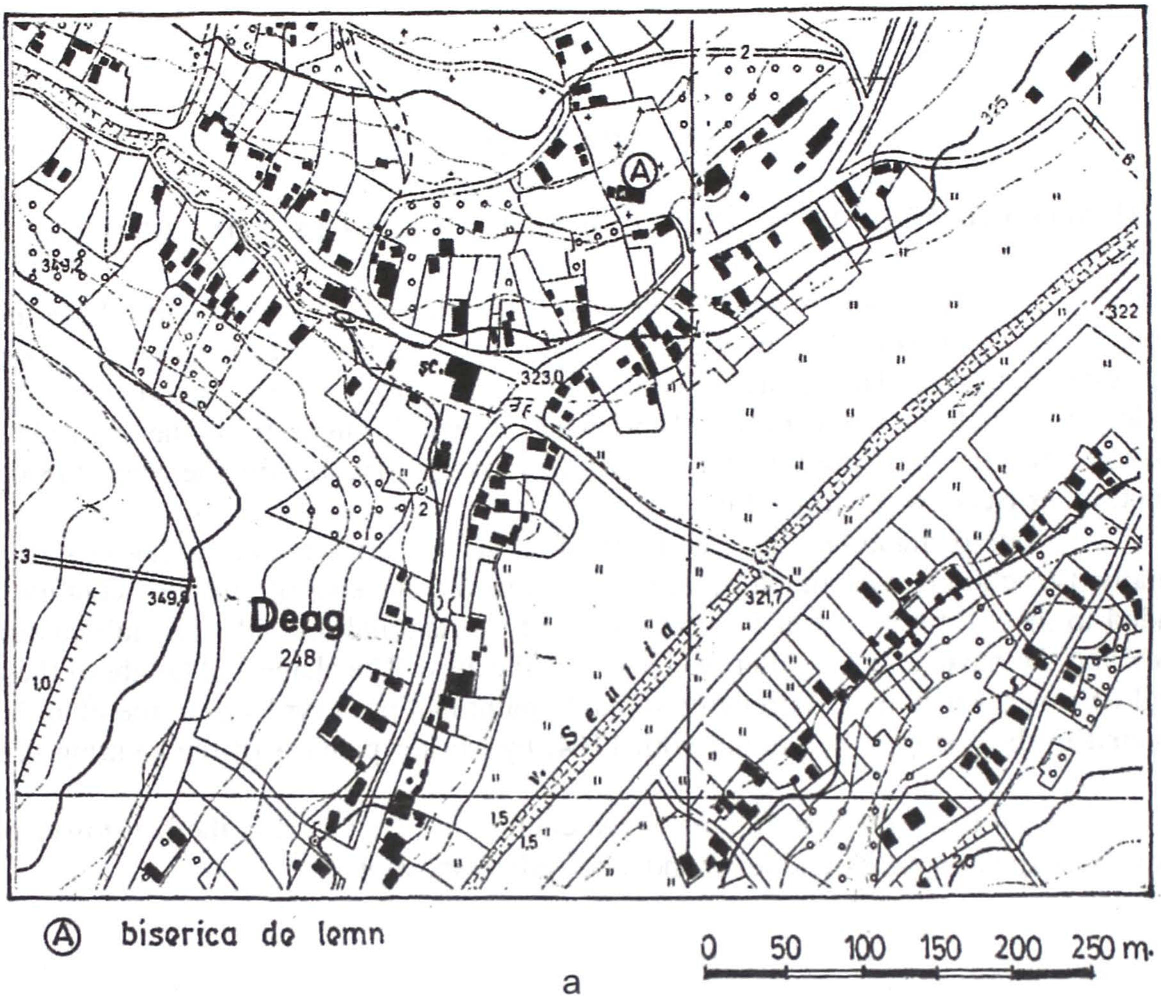

a

b

Deag. Biserica „Buna Vestire”.
a - Încadrare în zonă; b - Aspect general.

https://biblioteca-digitala.ro

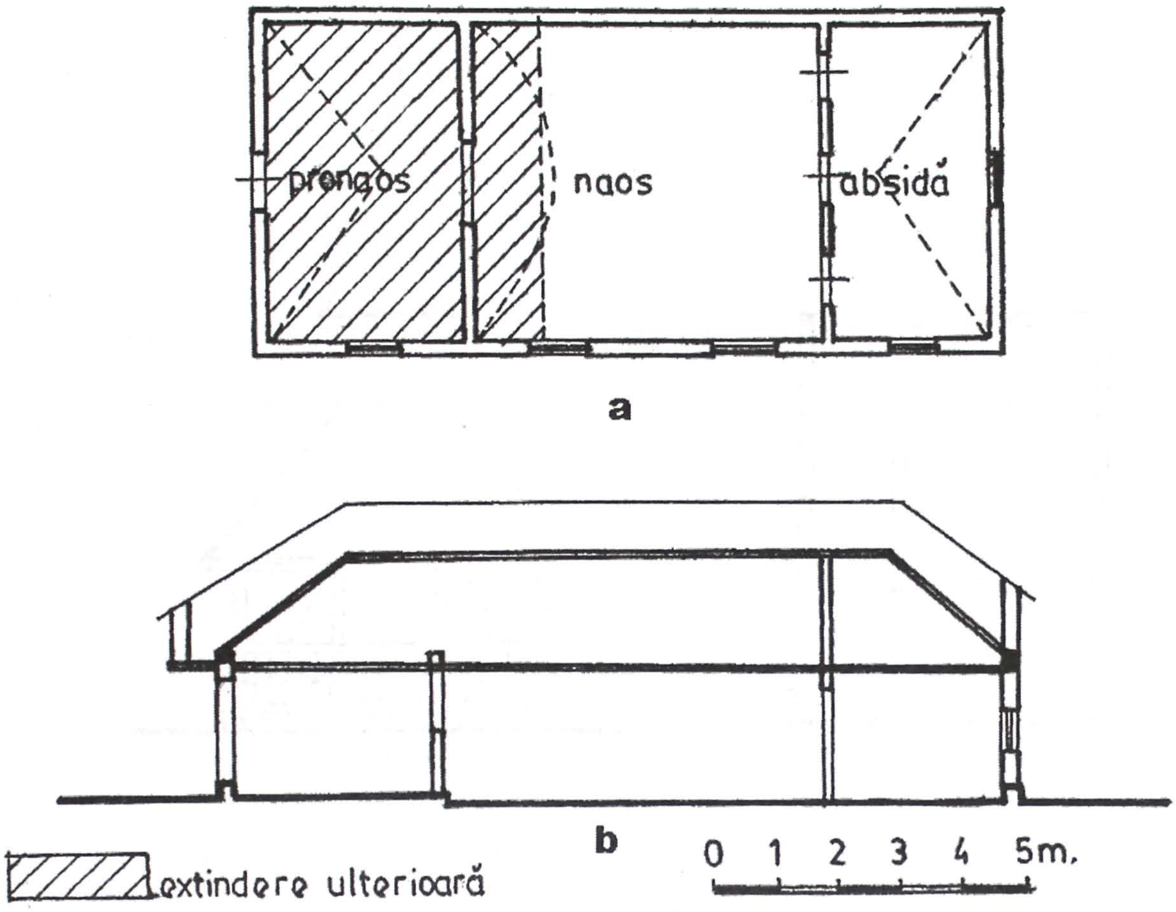

c

Deag. Biserica „Buna Vestire”.
a - Plan; b - Secțiune longitudinală; c - Vedere nord-vest.

https://biblioteca-digitala.ro

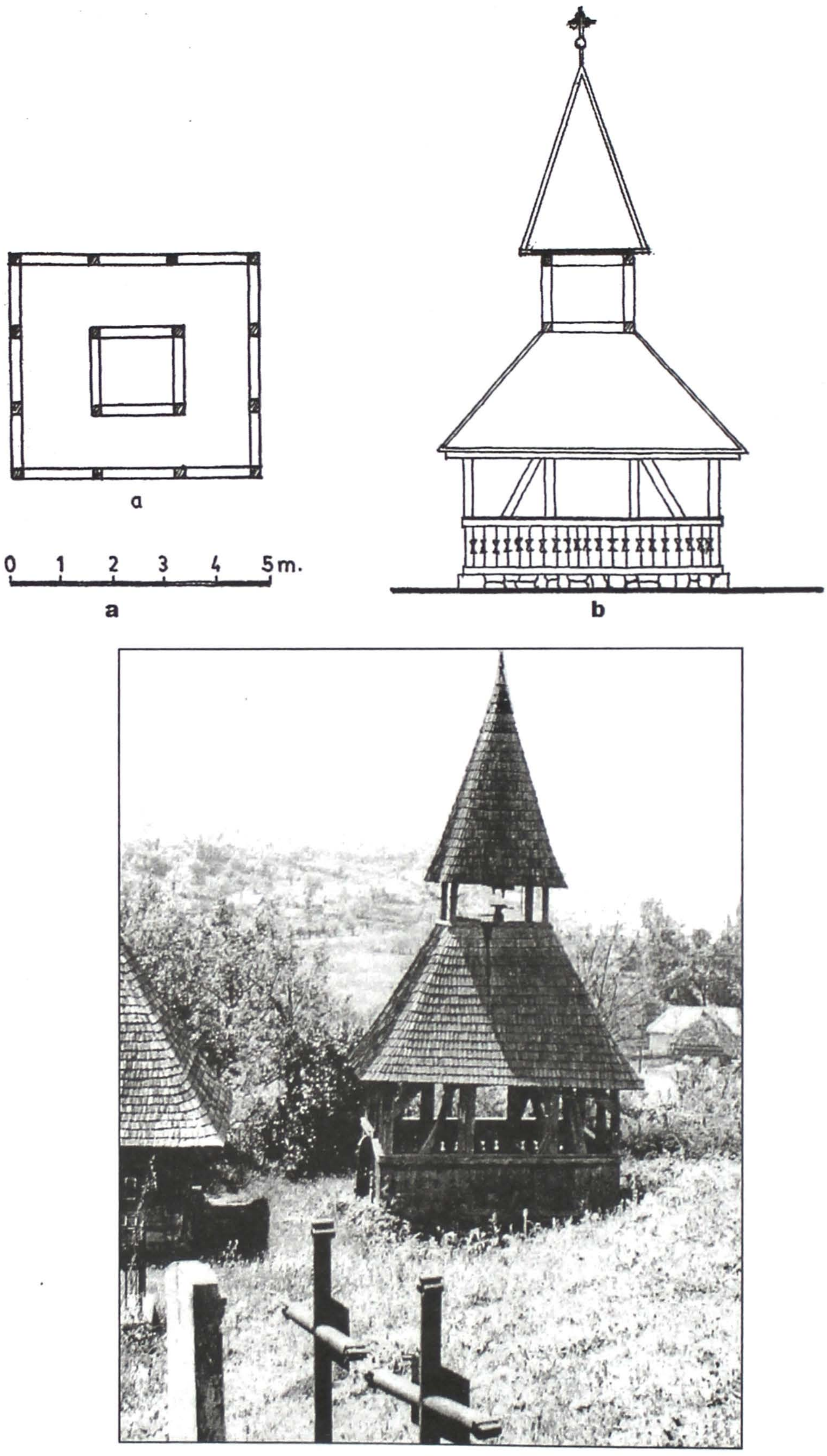

Deag. Biserica „Buna Vestire”. Turnul-clopotniță
a - Plan; b - Secțiune; c - Aspect general.

https://biblioteca-digitala.ro

2. Biserica de lemn „SFINȚII ARHANGHELI" din Deag

Biserica ce poartă hramul „Sfinții Arhangheli" din localitatea Deag, este situată doar la câțiva pași de biserica surată „Buna Vestire". Nu deținem documente care să ateste cu exactitate realizarea acestui locaș, însă putem considera data înălțării în raport cu anul 1764, după icoanele lui popa Nicolae zugrav, deci ante acestui an. **Șematismul jubiliar** din 1900 o menționează ca *„acoperită cu paie renovată în an 1850, în onoarea ss. Archangeli"*.[1] Lucrările de renovare a bisericii, prin care probabil s-a înlocuit învelitoarea din paie cu aceea din șiță, cuprind și noua pictură realizată de zugravul Porfirie de la Feisa, așa cum menționează pisania din proscomidie.

Realizată din bârne ce înscriu un plan de formă dreptunghiulară, cu o lungime de 16,50 m, o lățime de 5,56 m și o înălțime a pereților de 1,70 m, biserica include trei încăperi înșiruite: pronaosul în lungime interioară de 5,70 m, naosul de 8,0 m și absida de 2,28 m, ultimul spațiu fiind nedecroșat, rezultând din introducerea unui perete divizor, a tâmplei ce o separă de naos. Acoperișurile interioare constau dintr-o boltă în leagăn care acoperă deopotrivă pronaosul și naosul și o alta în absidă cu diametrul mai mic, flancată în planul naşterilor de mici tavane construite deasupra proscomidiei și diaconiconului. Bolta este realizată tradițional, pe o structură din nervuri de lemn, cu punctul de pornire pe grinzi alăturate pereților, care, la rândul lor, sunt susținute de montanți verticali. Structura bolții semicilindrice, privită în secțiune longitudinală, reproduce de fapt planul bisericii, iar înălțimea ei reprezintă jumătate din verticala acoperișului, măsurată de la planul naşterilor sau de la planul ultimei cununi până la coamă. La rândul său, scheletul de nervuri de lemn a impus unghiul sub care au fost așezați căpriorii șarpantei, apărând astfel o învelitoare cu deschiderea proporționată cu diametrul bolții semicilindrice. Ultima încăpere, a altarului, are o boltă semicilindrică apreciabil mai mică ca diametru și înălțime decât cea din pronaos și naos și este combinată cu două tavane deasupra proscomidiei și diaconiconului. În plus, extremitățile sunt intersectate de pereți din scânduri situați perpendicular pe axul longitudinal imaginar. Capătul dinspre pronaos al bolții semicilindrice are forma unui timpan aplecat spre interior. Tot montanții sunt aceia care suportă sarcinile tiranților, introduşi ulterior pentru rigidizarea întregii structuri.

Față de surata învecinată, biserica „Sfinții Arhangheli" este înzestrată cu două intrări, câte una, pe laturile de sud și de vest ale pronaosului. Desigur ușa originară este aceia dinspre apus, prevăzută cu un sistem de închidere specific timpului, pe când a doua intrare a apărut ulterior, ca urmare a strâmtării spațiului în capătul de vest, odată cu înălțarea, în apropriere, a clopotniței. Biserica apare ca o casă țărănească alungită, acoperită în patru ape, însă interiorul, organizat prin înșiruirea celor trei încăperi funcționale, anterior descrise, nu are nimic comun cu locuința țărănească tradițională.

La o mică distanță de capătul de vest al bisericii se află situat turnul-clopotniță, ulterior realizat. Cu un plan de formă aproximativ pătrată, cu laturile de 5,0 x 4,35 m, cu un nucleu de 1,20 x 1,20 m ce susține nivelul superior, turnul-clopotniță are parterul închis cu scânduri, inițial fiind deschis.

Din nefericire decorul pictat a bisericii s-a deteriorat, încât din programul inițial avut s-au păstrat doar câteva scene, unele medalioane ce reprezintă pe Iisus Hristos, Fecioara Maria, Duhul Sfânt în chip de porumbel, Arhanghelii, precum și mucenici. Ca de obicei, ușile împărătești cuprind scena Bunei Vestiri.

NOTE:

1. **Șematism, 1900,** p.310.

Biblioteca ... Târgu-Mureș

https://biblioteca-digitala.ro

SUMMARY

THE WOODEN CHURCH FROM DEAG DEDICATED TO „ST. ARCHANGELS"

This church is placed in the nearby vicinity of the Church of „The Feast of the Annunciation" from Deag. The two church resemble very much but thios one is a bit longer. Considering the icons of master painter Popa Nicolae we believe it dates from 1764; sketc.hes from 1900 present it with a hay roof and as renovated in 1850.

It has a similar rectangular shape, but it is larger, with a length of 16,50 m and a width of 5,56 m; it underwent several changes and extensions, over the years. Its interior is covered with a traditional half cylindrical vault. It has two entrances, on the south and west side of the narthex and this latter one is the original one, and it has the closing system specific to those times.

Just like the other church in Deag, not far it the bell-tower whose ground level was closed with boards. Unfortunately the internal painting is very deteriorated, however there can be seen certain religious images and insets from painters from Feisa.

CONSIDERAŢII DE ORDIN GENERAL

Ambele biserici au, deci, un plan dreptunghiular simplu, la care absolut nici o încăpere nu are altă formă decât cea rectangulară, fiecare înscriindu-se într-un partiu pe cât de simplu, pe atât de elocvent. Dacă la alte biserici, privindu-le de afară putem intui organizarea spaţiului interior, aici gândul ne duce imediat la casa ţărănească tradiţională şi implicit la începuturile arhitecturii româneşti de cult, când credincioşilor români interzicându-li-se ridicarea unor aşezăminte proprii au fost nevoiţi să transforme casa de locuit în loc de rugăciune. Cu timpul au survenit mutaţii în cadrul planului şi elevaţiei, ajungându-se după prelungi elaborări la prototipuri, care au proliferat secole de-a rândul într-o zonă sau alta, iradiind sau influenţând nu de puţine ori arhitectura ţinuturilor învecinate. Astfel de exemple le oferă bisericile trilobate din Transilvania, de obârşie moldovenească, îndeosebi cele de pe Valea Superioară a Mureşului (Reghin, Topliţa, Tulgheş, Bilbor). Cât priveşte elevaţia, extraordinara supleţe şi avântul fleşei bisericilor din Maramureş, iată, îşi află replica şi pe Mureş, în localitatea Cheţani, asupra căreia ne vom opri la timpul cuvenit. Menţionând doar aceste exemple putem înţelege mai bine valorile specifice ale artei populare româneşti, capacitatea ei de a fi remarcată şi de a se deschide în faţa inovaţiilor.

Aşadar, la Deag întâlnim două exemple foarte rare de biserică tip casă ţărănească. Deşi nu au vechimea pe potriva originii, poate nici nu o pot avea datorită materialului perisabil din care sunt realizate, ele merită o atenţie ştiinţifică datorită dispoziţiei planimetrice şi elevaţiei, precum şi a excepţionalelor decoraţii din interior. Biserica „Sfinţii Arhangheli" apare ca o casă ţărănească alungită, acoperită în patru ape. Interiorul însă nu are nimic comun cu locuinţa ţărănească tradiţională, la care bolta semicilindrică comună pronaosului şi naosului deschide spaţiul dincolo de nivelul cununilor pereţilor, creând efecte spaţiale. O simplă secţiune în axul longitudinal ne dezvăluie raporturile de interdependenţă între acoperişul interior şi cel exterior. Structura bolţii reproduce de fapt planul bisericii, iar înălţimea reprezintă aproximativ jumătate din verticala acoperişului, măsurată de la planul naşterilor sau de la planul ultimei cununi până la coamă. La rândul său scheletul de nervuri de lemn impun unghiul de aşezare a căpriorilor, apărând astfel o învelitoare cu deschiderea proporţională cu diametrul bolţii semicilindrice. Cam aceeaşi dispoziţie planimetrică o are şi

https://biblioteca-digitala.ro

biserica „Buna Vestire", cu amendamentul privitor la acoperişul interior existent aici sub forma unei bolţi semicilindrice pentru toate încăperile. Referindu-ne la timpane, arătăm că la biserica „Sfinţii Arhangheli" ultima încăpere are o boltă semicilindrică apreciabil mai mică ca diametru şi înălţime decât cea din pronaos şi naos şi este combinată cu două tavane aflate deasupra proscomidiei şi diaconiconului. În plus, extremităţile sunt intersectate de pereţii din scândură, situaţi perpendicular pe axul longitudinal imaginar. Soluţionarea simplă a acoperişului interior, precum şi înclinarea panourilor de la extremităţile bolţii (timpanele), au atras după sine aplicarea unei soluţii simple pentru construirea acoperişului exterior. La biserica „Buna Vestire" înălţimea acoperişului este în raport de diametrul bolţii şi e cu ceva mai mare decât înălţimea învelişului exterior.

Ne-am oprit mai mult la problema formei şi elevaţiei întrucât ele sunt cel mai mult legate de casa ţărănească, în schimb partiul mai păstrează indici ale genului civil de locuinţă rurală. Asemenea filiaţie o găsim şi la biserica din Gilău,[1] contaminată însă cu elemente mai evoluate, precum pridvorul. Aceste element deschis, proteguitor, dar şi de mărire a spaţiului, este o invenţie ulterioară, căci aşa cum observă V. Vătăşianu *„S-ar putea însă ca în faza iniţială foişorul să fi lipsit şi să fie abia rezultatul unei contaminări succesive cu formele mai evoluate ale casei ţărăneşti".*[2] Deci ambele biserici de la Deag sunt cu siguranţă urmaşele directe ale casei ţărăneşti. Potrivit criteriilor stabilite de V. Vătăşianu, biserica aparţine tipului I.[3] Particularitatea acestui tip de plan nu-l găsim raportat la nici o grupă din cele stabilite de Grigore Ionescu şi aceasta pentru că tipologiile specifice întocmite pe temeiul realităţilor de pe teren nu a fost găsite şi, ca atare, nu este menţionat nici la cazurile speciale.[4] În schimb, la Andrei Pănoiu această formă de plan este corelată cu imaginea bisericilor cu terminaţia răsăriteană de formă dreptunghiulară, pătrată sau dreptunghică, toate decroşate, precum cele de la Teleşti, judeţul Argeş, Ştefăneşti, judeţul Vrancea, sau Sighetul Silvaniei, considerate împreună în aceeaşi familie.[5]

Existenţa unui plan atât de simplu întrebuinţat cu secole în urmă la edificii datate la mijlocul veacului al XVIII-lea nu trebuie să ne deruteze întrucât este cunoscută tendinţa unor meşteri de a prelua forme mai vechi, pe cale de a fi uitate. Meritul lor constă în evaluarea corespunzătoare a unor elemente din trecutul străvechi al arhitecturii populare, pe care le-au preluat şi introdus în contextul artei secolului al XVIII-lea, dând naştere la monumente ce exprimă gândirea, harul tehnic, gustul pentru armonie şi echilibru a nenumăraţilor meşteri anonimi.

NOTE:

1. P. STAHL şi P. PETRESCU, O **biserică-locuinţă românească,** în **SCIA,** IV, nr. 1-2, 1957, p.330.
2. V. VĂTĂŞIANU, , **Contribuţie,** p.29.
3. **Ibidem,** p.30, fig.1.
4. G. IONESCU., **Arhitectura,** p. 70-72, 74-75.
5. A. PĂNOIU, **op.cit.** , p. 137-138.

https://biblioteca-digitala.ro

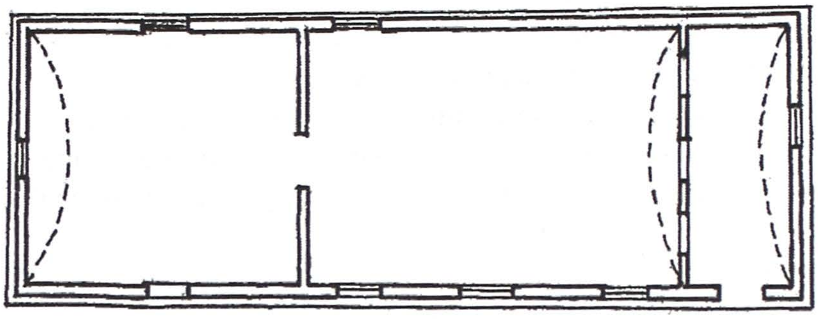

a

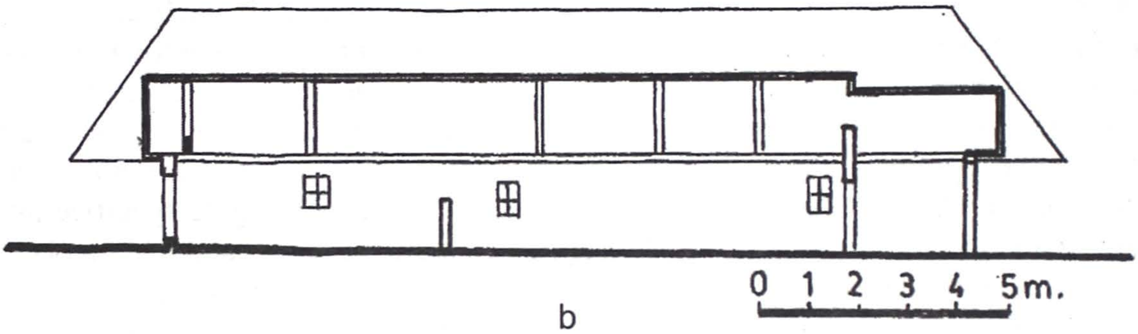

b

c

Deag. Biserica „Sfinții Arhangheli".
a - Plan; b - Secțiune longitudinală; c - Vedere sud-vest.

https://biblioteca-digitala.ro

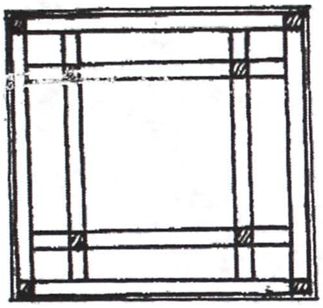

a

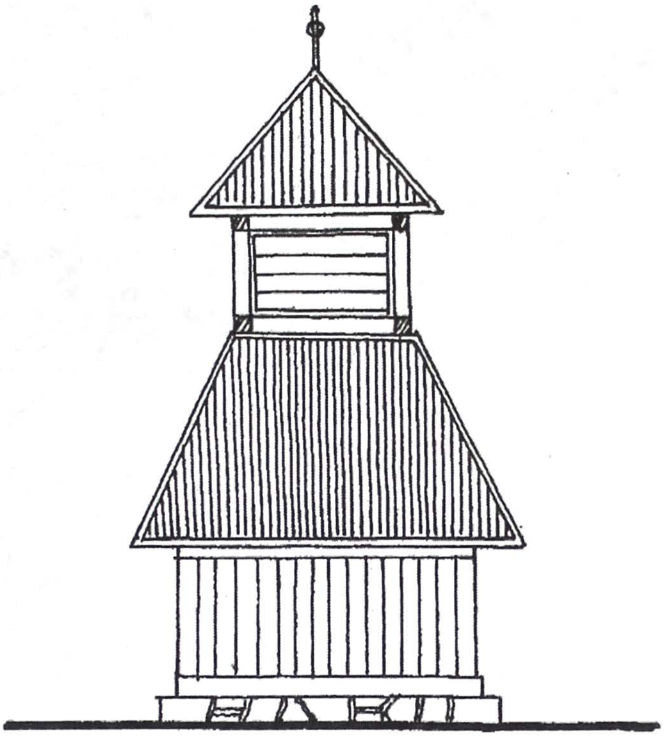

b

c

Deag. Biserica „Sfinții Arhangheli”. Turnul-clopotniță.
a - Plan; b - Fațadă; c - Aspect general.

https://biblioteca-digitala.ro

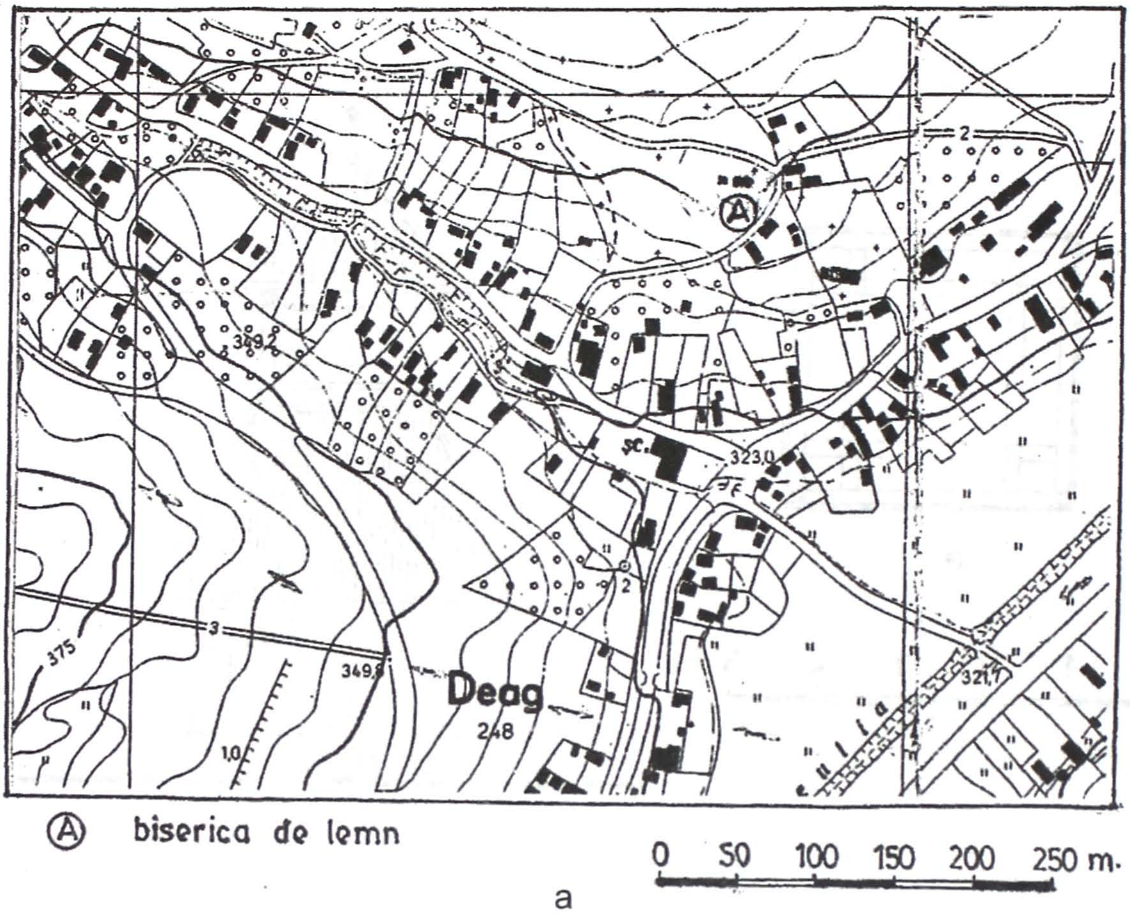

a

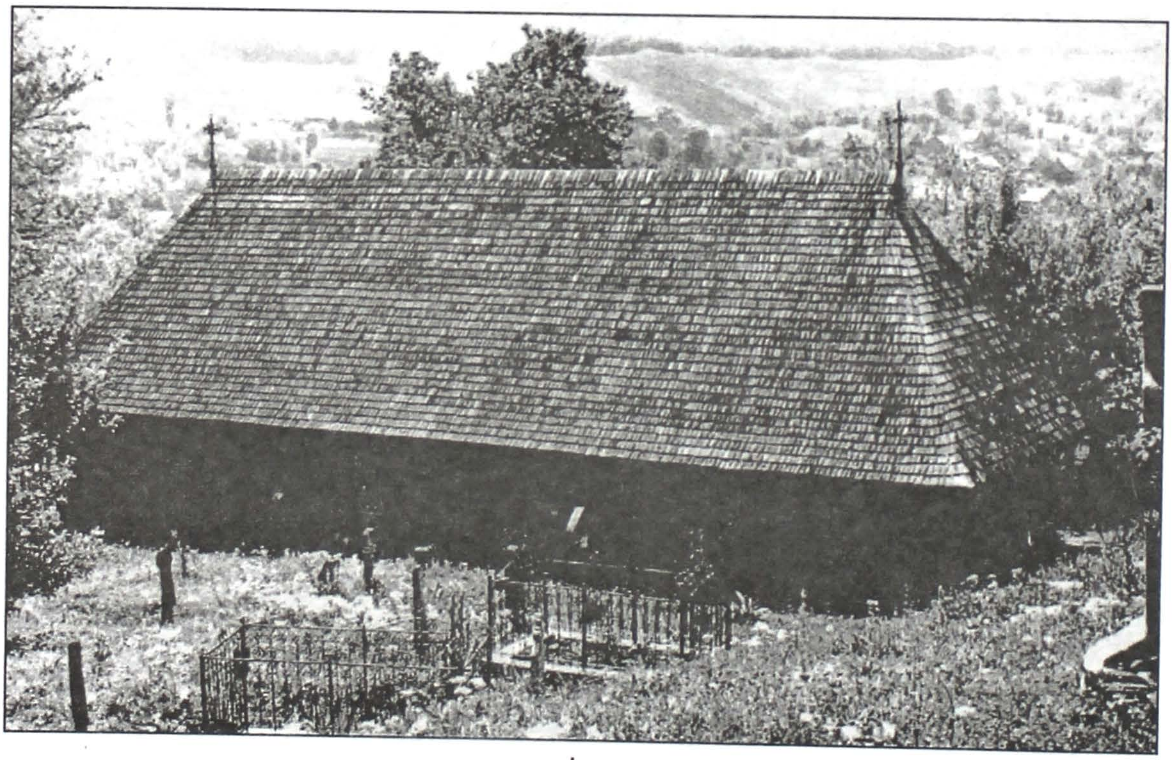

b

Deag. Biserica „Sfinții Arhangheli”.
a - Încadrare în zonă; b - Vedere nord-vest.

https://biblioteca-digitala.ro

II.

BISERICI DE PLAN DREPTUNGHIULAR CU ABSIDA NEDECROŞATĂ, CU TREI LATURI

1. Biserica de lemn „SFINŢII ARHANGHELI" din Beica de Jos

La sud-est de municipiul Reghin, pe Valea Beicii şi afluenţilor săi Nadăşa şi Chiheru, se află una din zonele judeţului Mureş cu cele mai multe monumente – biserici de lemn - , între care cele din Beica de Jos, Nadăşa, Chiheru de Jos, Urisiu de Jos, Urisiu de Sus. Şi dacă adăugăm şi pe cele, din nefericire, dispărute, de la Beica de Sus, Chiheru de Sus sau Comori, constatăm că în aceste localităţi, încă de la începutul atestării lor documentare, exista o puternică şi preponderentă comunitate românească, cu mănăstiri ce constituiau adevărate centre de cultură pentru întreaga zonă.

Beica de Jos, reşedinţa comunei cu acelaşi nume, este situată pe cursul mijlociu al pârâului Beica, la confluenţa cu pârâul Chiheru. Localitatea, anterior denumită şi Beica Ungurească, ungureşte Magyarbölkény, iar în germană Ungerisch-Birk, ca s-o diferenţieze de alăturata Beica Română, azi Beica de Sus, îşi are începuturile documentare începând cu anul 1453 sub forma de **poss. seu villa Belken,** în anul 1503 - **poss. Bewlken,** în anul 1645 - **Magyarbeolkeny,** în 1733 - **Magiar Bölkeny,** în anul 1824 sub denumirea românească de **Beika Unguriaszke, Beica Unguriască,** în anul 1850 - **Béka ungureaszka,** în anul 1854 - **Magyar-Bölkény, Ungarisch-Birk, Beica Ungurească,** ca în anul 1913 denumirea să fie de **Alsóbölkény,** adică de Beica de Jos.[1]

O primă însemnare privitoare la românii din Beica de Jos şi la care ne referim este conscripţia lui Clain din anul 1733. Aceasta atestă existenţa a 6 familii de uniţi, adică circa 30 suflete, care nu aveau biserică şi nici preot, întrucât încă din acel secol numeroşi români au părăsit unirea bisericii cu Roma.[2] Conscripţia lui Buccow din anii 1760-1762 înregistrează doar cele 17 familii de ortodocşi şi aceştia lipsiţi de biserică şi preot, dar cu însemnarea că anterior biserica se afla în alt loc.[3] Dintre localităţile învecinate, actuale componente ale comunei, Beica de Jos era cea mai mare, recensământul din anul 1857 înregistrând 152 case cu 172 locuinţe şi 759 locuitori, faţă de cei 427 locuitori în Beica de Sus, sau cei 388 locuitori din Nadăşa, ca să ne referim doar la localităţile cele mai însemnate. Cei 759 locuitori ai Beicii de Jos, după religia declarată, au următoarea structură: 214 greco-catolici, deci români, 43 romano-catolici, 496 reformaţi, 1 luteran şi 5 izraeliţi.[4] **Şematismul jubiliar** din anul 1900, la rândul său, înregistrează 326 greco-catolici, 2 ortodocşi, deci 328 români, 94 romano-catolici, 561 reformaţi, 2 evanghelişti, 1 unitarian şi 13 izraeliţi.[5] În anul 1992 sunt înregistraţi 781 locuitori,[6] ceea ce demonstrează o depopulare destul de însemnată a localităţii.

Există foarte puţine mărturii despre biserica „Sfinţii Arhangheli" din Beica de Jos. Nu cunoaştem data când a fost realizată biserica de lemn, dar potrivit tradiţiei ea a fost adusă în secolul al XIX-lea, pe la 1855, din vechiul cimitir de pe actualul amplasament, imobil care are numărul poştal 133. Dacă luăm în considerare praporul pictat în 1713[7] de zugravul Toader Şerban, aflat în dotarea bisericii, am putea considera data ridicării monumentului anterior acestui an. Data realizării o putem considera totuşi mai târzie, cu circa două decenii, deoarece după cum am mai văzut, în anul 1733, cei 30 români încă nu aveau biserică şi nici preot. Probabil la 1713 donatorul a cumpărat un prapor pictat recent de Toader Şerban, donat, mai târziu, bisericii, după ridicarea sa. Graţie însemnărilor din **Şematism** aflăm că în anul 1810, sau în cel anterior, românii ortodocşi din localitate cer sprijin baronului Bornemisza pentru ridicarea unei biserici, respectiv asigurarea a 300 m leaţuri, 6000 bucăţi

https://biblioteca-digitala.ro

țigle, 100 bucăți scânduri.[8] Solicitarea a fost soluționată favorabil, deoarece la 24 mai 1810 se dispune furnizarea materialului solicitat de la moara de scânduri din Hodac.[9] Deci biserica a fost ridicată, s-au refăcută, în anul 1810, ca în anul 1855 să fie strămutată pe actualul amplasament, terenul fiind dobândit de comunitatea sătească, prin donare, de la numita Borda Simina.

Pe noul amplasament, biserica se afla doar la câțiva pași de împrejmuirea dinspre stradă, în dreptul scundei porți de lemn, arcuită în formă de mâner de coș. Înainte de anul 1988, când biserica cunoaște importante lucrări de renovare, ea prezenta un plan de formă dreptunghiulară, cu absidă poligonală în trei laturi, nedecroșată. Întregul edificiu se sprijinea pe o talpă masivă de lemn de stejar, care, fiind lipsită de o temelie corespunzătoare nu mai oferea stabilitate și protecția cuvenită pereților confecționați din bârne de brad. Primele 3-4 rânduri de bârne de sub streașină, formau în locurile de îmbinare aripi-consolă cu racordări simple, aceleași forme prezentând și grinzile pereților despărțitori (primezul și catapeteasma). Interiorul bisericii prezintă o boltă în leagăn, comună pentru pronaos și naos, cea a altarului racordându-se pereților prin intermediul a trei fâșii curbe. La o dată necunoascută, interiorul bisericii este căptușit cu scânduri, lucrare prin care s-a ascuns decorația pictată s-au ce a mai rămas din aceasta. Intrarea de pe latura de vest, realizată în secolul al XIX-lea, conține decorații ce cuprind motivul dintelui de lup. Tot ulterior realizării bisericii, la capătul de vest al acesteia, s-a adăugat pridvorul deschis, peste care s-a înălțat clopotnița. Probabil, atunci edificiul primește învelitoarea din țiglă solzi, care timp de decenii a apăsat pereți șubrezi ai edificiului.

În anul 1987, prin grija autorității publice județene și a Episcopiei Ortodoxe de Alba Iulia se ia măsura renovării bisericii, fiind emis avizul Comitetului Culturii și Direcției Economice a Patrimoniului Cultural Național, nr. 62/1987. Avizul s-a dat condiționat de translarea monumentului pe noul amplasament, sistem care ar fi redus cheltuielile la manoperă și ar fi păstrat monumentul în strarea sa originară, față de care Episcopia Ortodoxă, prin adresa nr. 2701/1988, solicită ca renovarea să se realizeze prin demontarea și remontarea monumentului. Întrucât noul amplasament se afla doar la o distanță de 10 m de cel inițial, prin noul acord s-a arătat că mutarea *„poate fi executată, fie prin translare (pe un pat de pământ bătut, amenajat la nivelul viitorului soclu, prin tragere), fie prin demontare și reasamblare, funcție de posibilitățile reale de lucru ale beneficiarului, respectiv de capacitatea meșterilor de a strămuta monumentul"*.[10] Reconstruită pe noul amplasament, biserica păstrează tipologia inițial avută dintr-un plan de formă dreptunghiulară, ce include primele două încăperi, ale pronaosului și naosului, terminată spre est cu capătul poligonal nedecroșat, în trei laturi, al absidei. Pentru obținerea unui spațiu mai mare la altar, peretele divizor – iconostasul –, s-a așezat mai la vest de linia imaginară ce unește punctele de pornire ale formei poligonale, cu circa 1,25 m, asigurându-se astfel spațiu pentru poscomidie și diaconicon. Interiorul bisericii este acoperit de bolta semicilindrică, ce se întinde peste spațiul pronaosului, al naosului și parțial al absidei, până în punctul de închidere cu capătul poligonal. În partea de vest al pronaosului s-a păstrat pridvorul, peste care se înalță turnul-clopotniță, deschis. Întregul edificiu se sprijină pe fundația de beton și bolovani de râu în elevație, care îi asigură protecția și stabilitatea necesară. Mai puțin inspirată s-a dovedit a fi aplicarea învelitorii de tablă, ce acoperă biserica și clopotnița, cu speranța că la o viitoare renovare aceasta v-a fi înlocuită cu tradiționala învelitoare din șiță.

NOTE:

1. SUCIU, C., **DILT**, I, p.67.
2. **Clain, 1733,** p.482.
3. **„Omnia loco templa non habentia manent in statu quo".**
4. **Recensământ, 1857,** p. 364-365.
5. **Șematism, 1900,** p. 482.

https://biblioteca-digitala.ro

6. **Recensământ, 1992,** p. 188.
7. **„Acest prapor l-a plătit Mustean Iuon să-i fie pomană jupanului Vasiu şi Zamfira şi la tot neamul lor. 1713 zugrav Toader Şerban".**
8. **„... jó voltábol, a Templomunknak, felépitesit már anyira Vitük, hogy 300 Metzet Létz 6000 fedni valo Cserép és száz szall Deszka...", Şematism, 1900,** p. 482.
9. **„... ha az könyörkök tőkéet az hodaki fűreszmalomra hoszna felibe otton ki vágolatam is igy pénssükbe nem kerül. 24 Maj 1810 B. Bornemissa m. P.", Ibidem,** p. 482-483.
10. Consiliul judeţean Mureş, Arhiva Serviciului de urbanism şi amenajarea teritoriului.

SUMMARY

THE WOODEN CHURCH OF THE „SAINT ARCHANGELS" FROM BEICA DE JOS

Clain's Conscription does not mention this church in 1733, yet a banner painted by master painter Toader Şeban in 1713 and which is kept in the custody of the church, does not confirm an earlier existence. However in 1810 the village community received support for building a church and it was originally completed in the graveyard on the village hillside. In 1855 the church was moved into the village limits on a piece of land donated by Borda Simina and this is when the porch with the bell tower was added on the western side.

The walls of the church follow a rectangular shape, with a hooked apse, polygonal on three sides while inside there is a swing type half cylindrical vault which covers the narthex and the nave. The first three or four horinzontal beams of the walls under the roof and the separating ones constitute corbels whose heads end in simple junctions.

The frame of the entrance, accomplished in the 19th century, has decorations with wolf fang motives.

https://biblioteca-digitala.ro

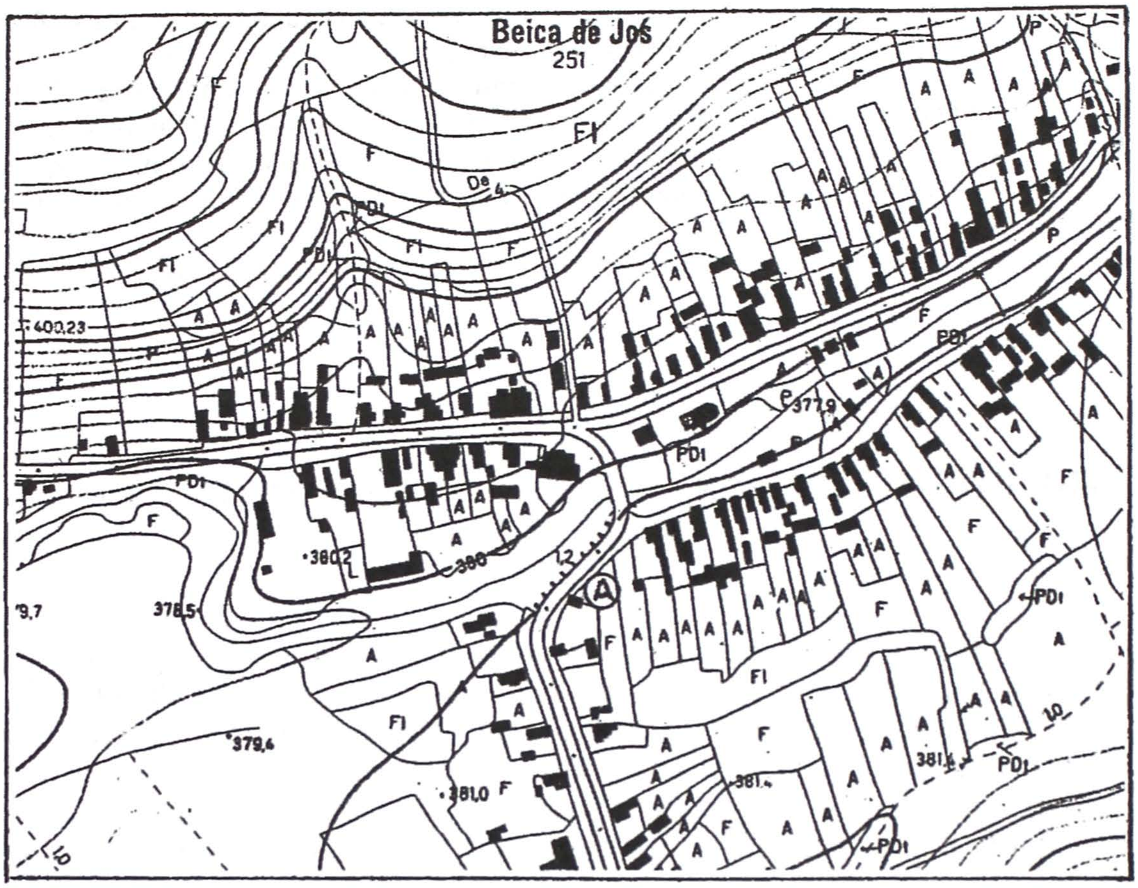

Ⓐ biserica de lemn   a   0 50 100 150 200 250 m.

b

Beica de Jos. Biserica „Sfinții Arhangheli”.
a - Încadrare în zonă; b - Aspect general, sud-vest.

https://biblioteca-digitala.ro

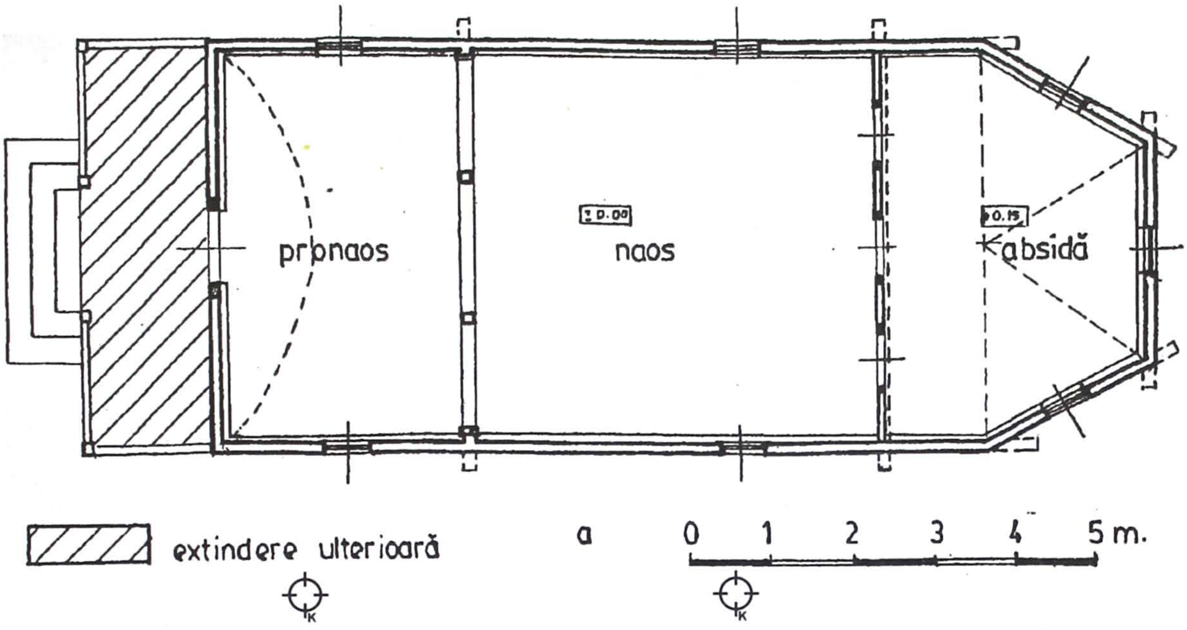

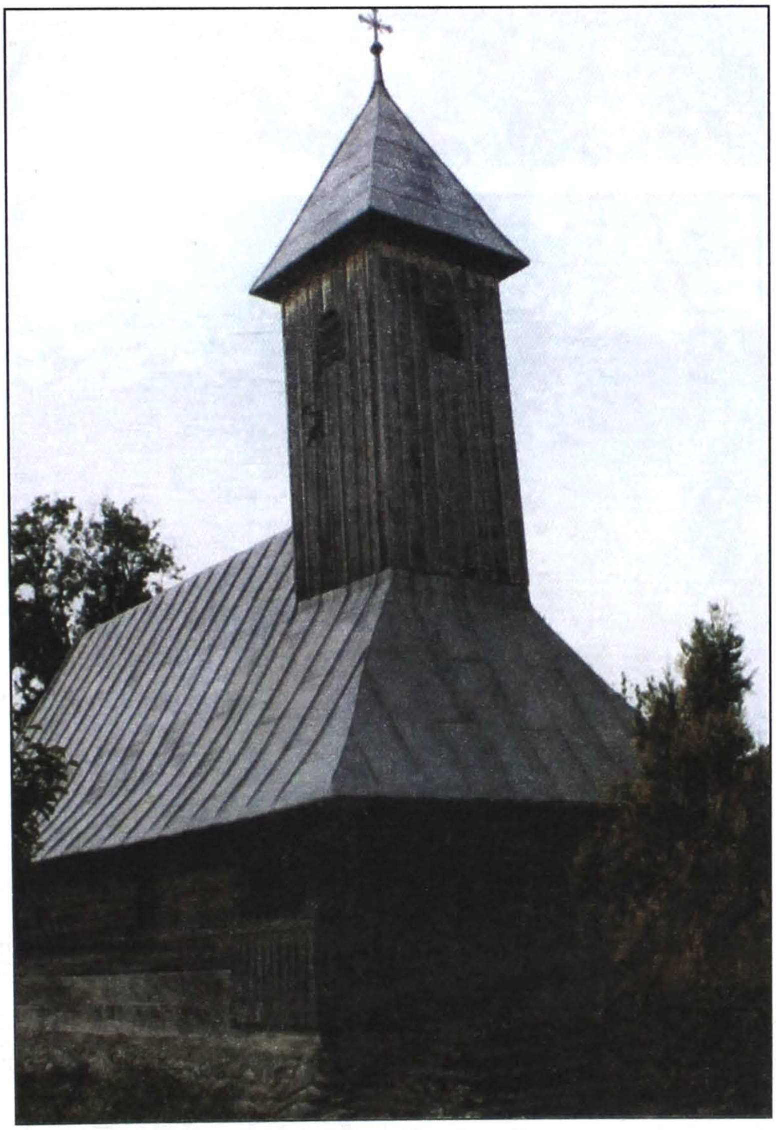

b

Beica de Jos. Biserica „Sfinții Arhangheli".
a - Plan; b - Vedere nord-vest cu pridvor.

https://biblioteca-digitala.ro

a

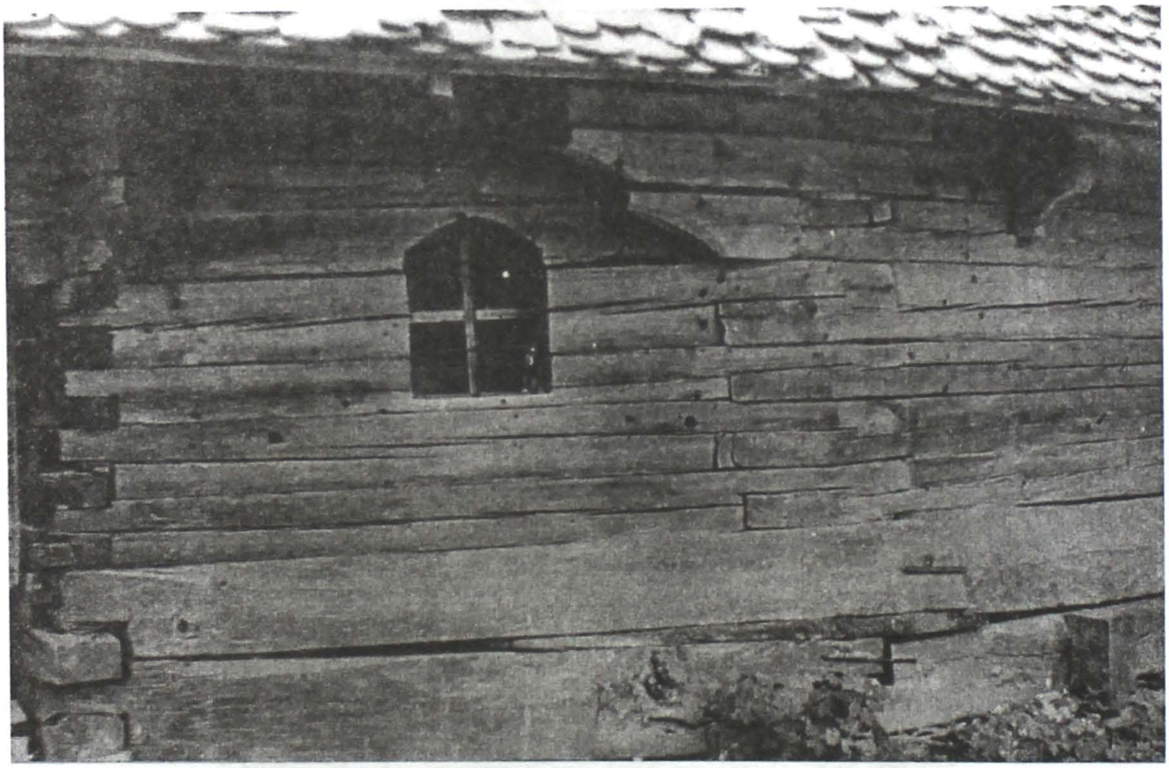

b

Beica de Jos. „Sfinții Arhangheli" înainte de renovare.
a - Vedere nord-vest cu absida; b - Detaliu absidă, latura de nord-vest.

https://biblioteca-digitala.ro

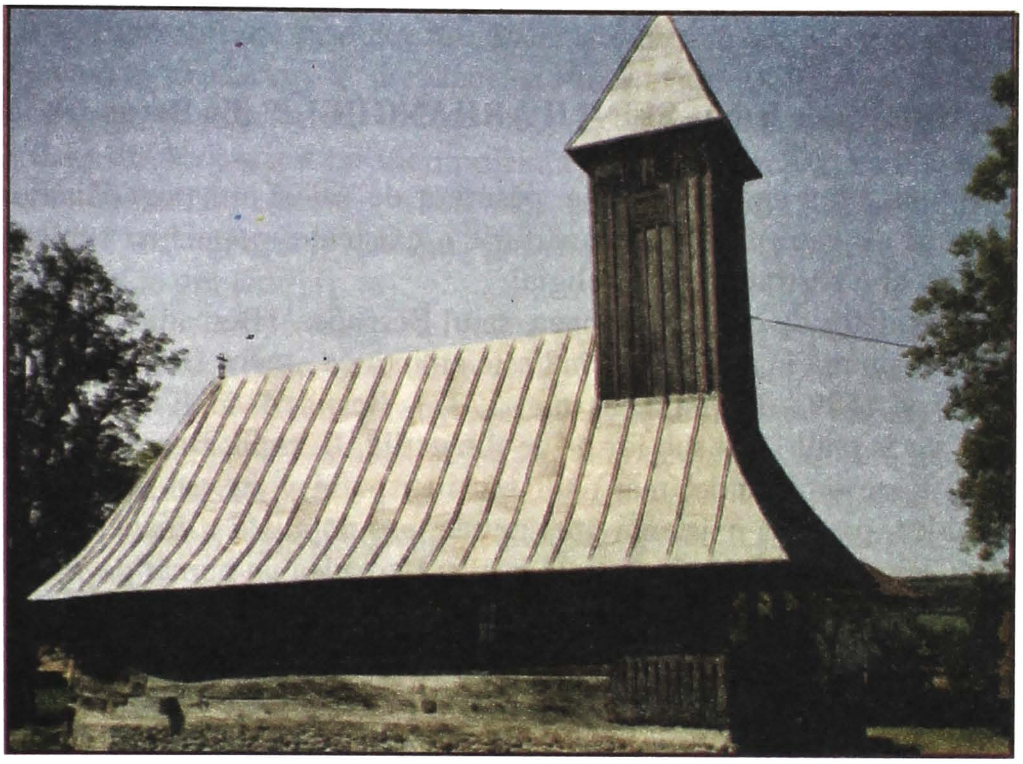

a

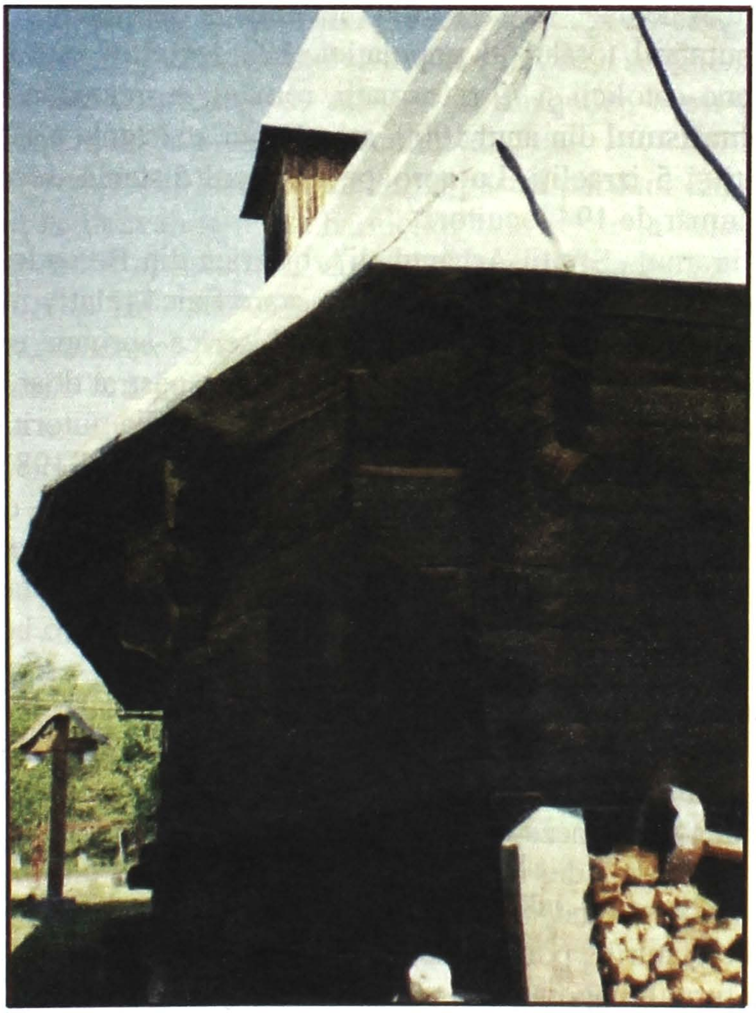

b

Beica de Jos. „Sfinții Arhangheli”.
a - Vedere nord; b - Console la absidă.

https://biblioteca-digitala.ro

2. Biserica de lemn „SFINȚII ARHANGHELI" din Bernadea

Monumentul de la Bernadea, păstrător de valori artistice, dăinuie în cimitirul vechi, situat la nord de vatra satului, ca mărturie a existenței populației românești, care pe parcursul veacurilor și-a păstrat limba și religia.

Aparținător de comuna Bahnea, satul Bernadea[1] (Bernadia), ungurește Bernád, își are obârșia documentară în anul 1301 cînd este amintit ca **„terra Barnad"**, la fel și în anul 1403, în anii 1587 și 1589 - **Bernald,** în anul 1733 - **Bernárd,** în 1760-1762 - **Bernád,** în 1850 - **Bernadie,** iar în anul 1854 sub forma de **Bernadia, Bernád, Bernadie.**

Cu toate omisiunile, mai mult sau mai puțin voite, conscripțiile secolului al XVIII-lea și XIX-lea, prezintă existența unei numeroase populații românești. Conscripția lui Inochentie Micu Clain din anul 1733 prezintă pentru Bernadea un număr de 7 familii de uniți, deci 35 suflete,[2] fără a avea biserică sau preot. Conscripția lui Buccow, din anii 1760-1762,[3] prezintă ca existente 31 familii de uniți, care aveau biserică și doi preoți.[3] După cum bine observă Ioana Cristache-Panait, conscripția se dovedește a fi incompletă sau unilateral întocmită, omițând pe ortodocși, deși pentru localitate se face următoarea însemnare: *„Non Unitis aliud sibi erigere Templum licebit".* Întărim afirmația și prin faptul că într-o conscripție efectuată la 20 iunie 1767, deci la numai cinci ani distanță, aici, sunt înregistrate 25 familii de ortodocși, deci cca. 100 suflete.[4] Recensământul din anul 1857,[5] mai generos în date, prezintă pentru Bernadea următoarele date: 82 case cu 95 locuințe și 366 locuitori, fiind o localitate de mărime medie. Din numărul totalul al populației, 102 locuitori o formau ortodocșii, 177 greco-catolicii, 8 romano-catolicii și 79 reformații, românii reprezentând cca. 76% din totalul populației. În fine, **Șematismul** din anul 1900[6] atestă, aici, existența a 198 greco-catolici, 104 ortodocși, 40 reformați și 5 izraeliți. La aproape un secol distanță, recensământul din 1992 mai consemnează un număr de 194 locuitori.[7]

Având hramul „Sfinții Arhangheli", biserica din Bernadea era pe punctul de a dispărea. Dacă în anul 1976 încă se mai afla într-o stare fizică relativ mediocră, o restaurare impunându-se încă din acea perioadă, în anul 1981 biserica aproape era prăbușită, datorită învelitorii de țiglă care a apăsat șubrezii pereți de bârne. S-a păstrat doar bolta absidei, traveea din partea estică fiind deplasată, restul fiind prăbușit. Prin grija autorității publice județene, care în numeroase cazuri s-a dovedit receptivă și eficientă, în anul 1981, la propunerile arh. Ana Maria Orășanu, Consiliul Culturii de pe lângă ministerul de resort, emite Avizul nr. 1267 din 30 martie 1981, ca în anul următor să fie efectuate și lucrările de renovare a bisericii.

Biserica face parte din categoria celor ce înscriu un plan dreptunghiular, cu absida poligonală în trei laturi, nedecroșată. Interiorul bisericii forma o boltă în leagăn, care se întindea peste toate compartimentele, racordată spre absida din est prin trei fâșii curbe, triunghiulare. Pe latura sudică peretele era așezat pe masiva talpă de lemn, printr-o oarecare retragere, făcându-ne să intuim existența unei prispe astăzi dispărute. În apropiere de biserică, spre vest, se afla obișnuitul turn-clopotniță. Mai târziu, prin extinderea bisericii spre vest cu cca. 3,0 m, turnul a ajuns să formeze corp comun cu lăcașul, printr-un decroș de cca. 82 – 85 cm. Prin realizarea lucrărilor de renovare, biserica prezintă un dreptunghi cu laturile exterioare de 8,97 m latura de sud, 8,91 m latura de nord și o lățime de 4,05 m. Spre est se află absida poligonală cu laturile, pornind de la sud spre nord, de 1,85 m, 1,94 m și 1,87 m. La capătul de vest se află turnul-clopotniță, în mărime de 2,45 m x 2,35 m.

Interiorul bisericii cuprinde pronaosul aflat la baza turnului, cu dimensiuni interioare de 2,30 m x 2,40 m. Spațiul navei dreptunghiulare este destinat naosului, în lungime de 7,65 m și o lățime de 3,79 m, care, în partea de est, după iconostas, este ocupat de altar, pe o lungime de cca 1,30 m, până în punctul de pornire a laturilor absidei poligonale. Absida este în lungime de 2,44 m, capătul de est având o lățime de 1,85 m. Cu ocazia renovării din anul

https://biblioteca-digitala.ro

1982, naosul a fost înzestrat cu şase ferestre, încheiate într-un arc de cerc, cu mărimi de 44 x 62 cm. O fereastră identică s-a prevăzut şi la capătul poligonal de est al absidei. Considerându-se pardoseala naosului la cota 0,00, aceea a pronaosului se află la + 0,15 m, iar a absidei la + 0,12 m. Acoperişul bisericii prezintă două pante repezi care spre capătul de est urmăreşte laturile absidei formând trei triunghiuri, pe când la turn, deasupra primului registru, la înălţimea de 2,20 m formează o streaşină puternic profilată. Deasupra se înalţă turnul care se termină cu un coif în opt laturi.

Odinioară, ancadramentele uşilor şi ferestrelor purtau motive sculpturale de artă populară, care odată cu efectuarea reparaţiilor, din nefericire, au fost înlăturate. Despre forma şi conţinutul acestor decoraţii ne sugerează cele două mese de prestol rămase, provenite din secolul al XVIII-lea. Masa din absidă, de secţiune circulară, conţine nervuri profilate ce poartă forme semicirculare, romburi, linii sau forme de brăduţ, pe când baza inferioară, circulară, a mesei din naos, are două toruri în frânghie, precum şi decoraţii crestate, între care remarcăm roata cu spiţe.

Biserica a fost construită în secolul al XVIII-lea, încă înainte de anul 1761 când este consemnată în conscripţia lui Buccow. Sporirea numărului de enoriaşi a determinat extinderea naosului cu cei 3 m, până la turnul clopotniţă aflat la vest, lucrare efectuată după anul 1857. Cu această ocazie, partea de jos a turnului, ce se sprijină pe patru stâlpi masivi, este transformată în pronaos, fără alte lucrări importante decât aplicarea învelişului din scândură şi realizarea uşii de legătură. Confecţionaţi din bârne de brad, aşezate unele peste altele, până la o înălţime de 1,90 m, pereţii bisericii se sprijină pe o talpă masivă de lemn de stejar, în exterior fiind consolidaţi de câte trei perechi de stâlpi de câte 16 x 12 cm, preluând sistemul avut anterior renovării, dar care atunci aveau rolul de a susţine masiva învelitoare din ţiglă. În comparaţie cu alte construcţii de acelaşi fel din judeţ, acest lăcaş se prezintă mai auster în ce priveşte elementele de sculptură decorativă.

Anterior renovării, biserica încă mai păstra porţiuni din veşmântul pictural, a cărui iconografie şi stil ne dezvăluie mâna harnicilor zugravi de la Feisa. Pe pisania aflată pe panoul din colţul de nord-est al pereţilor, văzut de Ioana Cristache-Panait, potrivit descrierii dată a acesta, se putea citi: *„această sfântă biserică s-o zugrăvit în anul 1857, de zugravii Şarlea Ştefan şi Matei, amândoi fraţi născuţi în Feisa, fiind paroh satului Filimon Chira, corator mare popa Vasilie"*[8]. Din nefericire, datorită ploilor şi distrugerilor survenite în timp, numele ctitorilor de pe un alt panou nu s-a mai putut descifra. S-au păstrat în schimb câteva icoane, adăpostite din timp în casa parohială, care după renovarea bisericii au fost aşezate pe iconostas: „Maria cu pruncul", „Iisus Hristos" şi pe timpanul de vest al naosului: „Sf. Nicolae", „Iisus Hristos", „Maria cu pruncul". Remarcăm cele trei icoane ale zugravului Toader, pictate pe la 1744, reprezentând pe „Sf. Nicolae", cu busturile lui Iisus şi Mariei, „Maica Domnului cu pruncul", precum şi „Iisus Hristos".

NOTE:

1. SUCIU, C., **DILT,** p.74.
2. **Clain, 1733,** p.181.
3. **Buccow, 1760-1762**, p.636.
4. **Arhivele Naţionale, Direcţia judeţeană Alba, fond Blaj,** pachet 1765-1768.
5. **Recensământ, 1857,** p.360-361.
6. **Şematism, 1900**, p.294.
7. **Recensământ, 1992,** p. 187.
8. Ioana CRISTACHE-PANAIT, **Biserici de lemn**, p.162.

https://biblioteca-digitala.ro

SUMMARY

THE WOODEN CHURCH OF BERNADEA DEDICATED TO THE „ST. ARCHANGELS”

The wooden church of village Bernadea, dedicated to the Saint Archangels has almost disappeared due to the decay it had suffered; it was salvaged in the last moment, in 1982. As a type it belongs to the one with rectangular plan and three sided polygonal unhooked apse. From among the invaluable pieces, which have unfortunately been removed, only two communion tables in the altar and the nave, decorated with half circular shapes, rhombus, lines, pines or rope like torus have remained.

The church was built in the 18th century, but definitely before 1761 when it was first remembered in the Buccow conscription. After 1857 the church was extended towards the west with about 3 m, up to the bell-tower, placed on two levels, the lower part being organized as a narthex. Before its restoration the church had internal paintings which have been destroyed and could not be saved. However, certain valuable icons have been preserved, all masterpieces of painter Master Toader.

https://biblioteca-digitala.ro

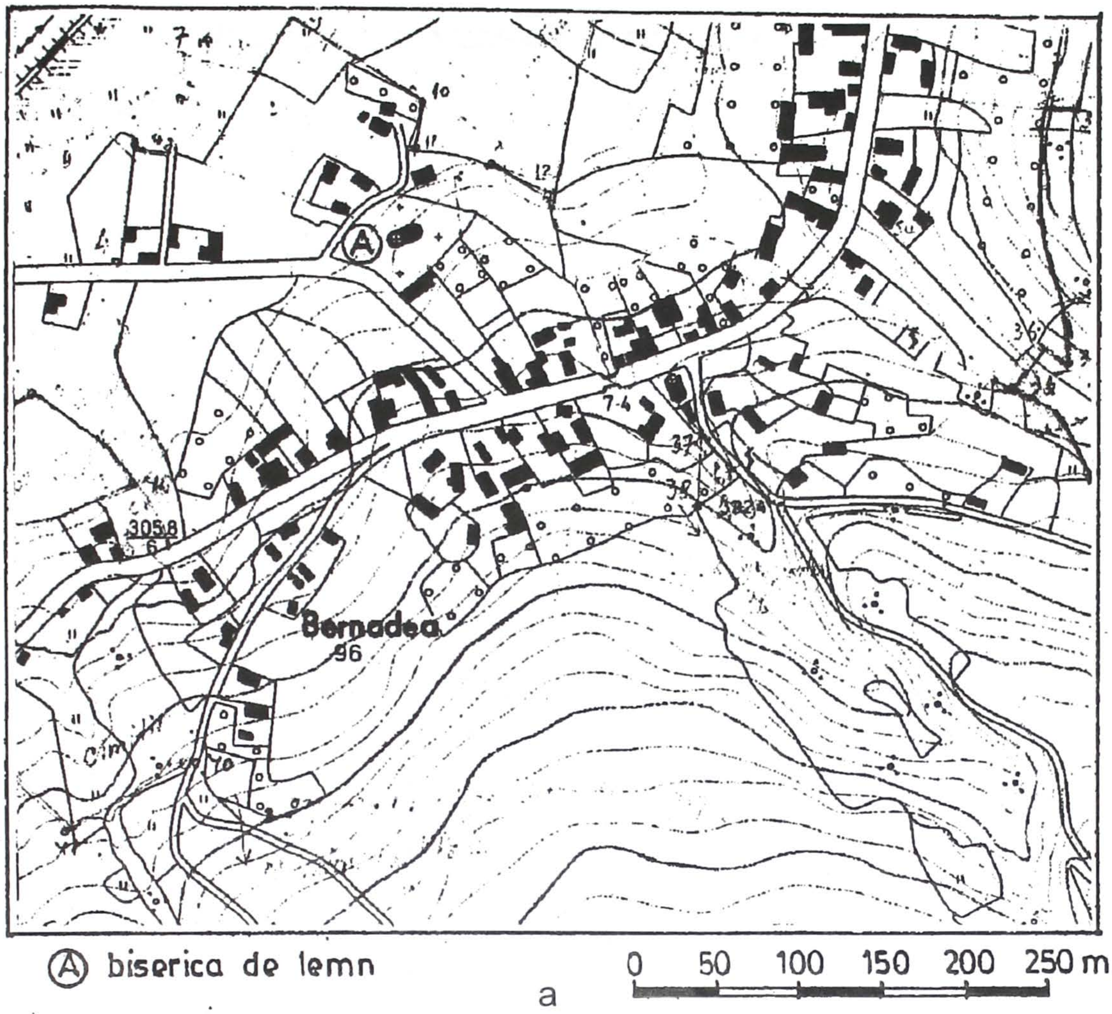

a

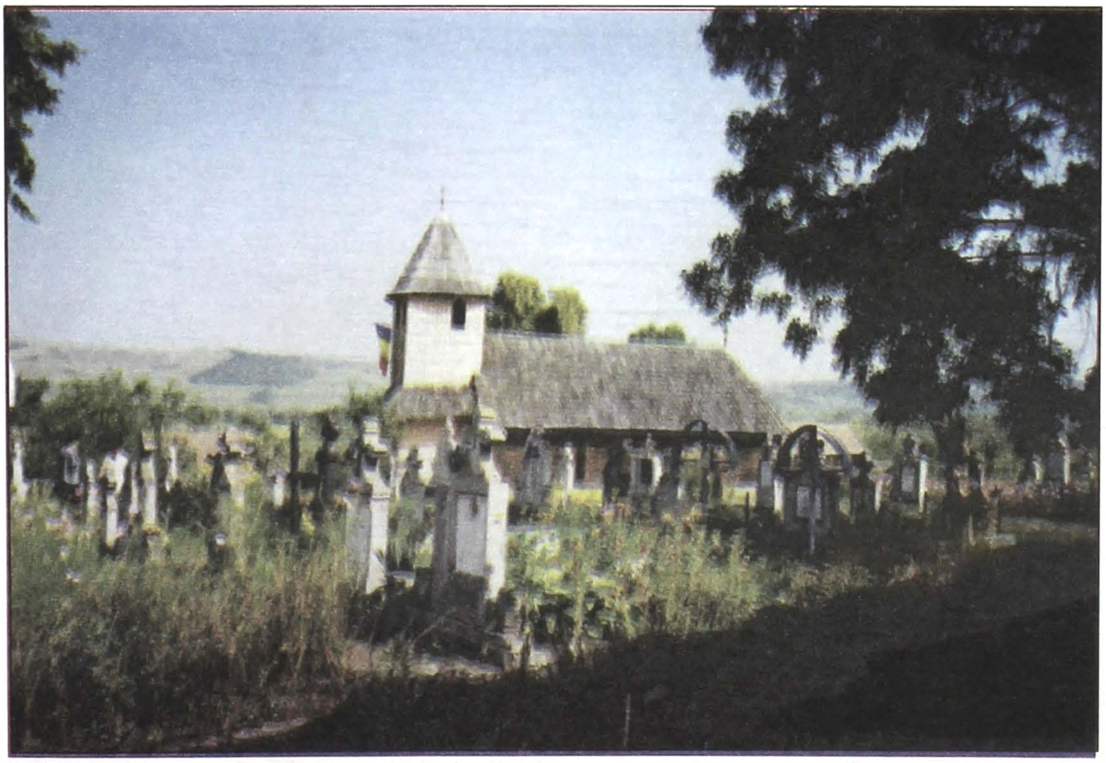

b

Bernadea. Biserica „Sfinții Arhangheli”.
a - Încadrare în zonă; b - Aspect general.

https://biblioteca-digitala.ro

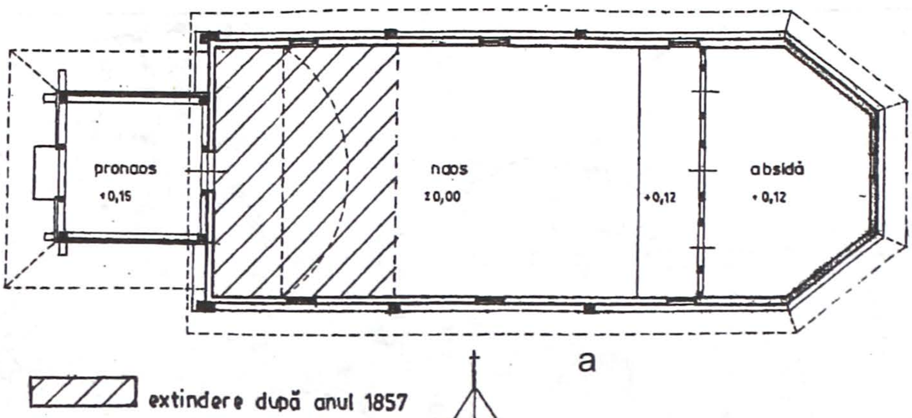

a

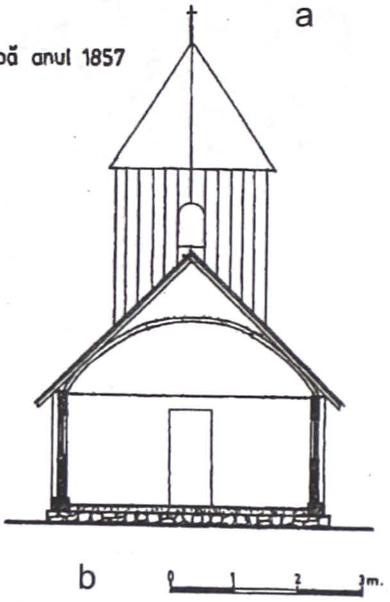

b

c

Bernadea. Biserica „Sfinții Arhangheli”.
a - Plan; b - Secțiune; c - Vedere sud-est.

https://biblioteca-digitala.ro

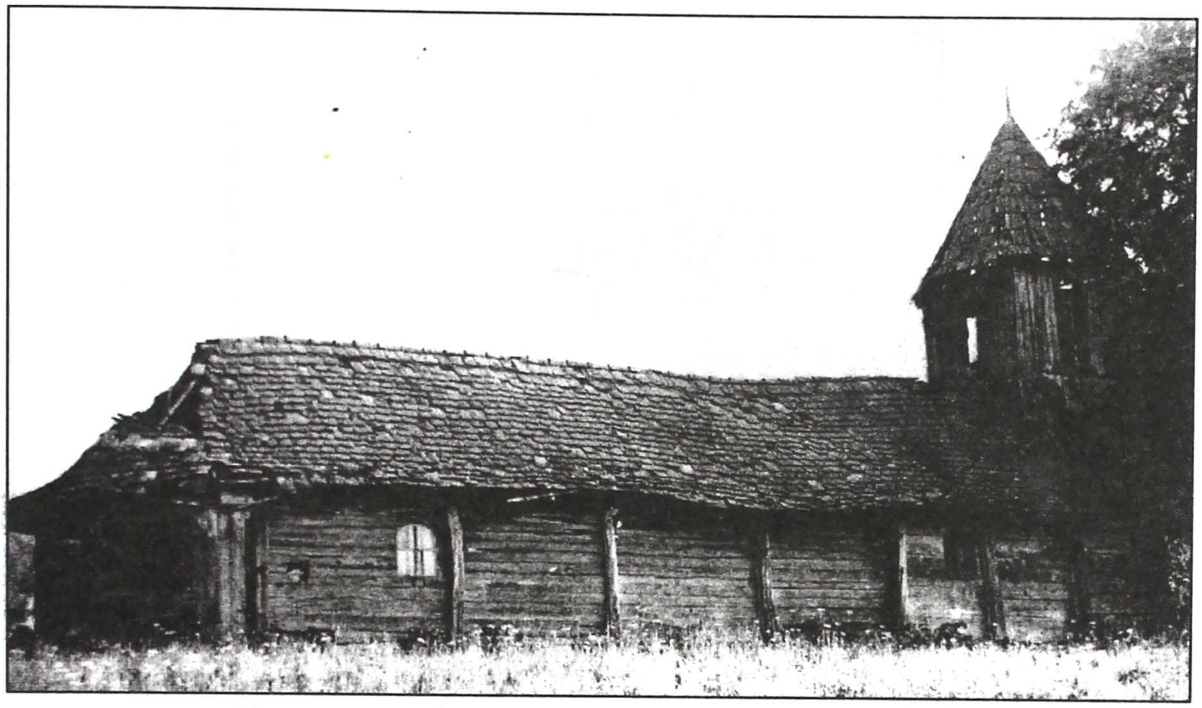

a

b

Bernadea. Biserica „Sfinții Arhangheli".
a - Vedere nord înainte de renovare; b - Vedere nord, stare actuală.

https://biblioteca-digitala.ro

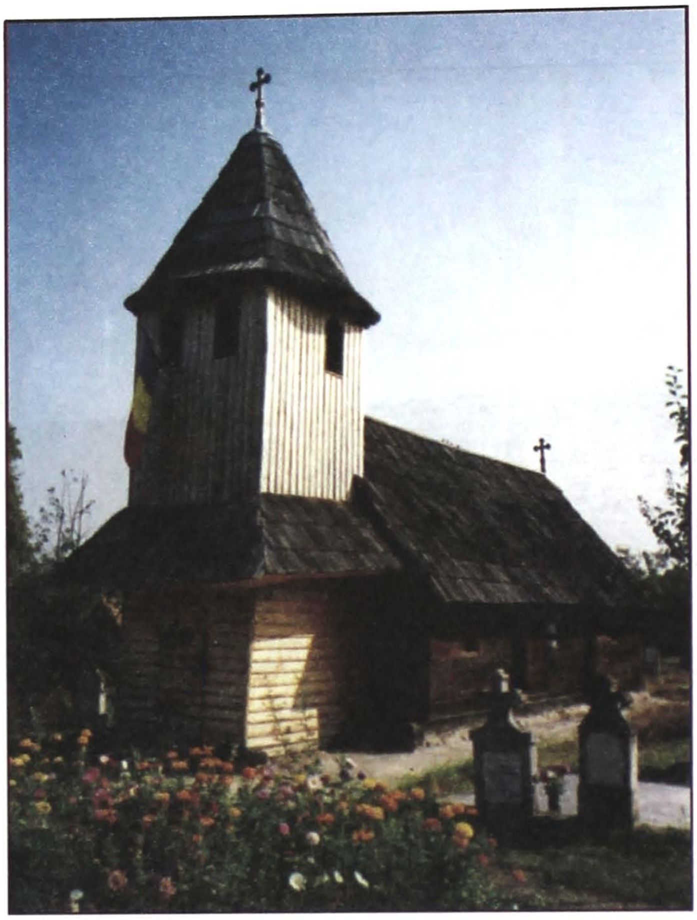

a

b

Bernadea. Biserica „Sfinții Arhangheli”.
a - Vedere nord-vest; b - Vedere est cu absida.

https://biblioteca-digitala.ro

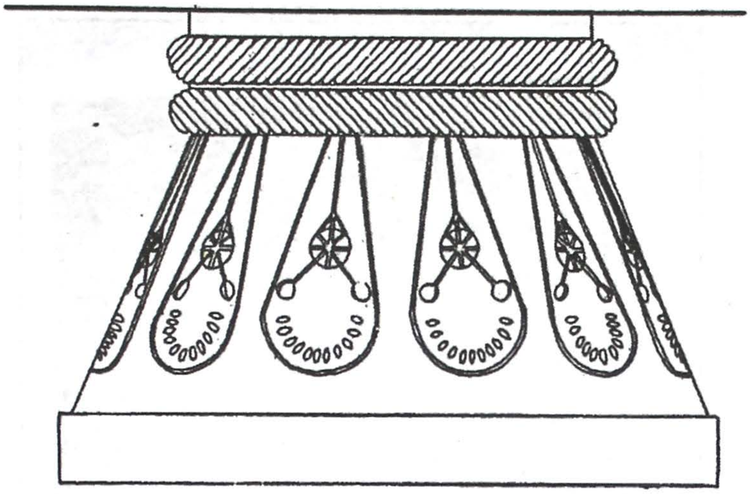

a

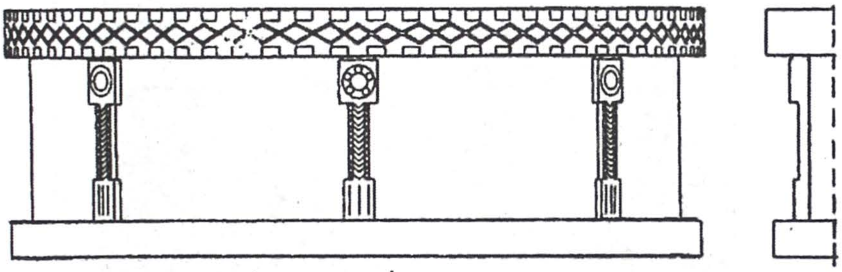

b

c

Bernadea. Biserica „Sfinții Arhangheli".
a - Prestolul din naos; b - Prestolul din altar. (Desene după Ioana Cristache-Panait); c - Interiorul naosului cu iconostasul.

https://biblioteca-digitala.ro

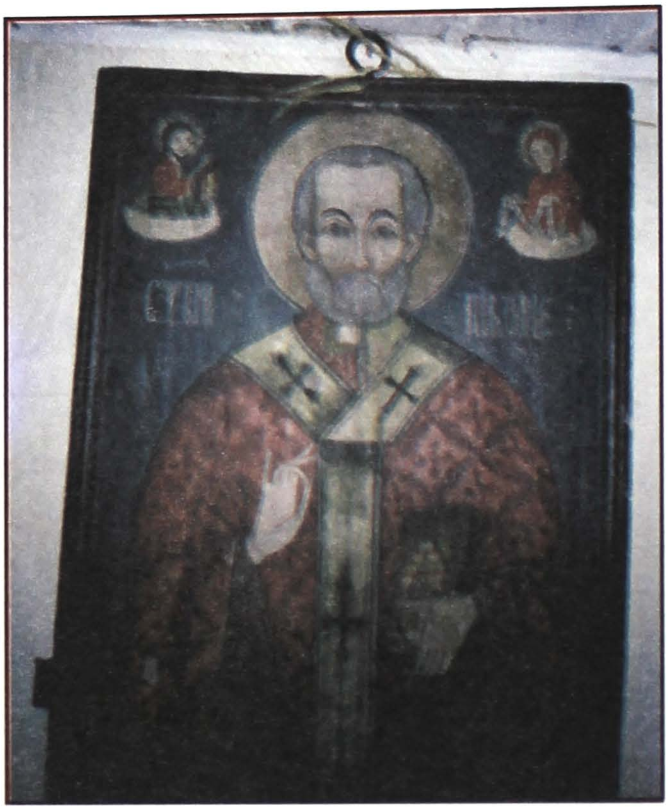

a

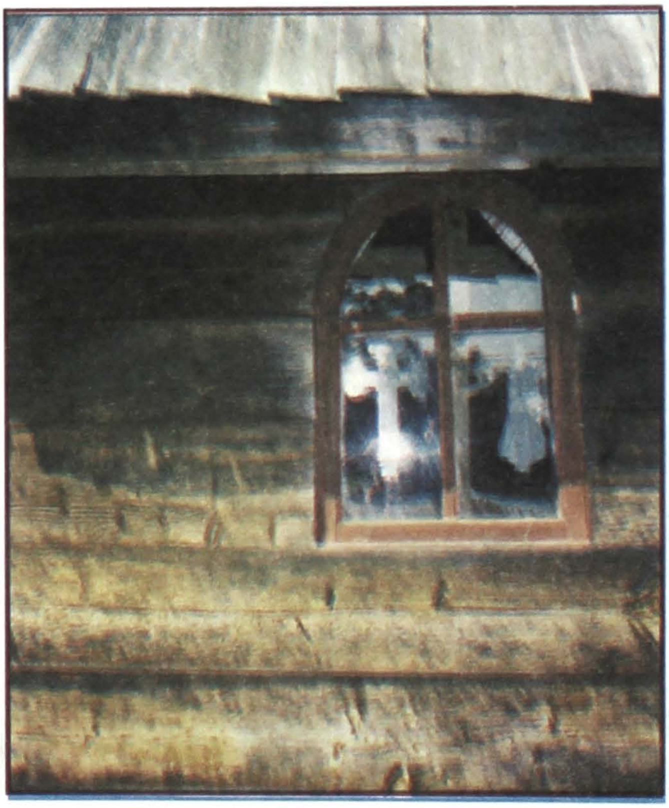

b

Bernadea. Biserica „Sfinții Arhangheli”.
a - Icoana de Toader zugrav cu „Sfântul Nicolae”;
b - Detaliu perete cu fereastră.

https://biblioteca-digitala.ro

3. Biserica de lemn „SF. ARHANGHELI MIHAIL ŞI GAVRIL" din Bobohalma

Din punct de vedere administrativ localitatea Bobohalma aparţine de municipiul Târnăveni, însă practic e un vechi sat românesc. Este situat între dealurile dintre Mureş şi Târnava Mică, la nord-vestul oraşului Târnăveni, la circa 3 km. distanţă de şoseaua ce face legătura cu oraşul Iernut. Documentar, localitatea este atestată în registrele de dijme papale din anul 1332,[1] unde este pomenit un **„sacerdos de Babalhalma"**. Denumirea de Bobohalma este un nume maghiarizat a ceea ce era de fapt, iniţial, **„Dealul Babei"**,[2] de la început fiind o localitate aproape curat românească. În anul 1348 aflăm consemnarea: **„magnus mons Hegesholm alias Babaholm, villa Babahalma"**, ca în anul 1461 localitatea să facă parte din aşezările plătitoare dării oilor, specifică românilor: **„census quinquagesimalis de Babahalma"**. În anul 1733 o întâlnim sub denumirea de **Bába-Halma,** în anul 1750 sub românescul **Bobohalma,** în anii 1760-1762 sub forma de **Babohalma,** în anul 1805 ca **Bábahalma,** iar în anul 1854 sub denumirea maghiară de **Bábahalma,** sau **Babahalma.**[3]

Sat de iobagi, până la 1848, Bobohalma a fost o aşezare românească, deşi documentar românii sunt pomeniţi ceva mai târziu. Conscripţia românilor uniţi a lui Clain din anul 1733, consemnează un număr de 64 familii, deci 320 suflete care aveau biserică, preoţi fiind popa Vasile (Basiliu), popa Petru (Petrus) şi Toader (Theodorus)[4] ultimul fiind „bigam", deci a fost şi preot ortodox. Tot ca înregistrare a românilor uniţi, conscripţia lui Petru Aaron din anul 1750, consemnează 700 credincioşi, deci o comunitate românească importantă, care avea biserica de lemn şi 3 preoţi.[5] Doar la o distanţă de 10-12 ani, conscripţia lui Buccow ne dezvăluie o situaţie cu totul aparte: uniţii constituiau doar 4 familii, care aveau 3 preoţi, însă fără a deţine biserică, pe când ortodocşii formau 138 familii, având 2 preoţi şi biserica.[6] Această schimbare de date pe confesiuni o punem pe seama mişcărilor religioase din secolul al XVIII-lea, când numeroşi români consideraţi ca uniţi cu Roma, au revenit la vechea lor credinţă. Astfel se explică şi situaţia dată de recensământul ortodocşilor din Transilvania din anul 1805, care pentru Bobohalma prezintă 114 familii de ortodocşi, iar preot popa Petru Popoviciu, hirotonit în anul 1761.[7] Important furnizor de date este recensământul din anul 1857, el oglindind starea localităţii şi situaţia demografică a localităţii la mijlocul secolului al XIX-lea. Sunt astfel înregistrate un număr de 198 case cu 265 locuinţe şi 1176 locuitori, prin urmare o aşezare mare faţă de cele înconjurătoare. Pe confesiuni sunt înregistraţi 912 ortodocşi, 256 greco-catolici, deci un număr de 1168 români şi doar 8 reformaţi,[8] datele fiind concludente pentru aprecierea ponderii populaţiei româneşti faţă de cea maghiară. **Şematismul jubiliar** de la 1900, la rândul său, consemnează existenţa la Bobohalma a 860 ortodocşi, 293 greco-catolici, 4 romano-catolici şi 6 unitarieni. Mai face **Şematismul** menţiunea despre existenţa *„Bis. de lemn din an 1877, în onoarea ss. Archangeli"*.[9]

Biserica de lemn cu hramul „Sfinţii Arhangheli Mihail şi Gavril", care în prezent nu mai serveşte pentru oficierea de slujbe, potrivit tradiţiei *„... s-ar fi ridicat pe la 1840-1850, de către ortodocşi şi ar fi fost donată pe la 1860 greco-catolicilor din sat"*,[10] donaţia fiind motivată prin faptul că la 1850 comunitatea ortodoxă a început ridicarea unei noi biserici, din piatră. Potrivit Ioanei Cristache-Panait, biserica de lemn deţinută de ortodocşii din localitate, este înlocuită în anul 1850 cu alta de zid, unul dintre slujitorii ei fiind acel Petru Popovici, mai sus menţionat.[11] Deci, actuala biserică de lemn, fost greco-catolică, potrivit **Şematismului** de la 1900, este indicată ca ridicată în anul 1877. Însă anul menţionat nu poate să indice decât unele lucrări de renovare, cu efectuarea unor eventuale modificări, realizate în anii 1876-1877. O primă sursă menită să devanseze ctitorirea bisericii este inscripţia aflată pe o bârnă, din dreapta intrării, care indică anul 1743. În ajutorul acestei datări vine însăşi tipologia edificiului, de dimensiuni modeste, ai cărei pereţi confecţionaţi din bârne de stejar,

https://biblioteca-digitala.ro

încheiați în sistemul specific românesc „coadă de rândunică”, înscriu planul străvechi: o navă dreptunghiulară, terminată spre est cu absida altarului, nedecroșată, poligonală, în trei laturi.

Interiorul bisericii cuprinde o boltă semicilindrică, ce acoperă spațiul navei, înălțată în anul 1876, prin intermediul unei suprafețe înclinate, și care, împreună cu bârna de naștere, se sprijină pe o grindă transversală, ale cărei capete se termină în console. Bolta este compusă din nervuri de lemn ce se sprijină pe grindă și este căptușită în intrados cu fâșii curbe, peste care, ulterior, s-a aplicat pânza ca suport a picturii interioare. Concomitent, s-a procedat și la o extindere a navei cu circa 1,60 m, prin prelungirea pereților navei și mutarea peretelui vestic originar, partea adăugată corespunzând axului primei ferestre de la capătul de vest. Ulterior interiorul a fost văruit, lăsând să de vadă, pe alocuri, urmele decorației picturale interioare, precum și pânza de la încheieturile bârnelor. Într-o perioadă anterioară, biserica a fost acoperită cu o învelitoare de țiglă, înlocuind pe aceea din șindrilă originară, lucrare care a îngreunat structura edificiului, necesitând montarea unor stâlpi de susținere pe ambele laturi de sud și de nord ale bisericii.

În partea de vest a bisericii a fost amplasat turnul-clopotniță, care are un plan de formă pătrată, cu o înălțime de 10 m. Este dispus pe două nivele, cu dimensiuni identice și este învelit cu scândură pe toate laturile până aproape de acoperișul în formă de piramidă, lăsând liberă o anumită distanță sun streașină, cu rol de galerie. Pe partea de vest a turnului se află intrarea, care comunică cu pridvorul de sub turn și în continuare cu nava bisericii. Această formă, cu pridvor și turn deasupra, demonstrează că este o realizare ulterioară bisericii, ea fiind întâlnită și la biserica de lemn din Târgu-Mureș. Inițial intrarea se afla pe latura de sud a fostului pronaos, în locul actualei prime ferestre, care lasă să se vadă modificarea survenită. Până în anul 1972, în vecinătatea bisericii a existat și vechea clopotniță, care, deteriorându-se, a fost desființată.

După cum am mai văzut, pe partea interioară a bolții ce acoperă nava a fost lipită o pânză, pe care, în panouri formate, s-au pictat scene cu cei patru evangheliști. Pe panoul ce-l reprezintă pe „Evaghelistul Matei” se află și autograful zugravului Dionisie Iuga de la Nicula și data de 26 iunie 1877. Pe tâmpla iconostasului sunt pictați „Sfinții Apostoli”, pictură păstrată destul de bine, fiind și printre cele mai reușite creații ale zugravului peregrin de la Nicula.[12] O analiză mai pretențioasă, însoțită și de o restaurare pertinentă a celor trei icoane împărătești, ar reda patrimoniului valori artistice specifice secolului al XVIII-lea, din care, în icoana ce o reprezintă pe „Maria cu Pruncul”, de tip Hodighitria, bănuim penelul lui Toader zugrav.[13]

NOTE:

1. „**Deasemenea Ioan preotul din Bobohalma (Balalhalma) a plătit douăzeci dinari**”, **DIR,** XIV, III (1331-1340), p. 132.
1. Etimologia cuvântului este următoarea; Baba = nume de persoană, sau substantiv comun „baba” = bătrâna, plus cuvântul maghiar „halma” care înseamnă „dealul babei”.
2. SUCIU, C., **DILT,** I, p.85.
3. **Clain, 1733,** p.181.
4. **Aaron, 1750,** p.264.
5. **Buccow, 1760-1762,** p.636.
6. M. VOILEANU, **Contribuțiune,** p.34-35.
7. **Recensământ, 1857,** p.356-357.
8. **Șematism, 1900,** p. 306.
9. Răzvan DUNCAN, **Târnăveni – Repere culturale și istorice,** Târgu-Mureș, 2003, p.153-154.
10. Ioana CRISTACHE-PANAIT, **Biserici de lemn,** p.292.
11. **Ibidem.**
12. **Ibidem.**

https://biblioteca-digitala.ro

SUMMARY

THE WOODEN CHURCH OF „ST. ARCHANGELS MICHAEL AND GABRIEL" FROM BOBOHALMA

The local history states that the church was built around 1840-1850 by the Orthodox congregation who then donated it to the Greek-Catholic congregation, as they begun a new church in brick. The 1900 Chart indicates 1877 as year of the church building, but in fact only renovations and extensions were made then. However, the year 1743 was written on the right hand beam of the entrance door.

The church has a common plan: a rectangular nave, with a pentagonal hooked apse, on three sides. The interior has a half cylindrical vault covering the nave, raised in 1876. At the same time the nave was extended with 1,60 m by moving the western wall and a bell-tover was built, with a porch at the ground level.

The painting inside is remarkable for its Four Evangelists, the portrait of Matthew bearing the inscription of year 1877, work of Master painter Dionisie Iuga from Nicula.

https://biblioteca-digitala.ro

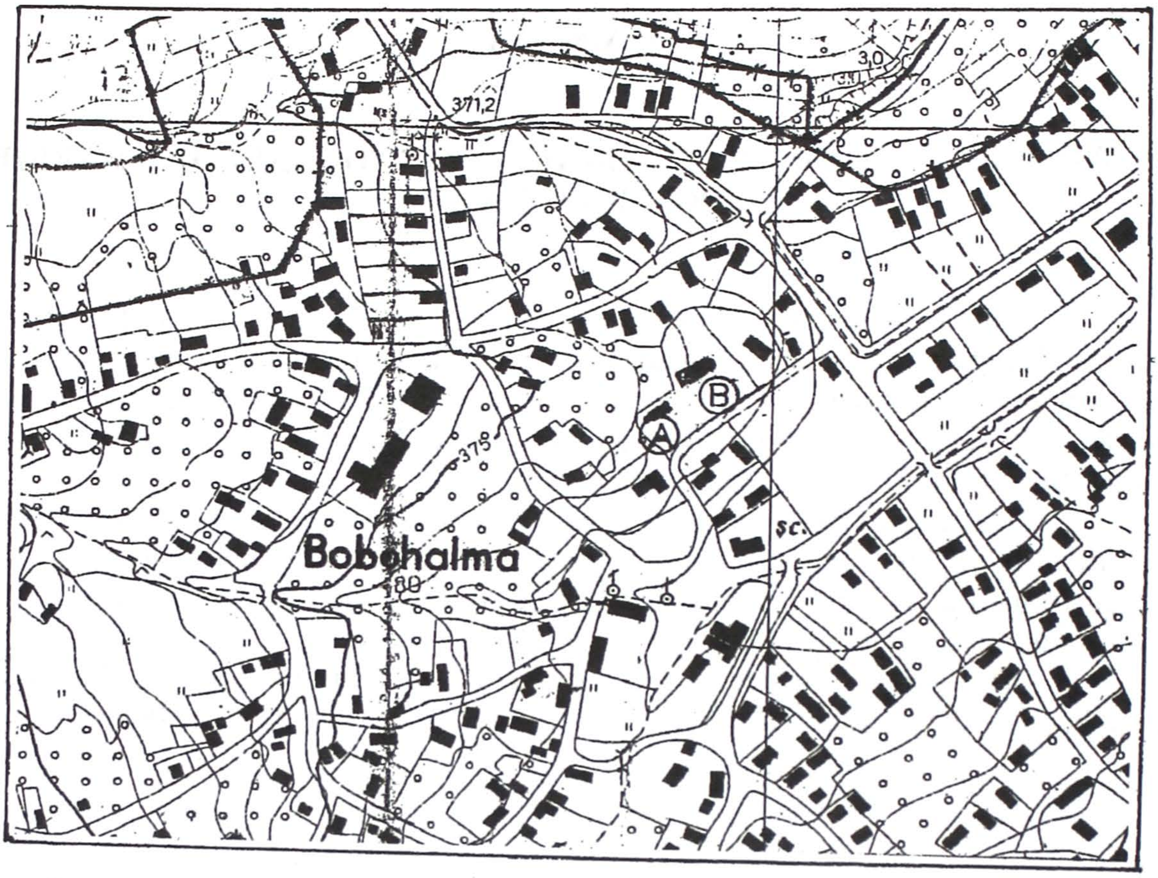

Ⓐ biserica de lemn
Ⓑ biserica nouă de zid

0 50 100 150 200 250m.

a

b

Bobohalma. Biserica „Sfinții Arhangheli Mihail şi Gavril".
a - Încadrare în zonă; b - Aspect general.

https://biblioteca-digitala.ro

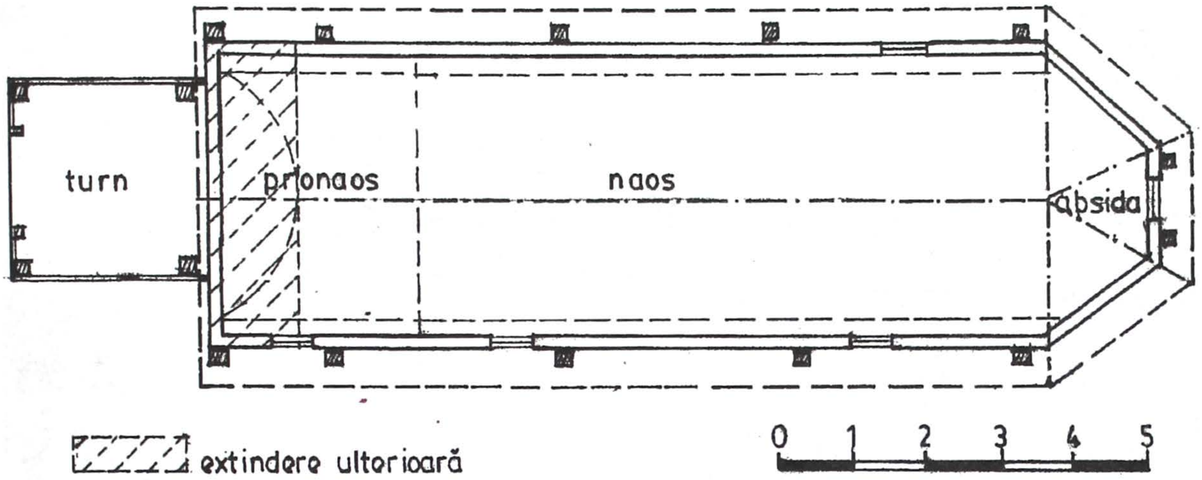

a

b

Bobohalma. Biserica „Sfinții Arhangheli Mihail și Gavril”.
a - Plan; b - Vedere sud-est.

https://biblioteca-digitala.ro

a

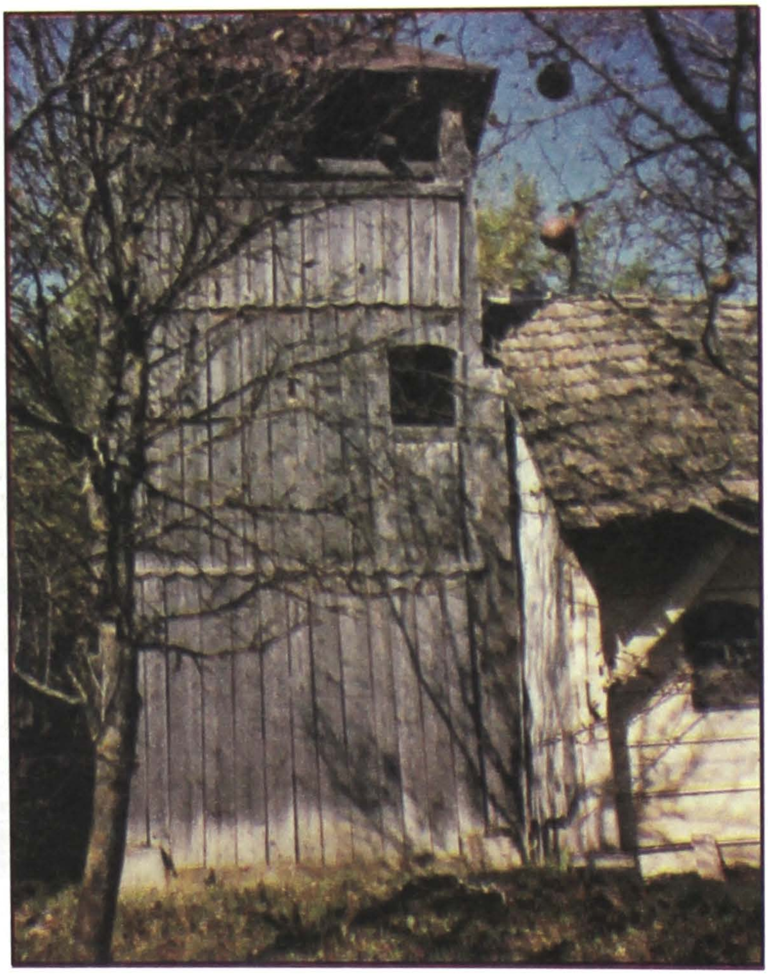

b

Bobohalma. Biserica „Sfinții Arhangheli Mihail şi Gavril".
a - Vedere absidă; b - Vedere turn.

https://biblioteca-digitala.ro

4. Biserica de lemn „SFINȚII ARHANGHELI" din Chinciuș

Aparținătoare de comuna Adămuș, localitatea Chinciuș este așezată în zona superioară a pârâului Șeulița, afluent pe stânga a râului Mureș, fiind legată prin drum doar de satul Dâmbău, din bazinul Târnavei Mici.

Chinciuș, sau Chinciș cum mai era denumit odinioară, ungurește Kincses, are prima atestare documentară în anul 1424 ca **poss. Kench,** din anul 1438 și sub forma românească de **villa Kinches,** apoi în anul 1439 ca și **Kyncheth, Kynches,** în anul 1461 localitatea este amintită ca plătind datina românească a oilor: **census quinquagesimalis de Kenched,** în anul 1733 - **Kincses,** în 1750 - **Csincsis,** în anul 1805 sub forma de **Kincsi,** în anul 1850 sub varianta de **Tyintses,** iar în anul 1854 sub denumirea de **Kincses, Chinceș.**[1]

Dacă în prezent numărul locuitorilor abia cuprinde câteva suflete, ca urmare a scăderii demografice din perioada ultimelor cinci decenii, statisticile secolului al XVIII-lea și ale celui următor consemnează existența unui număr apreciabil de locuitori, în marea lor majoritate români. Conscripția lui Clain, din anul 1733, consemnează existența a 30 familii, deci circa 150 suflete, români uniți și ortodocși, care aveau biserică și trei preoți: doi preoți uniți, pe Georgie și Grigorie, și un preot ortodox Ilie (Illyia).[2] În anul 1750, conscripția lui Petru Aaron consemnează un număr de 240 uniți, deci o creștere substanțială a numărului de locuitori, care aveau biserică și un preot.[3] În schimb, doar după numai 10 ani, conscripția lui Buccow, din anii 1760-1762, mai cuprinzătoare în date, menționează cele 34 familii de uniți care aveau un preot, precum și cele 45 familii de ortodocși, la rândul lor având un preot și biserică.[4] Existau, ca atare, circa 245 români de ambele confesiuni. Conscripția românilor ortodocși din anul 1805[5] prezintă ca existente la Chinciuș 48 familii de ortodocși, care aveau biserică, precum și doi preoți: Mihail Popovici, hirotonit la 1785, și Vasilie Popoviciu, hirotonit la 1801.

O idee privind mărimea localității la mijlocul secolului al XIX-lea ne oferă recensământul din anul 1857. Dintre actualele componente ale comunei Adămuș, satul Chinciuș era cel mai mic, în care sunt recenzate 96 case cu 107 locuințe și 507 locuitori. Importante devin datele privitoare la structura populației după confesiunea avută, ele oferind o primă cunoaștere a numărului locuitorilor români în raport de restul: 417 ortodocși, 82 greco-catolici și 8 reformați,[6] deci românii constituiau circa 98,4 % din total. **Șematismul jubiliar** din anul 1900 ne oferă aceeași posibilitate de cunoaștere a structurii populației, fiind consemnați 471 locuitori din care: 349 ortodocși, 112 greco-catolici, deci 461 români, precum și 5 unitarieni și 5 izraeliți.[7] După ce în anul 1930 localitatea avea 626 locuitori, iar în anul 1966 un număr de 664 locuitori, recensământul din anul 1992 mai consemnează doar 40 de suflete.[8]

Biserica face parte din categoria monumentelor istorice și de artă, aprobată prin H.C.M. nr. 1160/1955, sub nr. 2874 și este situată în vatra localității, pe parcela de sub nr. 155. Anul 1832 când a fost realizată pictura interioară, datare pe care sătenii susțin că odinioară exista într-o pisanie dispărută, în nici un caz nu poate fi acceptată ca reper pentru începuturile sale, întrucât dimensiunile reduse ale pereților navei, în mărime de 8,80 x 4,05 m, precum și anumite particularități sau soluții de tehnică în construcțiile de lemn, pledează de la început pentru o datare cel mai târziu la începutul secolului al XVIII-lea, dacă nu cumva sfârșitul veacului anterior. În sprijinul acestei afirmații vin și documentele care amintesc de existența bisericii, după cum am mai văzut încă din anul 1733. În anul 1832, credem noi, s-a procedat doar la realizarea picturii murale a lăcașului mai vechi.

Planul bisericii prezintă naosul și pronaosul de formă dreptunghiulară, iar absida are un contur poligonal, dat de trei laturi îmbinate fără decroșuri. Interiorul apare compartimentat conform tradiției, constând din cele trei încăperi separate între ele prin cei doi pereți divizori. Primul, cel al primezului, separă pronaosul de naos, a cărui intrare inițial putea

https://biblioteca-digitala.ro

să aibă ancadramente sculptate; al doilea, cel al iconostasului, este amplasat mai spre vest față de colțurile rezultate de îmbinarea laturilor absidei altarului la pereții naosului, cu circa 1,70 m, mărind astfel spațiul rezervat altarului. Locurile de îmbinare ale bârnelor din lemn de brad dau naștere acelor aripi-consolă, cioplite în retragere succesivă, cu efect estetic dar și cu rol de susținere a acoperișului, ele ca și dimensiunile reduse ale edificiului îndemnându-ne să considerăm datarea mai degrabă la sfârșitul secolului al XVII-lea.

Interiorul bisericii cuprinde un acoperiș comun pentru primele două încăperi, cea de a treia încăpere prezentând o combinație diferită de închidere a spațiului interior. Astfel, pronaosul și naosul menite să primească un cât mai mare număr de credincioși sunt cuprinse de o boltă semicilindrică unică, ale cărei planuri de naștere se află la nivelul ultimei cununi a pereților. Forme vechi ale acoperiri interioare le regăsim și prin existența timpanului înclinat, precum și la absida altarului care beneficiază de sistemul alăturării panourilor curbe: unul de forma trapezului și două care îl flanchează, de formă triunghiulară, racordate la arcul bolții semicilindrice a pronaosului și a naosului în dreptul colțurilor de nord-est și sud-est ale acestuia. Ancadramentele originare ale intrărilor nu s-au mai păstrat, ele, desigur, fiind sculptate în motivele cunoscute ale artei populare. Odată cu înlăturarea lor a dispărut și anul săpat în ele, care, potrivit obiceiului, era încrustat pe acestea.

Datorită ploilor abundente din anii 1911-1912, prin alunecările de teren determinate de acestea, stabilitatea edificiului a fost grav afectată. Ca urmare, în anul 1912, se ia măsura strămutării bisericii, cu circa 100 m mai la sud, pe actualul amplasament, pe un teren mai stabil, acțiune care a pricinuit, cel puțin în parte, deteriorarea veșmântului pictural. Tot cu această ocazie, învelitoarea de șindrilă degradată a fost înlocuită cu alta, din țiglă, care timp îndelungat avea să apese pereții din bârne ai edificiului și așa destul de șubrezi. Pentru susținerea structurii acoperișului, aproape de planul pereților de sud și de nord s-au montat stâlpi de susținere, iar șarpanta a fost modificată, în sensul prelungirii versantului sudic peste prispa îngustă, ulterior realizată, probabil, cu ocazia strămutării.

Potrivit străvechiului obicei, în vecinătatea bisericii s-a realizat clopotnița, cu un plan de formă pătrată, dispusă pe două nivele deschise, fiecare nivel având acoperiș aparte, cel superior formând un coif prizmatic.

Datorită stării în care a ajuns biserica, în anul 1972, autoritățile publice județene și locale se îngrijesc de renovarea monumentului, documentația fiind întocmită la începutul anului 1973. Având talpa așezată direct pe bolovanii de piatră, deci fără o fundație corespunzătoare, supusă acțiunii repetate de îngheț-dezgheț a apei, aceasta a putrezit provocând deplasarea pereților și, ca urmare, degradarea șarpantei și deteriorarea elementelor componente. La rândul ei, învelitoarea din țiglă fiind deteriorată a provocat putrezirea structurii portante, punând în pericol existența acoperișului interior.

În anul 1832, în timpul păstoririi preotului Gherasim Grigorie, este realizată decorația interioară a bisericii,[9] informația fiind preluată de locuitori din pisania dispărută. Lucrările de împodobire a bisericii sunt realizate de zugravii Porfirie și Leon din Feisa. Din programul iconografic avut s-au mai păstrat doar câteva scene de pe bolțile edificiului, cele de pe suportul vertical al pereților fiind deteriorate probabil ca urmare strămutării. Grație lui Ioana Cristache-Panait[10] suntem în măsură de a cunoaște cele câteva teme iconografice rămase, care sunt încadrate de chenare de panglici, sau rozete cu patru petale: medalioanele de pe centrul bolții ce reprezintă pe „Maria Oranta", „Tatăl Savaot", „Iisus Hristos", „Sf. Duh în chip de porumbel", precum și mucenici în arcade. Partea inferioară a bolții, la fel împărțită în scene prin benzi colorate, cuprinde pe latura sudică ciclul hristologic, din care se mai deslușeau: „Cina cea de taină" și „Sărutul Iudei", iar pe benzile de vest ale pronaosului, „Jertfa lui Avram". Altarului i-au fost destinate scenele: „Sf. Treime", „Preamărirea Fecioarei", precum și cete de îngeri.

Din patrimoniul de icoane deținut cândva de biserica din Chinciuș se mai păstrează doar câteva, care din nefericire, prin anii 1970, au cunoscut o „înnoire", de către un

https://biblioteca-digitala.ro

pictor din Târgu-Mureş, rămas însă necunoscut. Dintre acestea, câteva aparţin lui Toader zugravul, cum sunt cele ce înfăţişează pe „Iisus Hristos Învăţător” şi „Maria cu Pruncul”. O altă icoană, ce-l reprezintă tot pe „Iisus Hristos”, datată la 1761, este opera lui Iacov zugrav de la Răşinari, la care „înnoitorul” pictor vrând să întărească şi scrisul *„din nepricepere, a modificat forma unor slove, exemplu cifra 60 a făcut-o în z, îngăduind totuşi identificarea sa”.*[11] O reprezentare a „Maicii Domnului cu Pruncul” încadrată de Arhangheli, creaţie de la finele secolului al XVIII-lea, o putem atribui lui Nicolae zugravul.

NOTE:

1. SUCIU, C., **DILT,** I, p. 142.
2. **Clain, 1733,** p. 181.
3. **Aaron, 1750,** p.164.
4. **Buccow, 1760-1762,** p. 636.
5. M. VOILEANU, **Contribuţiune,** 7. 36-37.
6. **Recensământ, 1857,** p.356-357.
7. **Şematism, 1900,** p.30.
8. **Recensământ, 1992,** p. 196.
9. **„ Sub preotul acesta s-a zugrăvit şi biserica la an 1832.” Şematism, 1900,** p. 308.
10. Ioana CRISTACHE-PANAIT, **Biserici de lemn,** p.155.
11. **Ibidem,** p. 157-158 şi nota 11.

SUMMARY

THE WOODEN CHURCH OF THE „SAINT ARCHANGELS” FROM CHINCIUŞ

The church became a historical monument in 1955 and originatesfrom the turn of 17th century, the beginning of the 18th. In 1912 the monument was moved to its present location, from a distance of 45 to 50 m and this contributed greatly to the damage of the painted decorations.

The church has wooden beam walls, which make up the rectangular shape, with hooked apse, polygonal on three sides, form corbels carved in successive retreats at their joining points. The inside of the church has one half cylindrical vault, covering the narthex and the nave, partly continuing over the apse, too; the apse is joined on the eastern side to the walls by three curved bands.

It was preserved the olt tradition of the detached tower bell, with two levels and separate roofing. The inside of the church was painted in 1832 by Master painters Porfirie and Leon from Feisa while the church was served of Father Gherasim Grigore. In 1973 the monument underwent a renovation and thus was saved from total destruction.

https://biblioteca-digitala.ro

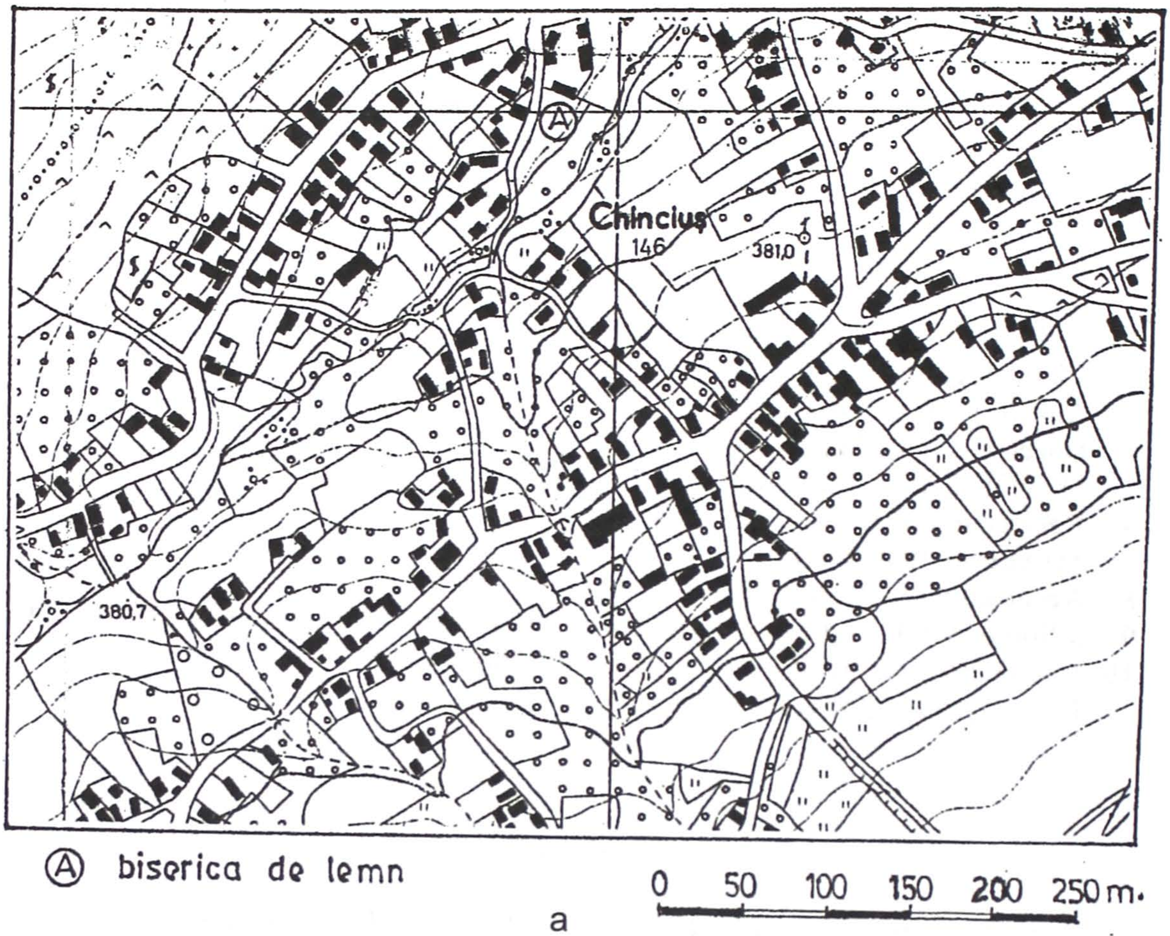

a

b

Chinciuș. Biserica „Sfinții Arhangheli”.
a - Încadrare în zonă; b - Aspect general înainte de renovare.

https://biblioteca-digitala.ro

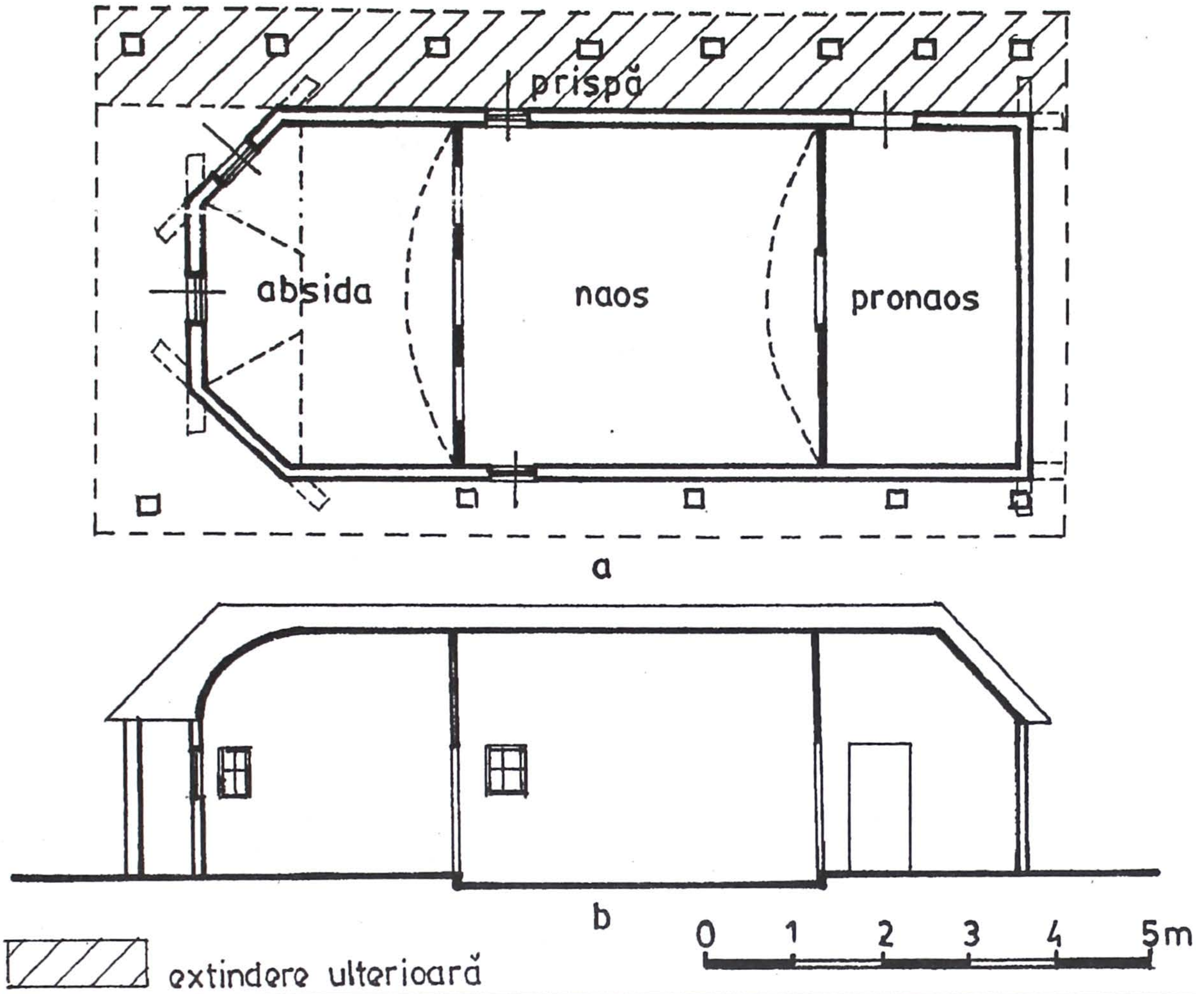

c

Chinciuş. Biserica „Sfinții Arhangheli” înainte de renovare.
a - Plan; b - Secțiune longitudinală; c - Vedere sud-vest.

https://biblioteca-digitala.ro

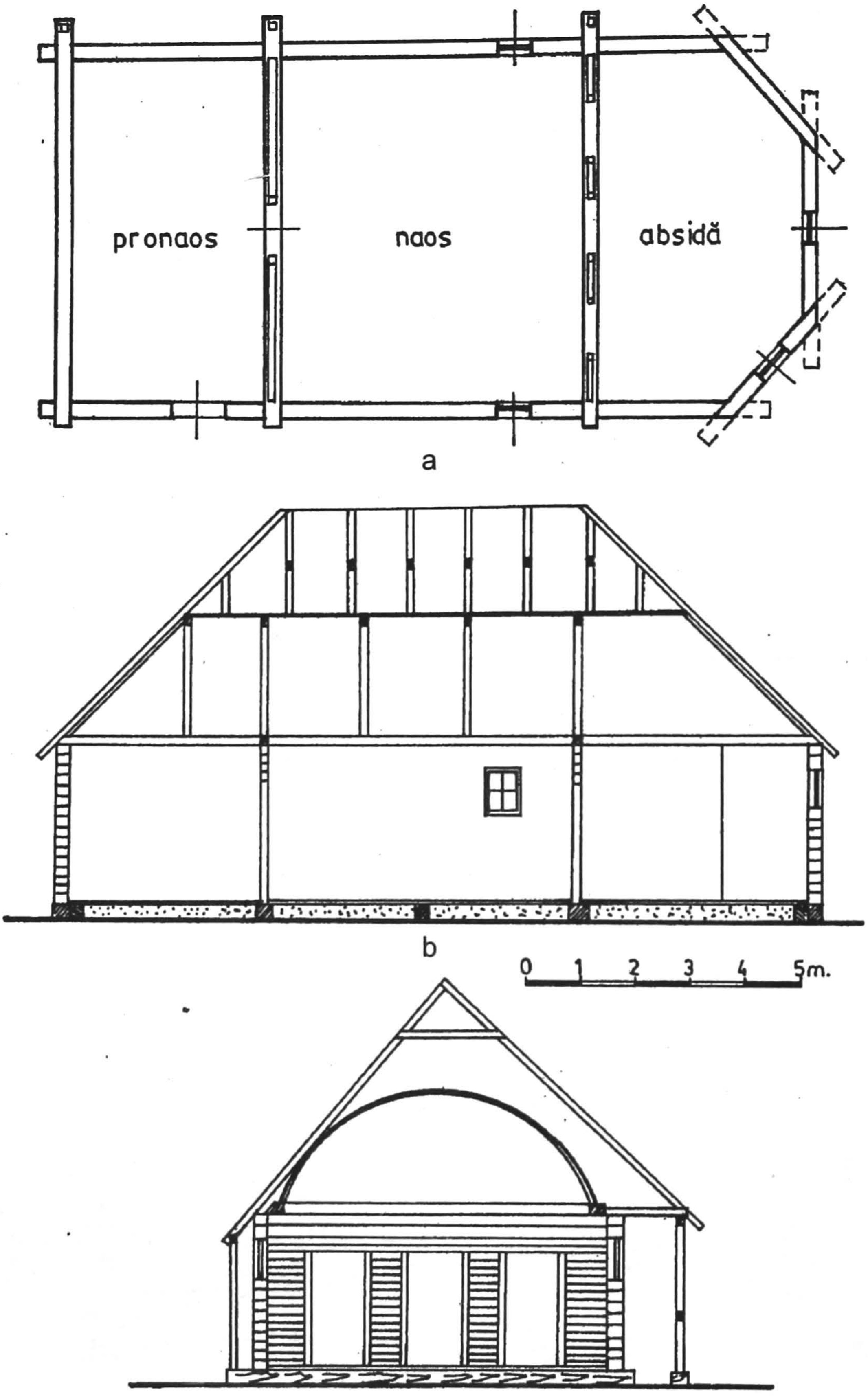

Chinciuş. Biserica „Sfinții Arhangheli”.
Proiectul de renovare din anul 1973.
a - Plan; b - Secțiune longitudinală; c - Secțiune transversală.

https://biblioteca-digitala.ro

5. Biserica de lemn „SFINȚII ARHANGHELI" din Crăciunești

Purtând hramul „Sfinții Arhangheli" biserica de lemn din Crăciunești este situată în grădina casei unde locuiește preotul Pop Ioan, păstorul a doar câtorva români, din care unii abia mai cunosc graiul strămoșesc.

Crăciunești[1] sau Cracionfalău cum îl denumeau românii, după ungurescul Karácsonfalva, este amintit documentar doar pe la 1444 sub denumirea de **Karachonfalwa,** în anul 1760-1762 - **Karácsonfalva,** în 1870 - **Karancsonfalva, Kratsunel,** la 1854 - **Nyárád Karácsonfalva, Crăciunel,** iar la 1913 **Nyáradkarácson.**

Ca în mai toate localitățile de pe Valea Nirajului, datorită vitregiei timpurilor, săraci, lipsiți de școală și de alte drepturi, românilor din Crăciunești le-a fost dat să-și piardă limba, tradițiile și, odată cu ele, religia. În anii 1760-1762,[2] conscripția lui Buccow mai înregistrează 10 familii de uniți, care aveau preot și 16 familii de ortodocși, fără preot, deci în totalitate 136 suflete de români. Atunci este amintită și biserica de lemn, care se afla în folosința uniților. Analizând cauzele scăderii numărului de români în Secuime, istoricul Ion I. Russu,[3] în baza datelor din șematismele celor două confesiuni românești, prezintă pentru câțiva ani în Crăciunești numărul total al românilor: 1835 – 152 români; 1865 – 207 români; 1876 – 192 români, 1880 – 148 români. Recensământul din anul 1857,[4] la cei 385 locuitori recenzați prezintă următoarea situație: 207 greco-catolici, 2 romano-catolici, 176 reformați, deci numeric proporția românilor ar fi fost încă destul de însemnată. Situația devine însă tot mai dramatică, îndeosebi după anul 1900, întrucât în anul 1930 la cei 220 locuitori care s-au declarat români, doar 10 mai cunoșteau limba română,[5] în marea lor majoritate fiind maghiarizați și ca urmare frecventând bisericile unguresti.

Privitor la fenomenul de maghiarizare a românilor de pe Valea Nirajului, în studiul său privind evoluția populației românești din zonă, pe baza datelor oferite de statistici, Viorel Grama constată că, *„dacă la mijlocul secolului al XIX-lea populația Văii Nirajului nu depășea cifra de 5300-5500 suflete, din aceștia în anii 1760-1762 un număr de 2510 suflete erau de religie-greco-catolică. În anul 1805 numărul credincioșilor greco-catolici scade la 1260 suflete iar numai după 30 ani, în anul 1935 să crească la 1861 suflete"*[6] Mult mai cuprinzătoare, mai recenta lucrare a lui Aurel Holircă,[7] prezintă situația românilor mureșeni și, implicit, a celor de pe Valea Nirajului, raportată la lucrările unor istorici maghiari, cu deosebire la vasta descriere a secuimii a lui Orbán Balázs. Potrivit acestuia, în fostul Scaun Mureș, în anul 1870 existau 91008 locuitori din care 84808 maghiari și doar 6200 români, considerând Valea Nirajului ca „teritoriu lingvistic maghiar" iar pe românii de aici „secui de rit oriental".[8] Trecând la repartizarea pe confesiuni, Orbán Balázs menționează existența în zonă a 12641 greco-catolici și 5520 ortodocși, adică un total de 18161 români.[9] Analizînd datele istoricului ungur, în funcție de declarația satelor și datele oferite de conscripțiile religioase, Aurel Holircă constată pentru jumătatea secolului al XIX-lea următoarea situație: *„comune românești: Veța, Läureni, Ivănești, Bolintineni, Ungheni, Tirimia, Tirimioara; comune cu 80% români: Moșuni, Ogari, Sânișor, Șardu-Nirajului, Murgești, cu 40% români: Nicolești, Crăciunești, Păsăreni; cu 30% români: Roteni, Troița, Oaia* (Vălenii), *Iobăgeni* (Valea). *În celelalte, procentul românilor era deja sub 30%, majoritatea fiind asimilați în cursul vremii".*[10] Referindu-se tot la situația românilor de pe Valea Nirajului, istoricul Benkö Károly, mai obiectiv și mai moderat, face următoarea constatare: *„sunt între secui, ca de exemplu în comuna Șard* (Șardu Nirajului), *Ogari* (Poienița) *și altele, valahi care și-au păstrat obiceiurile naționale, religia, dar în așa măsură s-au maghiarizat, încât nu mai cunosc limba valahă".*[11]

În anul 1923, directorul Muzeului din Târgu-Mureș, reputatul Aurel Filimon, referindu-se la bisericile de pe Valea Nirajului, într-o scrisoare datată la 14 august, arăta deosebit de sugestiv: *„Valea Nirajului și astăzi ne dovedește prin bisericile ruinate că*

https://biblioteca-digitala.ro

oarecândva au fost români pe acolo. La Crăciuneşti aflu o carte dăruită bisericii pe la anul 1858 cu inscripţie ungurească de dăruire ca dovadă că românii pe la această dată au fost aproape maghiarizaţi. Bisericile de pe aceeaşi vale datează aproape toate din secolul XVII".[12] Nici în prezent situaţia nu este îmbucurătoare, întrucât în anii 1985-1987 este semnalată existenţa doar a 8 români,[13] pentru ca, în anul 2000, aceştia să ajungă la 15.[14]

Prin traseul pereţilor, biserica de lemn din Crăciuneşti înscrie străvechiul plan: o navă dreptunghiulară, cu dimensiuni de 9,10 x 4,20 m, absida poligonală în trei laturi, nedecroşată. Şi aici remarcăm montarea iconostasului mai spre vest de colţurile naosului, situaţie care a permis amenajarea proscomidiei şi diaconiconului. În interior remarcăm bolta în leagăn, comună întregului spaţiu, care la absidă se racordează prin intermediul a trei fâşii curbe, având o structură de nervuri de lemn, pe care s-au fixat scândurile bolţii. Pe latura sudică biserica dispune de un pridvor, adăugat mai târziu, întins de la colţul pronaosului până unde se îmbină latura sud-estică a absidei cu grinzile pereţilor naosului În colţul de sud-vest al bisericii se află situat tradiţionalul turn-clopotniţă, dispus pe două nivele, cu acoperişuri independente, având învelitoarea din ţiglă şi tablă, înlocuind-o pe aceea anterioară din şiţă.

Până în prezent nu dispunem de informaţii certe privind ridicarea edificiului. Singurele surse care atestă existenţa acesteia sunt conscripţiile din anii 1760-1762, la care ne-am mai referit, şi aceea din anul 1805.[15] O consemnare din anul 1749 o plasează „ante quem", deci biserica provine cel târziu din prima jumătate a secolului al XVIII-lea. Forma tipologică, structura interioară şi dimensiuni, ca şi existenţa turnului-clopotniţă detaşat bisericii ne întăreşte convingerea că aceasta datează încă din secolul al XVII-lea, ea fiind renovată şi împodobită ulterior, însemnările confirmând prezenţa lui Toader zugrav în anii 1749 şi 1757. Diferitele intervenţii târzii au modificat însă aspectul bisericii. Ulterior pereţii au fost tencuiţi, în interior determinând pierderea veşmântului pictural iar în exterior dând edificiului o formă mai austeră, aidoma unei case ţărăneşti. Cu siguranţă că înfăţişarea bisericii a avut de suferit în urma tencuirii, ea necesitând o pregătire a pereţilor de lemn pentru aderarea mortarului. Şi din punct de vedere al conservării tencuirea este un procedeu discutabil, tencuiala asigurând o protecţie împotriva atacului xilofag, dar, prin împiedecarea respiraţiei lemnului, întreţine un mediu umed prielnic dezvoltării şi acţiunii fungilor. Tot atunci au dispărut şi cadrele intrărilor, ele fiind îndepărtate. Probabil că acestea conţineau decor sculptural cu motive populare.

Dintre bisericile de lemn de pe Valea Nirajului, biserica de la Crăciuneşti, precum şi aceea din Vălenii, mai păstrează iconostasele de lemn. De fapt la Crăciuneşti partea superioară a iconostasului este aceea ce prezintă valori artistice, formată din două panouri: cel inferior al apostolilor, în număr de zece şi cel superior care are forma unui arc de cerc, în care sunt înscrise trei medalioane legate între ele asemenea unor verigi uriaşe. La capetele acestui panou sunt redate unele elemente arhitecturale, posibil reprezentând Ierusalimul. Apostolii de pe panoul inferior sunt reprezentaţi în bust şi sunt dispuşi simetric privind dinspre capete spre personajul din mijloc - Iisus Hristos Pantocrator -, ca cel de-al unsprăzecelea personaj. În medalionul central al registrului superior este reprezentată „Maica Domnului", şi ea, precum „Iisus Hristos", făcând acelaşi gest simetric de înălţare a ambelor mâini, cu palmele spre privitor. Deasupra tâmplei se află Crucea Răstignirii, ca şi celelalte două panouri, ea fiind opera lui Toader zugrav.

Monumentul mai păstrează şi alte valori artistice rămase de la harnicul zugrav Toader, care aici a activat în două rânduri. Pe spatele icoanei de hram „Arhanghelul Mihail", zugravul a consemnat: *„această sfântă icoană şi clopot şi dverele şi ... le-au cumpărat Ion feciorul lui Tănăoanu de pomană la această sfântă biserică de la hramul sfinţilor Arhangheli 1749".* Pe faţa aceleaşi icoane, în colţul stânga, se află semnătura autorului: *„1757 Toader zugravu",* ceea ce presupune că artistul şi-a început lucrul în anul 1749 şi l-a terminat în 1757. Arhanghelul este redat cu o togă roşie peste tunica aurie de zale şi are nimbul aurit, sculptat şi el în uşor relief asemenea celui din icoana lui „Iisus Hristos Pantocrator". Se mai

https://biblioteca-digitala.ro

păstrează icoanele: „Iisus Hristos Pantocrator”, „Maica Domnului – Eleusa”, „Sf. Nicolae cu Iisus şi Maria”, precum şi uşile împărăteşti cu reprezentarea „Blagoveşteniei”, în decor arhitectural, asemănătoare cu acelea de la biserica de lemn din Porumbeni.

O viitoare restaurare a bisericii, prin înlăturarea tencuielilor ulterioare, s-ar dovedi benefică, ca şi înlocuirea învelitorii din ţiglă cu şiţă, ceea ce ar reda edificiului frumuseţea şi gingăşia de altă dată.

NOTE:

1. SUCIU, C., **DILT**, I, Bucureşti, p.173.
2. **Buccow, 1760-1762**, p.683.
3. Ion I. RUSSU, **op. cit.**, p.134.
4. **Recensământ, 1857**. p. 372-373.
5. Ion I. RUSSU, **op.cit.**, p. 125.
6. Viorel, GRAMA, **Evoluţia populaţiei de pe Valea Nirajului, din secolul al XVCIII-lea până în a doua jumătate a secolului al XIX-lea**, în *Marisia*, Studii şi Materiale, XXIII-XIV, 1994, p. 606. Analizînd recensământele din anii 1881 şi 1910, publicate în **A Magyar Korona Országalban az 1881. év elején végrehaltott NÉPSZÁMLÁLÁS FŐBB ERDMÉNYEI, Megyék es Községek szerint részletelve** (Principalele rezultate ale recensământului populaţiei din ţările de sub Coroana Ungară la începutul anului 1881), Vol. II, Budapest, 1882, p. 174-175, şi respectiv, **Magyar Statisztikai Kőzlemények, I Kőtet. A Magyar Korona Országainak 1900 évi NÉPSZÁMLÁLÁSA, Első rész. A népesség általanos leirása Kőzségenként** (Comunicări statistice maghiare, Vol. I. Recensământul populaţiei din ţările de sub Coroana Ungară, partea I-a. Descrierea generală a populaţiei pe comune), Budapest, 1902, p.424-427, Viorel Grama prezintă situaţia demografică a mai multor localităţi din Valea Nirajului, din care redăm date la şase mai reprezentative.

Localitatea - Cat.Ref.Evang.	Anul recens.	Total Populaţie	După limba maternă		Români		Maghiari	După confesiune Uniţi.	Ortod.
Crăciuneşti	1881	405		140	249			146	259
	1900	547		4	544		166	381	
Nicoleşti	1881	526		53	445		61	465	
	1900	604	6	592		45	559		
Sîntandrei	1881	492	5	436		220	272		
	1900	638	-	638		254	386		
Troiţa	1881	1115	67	982		112	1043		
	1900	1240	4	1222		114	1126		
Valea	1881	501		-	555		122	459	
	1900	678	-	678		61	517		
Vălenii	1881	781		29	720		107	674	
	1900	920		4	900		67	-	

7. Aurel HOLIRCĂ, **op. cit.**
8. **„népességü Nyárad vidéket veszszük”, „keleti vallásu székelyeknek”**, în Orbán Balázs, **A Székelyfőld leirása** (Descrierea secuimii), Budapest, IV, 1870, p.9
9. **Ibidem.**
10. A. HOLIRCĂ, **op. cit.**, p. 33
11. Benkő Károly, **Marosszék ismertetése (1868-1869)**, (Cunoaşterea Scaunului Mureş), Cluj, 1868-1869, p. 43.
12. I. OPRIŞ, **op. cit.**, p. 64.
13. Ioana CRISTACHE-PANAIT, **Biserici de lemn**, p.201, nota 8.
14. *Îndr. past.*, **XIX_XX. 1996-2000,** Alba Iulia, 2000, p.15.
15. M. VOILEANU, **Contribuţiune**, p.56.

https://biblioteca-digitala.ro

SUMMARY

THE WOODEN CHURCH OF CRĂCIUNEŞTI DEDICATED TO THE „ST. ARCHANGELS"

The wooden church of Crăciuneşti is a significant monument, dedicated to the Saint Archangels, dating from before 1760 when it was first remembered in the Buccow conscription. Considering the type, size and placement of the bell tower next to the church, we may easily think that the church belongs to earlier periods, perhaps the 17 th century. The walls of the church have preserved an ancient plan: a rectangular nave, with a three sided polygonal unhooked apse.

The church is remarkable for the artistic values that have remained after the plastering of the building, both inside and outside, namely the altar screen of the iconostasis with the Apostles, frieze and the upper panel consisting of saint portrait insets and imperial icons of saints, all masterworks of Master painter Toader.

https://biblioteca-digitala.ro

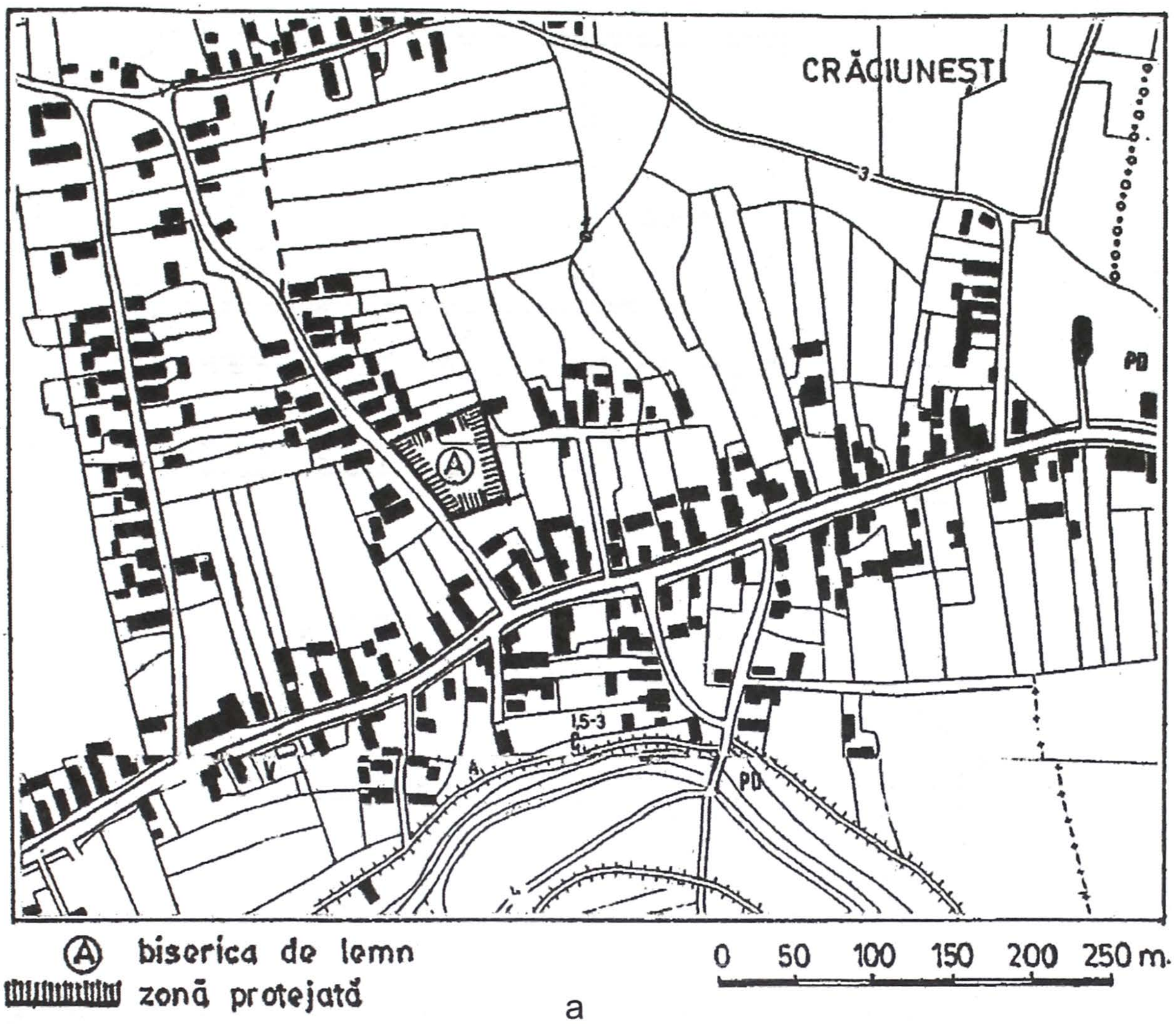

a

b

Crăciuneşti. Biserica „Sfinţii Arhangheli”.
a - Încadrare în zonă; b - Aspect general.

https://biblioteca-digitala.ro

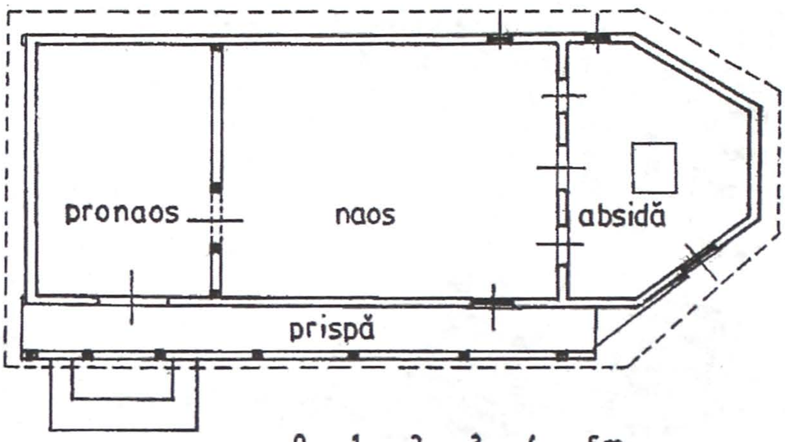

a

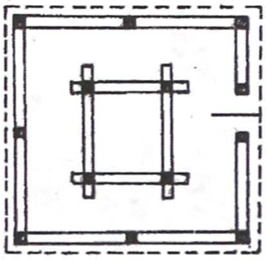

c

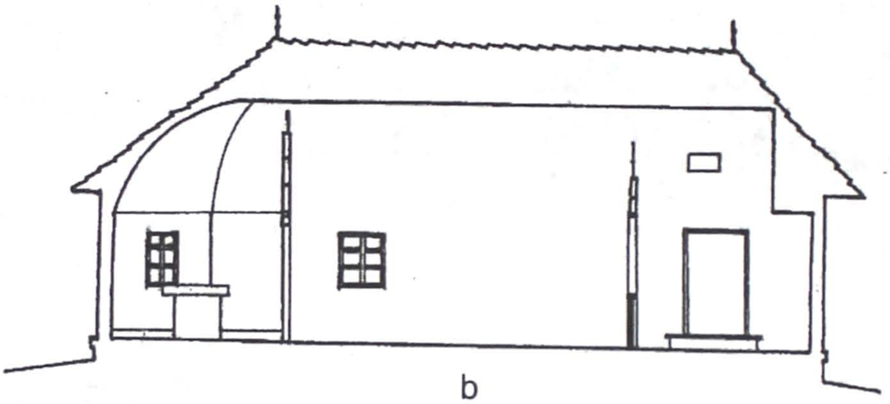

b

d

Crăciunești. Biserica „Sfinții Arhangheli”.
a - Plan biserică; b - Secțiune; c - Plan turn; d - Vedere sud cu intrarea.

https://biblioteca-digitala.ro

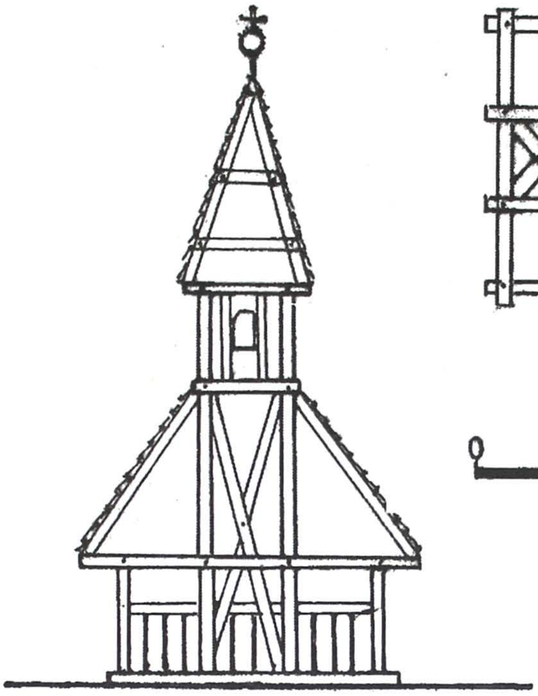

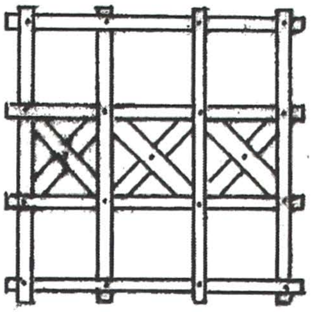

b

a

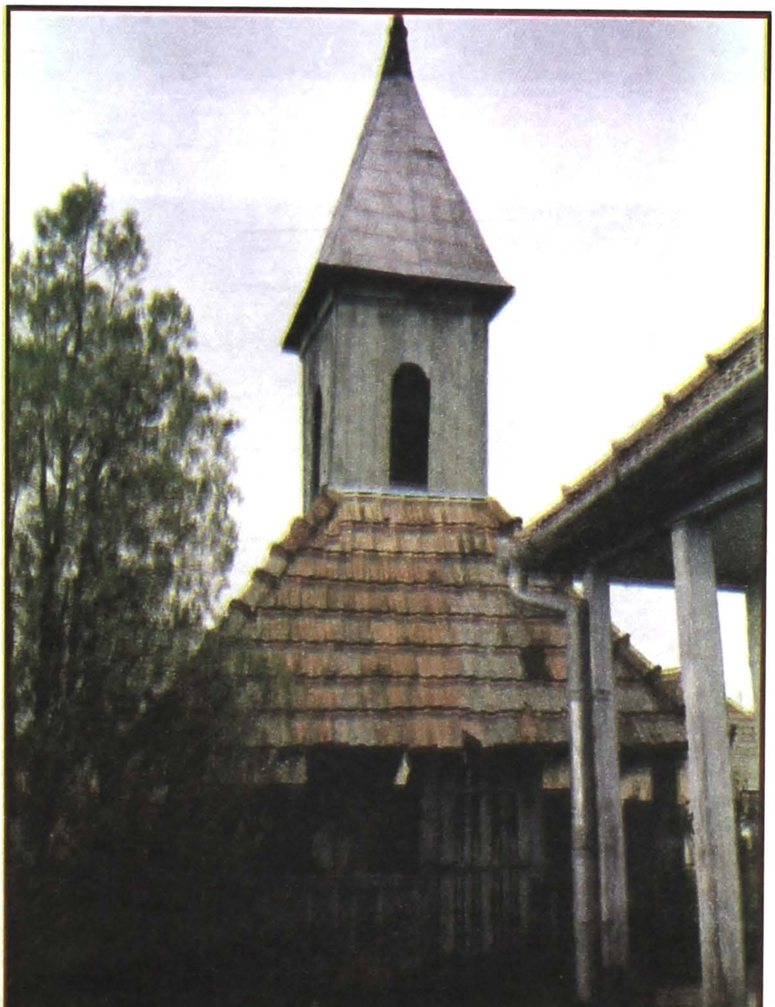

b

Crăciuneşti. Biserica „Sfinţii Arhangheli”. Turnul-clopotniţă.
a - Plan; b - Secţiune; c - Aspect general.

https://biblioteca-digitala.ro

a

b

Crăciunești. Biserica „Sfinții Arhangheli".
a - Interiorul naosului; b - Tâmpla iconostasului cu cele două panouri.

https://biblioteca-digitala.ro

a

b

Crăciunești. Biserica „Sfinții Arhangheli”.
a - Panoul superior cu „Maica Domnului”; b - Panoul inferior cu sfinți.

https://biblioteca-digitala.ro

6. Biserica de lemn „SFÂNTU NICOLAE" din Lăpuşna

Remarcabilul monument de artă populară de la Lăpuşna face parte din categoria celor ce le putem defini „biserici călătoare". Iniţial biserica a fost construită în anul 1779, în satul Comori, fost Chinceş, aparţinător comunei Gurghiu, aşa cum ne indică inscripţia de pe partea superioară a ancadramentului intrării în pronaos. De fapt biserica a preluat mesajul unei anterioare ctitorii, dispărută însă în împrejurări necunoscute nouă, ea fiind amintită de conscripţiile din anii: 1733 a lui Inochentie Micu Clain,[1] a lui Petru Aaron din anul 1750[2] şi aceea din anii 1760-1762 a lui Buccow.[3] În ultima sunt înregistrate 42 de familii de ortodocşi, care aveau şi biserica şi 1 familie de uniţi. De la acest vechi edificiu au rămas icoanele, precum aceea realizată la 1740 de Vasilaşcu zugrav din Moldova.

În anul 1939, ca urmare solicitării Regelui Carol al II-lea, biserica este adusă la Lăpuşna pentru a servi ca loc de închinăciune membrilor casei regale, dar şi locuitorilor din zonă, cu care ocazie edificiului i se aduc modificări de ordin estetic şi funcţional.

Satul Lăpuşna, ca localitate componentă a comunei Ibăneşti, se află pe cursul superior al râului Gurghiu, în punctul de vărsare a râului Lăpuşna în acesta, într-o zonă forestieră şi de vânătoare. Localitatea este de dată mai recentă, documentar fiind amintită doar în anul 1909[4] sub denumirea de **Lăpuşnea,** ungureşte **Laposnya,** fără să avem ştiri de existenţa, aici, a unei eventuale anterioare biserici. Situat într-o pădure de brazi, în apropriere de apa Gurghiului, lăcaşul constituie unul dintre cele mai de seamă şi atrăgătoare monumente de artă populară din zonă. Pereţii de bârne ai bisericii înscriu o formă dreptunghiulară, cu absidă poligonală în trei laturi, nedecroşată, a căror îmbinare în coadă de rândunică formează console decorate cu crestături de o frumuseţe aparte. De la data strămutării, timp de decenii biserica s-a păstrat relativ în bune condiţiuni. În anul 1967, prin grija autorităţii publice judeţene, monumentul este renovat pe baze moderne.

Acest tip de biserică cuprinde o arie întinsă a judeţului Mureş, de la Luduş la Târgu-Mureş, spre valea Nirajului şi aceea a Gurghiului, fiind întâlnit în numeroase localităţi Sunt cunoscute 22 exemplare, dintre care 17 fără turn-clopotniţă propriu, cum ar fi bisericile de la Bernadea, Band, Petea, Crăciuneşti, Troiţa etc., iar la 4 biserici turnul a fost adăugat ulterior, sub această formă fiind întâlnite la Târgu-Mureş, Beica de Jos, Lăpuşna şi Urisiul de Sus. Forma aceasta de plan este şi ea arhaică, în genealogia lăcaşurilor de cult marcând o etapă distinctă, mai evoluată decât forma dreptunghiulară cu absidă dreptunghiulară sau pătrată. În acest context nu este greu de închipuit că de la absida cu trei laturi, întâlnită la Lăpuşna, la aceea cu cinci laturi, s-a ajuns destul de repede. Dintre bisericile care au încheieri răsăritene în trei laturi, mai menţionăm pe cele de la Petea (1741), Oroiu, biserica „Intrarea în Biserică" (1784), Beica de Jos (1810), Sântandrei (ante. 1712), Crăciuneşti (ante. 1760), Chinciuş (ante. 1832), Sânişor (sec. XVIII-lea). Biserici de plan dreptunghiular simplu, cu absida poligonală nedecroşată, se găsesc în cele mai felurite zone ale ţării, în lanţul evoluţiei ele marcând „*o etapă nouă ...când introduc, în locul altarului dreptunghiular sau pătrat, altarul poligonal*".[5]

Dimensiunile edificiului, ca la mai toate bisericile aparţinătoare acestui tip, sunt relativ modeste. Nava dreptunghiulară, cu dimensiuni exterioare de 9,26 m x 5,30 m, înscrie pronaosul de 5,14 x 3,25 m, precum şi naosul de 5,60 x 5,14 m. La capătul de est se află absida cu laturile în lăţimi de 3,15 m, 3,02 m şi 3,35 m. Pe latura de sud se află prispa cu o lăţime interioară de 1,49 m, care din capătul de est se frânge, unindu-se cu punctul de sud-est al absidei. La vest este situat pridvorul, ceva mai lat, de 1,97 m. În elevaţie, deasupra navei se află bolta în leagăn, unică pentru pronaos şi naos, susţinută de arce ce se descarcă direct pe linia pereţilor şi intersectată la est de cele trei panouri triunghiulare din absidă, în aşa măsură curbate încât să se acomodeze traseului bolţii semicirculare a navei. Această boltă semicilindrică, unică pentru cele două spaţii, o găsim şi la bisericile de la Sântandrei,

https://biblioteca-digitala.ro

Crăciuneşti, Oroiu sau Chinciuş. Considerând pardoseala pronaosului la cota 0,00 aceea a naosului este mai ridicată cu 7 cm, iar a absidei cu 16 cm. Înălţimea pereţilor navei este de 1,97 m la pronaos şi 1,90 m la naos, înălţimea bolţii fiind la cota de + 4,07 m de la nivelul pardoselii pronaosului. Acoperişul bisericii atinge cota de + 7,79 m, galeria turnului la + 8,14 m, iar înălţimea totală a turnului la + 14,25 m. Spre deosebire de alte monumente ce aparţin acestui tip, la Lăpuşna iconostasul este amplasat exact în dreptul unde se articulează absida la pereţii naosului, formă care a mărit spaţiul naosului, dar a diminuat pe cele ale proscomidiei şi diaconiconului.

Ulterior construirii bisericii s-a realizat pridvorul amplasat pe latura apuseană a pronaosului, pridvor care se continuă sub forma unei prispe pe întreaga parte sudică a edificiului, inclusiv pe latura sud-estică a absidei. Nu insistăm asupra importanţei pridvorului şi prispei adăugate, dar trebuie să remarcăm câştigul substanţial de spaţiu în favoarea enoriaşilor, ca şi aportul la protejarea elementelor perimetrale în faţa factorilor atmosferici. Laturile exterioare ale pridvorului şi prispei formează deschizături, aproximativ egale, prin intermediul unor stâlpi de susţinere, având umerşi cu rol de contravântuire. Pe latura vestică a pridvorului, pe axa a doua, stâlpii împreună cu lintelul marchează locul unei intrări, ca un preludiu al intrării în biserică. Odată cu efectuarea strămutării, arhitectul restaurator ridică şi turnul-clopotniță, care este înzestrat cu foişor în console, la care se ajunge prin intermediul unor scări de lemn, totul încheindu-se cu coiful înalt de formă prismatică. Forma adoptată este neobişnuită la bisericile de lemn din zonă, ea fiind un artificiu preluat de realizator de la bisericile de lemn româneşti din nord-vestul Transilvaniei. În comparaţie cu alte biserici de acelaşi fel din zonă, elementele sculpturii decorative sunt mai numeroase, cu forme total deosebite.

Pe latura de vest a bisericii se află situată intrarea, a cărui ancadrament se distinge printr-o decoraţie sculpturală cu motive originale, forme regăsite şi la celelalte monumente, cum ar fi cele întâlnite la bisericile din Petea sau Oroiu. Însă intrarea de la Lăpuşna se remarcă prin forma ce o prezintă, în „gaură de cheie”, întâlnită în judeţ doar la biserica „Sf. Nicolae” din Cuştelnic. Această formă, astăzi rar întâlnită, se găsea la o poartă din sud-estul Transilvaniei, forma fiind preluată din biserica de lemn sileziană de la Wierzbie, ridicată în secolul al XVI-lea de către românii aflaţi în Polonia.[6] Ancadramentul intrării de la Lăpuşna este împodobit cu rozete şi este străbătut, perimetral intrării, de un profil crestat cu linii. Deasupra se află lintelul, la fel sculptat, ce poartă inscripţia anului realizării bisericii.

Interiorul bisericii este plin de viaţă, pictura murală conţinând un vast repertoriu iconografic, care completat cu decorul arhitectural şi fondul stelat, trădează mâna zugravului Toader Popovici. Programul iconografic, aşa cum îl prezintă Ioana Cristache-Panait,[7] este deosebit de bogat: pe bolta navei medalioane între care şi cel cu „Iisus Pantocrator”, mucenici, panouri dreptunghiulare cu reprezentări din viaţa lui Iisus. În pronaos remarcăm scene religioase, între care şi „Punerea în mormânt”, iar pe suprafeţele curbe sunt zugrăviţi Evangheliştii. Pereţii verticali cuprind medalioane cu mironosiţe şi mucenici, împodobite cu flori, iar cei din absidă scene cu „Viziunea Sf. Petru”, „Sf. Părinţi”. Pe bolta absidei, „Sf. Troiţă”, „Buna Vestire”, cât şi cete de îngeri. Apreciem decoraţia uşilor împărăteşti, prin structura florală, delimitată de baghete în formă de frânghie.

După cu s-a mai arătat, odată cu aducerea bisericii la Lăpuşna, au fost aduse şi un număr însemnat de icoane, unele provenind de la biserica anterioară celei din anul 1779. Remarcăm două icoane, care pe lângă valoarea lor artistică, reprezintă şi un document în ce priveşte legăturile dintre românii din Transilvania şi cei din Moldova în secolul al XVIII-lea. Pe icoana „Deisis” (68 cm. x 46 cm.), datată la 1740,[8] inscripţia de pe partea de jos a cărţii ce o ţine deschisă Iisus, consemnează: *„Să se ştie că aceste lucruri le-am lucrat eu robul lui Dumnezeu Vasilaşcu Zugrav, cu vremea lui Dumnezeu, de unde iaste scaunul împărăţiei moschiecească şi cu adevărat creştinească”*. Deci cele două icoane ar fi fost pictate de Vasilaşcu la Moscova. Cea de a doua icoană, „Maica Domnului cu pruncul” (67 cm x 46

https://biblioteca-digitala.ro

cm),[9] indică clar autorul acesteia: *„Vasilaşcu Zugrav din Ţara Moldovii, ficiorul lui Chiriac Stegarul ot Focşeni, nepot de fină lui Pavel Gonţi din Focşeni. 1740"*. În spatele icoanei o altă însemnare indică faptul că, în anul pictării, icoanele se aflau deja în Transilvania: *„În anul 1740 au căzut iarna pe la Sântă Mărie mică şi au îngheţat strugurii şi cucuruzul"*. Afirmaţia o susţinem prin faptul că denumirea de Sântă Mărie mică, pentru sărbătoarea Naşterii Maicii Domnului, precum şi cuvântul cucuruz, sunt caracteristice românilor din Transilvania.

NOTE:

1. **Clain, 1733,** p.190.
2. **Aaron, 1750,** p.278.
3. **Buccow, 1760-1762,** p.642.
4. SUCIU, C., **DILT,** I, p.354.
5. V. VĂTĂŞIANU, **Contribuţie tipologie.**, p.31.
6. Ioana CRISTACHE-PANAIT, **Biserici de lemn,** p. 211, 229.
7. **Ibidem,** p.229.
8. Marius PORUMB, Nicolae SABĂU, **Vechi inscripţii româneşti din judeţul Mureş (sec. XV-XVIII),** *în Marisia.* Studii şi Materiale. Arheologie. Istorie. Etnografie, VIII, Târgu-Mureş, 1978, p.115.
9. **Ibidem.**

SUMMARY

THE WOODEN CHURCH OF LĂPUŞNA DEDICATED TO „ST. NICHOLAS"

The church was moved to Lăpuşna from village Comori in 1939 by King Carol II. As the entrance panel indicates the church originates from 1779, when it retained the features of the previous construction: the rectangular plan, with three sided polygonal, unhooked apse.

On the occasion of the movement to its present location the porch was added on the western side of the narthex, continuing with the hallway on the southern side of the nave and apse. Above the porch a spire was completed with a prism shape helmet and cornice, specific to the nort-west of Transylvania.

It should be remarked the key-hole shape entrance met in the church in Cuştelnic, also dedicated to St. Nicholas. It is lavishly decorated as it is the magnificent painting inside, painted by Toader Popovici, a painter with a particularly rich iconography.

https://biblioteca-digitala.ro

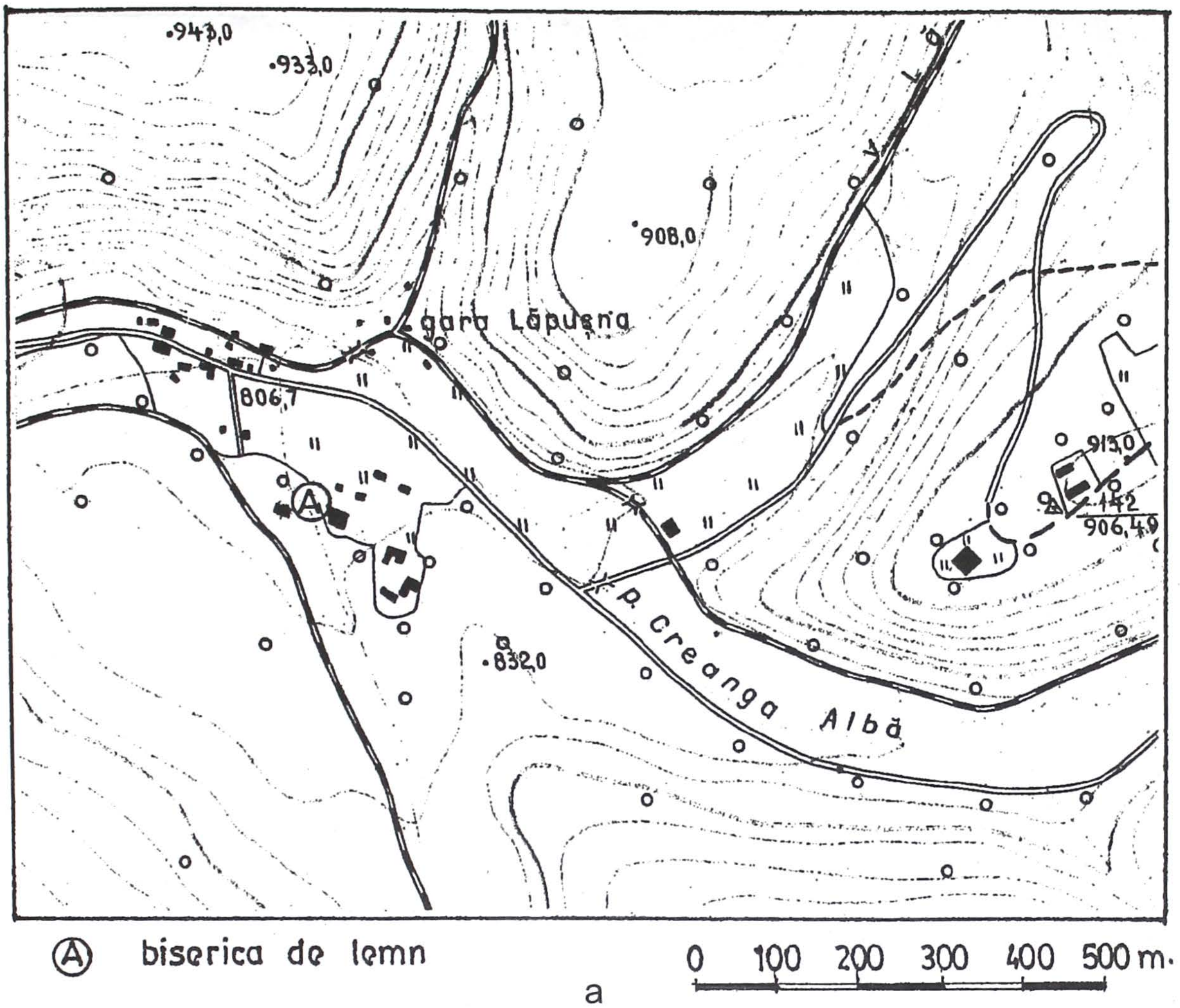

a

b

Lăpuşa. Biserica „Sfântul Nicolae".
a - Încadrare în zonă; b - Aspect general.

https://biblioteca-digitala.ro

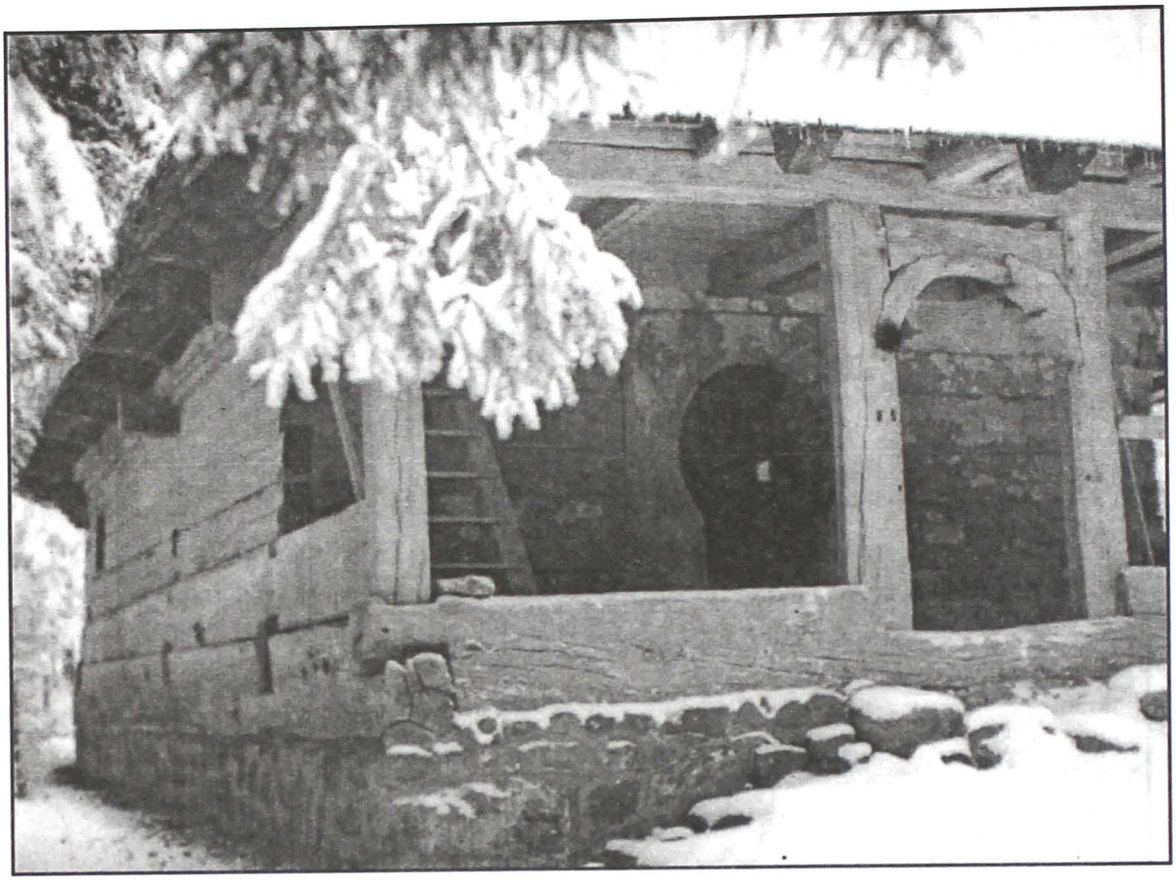

a

b

Lăpuşna. Biserica „Sfântul Nicolae" înainte de renovare.
a - Aspect vest cu prispa; b - Aspect sud cu prispa.

https://biblioteca-digitala.ro

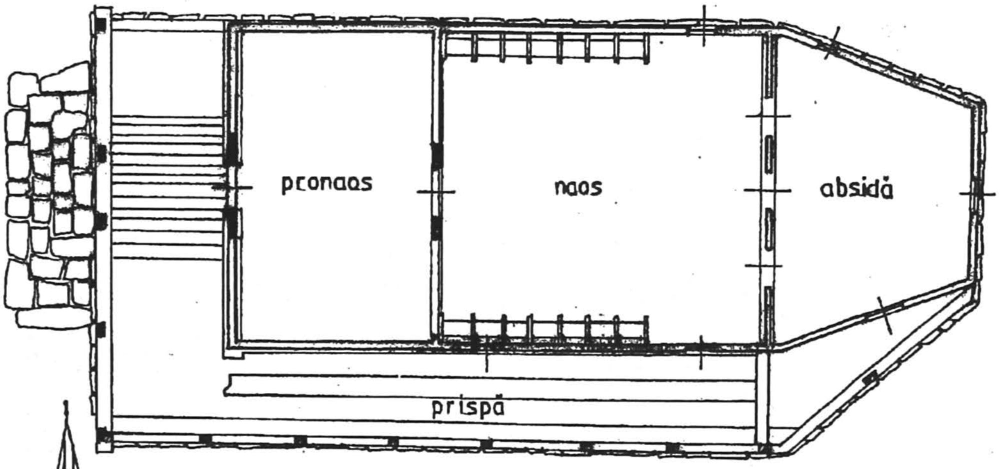

a

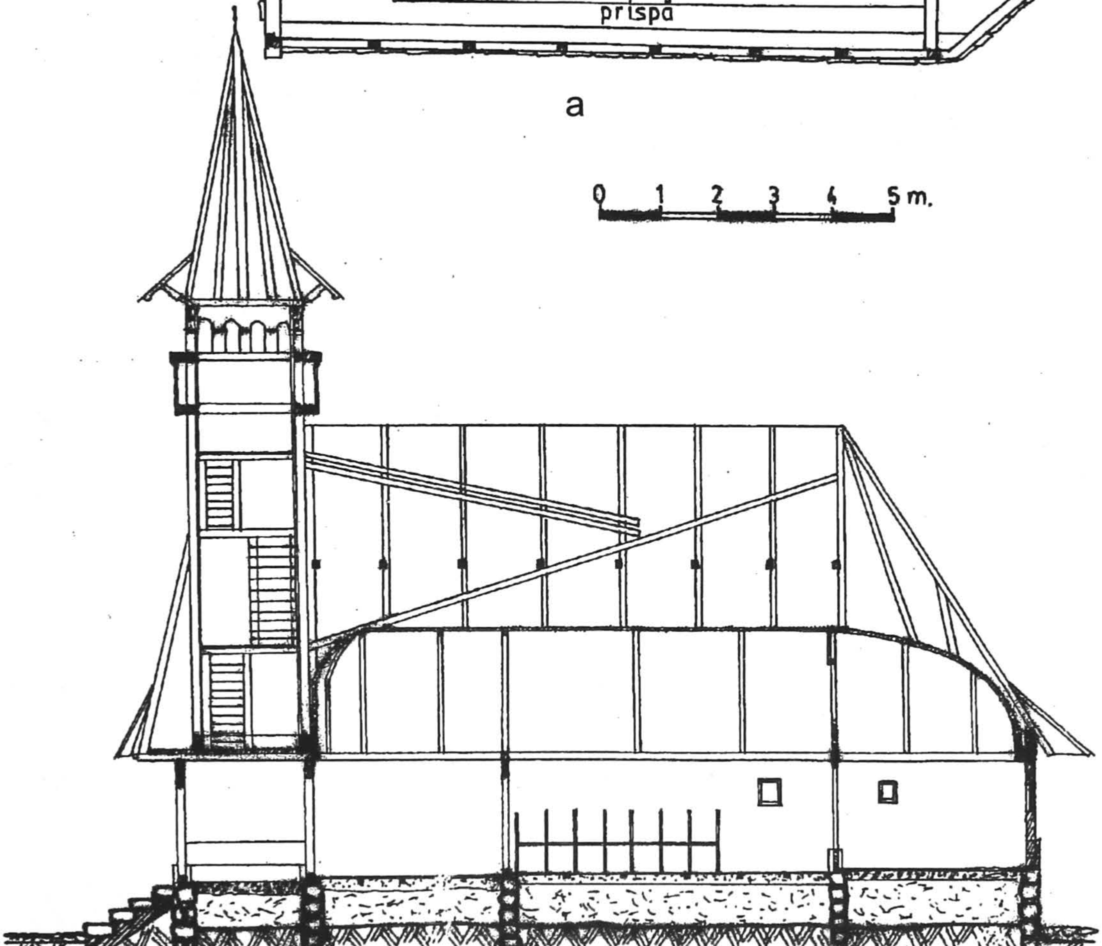

b

Lăpuşna. Biserica „Sfântul Nicolae”. Proiectul de restaurare din 1967.
a - Plan; b - Secțiune longitudinală.

https://biblioteca-digitala.ro

a

b

Lăpuşna. Biserica „Sfântul Nicolae".
a - Vedere nord-vest; b - Vedere sud cu intrarea.

https://biblioteca-digitala.ro

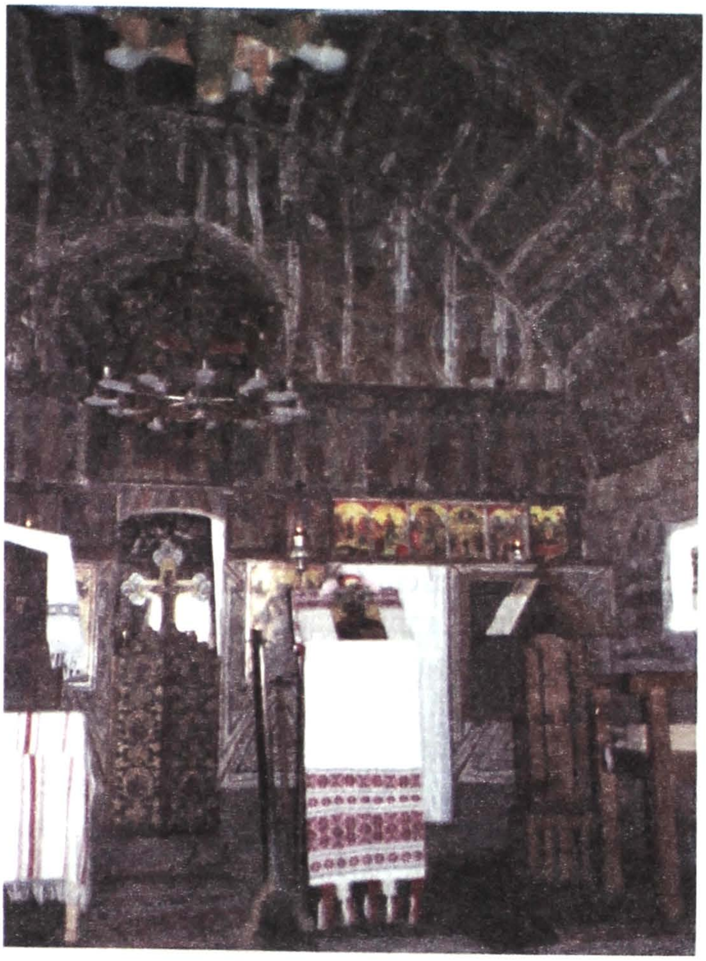

a

b

Lăpuşna. Biserica „Sfântul Nicolae".
a - Iconostasul cu tâmpla; b - Detaliu tâmplă.

https://biblioteca-digitala.ro

7. Biserica de lemn „INTRAREA ÎN BISERICĂ A MAICII DOMNULUI" din Oroiu

Component al comunei Band, satul Oroiu este situat pe cursul superior al pârâului Valea din Jos, afluent dreapta a râului Mureş, la sud de centrul de comună, pe drumul comunal ce duce spre Iernut.

Actuala localitate Oroiu este rezultatul contopirii a celor două sate, alăturat aşezate: Oroiu de Câmpie şi Oroiu Săcuiesc (Ungureni), a căror vatră era străbătută de graniţa dintre Comitatul Turda şi Scaunul Mureş. Localitatea este atestată documentar în anul 1332, în care este amintit acel **sacerdos de Vrey**.[1] În anul 1334 aşezarea este atestată tot sub forma de **Vray**,[2] în anul 1465 - **Wray**, în anul 1477 - **poss. Uray**, în anul 1674 - **Uraj**, în anul 1733 sub forma românească de **Oroj**, în anul 1760-1762 ca **Mező Uraj**, adică **Oroiu de Câmpie**, în anul 1824 ca **Uroj**, în anul 1850 - **Uraly**, iar în anul 1854 sub denumirea oficială maghiarizată de **Mező Uraly**, sau românescul **Oroiu**.[3]

În fostul sat Oroiu de Câmpie, sau Uroiu de Câmpie, ungureşte Mezőuraly, este situată biserica de lemn ce poartă hramul „Intrarea în biserică", singura care a mai rămas în actualul Oroiu, deoarece surata aflată în Oroiu Săcuiesc, cu hramul „Sfinţii Arhangheli Mihail şi Gavril", la care vom reveni, a dispărut într-un incendiu, anterior anului 1980.

Ca veche aşezare românească Oroiu de Câmpie este consemnat în anul 1699 când locuitorii îşi exprimă fidelitatea faţă de vechea credinţă strămoşească, deosebit de sugestiv prin declaraţia unui contemporan: *„Din Bandu de Câmpie am mers în Oroiul de Câmpie în casa popii român Vasile şi acolo ascultându-l a declarat: Religia ce a ţinut(o) până acum şi în care s-a născut în aceea rămâne până la moarte". Credincioşii (de faţă): 1. Moises Simion, 2. Bukşa Bucur, 3. Margina Ursul, 4. Varga Dumitru, 5. Trif Nicolae, 6. Hodoş Ioan, 7. Podar Damian, 8. Pákulár Gheorghe. „Toţi sunt şi rămân în religia şi credinţa ce le-o spune preotul lor".*[4]

Conscripţia lui Clain din anul 1733 cuprinde cele două aşezări: Oroiu de Câmpie sau **„Val"achicus/Oroj**, deci Oroiu Românesc, în care preot era popa Onya şi Oroiu Săcuiesc, sau **„Mix"/tus/Oroj**,[5] adică Oroiu mixt, la care vom reveni. În anul 1750, conscripţia lui Aaron cuprinde 195 credincioşi uniţi, care aveau biserică şi preot,[6] acelaşi număr de credincioşi, ce formau 42 familii cu un preot şi biserică, fiind dat şi de centralizatorul uniţilor din Scaunul Mureş în conscripţia din 1755.[7] Conscripţia lui Buccow din anii 1760-1762 mai prezintă încă datele pe cele două sate componente: Oroiu de Câmpie în care se consemnează următoarele: ortodocşii cu 39 familii ce aveau preot şi biserică, pe când la uniţi este trecut doar un preot.[8] În schimb, recensământul iosefin din anul 1786 înregistrează pentru întreaga localitate Oroiu un număr de 47 case, cu 54 familii şi 290 suflete, ce aveau 2 preoţi.[9] Trecând în secolul următor, recensământul din anul 1857 prezintă pentru Oroiu, ca unitate administrativă, un număr de 167 case, cu 167 locuinţe, precum şi 824 locuitori, din care, pentru Oroiu de Câmpie sunt înscrise 76 case cu 76 locuinţe şi 321 locuitori, pe confesiuni fiind: 1 ortodox, 316 greco-catolici, 1 romano-catolic şi 3 izraeliţi, deci românii formau majoritatea covârşitoare a locuitorilor.[10] Ultima sursă documentară pe care o expunem şi care ne prezintă situaţia pe cele două localităţi, este **Şematismul jubiliar** din anul 1900, în care Oroiu de Câmpie, pe confesiuni, dă următoarea situaţie: 374 greco-catolici, deci toţi români şi 4 izraeliţi.[11] Cu această ocazie **Şematismul** consemnează şi existenţa bisericii din anul 1834, însă înscrisă sub hramul „Sf. Ioan Evanghelistul."

Declarată monument istoric şi de artă,[12] biserica de lemn cu hramul „Intrarea în biserică a Maici Domnului", cum este înscrisă în evidenţa patrimoniului artistic al Consiliului judeţean Mureş, este situată la circa 300 m est de centrul civic al localităţii, la nr. 150, pe un teren în pantă unde se află şi cimitirul. A fost ctitorită în anul 1784, data atestării fiind săpată pe ancadramentul intrării de pe latura sudică a bisericii, *„... pe care flori bogate au răsărit din*

https://biblioteca-digitala.ro

rozetă, dar şi pe cel dintre pronaos şi naos însoţit aici de semnătura monahului Aftanasie, desigur meşterul răbojului de triunghiuri, rozete, frânghii, flori, de pe acest cadru, ca şi al preţiosului sfeşnic presărat cu rozete".[13] Prima însemnare de pe ancadramentul intrării sudice cuprinde următorul text: *„Anu dil(a) Hs. 1784 Mol (dovan ?)Partenie"*, iar a doua, de pe primezul dintre pronaos şi naos: *„Anul 1784, monah Aftanasie".*[14]

Am văzut că în anul 1733, aici, este semnalată existenţa unui locaş de cult, ca în anii 1750 şi 1760-1762 ambele sate să figureze cu câte unul. Pornind de la contrazicerea datelor din conscripţii şi cea oferită de inscripţiile de pe ancadramentul intrării, nu excludem posibilitatea ca biserica să fie mai veche, deci ante 1750 şi să fi fost înnoită cu cele două ancadramnente în anul 1784, sau ca actualul edificiu să fi luat locul celui menţionat în conscripţii.[15] Potrivit datelor parohiei, biserica ar avea o vechime de 319 ani, ca fiind realizată în anul 1684, însă fără a avea un suport documentar. Până la noi descoperiri rămâne pentru datare anul 1784.

Planul bisericii are o formă dreptunghiulară cu absidă poligonală în trei laturi, nedecroşată, ce cuprinde pereţii formaţi din 10 - 11 rânduri de bârne cioplite din brad şi câteva din lemn de cer (stejar), aşezate pe o talpă de stejar, la rândul ei sprijinindu-se pe bolovani (gresie nisipoasă) zidiţi uscat şi rostuiţi cu mortar de var în partea de vest. Spaţiul interior a fost împărţit cu ajutorul pereţilor divizori, între care figurează şi iconostasul, aşezat mai spre vest faţă de colţurile de îmbinare a laturilor absidei cu pereţii naosului, permiţând astfel ca în suprafaţa absidei altarului să se obţină spaţii ceva mai degajate pentru proscomidie şi diaconicon. Iniţial, dimensiunile bisericii erau mai reduse, însă în secolul al XIX-lea nava bisericii a fost alungită spre vest, iar printr-un pridvor deschis ia fost juxtapusă clopotniţa de pe latura de vest. Astfel s-a obţinut un spaţiu interior destul de important, pronaosul înscriind o lungime de 4,30 m, iar naosul 7,75 m, ambele având o lăţime interioară de 4,20 m. Interiorul este acoperit printr-o boltă semicilindrică unică pentru întregul spaţiu, ea fiind susţinută de opt nervuri cu capetele sprijinite pe o grindă alăturată ultimei cununi a pereţilor, cota maximă a bolţii fiind de 3,50 m de la nivelul pardoselii. Spaţiul altarului are şi el acoperiş propriu cu un sistem de boltire cu pânze curbe în sfert de sferă, triunghiulare şi trapezoidale, cu diametrul egal cu cel al bolţilor în leagăn din naos, fapt pentru care ele se acomodează direct acestora din urmă, fără nici o cezură. Consolele formate la îmbinările exterioare, formate din bârne ce se retrag în forme rotunjite, sunt agramentate cu rozeta cu şase petale, de altminteri intens folosită şi la suprafeţele portalului.

În secolul al XIX-lea, pe latura sudică a pronaosului s-a ataşat pridvorul cu elemente de susţinere profilate (trei stâlpi). Potrivit tradiţiei şi din istoricul parohiei, [16] pridvorul a fost adus de la Hodac, de pe valea Gurghiului, de unde, pe parcursul veacurilor, au mai fost duse biserici sau elemente de construcţie în alte localităţi. Cu această ocazie, spaţiul îngust de numai 90 cm, situat între pronaos şi turnul-clopotniţă, este amenajat într-un pridvor deschis, care, împreună cu cel sudic, aminteşte de biserica din Sânmărghita. Ulterior înălţării bisericii, la capătul vestic, a apărut şi turnul-clopotniţă. Dispus pe două nivele: cel de jos deschis, cu laturile de 3,15 x 3,15 m, care are un acoperiş prismatic independent şi cel superior, în mărime de 2,0 x 2,0 m, acoperit cu un coif prismatic, turnul se sprijină pe o fundaţie de piatră de râu, elevaţia lui diferind ca înălţime tocmai datorită terenului în pantă.

Din decoraţia interioară realizată, după data înscrisă pe icoanele împărăteşti în anul 1835, au mai rămas doar câteva scene, îndeosebi cele de pe bolta semicilindrică, întrucât cea de pe pereţii verticali s-a deteriorat în mare parte. S-au mai păstrat câteva medalioane, precum cele reprezentând pe „Iisus Hristos" şi „Fecioara Maria cu Pruncul", „Sfinţii Mucenici" intercalaţi de arcade decorate, scene reprezentând: „Intrarea în biserică", „Tăierea capului Sf. Ioan Botezătorul", „Sf. Troiţă". Mai bine păstrată este pictura din pronaos cu temele: „Jertfa lui Avram", „Pilda fecioarelor", sau „Spânzurarea lui Iuda".

Ajuns într-o stare fizică destul de precară, monumentul reclama urgente măsuri de renovare şi consolidare, mai ales că după anul 1970, când ploile abundente din acel an au

https://biblioteca-digitala.ro

cauzat alunecarea terenului pe care este amplasată biserica, au provocat înclinarea şi denivelarea întregului edificiu. Prin grija Protopopiatului ortodox din Luduş şi a autorităţii publice judeţene s-au iniţiat măsuri concrete de renovare a bisericii. În anul 1975 se întocmeşte documentaţia tehnică de către ing. Szabo Ecaterina, care este avizată de către Departamentul Cultelor cu nr. 10761-655 T/1976, precum şi de Comisia Centrală de Stat a Patrimoniului Cultural Naţional – Consiliul Ştiinţific Tehnico-Economic, prin Avizul nr. 247 din 19 mai 1976, preşedinte fiind istoricul de artă Vasile Drăguţ. Referent din partea CSTE este arh. M. Voinaroski. Prin Autorizaţia de construcţie nr. 439/10779/2098 din 12.08.1976 sunt autorizate lucrările la biserică: *„consolidare, protejare şi reparaţii generale la biserica „Intrarea în biserică a Maicii Domnului,"* în valoare de 117.600 lei.[17]

Prin grija preotului Todoran Vasile Iulian şi strădania locuitorilor, în vara anului 2003, acoperişul acestui vechi monument istoric a fost reparat, asigurându-i o supravieţuire pentru o perioadă îndelungată.

NOTE:

1. **„Deasemenea Pavel preotul din Oroiu a plătit patru banali vechi şi şapte dinari"**, în **DIR**, XIV, vol.III (1331-1340), p.133.
2. **„Deasemenea Grigore preotul din Oroi a plătit cinci dinari", Ibidem,** p.198.
3. SUCIU, C, **DILT,** II, p.19.
4. Ioan RANCA, **Românii din scaunele secuieşti în antroponimele din conscripţii, 1699-1821, I, Scaunul Mureş,** Cluj-Napoca, Ed. Ciubăncan, 1955, p. 134-135., p. 134-135.
5. **Clain, 1733,** p. 186; I. RANCA,, **op. cit.,** p.135.
6. **Aaron, 1750,** p.280.
7. I. RANCA., **op.cit.,** p. 135.
8. **Buccow, 1760-1762,** p. 463.
9. I. RANCA., **op.cit..** p.136.
10. **Recensământ, 1857,** p.360-361.
11. **Şematism, 1900,** p. 439
12. H.C.M. nr. 1160/1955, poz. 697.
13. Ioana CRISTACHE-PANAIT, **Biserici de lemn,** p.164.
14. Eugenia GRECEANU, **op.cit.,** p.43.
15. T. BOSOANCĂ., **op. cit.,** p.399.
16. **Ibidem.**
17. Documente existente în arhiva Consiliului judeţean Mureş, Serviciul de urbanism şi amenajarea teritoriului.

https://biblioteca-digitala.ro

SUMMARY

THE WOODEN CHURCH FROM OROIU DEDICATED TO „VIRGIN MARY 'S ENTRANCE INTO THE CHURCH"

The church dedicated to the „Virgin Mary'S Entrance into the Church" is placed in the former community of Oroiu de Câmpie being a historical and architectural monument. It was established in 1784, a date written on the entrance frame. According to certain prior conscriptions, a wooden church used to be there and is has been assumed that in 1784 either this one replaced an old one, or the old one was renovated.

It has a rectangular shape, with a hooked apse on three sides and the interior ceiling has one sole half cylindrical vault, supported by eight ribs. At their joining ends, the beams make up a regressive corbel decorated with rosettes. In the 19th century a porch was added to the southern wall of the narthex, in concord with the tradition of Hodac community. A two level tower was raised at the west side end.

Around 1976-1977 the church was renovated and the roof was renewed in 2003. Unfortunately few scenes have been preserved from the mural painting, mainly on the internal ceiling vault.

https://biblioteca-digitala.ro

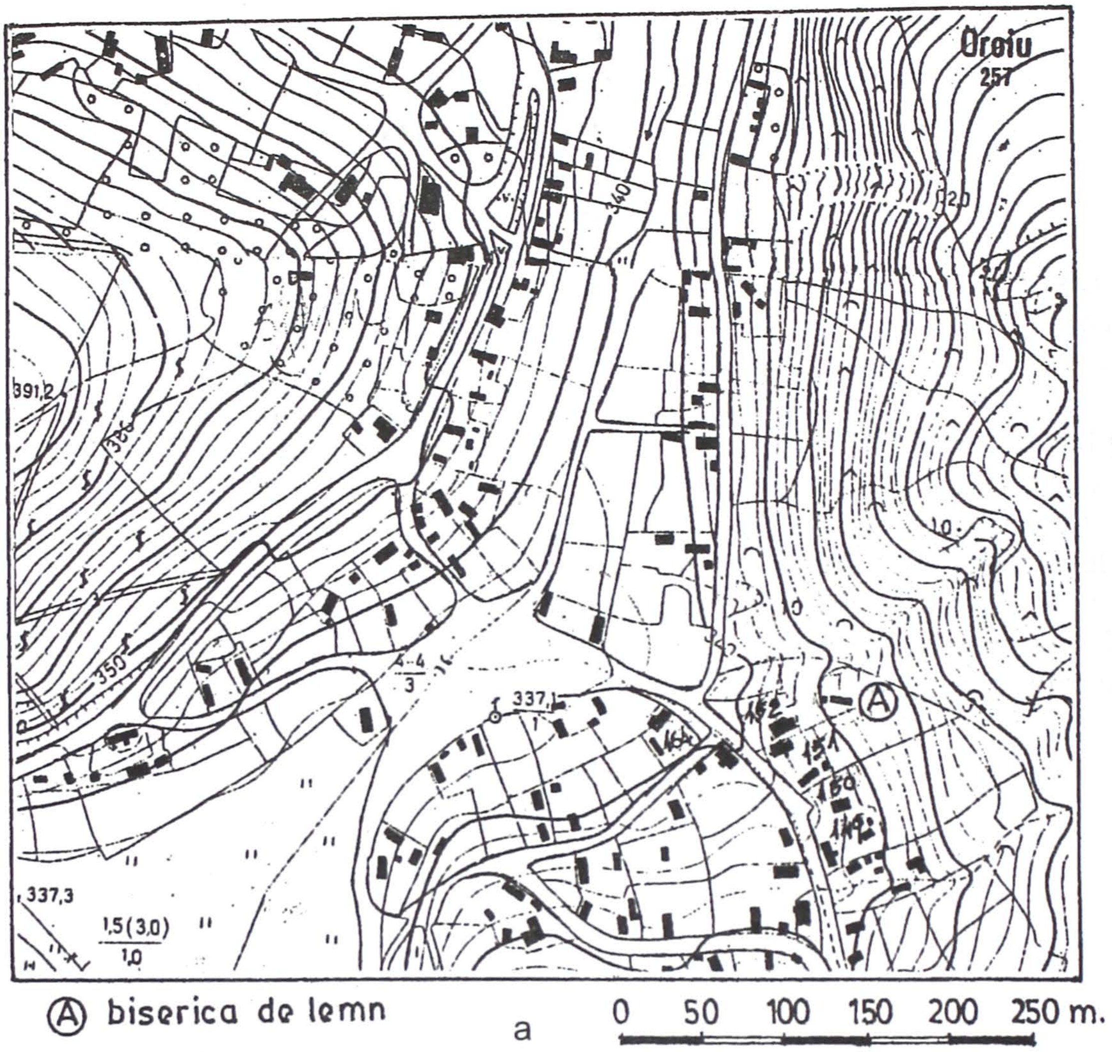

a

b

Oroiu. Biserica „Intrarea în biserică”.
a - Încadrare în zonă; b - Încadrare în sit.

https://biblioteca-digitala.ro

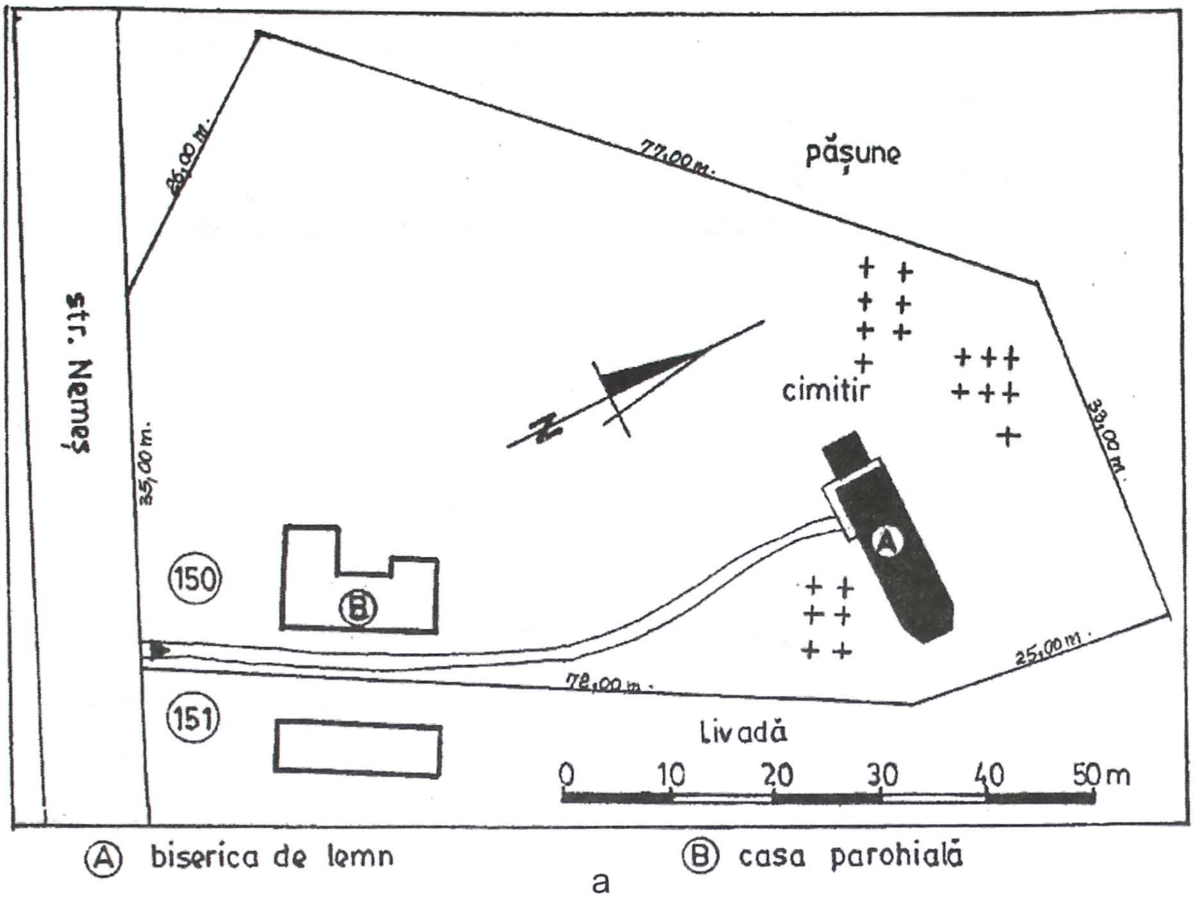

a

b

Oroiu. Biserica „Intrarea în biserică".
a - Planul de situație; b - Aspect general.

https://biblioteca-digitala.ro

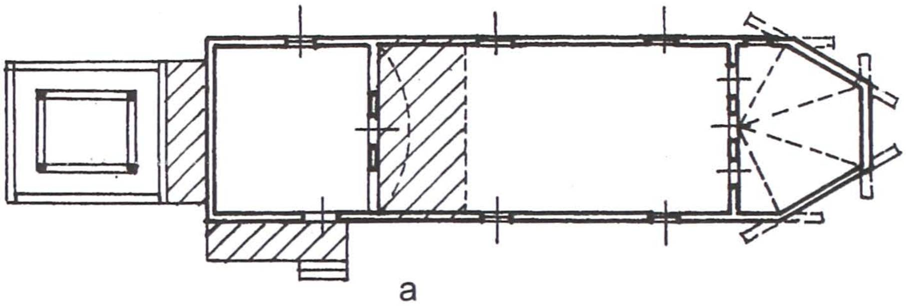

a

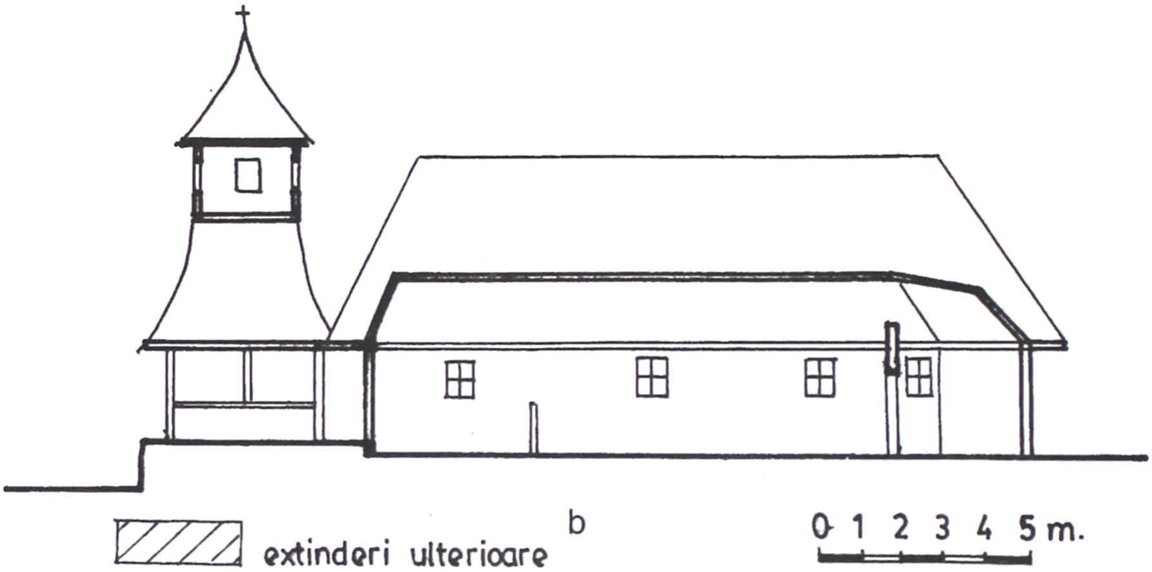

b

c

Oroiu. Biserica „Intrarea în biserică" înainte de renovare.
a - Plan; b - Secțiune longitudinală; c - Vedere sud-vest.

https://biblioteca-digitala.ro

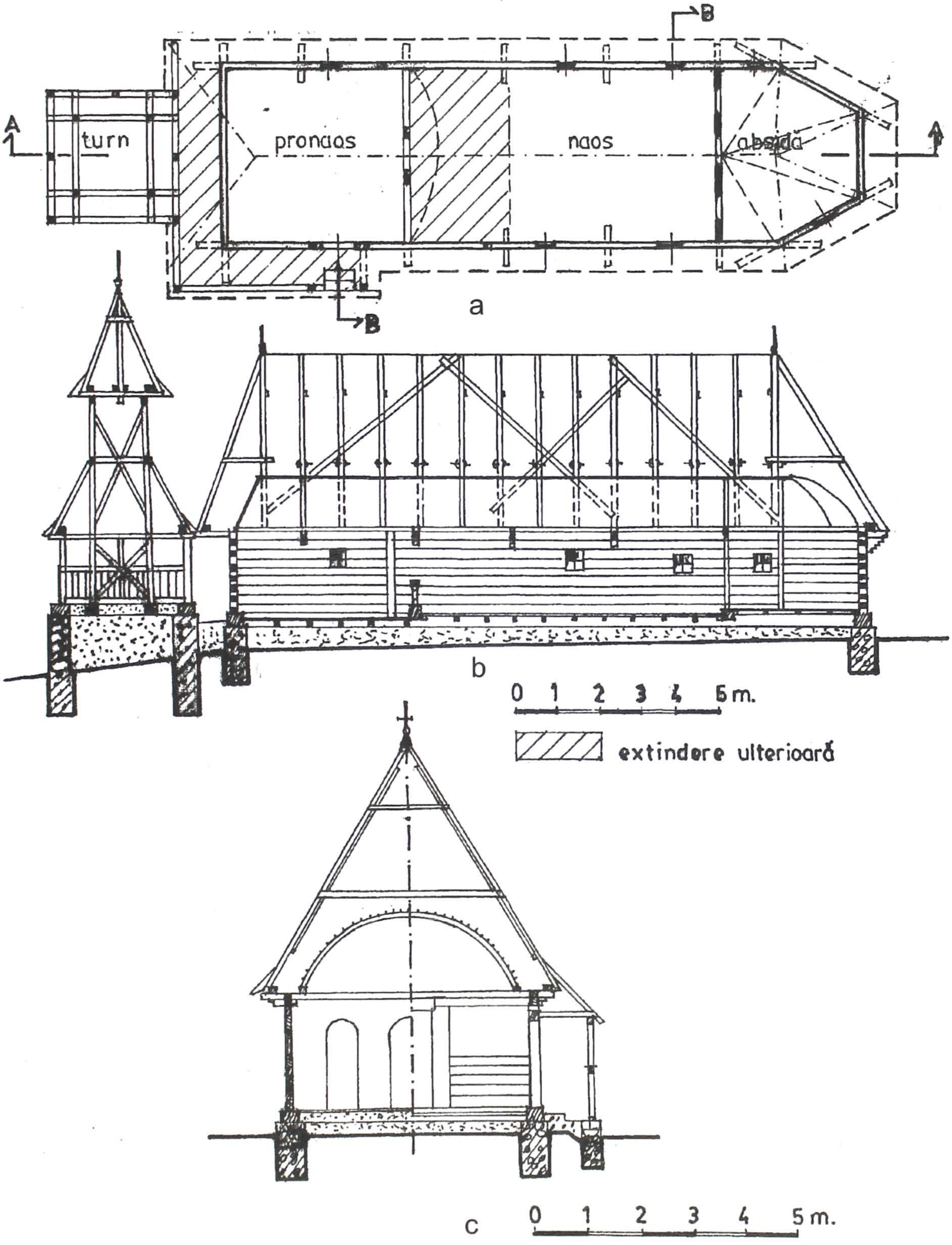

Oroiu. Biserica „Intrarea în biserică”. Proiectul de renovare din anul 1975.
a - Plan; b - Secțiune longitudinală; c - Secțiune transversală.

https://biblioteca-digitala.ro

a

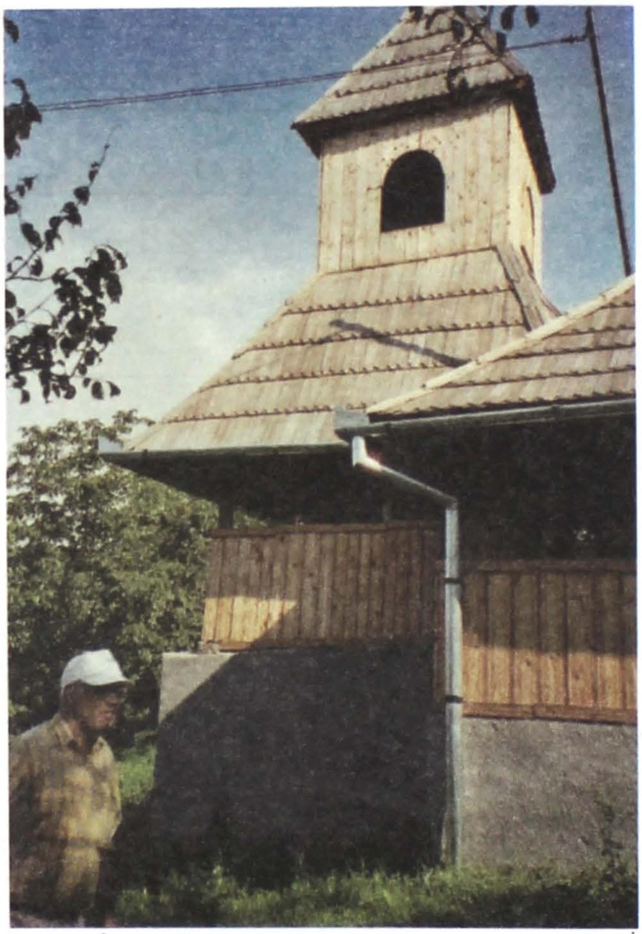

b

Oroiu. Biserica „Intrarea în biserică”.
a - Vedere nord; b - Turnul - clopotniță.

https://biblioteca-digitala.ro

8. Biserica de lemn „SF. APOSTOLI PETRU ŞI PAVEL" din Petea

Localitatea Petea face parte din categoria aşezărilor în care, de-a lungul veacurilor, românii au constituit aproape în exclusivitate locuitorii acestora. Sat component al comunei Band, localitatea Petea se găseşte pe cursul superior al pârâului Valea de Jos, la sud de satul Oroiu. Puţine comune, precum Bandu, se pot mândri cu existenţa pe teritoriul lor a atâtor biserici de lemn, adevărate monumente de artă populară, cum sunt cele de la Oroiu „Intrarea în biserică", Petea şi Ţiptelnic, la care mai adăugăm bisericile din Band şi Oroiu „Sf. Arhangheli", dispărute prin neglijenţă, nu cu mulţi ani în urmă.

Petea de Câmpie cum era denumită odinioară localitatea, ungureşte Mezőpete, îşi are originea în prima jumătate a secolului al XV-lea, documentar fiind atestată în anul 1447, ca **poss. Pethe.** În anul 1461 face parte din localităţile româneşti plătitoare a dării oilor, **„census quinquagesimalis de Pethe".** La 1481, localiatea este consemnată sub denumirea de **Pethee,** în anii 1760-1762 - **Mező Pete,** în anul 1805 - **Pete,** în anul 1824 - **Péte,** în anul 1850 - **Petye,** iar în anul 1854 - **Mező-Pete, Petie.**[1]

Primele documente privitoare la românii din Petea sunt destul de sărace în date şi uneori unilateral prezentate, ca urmare existenţei celor două confesiuni îmbrăţişate de aceştia. Conscripţia lui Clain din anul 1733 consemnează cele 45 de familii de uniţi,[2] deci 225 suflete, pe când conscripţia lui Petru Aaron, din anul 1750, menţionează 293 uniţi, care aveau biserică şi doi preoţi.[3] Începând cu conscripţia lui Buccow din anii 1760-1762, cel puţin referitor la români, datele sunt mai cuprinzătoare.[4] Sunt înregistrate 63 de familii ortodoxe, care aveau preot şi biserica de lemn şi doar un preot unit, fără enoriaşi. Faţă de celelalte surse documentare situaţia pare paradoxală, însă nici decum nu-l putem considera pe Buccow părtinitor faţă de ortodocşi, cunoscute fiind măsurile represive luate de acesta împotriva românilor rămaşi în vechea credinţă. Este importantă însemnarea prin care se arată că biserica nu se mai află pe locul avut înainte,[5] deci dă de înţeles că a fost adusă pe actualul amplasament din altă parte. Recensământul anului 1857 adaugă noi date privind aşezarea precum şi locuitorii săi. Sunt înregistrate 80 case cu 81 locuinţe, deci era o aşezare de mărime relativ medie, precum şi 444 locuitori, care pe confesiuni formau următoarea structură: 421 ortodocşi, 1 greco-catolic, 16 reformaţi, 6 izraeliţi, cei 422 români constituind majoritatea covârşitoare a locuitorilor.[6] La un secol şi jumătate distanţă, în anul 1992, localitatea mai avea doar 264 locuitori.[7]

Cele trei conscripţii din secolul al XVIII-lea confirmă, deci, existenţa lăcaşului de cult, însă inscripţia de pe fosta intrare dă de ştire că a fost construit în anul 1741, după ce flăcările mistuiseră vechiul edificiu, adică pe acela menţionat în conscripţia din 1733. Inscripţia se află pe ancadramentul intrării situată pe latura de sud, la care, ulterior, s-a renunţat, fiind transformată în fereastră. Textul inscripţiei, destul de laconic şi nelizibil în totalitate, este următorul: *„Să se ştie cându pă ce s-o arăs besereca... cu agiutorul lui Dumnezeu s-au început a se rădica această sfântă biserică înu luna lui mai 21 de zile, în ziua marelui Costandinu împăratu şi... maica sa... Elehna, anno Domini 1741, P. K. – D. N".* [8] Prin urmare, monumentul datează din anul 1741, înlocuind pe cel menţionat în 1733, fără să cunoaştem ctitorii şi hramul.

Biserica este situată în cimitirul aflat pe versantul de sud al satului, la nr. 68, ceva mai sus de noua biserică de zid. Ea înscrie un plan prea puţin diferit de cel a edificiilor de la Deag „Buna Vestire" sau din Sântandrei, având o formă dreptunghiulară, cu absidă poligonală în trei laturi, nedecroşată. Este realizată din bârne de stejar, ce se îmbină în vechiul sistem românesc „coadă de rândunică", ale căror capete sunt cioplite, ea şi alte asemenea edificii din zonă devenind mărturia pădurilor care odinioară îmbrăcau dealurile ce învecinau localităţile. În anul 1820, sătenii din Petea declarau: *„Neavând pădure pe hotar, nici ghie*

https://biblioteca-digitala.ro

ipulaturi, nici ghie foc nu putiem căpăta; amintirile ghie n-om cumpăra pe bani şi neavând loc ghie trestie, ghie rându focului trăim cu paie, cu gunoaie şi cu coceni".[9]

Divizarea spaţiului este asigurată prin pereţii primezului şi iconostasului, cu un timpan spre vest şi fâşii curbe spre est. Acoperişurile interioare sunt realizate sub forma unei bolţi semicilindrice, unică pentru pronaos şi naos, care a rămas nealterată atunci când a fost prelungită, concomitent cu pereţii spre vest, pe limita nou dobândită. În absida altarului acoperirea spaţiului constă din racordarea la un semicilindru a trei panouri triunghiulare, curbate, ce formează un fel de semicalotă cu planul naşterilor pe cele trei laturi ale poligonului. Ulterior construirii bisericii este adăugată prispa de pe partea sudică, ce acoperă întreaga latură a navei, la care remarcăm stâlpii sculptaţi. Pe latura sudică a pronaosului se află intrarea, la care ajungem după ce străbatem pridvorul. Ancadramentul intrării este excelent decorat cu motivele specifice artei populare româneşti, reprezentând rozete, forma dintelui de lup, triunghiuri, semicercuri, funia, dar şi suita de cercuri, forme întâlnite şi la fosta biserică din Oroiu (Oroiu Unguresc). Remarcăm acoperişul destul de înalt, cu pante repezi, ce urmăreşte conturul pereţilor, în întregime având învelitoare din şiţă.

Detaşat de biserică se află turnul-clopotniţă, realizat în anul 1761 de meşterii unguri Kóvács János, Iosept şi Ferencz. Forma turnului este aidoma celorlalte clopotniţe întâlnite la bisericile de lemn, fiind dispus pe două nivele: un parter deschis, având doar un parapet din scânduri, cu un acoperiş înalt dispus în patru ape şi registrul superior închis cu scânduri, însă cu două deschideri cu arcade pe fiecare latură, la rândul său înzestrat cu un coif piramidal.

Biserica de lemn din Petea face parte dintr-un grup destul de important de monumente din judeţul Mureş, numărând 15 exemplare, pentru cele cu absida în trei laturi şi 8 exemplare pentru cele cu absida în cinci laturi. Dispoziţia planimetrică în trei laturi e regăsibilă în mai multe locuri din judeţ, cronologic începând cu biserica de la Petea datată la 1741, urmată de biserica „Sf. Nicolae" din Lăpuşna, datată la 1779, biserica „Intrarea în biserică" din Oroiu, datată la 1784, etc. Privind harta judeţului, observăm că bisericile acestea se grupează la nord şi sud de râul Mureş, într-o zonă cu limitele răsăritene pe aliniamentul Reghin – Beica – Urisiu şi apusene pe linia Luduş – Târnăveni, cu o densitate mai mare în zona localităţii Band, unde se află şi Petea, precum şi la sud-est de Târgu-Mureş.

Din pictura murală care odinioară împodobea biserica, creaţia unor pictori aparţinând şcolii de la Feisa, între care şi popa Nicolae care repictează o pictură a lui Toader zugravu, s-au mai păstrat doar câteva scene, restul decoraţiei, îndeosebi aceea de pe pereţii verticali şi de pe latura nordică a bolţii navei, practic fiind pierdută. Şi aici desluşim acea împărţire a suprafeţei pictate prin chenare de panglici, medalioane ce înfăţişează mucenicii intercalaţi în arcade, precum şi unele scene ce cuprind momente din viaţa lui Iisus Hristos, cum ar fi „Cina cea de taină", „Judecata de apoi", dar şi imagini laice precum cunoscuţii împăraţi bizantini Constantin şi Elena. Deosebite sunt picturile realizate de Toader Zugrav, între care tâmpla cu icoanele prăznicare şi registrul împărătesc, cu semnătura acestuia sub data 1747. Uşile împărăteşti cu uşcior în cunoscuta formă „în frânghie" au pictate panouri ce reprezintă scenele cu „Buna Vestire" şi „Evangheliştii", prin a căror formă şi decor sculptat se înrudesc cu cele ale bisericii de lemn de la Cheţani, zugrăvite în 1752, probabil, de Grigore Ranite din Ţara Românească. Icoanele împărăteşti reprezintă adevărata podoaba artistică a bisericii de la Petea. Cele patru icoane din patrimoniul bisericii au fost prezentate de Eugen Todea[10], într-un studiu dedicat pictorului Toader Zugrav. O primă icoană îi înfăţişează pe „Arhanghelii Mihail şi Gavril", pictaţi pe lemn, cu dimensiunea de 84,5 x 60,5 cm. Sunt reprezentaţi în picioare, ţinând în mâna dreaptă crucea, iar în stânga globul, ambii având feţele alungite, cu ochii expresivi şi sprâncene arcuite. Cu litere chirilice, pictate în alb, în colţurile superioare apar inscripţiile *„Arhanghelul Mihail"* şi *„Arhanghelul Gavril"*, iar în partea inferioară, în galben, inscripţia *„1747 de Toader Zugrav"*. Icoana „Iisus – Deisis", în mărime de 85 x 61 cm, îl reprezintă pe Iisus, bust, care în dreptul capului îi are pe Fecioara Maria, în

https://biblioteca-digitala.ro

dreapta şi Ioan Botezătorul, în stânga. În mâna stângă ține o carte deschisă, pictată în alb-gălbui, iar cu dreapta binecuvântează. În partea dreaptă superioară, în litere aurii, apare inscripția *„Maria Teuthokos*”, iar în stânga *„Sft. Ioan”*. Pe cartea deschisă, este scris cu litere chirilice: *„Veniți, blagosloviți părintelui mieu de moşteniți împărăția care este gătită vouă mai înainte de începutul lumii...”*. Proveniența icoanei ne este destănuită de însemnarea făcută pe spatele acesteia, de către meşterul zugrav: *„...să se ştie că aceste icoane Iisus Hristos şi Precista le-au plătit Palaghie Onea, Horgaş Lica, Buhuț Ion, Gunea Vasile, 1747, feb. 8 zile la Horgoş Ion în casă”*. Icoana ce-l reprezintă pe „Sfântu Nicolae”, ca şi precedentele, are fondul în două registre, pictate în culori diferite. Este reprezentat ținând în mâna stângă o carte, iar cu dreapta arată semnul *„chrismei”*. Cu litere chirilice, în partea superioară, se află inscripția *„Sft. Nicolae”*. Ultima icoană împărătească aflată la Petea este „Maica Domnului cu Pruncul”, la care remarcăm fața blajină a Mariei, uşor aplecată spre Pruncul Iisus. În colțurile din registrul superior, în medalioane separate, sunt înfățişați Arhanghelii Mihail şi Gavril, în dreptul lor, în culoare galben-.auriu, fiind înscris şi numele lor: *„Arh. Mihail”, „Arh. Gavril”*. Mai jos, în chenare, apar inițialele: *„Maria Teuthokos”*, în dreapta şi *„Iisus Hristos”*, în stânga.

NOTE:

1. SUCIU, C., **DILT**, II, p. 36.
2. **Clain, 1733,** p.186.
3. **Aaron, 1750,** p. 279.
4. **Buccow, 1760-1762,** p. 643.
5. **„Omnia loca templa non habentia manent in statu quo”.**
6. **Recensământ, 1857,** p. 360-361.
7. **Recensământ, 1992,** p. 187.
8. Eugenia GRECEANU, **op. cit.**, p.41, nota 3.
9. **Arhivele Naționale Cluj-Napoca, Fond comitat Turda,** pachetul cu actele conscripției czirákyene, nr. 332/m.
10. Eugen TODEA, **Din opera lui Toader Zugrav în județul Mureş**, în *Marisia*, IX, 1979, p.151-153.

https://biblioteca-digitala.ro

SUMMARY

THE WOODEN CHURCH OF „ST. APOSTLES PETER AND PAUL" FROM PETEA

If we consider the inscription on the frame of the former entrance, the church must have been completed in 1741, replacing a previous building, mentionned in the conscription in 1733.

The church has a similar plan as other churches, yet having a three sided, hooked apse. The oak beam walls are remarkable, joined in the old fashion specific to Romanians, like „swallow tails". It is also remarkable the frame of the former entrance, later on altered into a window, with rosette, wolf fangs, triangle, half circles or ropes, decorations mostly encountered in the church of the Saint Archangels from Oroiu. Later in time, a porch was added to the southern wall. In 1761 a bell-tower was built on the south-east side, a two level building, with separate covering.

The internal painting is particularly nice, painted by Master painter Toader Zugravu, and so are the feast icons and the imperioal door, the wall painting made by painters from the Feisa school, unfortunately only partly preserved.

On the other hand, the four imperial icons painted in 1747 by Master painter Toader Zugravu, are remarkable, namely: „Archangels Michael and Gabriel", „Jesus-Deisis", „Saint Nicholas" and „The Blessed Virgin and the Infant".

https://biblioteca-digitala.ro

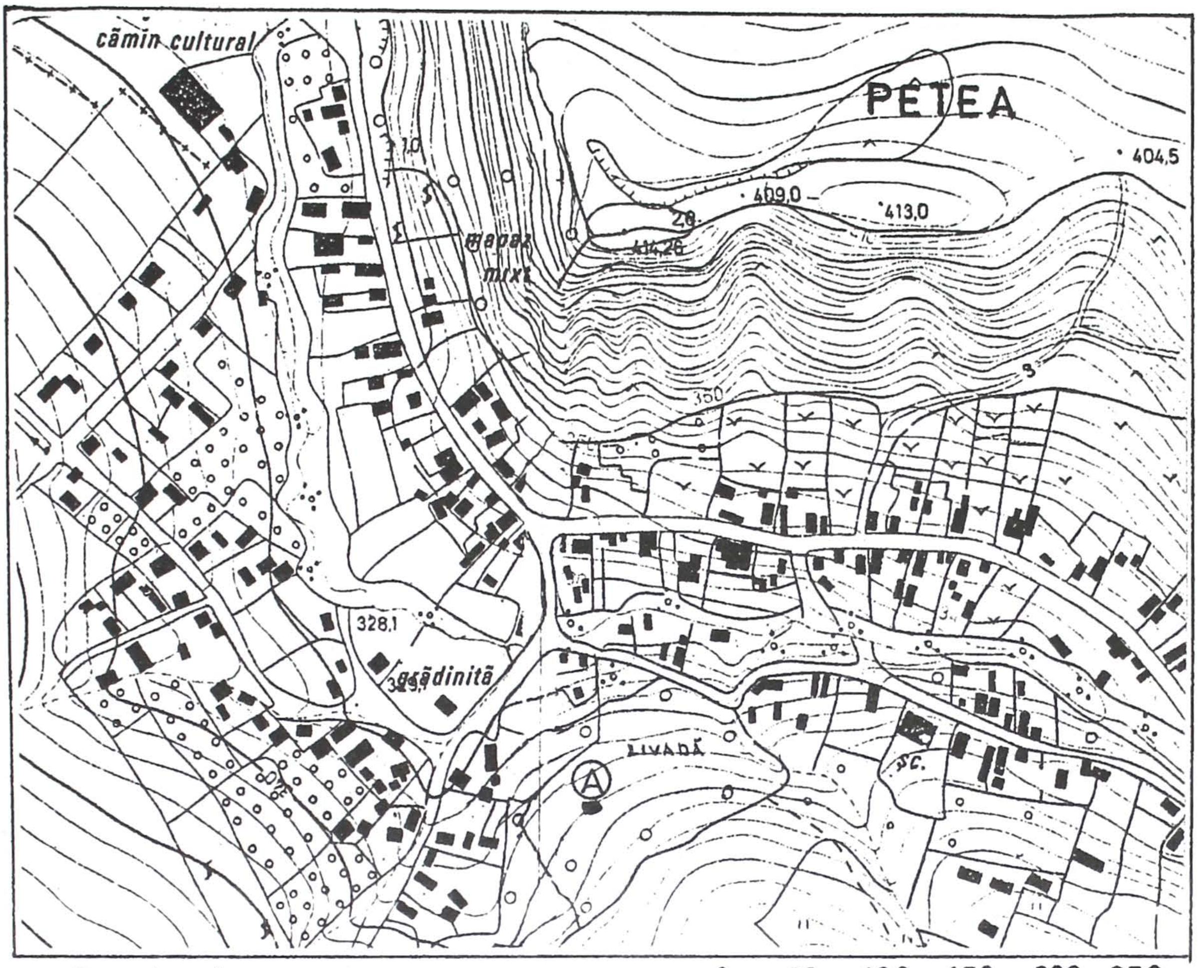

Ⓐ biserica de lemn

a

0 50 100 150 200 250 m.

b

Petea. Biserica „Sfinții Apostoli Petru şi Pavel".
a - Încadrare în zonă; b - Aspect general.

https://biblioteca-digitala.ro

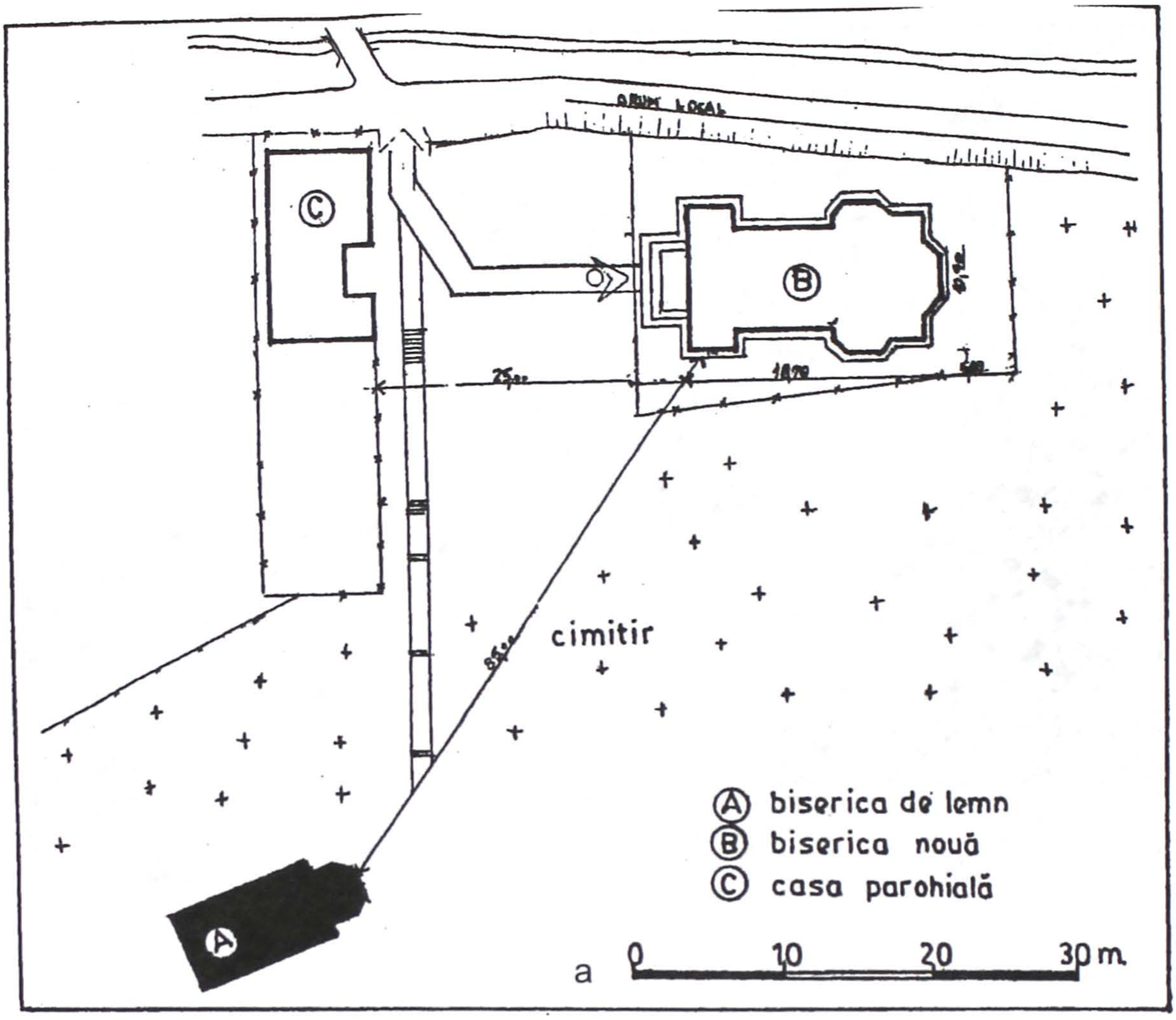

b

Petea. Biserica „Sfinții Apostoli Petru şi Pavel".
a - Planul de situație; b - Vedere sud.

https://biblioteca-digitala.ro

a

b

Petea. Biserica „Sfinții Apostoli Petru şi Pavel".
a - Vedere nord; b - Vedere est, absida.

https://biblioteca-digitala.ro

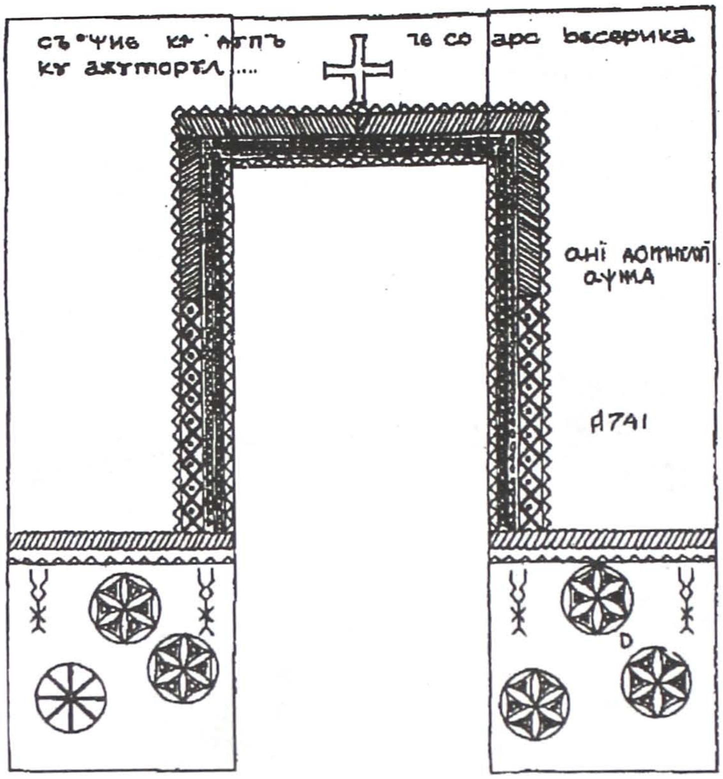

a

b

Petea. Biserica „Sfinţii Apostoli Petru şi Pavel”.
a - Ancadramentul intrării. Desen după Ioana Cristache-Panait;
b - Clopotniţa.

https://biblioteca-digitala.ro

a

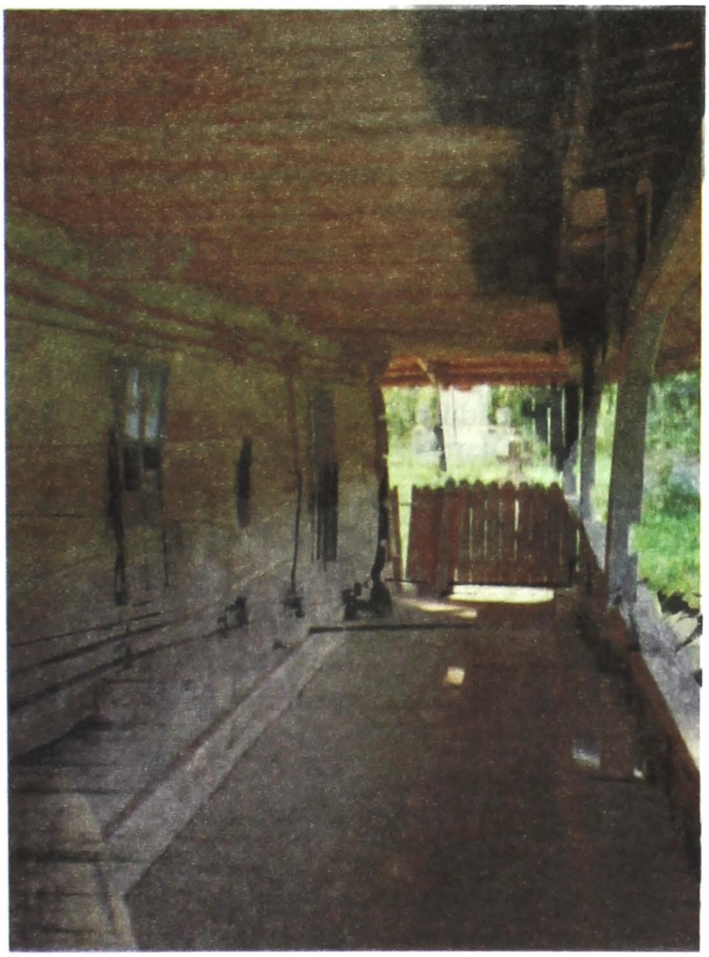

b

Petea. Biserica „Sfinții Apostoli Petru şi Pavel".
a - Vedere sud-est; b - Interiorul pridvorului.

https://biblioteca-digitala.ro

10. Biserica de lemn „SFÂNTU NICOLAE” din Răstolița

Biserica de lemn ce poartă hramul „Sf. Nicolae” este situată în incinta cimitirului ortodox, aflat în intravilanul localității, la care se ajunge după ce trecem prin curtea casei parohiale, aflată pe un drum ce se desprinde din şoseaua națională Reghin-Toplița.

Localitatea Răstolița,[1] Răstoşnea, ungureşte Ratosnya, este amintită documentar destul de târziu, la 1850 sub denumirea de **Restolcza, Restosna,** iar la 1857 ca **Restolcza, Reştolțu,** deci era existentă cel puțin din secolul anterior, de când este realizată şi biserica de lemn. În anul 1857,[2] Răstolița făcea parte din categoria localităților mai mici, având doar 48 case cu 47 locuințe şi 238 locuitori, aproape în totalitatea lor români: 227 suflete din care 226 ortodocşi şi 1 greco-catolic, precum şi 11 izraeliți. La o depărtare de aproape cinci decenii, în anul 1900, **Şematismul**[3] greco-catolic atestă pentru Răstolița (Réstosnca) 907 ortodocşi, fără existența altor confesiuni.

Cercetarea conscripțiilor din secolul al XVIII-lea, efectuată în vederea datării monumentului, nu a dat la iveală informații care să indice existența anterioară a vreunui lăcaş de cult al românilor din Răstolița. Şi totuşi era imposibil ca aici să nu fi funcționat o biserică, față de care se poate presupune, fie că a dispărut datorită degradării materialului perisabil din care era confecționată, fie că a fost distrusă de vre-un incendiu, sau datorită unor necesități a fost strămutată în altă parte, fără să avem de ştire. Pentru datare apelăm la inscripțiile din interiorul monumentului. Potrivit inscripției din pronaos rezultă că biserica a fost pictată în vremea împăratului Francisc şi a episcopului Vasile Moga.[4] În inscripție apare numele preotului paroh Gliga Ion, arătându-se: *„Să să ştie că începutul bisericii facere au fost paroh Gliga Ion, Gliga Mihai feciorul, Dumnezeu să pomenească”.* Deasupra ferestrei de sud a naosului, la marginea bolții, sub stratul de vopsea decojită s-a descoperit o altă pisanie care se referă la zugrăvirea catapetesmei de către aceeaşi Gliga Ion şi fiul Mihail, *„...fiind biserica de dânşii făcută cu ajutorul şi alți creştini, Pavel Dumbrăvean zugrav”.* Aşa cum specifică Ioana Cristache-Panait, din textul parțial lizibil *„reiese că pictura urma la un răstimp după ridicarea construcției”.*[5] Prin urmare, zugrăvirea monumentului s-a petrecut în intervalul anilor 1810-1835, când preot era Gliga Ion, donator împreună cu fiul său Mihail al catapetesmei. Potrivit evidenței parohiei, biserica a fost ridicată în anul 1812 de către preotul Gliga Ion, când pe acel loc se afla o pădure care cu timpul a fost defrişată. O altă sursă de ştiri e inscripția trecută pe spatele icoanei Fecioarei Maria Împărăteasa. Mai întâi sunt amintite icoanele şi apoi plătitorii lor: Pavel Samoilă cu soția Fira şi fii Ion şi Gheorghe, pentru ca în încheiere să apară data de 3 mai 1833: *„Aceste icoane a prea/cinstitului şi a lui Isus Hristos / le-au plătit robu lui / Dumnezeu Pavel Samoilă / şi cu soția sa, Fira / şi feciorii săi Ion şi Gheor/ghe pentru veşnica pome/nire la tot neamul lor. / Anno 1833. mai 3”.*

Față de informațiile ce le deținem putem formula două ipoteze de construire a bisericii: a) ridicarea bisericii s-a desfăşurat concomitent cu realizarea picturii, deci între anii 1810-1833 şi b) biserica a fost ridicată anterior domniei lui Francisc I, ca în timpul acestuia zugravul Pavel Dumbrăveanu să execute picturile şi să se realizeze catapeteasma pe cheltuiala preotului şi a fiului său, precum şi cu plata de la *„săteni, care cu cât s-au îndurat”.* Desigur a doua ipoteză este cea mai plauzibilă pentru o datare cu termenul „ante quem” în corelație cu perioada anilor 1810-1835. De altfel, cum vom vedea curând, planul bisericii, stilul, anumite caracteristici particulare privind acoperirea interioară a spațiilor, îngăduie categorisirea acestui lăcaş sfânt drept edificiu al arhitecturii populare, conceput şi realizat în secolul al XVIII-lea. Pe baza acestor criterii Ioana Cristache-Panait,[6] consideră că biserica *„a fost construită în cea de a doua jumătate a secolului al XVIII-lea”.*

Biserica este realizată din bârne de brad, pe tălpi din lemn de stejar şi înscrie o formă dreptunghiulară, cu o terminație răsăriteană poligonală în trei laturi, nedecroşată. Iconostasul cu tâmpla este situat mai în față decât colțurile de încheiere ale laturilor absidei la

https://biblioteca-digitala.ro

naos cu aproape 1,0 m, dând naştere spaţiilor corespunzătoare proscomidiei şi diaconiconului. Însăşi dimensiunile modeste,[7] cu nava în lungime de 7,85 m şi o lăţime de 4,10 m; cu laturile absidei, începând cu partea sudică de: 1,75 m, 1,70 m şi 2,06 m, precum şi înălţimea pereţilor de 2,30 m, ne arată că biserica a fost realizată mai înainte, cel târziu în secolul al XVIII-lea.

Acoperişurile interioare se remarcă prin forma lor şi a modului cum sunt corelate elemente variate pentru obţinerea unei învelitori interne eficace şi cu apreciabile însuşiri plastic-constructive. Prima încăpere, pronaosul, înscrie o formă dreptunghiulară, de 2,35 m x 3,80 m, spaţiul său fiind acoperit de o calotă de plan octogonal, realizată pe nervuri care converg la un mic tavan cu traseu de asemenea octogonal. Nervurile formează un schelet peste care s-au aplicat scânduri. Baza acestei structuri, aflată la cota de + 1,70 m, faţă de aceea a pardoselii şi care aminteşte de tehnica folosită în perioada gotică a arhitecturii, este formată din opt grinzi cioplite pe patru feţe. Pe suprafaţa acestora este trecută prima inscripţie amintită pentru datarea edificiului. Bolta se încheie la înălţimea de 3,60 m.

Dincolo de primezul dotat cu o intrare decorată cu splendide incrustaţii geometrice şi motivul frânghiei, se deschide spaţiul naosului, de formă dreptunghiulară, în mărimi de 4,30 m x 3,80 m. Acoperişul interior este realizat din patru nervuri aparente, de care sunt prinse scânduri în sensul lungimii bisericii. Aşadar, aici se află o boltă semicirculară ce porneşte de la cota de + 2,10 m şi se încheie la + 3,60 m înălţime. Deschiderea acestui element portant e cu ceva mai mică decât lăţimea naosului, realizarea îndeplinindu-se prin intermediul unor grinzi alăturate cununilor în dreptul planului naşterilor, pe care se sprijină dublourile sau nervurile aparente mai sus descrise. Bolta în leagăn a naosului trece dincolo de iconostas, până în dreptul planului vertical imaginar format de peretele de îmbinare a absidei altarului cu naosul. Absida altarului poartă un acoperiş compus din trei panouri triunghiulare, racordate la semicilindrul naosului. Cele două spaţii, proscomidia şi diaconiconul, stau sub semicalota altarului, neavând acoperiş propriu. Cele trei intrări ale iconostasului sunt joase şi strâmte, fără a avea foile. De fapt nu există nici o urmă din care să rezulte faptul că anterior acestea ar fi existat. Deasupra iconostasului, tâmpla cuprinde trei rânduri de icoane prăznicare. Primul rând, cel de jos, reprezintă pe „Maica Domnului”, pe margini având praznuirile împărăteşti; la mijloc se află „Iisus Hristos”, arhiereu, înconjurat de cei 12 apostoli; rândul de sus prezintă pe „Maica Domnului cu pruncul”, încadrată de profeţii noului testament.

Intrarea în biserică este amplasată pe latura sudică a pronaosului. Anterior acesteia, potrivit unui *„obicei uitat, intrarea se afla pe latura de nord”*, care după înfiinţarea actualei intrări a fost astupată, dar s-a păstrat ancadramentul *„...împodobit cu rozete în colac de frânghie, linii în zig-zag, cruce”*.[8] Rostul existenţei a două uşi la o biserică aşa de modestă este inexplicabil, exemple de acest fel fiind extrem de rare în arhitectura populară românească. Potrivit unei versiuni locale, păstrată de la fostul preot Teodor Moldovan, care a slujit aici timp de peste şase decenii, această uşă nordică ar fi îndeplinit rolul salvator pentru cei urmăriţi de către stăpânirea habsburgică, apoi austro-ungară, pentru a fugi în pădure în caz de primejdie.

Către mijlocul secolului al XIX-lea, pe latura sudică a bisericii este realizată prispa cu stâlpi sculptaţi, care spre vest este supralărgită în dreptul intrării, formând un pridvor deschis, aidoma formelor întâlnite în Moldova. Afirmaţia este întărită prin însăşi faptul că de la talpă până sus, fiecare element a adăugirii se dezvoltă separat, nici măcar o bârnă nefiind în legătură cu biserica. Traveea din dreptul intrării e legată structural de pridvor şi are un acoperiş piramidal de plan octogonal, realizat după soluţiile devenite clasice în arhitectura de lemn. Turnu-clopotniţă lasă însă impresia unei detaşări, fiindcă la partea inferioară are o streaşină dispusă în alt unghi faţă de versantele pridvorului, iar turnul pătrat al clopotniţei pare constituit dintr-un schelet structurat numai în relaţie cu acela al pridvorului. Întâlnim asemenea clopotniţe la bisericile din Bilbor, Săcalu de Pădure, Topliţa şi Tulgheş.

https://biblioteca-digitala.ro

Ca urmare a degradării unor elemente componente, îndeosebi a învelitorii din şindrilă, care prin pătrunderea apei a cauzat putrezirea unor nervuri şi scânduri ale acoperişului interior, şi implicit deteriorarea picturii, în anul 1983 se iniţiază efectuarea unor ample lucrări de reparare a bisericii. Prin avizul nr. 10.522/3366 din 2 noiembrie 1983, Consiliul culturii îşi dă acordul pentru întocmirea documentaţiei, care să cuprindă lucrări de intervenţie, fără afectarea unităţii compoziţionale a monumentului, cu păstrarea pridvorului şi prispei. Proiectul este întocmit de arh. Gabor Ioan şi însuşit de Episcopia Ortodoxă Română de Alba Iulia, la 7 martie 1984.

Pe lângă valoarea arhitecturală monumentul păstrează şi valori artistice, cu deosebire prin pictura zugravului Pavel Dumbrăvean, menţionat în amintita pisanie, de pe pereţi, boltă şi tâmplă. Din nefericire intervenţiile repetate ale altor zugravi asupra picturii, precum şi acţiunea îndelungată a timpului au determinat pierderea valorii artistice iniţiale, cât şi a unor scene din bogatul program iconografic iniţial avut. Mai bine păstrate sunt icoanele împărăteşti, opera mai multor pictori. Icoana Sf. Nicolae, provenind cam de la mijlocul secolului al XVIII-lea, constituie opera unui artist anonim. Trei icoane sunt opera zugravului Pavel Dumbrăvean, respectiv Sfânta Troiţă, Arhanghelul Mihail şi Sfântu Nicolae. Remarcăm icoana Sfântu Nicolae a zugravului Sandu din Iernuţeni, care în registrul superior îl înfăţişează pe Iisus şi Maria, iar pe cele două laturi arhanghelii şi momente din viaţa Făcătorului de Minuni. În partea inferioară artistul a notat: *„să se ştie că această sfântă icoană s-au zugrăvit în anul 1808 februarie 14 zile, de mine Sandu Popovici din Iernutfaia"*.[9]

Au mai rămas la biserica de lemn din Răstoliţa şi câteva vechi tipărituri ce poartă însemnări care evocă călătoria acestora de-a lungul timpului, cât şi pe cei care le-au donat sau achiziţionat.

NOTE:

SUCIU, C., **DILT,** II, 1968, p. 71.
1. **Recensământ, 1857**, p.400-401.
2. **Şematism, 1900,** p.492.
3. Eugenia GRECEANU, **op. cit.,** p.44.
4. Ioana CRISTACHE-PANAIT, **Biserici de lemn,** p.263, nota 3.
5. **Ibidem,** p. 261.
6. După releveul construcţiei realizat în anul 1984 de arhitectul Gabor Ioan, cu prilejul renovării edificiului.
7. Ioana CRISTACHE-PANAIT, **Biserici de lemn,** p.261.
8. **Ibidem,** p. 262. Denumirea veche a localităţii, în prezent inclusă în municipiul Reghin.

https://biblioteca-digitala.ro

SUMMARY

THE WOODEN CHURCH OF RĂSTOLIȚA, DEDICATED TO „ST. NICHOLAS"

Placed in an orchard, uot far from the river Răstolița, the wooden church dedicated to „St. Nicholas", originates from the second half of the 18th century. The fir tree walls are placed on massive oak poles, while the church itself has a rectangular plan, with an unhooked alter apse, polygonal on three sides.

Towards the end of the 19th century a porch was added to the Southern side of the church, supported by carved poles and its own roof over which the campanile is towering with a polygonal helmet.

The remarkable painting was accomplished by Master painetr Pavel Dumbrăveanu and later on by Master painter Sandu from Iernuțeni; however both paintings have undergone certain alterations, but the rain which deteriorated the roof, has also done its part of the job.

https://biblioteca-digitala.ro

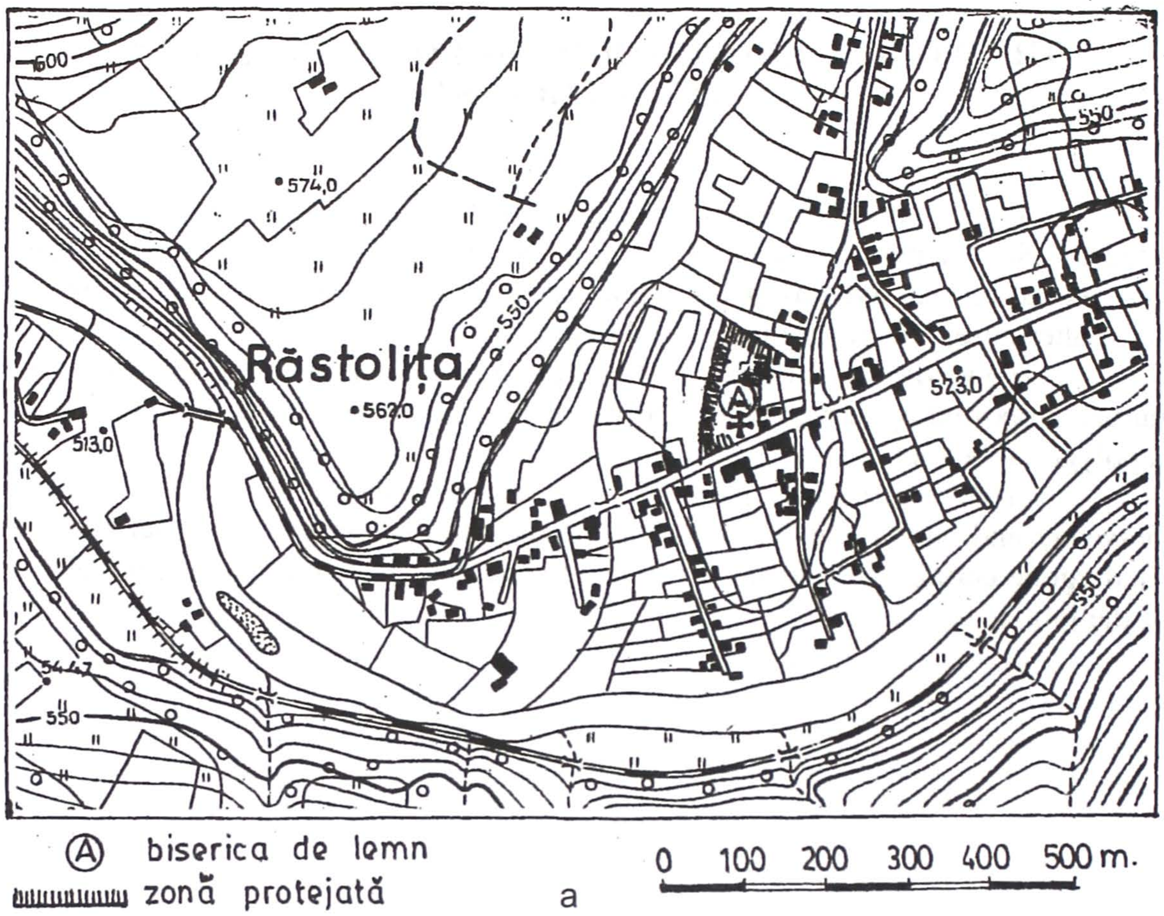

a

b

Răstolița. Biserica „Sfântul Nicolae".
a - Încadrare în zonă; b - Aspect general.

https://biblioteca-digitala.ro

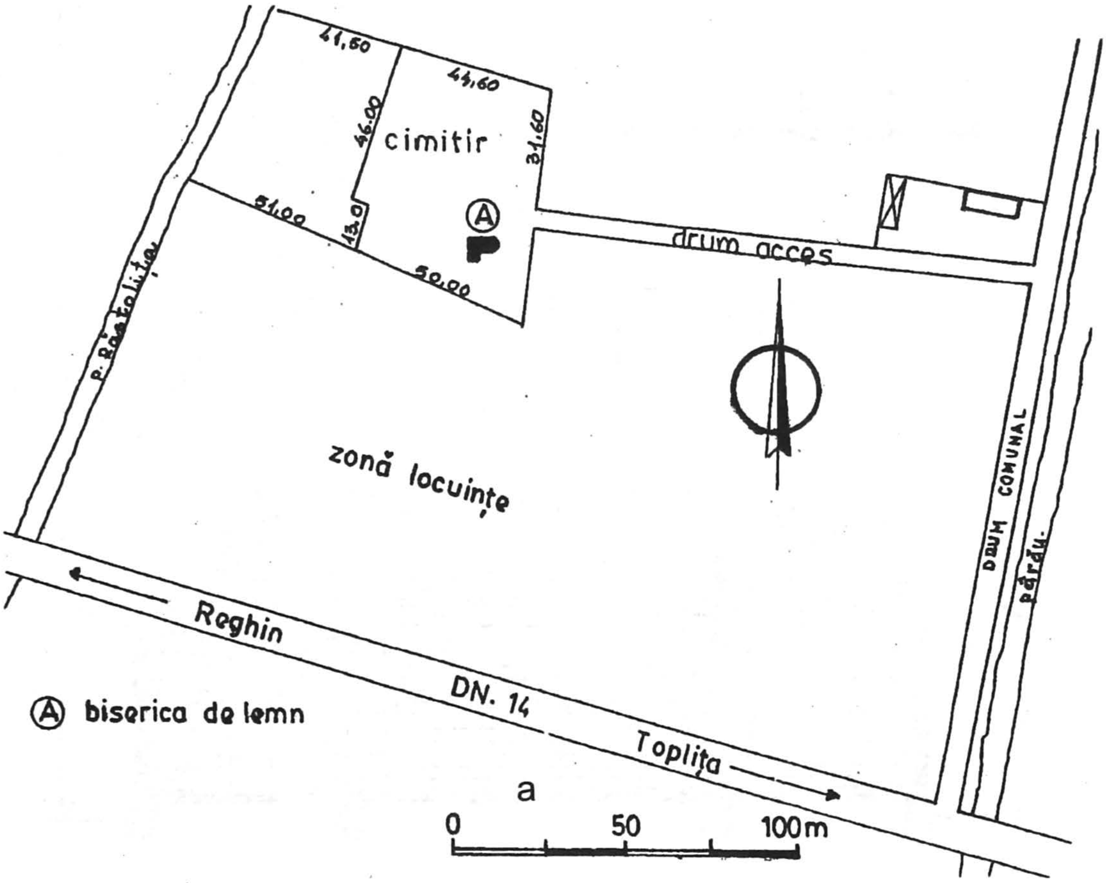

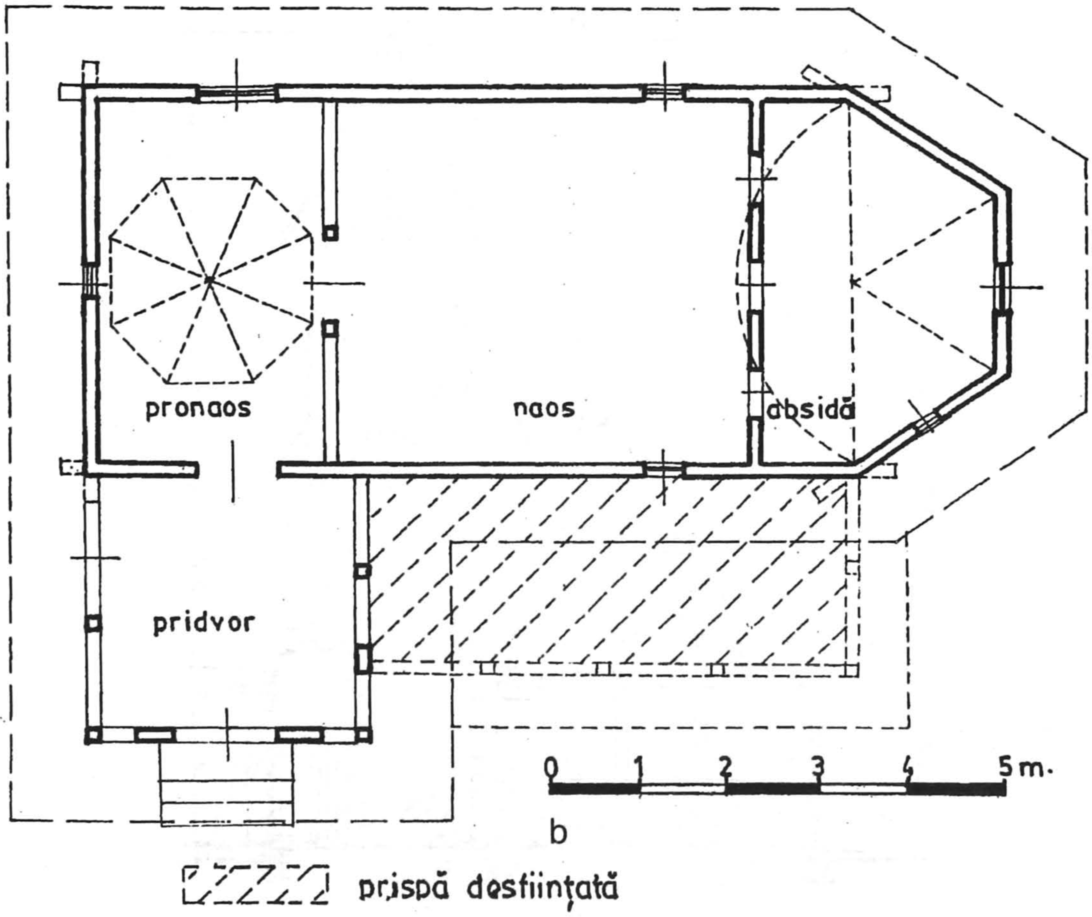

Răstolița. Biserica „Sfântul Nicolae”.
a - Plan de situație; b - Plan parter.

https://biblioteca-digitala.ro

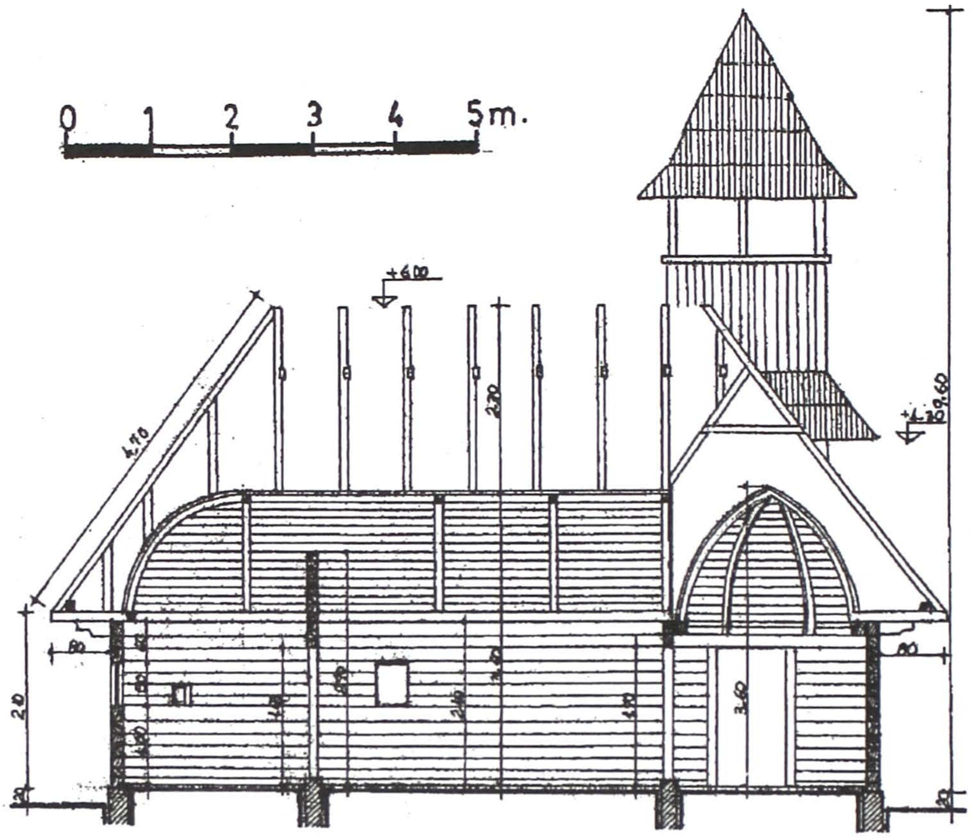

a

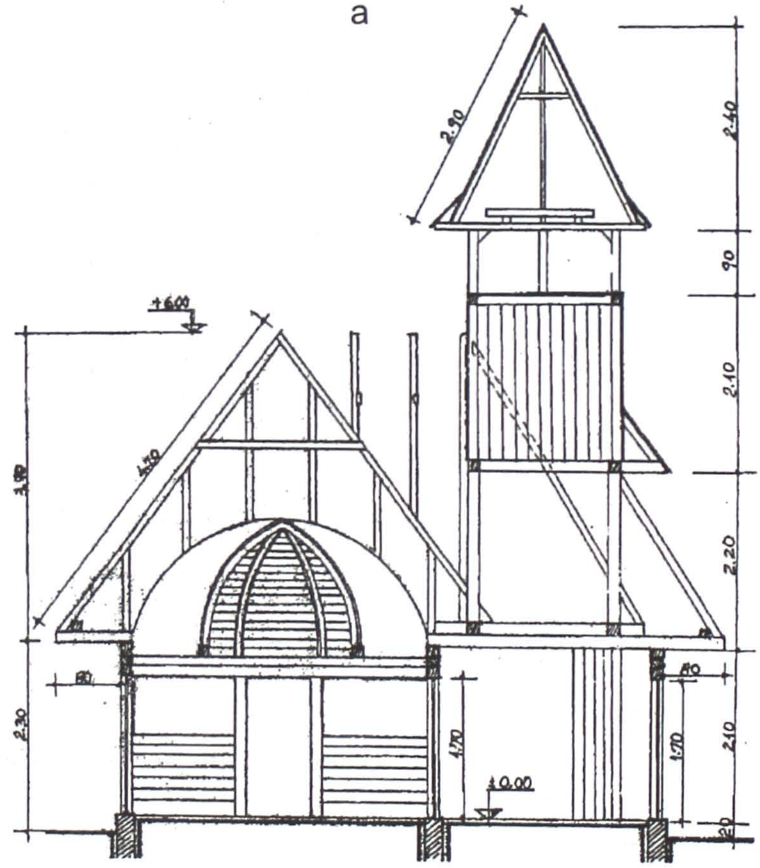

b

Răstolița. Biserica „Sfântul Nicolae”.
a - Secțiune longitudinală; b - Secțiune transversală.

https://biblioteca-digitala.ro

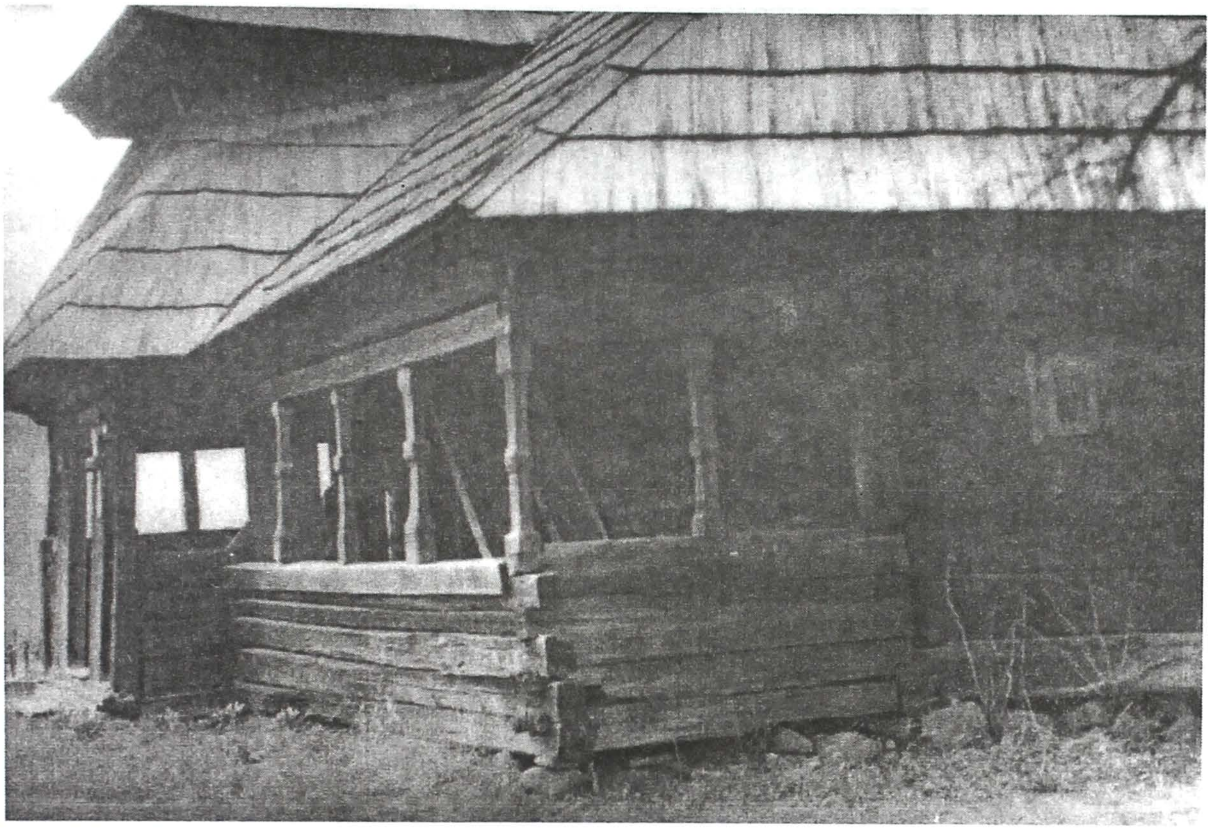

a

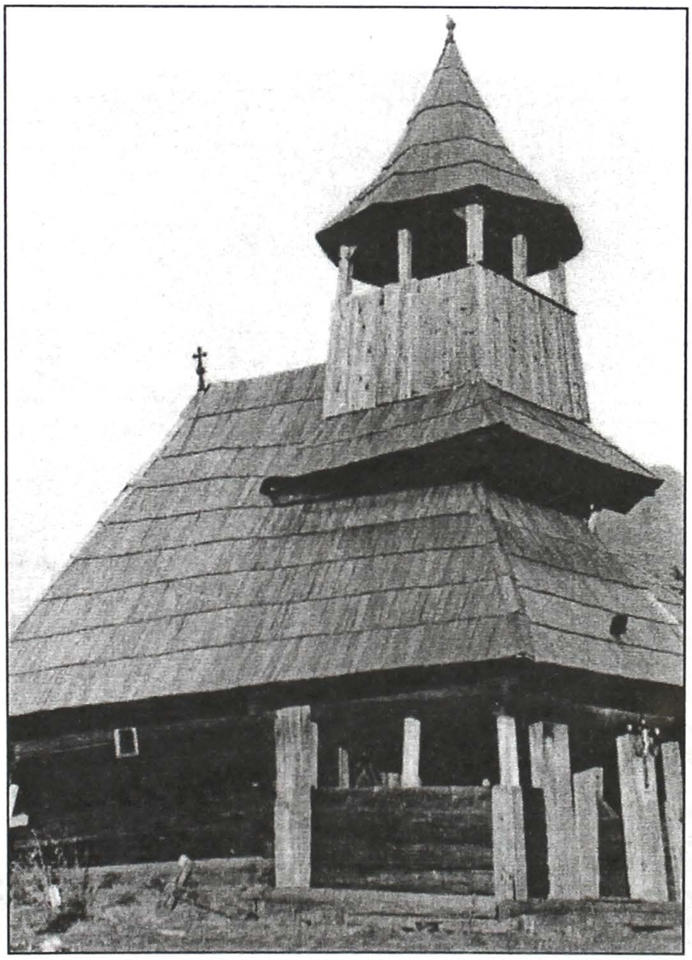

b

Răstolița. Biserica „Sfântul Nicolae" înainte de renovare.
a - Vedere sud-est; b - Vedere vest cu pridvorul.

https://biblioteca-digitala.ro

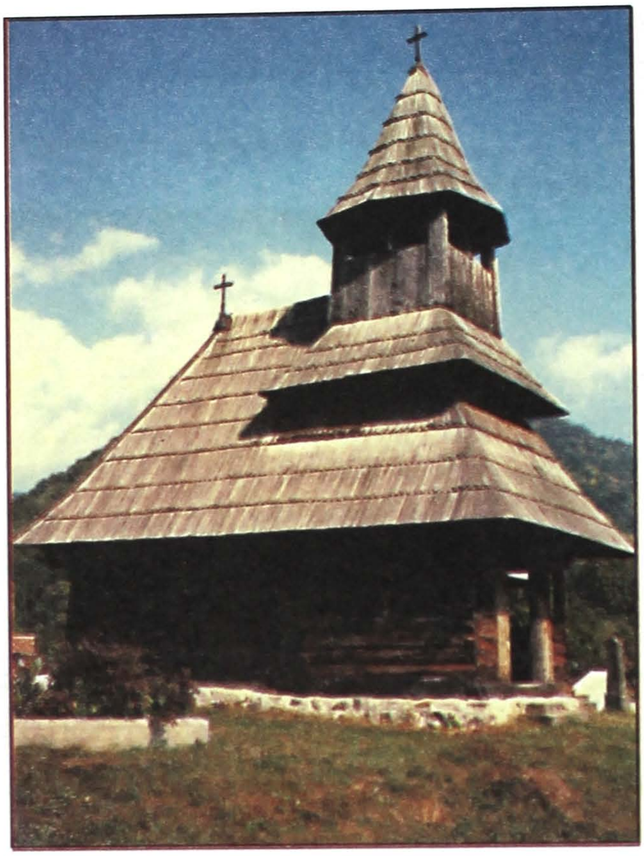

a

b

Răstolița. Biserica „Sfântul Nicolae".
a - Vedere vest; b - Iconostasul cu tâmpla.

https://biblioteca-digitala.ro

10. Biserica de lemn „SF. ARHANGHELI MIHAIL ŞI GAVRIL" din Sânişor

Bisericii de lemn din Sânişor îi revine rolul de a prelua tradiţia lăcaşurilor de lemn din perimetrul comunei Livezeni, de care aparţine, prin dispariţia celor de la Corunca, Ivăneşti (1964) şi Poieniţa (1960).

Localitatea Sânişor, anterior Chibelia, ungureşte Kebele, faţă de localităţile învecinate este de dată mai recentă, documentar fiind amintită doar în anul 1567 sub denumirea de **Kebele,** apoi în anul 1850 - **Keble,** iar în anul 1854 - **Kebele, Chebla.**[1] Existenţa românilor în localitate este consemnată în anul 1699 când aceştia, faţă de noua confesiune greco-catolică impusă de stăpânire spuneau: *„Vrem să rămânem în situaţia de acum în care ne-am născut".*[2]

Urmărind firul istoriei, conscripţia din anii 1760-1762 menţionează faptul că la Sânişor (**Kebele**) existau 14 familii ortodoxe, deci cca. 70 suflete, care însă nu aveau biserică, fapt ce ne determină să presupunem că aceasta era în folosinţa uniţilor, întrucât la acea dată edificiul exista. La mijlocul secolului următor, o situaţie a bisericilor şi a şcolilor româneşti din Protopopiatul Ortodox Mureş,[3] de la sfârşitul anului 1849, oglindeşte faptul că la Sânişor încă existau 72 suflete, dar biserica era considerată a fi într-o stare precară, iar *„şcoală nu-i".* Recensământul din anul 1857 dezvăluie importante date privind localitatea şi populaţia acesteia[4]: 56 case, cu 55 locuinţe, deci o localitate mică, cu un număr de 257 locuitori, din care: 55 ortodocşi, 78 greco-catolici, 21 romano-catolici, 101 reformaţi şi 2 unitarieni. La scurt timp, Benkő Károly, în lucrarea dedicată fostului Scaun Mureş,[5] la cei 262 locuitori înregistraţi în anii 1860-1861 pe confesiuni prezintă aceeaşi structură. Aproape identice sunt datele oferite de Orbáan Balázs[6], la cei 276 locuitori revenind 109 reformaţi, 24 romano-catolici, 79 uniţi, 56 ortodocşi, 3 unitarieni şi 5 străini. Recensământul din anul 1880 prezintă un număr mai mic de case, doar 38 şi numai 192 locuitori, din care 84 români şi 90 maghiari, pe confesiuni fiind 64 ortodocşi şi 29 uniţi, populaţia românească fiind mai mare, în număr de 93.[7] După 20 de ani, **Şematismul** din 1900, arată că din cei 197 locuitori ai satului românii sunt în număr de 121, din care 17 uniţi şi 104 ortodocşi.[8] Prin procesul de deznaţionalizare procentul românilor din Sânişor devine tot mai mic. În anul 1910 din cei 215 locuitori recenzaţi,[9] 96 s-au declarat români şi 119 maghiari, deşi după religie s-au luat în evidenţă 91 ortodocşi şi 18 greco-catolici. În anul 1930, deci la 20 de ani de administraţie românească, recensământul dezvăluie starea de fapt din acea perioadă. La cei 252 locuitori recenzaţi,[10] românii cuprindeau 143 persoane pe când populaţia maghiară 109, situaţie care ar trebui să fie îmbucurătoare. Însă după limba maternă doar 67 sau mai declarat români. Situaţia devine şi mai confuză la prezentarea situaţiei după confesiuni,[11] la cei 258 locuitori fiind recenzaţi 104 ortodocşi, 26 greco-catolici, 6 romano-catolici, 89 reformaţi şi 27 unitarieni, deci numărul românilor trebuia să fie de 130. Încheiem prezentarea datelor demografice cu recensământul din anul 1966.[12] La aproape 50 ani de la unirea Transilvaniei cu România, dar şi de existenţă a nefastei Regiuni Autonome Maghiare, din cei 247 locuitori doar 57 s-au mai declarat români, restul de 190 fiind maghiari.

Ca mai toate bisericile de lemn păstrate, biserica din Sânişor îşi are obârşia în secolul al XVIII-lea, iniţial fiind ridicată pe dealul ce mărgineşte actuala localitate şi unde de fapt se afla vechea vatră a localităţii. Întrucât nu s-au găsit elemente certe de datare, provenienţa acesteia o putem stabili pe baza analizei ştiinţifice a edificiului. Ca la aproape toate edificiile de cult din lemn ridicate de români, este posibil ca şi aceasta să fi avut menţionat anul realizării, cel mai posibil pe montanţii sau luneta intrării. Însă în anul 1838, când biserica era încă pe vechiul amplasament, sunt efectuate ample lucrări de reparaţii şi consolidare, cu care ocazie i se adaugă prispa de pe latura de sud, cu dublul scop, de a proteja edificiul de intemperii şi de a adăposti credincioşii. Din nefericire, cu această ocazie sunt

https://biblioteca-digitala.ro

înlocuite şi ancadramentele intrărilor şi odată cu ele dispărând şi inscripţiile care atestau data realizării, precum şi o mare parte din pictura interioară. Pentru încadrarea în epocă a bisericii intervin unele elemente tipologice şi de structură, în primul rând prin forma planului, dreptunghiular şi absidă poligonală nedecroşată. Acest tip este întâlnit cu precădere în zona de nord a văii Mureşului, între care bisericile de la Petea, Urisiul de Jos, Lăpuşna, Oroiu, Târgu-Mureş, Răstoliţa, Crăciuneşti, ca să enumerăm doar câteva din cele cunoscute, tip care, periodic cuprinde, tot parcursul secolului al XVIII-lea şi prima jumătate a secolului al XIX-lea. De dimensiuni modeste, de cca. 9,0 x 4,3 m, pereţii bisericii confecţionaţi din bârne de lemn înscriu planul cu absida în trei laturi, formă întâlnită la Petea, Oroiu, Răstoliţa, Sântandrei, Crăciuneşti etc., şi doar cele de la Urisiu de Jos, Band, Târgu-Mureş şi Sânmărghita având absida în cinci laturi.

Clopotniţa, pe două nivele, era situată la sud-vest de biserică, formă arhaică întâlnită la români. Dacă ne orientăm după dimensiuni, anumite soluţii tehnice adoptate, de îmbinare a bârnelor şi de soluţionare a acoperişurilor interioare, precum şi după analiza fragmentelor pictate, la care adăugăm şi ştirea din 1733, considerată cea mai devreme şi pe aceea din anul 1805,[13] ca dată limită, putem socoti biserica din Sânişor ca datând din prima parte a secolului al XVIII-lea.

Interiorul bisericii este compartimentat după canoanele tradiţionale, prin intermediul celor doi pereţi despărţitori, cel mai reprezentativ fiind iconostasul amplasat însă mai spre vest faţă de punctele de naştere a laturilor absidei altarului. În interior remarcăm bolta semicilindrică din scândură care acoperă naosul, pe când pronaosul şi absida altarului au tavane tot din lemn. Intrarea în biserică este situată pe latura sudică a pronaosului şi e precedată de pridvorului care în lungime cuprinde toată latura sudică a navei, precum şi latura de sud-est a absidei.

Locuitorii părăsind vechea vatră a localităţii şi aşezându-se pe actualul amplasament, datorită alunecărilor de teren şi a altor fenomene naturale, biserica a rămas singură pe dealul unde a fost ridicată. Ca urmare, în anul 1981, biserica este strămutată pe actualul amplasament din intravilanul localităţii. Strămutarea s-a efectuat prin grija şi sprijinul autorităţilor publice judeţene şi locale, cu avizul Consiliului Culturii nr. 124 din 29 iunie 1981, prin care s-au stabilit condiţiile tehnice de reamplasare. De această dată, turnul clopotniţă nu mai este refăcut la forma iniţial avută, adică independent faţă de biserică, ci este realizat sub forma unei clopotniţe aşezată deasupra pronaosului. Remarcăm faptul că lucrările de restaurare a bisericii au fost efectuate de meşterul dulgher Puşcas din Roteni. Datorită configuraţiei noului amplasament, s-a renunţat la orientarea firească a bisericii, adică pe axa est-vest, edificiul fiind aşezat pe direcţia nord-est. Comparând-o cu alte construcţii de acelaşi fel aflate în zonă, acest lăcaş se prezintă mai auster în ce priveşte elementele de sculptură decorativă, cu siguranţă având de suferit ca urmare a renovărilor anterioare.

Din vechiul patrimoniu de icoane, provenite din secolul al XVIII-lea, se remarcă patru icoane. Icona reprezentând pe „Iisus Hristos Pantocrator”, încadrată de o ramă ce cuprinde un chenar în frânghie, îl redă pe Iisus corect din punct de vedere canonic, dar cartea pe care o ţine în mână este întoarsă. Având dimensiuni de 49 x 79,50 cm, icoana cuprinde prescurtarea numelui lui Iisus Hristos, *„IC”* şi respectiv *C„X”*. Două icoane reprezintă pe „Maica Domnului cu Pruncul”. O primă icoană, cu dimensiunea de 44,5 x 64 cm, conţine un fundal simplu, de culoare albastră, înviorat doar de literele chirilice albe ce indică prescurtat numele personajelor. Cea de a doua, iniţial pictată în tempera, a fost „refăcută” în ulei, unele detalii, ca desenul ochilor, amintindu-ne de factura lui Toader zugravu. Icoana „Sf. Arhanghel Mihail”, cu dimensiuni de 50,50 x 78,50 cm, bine conservată, prezintă analogii cu icoana ce-l înfăţişează pe „Iisus Hristos”, în redarea faldurilor pe fond închis cu ajutorul culorii ocru, ea fiind creaţia zugravului Toader Popovici.

https://biblioteca-digitala.ro

NOTE:

1. SUCIU, C., **DILT,** II, 1968, p.128.
2. I. RANCA, **op. cit.**, p.171.
3. **Arhivele Naționale, Direcția Județeană Mureș, Protopopiatul ortodox român Târgu-Mureș,** Dosar nr. 17, fila 9-10.
4. **Recensământ, 1857,** p. 388-389.
5. BENKŐ Károly, **Marosszék ismertetése,** (Cunoașterea Scaunului Mureș), Cluj, 1868, p.26.
6. ORBÁN Balázs, **A székelyföld leirása** (Descrierea secuimii), IV, Pest, 1870, p.11.
7. **Recensământ, 1880,** p.258-259.
8. **Șematism, 1900,** p.428.
9. **Recensământ, 1910,** p.
10. **Recensământ, 1930,** II, p.294-295.
11. **Ibidem,** p.668.
12. **Recensământ, 1966,** p.108.
13. M. VOILEANU, **Contribuțiune,** p. 88.

SUMMARY

THE WOODEN CHURCH DEDICATED TO „ST. ARCHANGELS MICHAEL AND GABRIEL" IN SÂNIȘOR

The Wooden church in the community of Sânișor, village Livezeni has had the difficult task of preserving the tradition of wooden churches after the disappearance of similar buildings in villages Corunca, Ivănești and Poienița.

Like many other buildings in the region, the one in Sânișor originates in the 18th century being originally located on the hill neighboring the community; however, in 1881 it was moved on its present location, in the center of the village.

The church is small, of rectangular type, with three sided, unhooked polygonal apuse. One the occasion of its movement, the a bell tower was placed above the narthex, instead of its original location nearby the building.

https://biblioteca-digitala.ro

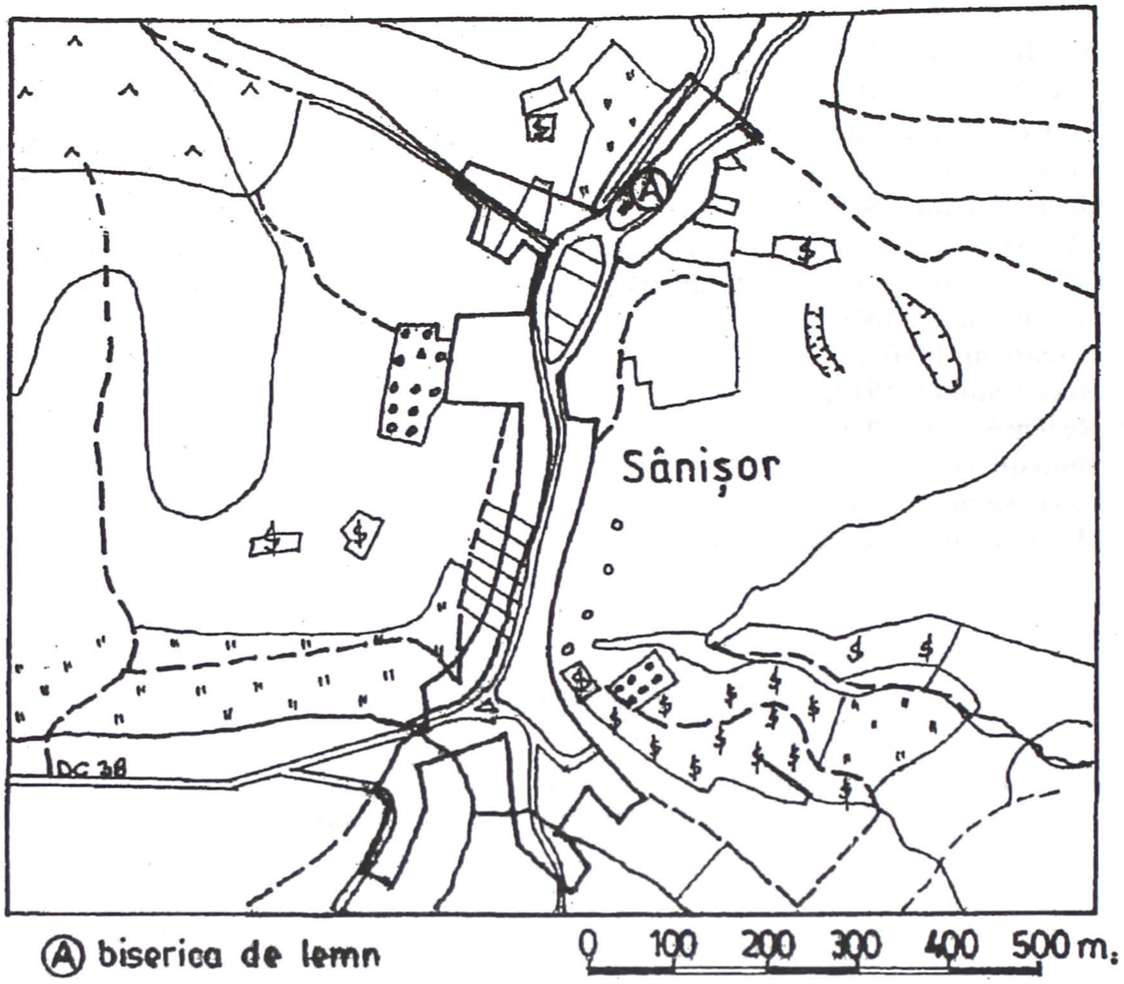

a

b

Sânişor. Biserica „Sfinţii Arhangheli".
a - Încadrare în zonă; b - Aspect general.

https://biblioteca-digitala.ro

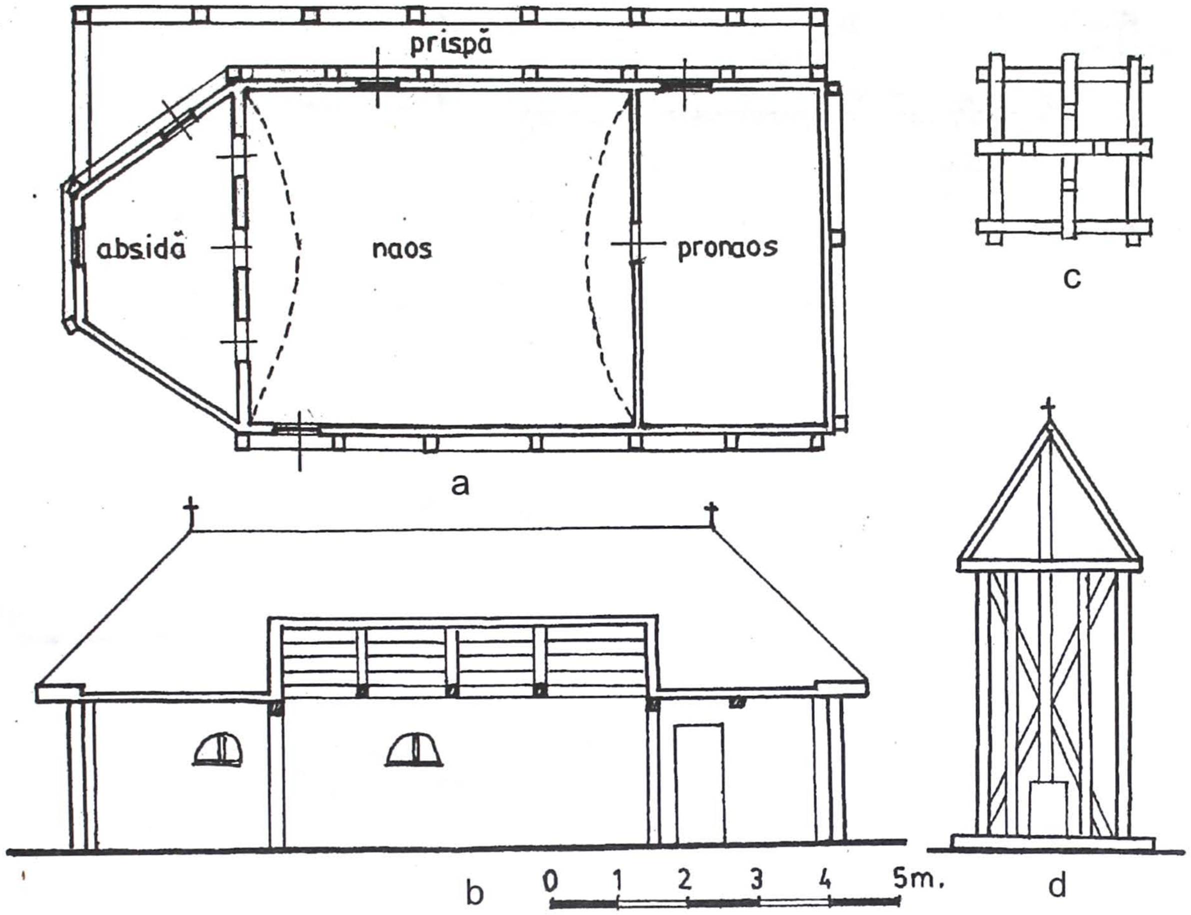

e

Sânişor. Biserica „Sfinţii Arhangheli” înainte de strămutare.
a - Planul bisericii; b - Secţiune; c - Planul turnului; d - Secţiune;
e - Vedere sud-est cu prispa.

https://biblioteca-digitala.ro

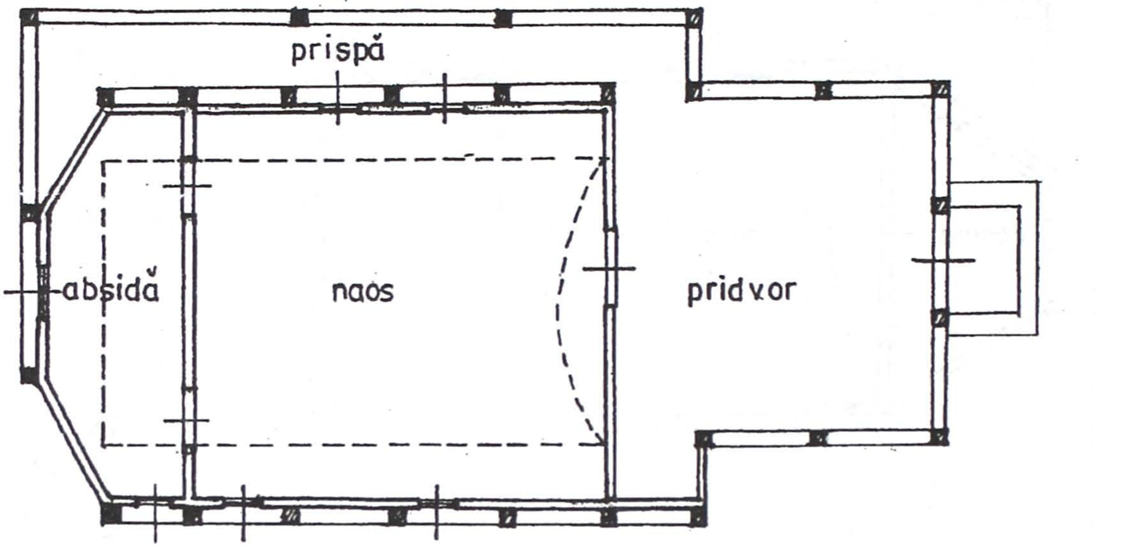

a

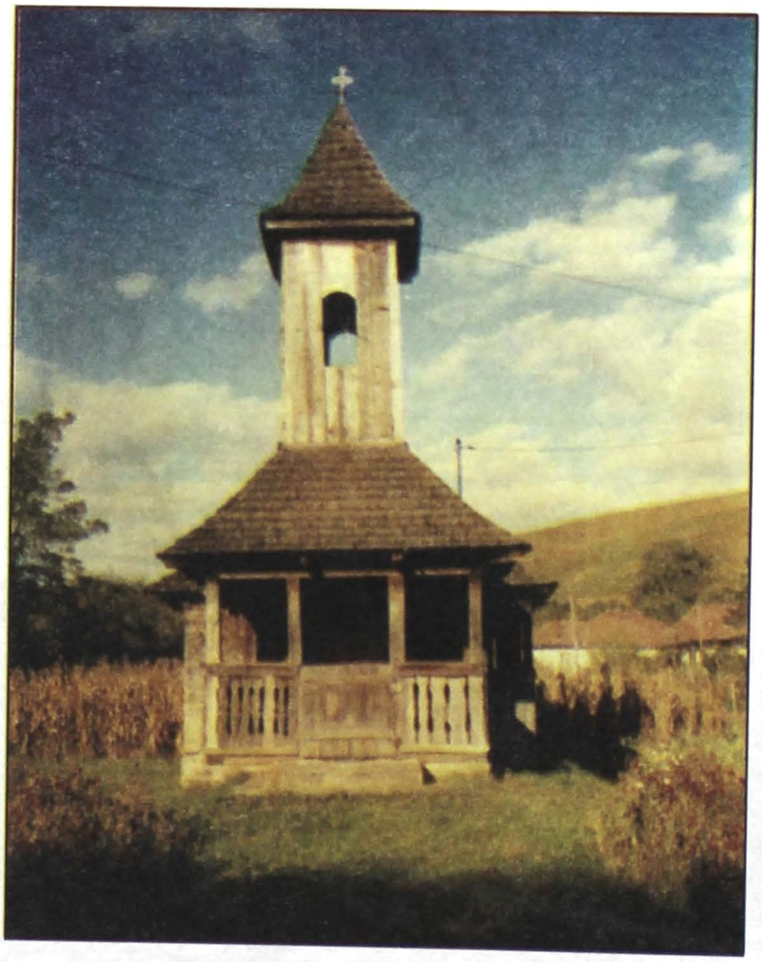

b

Sânişor. Biserica „Sfinții Arhangheli".
a - Plan actual; b - Vedere din față cu pridvorul.

https://biblioteca-digitala.ro

a

b

Sânişor. Biserica „Sfinţii Arhangheli”.
a - Vedere sud-est; b - Vedere nord-est.

https://biblioteca-digitala.ro

11. Biserica de lemn „SFINȚII ARHANGHELI" din Sântandrei (Miercurea Nirajului)

Amintirea vagă despre obârşia românească a localității Sântandrei ne este dată de relicvele materiale rămase: biserica de lemn şi pietrele de mormânt din cimitirul unde îşi dorm somnul de veci numeroşii strămoşi ai actualilor locuitori maghiari, ca urmare a fenomenului de înstrăinare prin limbă şi credință. Mai sunt 11 suflete[1] ce se țin de credința strămoşească şi aceştia frecventând biserica-capelă din Miercurea Nirajului deoarece biserica de lemn din Sântandrei nu mai este folosită pentru liturghie de o îndelungată perioadă.

Sântandrei, anterior Andraşfalău, ungureşte Nyárádandrásfalva, azi înglobat în localitatea Miercurea Nirajului, este situat pe cursul mijlociu al râului Niraj. Documentar, localitatea este menționată în anul 1409 ca **Andrasfalua,** în anul 1451 - **Andrasfalwa,** în 1694 - **Andrásfalva,** în 1850 - **Andrásu,** iar în anul 1854 sub forma de **Nyárád Andrásfalva, Andraşfalău.**[2] Împreună cu satele Nicoleşti, Crăciuneşti, Troița, localitatea Sântandrei constituie cel mai elocvent exemplu de deznaționalizare a locuitorilor români încă din secolele XVIII-XIX, perioadă în care limba , confesiunea, antroponimele, datinele, bisericile şi cimitirele, toate au fost supuse fenomenului schimbării, fie în forme lente, fie violente. Nu intenționăm să prezentăm istoricul evoluției demografice a populației din Sântandrei, însă prezentarea câtorva date istorice şi statistice le considerăm necesare.

Conscripția uniților din anul 1750 a vicarului episcopesc Petru Pavel Aaron consemnează pentru Sântandrei (Andraşfalu) un număr de 288 credincioşi, care aveau biserică şi preot.[3] La puțin timp, peste un deceniu, conscripția lui Buccow din anii 1760-1762 prezintă următoarea situație: 16 familii de uniți (80 suflete), care aveau doi preoți şi dețineau biserica şi 1 familie de ortodocşi (5 suflete), fără preot, deci, 85 locuitori de confesiuni specifice românilor. Analizând evoluția populației româneşti din zona Nirajului, Ion I, Russu prezintă situația acestora, pe bază de documente şi pentru localitatea Sântandrei.[4] În anul 1755 erau conscrişi 228 „uniți", în anul 1789 două familii de „non uniti", în anul 1835 un număr de 195 suflete, apoi 240 suflete în anul 1880. Potrivit unei tradiții locale relatată autorului de către țăranul Nagy A., în vârstă de 75 ani, *„după povestirile bunicului său de acum vreo 100 ani, ştie că Sântandrei era sat românesc în absolută majoritate, unde numai 12 familii erau secui".* Recensământul din anul 1857[5] consemnează pentru Sântandrei următoarea situație: 98 case cu 110 locuințe, 499 locuitori, din care 258 greco-catolici, 33 romano-catolici, 197 reformați, 1 luteran şi 10 unitarieni, deci românii reprezentau aproape jumătate din totalul populației. Parohia din Sântandrei, cu vechea biserică de lemn, era un important centru ecleziastic, având mai multe filii, între care şi aceea de la Valea (fost Iobăgeni), unde de asemenea se află o valoroasă biserică de lemn. **Şematismul** din 1900[6] prezintă următoarea situație confesională: 214 greco-catolici, 49 romano-catolici, 220 reformați, 21 unitarieni şi 6 izraeliți, românii constituind încă 41% din totalul populației. La trei decenii, în anul 1930, recensământul populației prezintă o situație deloc îmbucurătoare: la cei 697 locuitori înscrişi,[7] deşi s-au declarat 245 români, 396 unguri, 9 evrei şi 46 țigani, după limba maternă vorbită erau doar 40 români şi 650 unguri. Şi cei care încă s-au mai declarat români, în perioada anilor 1940-1944, un număr de 125 locuitori au fost trecuți în modul cel mai violent *„de la confesiunea orientală la reformați".*[8]

Potrivit documentelor vremii, monumentul de la Sântandrei este consemnat în anul 1750, când avea un preot unit, apoi în anii 1760-1762. **Şematismul** din 1900 consemnează: *„Bis. de lemn din an 1843 în onoarea sf. Ap. Petru şi Pavel".*[9] La acestea adăugăm însemnarea de pe icoana zugravului Matei, [10] pictată la 1712, precum şi inscripția de pe icoana Deisis,[11] lăsată de meşterul zugrav: *„...Marcu zugravul leat 1752".* Față de aceste informații ne permitem o datare a bisericii „ante quem" anului 1712. Anul 1843, interpretat greşit de **Şematism** ca fiind cel al ridicării bisericii, reprezintă de fapt perioada efectuării unor

https://biblioteca-digitala.ro

însemnate lucrări de reparații, care au inclus înălțarea pereților, probabil şi unele repictări, lucrări ce s-au repetat, inclusiv tencuirea interioară, ascunzându-i elementele necesare determinării momentului de ridicare a bisericii şi desigur de realizare a picturii murale. Datorită lui Ion I, Russu, cunoaştem şi inscripțiile referitoare la biserică.[12] Privitor la anul 1843 o însemnare de pe iconostas, scrisă în ungureşte, ca o limbă oarecum „oficială" în cadrul comunității ecleziastice din localitate, menționează: *„Anno 1843-ban épült ez templom Isten Ditseretére unitus curator Kornya Todor szorgalmatosságába"* (În anul 1843 s-a clădit această biserică spre lauda lui Dumnezeu prin străduința curatorului unit Cornea Teodor). O altă însemnare, în pridvor, arată: *„ezen te(m)plomot Májai Albert, János Dénes, Sigmond Albert, Gergely Dénes Jósef csinálták, Kornya Todor curantorságba, Jakab Gábor, Major László..."*. Deci ambele însemnări se referă la această etapă de lucru la biserică, când românii de aici vorbeau şi scriau ungureşte.

De acelaşi tip de plan cu biserica din Troița, monumentul de la Sântandrei prezintă o formă dreptunghiulară, cu dimensiunile de 10,37 m x 5,70 m, care cuprinde pronaosul şi naosul. Capătul răsăritean al navei are un traseu poligonal din trei laturi, de câte 2,18 m, 2,54 m şi 2,17 m, articulate direct la capetele pereților naosului. Spațiul interior este compartimentat prin pereți, dintre care remarcăm pe cel al iconostasului, realizat în anul 1854, aşezat puțin mai spre vest față de colțurile formate de îmbinarea laturilor absidei cu pereții naosului. Nava bisericii, ce cuprinde pronaosul şi naosul, este acoperită cu o boltă semicilindrică unică, retrasă de la linia pereților, armată cu nervuri, care continuă dincolo de iconostas, până unde începe poligonul absidei altarului. Absida are o boltă semicilindrică, cu diametrul mai mic şi mai redusă ca înălțime, care se racordează prin fâşii curbe. Ulterior, la capătul de vest al bisericii este adăugat pridvorul cu mini-clopotnița.[13] Remarcăm stâlpii sculptați şi parapetul confecționat din scânduri traforate, precum şi intrarea în acesta cu două foi, aidoma uşilor împărăteşti, elemente cei conferă monumentului cea mai elegantă notă dintre bisericile de lemn de pe valea Nirajului. În scundul turn au fost montate două clopote, cel mare în anul 1854 şi cel mic în anul 1925.

Prin îndelungate strădanii, timp de mai multe decenii, biserica a fost salvată. Între anii 1920-1930, avem cunoştință de acoperirea edificiului cu o nouă învelitoare. Ajunsă într-o stare de degradare destul de avansată, îndeosebi prin deteriorarea învelitorii confecționată din şiță, a pardoselii şi a altor elemente, în anul 1980, prin grija Protopopiatului Ortodox de Târgu-Mureş şi a autorității publice județene, se promovează documentația în vederea reparării bisericii, lucrări apreciate la suma de 60.000 lei. Documentația este aprobată de Consiliul județean la 25 decembrie 1980. La propunerea referentului arh. Ana Maria Orăşanu, prin Avizul nr. 60/1981 al Consiliului Culturii, este emis acordul de principiu pentru efectuarea lucrărilor de renovare a bisericii, cu solicitarea unei documentații fotografice a monumentului, acord reînnoit cu Avizul nr. 43/1983, prin care s-au stabilit şi fazele de lucrări. Prin restaurare biserica a fost adusă la o înfățişare cât mai apropiată de cea originară, păstrându-se pridvorul adăugat. Astfel, un prețios monument a fost pus în valoare.

De mai mult timp biserica nu mai este folosită şi prin urmare nu mai păstrează icoanele şi uşile împărăteşti avute în anii 1751-1752, care altădată constituiau podoaba acesteia, ele aflându-se în custodia Protopopiatului Ortodox din Târgu-Mureş. Pe icoana „Arhanghelul Mihail" (61 x 44,5 cm) întâlnim pisania[14] ce evocă actul de danie: *„împărătese Maria Tereza la leat 1751, fiind protopop Irimie ot Niraşteu Maros această sfântă icoană o au cumpărat Coman care ține pe Ileana a lui Crăciun, să-i fie pomană lui şi a tot neamul şi o au dat la biserica Andriaşului*[15] *şi s-au făcut în zilele înălțatei"*.[16] Arhanghelul este prezentat tradițional, cu pocal în mâna stângă şi sabia în dreapta, aureola şi fundalul din registrul superior al icoanei fiind decorate cu volutele unor vrejuri uşor reliefate. Deasupra capului, este înscris titlul icoanei cu negru pe fondul roşu. Pe icoana „Deisis" (79 x 53 cm) la picioarele jilțului pe care este aşezat Iisus, flancat de Fecioara Maria şi Sf. Ioan, zugravul îşi scrie numele *„...Marcu zugravul leat 1752"*. Tot Marcu realizează icoana „Sf. Nicolae" a

16

https://biblioteca-digitala.ro

cărei ramă este marcată cu profile. Alte două icoane prăznicare, a lui „Teodor Tiron" şi „Arhanghelul Mihail", tot creaţia lui popa Marcu Vlaşcovici stabilit la Sântandrei, se află în colecţia Catedralei ortodoxe din Târgu-Mureş. Pictată pe tempera, icoana „Teodor Tiron", sau „Sfântul Teodor", este aproape identică cu aceea de la biserica de lemn din Valea, cu deosebirea că la icoana de la Sântandrei sfântul ţine lancea în mâna dreaptă de sus, iar cu cea stângă de mijloc. Fundalul cuprinde brazde de pământ jos, iar monstrul, redat în prim plan, are botul mai rotunjit iar coada se termină în vârf de săgeată. Datorită lui Ioana Cristache-Panait, mai aflăm că de la biserica din Sântandrei mai provin şi alte două icoane împărăteşti: „Maria cu Pruncul", opera unui zugrav din Feisa şi „Deisis", din a cărei inscripţie autoarea a mai descifrat: *„... spre plata ... cea mai adaos cu plată la această icoană popa Colozan..."*, fiind atribuită lui popa Nicolae zugravul.[17]

NOTE:

1. **Îndr. past.**, XIX-XX, 1996-2000, Alba Iulia, 2000, p.315.
2. SUCIU, C., **DILT**, II, 1968, p.133.
3. **Aaron, 1750**, p.280.
4. Ion I, RUSSU, **op. cit**,. p.128-129.
5. **Recensământ,1857**, p.392-393.
6. **Şematism, 1900**, p.420.
7. **Recensământ, 1930**, p.292-293.
8. Ion I, RUSSU, **op. cit.**, p.124, nota 81.
9. **Şematism, 1900**, p.420. Hramul este greşit indicat deoarece biserica de la început a fost atribuită Sfiinţilor Arhengheli Mihail şi Gavril. Nu este exclus ca denumirea dată de Şematism să fi fost a anterioarei biserici.
10. M. PORUMB, **Zugravi de şcoală brâncovenească din Transilvania primei jumătăţi a secolului al XVIII-lea, în Ştefan Meteş la 85 de ani**, Cluj-Napoca, 1977, p.413.
11. Ioana CRISTACHE-PANAIT, **Biserici de lemn**, p.249.
12. Ion I, RUSSU, **op. cit.**, p.128.
13. Eugenia GRECEANU, **op. cit.**, p.47.
14. Ioana CRISTACHE-PANAIT, **Biserici de lemn**, p. 249.
15. Andraşfalău, numirea veche a localităţii.
16. Azi localitatea Ungheni
17. Ioana CRISTACHE-PANAIT, **Biserici de lemn**, p. 250.

https://biblioteca-digitala.ro

SUMMARY

THE WOODEN CHURCH FROM SÂNTANDREI (MIERCUREA NIRAJULUI) CONSECRATED TO „ST. ARCHANGELS”

The wooden church consecrated to the „St. Archangels”, in the former community Sântandrei which is todai part of the town of Mirecurea Nirajului, was first mentioned in 1750, on the occasion of Peter Aron’s conscription. However, some of the icons date from 1712. In 1843 priest Cornea Teodor, the parish priest, undertook large construction and renovation works.

The building has a rectangular plan, with a three sided apse, not unhooked. The interior is covered with one semicircular vault connected to the apse by curved strips. Later on the porch was added and above it the short tower bell. The church benefited of a last minute renovation in 1983 thanks to the concern of the local county authorities.

A few imperioal icons had been left from the old church, dated 1751-1752, masterpieces of Master painter Marcu Vlaşcovici, who lived in Sântandrei, an important ecclesiastical center at the time. However, in time, the church has been deserted and the crosses around it are the sole evidence of the Romanians who used to live here long time ago.

https://biblioteca-digitala.ro

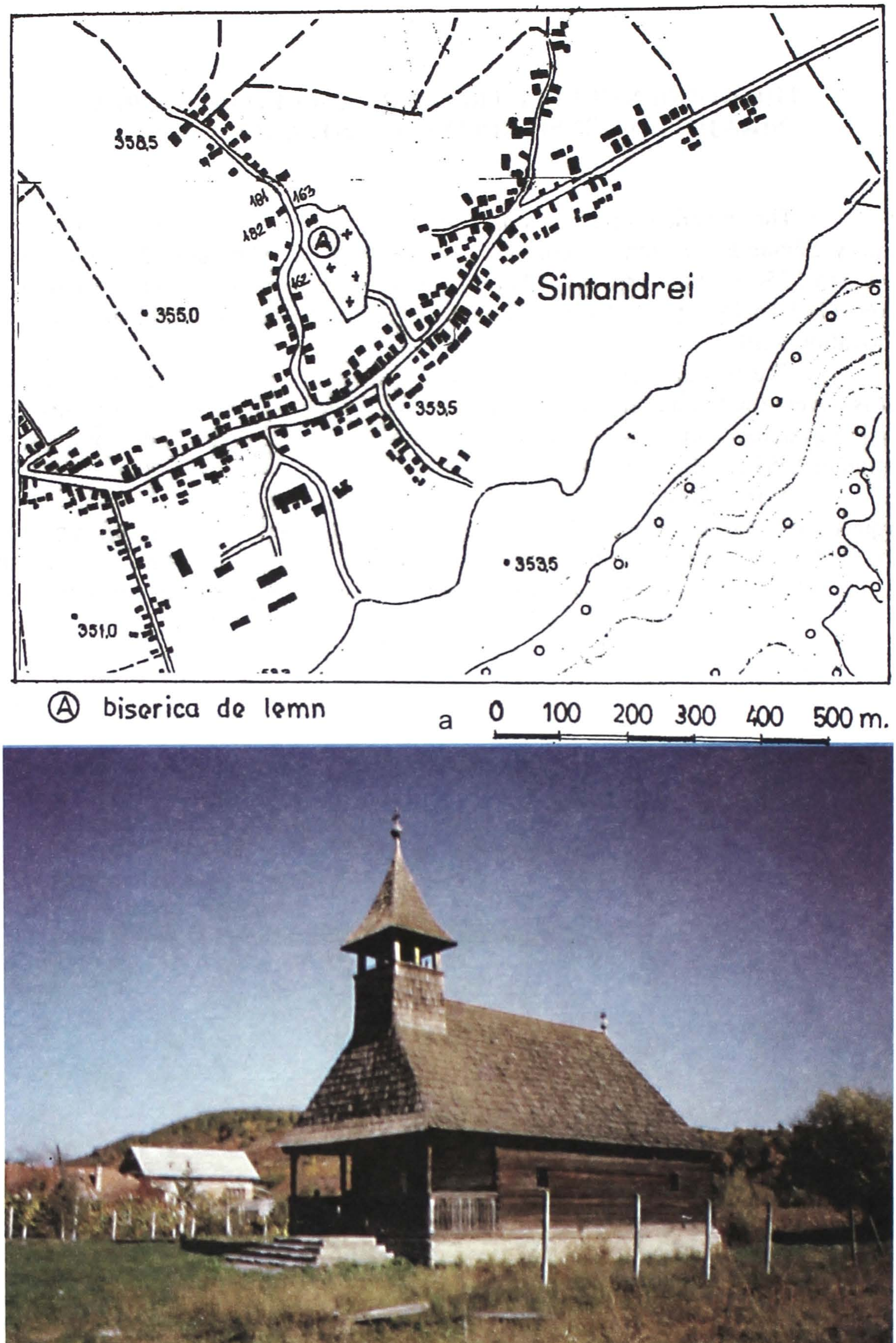

b

Sântandrei (Miercurea Nirajului). Biserica „Sfinții Arhangheli”.
a - Încadrare în zonă; b - Aspect general.

https://biblioteca-digitala.ro

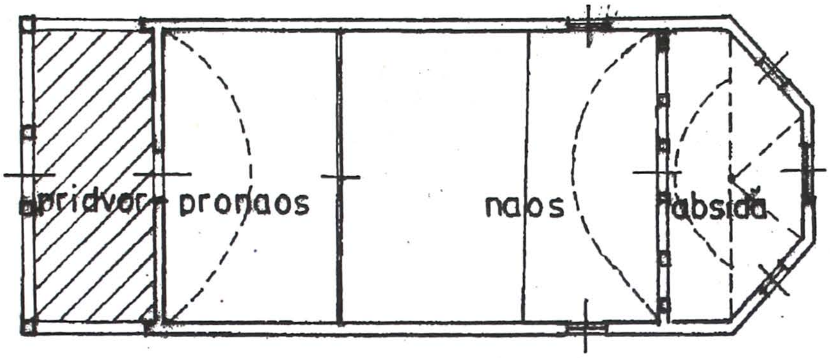

a

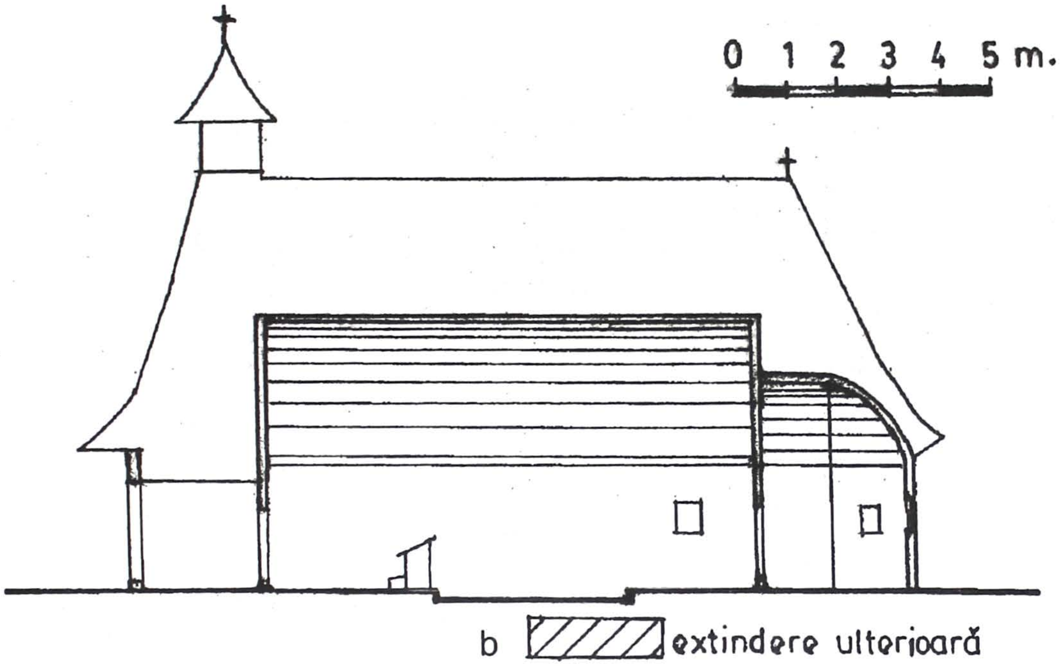

b

c

Sântandrei (Miercurea Nirajului). Biserica „Sfinții Arhangheli".
a - Plan; b - Secțiune; c - Vedere sud-est.

https://biblioteca-digitala.ro

a

b

Sântandrei (Miercurea Nirajului). Biserica „Sfinții Arhangheli”.
a - Vedere vest cu prispa; b - Intrarea.

https://biblioteca-digitala.ro

a

b

Sântandrei (Miercurea Nirajului). Biserica „Sfinţii Arhangheli”.
a - Vedere est cu absida; b - Vedere nord.

https://biblioteca-digitala.ro

12. Biserica de lemn „ADORMIREA MAICII DOMNULUI" din Trei Sate

Mergând pe drumul ce leagă Sângeorgiu de Pădure de Sovata, înainte de a pătrunde în piaţa ce se deschide în centrul fostei localităţi Cioc, cuprinsă în actualul sat Trei Sate, privirea ne aste atrasă de mica biserică, singuratică relicvă a românilor care odinioară existau în localitate.

Actuala localitate Trei Sate, parte componentă a comunei Ghindari, ca unitate administrativă este de dată mai recentă. Ea cuprinde trei foste localităţi istorice, situate atât de aproape încât s-au contopit într-o singură localitate. Principala aşezare şi prima componentă este **Cioc** (Ciocfalău, ungureşte Csákfalva), documentar fiind pomenită în anul 1332, **sacerdos de Chakafalua,** apoi la 1567 - **Chijokfalwa,** în 1575 - **Chokfalwa,** în 1644 - **Czyokfalva,** în 1850 - **Csokfaleu,** iar în anul 1854 sub forma de **Csókfalva, Ciocfalău.**[1] A doua localitate, **Ştefăneşti** (Sânişvan, ungureşte Szentistván), datează tot din anul 1332, **sacerdos de Sancto Stephano,** apoi în anul 1644 - **Szent István,** în 1854 - **Szent István, Sân-Iştvan.**[2] Ultima localitate, **Hoteşti** (Atoşfalău, ungureşte Atosfalva), este de dată mai recentă, prima atestare provenind din anul 1567 ca **Atosfalwa,** în anul 1760-1762 - **Attosfalva,** iar la 1854 sub denumirea de **Atosfalva, Atoşfalău.**[3]

Cei aproximativ 13 români ortodocşi care au mai rămas în întreaga localitate Trei Sate,[4] şi aceştia mai mult vorbitori de limba maghiară, nu au mai folosit lăcaşul de închinăciune, acesta părăsit ajungând în stare de paragină. Anterior, numărul românilor din localitate era cu mult mai mare. Statistica confesională a lui Buccow, din anii 1760-1762, pentru localitatea Cioc prezintă următoarele date: 1 familie de uniţi, 11 familii de ortodocşi, dar fără ca aceştia să aibă biserică.[5] În localitatea Ştefăneşti sunt recenzate 9 familii de ortodocşi, fără biserică,[6] iar la Hoteşti sunt înscrise 1 familie de uniţi şi 11 familii de ortodocşi şi aceştia fără biserică.[7] Ca urmare, pentru actuala localitate Trei Sate au fost înregistrate 33 familii de ortodocşi şi 2 familii de uniţi, deci un total de 175 români. Datele le putem considera doar parţial corecte cunoscut fiind faptul că înregistrarea românilor s-a efectuat superficial, uneori cu omiteri. În anul 1761, sau în unul din cei patru ani următori, ortodocşii români din Cioc se plâng episcopului Dionisie Novacovici [8] că deşi ei cuprind un număr de 47 familii, cele 3 familii de uniţi deţin totuşi biserica. Ca urmare, aceştia solicită sprijin pentru asigurarea unui alt teren pe care să-şi ridice lăcaşul de cult.[9] Luându-se în considerare datele furnizate de document putem aprecia că, în acea perioadă, la Cioc numărul românilor se ridica la cca.250. La aproape un secol distanţă, recensământul din anul 1857, mult mai complet şi precis, înregistra pentru localităţile din Trei Sate[10] următoarele date: La Cioc sunt înregistraţi 872 locuitori din care 13 ortodocşi, 40 greco-catolici, 91 romano-catolici, 271 reformaţi, 457 unitarieni; la Ştefăneşti, la cei 606 locuitori revin doar 19 greco-catolici, 13 romano-catolici, 564 reformaţi, 8 unitarieni şi 2 evrei; iar la Hoteşti, din cei 378 locuitori, 353 sunt reformaţi şi 25 unitarieni, deci nici un român. Pentru întreaga localitate Trei Sate revine un total de 1856 locuitori, din care 13 ortodocşi şi 59 greco-catolici, românii reprezentând doar 72 suflete, respectiv 3,87 % din totalul populaţiei. Mult mai elocvente în ce priveşte evoluţia populaţiei româneşti sunt recensămintele din anii 1880 [11] şi 1910,[12] care permit compararea datelor pentru cele două capitole principale: „după naţionalitate" şi „după religie". Recensământul din anul 1880 înregistrează pentru actuala localitate un număr de 448 case şi un total de 1897 locuitori, din care doar 18 români şi 1724 maghiari. După religie sunt conscrişi 47 ortodocşi şi 6 greco-catolici, confesiuni specifice românilor. În anul 1910, din cei 1641 locuitori, deci pe întreaga localitate o scădere cu 256 locuitori, românii reprezintă doar 4 persoane, fiind aproape dispăruţi, pe când maghiarii sunt în număr de 1635. Şi de acestă dată, după religie sunt înregistraţi 2 ortodocşi şi 22 greco-catolici, ajungându-se la curioasa situaţie în care din

https://biblioteca-digitala.ro

fosta populaţie românească doar o mică parte mai cunoştea limba străbună, deveniţi „români ungarofoni", dar care şi-au păstrat religia.

Arhitecturii de lemn i-a fost hărăzită o soartă ingrată. În primul rând, din cauza durabilităţii mai reduse a clădirilor de lemn, dublată de efectul distrugător al incendiilor sau a altor accidente, prea puţine edificii au reuşit să depăşească o vechime de peste două secole. Şi totuşi arhitectura de lemn, cu predilecţie cea bisericească, a existat de-a lungul mai multor secole, valoarea ei artistică şi istorică fiind dovedită prin exemplarele păstrate nu numai în diversele muzee etnografice, dar şi în numeroase aşezări rurale. Faptul că din vechile biserici de lemn doar puţine s-au păstrat până în zilele noastre, este, desigur, o piedică, dar ea nu trebuie să ducă la neglijarea datelor disponibile despre astfel de edificii şi implicit a lor în sine. Un astfel de exemplu îl constituie biserica de lemn ce formează obiectul studiului de faţă, care la data cercetării în anul 2003 se afla în pericolul iminent de prăbuşire. În acel an, în articolul **„Un monument aşteaptă renovarea"** am arătat starea în care se află edificiul, solicitând intervenţia factorilor răspunzători de a salva istoricul monument.[13]

Biserica, ce poartă hramul „Adormirea Maicii Domnului", este situată în Strada Principală, la nr. 25, a localităţii Trei Sate. Construită la începutul secolului al XVIII-lea, prin forma pereţilor de stejar, de tip arhaic, biserica înscrie un plan dreptunghiular, cu absida de răsărit nedecroşată, poligonală cu trei laturi. Datări mai vechi nu deţinem, doar inscripţia chilirică de pe cutia de mir care s-a păstrat: *„Ala Toader, 1800"*, ceea ce ne îndeamnă să datăm biserica ante quem. Însăşi proporţiile sale o plasează la începutul secolului al XVIII-lea. Referindu-se la această biserică istoricul Ion I. Russu remarca: *„La Treisate (Comuna Ghindari), biserica de lemn cu hramul Adormirea Maicii Domnului, de tip arhaic, dreptunghiular, cu altarul nedecroşat, poligonal în 3 laturi, este deasemeni veche. Precizări privind momentul ridicării cât şi înfăţişarea sa de la început, pot fi aduse numai după înlăturarea modificărilor survenite la reparaţii".*[14] Sub forma întâlnită în 2003, în ordinea desfăşurării spaţiilor, biserica cuprinde o prispă îngustă, naosul şi absida poligonală. Ca principal spaţiu divizor, naosul are o lungime exterioară de 6,05 m pe latura sudică şi 6,20 m pe latura nordică. Lăţimea acestuia este de 5,50 m. În partea de vest peretele naosului are o intrare simplă, cu o lăţime de 1,45 m, pe când spre est spaţiul este demarcat de peretele ce formează iconostasul, care include cele trei deschideri cu aceeaşi dimensiune. Absida are cele trei laturi în lungimi diferite, începând cu latura dinspre sud-est de 2,05 m, latura de est de 3,28 m şi latura de nord-est de 2,15 m. Capătul de est al absidei nu este paralel cu cel al peretelui ce constituie iconostasul, acesta fiind situat la o distanţă de 1,50 m în partea sudică şi 1,60 m în partea nordică.

În anul 1876, sunt efectuate importante lucrări de modificare a bisericii şi anume: înlocuirea bolţilor cu tavane drepte, adăugarea prispei şi a clopotniţei, ultima cauzând probabil modificarea bolţii interioare şi implicit a acoperişului, precum şi tencuirea pereţilor în interior şi exterior, intervenţia schimbând esenţial aspectul bisericii. Prispa se desfăşoară pe toată faţada principală a bisericii şi are o lăţime de 1,05 m. Partea din faţă, spre stradă, este alcătuită din patru stâlpi de lemn ce susţin acoperişul, cei de mijloc mărginind şi intrarea în prispă. Probabil, tot cu acest prilej s-a montat învelitoarea din ţiglă, înlocuind-o pe aceea tradiţională din şiţă. Până în 1940, în sat, mai erau 28 români, iar în 1959, mai existau doar şase familii, an când preotul Iuliu Moldovan a efectuat câteva reparaţii. În anul 1981 preotul Teodor Muică repară acoperişul, însă starea în care se afla biserica solicita grabnice reparaţii, care, întârziind, au pus în pericol însăşi soarta acestuia.

Exteriorul bisericii era sobru, prin simplitatea sa, el fiind marcat doar de ferestrele uşor aplatizate, lipsite de orice ancadrament, două pe latura de nord a naosului, o alta pe latura sudică şi câte o fereastră pe laturile de est şi nord-est ale absidei. Ele erau de aceaşi mărime, disproporţionate faţă de suprafaţa pereţilor absidei şi contrar formelor tradiţionale care prevăd deschideri cu mult mai reduse, ceea ce ne face să presupunem că acestea, în totalitatea lor, au fost montate ulterior, probabil tot în anul 1876.

https://biblioteca-digitala.ro

Considerându-se că nu mai avea cum să fie reparată, prin străduința preotului Teodor Muică din Sângeorgiu de Pădure și a Protopopiatului ortodox din Târgu-Mureș, în anul 2003 s-a trecut la reconstruirea bisericii, însă cu zidărie din cărămidă, păstrând forma tipologică, inclusiv mărimile: 6,20 m în lungime și 4,90 m în lățime. În schimb s-a refolosit tâmplăria predecesorului edificiu, respectiv ușa și patru ferestre. Sfințirea noii biserici are loc la 11 iunie 2004, cu participarea Î.P.S. Andrei, Arhiepiscopul Alba Iuliei.

NOTE:

1. SUCIU, C., **DILT,** I, p.149.
2. **Ibidem,** p.177.
3. **Ibidem** , p.296.
4. *Îndr. past.*, Alba Iulia, vol.XIX-XX. 1996-2000. 2000, p.316.
5. **Buccow, 1760-1762,** p.683.
6. **Ibidem,** p.685.
7. **Ibidem,** p.683.
8. Documentul a fost emis între anii 1761 și 1765.
9. Nicolae IORGA, **Scrisori și inscripții ardelene și maramureșene,** II, București, 1906, p.241.
10. **Recensământ, 1857,** p. 384-385.
11. **Recensământ, 1880,** p.256-257.
12. **Recensământ,1910,** p.428-429.
13. Ioan Eugen Man, **Biserica de lemn din Trei Sate, un monument care așteaptă renovarea,** în **Cuvântul liber,** Târgu-Mureș, anul XV, nr. 123(3523), din 26 iunie 2003, p. 3.
14. Ion I. RUSSU, **op. cit.,** p. 193.

SUMMARY

THE WOODEN CHURCH OF VILLAGE TREI SATE, DEDICATED TO THE „ASSUMPTION OF THE VIRGIN"

Dedicated to the Assumption of the Virgin, the history of the wooden church in the former community of Cioc, nowadays part of village Trei Sate, goes back to the 18th century. This statement is supported by the reduced size of the church, the composition structure, as originally there were only two rooms: the nave and the altar. In 1876 certain alterations were carried out, such as the replacement of the internal vault with a flat ceiling, a porch was added and a bell tower above the roof and the internal and external walls were plastered.

Due to the fact that there is no congregation at present, because Romanians have left the area, the church has been for a long time in an advances state of degradation and its urgent renovation is needed in order to restore the original aspect.

https://biblioteca-digitala.ro

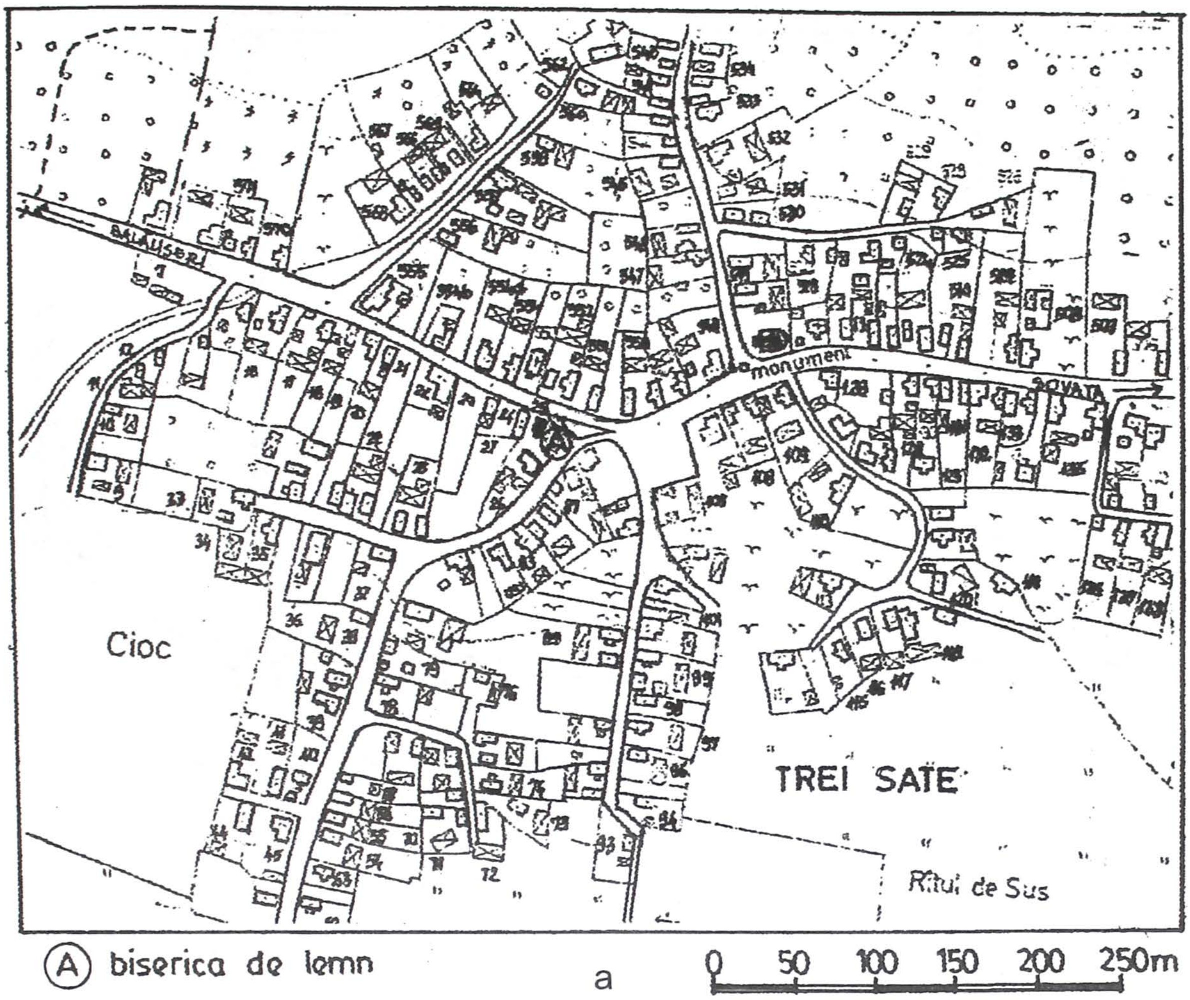

a

b

Trei Sate. Biserica „Adormirea Maicii Domului".
a - Încadrare în zonă; b - Aspect general.

https://biblioteca-digitala.ro

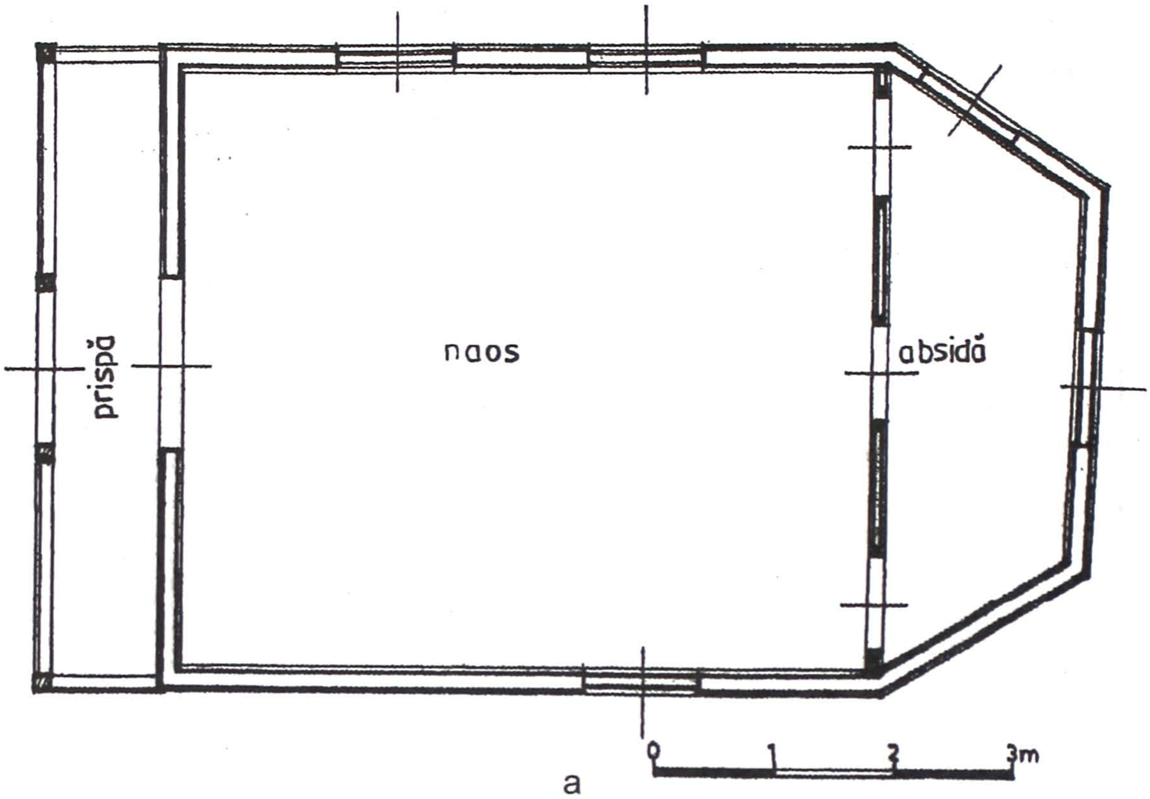

a

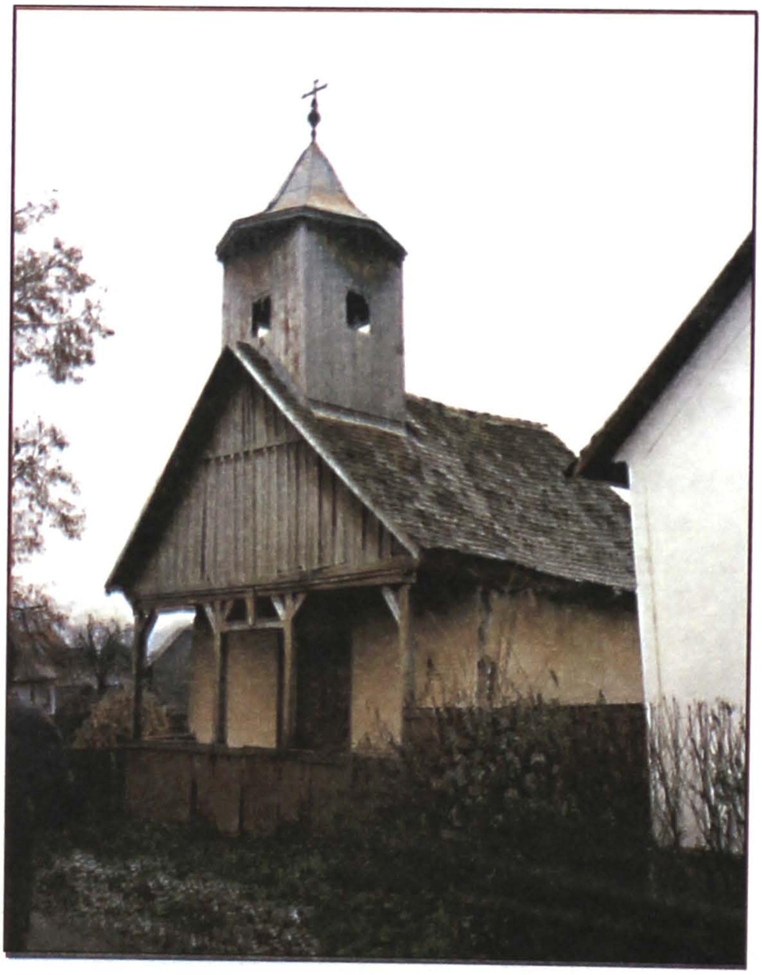

b

Trei Sate. Biserica „Adormirea Maicii Domului".
a - Plan; b - Vedere sud-vest.

https://biblioteca-digitala.ro

a

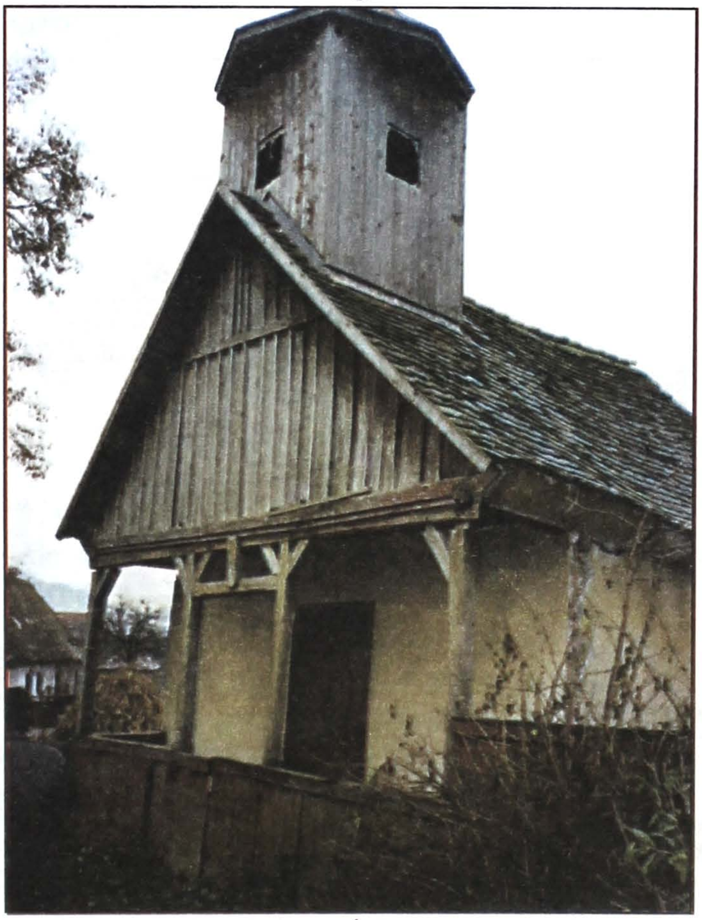

b

Trei Sate. Biserica „Adormirea Maicii Domului”.
a - Vedere est, absida; b - Prispa cu turnul-clopotniță.

https://biblioteca-digitala.ro

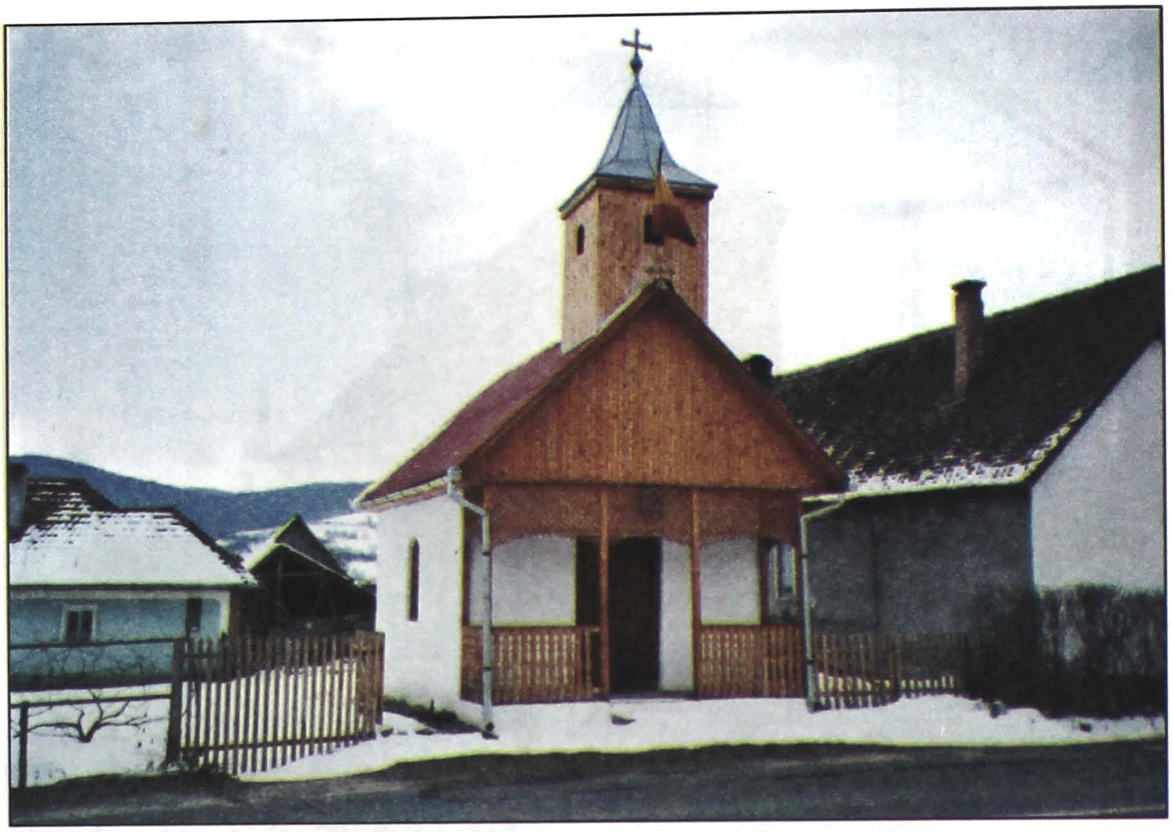

a

b

Trei Sate. Biserica „Adormirea Maicii Domului" după renovare.
a - Aspect general; b - Vedere est, absida.

https://biblioteca-digitala.ro

13. Biserica de lemn „SFINȚII ARHANGHELI” din Troița

Regretatul filolog şi istoric Ion Iosif Russu, în cunoscuta-i lucrare **Românii şi secuii,**[1] face pentru localitatea Troița (Szent-Háromság) următoarea observație: „... *este azi sat curat unguresc, cu excepția a vreo 5-6 familii care mai țin de parohia Miercurea Niraj, dar nimeni nu ştie româneşte; avea patru confesiuni şi are patru cimitire, trei ungureşti (reformat-calvin, romano-catolic, unitarian), unul românesc".* După ce prezintă unele aspecte ale evoluției populației româneşti din localitate, pe baza conscripțiilor, matricolelor parohiale, a epitafelor de pe lespezile de piatră din cimitire, în încheiere autorul mai consemnează: „*deci pe la mijlocul veacului al XIX-lea românii din Troița nu mai vorbeau româneşte (ori vorbeau foarte puțin, discontinuu); dar în biserică unii ştiau să cânte româneşte în sec. al XX-lea, de ex. cantorul Szöcs György (mort la 1930) cânta toate răspunsurile serviciului perfect româneşte... fără să cunoască limba română".* Este situația nu numai a satului Troița, dar şi altora de pe valea Nirajului, unde numai bisericile de lemn, inscripțiile pietrelor de mormânt şi însemnările de pe filele cărților bisericeşti mai constituie mărturia existenței de odinioară a românilor.

Satul Troița (Sânharomşag), ungureşte Szentháromság, aparținător de comuna Găleşti, este atestat documentar din anul 1332, an când aici este amintit preotul Petru: „*sacerdos de Sancta Trinitate*" dar şi în anul 1334.[2] În etapele următoare[3] localitatea deja primeşte denumirea maghiarizată: în anul 1496 - **Zent Trinitas,** la 1554 - **Zenthtrijnithas,** în 1567 - **Zent Orontas,** în 1569 - **Szent-Torontás,** în 1602 - **Szentrontás,** în 1687 - **Szent-Háromság,** în 1694 - **Sz(ent) Trontás,** în 1850 - **Háromsága,** iar în anul 1854 sub denumirea de **Szent-Háromság, Haroşaga.** Încă din secolul al XVII-lea, aşezarea este una din cele mai mari localități ale Scaunului Mureş, lustra din anul 1614 înregistrând 87 de fumuri.[4] Nu găsim date în conscripțiile din anii 1733 şi 1750, care să se refere la românii din Troița şi la biserica lor de lemn. O face, cei drept parțial, conscripția lui Buccow din anii 1760-1762,[5] cu care ocazie sunt declarate două familii de uniți, cu preot, şi 11 familii de ortodocşi, fără preot. Recensământul din anul 1857 prezintă Troița ca o localitate mare, cu un număr de 267 case şi 273 locuințe, precum şi 1160 locuitori, din care confesional sunt consemnați 153 greco-catolici, 558 romano-catolici, 151 reformați, 298 unitarieni.[6] Urmărind firul istoriei, recensământul din anul 1880[7] consemnează 284 case cu 1155 locuitori, din care 112 greco-catolici, însă după limba maternă doar 67 români şi 982 maghiari. La două decenii distanță, **Şematismul jubiliar** din 1900[8] înregistrează 130 greco-catolici, 807 romano-catolici, 186 reformați, 450 unitarieni şi 12 izraeliți. Puțin mai târziu, în anul 1910, pentru Troița s-au înregistrat: 301 case cu 1245 locuitori, din care doar 5 români şi 1235 maghiari, pe confesiuni românii fiind în număr de 134.[9] Încheiem şirul acestor date statistice cu recensământul din anul 1966, deci la peste 50 de ani de administrație românească, în care din cei 1250 locuitori recenzați, românii sunt doar 9, pe când maghiari 1238.[10] În prezent, prin depopulare localitatea cuprinde un număr mai redus de locuitori, doar de 855.[11]

Documentar, biserica este considerată ca existentă din anul 1775,[12] când în actele unui proces intentat protopopului Nicolae din Moreşti pentru că a reconvertit poporul la credința străbună, între altele, este consemnată şi localitatea Troița. Documentul infirmă anul 1836, considerat de **Şematismul** din 1900, ca anul construirii edificiului.[13] O găsim menționată şi la Benkő Károly[14] care, descriind localitatea (anii 1860-1861) arată că la sud este biserica de piatră a unitarienilor cu tur-clopotniță de lemn, şi la nord biserica de lemn a greco-uniților.

Purtând hramul „Sf. Arhangheli”, biserica de lemn este situată în cimitirul aflat la marginea de nord a satului, înconjurată de cruci inscripționate în piatră şi lemn , unele provenind încă din anul 1820. Sistemul constructiv, dimensiunile reduse ale edificiului, tipologia ce o conține sunt factori determinanți în datarea bisericii, ce-l târziu în secolul al

https://biblioteca-digitala.ro

XVIII-lea. Aşezaţi pe o temelie de stejar, cu secţiunea de 28 x 30 cm, pereţii din lemn de brad, înscriu o navă de formă dreptunghiulară[15] de 7,85 m lungime şi 3,80 m lăţime şi o absidă în trei laturi, nedecroşată, cu laturile de 1,50 m, 1,95 m şi 1,73 m, pereţii având o înălţime de 1,90 m, fiind fixaţi cu cuie de lemn. Interiorul bisericii cuprinde pronaosul de 2,10 m x 3,56 m, despărţit de naos prin primez a cărui intrare este de 0,65 m x 1,65m. Naosul, care are o lungime de 4,35 m, la capătul de est are iconostasul, ca perete divizor, prevăzut cu trei deschideri, fără a avea uşile împărăteşti şi cele ale diaconului. Iconostasul este situat mai la vest de punctul de plecare a laturilor absidei, permiţând o dobândire mai mare a spaţiului destinat altarului. Fiecare spaţiu are asigurată iluminarea naturală prin câte două ferestre dispuse simetric, în mărimi de 40 x 74 cm, cu excepţia celor de la absidă de 35 x 35 cm, toate remontate cu ocazia restaurării. Potrivit vechiului sistem, spaţiul interior este acoperit cu o boltă unică, semicilindrică, care are ca suport arce dublouri din lemn, căptuşite cu scândură pe direcţia longitudinală, intersectată spre capătul de vest de un timpan, iar spre est, prin intermediul unor fâşii, racordată cu linia pereţilor. Acoperişul bisericii, confecţionat din şiţă, ale cărui unghiuri sugerează forma de plan, este înalt de 3,05 m. Ulterior, pe latura de vest a bisericii s-a realizat un pridvor, decroşat, în lungime de 3,0 m şi 2,50 m lăţime, îmbrăcat cu scândură traforată, având aceeaşi înălţime la streaşină, dar cu acoperişul mai scund, de numai 2,0 m înălţime.

În colţul de nord-vest al bisericii, la mică distanţă, se află turnu-clopotniţă alcătuit dintr-un parter deschis şi un foişor îngust cu arcade, prevăzut cu coif, îmbrăcat în şiţă. Turnul are un plan de formă pătrată şi are secţiunea de 3,0 m x 3,0 m în primul registru şi de 1,7 m x 1,7 m în registru superior. Are o înălţime de 5,30 m la nivelul de pornire a coifului şi de 8,10 m în total.

Biserica nu mai este folosită pentru serviciul divin de mai mulţi ani şi ca urmare patrimoniul artistic, într-o primă etapă, a fost adăpostit la biserica de zid din localitate, apoi la Catedrala ortodoxă din Târgu-Mureş şi în final la Protopopiatul ortodox. Remarcabile sunt cele patru icoane împărăteşti, realizate în secolul al XVIII-lea şi cercetate de Ioana Cristache-Panait. Pe o primă lucrare, „Iisus Hristos Învăţător" (65 x 52 cm), meşterul zugrav s-a semnat pe cartea ce o ţine deschisă Isus Hristos: *„Ion zug/gravul/ sin Gheorghe Cheş"*, despre care autoarea[15] se întreabă: *Să fie oare Ioan Chis, cu care Gheorghe zugravul lucrează, în 1785, la Răşinari?"*[16] A doua icoană, „Sfântu Nicolae", care în registrul superior are pe Fecioara Maria şi Iisus, a fost pictată în anul 1787. De la Troiţa provine şi icoana „Maica Domnului cu Pruncul" (52,5 x 65 cm), la care distingem decorul în relief din fundal, partea superioară cu vrejuri, profile de lalele, sau puncte, în acelaşi relief fiind şi marginea aureolelor. Remarcăm tratarea îngrijită a maforionului Sfintei Maria, fineţea în redarea volumelor a portretelor, dar şi a jocului de forme ale faldurilor.

În anul 1974, biserica precum şi turnu-clopotniţă reclamau urgente măsuri de renovare, ambele fiind într-o stare de degradare destul de avansată, datorită putrezirii învelitorii de şiţă, a căpriorilor, în proporţie de peste 80%, precum şi a pereţilor din bârne deplasate şi distruse prin mişcarea tălpilor de susţinere. Proiectul pentru consolidarea, protejarea şi repararea bisericii şi a turnului este realizat de ing. Szabó Ecaterina şi avizat de Departamentul Cultelor cu Avizul nr. 12496-9095/1975. Acordul de construire este dat de Consiliul Judeţean Mureş, prin autorizaţia nr. 392/10310/1975. Prin lucrările de restaurare bisericii i s-a redat înfăţişarea, pe cât posibil cea de odinioară, păstrându-se turnul-clopotniţă şi pridvorul, ulterior adăugate.

NOTE:

1. Ioan I. RUSSU, **op. cit.**, p.130-131.
2. **1332: „Deasemenea Petru preotul din Sânharomşag a plătit 12 dinari"; 1334: „Deasemenea Petru preotul din Sânharomşag a plătit patru banali vechi", DIR,** XIV, vol. III (1331-1340), p. 134, 198.

https://biblioteca-digitala.ro

3. SUCIU, C., **DILT,** , II, p.205-206.
4. IMREH István, PATAKI Jozsef, **Structura economică a satului secuiesc la sfârşitul secolului al XVI-lea, în Răscoala secuilor din 1595-1596. Antecedente, desfăşurare şi urmări,** Sub redacţia: Benkő Samu, Demény Lajos şi Vekov Károly, Bucureşti, Ed. Academiei R.S.R., 1978, p. 305.
5. **Buccow, 1760 -1762,** p.684.
6. **Recensământ, 1857,** p.380-381.
7. **Recensământ, 1880,** p. 254-255.
8. **Şematism, 1900,** p.436.
9. **Recensământ, 1910,** p.424-425.
10. **Recensământ, 1966,** p.108.
11. **Recensământ, 1992,** p. 191.
12. **Arhivele Naţionale, Direcţia judeţului Alba, fond Blaj,** pachet VIII, datat la 23 mai 1775.
13. **Şematism, 1900,** p.436.
14. **„... délre az unitáriusok kőtemploma, faharonglábbal; k-ről a görög-egyesülteké fából",** BENKŐ Károly, **op. cit.,** p.159.
15. Date obţinute din proiectul de restaurare a bisericii, din anul 1975.
16. Ioana CRISTACHE-PANAIT, **Biserici de lemn,** p.208-209.

SUMMARY

THE WOODEN CHURCH FROM TROIŢA DEDICATED TO THE „ST. ARCHANGELS"

The wooden church of village Troiţa, community Găleşti was placed in the former Romanian cemetery, whose stone monuments date from 1820. Dedicated to the memory of the Saint Archangels, the church has a rectangular plan, with a polygonal three sided apse hooked apse. The traditional bell tower was placed nearby. The church is small in size: 7,85 m long, 3,80 m wide, while the sides the apse are 1,50 m, 1,95 m and 1,73 m.

From documentary point of view the church was first mentioned in 1775 and also earlier in the conscription of 1760-1762, therefore we dare say it was built earlier. Later on a closed, short porch was added of fretwork wood. Threatened with disappearance, the church was saved in 1975 when the local county authorities undertook its renovation, bringing it to the present shape.

Not having a congregation, the church has not been used for years. Its valuables have been kept in various other places but the imperial icons painted by Ioan Chiş are absolutely outstanding.

https://biblioteca-digitala.ro

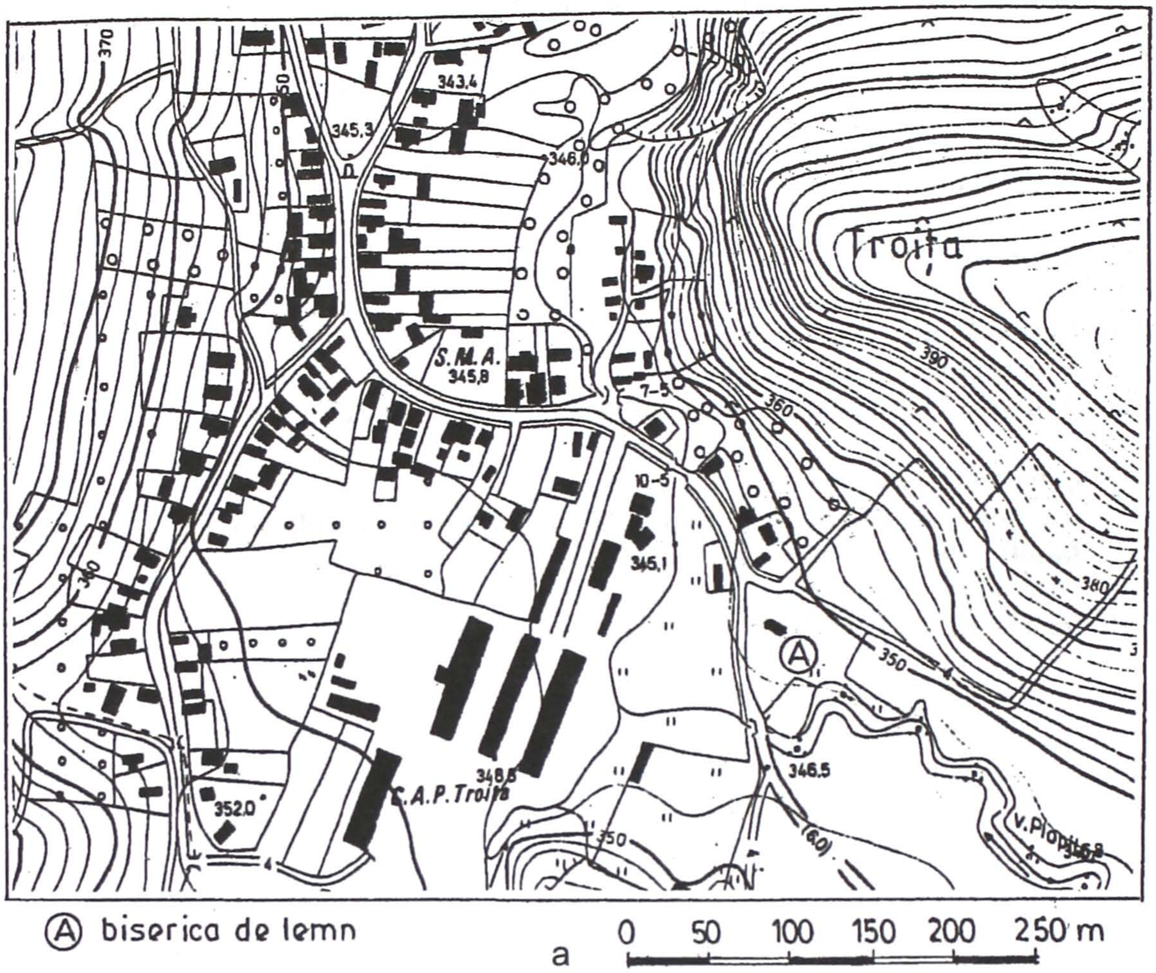

a

b

Troița. Biserica „Sfinții Arhangheli”.
a - Încadrare în zonă; b - Aspect general.

https://biblioteca-digitala.ro

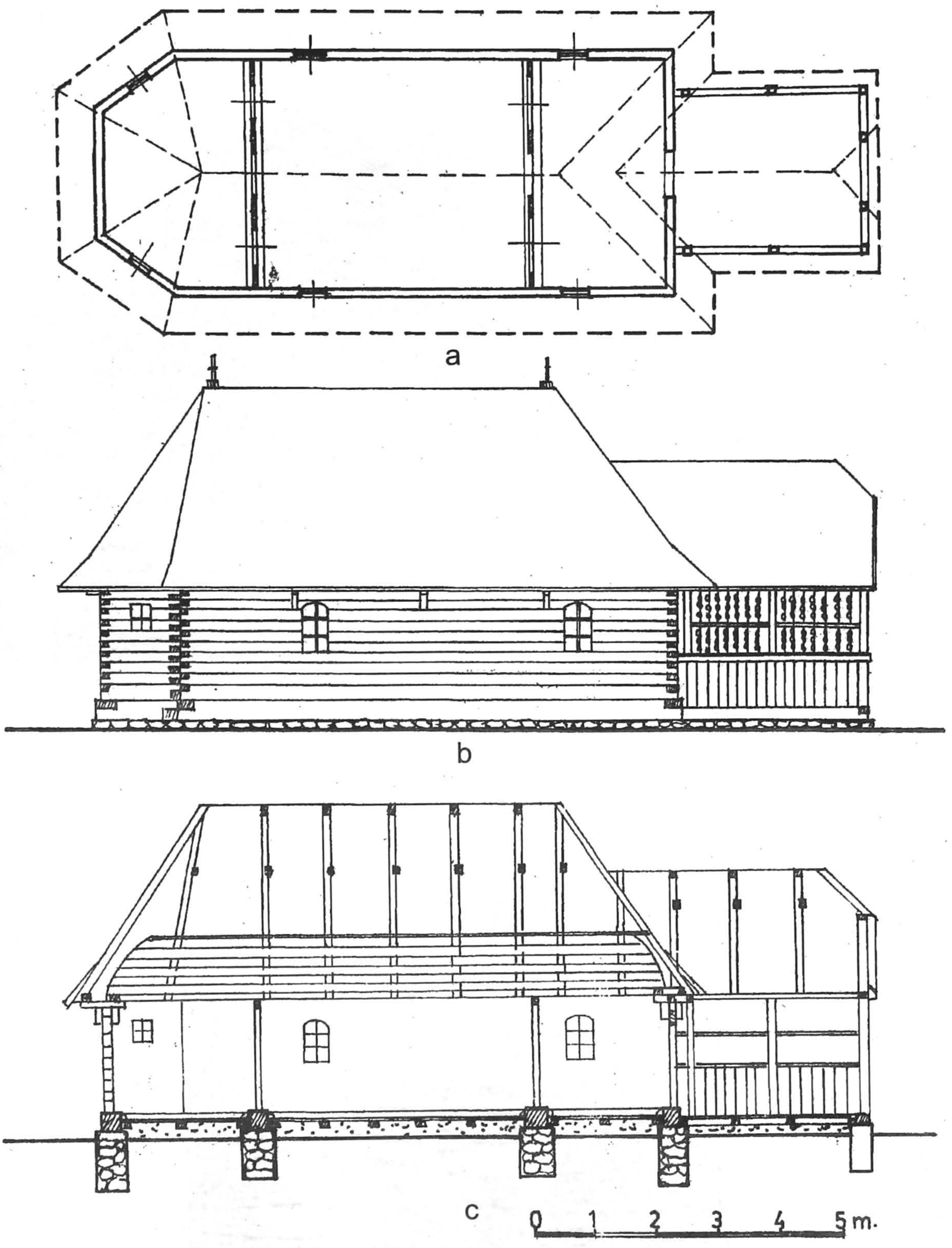

Troița. Biserica „Sfinții Arhangheli".
a - Plan; b - Fațada de nord; c - Secțiune longitudinală.

https://biblioteca-digitala.ro

a

b

Troița. Biserica „Sfinții Arhangheli” înainte de renovarea din 1975.
a - Vedere nord-vest cu pridvorul; b - Turnu-clopotniță.

https://biblioteca-digitala.ro

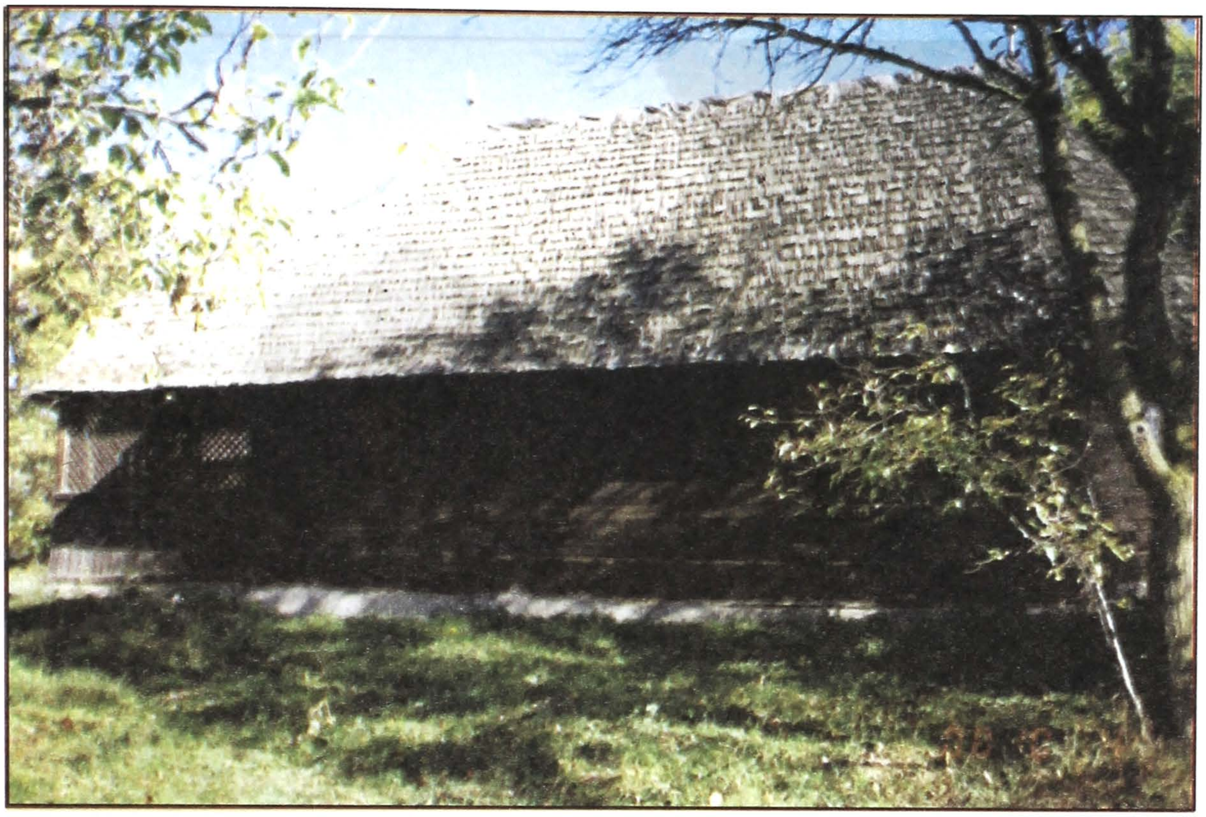

a

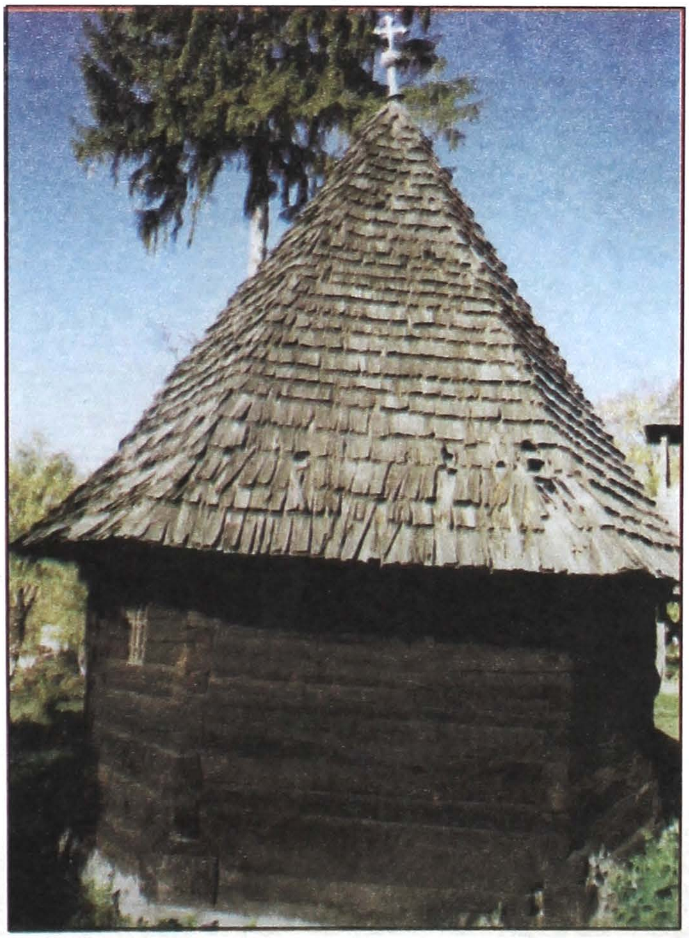

b

Troița. Biserica „Sfinții Arhangheli".
a - Vedere sud; b - Vedere est, absida.

https://biblioteca-digitala.ro

a

b

Troița. Biserica „Sfinții Arhangheli”.
a - Vedere nord-vest; b - Vedere sud-est.

https://biblioteca-digitala.ro

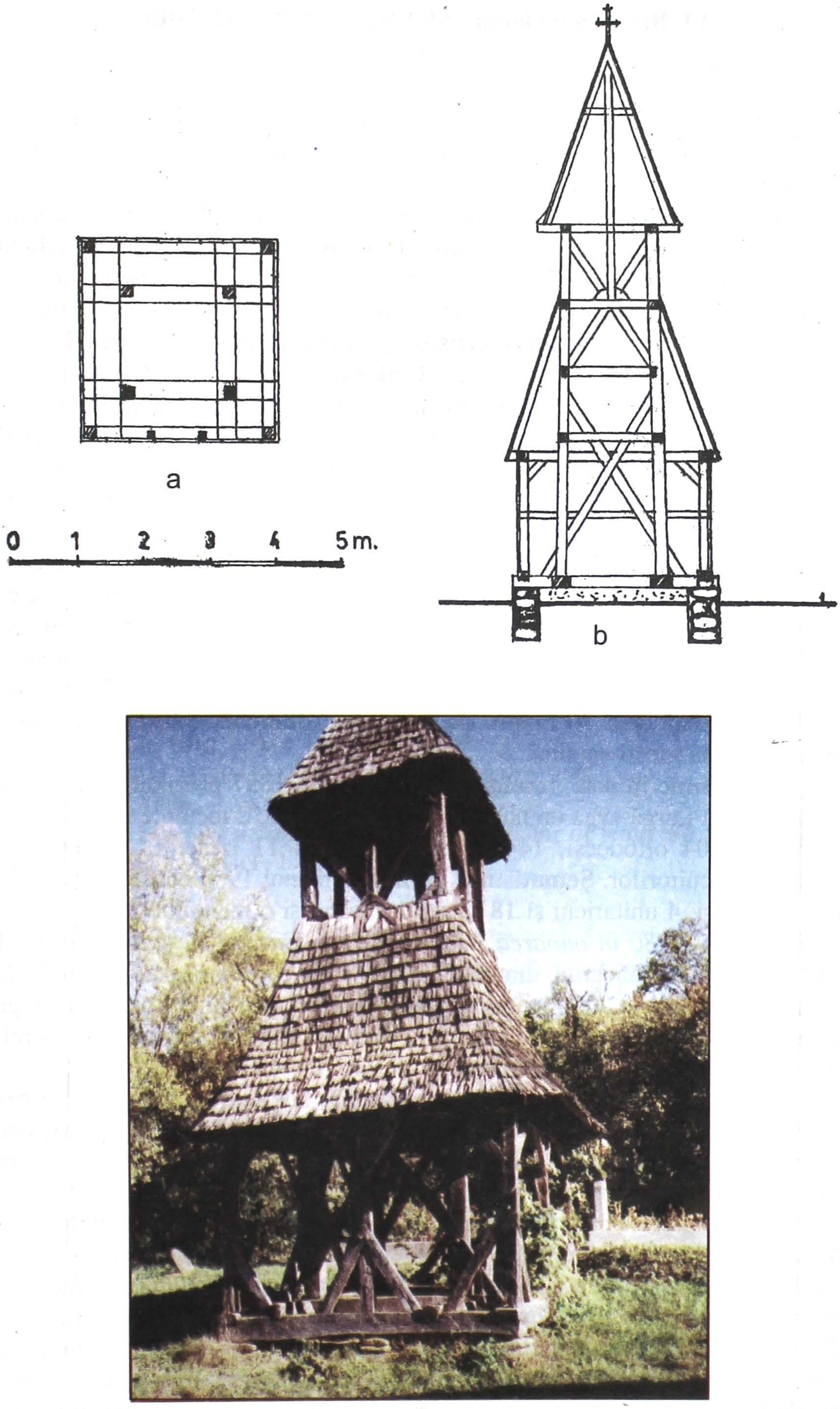

Troița. Biserica „Sfinții Arhangheli”. Turnu-clopotniță.
a - Plan; b - Secțiune; c - Aspect general.

https://biblioteca-digitala.ro

14. Biserica de lemn „SFÂNTU NICOLAE" din Valea Largă

Localitate rurală însemnată, centru de comună, Valea Largă se găseşte pe cursul inferior al pârâului Valea Morii, fiind doar la 5 km. distanţă de Zau de Câmpie şi doar la câţiva paşi de limita de vest a judeţului.

Valea Largă, odinioară Ţicud, Cicud, în ungureşte Mezőcikud, documentar îşi are prima atestare din anul 1332 ca **sacerdos de Chikud,** în anul 1334 ca **Khekud,** când preotul Pavel plăteşte 17 dinari şi 23 dinari montani. În anul 1339 revine sub forma de **villa Cheked,** în anul 1406 - **Zebed,** în anul 1461 localitatea face parte din categoria localităţilor româneşti ce pălătesc darea oilor: **1461 census quinquagesimalis de Cykod,** în anul 1522 este sub denumirea de **Czeked,** în anul 1733 - **Czikuid,** în anul 1750 - **Czekud,** în anii 1760-1762 - **Mezö Czikud,** în anul 1824 - **Czikugy,** iar în anul 1854 - **Czikud, Ţicud.**[1]

Ca veche aşezare românească, aici, începând cu secolul al XVIII-lea, în documente, întâlnim un însemnat număr de români. Conscripţia lui Clain, din 1733, înregistrează un număr de 80 familii de români[2] care aveau biserică, două case parohiale şi patru preoţi: popa Macavei (Machaia), popa Toader (Togyer), popa Mitre, toţi uniţi şi popa Precup (Praecup) ca preot neunit, deci ortodox, fapt ce ne determină să presupunem că o parte din cele 400 suflete sunt ortodocşi. Conscripţia din 1750 a lui Aaron[3] consemnează existenţa a 620 uniţi, care aveau biserică şi doi preoţi, ca în anii 1760-1762 conscripţia lui Buccow să înregistreze următoarea situaţie: uniţii cuprindeau 3 familii, având însă 3 preoţi, pe când ortodocşii însumau 128 familii, fără preot, dar aveau biserică.[4] În anul 1805, conscripţia ortodocşilor înregistrează doar 70 familii de ortodocşi,[5] diferenţa constând din cei care între timp au trecut la religia greco-catolică.

Mai darnic în date, recensământul din anul 1857 prezintă următoarea situaţie: localitate mare, Valea Largă avea un număr de 310 case cu 312 locuinţe şi un număr de 1561 locuitori, din care 104 ortodocşi, 1446 greco-catolici şi 11 izraeliţi,[6] românii constituind aproape totalitatea locuitorilor. **Şematismul jubiliar** din anul 1900 consemnează 1228 greco-catolici, 156 ortodocşi, 4 unitarieni şi 18 izraeliţi, făcând şi o menţiune privitoare la biserică: *„Bis. de lemn din an. 1780 în onoarea Adormirii Prea Curatei Vergure Maria"*[7] Încheiem datele statistice cu recensământul din anul 1910[8] care consemnează pentru Valea Largă următoarele date: 454 case şi 2396 locuitori, din care 2246 români, 19 maghiari, 6 germani şi 125 alţii. Pe religii situaţie este următoarea: 247 ortodocşi, 2098 greco-catolici, 14 reformaţi şi 10 izraeliţi.

Încă în ultimele decenii ale secolului al XX-lea, la Valea Largă existau trei biserici de lemn, situaţie unică în judeţ, din care două cu absida în trei laturi, nedecroşată („Sfântu Nicolae" şi „Cuvioasa Paraschiva") şi una cu absida decroşată, în cinci laturi („Adormirea Maicii Domnului".

Prima biserică care face obiectul analizei, „Sfântu Nicolae", potrivit tradiţiei, a fost adusă în anul 1836 din localitatea Boju, judeţul Cluj, *„...amintire pe care o păstrează şi sătenii despre biserica de pe deal".*[9] La rândul său, **Şematismul** din 1900 face menţiunea: *„Par.* (parohie) *conversă la an 1836. Bis. de lemn din an 1836, renovată în an 1898, în onoarea Prea Curatei Vergure Maria".*[10] Aşa dar, biserica a fost ridicată în cimitirul situat în partea nordică a localităţii, în anul 1836, fără să avem date despre trecutul ei până la data strămutării. Probabil, cu ocazia reconstruirii s-a procedat la extinderea bisericii pe latura de vest cu circa 3 m, spaţiu corespunzător pronaosului, peste care s-a adăugat clopotniţa. Costruită din bârne de lemn, biserica înscrie un plan dreptunghiular cu terminaţia estică, poligonală, în trei laturi, nedecroşată. De remarcat faptul că la întâlnirea pereţilor, ultimele bârne de sub cunună au console ce se termină sub forma „cap de cal", decoruri asemănătoare cu cele întâlnite la biserica „Înălţarea Domnului" din Săcalu de Pădure.

https://biblioteca-digitala.ro

Spaţiul interior al bisericii este acoperit cu o boltă semicilindrică, unică peste pronaos şi naos, pe când la altar, tot printr-o asemenea boltă, este retrasă de la linia pereţilor şi intersectată de un timpan, pe est. Prea multe date privitoare la biserică nu avem şi de aceea punerea în valoare a acestui monument ne este îngreunată, cu atât mai mult cu cât, s-a procedat la acoperirea pereţilor interiori şi exteriori cu tencuială. Cu ocazia remontării bisericii în anul 1836, se pare că s-a realizat şi ancadramentul actual al intrării, cu partea superioară încheiată într-o acoladă şi chenar cu profil crestat, ce se sprijină pe montanţi.

Prin realizarea tencuielii interioare, din nefericire au dispărut şi resturile decoraţiei picturală, realizată de zugravul Dimitrie Ispas din Gilău.[11] Uşile împărăteşti, cu uşcior în frânghie, prin repictare şi apoi vopsire, şi-au pierdut valoarea artistică anterior avută. La fel, au suferit degradări şi icoanele împărăteşti, aceea a lui Deisis provenind din secolul al XIX-lea, cu chenar în frânghie, la care aureola lui Iisus Hristos este realizată în grosimea lemnului, având şi un decor în zig-zag.

Ajungând într-o stare fizică deplorabilă biserica este demolată, în locul ei, între anii 1982-1991, construindu-se biserica de zid cu harmul „Pogorârea Sf. Duh".

NOTE:

1. SUCIU, C., **DILT,** II, p. 228.
2. **Clain, 1733,** p. 185.
3. **Aaron, 1750,** p.277.
4. **Buccow, 1760-1762,** p. 640.
5. M. VOILEANU, **Contribuţiune,** p.44.
6. **Recensământ, 1857,** p. 412-413.
7. **Şematism, 1900,** p. 380.
8. **Recensământ, 1910,** p. 448-449.
9. Ioana CRISTACHE-PANASIT, **Biserici de lemn,** p. 297.
10. **Şematism, 1900,** p. 380-381.
11. At. POPA, **Zugravi şi şcoli de zugravi ai bisericilor de lemn din Transilvania. Dimitrie Ispas din Gilău,** în **AMET,** 1965-1967, p.585.

SUMMARY

THE WOODEN CHURCH OF „ST.NICOLAS" FROM VALEA LARGĂ

According to local traditions, the church was brought to Valea Largă in 1836 from village Boju in county Cluj. Its shape is a rectangular plan with a three sided polygonal, hooked apse towards east. According to the Chart of 1990 the church was renovated in 1898. On the occasion of its new placement, the church was extended to the west with about three meters and the bell-tower was added above it. At the same time, the entrance framework was performed, under the form of an accolade and with an adorned frame.

The remains of the mural decoration, masterpiece of Master painter Dimitrie Ispas from Gilău were lost after the new external and internal plastering were finished.

https://biblioteca-digitala.ro

15. Biserica de lemn „CUVIOASA PARASCHIVA" din Valea Largă[1]

Este al doilea exemplar caracteristic tipologiei de biserici cu absida poligonală în trei laturi, nedecroşat, aflat la Valea Largă, după cel al monumentului „Sfântu Nicolae". A fost strămutată aici dintr-o altă localitate, potrivit înscrierilor dintr-un document, datat la 23 octombrie 1785, care relatează mărturia lui Petru Cristinas, preot greco-catolic, jurat al sinodului din Miceşti şi a lui Ioan Cristinovici, arhidiacon greco-catolic din Turda.[2] Lipsa unui indiciu mai concret privitor la biserică ridică unele semne de întrebare, întrucât edificiul strămutat poate fi şi cel care s-a păstrat sub hramul „Adormirea Maicii Domnului".

Forma şi dimensiunile reduse ale bisericii ne îndeamnă să o considerăm mai veche decât anul 1750, an intrat în tradiţie ca data ridicării acesteia de familia ctitorilor. Potrivit relatărilor Ioanei Cristache-Panait, familia Matieş, de loc din Râul Mare, a fost implicată în răscoala lui Horea din anii 1784-1785, unii membrii a familiei ajungând în temniţele Alba Iuliei, alţii sunt incriminaţi de a fi ajutat la prinderea conducătorilor răscoalei, precum Ion Matieş, Gheorghe Matieş, Vasile Matieş şi, mai ales Nuţu Matieş, căruia drept recompensă *„pentru abilitatea şi particulara fidelitate ce a arătat-o dânsul cu prinderea lui Ursu Nicula numit şi Horea"* devine libertin.[3] Urmaşi acestei familii s-au aşezat la Valea Largă, unde au construit biserica, tot ei renovând-o în anul 1850.

Realizată din bârne de lemn, pereţii înscriau cunoscutul plan arhaic, o navă dreptunghiulară, care spre est are o terminaţie poligonală în trei laturi, nedecroşaţă. În elevaţie biserica prezintă o boltă semicilindrică, unică pentru pronaos şi naos, retrasă de la limita pereţilor printr-o consolă, iar **„peste altar o boltă „trunchi de con" intersectată, pe Est, de timpanul tangent la peretele respectiv"**.[4] Încă înainte de dispariţie, biserica mai avea un fragment din friza Apostolilor, opera unui zugrav anonim, din Feisa. În anul 1984 biserica se afla în stare de paragină, ca în anul 1994 să fie în ruină, fără putinţa de a mai fi recuperată.

NOTE:

1. Date despre localitate şi situaţia demografică au fost prezentate în prima parte a studiului privind biserica „Sfântu Nicolae".
2. Ioana CRISTACHE-PANAIT, **Biserici de lemn,** p.296.
3. **Ibidem,** p. 297.
4. Ioana CRISTACHE-PANAIT, **Biserici de lemn,** p. 296.

SUMMARY

THE WOODEN CHURCH OF „PIOUS PARASCHEVA" FROM VALEA LARGĂ

Few data been preserved in respect of this church. According to certain evidence from 1785 the church was brought to the village of Valea Largă from another village. However, its shape and size make us consider it as belonging to times before 1750, which is considered traditionally to be the year of its building.

The church has a rectangular plan, with a polygonal three sided, hooked apse, covered with one semi-cylindrical vault that covers both the narthex and the nave, separated from the walls, under the shape of a corbel. In the last decades of the 20th century the church was so ruined that it could no longer be recovered.

https://biblioteca-digitala.ro

CONSIDERAȚII DE ORDIN GENERAL

Bisericile de plan dreptunghiular, cu absida poligonală, în general nedecroşată, constituie un grup destul de important în judeţul Mureş, format din 23 de exemplare, din care 15 cu terminaţia în trei laturi şi 8 cu terminaţia în cinci laturi. În cadrul grupei cu absidă nedecroşată analizăm doar cele 15 exemplare care au închideri în trei laturi.

Privind harta judeţului observăm că acestea se grupează la nord şi sud de râul Mureş, într-o zonă cu limitele răsăritene pe aliniamentul Reghin –Beica de Jos – Trei Sate şi apusene pe aliniamentul Valea Largă – Luduş – Târnăveni. Un grup însemnat îl întâlnim la sud de Târgu-Mureş, pe valea Nirajului, la Miercurea Nirajului, Crăciuneşti, Troiţa şi Sânişor. Un alt grup de biserici se află în zona Bandului, la Oroiu şi Petea, apoi pe valea Târnavei Mici la Chinciuş, Bobohalma şi Bernadea. Cele mai izolate sunt bisericile de la Răstoliţa, Lăpuşna şi Valea Largă, ele marcând limitele extreme între care se găsesc în ţinutul Mureşului.

Această formă de plan, simplă în dreptunghi şi cu absidă poligonală este şi ea arhaică, în genealogia lăcaşelor de cult ea marcând o evoluţie faţă de forma dreptunghiulară cu absida pătrată sau dreptunghiulară, căreia îi succede. În acest context este uşor de presupus că trecerea de la trei la cinci laturi s-a produs destul de repede, fără momente îndelungi de gestaţie. Planul de acest tip, cu absida în trei laturi, este întâlnit şi în alte locuri din Transilvania, cu deosebire în Sălaj, toate datând din secolul al XVII-lea sau începutul celui următor: biserica „Adormirea Maicii Domnului" din Ileanda (sec. al XVIII-lea)[1]; „Sfânta Maria" din Letca (1665)[2] ; „Sf. Arhangheli Mihail şi Gavril" din Negreni (sec. al XVII-lea)[3] ; „Sf. Arhangheli Mihail şi Gavril" din Pirosa (sec. al XVII-lea)[4] ; „Sf. Arhangheli Mihail şi Gavril" din Topliţa (sec. al XVII-lea)[5]. Bihorul e, de asemenea, reprezentat prin lăcaşurile „Sf. Arhangheli Mihail şi Gavril" din Luncasprie (1725)[6] şi „Sfântu Gheorghe" din Sitani-Băteşti (1738).[7]

Făcând o comparaţie între anii de construcţie constatăm că monumentele din Sălaj par a fi mai vechi decât cele de pe Mureş, cu cel puţin o jumătate de secol. O incursiune în ţinuturile Munteniei ne descoperă faptul că grupul bisericilor de acest tip acoperă un interval de timp destul de lung, la unele data construirii rămânând şi astăzi necunoscută. Între cea mai veche, cea din satul Lipia (com. Săpata de Sus, jud. Argeş), construită în 1632, şi cea mai „tânără", aceea din Găneşti (com. Retevoeşti, jud. Argeş), datată în 1834,[8] avem o perioadă de peste două secole. O asemenea dispoziţie planimetrică, se vede, a fost preferată în mai toate zonele ţării, ocupând un loc cuvenit şi în răsăritul Transilvaniei, ea găsindu-se într-un context arhitectural specific românesc. Preluarea acestei formule de plan s-a făcut pe un fond cu absida poligonală decroşată, care, după cât se pare, a fost preferat de mureşeni tuturor celorlalte tipuri. Similitudinile cu Sălajul şi Muntenia ne îndreptăţesc să vedem şi în acest caz un minunat exemplu de circulaţie a formelor de la o provincie la alta.

Pentru încadrarea tipologică, observăm că planimetric biserica din Răstoliţa e raportabilă la o serie de monumente din Muntenia, ce formează tipul I a şi b,[9] clasificarea rămânând general valabilă pentru bisericile cu absidă poligonală în trei laturi nedecroşate, din judeţul Mureş. Atât Virgil Vătăşianu cât şi Coriolan Petranu au depistat acest tip de plan şi în Moldova. Conform cercetărilor lui Atanasie Popa ele întrunesc caracteristici stilistice comune, fapt ce la determinat să le insereze în familia celor de tip II, a,[10] varianta cu trei laturi. În lanţul evoluţiei, bisericile de acest tip marchează, după cum observă V. Vătăşianu *„O etapă nouă ... când introduc, în locul altarului dreptunghiular sau pătrat, altarul poligonal"*[11] Procedând la o ierarhizare a monumentelor, Grigore Ionescu întocmeşte o tipologie, apelând în primul rând la *„formele pe care le-a arătat în decursul istoriei planul, acesta constituind de fapt elementul principal în stabilirea unei tipologii corecte"*.[12] De principiu, bisericile din ţinutul mureşean aparţin primei grupe, însă între ele există unele deosebiri, determinate prin amplasarea pridvorului şi iconostasului. Astfel, în cadrul grupei distingem mai multe feluri de

https://biblioteca-digitala.ro

amenajare a pridvoarelor: unele sunt situate în partea de vest a pronaosului, cum ar fi la bisericile din Beica de Jos, Sântandrei, Trei Sate, Troiţa; altele protejează doar latura sudică, cum întâlnim la edificile din Chinciuş, Petea, Crăciuneşti, Răstoliţa, Sânişor (vechea biserică); pentru ca apoi, într-un loc, acesta să fie pe partea vestică şi cea sudică a pronaosului (biserica „Intrarea în biserică" din Oroiu) şi, în sfârşit, elementul în discuţie îmbrăţişează laturile de vest şi de sud ale bisericii, cum întâlnim la Lăpuşna. La încadrarea tipologică s-a luat în considerare starea actuală, chiar dacă unele au pridvoare ulterior adăugate construcţiei propriu-zise a bisericii, ca în cazurile de la Sântandrei, Petea, Sânişor, Răstoliţa şi Oroiu. La înserarea clădirilor în tabelul lui Grigore Ionescu s-a avut în vedere şi poziţia iconostasului, ca element de compartimentare a spaţiului interior. Dacă la biserica „Sf. Nicolae" din Lăpuşna iconostasul e amplasat la colţurile rezultate din îmbinarea laturilor de sud-est şi nord-est cu pereţii naosului, la celelalte edificii acest element este amplasat mai spre vest, obţinându-se o creştere a spaţiului absidei altarului în zona proscomidiei şi diaconiconului.

Pe temeiul datelor ce le cunoaştem, putem încadra monumentele în următorul tabel tipologic:

Grupa 1, poziţia 1.2.2. – bisericile de la Sântandrei, Trei Sate, Beica de Jos;

Grupa 1, poziţia 1.3.2. – bisericile de la Chinciuş,[13] Petea, Crăciuneşti, Răstoliţa, Sânişor.

Grupa 1, poziţia 1.4.1. – bisericile de la Lăpuşna, Oroiu (Intrarea în biserică).

La acoperişurile interioare remarcăm bolta semicilindrică, concepută pentru acoperirea spaţiului mare al pronaosului şi naosului. Ea este întâlnită la toate monumentele, dar este întrebuinţată când exclusiv pentru a acoperi pronaosul şi naosul, când numai naosul. Boltă semicilindrică unică pentru aceste două spaţii găsim la bisericile din Sântandrei, Petea, Crăciuneşti, Lăpuşna, Oroiu, Chinciuş. La Petea şi Oroiu, de exemplu, în dreptul planului de naştere deschiderea bolţii e mai mică decât lărgimea dintre pereţi. Bolţi semicilindrice pentru acoperirea naosului sunt la cele din Răstoliţa şi Sânişor. Fiecare boltă dispune de o structură, un schelet de lemn compus din arcuri, fie pe intradosul, fie pe extradosul ei, numărul acestora fiind legat de lungimea bolţii. La Petea, înainte de a fi alungită clădirea, fuseseră trei arcuri, iar acum sunt patru, fiecare arc având planul naşterii pe o blană robustă situată la nivelul ultimei cununi. La Oroiu, intradosul bolţii e armat cu ajutorul a opt arcuri, ale căror capete stau pe o grindă alăturată ultimei cununi a pereţilor.

Cel mai mic spaţiu interior, al absidei altarului, are şi el acoperiş propriu, la care a trebuit să se ţină seama de unii factori ca forma poligonală, nedecroşarea laturilor de nord-est şi sud-est ale absidei, poziţia iconostasului în raport cu colţurile naosului. Astfel, forma poligonală a determinat alegerea sistemului de boltire cu pânze curbe, de formă triunghiulară şi trapezoidală, care alăturându-se dau naştere unui semicerc. Prin amplasarea iconostasului mai spre vest, racordarea acoperişului în formă de sfert de sferă deasupra poligonului se face în chip nemijlocit la bolta semicilindrică a naosului. Astfel nu a mai fost necesară introducerea unui element în plus, care ar fi complicat lucrurile, cum s-a întâmplat la biserica din Petea, unde cele trei pânze ale poligonului, una trapezoidală şi două triunghiulare, se raportează la bolta tronconică, care la rândul ei se omogenizează spre vest cu diametrul bolţii semicilindrice a naosului. De menţionat că bolta tronconică are planurile naşterilor pe mici policioare practicate la nivelul ultimei cununi, iar spaţiile de sub ele au rol de proscomidie şi diaconicon. La bisericile de la Sântandrei, Lăpuşna, Oroiu, Răstoliţa, Chinciuş, de exemplu, acoperişurile în sfert de sferă din pânze triunghiulare şi trapezoidale ale poligoanelor au diametrul egal cu cel al bolţilor în leagăn din naos, fapt pentru care ele se acomodează direct acestora din urmă, fără nici o cezură. Şi totuşi monumentul de la Răstoliţa face excepţie, pronaosul acestuia fiind închis deasupra cu o calotă pe plan octogonal, formată din nervuri care duc la un tavan mic, cu contur octogonal, aidoma celui întâlnit la Săcalu de Pădure, după cum vom arăta la momentul potrivit. Intrările sunt situate fie pe peretele sudic, fie pe cel de vest, la care ancadramentele, precum cele de la Oroiu şi Petea, se remarcă

https://biblioteca-digitala.ro

printr-o bogată decorație sculptată cu motive originare, regăsibile când la un monument, când la celălalt. În cazul bisericii de la Răstolița mai întâlnim încă o intrare, pe latura nordică, a cărei existență am încercat să o explicăm.

Toate bisericile aparținătoare grupului au fost construite fără turn-clopotniță, cele existente azi, deasupra pridvorului apusean şi deasupra celui de pe latura sudică, fiind creații ulterioare. Deosebită este clopotnița bisericii de la Răstolița, ale cărei trăsături aparte constau în faptul că ea înfățişează în plan o trecere aidoma oricărei clopotnițe concepută şi realizată independent de planul bisericii. Unele biserici au turnul clopotniță aparte, construite în colțul de sud-vest al pronaosului, precum la Crăciuneşti, Chinciuş, iar într-un caz, la Petea, la sud-est de absida altarului. O excepție o constituie biserica din Oroiu, a cărui turn construit probabil cu pridvorul se află atât de aproape de latura apuseană a pronaosului, încât a făcut posibilă amenajarea unui mic pridvor.

NOTE:

1. Ioana CRISACHE-PANAIT şi Ion SCHELETTI, **Bisericile de lemn din Sălaj,** în **BMI,** 1971, nr. 1, p.36.
2. Ioana CRISACHE-PANAIT, **Cu privire la bisericile de lemn ale Sălajului,** în **Monumente istorice bisericeşti din Eparhia Oradiei. Județele Bihor, Sălaj şi Satu Mare. Bisericile de lemn** (În continuare: **Biserici de lemn ale Sălajului),** Oradea, 1978, p.338-339.
3. **Ibidem,** p.352.
4. **Ibidem,** p. 365-366.
5. **Ibidem, p. 412.**
6. Ioan GODEA, **Județul Bihor,** în **Monumente istorice bisericeşti din Eparhia Oradiei. Județele Bihor, Sălaj şi Satu Mare. Bisericile de lemn** (În continuare: **Monumente din Eparhia Oradiei),** Oradea, 1978, p. 134-135.
7. **Ibidem,** p.173-174.
8. R. CREȚEANU, **op. cit.,** p. 40, 42.
9. **Ibidem,** p.10.
10. At. POPA., **Caracteristicile stilistice,** p. 706.
11. V. VĂTĂŞIANU, **Contribuție tipologie,** p. 31.
12. G. IONESCU., **Tipologii,** p.31.
13. Spațiul acoperit nou creat între fațade şi stâlpii de susținere a structurii acoperişului nu îl putem considera pridvor, fiind rezultatul unei înnoiri ulterioare, pricinuite de înlocuirea învelitorii originare din şindrilă, degradată, cu una de țiglă, mult mai grea, necesitând ca atare introducerea unor elemente portante suplimentare.

https://biblioteca-digitala.ro

III.

BISERICI DE PLAN DREPTUNGHIULAR CU ABSIDA NEDECROŞATĂ, ÎN CINCI LATURI

1.Biserica de lemn „SFÂNTA MARIA" din Band

Localitatea Band, importantă aşezare rurală şi centru de comună, este situată pe cursul mijlociu a pârâului Lechinţa (Comlod), pe drumul judeţean Târgu-Mureş – Band – spre Cluj-Napoca.

Band, sau Bandu de Câmpie cum era denumit până în perioada interbelică, ungureşte Mezöbánd, îşi are obârşia, documentar, încă din secolul al XIV-lea. Registrele de dijme papale pentru anul 1332 fac menţiunea: **„Petrus sac. de Brand** (Band) **solv 15 denarios"**, iar pentru anul 1334, la prima plată: **„Petrus sac. de Band solv 5 ban, verencenses et 14 chilaqueos"**.[1] Pe parcursul veacurilor, localitatea este atestată sub denumirile de **Baandh** în 1567, **Mezeo Band** în 1647, **Mezö Bánd** în 1760-1762 şi **Mezö-Bánd, Bandu** în 1854.[2]

O primă ştire despre românii din Band ne provine din anul 1699, când se face menţiunea: *„Aici nefiind preot aceşti credincioşi :"*, urmând numele a 10 săteni.[3] Conscripţia lui Clain din anul 1733[4] prezintă doar cele 100 familii de uniţi, fără ortodocşi, cu două case parohiale şi biserica care probabil era folosită în comun, având ca preoţi pe Toma (Thomas) şi Grigorie (Gregorius), al treilea popa Toader (Theodorus) slujind la ortodocşi. Tot unilateral prezintă situaţia şi conscripţia vicarului episcopesc Petru Pavel Aaron din anul 1750, în care sunt conscrişi 601 uniţi, cu biserică şi 2 preoţi.[5] Conscripţia confesională din anii 1760-1762 a lui Buccow,[6] doar la puţin timp după cea din 1750, ne prezintă o situaţie aparte: doar 2 familii unite, deservite de un singur preot, fără a mai avea biserică, pe când ortodocşii cuprindeau 83 familii, având biserică, dar fără preot. Analizînd datele oferite de conscripţia lui Buccow cu cele anterioare, dar şi cele următoare, constatăm că cele 85 familii însumate de populaţia Bandului reprezintă o cifră îndoielnică. Cunoscut este faptul că primele decenii ale secolului al XVIII-lea cunosc grave epidemii de ciumă, care au diminuat numărul populaţiei din Transilvania, la Band fiind cunoscută epidemia din anii 1717-1719 care a făcut 459 victime. Cu toate acestea, aici, în anul 1722 sunt înregistrate 120 gospodării contribuabile,[7] deci o creştere atât de mare a numărului locuitorilor într-o perioadă de 40 ani nu poate fi acceptată. Diferenţa dintre cele două date o punem mai degrabă pe seama corectitudinii datelor oferite de conscripţia lui Buccow, care în numeroase cazuri s-a dovedit a fi incompletă şi incorect întocmită. Recensământul ortodocşilor din anul 1805[8] consemnează pentru Bandu de Câmpie 196 ortodocşi, care aveau ca preot pe Vasilie Moldovanu, hirotonit la 1798.

Dacă sursele documentare, la care ne-am referit până acum, au oferit date doar cu privire la români, din a doua jumătate a secolului al XIX-lea ele devin mai cuprinzătoare. În anul 1857, satul Band poate fi considerat ca o localitate mare, cu un număr de 498 case şi 500 locuinţe, fiind recenzaţi 2257 locuitori. Depăşea ca număr de case şi de locuitori unele actuale localităţi urbane din judeţ, precum Iernut care avea 1253 locuitori, Luduş cu 1305 locuitori, Sovata cu 1287 locuitori, sau chiar Târnăveni care avea doar 1857 locuitori. Din cei 2257 locuitori înregistraţi, pe confesiuni, componenţa era următoarea: 550 ortodocşi, 378 greco-catolici, 77 romano-catolici, 1223 reformaţi, 1 luteran, 1 unitarian şi 27 izraeliţi,[9] cei 928 români constituind 40,68% din totalul populaţiei. Doar la câţiva ani distanţă, în lucrarea dedicată ţinuturilor secuieşti, istoricul Orbán Balázs,[10] prezintă pentru Band următoarea structură: 2352 locuitori din care 559 ortodocşi, 380 greco-catolici, 100 romano-catolici, 1260 reformaţi, 3 unitarieni, 30 evrei, 2 luterani şi 18 alţii, deci românii constituiau 939 suflete, reprezentând o creştere numerică. Încheiem şirul datelor statistice cu **Şematismul jubiliar** de

https://biblioteca-digitala.ro

la 1900 care la cei 2824 locuitori prezintă pe confesiuni următoarea structură: 453 ortodocşi, 624 greco-catolici, ceea ce înseamnă că, sub rezerva corectitudinii datelor pe cele două confesiuni, numărul total al românilor de 1077 reprezintă o creştere, 159 romano-catolici, 1507 reformaţi şi 81 izraeliţi.[11] Tot **Şematismul** mai consemnează existenţa bisericii de lemn din anul 1770, cu hramul „Sfinţii Arhangheli".

De la început trebuie să ne exprimăm regretul că acest monument[12] nu mai există, el fiind demolat fără a se putea da o justificare verosimilă. **Şematismul Eparhiei Ortodoxe**, prezentat în „Îndrumătorul pastoral" pentru anii 1996-2000,[13] mai atestă existenţa bisericii de lemn din Band cu hramul „Sfânta Maria", ca ridicată la 1772, deci demolarea edificiului s-a produs mai târziu.

Privitor la acest monument arătăm că îl menţionează doar două documente: **Şematismul** din 1900, care indică data ctitoririi în anul 1770 şi o însemnare de pe un **Triod,** carte de cântări şi rugăciuni, tipărită la Blaj în anul 1771, prin „*... care se spune că această carte este dăruită bisericii din Mezeii Bandului de Savu, la 1771 martie 19".*[14] În afara documentelor citate, în cele trei conscripţii din secolul al XVIII -lea (1733, 1750 şi 1760-1762), toate anterioare anilor 1770 şi 1771, Bandul are în dreptul său trecută biserica. Dimensiunile ample ale edificiului dispărut ne îndeamnă să presupunem că acesta nu e unul şi acelaşi cu cel menţionat în cele trei conscripţii. E posibil ca acesta să fi luat locul altui lăcaş, mult mai vechi, care a fost degradat ori a fost demontat fiind prea mic şi necorespunzător pentru enoriaşii români din localitate în continuă creştere. De altfel, potrivit tradiţiei, la construirea sa a fost folosită o biserică adusă de prin zona Făgăraşului. Lucrările de ridicare a bisericii sunt încheiate în anul 1809, după cum indică epitaful pe pânză, cu o pictură de bună factură.[15] În acest sens amintim şi însemnarea istoricului ungur Benkő Károly care menţionează existenţa în localitate a *„bisericii vechi de lemn a greco-uniţilor"*, dar şi *„noua biserică de lemn a greco-neuniţilor"* adică a ortodocşilor,[16] care împreună cu celelalte biserici sunt situate în partea de sud a satului. Datorită stării fizice precare în care a ajuns biserica, în anul 1943, a fost propusă pentru a fi strămutată în altă localitate, dar, ulterior, monumentul a fost **„conservat şi restaurat în situ".**[17]

Planul acestui fost monument, cu mărimi de 20,60 m lungime şi 7,0 m lăţime, chiar dacă era mai amplu decât al multor clădiri cu destinaţie identică, nu se distinge prin trăsături inedite, forme sale fiind, datorită mărimii, uşor de „citit". Monumentul avea un plan de formă dreptunghiulară, cu absida, nedecroşată, în cinci laturi. Spaţiul interior e determinat de pereţii construcţiei de lemn şi se înţelege că prin volumul ce-l avea asigura desfăşurarea serviciului divin în condiţii din cele mai bune. Interiorul îşi avea obişnuitele elemente de compartimentare, iconostasul fiind situat chiar pe colţurile răsăritene ale naosului, punct din care porneau laturile absidei. Ori cum, îmbinările bârnelor în sistemul de „coadă de rândunică", formă străveche folosită de români în arta lemnului, cu teşirea accentuată a capetelor acestora, au imprimat pereţilor absidei o tendinţă spre semicerc.

Având dimensiuni ample, acoperişurile interioare, evident, sunt în raport cu acestea. Cele două compartimente dreptunghiulare, pronaosul şi naosul, sunt cuprinse sub o boltă semicilindrică unică, dispusă în sensul axului longitudinal al clădirii. Desigur, lărgimea dintre pereţii de nord şi de sud a navei, de 7,0 m, a solicitat din plin priceperea meşterului în realizarea acoperişului interior, întrucât o deschidere de asemenea anvergură, în secolul al XVIII-lea, în construcţiile de lemn, ridica probleme de rezistenţă la propria-i greutate, şi de împingeri laterale cu efecte asupra sistemului constructiv. Cu toate acestea, prin slăbirea capacităţii de rezistenţă a pereţilor, urmate de împingerile laterale ale bolţii ce au condus la strâmbarea pereţilor, bolta s-a deformat, periclitând nu numai pictura, ci însăşi întreaga structură a clădirii. Pentru a preîntâmpina o asemenea situaţie meşterul a redus diametrul bolţii cu circa 35 cm. pe ambele părţi, astfel încât planul naşterilor să fie mai departe de pereţi, iar împingerile laterale, spera el, să fie uşor atenuate. Calculele s-au dovedit corecte, însă degradarea materialului de construcţie a ameninţat stabilitatea clădirii.

https://biblioteca-digitala.ro

Bolta semicilindrică era construită din scânduri aşezate longitudinal, prinse pe arcuri sau nervuri de lemn ascunse în pod. La capătul de vest, bolta se încheia cu un timpan semicircular. Absida altarului avea un acoperiş combinat, realizat dintr-o boltă tronconică care se racorda spre naos la bolta semicilindrică mare, iar spre poligonul absidei se unea cu conturul semicalotei confecţionată din două panouri triunghiulare. Semicalota avea planul naşterilor la aproximativ 35 cm. retrasă în interior faţă de laturile absidei, precum avea bolta semicilindrică a navei. Intrarea în biserică se afla pe latura apuseană a pronaosului şi era precedată de un pridvor, deasupra căruia se înălţa turnul-clopotniţă.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, însă înainte de anul 1882, specificat pe un clopot şi catapeteasmă, se procedează la extinderea edificiului spre vest, cu pridvorul şi clopotniţa. Forma interioară a bolţii este continuată şi deasupra noului spaţiu, intersectată totuşi de timpanul mai sus menţionat. În plan, trupul turnului, care răsare din învelitoarea acoperişului, era de formă pătrată, având toate laturile îmbrăcate cu scândură. Deasupra turnului se înălţa acoperişul de formă piramidală, cu baza în opt laturi, a cărui învelitoare se mula după acest contur, formând felii triunghiulare convergente la săgeata continuată cu crucea.

Anterior anului 1985 biserica a fost restaurată, prin înnoirea învelitorii din şindrilă a acoperişului şi repararea pereţilor. Pictura realizată în anii 1868-1882, într-o manieră mai modernă, practic era deteriorată, rămânând doar unele scene pe timpanul de vest şi bolta navei. Catapeteasma a fost realizată în 1882 într-o factură neoclasică, având sculpturi şi picturi reuşite.

NOTE:

1. ORBÁN, B., **op. cit.**, p. 208; SUCIU, C., **DILT**, I, p. 55.
2. SUCIU, C., **Ibidem.**
3. RANCA, I., **op. cit.**, p.4-5.
4. **Clain, 1733,** p. 179.
5. **Aaron, 1750,** p.280.
6. **Buccow, 1760-1762,** p. 684.
7. Alex. PAL-ANTAL şi A. CHERTEŞ, **Populaţia scaunului Mureş la începutul secolului al XVIII-lea,** în *Studii şi Materiale, III-IV*, Tg.Mureş, 1972, p.182, 195.
8. M. VOILEANU, **Contribuţiune,** p.88-89.
9. **Recensământ, 1857,** p. 352, 356, 360-361.
10. ORBÁN, B., **op. cit.**, p.10 – tabelul centralizator.
11. **Şematism, 1900,** p.4212.
12. Monument istoric prin H.C.M. nr. 1160/1955, poz. 3325.
13. *Îndr. past.*, XIX-XX, 1996-2000, Alba Iulia, 2000, p.313.
14. Eugenia GRECEANU, **op. cit.**, p.43.
15. Ioana CRISACHE-PANAIT, **Biserici de lemn,** p.163.
16. **„... a görög egyesültek ódon, - a görög nem egyesültek új fa temploma, mid négy a falu déli részében fekszik"**, în BENKŐ Károly, **op. cit.** p.309.
17. I. OPRIŞ, **op. cit.**, p.85 şi nota 292.

https://biblioteca-digitala.ro

SUMMARY

THE WOODEN CHURCH OF THE „VIRGIN MARY" FROM BAND

Unfortunately the monument from Band was meant to disppear, as it was demolished around 1996. The former church dedicated to the „Virgin Mary", was finished in 1770 and some prayer books mention it around 1771; however the earlier conscriptions mention a wooden church. Probably another building had replaced an earlier one, or these are years the church underwent enlargement works.

It used to have a large plan, 20,60 m length and 7 m width. It was a rectangular plan, with a five sided hooked apse, one half cylindrical vault covering the nave and over the altar consisting from a truncated cone shaped vault and two triangular panels. Later on, a bell-tower was added to the western wall, which bears a porch in its lower part, similar to one also met in Târgu-Mureş. The church was renovated in 1985 and a new shingle cover was added and this questions its premature disappearance.

There are a few scenes left from the slightly modern painting made in 1868-1882, especially on the western tympanum and on the ceiling vault.

https://biblioteca-digitala.ro

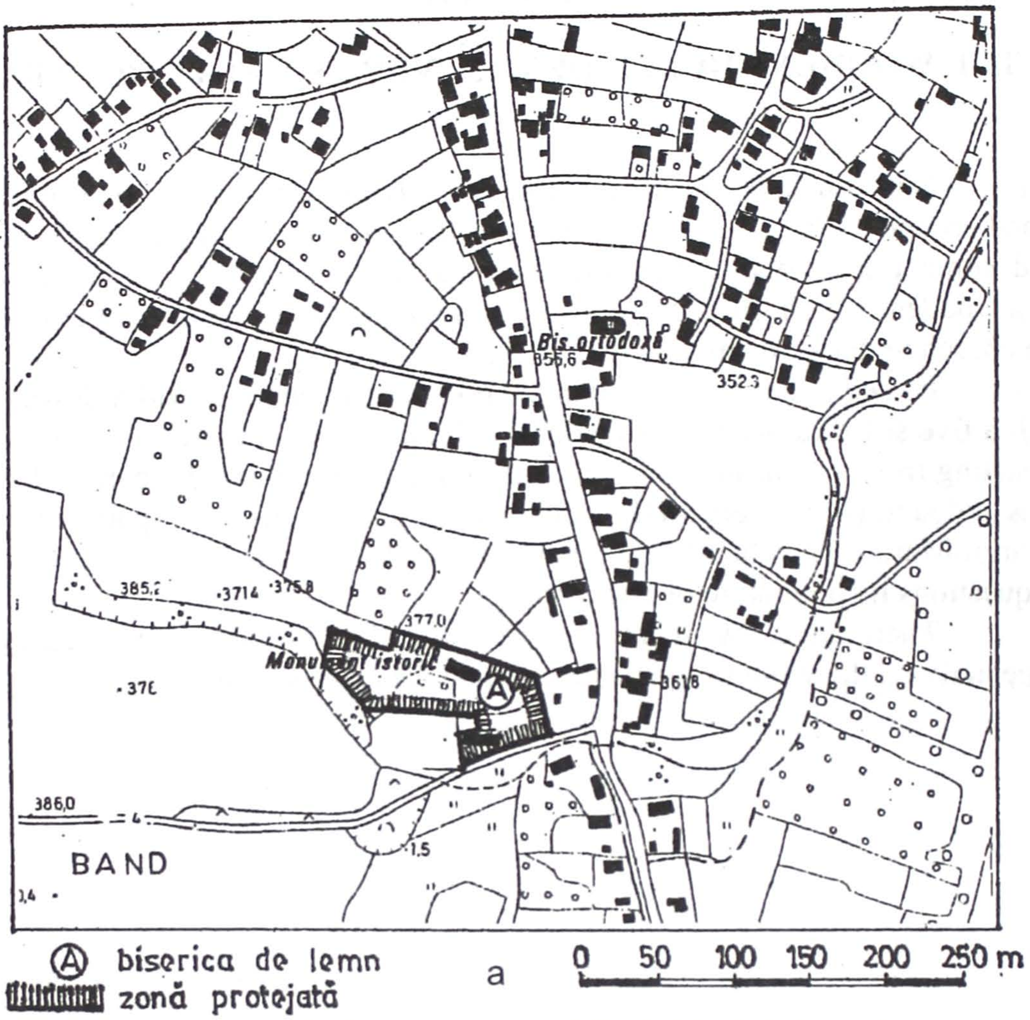

b

Band. Biserica „Sfânta Maria”.
a - Încadare în zonă; b - Aspect general după 1987.

https://biblioteca-digitala.ro

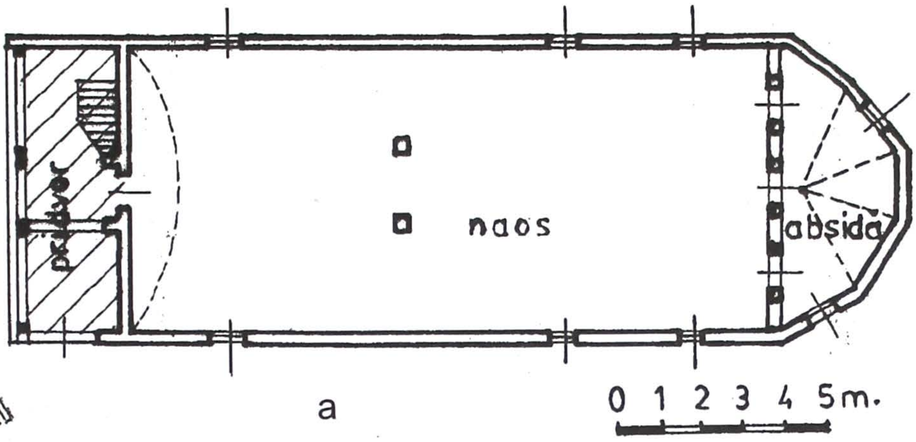

a

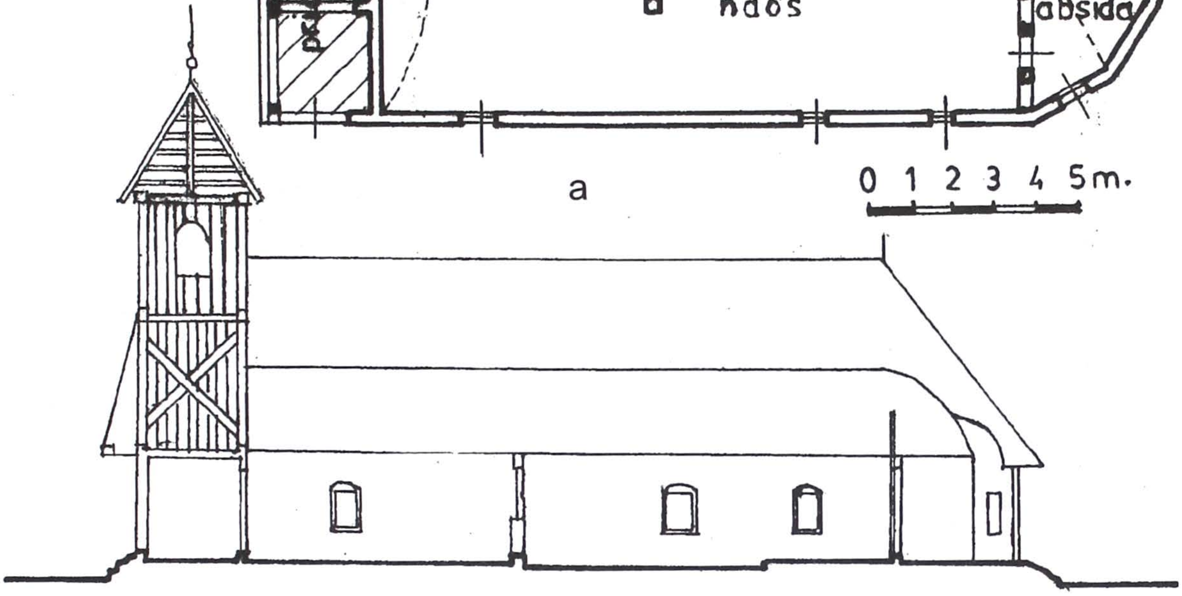

b

c

Band. Biserica „Sfânta Maria".
a - Plan; b - Secțiune longitudinală; c - Vedere sud-est.

https://biblioteca-digitala.ro

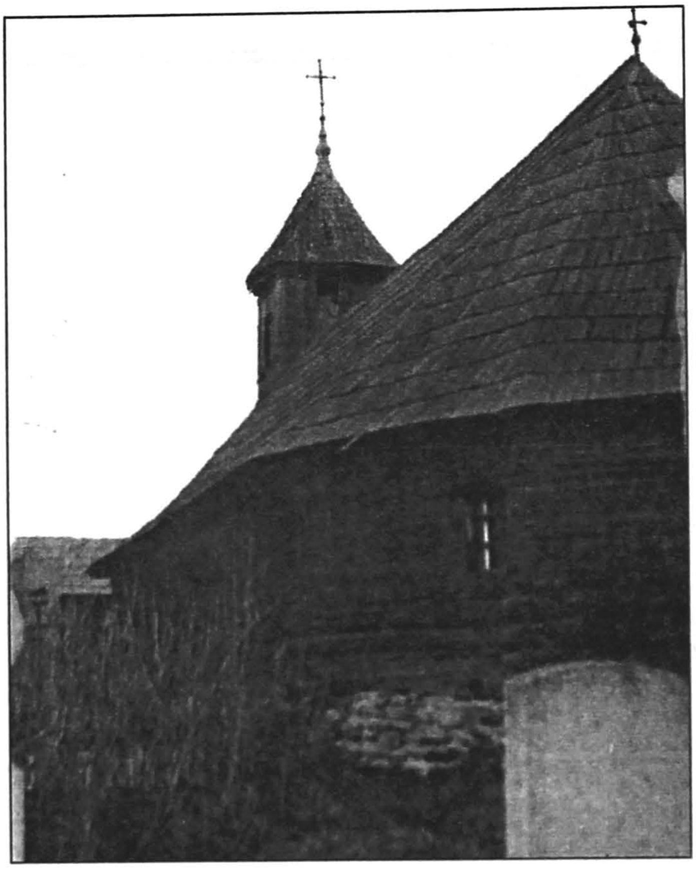

a

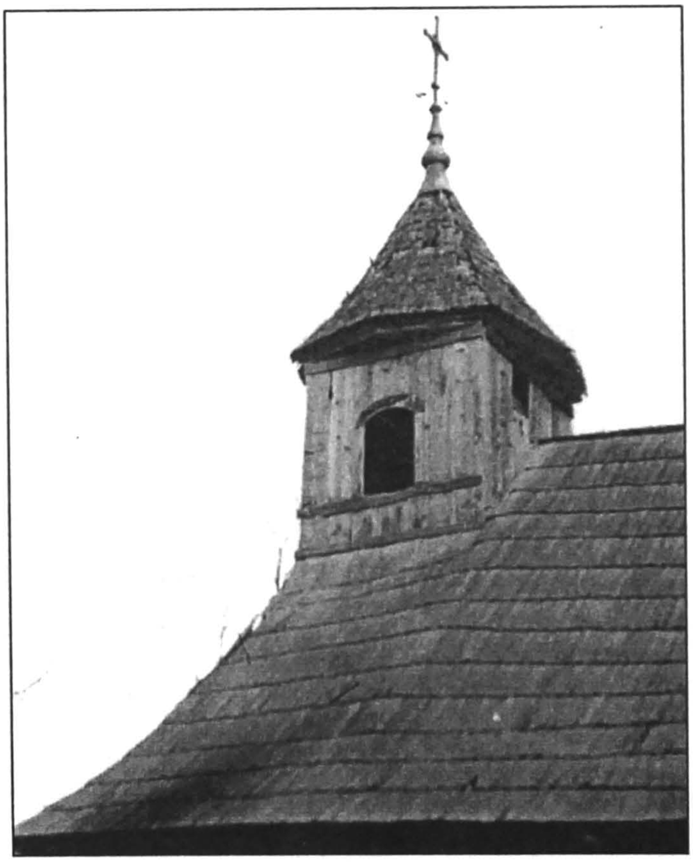

b

Band. Biserica „Sfânta Maria".
a - Vedere sud-est a absidei; b - Clopotnița.

https://biblioteca-digitala.ro

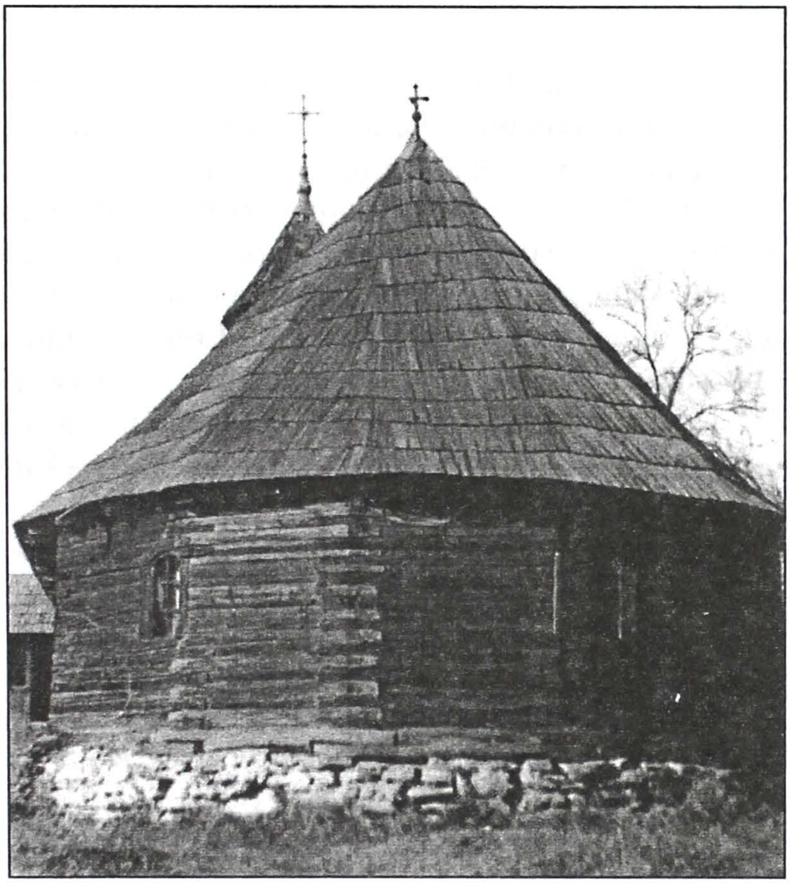

a

b

Band. Biserica „Sfânta Maria".
a, b - Absida după renovare.

https://biblioteca-digitala.ro

2. Biserica de lemn „SFÂNTA TREIME” din Logig

Component al comunei Lunca, satul Logig se află situat pe cursul superior al pârâului Fleţ, la nord de centrul de comună, lateral de drumul judeţean Reghin-Bistriţa.

Logig, în ungureşte Szászludvég, în germană Ludwigsdorf, îşi are începuturile documentare în anul 1332, fiind pomenit sub denumirea **pos. Luduegfalua,** ca localitate cu o însemnată populaţie săsească. Registrele de dijme papale din anul 1332 amintesc de un **sacerdos de Villa Ludvici, Villa Luduci,** preot fiind Hengmann, cel care plăteşte dijma în două tranşe.[1] În anul 1334 localitatea apare sub forma de **Luduig, cînd acelaşi Henczmann achită şapte groşi.** În anul 1388 localitatea ne apare ca **Lwdwegh,** în anul 1428 - **Luduegfalua,** în anul 1502 - **Ludwegh,** în anul 1733 - **Ledvid,** în anul 1750 - **Lodvig,** în anii 1760-1762 - **Szász-Ludvég,** în anul 1850 - **Ludvig,** iar în anul 1854 - **Ludvég, Ludwigsdorf, Logig.**[2]

Conscripţia anului 1733 a lui Clain ne oferă primele date mai concrete privitoare la existenţa românilor din localitate. Sunt consemnate 85 familii de uniţi,[3] adică 425 suflete, care aveau biserica de lemn, ca preot fiind popa Simeon. Cu cele 85 familii, românii din Logig, cu excepţia Sânmărtinului (92 familii) constituiau cea mai mare comunitate românească din fostul Arhidiaconat al Sânmărtinului. În schimb, conscripţia lui Petru Pavel Aaron din anul 1750 consemnează numai 300 uniţi, care aveau biserică şi un preot,[4] diminuarea, probabil, fiind cauzată de trecerea la vechea religie, ortodoxă, a numeroşi români, pe fondul mişcărilor confesionale ce au avut loc în veacul al XVIII-lea. Numai aşa se explică situaţia înregistrată de conscripţia lui Buccow, din anii 1760-1762, care consemnează: uniţii formau 17 familii (85 suflete), care aveau preot şi biserică, pe când ortodocşii reprezentau 68 familii (340 suflete) cu doi preoţi, dar nu aveau biserică,[5] deci în totalitatea lor românii formau 85 familii, cu 425 suflete.

După 95 ani, în secolul următor, recensământul efectuat în anul 1857 ne oferă importante date statistice, mai complexe, privitoare la localitate dar şi la numărul românilor. Logigul era o localitate mare, având înregistrate un număr de 161 case, cu 193 locuinţe şi 858 locuitori, fiind cea mai mare aşezare dintre actualele localităţi componente a comunei Lunca.[6] Pe confesiuni, cei 858 locuitori formau următoarea structură: 467 greco-catolici, 56 romano-catolici, 117 reformaţi, 210 luterani (saşii), 1 unitarian şi 7 izraeliţi, deci românii constituiau 54,40 % din totalul populaţiei. Aproximativ aceeaşi situaţie ne oferă şi **Şematismul jubiliar** din 1900, care, pe confesiuni, prezintă următoarea structură: 523 greco-catolici, 152 reformaţi, 172 luterani şi 5 izraeliţi. Tot **Şematismul** fece menţiunea privitoare la existenţa bisericii *„de lemn din an. 1837 în onoarea Prea Sântei Treimi”.*[7] Recensământul din 1930 consemnează existenţa a 537 români, 233 maghiari, deci o creştere numerică, şi doar 135 germani.[8] Cu toate că pe parcursul veacurilor populaţia românească din localitate a fost preponderentă, stăpânirea maghiară a preferat să prezinte localitatea ca o aşezare săsească (Logigul Săsesc) şi nu românească, aşa cum ar fi fost corect.

În privinţa istoriei bisericii, **Şematismul** consemnează anul 1837 ca dată când a fost ctitorită. Însă documentele vorbesc de existenţa lăcaşului încă din prima parte a secolului al XVIII-lea, după cum s-a văzut în anii 1733, 1750 şi 1760-1762. În această situaţie înclinăm să credem că în anul 1837 a avut loc strămutarea pe actualul amplasament a bisericii mai vechi, situată pe dealul învecinat.

De la început ne exprimăm regretul dispariţiei acestei biserici, ea fiind demolată în anii 1997-1998. Atunci când se construia biserica de zid în anul 1981, Ioana Cristache-Panait considera că a sosit *„... prilejul restaurării celei de lemn, în forma originară şi a recuperării decoraţiei pictate”,*[9] lucrare care ar fi necesitat înlăturarea tencuielilor interioare şi exterioare, refacerea bolţii semicirculare din lemn, precum şi restaurarea, completarea, picturii interioare. Numai că ridicându-se noua biserică de zid, alături de cea

https://biblioteca-digitala.ro

veche de lemn, aceasta nu a mai fost renovată şi speranţa autoarei a rămas neîmplinită. Sub pretextul că biserica este deteriorată şi ca urmare de nerecuperat, deşi fotografiile infirmă starea invocată, în anul 1997 Consiliul judeţean Mureş emite autorizaţia de desfiinţare,[10] iar biserica este demolată, pe locul unde aceasta era situată ridicându-se un obelisc ce-i pomeneşte existenţa anterioară. **Şematismul Eparhiei Ortodoxe**, publicat în „Îndrumătorul pastoral" pentru anii 1996-2000,[11] încă atestă existenţa bisericii de lemn cu hramul „Sfânta Treime", ca fiind ridicată în anul 1827.

Biserica înscria un plan de formă dreptunghiulară, care la capătul de est se termina cu absida, nedecroşată, poligonală în cinci laturi. Cu prilejul reconstruirii din anul 1837, capătul de vest al pronaosului este prelungit, câştigându-se un spaţiu suplimentar, deasupra căruia s-a realizat şi turnul-clopotniţă, preluând funcţia celui detaşat, existent până atunci. Releveul bisericii, realizat de teh. arh. Vultur Ioan, necesar în vederea obţinerii acordului de demolare, permite posibilitatea cunoaşterii mai îndeaproape a edificiului pierdut. Biserica avea deci o navă de formă dreptunghiulară, cu o lungime de 13,80 m, datorită şi extinderii pe direcţia longitudinală cu cei 2,80 m, spaţiu care cuprinde pronaosul în lungime de 6,70 m, la care uşor surprindem limita vestică anterior avută, precum şi naosul în lungime de 6,90 m. Lăţimea totală a edificiului era de 5,90 m. La capătul de est, din dreptul peretelui divizor al iconostasului, se afla absida poligonală în cinci laturi, nedecroşată, la care cele două laturi de pornire erau în lungime mai mare, de circa 2,60 m, pe când cele următoare erau mult mai scunde, doar de circa 1,0 m. În totalitatea ei absida avea o lungime de 2,90 m. Spaţiile interioare aveau o boltă semicilindrică, al cărui punct maxim de înălţime se situa la 4,20 m faţă de pardoseala constituită din scândură groasă de brad. Pe laturile de nord şi sud ale bisericii se aflau ferestrele, simetric aşezate, câte una pentru fiecare cele două părţi ale pronaosului, câte două la pronaos, în dimensiuni de 80 x 100 cm. şi 70 x 100 cm. şi trei ferestre la absidă cu deschideri de 50 x 70 cm. mărimea lor, ca şi amplasarea, demonstrând faptul că sunt o creaţie mai nouă, probabil cu ocazia renovării.

Tot cu ocazia strămutării, pereţii bisericii au fost tencuiţi în interior şi exterior, edificiul pierzând din valoarea artistică şi arhitecturală avută, concomitent cu acoperirea picturii anterioare rămase, care bănuim că cel puţin în parte o mai avea. Acoperişurile interioare dispuneau de o structură de nervuri care a făcut posibilă construirea pentru naos şi pronaos a unei bolţi semicilindrice comune, iar la altar trei panouri curbe care convergeau spre bolta navei.

Decoraţia picturală, realizată ulterior tencuirii interioare, o rezumăm la frizele cu Apostoli şi prăznicarele pictate în anul 1912 de pictorul Burani Emil. De remarcat sunt totuşi uşile împărăteşti, având coarde de struguri în jurul icoanelor ce înfăţişau „Buna Vestire", asemănătoare cu cele din bisericile de lemn de la Băiţa sau Reghin, aflate în apropiere, ele fiind un produs al meşterilor zugravi din secolul al XVIII-lea.

NOTE:

1. Pentru prima plată: **„Deasemenea Hengmann preotul din satul Logig a plătit trei sectini de argint şi (accea) din care un sectin face un pond şi jumătate"**; pentru plata a doua: **„Deasemenea Henchmann preotul din satul Logig a plătit cinsprăzece (banali) vechi şi de verece şi şase (dinari) mici"**, în **DIR**, XIV, vol.III (1331-1340), p. 126, 154.
2. SUCIU, C., **DILT**, I, p. 362.
3. **Clain, 1733,** p. 179.
4. **Aaron, 1750,** p.278.
5. **Buccow, 1760-1762,** p.634.
6. **Recensământ, 1857,** p. 388-389. Pentru celelalte localităţi situaţia era următoarea: Lunca – 116 case, 588 locuitori; Băiţa – 141 case, 868 locuitori; Frunzeni – 70 case, 436 locuitori; Sântu – 77 case, 451 locuitori.
7. **Şematism, 1900,** p. 324.
8. P. MUREŞANU, **op. cit.,** p. 158.

https://biblioteca-digitala.ro

9. Ioana CRISTACHE-.PANAIT, **Biserici de lemn**, p. 245.
10. Autorizaţia de desfiinţare nr. 3/4175 din 26.05.1997 a Consiliului judeţean Mureş.
11. *Îndr. past., 1996-2000*, vol. XIX-XX, Alba Iulia, 2000, p.307.

SUMMARY

THE WOODEN CHURCH OF THE „TRINITY" FROM LOGIG

The Jubilee Chart of 1900 signals the year 1837 as year when the church was completed but the constriptions of years 1733, 1750 and 1760-1762 had already mention it. Therefore it is supposed that in 1837 the church was moved to its present place and certain extensions werw done, towards the west.

It is regrettable that the church was demolished around 1997-1998. It used to have a rectangular plan with a five sided polygonal, hooked apse. In 1837 the narthex was extended and a bell-tower was built above, the whole edifice having 13,80 m in length and 5,90 m as width.

On the occasion of its recontruction on its last emplacement the walls were plastered inside and outside and that is when the church probably received its large standard windows. It might have also been the time when the internal painting was lost because it was re-painted again in 1912, in a more modern style, a work done by Master painter Burani Emil.

https://biblioteca-digitala.ro

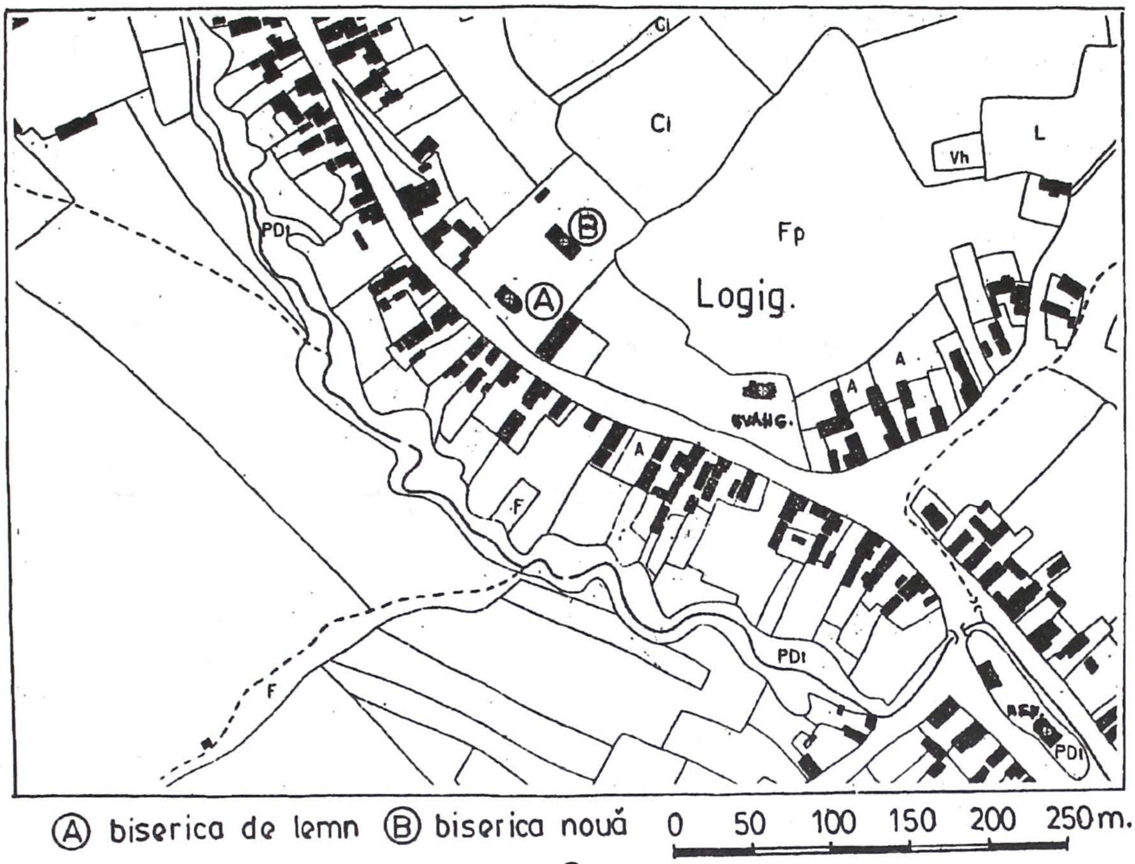

a

b

Logig. Biserica „Sfânta Treime”.
a - Încadrare în zonă; b - Locul unde se afla biserica.

https://biblioteca-digitala.ro

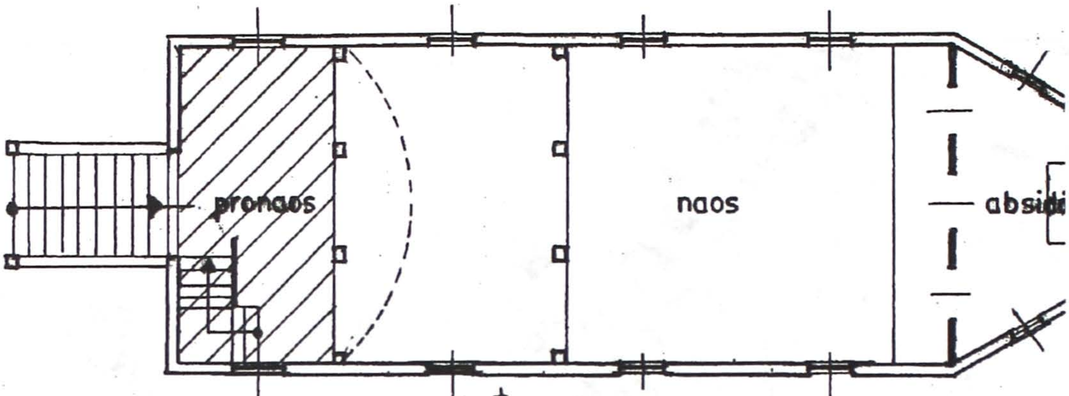

a

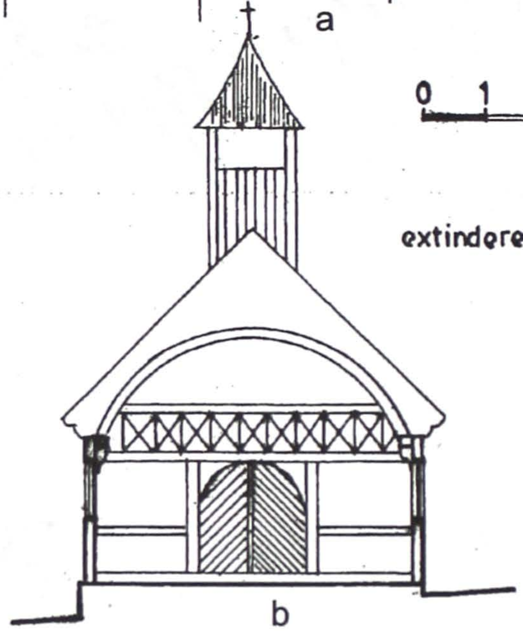

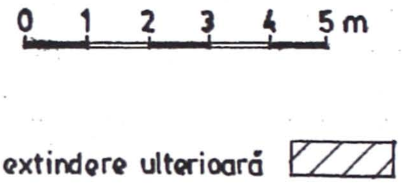

b

c

Logig. Biserica „Sfânta Treime” după releveul din 1997.
a - Plan; b - Secțiune transversală; c - Vedere general.

https://biblioteca-digitala.ro

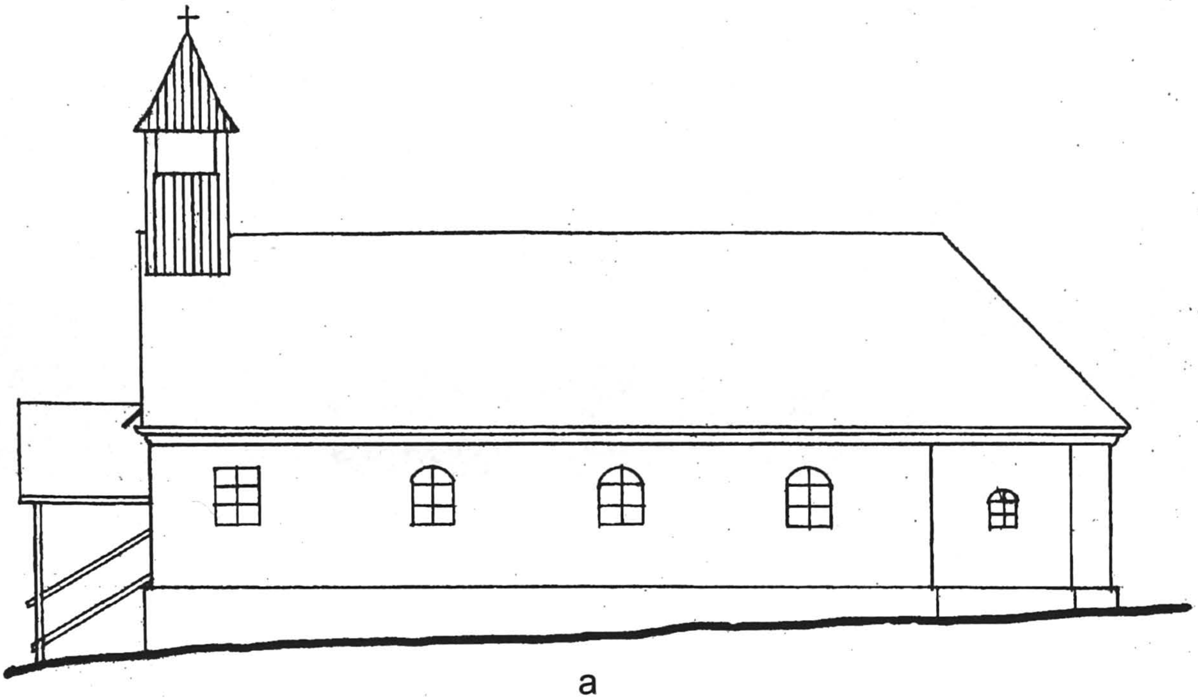

a

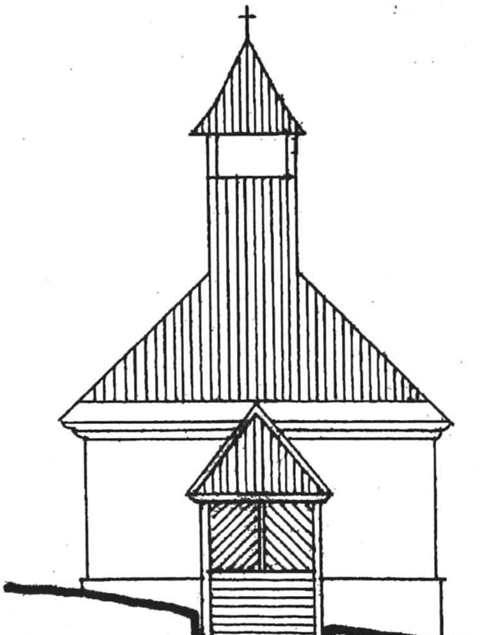

b

Logig. Biserica „Sfânta Treime”, după releveul din 1997.
a - Fațada de sud; b - Fațada de vest.

https://biblioteca-digitala.ro

a

b

Logig. Biserica „Sfânta Treime".
a - Vedere sud-est; b - Vedere sud.

https://biblioteca-digitala.ro

3. Biserica de lemn „SFÂNTU NICOLAE" din Mura Mare

Comunitatea sătească din satul Mura Mare, într-o anumită perioadă de timp, a avut în custodie două biserici de lemn, însă ca urmare a depopulării localității, una dintre edificii, cunoscută şi sub denumirea de „Biserica din Iara", s-a prăbuşit, fiind, mai apoi, reconstruită în incinta Muzeului Etnografic din Reghin. Următoarea biserică, ce poartă hramul „Sfântu Nicolae" aproape stă să se prăbuşească şi ea.

Component al comunei Gorneşti, satul Mura Mare este aşezat aproape de izvoarele pârâului Petrilaca, afluent al râului Mureş, la 12 km depărtare de Periş, pe drumul comunal ce face legătura cu drumul judeţean D. 135 A.

Timp de mai multe veacuri localitatea a purtat denumirea de Sidrieşu Mare, ungureşte Nagyszederjes, ca localitate cu o populaţie preponderent românească. Documentar o găsim atestată în anul 1359 sub denumirea **Zedryes,** în anul 1393 - **Zederyes,** în anul 1432 - **poss. Chedryes,** în anul 1439 - **Zederyes,** în 1505 - **poss. Magyar Zederyes et Olah Zederyes,** adică Sidrieşu Unguresc şi Sidrieşu Românesc, în anul 1733 localitatea este notată ca **Nagy-Szederjes,** adică Sidrieşu Mare, ca să-l deosebească de ce mic, ulterior întemeiat, în anul 1750 este notat tot aşa **Nagy Szederjes,** în anul 1824 denumirea este sub formula românească de **Szidirjás Máre,** în anul 1856 ca **Szidersa Mare,** iar în anul 1854 ca **Nagy Szederjes, Siderişu Mare.**[1]

În secolul al XVIII-lea localitatea Mura Mare avea o populaţie numeric destul de redusă, conscripţia din anul 1733 a lui Clain, consemnând doar cele 16 familii de uniţi, adică 80 suflete, care nu aveau biserică, dar aveau preot pe „Popa Pintye".[2] La numai 17 ani, conscripţia lui Petru Aaron, din anul 1750, consemnează ca existenţi 150 uniţi, deci o creştere destul de mare pentru o perioadă atât de scurtă, care o putem pune pe seama mişcărilor confesionale din acea perioadă. De această dată este menţionată şi biserica ca aparţinătoare uniţilor din localitate.[3] Conscripţia din anii 1760-1762, iniţiată de generalul austriac Buccow, ne prezintă date pentru cele două confesiuni româneşti: ortodocşii cuprindeau 21 de familii, fără preot, dar aveau în folosinţă biserica de lemn, pe când uniţii formau 3 familii care aveau doar preot.[4] Erau, deci, 120 locuitori români, în mod ciudat mai puţini decât în Mura Mică, întemeiată mult mai târziu, însă tot fără a cunoaşte raportul lor faţă de alte etnii.

Această lacună ne este compensată de recensământul populaţiei din anul 1857,[5] care ne oferă date mai complexe privid localitatea. Cu cele 33 case şi 32 locuinţe localitatea se situa printre cele mai mici aşezări, actuale componente ale comunei Gorneşti, fiind situată după Mura Mică care avea 31 case şi 29 locuinţe, faţă de Iara de Mureş cu 195-185, Gorneşti cu 166-235, Petrilaca cu 163-171, Periş cu 136-177, Pădureni cu 136 case şi 144 locuinţe etc. Cei 167 locuitori a localităţii Mura Mare, după religie erau formaţi din 159 greco-catolici, 6 romano-catolici şi 2 reformaţi, deci românii reprezentau mai bine de 95% din totalul populaţiei. În anul 1900 **Şematismul jubiliar** mai consemnează încă un număr mai mare de locuitori, din cele 250 suflete înregistrate 230 o formau greco-catolicii, deci românii, pe lângă care 3 romano-catolici, 8 reformaţi şi 9 izraeliţi.[6] Tot **Şematismul** mai consemnează existenţa **„Bis. de lemn din an. 1817 în onoarea s. Nicolae". Şematismul** din anul 1932 consemnează pentru localitate (de această dată ca Mura Mare), 334 locuitori, din care 328 români,[7] ca în anul 1992 numărul total al locuitorilor să fie doar de 80. [8]

Biserica „Sfântu Nicolae", situată pe dealul de la marginea satului, până în a doua jumătate a secolului al XX-lea a fost necunoscută în literatura de specialitate. Ea nu figura în lista monumentelor de cultură de pe teritoriul ţării noastre din anul 1955 şi nici în inventarierea din anii 1962-1965 efectuată de Eugenia Greceanu. Pe scurt, este înfăţişată de Ioana Cristache-Panait, oferind o primă imagine a acestei clădiri, care după plan, elevaţie şi unele elemente constructive, o pot aşeza în rândul arhitecturii noastre populare de lemn.[9]

https://biblioteca-digitala.ro

Potrivit tradiţiei locale, biserica a fost adusă pe la începutul secolului al XIX-lea din satul Comori, un reper în vederea stabilirea vechimii sale fiind inscripţiile de pe ancadrament care arată: *„ano 1817"*, an preluat şi de **Şematismul** de la 1900. Şi totuşi, afirmaţia că monumentul a fost adus de la Comori o punem sub semnul întrebării, deoarece din localitatea respectivă o biserică se găseşte la Lăpuşna. Mai degrabă putem afirma că monumentul se găsea deja la Mura Mare, în anul 1817 fiind realizate unele lucrări de renovare a părţii vestice. Nu putem trece cu vederea ştirile potrivit cărora, după cum am mai văzut, în anul 1750 Mura Mare avea biserica, atestată, din nou, de conscripţia lui Buccow din 1760-1762. Este de presupus că biserica e succesoarea alteia mai vechi, realizată în intervalul anilor 1733, când conscripţia lui Clain nu o menţionează şi conscripţia lui Petru Aron unde apare pentru prima dată, căreia, probabil, ia moştenit tipologia dar nu şi dimensiunile. Deci, în anul 1817, pe lângă o eventuală extindere spre vest, s-a procedat şi la amenajarea pridvorului închis, cu clopotniţă deasupra.

Planul bisericii este simplu, de formă dreptunghiulară, cu absidă poligonală în cinci laturi, decroşate, al cărei bârne din lemn de brad, cu o temelie de stejar, sunt cu mult mai vechi decât anul 1817. Interiorul bisercii este împărţit, potrivit obiceiului consacrat, în pronaos, naos şi absidă, spaţii delimitate de primez şi iconostas. Acoperişurile interioare prezintă o oarecare diversificare, prin faptul că în partea pronaosului apare tavanul, urmat la naos de bolta semicilindrică, ce se extinde până la absida altarului, ea alcătuind o semicalotă deasupra celui mai mic spaţiu. Pe latura apuseană a pronaosului se află intrarea, precedată de uşa pridvorului închis pe toate laturile cu scândură, iar la vest având trei deschizături arcuite cu rol de fereastră. Pridvorul deschis, de pe latura sudică, ce se sprijină pe patru stâlpi simpli, lasă impresia că a fost realizat odată cu biserica, faţă de pridvorul vestic, închis, cu rol de structură de rezistenţă pentru clopotniţă. Clopotniţa răsare din învelitoarea de şindrilă a acoperişului, pe partea apuseană. O simplă privire e deajuns să descoperim artificialitatea acestui element, faptul că este doar o improvizaţie, faţă de formele găsite la clădirile populare de lemn: armonie, echilibru, supleţe, tehnică îngrijită şi nu rareori plastică ornamentală.

Decoraţia picturală a fost realizată la sfârşitul secolului al XVIII-lea, dacă nu începutul celui următor, de Toader Popovici zugravul. Starea de conservare a picturii îngreunează analiza sa, păstrându-se doar unele fragmente din pronaos, precum scene cu „Adam şi Eva", „Dreapta judecată", pe bolta naosului, unele frânturi în absidă, precum friza Apostolilor de pe tâmplă.

Biserica „Sfântu Nicolae", formează; pe deal, un pitoresc edificiu arhitectonic, el este ameninţat însă cu dispariţia totală datorită degradării elementelor componente perisabile, îndeosebi învelitoarea din şiţă şi tălpile lipsite de o infrastructură adecvată. Restaurarea în forma originară a bisericii va dărui artei noastre o adevărată podoabă.

NOTE:

1. SUCIU, C., **DILT**, I, p.411.
2. **Clain, 1733,** p.190.
3. **Aaron, 1750,** p.278.
4. **Buccow, 1760-1762,** p.641.
5. **Recensământ, 1857,** p.384-385.
6. **Şematism, 1900,** p. 502.
7. **Şematism, 1932,** p.151.
8. **Recensământ, 1992,** p.
9. Ioana CRISTACHE-PANAIT, **Biserici de lemn,** p.222-223.

https://biblioteca-digitala.ro

SUMMARY
THE WOODEN CHURCH OF „ST. NICOLAS” IN MURA MARE

Local legends say that the church was brought from village Comori, on the valley of Gurghiu, at the beginning of the 19th century. This fact is supported by the frame of the door which bears the inscription „ano 1817”. However, we tend to believe that renovation and extension works to the west were performed in 1817, because another church was definitely brought from Comori to Lăpuşna. The size of the building its construction technology and system make us believe that the church is much older.

The building has a rectangular plan, with a five sided hooked apse, bearing a semicircular vault continued towards the altar with three curved strips. Few images have been preserved from the mural painting, some form the Apostles' frieze, probably work of Master painter Toader Popovici, from the 18th century.

Unfortunately, the church has been out of use and is thus exposed to decay.

https://biblioteca-digitala.ro

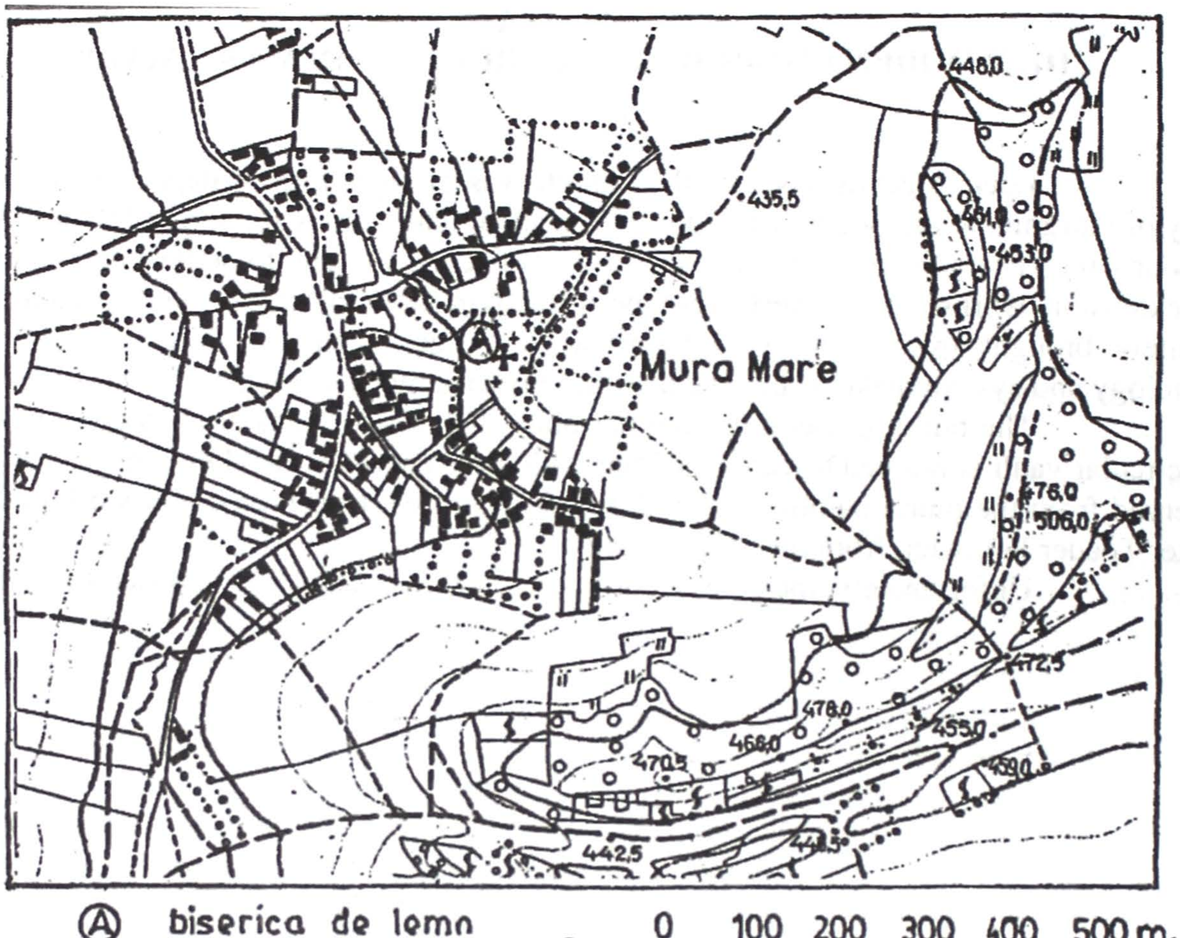

a

b

Mura Mare. Biserica „Sfântul Nicolae” între anii 1970-1980.
a - Încadrare în zonă; b - Aspect general cu pridvorul.

https://biblioteca-digitala.ro

a

b

Mura Mare. Biserica „Sfântul Nicolae” între anii 1970-1980.
a - Vedere nord-est; b - Vedere sud-vest cu pridvorul şi clopotniţa.

https://biblioteca-digitala.ro

a

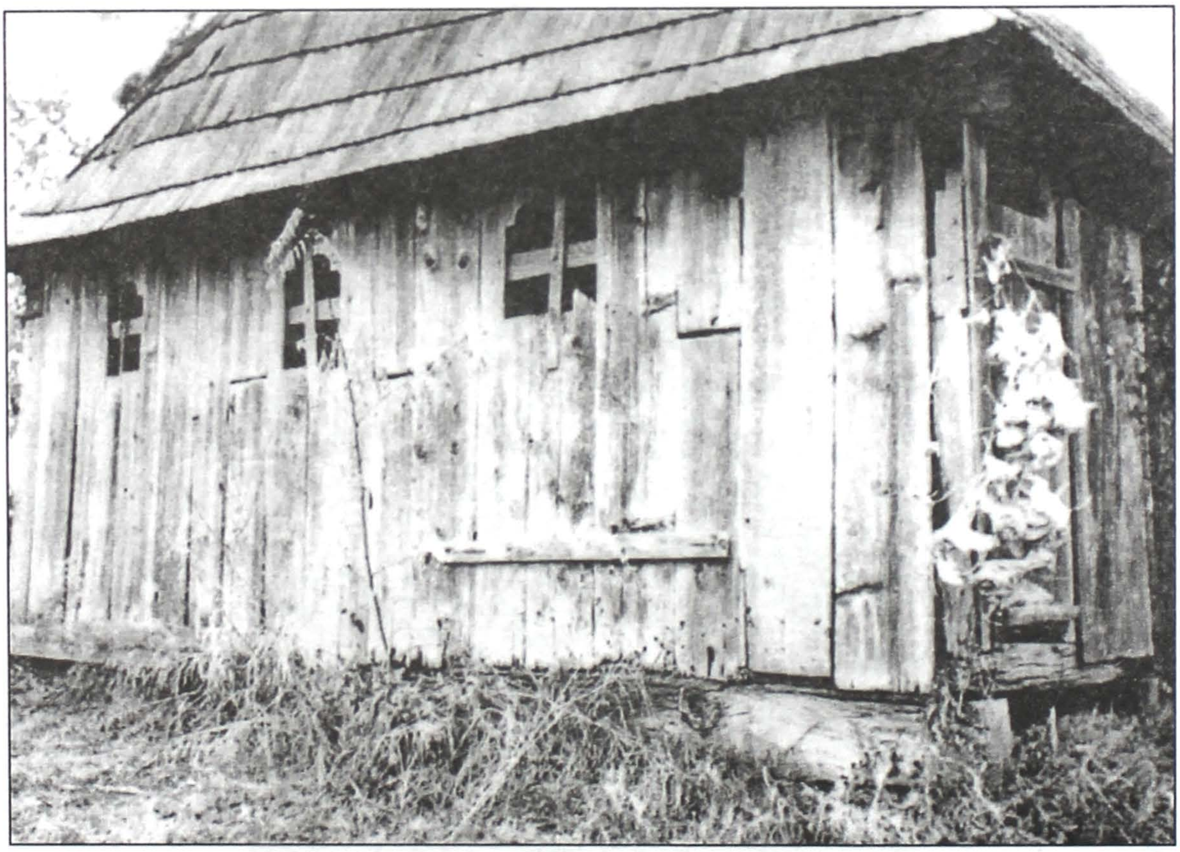

b

Mura Mare. Biserica „Sfântul Nicolae” între anii 1970-1980.
a - Vedere sud absidă; b - Latura de vest a pridvorului.

https://biblioteca-digitala.ro

4. Biserica de lemn „SFINȚII ARHANGHELI" din Sânmărghita

Sat component al comunei Sânpaul, localitatea Sânmarghita este situată pe malul drept al râului Mureş, fiind legată prin drum comunal de satul Dileu Nou învecinat şi cu bac peste Mureş spre Chirileu şi centrul de comună.

Este o localitate mică, documentar fiind atestată la 1408 ca **Zentmarghita,** în 1438 este amintită **poss. Zenthmargitfalua,** în 1461 localitatea este consemnată ca plătitoare a dării specifice românilor: **census quinquagesimalis de Zenthmarghita nobilium,** în 1468 - **Zenthmargytha,** în 1733 - **Szent Marghitha,** în 1750 - **Szent Margita,** în 1760-1762 - **Mező Sz(en)t Marghita,** în 1824 - **Szen Mergita**, în 1850 - **Szin Margita,** iar în anul 1854 ca **Mező-Szent-Margita, Sân-Margita.**[1]

Consemnarea de la 1461 adevereşte permanența covârşitoare, din vechime, aici, a românilor, forma de impunere fiind caracteristică comunităților româneşti. Având doar 25 de familii conscrise, în anul 1733,[2] Sânmarghita dispune totuşi de trei preoți, pe Simeon, Ion şi Ion, toți de confesiune unită. În anul 1750, conscripția românilor uniți a lui Petru Aaron[3] înscrie 127 suflete, care aveau biserică de lemn şi un preot, ca doar la scurt timp, în anii 1760-1762,[4] conscripția lui Buccow să înregistreze un preot unit, fără a avea credincioşi şi biserică şi 8 familii de ortodocşi, fără preot, dar care aveau biserica. Datele le considerăm incomplete, deoarece la o diferență de doar 10-12 ani era imposibil să se fi redus cu 87 numărul locuitorilor. Recensământul din anul 1857[5] ne oferă o primă apreciere a numărului de români, față de celelalte neamuri. Localitate mică, cu 52 case şi 57 locuințe, din cei 291, locuitori 240 o reprezentau românii greco-catolici şi doar 7 romano-catolici şi 35 reformați, adică maghiari. Ultima sursă documentară la care apelăm, **Şematismul jubiliar** din 1900 prezintă următoarea situație demografică: 240 greco-catolici, 18 reformați şi 5 izraeliți, numărul locuitorilor români menținându-se.

Tot **Şematismul jubiliar** dă de ştire că paroh era Gheorghe Răchită, de păstorirea căruia se leagă începerea matricolelor şcolare, începând cu anul 1826.[6] Față de aceste informații inscripția de pe spatele iconostasului aduce cele mai exacte precizări nu în legătură cu construirea clădirii, ci cu împodobirea ei, arătând că acțiunea s-a petrecut în anul 1838 şi este opera zugravului Porfirie lui Leon din Feisa. Lui Eugenia Greceanu[7] îi datorăm cunoaşterea textului pisaniei: *„S-au zugrăvit această sfântă biserică cu toată cheltuiala dumnisale Ana Hodăjița, fiind paroh satului Răchită Gheorghe coratăr Lițu Dumitru făt Vodă Ioan. Zugrav Porfiri lui Leon Feisa, anul 1838"*. În lipsa altor date privitoare la biserică, pentru datare luăm în considerare partiul, sistemul în care a fost construită, precum şi dimensiunile, care dacă le coroborăm cu anul 1733, când este atestat prima oară monumentul, atunci începuturile le putem plasa încă la sfârşitul secolului al XVII-lea.

Biserica, ce poartă hramul „Sfinții Arhangheli", se înalță pe o mică terasă de deal, pe care se profilează, având ca spațiu de protecție cimitirul, situat la nord de vatra localității, nu departe de ulița sătească. Planul bisericii e simplu, având o navă dreptunghiulară de 10,65 m lungime, 4,30 m lățime, cu înălțimea pereților de 1,70 m, având spre est absida poligonală în cinci laturi, nedecroşată. Bârnele din care sunt alcătuiți pereții se îmbină aidoma celor de la casele țărăneşti, în „coadă de rândunică", dând naştere consolelor crestate în trepte. Interiorul prezintă o înşiruire de încăperi. Prima încăpere, în care se pătrunde prin intrarea de pe latura vestică, este pronaosul în lungime de 3,10 m şi 4,30 m lățime. A doua încăpere, tot dreptunghiulară, naosul, e separată de pronaos de un perete ce se înalță până la planul naşterii bolții în leagăn, în lungime de 4,50 m. Spre est, imediat după iconostas, ajungem la cel mai mic spațiu, al altarului, de 2,80 m lungime.

Spațiul navei este închis în partea superioară cu o boltă semicilindrică unică, orientată pe axa est-vest. Deschiderea ei este egală cu distanța dintre pereți deoarece planurile naşterilor se află exact deasupra ultimei cununi de bârne. La absidă acoperirea este soluționată

https://biblioteca-digitala.ro

prin reducerea treptată a bolții în leagăn în raport cu poziția oblică a laturilor de sud-est și nord-est. Astfel, deasupra unei părți a absidei a apărut un acoperiș în formă de trunchi de con drept, iar spațiul rămas este intersectat de trei fâșii curbe.

Pe latura de sud a bisericii se află pridvorul construit pe lungimea pronaosului, a naosului și a două laturi de sud est a absidei. El nu are acoperiș interior, astfel că toată structura șarpantei bisericii și care îl acoperă poate fi văzută de aici. În afara legăturilor cu pereții bisericii efectuate după procedeul obișnuit în arhitectura populară, talpa care susține capătul răsăritean e unică și pentru latura sud-estică a absidei, ca și grinda de streașină integrată în structura consolei absidei. Acest detaliu înlătură ipoteza că pridvorul a fost introdus ulterior.

În partea de vest a bisericii se află clopotnița, ale cărei elemente de susținere independente sunt la 2,05 m de latura vestică a pronaosului. Între cele două construcții spațiul rămas, prin închiderile laterale, a devenit un pridvor și totodată cale de acces la intrare, ce are loc din pridvor pe ușa situată pa latura sudică a acestuia. De asemenea partea inferioară a clopotniței a fost închisă cu pereți perimetrali, la 60 cm spre vest, pe o lungime de 6,05 m, la nord pe linia peretelui bisericii, iar la sud pe linia stâlpilor de susținere a pridvorului. Accesul în acest spațiu are loc prin intrarea situată la capătul de vest al pridvorului de pe latura sudică a bisericii. Și totuși, cercetând edificiul, se constată realizarea ulterioară a clopotniței față de biserică, întrucât tălpile nu se leagă organic cu temelia clopotniței, fiind sesizabile unele improvizații, apoi la șarpantă, precum existența a două cruci la coama acoperișului. În concluzie considerăm că inițial biserica avusese un pridvor deschis în partea sudică și vestică, iar mai târziu partiul ei a fost completat, prin construirea sau mutarea unei clopotnițe alături de pridvorul apusean al pronaosului.

După cum s-a mai arătat, în anul 1838, pereții bisericii sunt împodobiți cu picturi de zugravul Porfirie lui Leon din Feisa.. Din nefericire, din veșmântul ce îmbrăca pereții au mai rămas câteva fragmente, scene religioase, precum și unele părți din chenare, ce conțin motivul rozetei sau panglici în val. Mai desluşim în navă câteva scene din viața lui Iisus Hristos, între care și „Cina cea de taină", precum și „Evangheliștii", iar în altar „Maria cu pruncul", „Sf. Troiță" sau teoria „Sfinților Părinți". De amintit friza Apostolilor precum și medalioanele cu „Evangheliștii" de pe ușile împărătești, opera aceluiași zugrav.

Declarat monument istoric încă din anul 1963, sub nr. 907 din 15.04.1963, monumentul reclama încă de atunci lucrări de reparare și consolidare, întrucât memoriile tehnice întocmite de ing. Szabó Ecaterina și teh. arh. Bágulj Ludovic prezentau numeroase degradări ale structurii portante, a acoperișului, inclusiv pierderea stabilității. Documentația tehnică, întocmită prin grija Episcopiei Ortodoxe Române de Alba Iulia, a fost promovată și avizată în anul 1981, lucrările de reparare fiind evaluate la 70.000 lei. Se cuvine ca totuși monumentul să fie restaurat la forma inițial avută, cu turnul-clopotniță alăturat bisericii și realizarea unui acoperiș unitar din șindrilă.

În aval de biserica de lemn, pe aceeași proprietate de la nr. 122, spre ulița de nord a satului, în anul 1995 s-a trecut la realizarea unei noi biserici din cărămidă, mai spațioase, cu speranța că locuitorii și autoritățile locale vor proteja și în continuare vechiul monument de lemn.

NOTE:

1. SUCIU, C., **DILT,** II, p.129.
2. **Clain, 1733,** p.186.
3. **Aaron, 1750,** p.279.
4. **Buccow, 1760-1762,** p.643.
5. **Recensământ, 1857,** p.404-405.
6. **Șematism, 1900,** p. 387.
7. Eugenia GRECEANU, **op. cit.,** p.46.

https://biblioteca-digitala.ro

SUMMARY

THE WOODEN CHURCH OF SÂNMĂRGHITA DEDICATED TO „THE SAINT ARCHANGELS”

Dedicated to the „Saint Archangels” the wooden church of Sânmărghita is located on a small hill side, in the cemetery neighboring the village at the north. An inscription dating from 1838 indicates the accomplishment of the internal painting while the 1733 conscription presents it as already existing; however the types contained place the monument as dating from the end of the 17th century.

Its plan is simple: one rectangular nave with a five sided polygonal hooked apse, wall beams joined as in peasant homes, swallow type, thus creating gradually dented corbel wings. The interior is covered with a unique half cylindrical vault with an opening equal to the distance between the walls, narrowing at the apse and crossed by three curved stripes.

The porch is placed on the southern side, was completed at the same with the church and so was the western wing, which was enlarged in time, including the bell tower.

https://biblioteca-digitala.ro

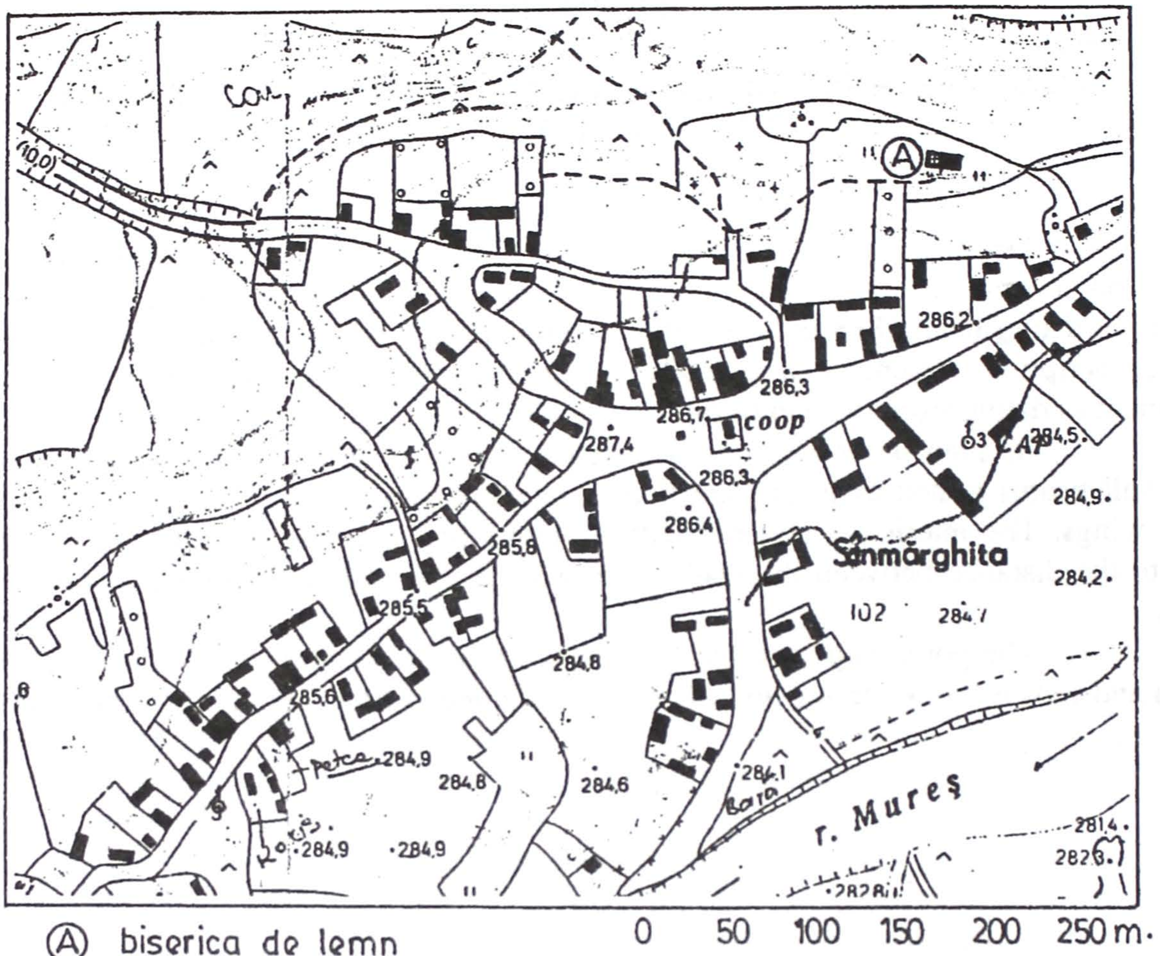

a

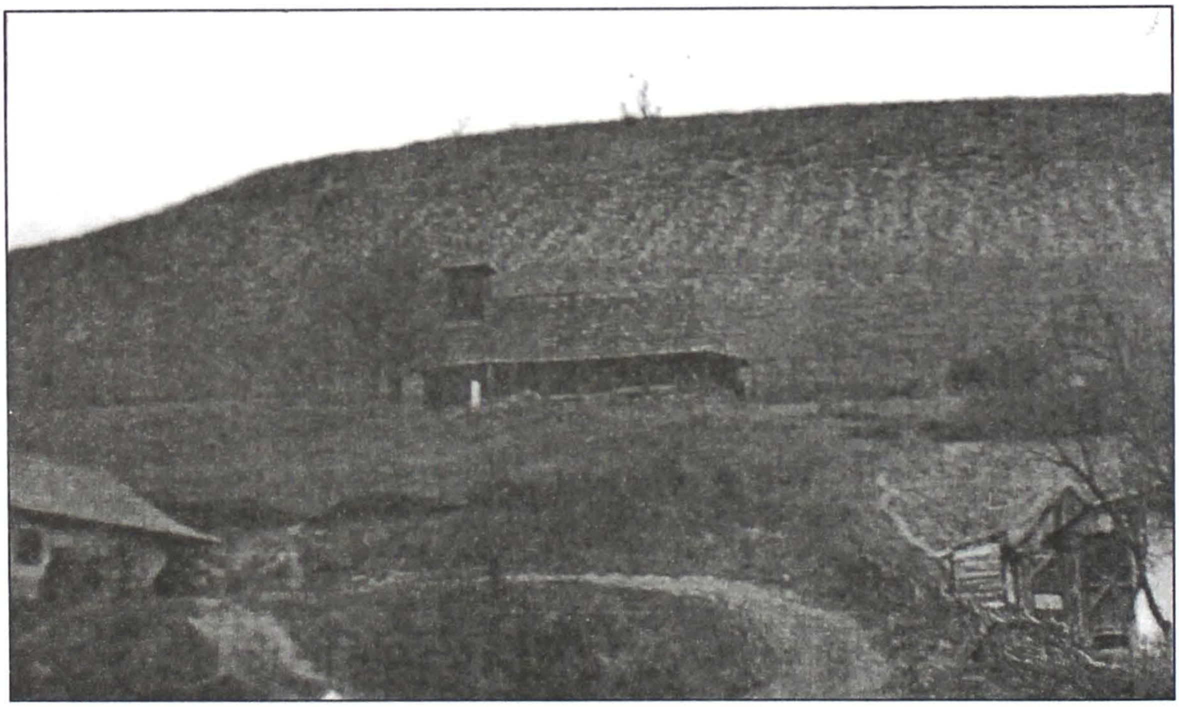

b

Sânmărghita. Biserica „Sfinții Arhangheli”.
a - Încadrare în zonă; b - Aspect general.

https://biblioteca-digitala.ro

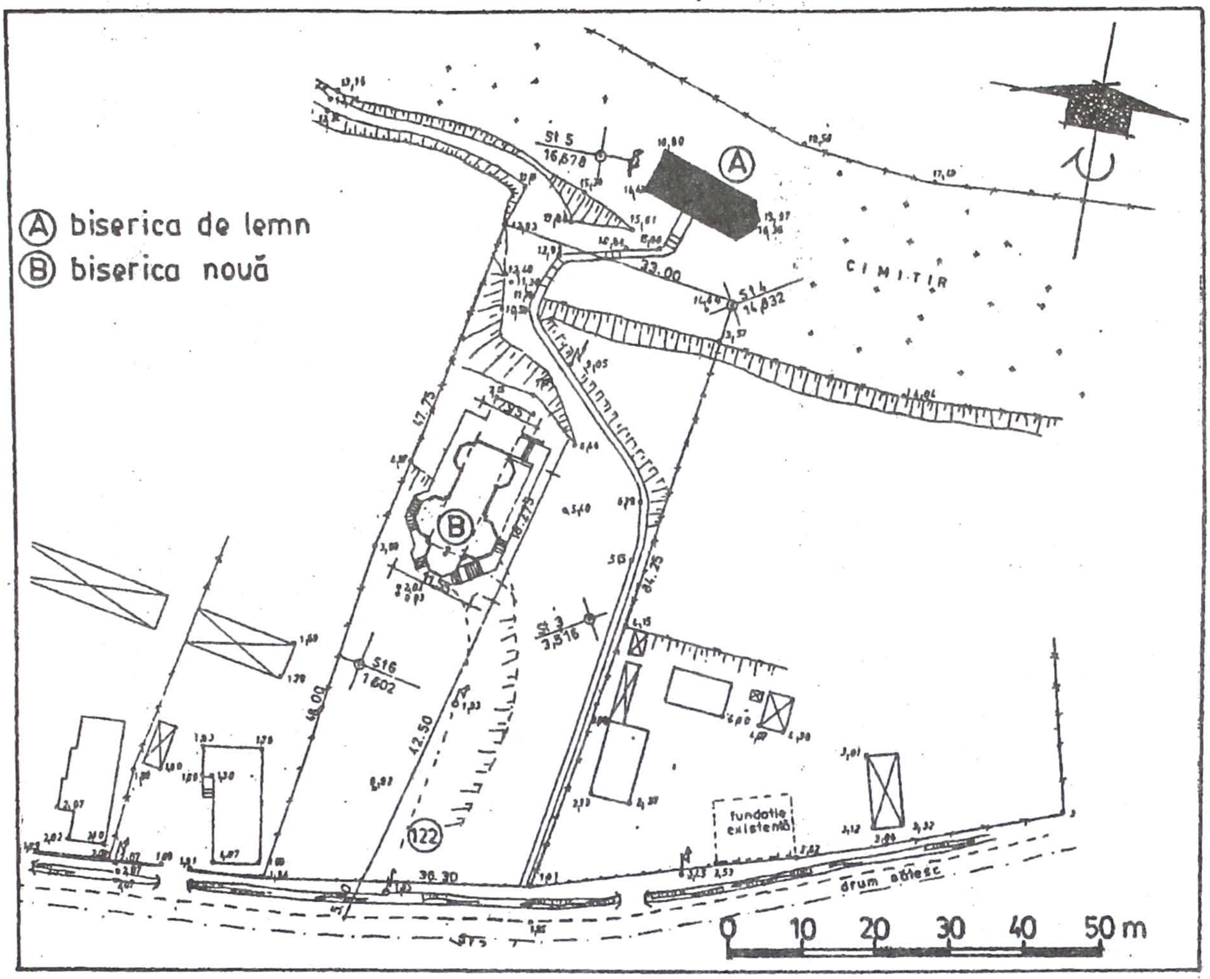

a

b

Sânmărghita. Biserica „Sfinții Arhangheli".
a - Plan de situație; b - Vedere sud.

https://biblioteca-digitala.ro

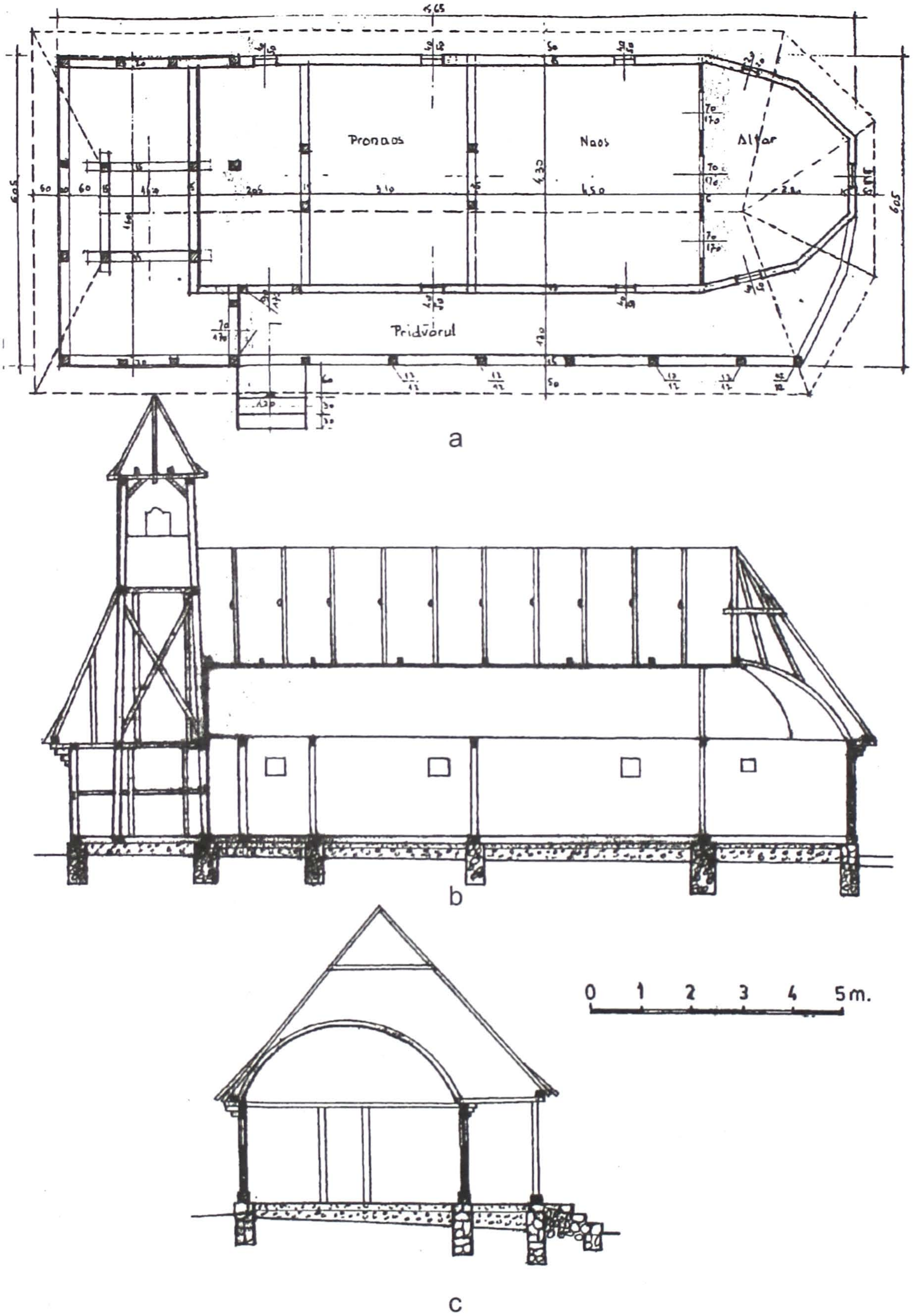

Sânmărghita. Biserica „Sfinții Arhangheli”. Proiectul de restaurare.
a - Plan; b - Secțiune longitudinală; c - Secțiune transversală.

https://biblioteca-digitala.ro

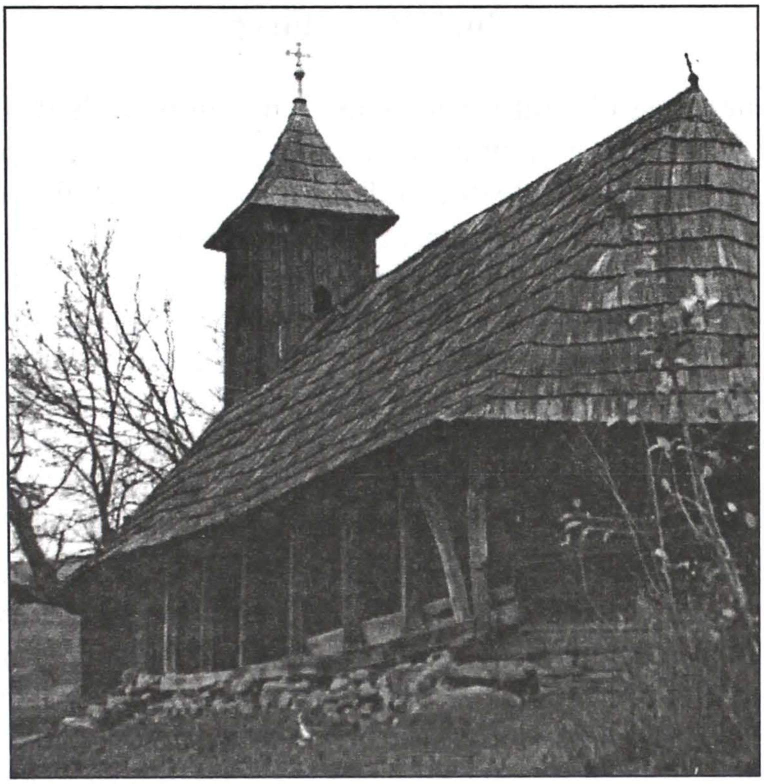

a

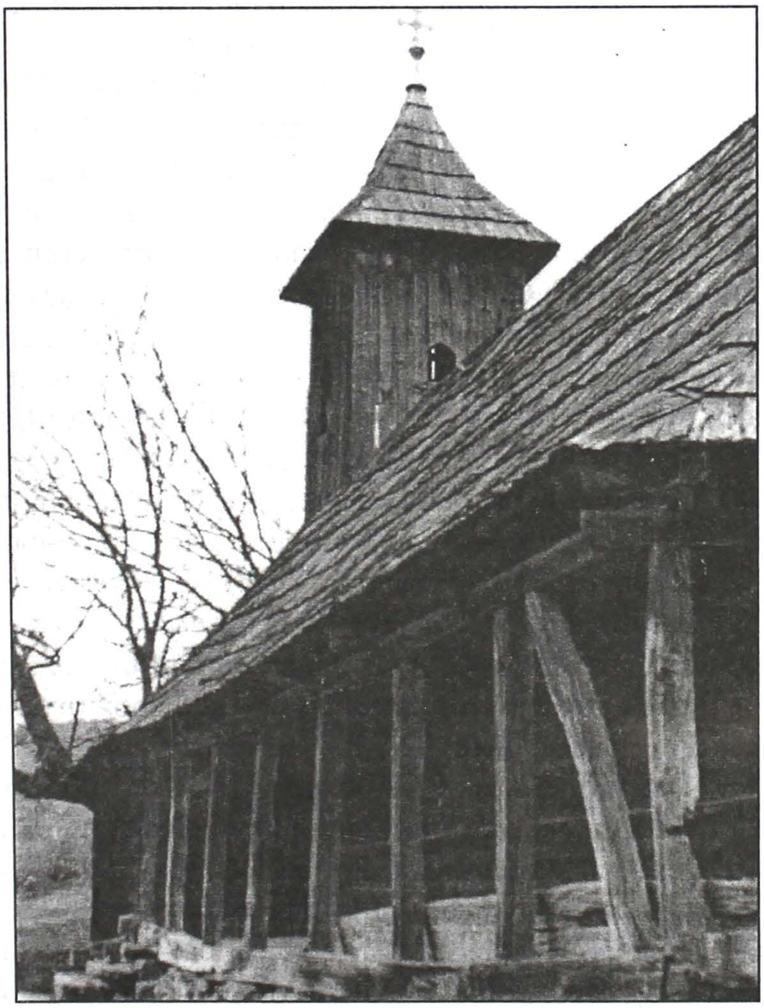

b

Sânmarghita. Biserica „Sfinții Arhangheli”.
a - Vedere sud-est; b - Pridvorul lateral.

https://biblioteca-digitala.ro

5. Biserica de lemn „SFÂNTU ARHANGHEL MIHAIL" din Târgu-Mureş

Cu toate că istoriografia maghiară a omis în mod deliberat existenţa românilor la Târgu-Mureş, sau le-a dat prea puţină importanţă,[1] de-a lungul istoriei localităţii, aceştia şi-au confirmat existenţa. Cunoscând situaţia demografică din zonele înconjurătoare oraşului, este de presupus că şi aici, încă de la atestarea s-a documentară, existau locuitori români, deşi erau ignoraţi de documentele vremii şi alungaţi de pe pământurile strămoşeşti. În anul 1381 trei iobagi se refugiază la Târgu-Mureş,[2] iar în anul 1602 mai mulţi oşteni munteni români se stabilesc definitiv în oraş.[3] În secolul al XVI-lea încă mai exista în oraş un cneaz român, Trif, care îşi menţine dregătoria, ocrotind un iobag român fugit din altă parte.[4]

Veche localitate, Târgu-Mureş îşi păstrează existenţa documentară încă de la începutul secolului al XIV-lea, aici, în anul 1316 fiind pomenită existenţa unei mănăstiri franciscane,[5] situată spre ţinuturile tătăreşti (**Locum Clicumfori, in metis Tatariae).** Începând cu anul 1332, până în 1335, Registrele de dijme papale[6] consemnează faptul că preotul Romanus (prin adjectiv Românul) din **Novum Forum, Novoforum Siculorum; Novum Forum Siculorum** achită diferite importante sume de bani. Din anul 1349 denumirea localităţii o găsim şi sub altă formulă, de **Scekulwasarhel** în anul 1349,[7] **Zekuluasarhel**[8] în 1360, dar şi în 1370 ca **Zekelwasarhely.**[9] În anul 1409 numele localităţii devine mai simplu, **„in civitate Vasarhel"**,[10] fără ca aceasta să însemne că îndeplinea funcţia de oraş. Fără a mai enunţa multiplele forme de numire întâlnite în documente, încheiem a arăta că la 29 aprilie 1616,[11] localităţii i se conferă rangul de „oraş liber regesc", cu drept de municipiu, oficializându-se şi denumirea de **Maros-Vásárhely**, adică de **Târgu-Mureş.**

Până în secolul al XVIII-lea izvoarele nu atestă existenţa vreunei clădiri româneşti de cult. Aşezaţi în zona de est a cetăţii feudale, respectiv în zona străzilor Mitropolit Andrei Şaguna, Avram Iancu, 22 Decembrie 1989 şi a B-dului Mareşal Ion Antonescu, românii de rit ortodox cumpără în anul 1750 un teren pe care, cu sprijinul financiar al comerciantului Andrei Grecu, construiesc o biserică, desigur din lemn, care va servi *„tuturor românilor până în anul 1761."* Este anul cînd la Târgu-Mureş se produce dezbinarea religioasă a românilor, în greco-catolici şi ortodocşii, cu care ocazie biserica trece în posesia primilor, a uniţilor,[12] ca urmare a sprijinului dat de autorităţi. Însă în anul 1780, când protopop unit la Târgu-Mureş era Ioan Bob (1779-1782), *„prin negrijea căplanului Ioan"*, probabil de la lumânări, un incendiu distruge până la temelii biserica construită de Andrei Grecu.[13] Şi astfel, românii din oraş, ortodocşi sau greco-catolici, au rămas fără biserică, fiind nevoiţi să parcurgă distanţe mari până la bisericile aflate în satele din împrejurimi, până când aveau să se ridice cele două biserici din strada Mitropolit Andrei Şaguna nr. 9 – 13., din incinta cimitirelor confesionale. Fără să uite promisiunea făcută greco-catolicilor din oraş, Ioan Bob ajuns episcop la Blaj, pune la dispoziţia arhitectului Ioan Topler suma necesară cumpărării a 20.000 bucăţi cărămizi, cu care în anul 1793 termină biserica, azi aflată la nr. 13, cunoscută sub numele de „Biserica de piatră", sau „Biserica lui Bob"

La rândul lor, românii ortodocşi din oraş, după ce cumpără la 3 aprilie 1793 de la Maria Ilyes, terenul necesar cu suma de 550 florini,[14] cu sprijinul negustorului înstărit Hagi Stoian Constandin şi soţia Siriana, precum şi a mai multor cetăţeni, îşi construiesc noua biserică de lemn, situată la nr. 9. Şi astăzi, alături de biserică, în colţul sud-estic, se află piatra de mormânt a „cinstitului negustor", din a cărei inscripţie deducem că s-a născut în ianuarie 1739 şi a decedat la 25 aprilie 1811.[15] Alături de acest mormânt se află piatra funerară a soţiei negustorului. Statutul de ctitor pe care l-a avut negustorul, împreună cu soţia, în edificarea bisericii, ne este dezvăluit de inscripţia (pisania) aflată în punctul sudic de naştere a arcului prin care e racordată bolta naosului la semicalota altarului, inscripţie realizată în anul 1814, odată cu terminarea lucrărilor la biserică şi pictarea interiorului. Inscripţia poartă următorul

https://biblioteca-digitala.ro

text: *„S-AU CUMPĂRAT ACEST LOCI DE BISEARI/CĂ DE DUMNEALOR JUPĂNU STOIAN HAGI / CONSTANDIN CU SOȚIA SA SIRIANA. AU FACUT ŞI / BISEARICA DIN TEMELIE AU ZUGRĂVITĂ OLTARIU / ŞI FRUNTARIU CU ICONELE. DEÎMPREUNA SÂNT / CTITORI GERÖG LASLO, STOIAN IENACHIE, / SABO RADU, MOLDOVEAN IANUS, BUCURĂ / DEMETER, SABO DEMETER, CADAR DEMETE / FIIND PREOT PAROH ŞI PROTOPO EPARHII VASILE / PANTEA, ZUGRAV POPA NICOLAE BON VASILE / ANO 1814”*[16]

Purtând hramul „Sfântul Arhanghel Mihail”, biserica de lemn din Târgu-Mureş rămâne o creaţie specific românească, ea fiind rezultatul interferenţei dintre formele arhaice, elaborate cu mult timp de arhitectura românească de lemn şi formele baroce impuse de către oficialităţile habsburgice. Pentru că introducerea stilului baroc în Transilvania de către Curtea de la Viena, menit să exprime noile condiţii politice, a generat un vast program de construcţii, cu deosebire cele de ordin religios, în care biserica trebuia să îndeplinească şi un alt rol şi anume acela de a răspunde cerinţelor proprii iezuiţilor. În numeroase oraşe sunt realizate monumente de proporţii mari şi luxoase în interior, la Târgu-Mureş remarcându-se biserica iezuiţilor, biserica cu mănăstire a franciscanilor, precum şi aceea a minoriţilor. Dacă ambianţa artistică a bisericii unite, favorizată de autorităţi, se deschide timid în faţa formelor baroce, între care, la Târgu-Mureş remarcăm biserica lui Ioan Bob mai sus menţionată, arta românească se dovedeşte a fi mai rezistentă faţă de noile forme impuse din afară. Deşi în arhitectura bisericii ortodoxe barocul s-a făcut simţit în tot cursul secolului al XVIII-lea, el are un caracter limitat, cu deosebire în mediul rural, care era mai puţin dispus înnoirilor.

Aşa cum se înfăţişează azi, biserica a fost realizată în două etape constructive. Prima etapă, începută şi încheiată în anul 1793 în care, pornind de la tipul vechi impus de cultul ortodox, se realizează biserica ale cărei forme cuprinde un plan dreptunghiular simplu, cu o absidă poligonală în cinci laturi, nedecroşată şi care circumscrie cele trei spaţii cunoscute: pronaosul, naosul şi absida, toate înlănţuite firesc pe axa longitudinală. În a doua etapă, realizată probabil în prima decadă a secolului următor sau în anul 1814 când s-au realizat şi zugrăvelile interioare, se adaugă pridvorul la capătul de vest al edificiului, care devine a patra încăpere, deasupra căruia se înalţă turnu-clopotniţă. Se disting destul de uşor fazele de execuţie la biserică. Materialele de construcţie a pridvorului, cu turn deasupra, juxtapus părţii de vest, diferă de cele ale bisericii, calitativ şi tehnic, dovedind că la ele au lucrat meşteri diferiţi şi numai prelungirea coamei acoperişului dă impresia de unitate volumetrică. O realizare concomitentă a celor două părţi ar fi dezvăluit unele legături ferme, fie la cunună, fie la temelie.

Din fericire biserica nu a suferit restaurări sau reparaţii care să-i modifice planimetria, ea păstrând formele originale ale unei biserici de lemn cu pridvor, pronaos, naos şi absidă nedecroşată. Pridvorul, ca prima încăpere, iniţial închis până la jumătate cu scânduri şi stinghii aşezate la distanţe egale,[17] măsoară în lungime 3,64 m şi în lăţime 7,60 m. În partea stângă se află scara de acces la turn şi, mai departe, la lăcaşul clopotelor. Pe axul principal, pe peretele lat de 7,10 m se află intrarea în pronaos, formată din două canaturi. Naosul are o lungime de 7,40 m. separat spre vest de pronaos prin primezul înalt de 1,0 m, format din grinzi şi scânduri. Ca mărimi, naosul are latura de nord de 7,95 m, cea de sud de 8,08 m şi o lăţime spre est de 7,33 m. Podeaua naosului este cu 10 cm. mai sus faţă de aceea a pronaosului şi tot cu 10 cm. mai joasă decât podeaua altarului. La capătul naosului, în punctul de pornire a laturilor absidei se află iconostasul, ca ultim element divizor, care prin bogăţia de motive decorative şi figurative se deosebeşte de restul pereţilor şi chiar de picturile murale din spatele lui. Deasupra iconostasului se află un coronament, purtând în mijloc o cruce mare, cu capetele braţelor trilobate şi cu volute sculptate, mărginită de două icoane cu extradosul ramelor sculptat în frunze de acant. De aici, descrescând către extremităţi, printr-o înlănţuire sinuoasă şi alăturare de curbe şi contracurbe, se desfăşoară motive vegetale sculptate. Pe axa centrală a iconostasului se află uşile împărăteşti, cu două canaturi traforate şi sculptate, din a

https://biblioteca-digitala.ro

căror țesătură de palmete și semipalmete răsar șase medalioane ovale cu câmpul pictat, asupra cărora vom reveni. Cele două deschideri laterale sunt simple, fiind pictate pe cele două fețe cu personaje înfățișate în picioare. Ultimul spațiu, cel al altarului, are cinci laturi inegale ca dimensiuni. Două ferestre de 1,0 m x 0,59 m, una aflată pe axa principală, iar cealaltă pe primul perete dinspre sud, luminează mica încăpere.

În partea de est, pereții pornesc direct de la capetele bârnelor naosului și sunt legați prin cheutori în „coadă de rândunică", fără să aibă elemente care să le îmbogățească expresia plastică, cum ar fi console cu capete profilate. Deasupra ultimei cununi de bârne o serie de grinzi scurte așezate transversal au rolul de console, care sprijină acoperișul și care, în interior, formează baza celor 10 arce dublouri ale semicilindrului bolții în leagăn unică pentru pronaos și naos. Grinzile scurte pe care se sprijină arcele dublouri formează un fel de console, la 0,63 m și 0,58 m de pereți și la 2,10 m de la podeaua naosului. Datorită lor deschiderea bolții măsoară 6,19 m, fiind mai mică decât distanța de 7,35 m dintre pereții laterali. În schimb, pridvorul care precede pronaosul e tăvănuit. Ferestrele naosului, inițial în dimensiuni de 0,70 m x 0,84 m, cu ocazia unor precedente lucrări de renovare, au fost lărgite la 1,0 m x 0,59 m, perioadă când s-au realizat și ferestrele pronaosului cu deschideri egale cu celelalte. Acoperișul, realizat în două pante repezi numai până la altar, este confecționat dintr-o șarpantă acoperită cu șindrilă. Din dreptul capătului de est al naosului, acoperișul coboară și se prelungește peste absida altarului, urmărind contururile panourilor trapezoidale care compun semicalota.

Turnul-clopotniță situat deasupra pridvorului constituie principalul element compozițional al elevației, el fiind format dintr-un corp prismatic cu acoperiș în trunchi de piramidă, deasupra căruia este situat bulbul mare de secțiune plană octogonală, având vârful prelungit până la lanteroul cu opt deschideri ajurate pe intrados și care se termină cu un bulb mai mic, de aceeași secțiune octogonală, din care pornește săgeata cu sferă și cruce deasupra. Acest tip de turn, cu forme de bulb etajate, este rar întâlnit în arhitectura bisericilor ortodoxe de lemn din Transilvania (îl mai întâlnim la biserica de lemn „Sf. Arhangheli" din Sărmașu), la Târgu-Mureș fiind justificat nu atât prin atragerea ctitorilor de către formele baroce, cât din dorința de a realiza un edificiu somptuos, cel puțin la nivelul bisericii greco-catolice alăturate, de curând realizată.

Construită din materiale perisabile, de-a lungul anilor biserica a necesitat lucrări de renovare, prin înlocuirea bârnelor putrezite cu altele noi, prin consolidarea fundației prin cimentare, lucrări prin care, pe considerente de ordin funcțional, s-a procedat la alungirea ferestrelor, inițial aproape pătrate, de 0,70 m x 0,84 m, prin tăierea bârnelor de sus. În anul 1970, Traian Trestioreanu restaurează picturile, îndeosebi cele de pe bolta semicilindrică, întrucât apa a pătruns prin învelitoarea de șindrilă și suportul de scânduri afectând pictura. De asemenea, picturile murale din altar și de pe iconostas au fost spălate cu atenție, recăpătând prospețimea inițială și dezvăluind compoziții cu culori vivace, un desen clar, lipsite de intervenții arbitrare. Deosebit de importante sunt lucrările efectuate între anii 1985-1988 când întregul edificiu este înălțat pe un soclu de beton și piatră, cu o înălțime de 1,10 m, cu scări de acces din piatră, conferind monumentului protecția și stabilitatea necesară.. În anul 1990 s-a recondiționat și învelitoarea din șindrilă, asigurând edificiului o protecție îndelungată. Astfel, un prețios monument a fost pus în valoare.

Așadar, în anul 1814, este realizată pictura, după cum rezultă din inscripția votivă situată la capătul arcului de pe iconostas, de către zugravii Popa Nicolae și Bon (Ban ?) Vasile, reprezentanți de seamă a școlii de pictură din Feisa, județul Alba. Analizând pictura bisericii, Nicolae Sabău[18] constată că prin maniera artistică adoptată se remarcă contribuția a trei zugravi. Un prim pictor, rămas necunoscut, *„stângaci în desen și compoziție"*, a realizat câteva scene ce acoperă bolta semicilindrică a pronaosului, care este posibil să fi fost realizate ceva mai devreme. Restul picturilor, din altar și a iconostasului, sunt creația celor doi

https://biblioteca-digitala.ro

cunoscuţi artişti de la Feisa, care *„dovedesc temeinice cunoştinţe de meşteşug şi o iscusinţă plină de vervă".*

Din programul iconografic adoptat şi realizat de meşterii zugravi, excelent înfăţişat de Nicolae Sabău, ne mărginim a prezenta doar câteva lucrări mai reprezentative, lucrarea de faţă ne având intenţia studierii valorii artistice a picturii. Bogat împodobit cu elemente de factură barocă, prezentate la momentul potrivit, conform canoanelor impuse de iconografia ortodoxă, de la stânga în direcţia privirii, iconostasul cuprinde cele patru icoane împărăteşti, fiecare încadrat cu o ramă de coloane cu capiteluri compozite, ce se sprijină pe socluri marcate de butoni florali. Prima icoană îl prezintă pe „Sf. Nicolae" înveşmântat în costum de arhiereu, ţinând în mâna stângă evanghelia, iar cu dreapta binecuvântează. La stânga şi la dreapta sfântului, pe fond auriu, sunt pictaţi Iisus şi Maica Domnului, iar deasupra segmentului de cerc ce încoronează icoana se află inscripţia *„SFÂNTUL NICOLAE".* Următoarea icoană, „Maica Domnului" poartă o tunică de culoare verde închis şi maforion roşu-vişiniu, care îi acoperă capul şi umerii. Pruncul Iisus Hristos, înveşmântat în tunică albă şi mantie galbenă, ţine în mâna stângă un rotulus, iar cu dreapta binecuvântează. Lângă fiecare figură apare câte o monogramă, *„MP. OX".* a Maicii Domnului şi *„IC. XC."* a lui Iisus. În partea dreaptă a uşii împărăteşti se află icoana Iisus Hristos înfăţişat în costum antic cu o tunică dotată cu o bordură lată în locul gulerului şi mâneci largi la tunică. Prin formele redate, cu părul şi barba de culoare neagră, nasul lunguieţ şi conturarea clară a ochilor şi sprâncenelor, chipul exprimă o nobilă sobrietate. Pe cartea deschisă, ce o ţine în mâna stângă, se află următorul text, cu litere chirilice: *„VENIŢI / BLAGOSLO/VIŢII PĂ/RINTELUI / MIEU DE MO/SCIE NIŢI / ÎMPĂRĂŢIA / CARE E GĂTI/TĂ VOUĂ MA/NAINTE / DE / ÎNCEPUTU / LUMII".* Ultima icoană, de hram, a „Sf. Arhanghel Mihail", îl reprezintă în întregime, purtând o tunică de culoare verde ce coboară până în dreptul genunchilor. În mâna dreaptă strânge spada îndreptată în sus, iar cu stânga în dreptul pieptului ţine potirul. Deasupra segmentului de arc ce încoronează icoana se află inscripţia cu litere chirilice, *„ARHANGHELUL MIHAIL".*

Pe uşile împărăteşti descrise mai sus, cele şase medalioane prezintă următoarele scene. Pe aripa dreaptă sus „Maica Domnului", pe aripa din stânga „Arhanghelul Gavril", din scena cu „Buna-Vestire". Celelalte medalioane sunt destinate evangheliştilor Matei, Marcu, Luca şi Ioan, aşezaţi pe tron şi cu evanghelia în mână. Pe uşile diaconeşti sunt reprezentaţi în întregime prorocii „Moise şi Aron". Al doilea registru al iconostasului prezintă scene cu „Naşterea Preacestii", „Prezentarea Mariei la templu", „Naşterea lui Iisus", „Botezul lui Iisus", „Tăierea împrejur", etc. Registru al treilea este destinat celor 12 apostoli, dispuşi câte şase de o parte şi de cealaltă a lui Iisus Hristos, imaginile fiind încadrate în rame simple rectangulare. Deasupra coronamentului iconostasului se află crucea pe care a fost pictat Iisus răstignit, iar lateral două icoane cu cadru semicircular.

Pictată în întregime, absida altarului cuprinde scene religioase, din care remarcăm „Sfânta Troiţă", având la mijlocul scenei, între cele două personaje reprezentate, trecut anul *„1814"* când s-a realizat pictura. Multiplele panouri prezintă scene religioase, precum „Dumineca Tomii", „Când s-au pogorât Iisus la iad", „Dumineca Mironosiţelor", „Învierea lui Lazăr", „Cum s-au înălţat Hristos la Tatăl", „Cina din Emaus", „Binecuvântarea apostolilor", „Împăraţii Constantin şi Elena" precum şi alte scene demne de a fi privite. Pe extradosul arcului dublou sunt reprezentaţi prorocii, al cărui capăt se termină cu inscripţia votivă a bisericii.

Întregul ansamblu compoziţional a fost realizat de cei doi pictori în „echipă", fără posibilitatea de a departaja contribuţia fiecăruia dintre pictori, cu toate că unele lucrări de specialitate atribuie iconostasul ca fiind creaţia zugravului Popa Nicolae. Aşadar biserica a fost ridicată în 1793-1794, iar în anul 1814 este realizată pictura. Acest fenomen al „dublei ctitoriri" e frecvent întâlnit în cazul bisericilor de lemn din judeţul Mureş. Primii ctitori sunt

https://biblioteca-digitala.ro

cei ce înalță edificiul. Pictarea ulterioară a acestor biserici, uneori după tencuirea pereților, devine a doua ctitorire.

NOTE:

1. BENKŐ Károly, **Marosvásárhely szabad király várossa általános és részletes leirasa 1862-ben,** (Descrierea generală şi amănunțită a oraşului liber regesc Târgu-Mureş până în 1862), Târgu-Mureş, 2001. Publicat sub îngrijirea lui Pál Antal-Sándor; Orbán Balázs, **A székelyföld leirása** (Descrierea secuimii), Pest, IV, 1870, cu referire specială la Târgu-Mureş, pag. 106-153.
2. Ştefan PASCU, **Voievodatul Transilvaniei,** III, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1986, p.275.
3. **Maros-Vásárhely Nagy Szabó Ferencz memorialéja (1580-1658),** în **Erdély Történelmi Adatok** (Izvoare istorice transilvănene), I, Cluj, 1855, p.65.
4. Şt. PASCU, **op, cit.,** II, 1979, p.571.
5. **Annalecta Franciscana,** IV, 1906, p.54.
6. **DIR.**, veac XIV, III, 1954, p.134, 198, 214.
7. **DIR,** II, 192, veac XIV (1321-1330), p.215, 507.
8. **Documenta Romaniae Historica, C, Transilvania,** XI (1356-1360), p.468-469, doc. 451.
9. SUCIU, C., **DILT,** II, p. 196.
10. **Székely oklevéltár** (Diplomatariu secuiesc), Cluj, II, 1878, p.28-29.
11. **Arhivele Naționale, Direcția județului Mureş, Fond Primăria municipiului Târgu-Mure. Privilegiile oraşului** (Litterae Privilegiales), nr. 25/1616.
12. Alexandru BAUER, **Două monumente de arhitectură religioasă românească din Tîrgu-Mureş de la sfârşitul secolului al XVIII-lea"** în *Studii şi materiale*, III-IV, Târgu-Mureş, 1972, p. 233-234.
13. Anexa: **Petru Maior, Istoria bisericii românilor A lui Ioan Bob,** publicată de POMPILIU Teodor, **În jurul unei lucrări istorice a lui Petru Maior, în Anuarul Institutului de Istorie,** Cluj, IX, 1966, p.280.
14. Grigore PLOEŞTEANU, Traian DUŞA, **O pagină de istorie. Biserica de lemn din Tîrgu-Mureş,** Târgu-Mureş, 1969, p.13-15.
15. Din nefericire, datorită acțiunii timpului, piatra de mormânt s-a degradat, inclusiv partea inscripționată, însă descomplectată de mai mult timp. Prin grija parohului bisericii s-a aşezat o nouă piatră de mormânt, identică cu aceea dispărută, pe care s-a trecut şi inscripția rămasă (anul 2003).
16. Al. BAUER, **op, cit.,** p. 237.
17. În urma restaurării din anii 198-1988 pereții au fost închişi pe întreaga înălțime.
18. Nicolae SABĂU, **Pictura bisericii ortodoxe de lemn „Sf. Arhanghel Mihail" din Târgu Mureş,** în *Revista Bistriței*, XII-XIII, 1998-1999, Cluj, 1999, p.33-372.

https://biblioteca-digitala.ro

SUMMARY

THE WOODEN CHURCH IN TÂRGU-MUREŞ DEDICATED TO „ST. ARCHANGEL MICHAEL"

Located at no. 13 on street Mitropolit Andrei Şaguna, the Orthodox wooden church consecrated to „St. Archangel Michael" was completed between 1793-1814 with financial support of Constandin Hagi Stoian, merchant, and of other townsmen. At first, it was built the church in 1793 on the old pattern of wooden churches, with a rectangular nave and unhooked pentagonal apse, consisting of the narthex, nave and altar.

In 1814 it was completed the extension on the western side, a closed porch to half of the church height, topped with the bell-tower, which is the main item of the elevation; it is made from a prismatic body with a pyramid like roof bearing two octogonal sectioned globes, different in size, very like the Stone Church in the neighborhood.

Is was in 1814 too, when the internal painting was accomplished by Popa Nicolae and Bon (Ban ?) Vasile, renowned Master painters from Feisa, county Alba. The painting of the iconostasis is remarkable for the four imperial icons, as well as is the altar with a rich display of icons.

https://biblioteca-digitala.ro

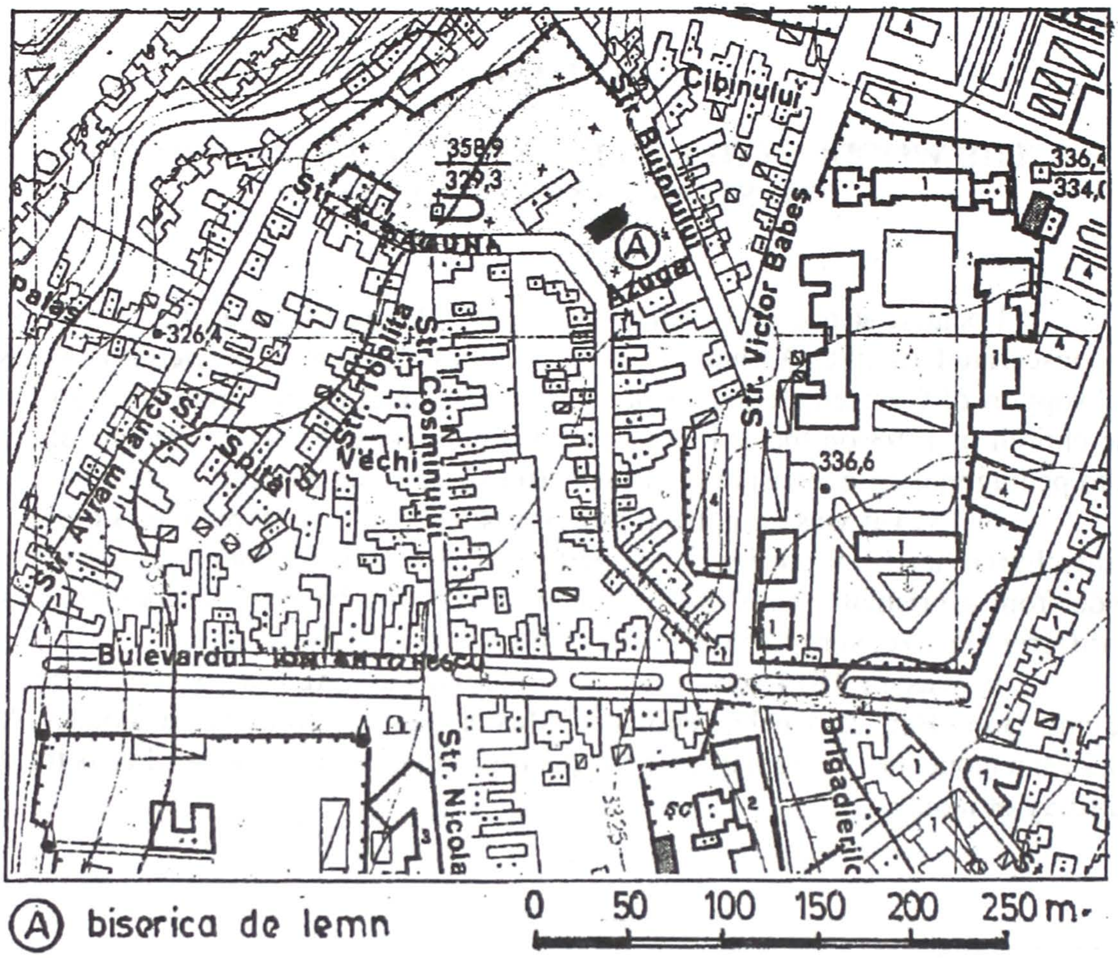

b

Târgu-Mureş. Biserica „Sfântul Arhanghel Mihail".
a - Încadrare în zonă; b - Aspect general dinspre sud.

https://biblioteca-digitala.ro

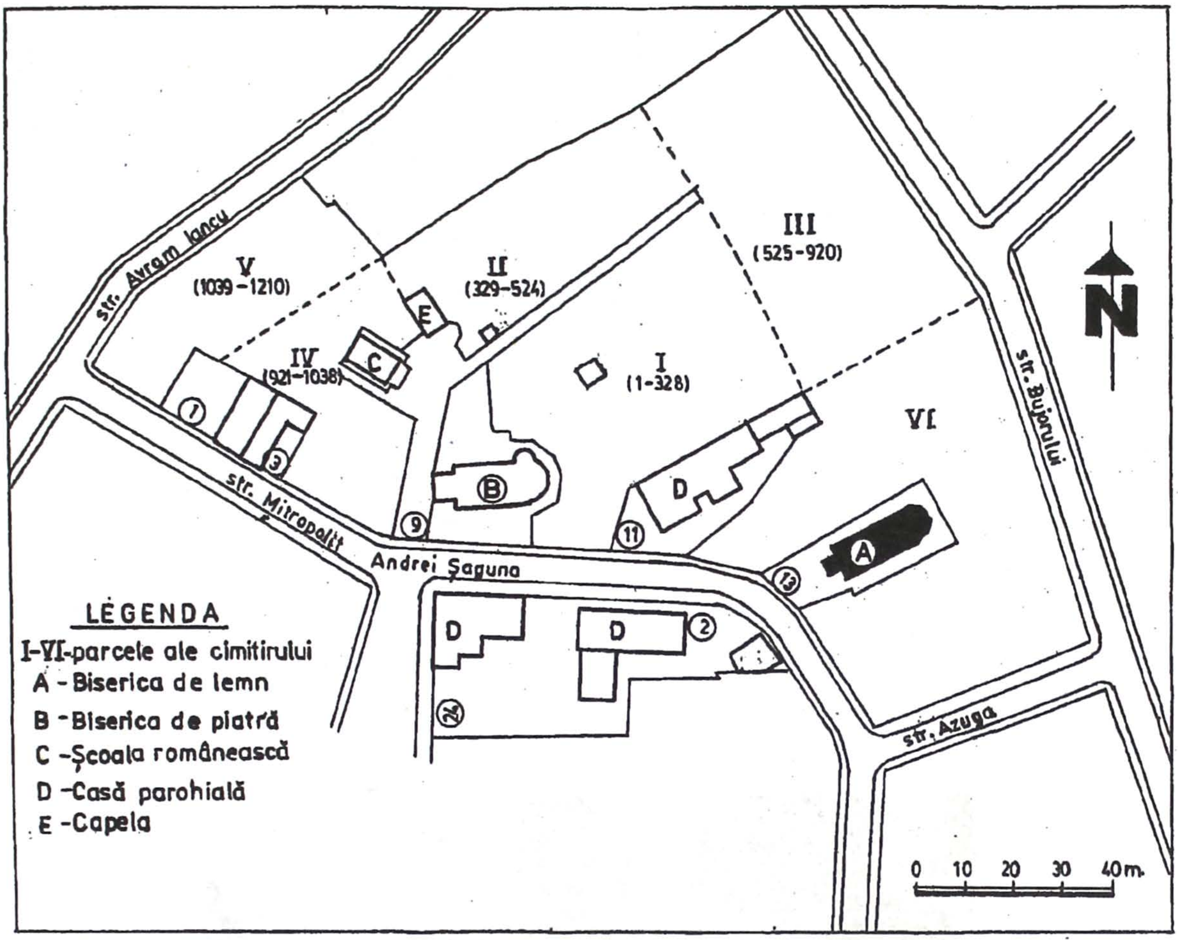

a

b

Târgu-Mureş. Biserica „Sfântul Arhanghel Mihail”.
a - Plan de secţiune; b - Pietrele de mormânt ale ctitorilor.

https://biblioteca-digitala.ro

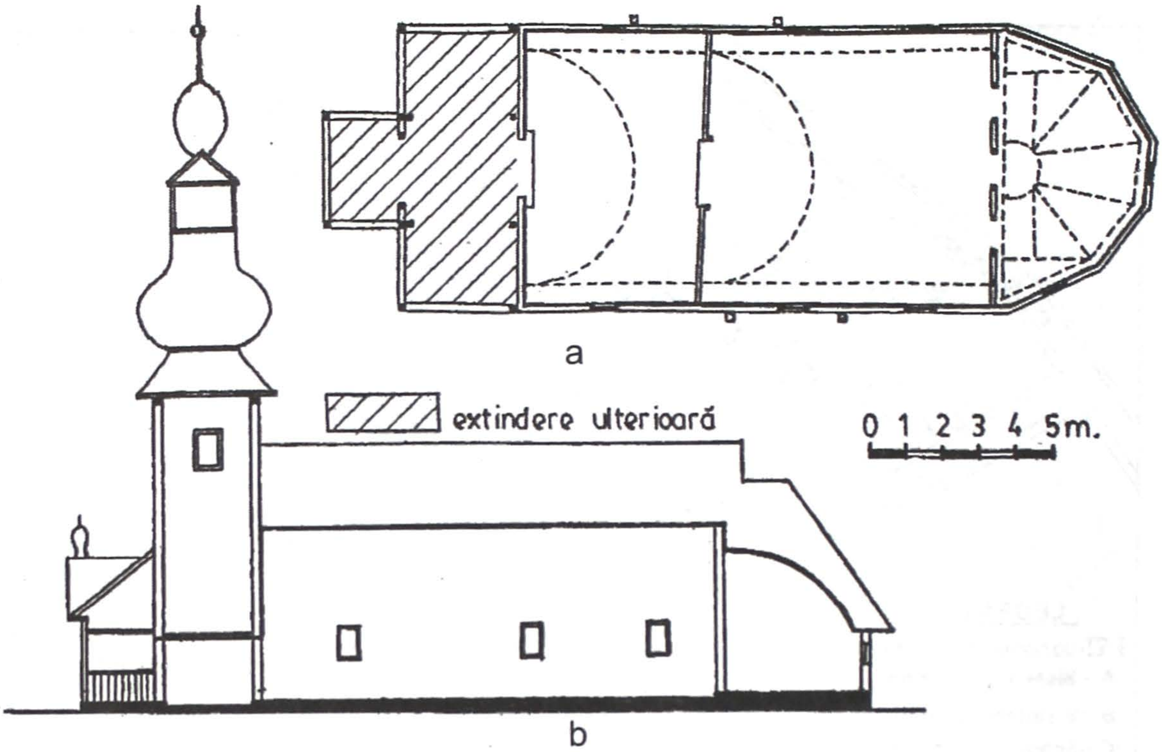

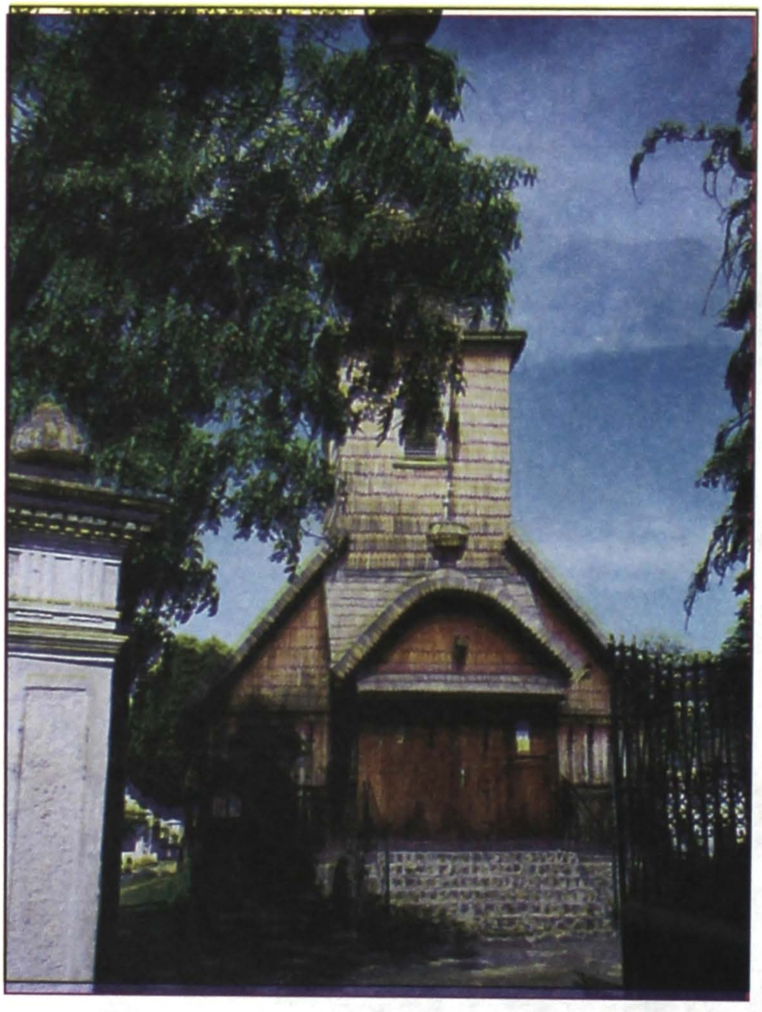

c

Târgu-Mureş. Biserica „Sfântul Arhanghel Mihail".
a - Plan; b - Secțiune; c - Vedere vest.

https://biblioteca-digitala.ro

a

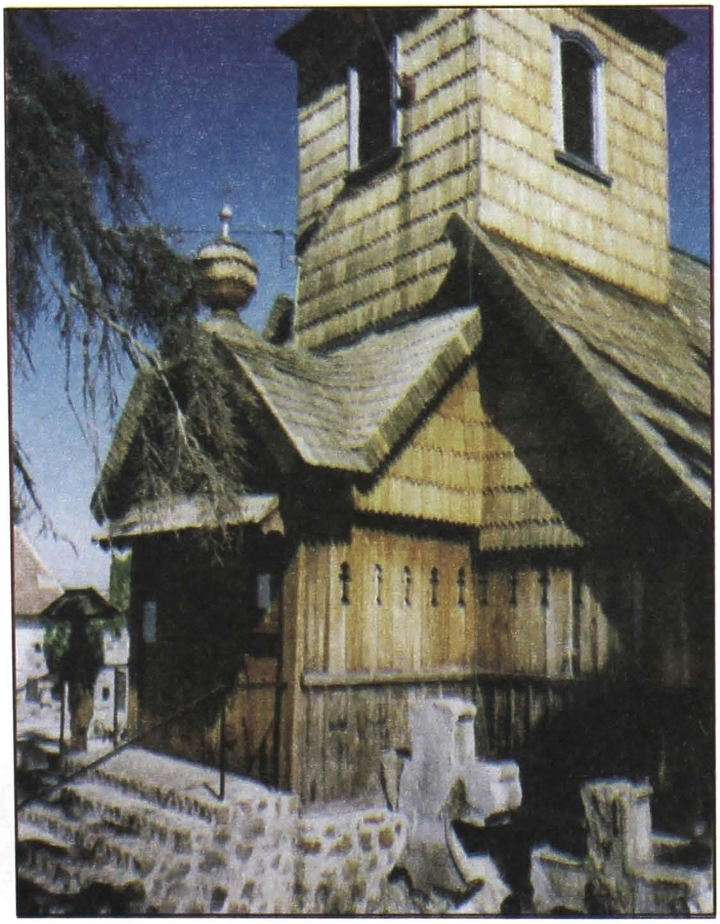

b

Târgu-Mureş. Biserica „Sfântul Arhanghel Mihail”.
a - Vedere nord; b - Detaliu pridvor cu clopotniță.

https://biblioteca-digitala.ro

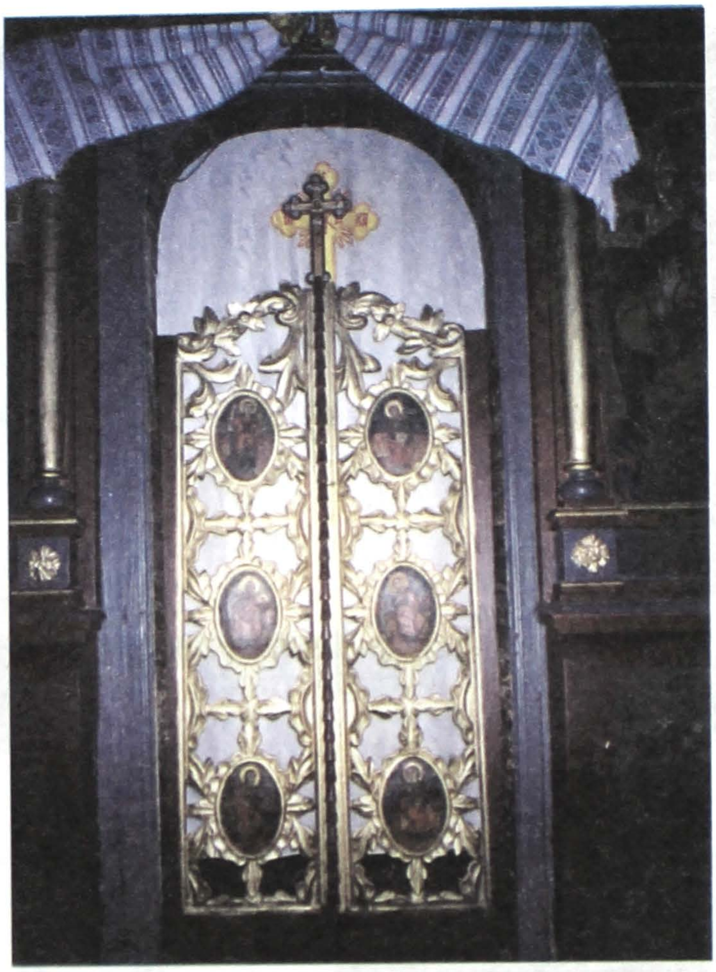

a

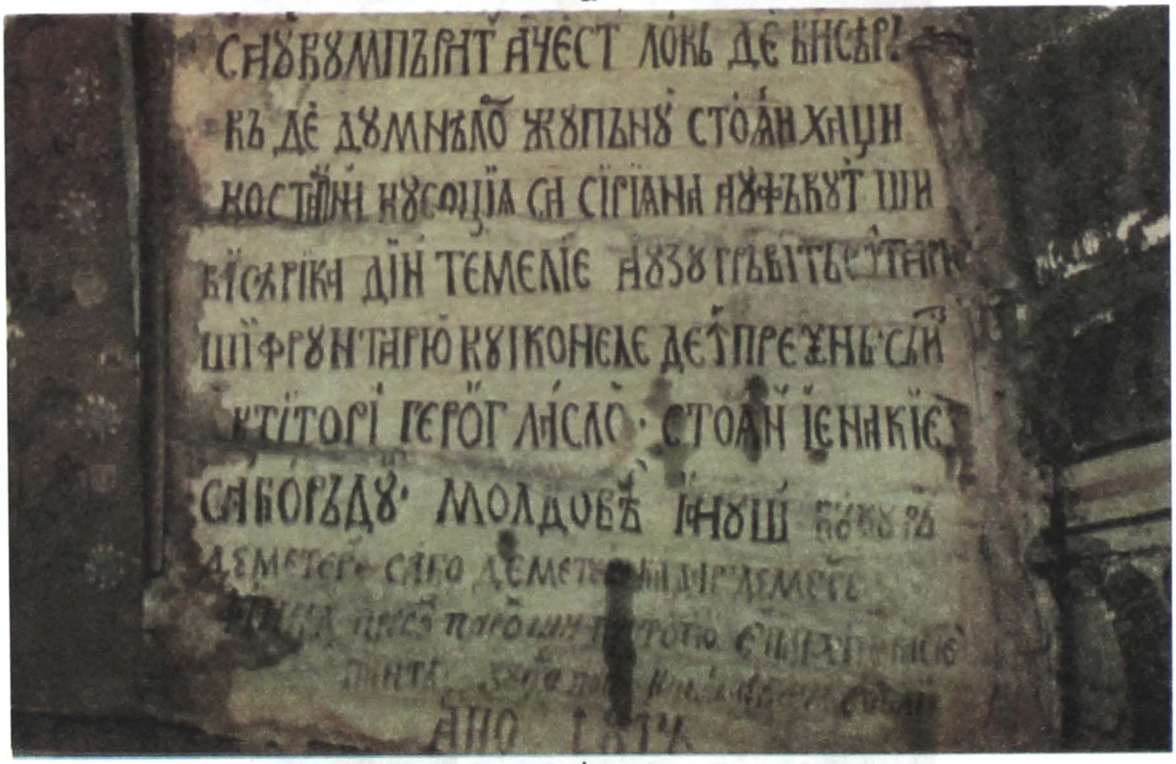

b

Târgu-Mureş. Biserica „Sfântul Arhanghel Mihail".
a - Uşile împărăteşti; b - Inscripţia votivă.

https://biblioteca-digitala.ro

a

b

Târgu-Mureş. Biserica „Sfântul Arhanghel Mihail”.
a - Sfânta Troiţă; b - Când s-au pogorât Iisus la Iad, pictură.

https://biblioteca-digitala.ro

6. Biserica de lemn „SFINŢII ARHANGHELI" din Urisiu de Jos

Localitatea Urisiu de Jos are norocul de a găzdui una dintre cele mai valoroase monumente, păstrătoarea unui adevărat tezaur de artă şi istorie, anume biserica de lemn „Sfinţii Arhangheli".

Componentă a comunei Chiheru de Jos, localitatea Urisiu de Jos este aşezată pe cursul superior al văii Urisiu-Beica, lateral de şoseaua care leagă municipiul Reghin de oraşul Sovata, a cărei origini documentare sunt situate în secolul al XV-lea. O primă atestare provine din anul 1453, ca **poss. seu villa Alsoorozi,** ca în anul 1733 să fie menţionată ca localitatea de jos: **Alsó-Oroszfalu** , în anul 1750 - **Also Oroszi**, în anul 1824 sub forma românească **Urisziu gye Zsosz** (Urisiu de Jos), sau **Urisiu ghe Jos,** în anul 1850 sub forma simplă **Uruszua,** iar în anul 1854 - **Alsó-Oroszi, Urişua de Jos.**[1]

Conscripţia lui Clain din anul 1733 consemnează existenţa la Urisiu de Jos a 27 familii de uniţi, deci 125 suflete, fiind o localitate mai mică, care aveau biserică şi casă parohială, preot fiind popa Gavrilă.[2] Doar la numai 17 ani, conscripţia din anul 1750 menţionează ca existenţi 340 uniţi,[3] deci o creştere numerică importantă, comunitatea având biserică şi un preot. În anii 1760-1762, conscripţia lui Buccow prezintă o situaţie aparte, oarecum curioasă: uniţii cuprindeau doar 6 familii, care aveau 2 preoţi, pe când ortodocşii formau 48 familii, având preot, dar stăpâneau şi biserica.[4] În anul 1857,[5] Urisiu de Jos era cea mai mică componentă a actualei comune Chiheru de Jos, având înregistrate 65 clădiri, cu 67 locuinţe şi 402 locuitori, din care 396 români uniţi şi 6 maghiari. Restul localităţilor din comună înregistrau următorul număr de locuitori: Chiheru de Jos 440, Urisiu de Sus 556 şi Chiheru de Sus 571 locuitori. La rândul său *Şematismul jubiliar* din 1900, consemnează existenţa a 604 greco-catolici, 3 ortodocşi, 2 unitarieni şi 3 izraeliţi,[6] o situaţie inversă faţă de învecinatul Urisiu de Sus unde sunt consemnaţi 811 ortodocşi faţă de 5 greco-catolici. Mai consemnează **Şematismul** de la 1900 existenţa la Urisiu de Jos a *„Bis. de brad din an. 1747 în onoarea ss Archangeli".* De menţionat că, în anul 1992, în localitate mai existau doar 413 locuitori.[7]

Potrivit tradiţiei, la începuturi, biserica a aparţinut unui schit, a cărui ctitorire şi aşezământ nu ne este cunoscut, însă o inscripţie purtând anul 1747, incizată pe un element de ancadrament a fostei intrări de sud, acum astupată şi transformată în fereastră, indică data realizării lăcaşului. Această dată este preluată şi de alte surse, precum de **Şematismul** din 1900, după cum am mai văzut, dar şi de Eugenia Greceanu,[8] în lucrarea dedicată bisericilor de lemn din zona centrală a Transilvaniei. Ridicată deci în anul 1747, biserica înlocuieşte de fapt lăcaşul existent anterior, datat ante quem şi atestat la 1733 , când „pan Luca" din Urisiu donează bisericii[9] icoanele împărăteşti, din care au mai rămas doar icoana „Sfântului Nicolae" şi aceea a „Maicii Domnului Hodighitria". În sprijinul acestei ipoteze, şi anume că această biserică este succesoarea alteia, mai vechi, stau mărturie unele danii făcute bisericii, între care clopotul din anul 1600, cu inscripţia: *„Anno millesimo sexto",* aflat în clopotniţa alăturată, precum şi potirul de plumb, donat la 1735 de popa Grigorie. [10] Unele presupuneri că biserica , prin forma ce o are, ar data de la sfârşitul secolului al XVII-lea,[11] în lumina documentelor ce le deţinem, par nefondate. În orice caz vom aborda monumentul aşa cum arată el azi, dar nu uităm că, deşi îşi are începuturile în 1747, el reia forme cristalizate cu multă vreme înainte.

În prezent, biserica se află în partea de nord a localităţii, situată pe un deal plin de verdeaţă, în cimitirul situat la nr. 104. Planul bisericii înscrie obişnuita formă dreptunghiulară, cu absida poligonală la est, nedecroşată, în cinci laturi. Biserica este realizată din bârne groase de brad, aşezate pe o talpă de stejar ce se sprijină pe o fundaţie de piatră, liniatura grinzilor orizontale fiind întreruptă doar de cele câteva ferestre de dimensiuni reduse. Spaţiul clădirii este organizat în cele trei încăperi cu ajutorul elementelor perimetrale.

https://biblioteca-digitala.ro

Compartimentarea este soluționată în conformitate cu partiurile specifice arhitecturii ecleziastice, partiu ce corespunde cerințelor serviciului divin. De formă dreptunghiulară, pronaosul şi naosul beneficiază de suprafețe mai mari, anume de 3,30 x 6,50 m şi 5,10 x 6.50 m, despărțite prin intermediul unui perete, al primezului. Al treilea spațiu, al altarului, este despărțit de naos prin iconostas, amplu împodobit cu picturi, deosebit de valoroase. Poziția sa în raport cu celelalte elemente denotă intenția meşterilor de a mări spațiul altarului, din această cauză iconostasul a fost montat mai spre apus față de colțurile rezultate de îmbinarea navei de căpătâiul poligonal al absidei.

În interior biserica dispune de un acoperiş comun, construit dintr-o boltă în leagăn, susținută pe nervuri din lemn, a cărei desfăşurare longitudinală nu prezintă vreo cezură din partea iconostasului, ci trece dincolo de el, luând sub protecția sa o parte a spațiului absidei. Pentru închiderea spațiului absidei s-a apelat la cunoscutele panouri triunghiulare, care, alăturate, au format o calotă omogenizată cu deschiderea bolții în leagăn. Cu ocazia inventarierii monumentelor din anii 1962-1965, cercetătoarea Eugenia Greceanu descoperă în podul bisericii partea superioară a ancadramentului fostei intrări de pe latura sudică, în care apare şi anul 1747, menționat de Şematism.[12] Aşa cum relatează Ioana Cristache-Panait, *„A fost atunci descifrată şi fotografiată, imaginea constituind acum dovada sigură a existenței sale, căci ulterior, un crâsnic zelos, a ars-o împreună cu deşeurile adunate în urma unor lucrări de reparații. Faptul rămâne oarecum dovada fenomenului de mistuire, adesea pomenit, al elementelor de arhitectură, cu văleaturi şi sculptură, al vechilor noastre monumente".*[13]

A rămas mărturie fosta intrare, confecționată din lemn de stejar, ai cărui uşciori sunt împodobiți cu rozete spiralate în planul inferior şi chenare ce reprezintă străvechi forme de artă populară românească, în ordinea lor fiind izvodul alveolar, pe partea exterioară, apoi dreptunghiul, triunghiul şi linia în zig-zag în interiorul chenarului. Întâlnim asemenea cazuri de închidere a uşii originale şi în alte locuri, precum la bisericile de la Reghin şi Petea, la care în spațiul de sus a intrării s-a amenajat o fereastră, iar partea de jos s-a înfundat cu bârne.

În anul 1848 sunt efectuate ample lucrări de modificare şi amenajare a bisericii. Pentru lărgirea spațiului pereții au fost mutați spre exterior, de unde şi lățimea actuală de 6,50 m, dând naştere actualului plan dreptunghiular cu absida nedecroşată, în cinci laturi. Nu ştim care a fost forma originară a bisericii, însă *„probabil a avut absida în decroş şi unghi în ax, pe est, ca la biserica mănăstirii din Chiheru de Sus".*[14] Tot atunci, pentru a se obține un spor de înălțime, peste consolele ce coboară până la mijlocul pereților li s-a suprapus o nouă cunună, iar bolta semicilindrică a navei s-a racordat la nivelul pereților, prin intermediul unor console înclinate. În capătul de vest al bisericii s-a adăugat pridvorul deschis, menit să găzduiască noua intrare, concomitent cu desființarea celei vechi de pe latura sudică.

Începute în anul 1848 şi terminate în anul 1851, aceste lucrări sunt menționate în pisania de pe spatele tâmplei, zugrăvită în negru: *„Această sfântă besearică s-au lărgit şi s-au rădicat în 1848 şi s-au săvârşit cu zugrăvit cu totul în anul 1851, 1 noembrie, în zilele înălțatului împărat Francisc Iosif I şi a măririi sale Vlădica Alecsandru Şuluț, fiind eparhii D. Mihail Crişan şi paroh satului popa Aron F. curator Teodor Suci şi ceilalți curatori Ioan Bati, Ioan Suci, Daniil Pop, Mihail Botoş, Moise Suci, Gavril Matei, Nicolae Mihuț şi meşteri cei au făcut lemn au fost din Şerbeni Teodor Poap cantor şi Toara Bârsan şi s-au zugrăvit de mine Popa Gheorghe din Şerbeni"*[15] Aşadar meşterii care au confecționat biserica au fost Teodor Pop şi Toară Bârsan din Şebeni, iar pictura a fost realizată de Popa Gheorhe, tot din Şerbeni.

În partea de sud-vest a bisericii, detaşat, se află turnul-clopotniță, datat la 1790, fapt ce demonstrează că până atunci a funcționat vechea clopotniță. Planul clopotniței este pătrat şi are un prim acoperiş în trunchi de piramidă, din care răsare o galerie deschisă, cu o învelitoare piramidală din şindrilă, la bază cu contur octogonal.

https://biblioteca-digitala.ro

Valoarea arhitecturală a bisericii este întregită cu aceea a decorației interioare, de o excepțională valoare artistică și istorică. Partea cea mai valoroasă a picturii murale o datorăm zugravului Toader Popovici, a cărui operă ușor o putem stabili când a fost realizată, datorită însemnărilor făcute pe icoanele pictate de el. În anul 1795 realizează icoana „Deisis", cu sprijinul *„popii Irimie și Ile și tot neamul lor"*. În același an Badea Crăciun și soțul său Ioană suportă cheltuielile pentru icoana „Sfântu Nicolae", realizată de Popovici zugrav, iar pe icoana „Arhanghelului Mihail", pictorul notează: *„Ioan, Ghiorghie, preuții satului, am plătit această icoană ani D. 1796, luna lui iulie 23 zile, Popovici Toader zugrav"*.[16] Tabloul iconografic, deosebit de variat, cuprinde bolta și pereții naosului, pronaosului, precum și a altarului, cu numeroase reprezentări din ciclul vieții lui Iisus Hristos, Evagheliștii, dar și medalioane cu arhangheli și mucenici.

La 26 februarie 1797, biserica este vizitată de Petru Maior, atras desigur de minunata decorație picturală, momentul putând fi considerat și ca sfârșitul lucrărilor de împodobire a edificiului. Cu această ocazie cărturarul român întărește actele de danie, precum însemnarea pe Penticostarul de Blaj din anul 1768, față de dania lui Badea Crăciun, care se încheie astfel: *„Scris-am eu protopop Petru Maior al Gurghiului, anul 1797, 26 februarie"*.[17]

Câțiva ani mai târziu, prin 1808, zugravul Toader Popovici se întoarce la Urisiu de Jos, realizând icoana „Deisis" cu busturile Apostolilor, decorul amintind de creațiile veaculului al XVI-lea, icoană pe care *„o au plătit Suciu Paraschiv cu soțuil său Baciu Vasilica din Urisiu, să le fie vecinică pomenire la tot neamul, la anul 1808 luna februarie 14, zugrav Toader"*.[18] Zugravului Popa Gheorghe din Șerbeni, semnatarul pisaniei din anul 1850, îi aparțin picturile de pe unele suprafețe, frizele fruntariului, precum și ușile împărătești, cu scena „Bunei Vestiri" *„... al cărui decor sculptat, în ajur, este încoronat, în partea superioară, prin păsările ce ciugulesc ciorchini, subiect de veche tradiție bizantină"*.[19] Lucrările de pictură sunt începute în anul 1849, prin realizarea icoanei „Arhanghelul Mihail", înzestrată cu un bogat decor sculptat.

Dintre icoanele provenite din secolul al XVI-lea, după cum am mai arătat, realizate pentru anteriorul lăcaș de cult, au mai rămas doar două icoane, care compozițional și tehnic aparțin picturii moldovenești din perioada lui Petru Rareș. Probalil au fost realizate de un zugrav ce a călătorit prin Transilvania, sau au fost comandate direct unui atelier de iconari de la vreuna din mănăstirile bucovinene. Cele două icoane, „Maica Domnului cu Pruncul" de tipul Hodighitria (115 x 90 cm) și „Sfântul Nicolae" (115 x 82 cm) au fost dăruite de nobilul Luca din Urisiu, bisericii din localitate. Așezate în chenare de frânghie răsucite, inscripțiile, ale căror text este aproape identic, menționează: „ + *Rugăciunea robului lui Dumnezeu pan Luca din Urisiu și a soției sale și a copiilor săi. Văleat 7047 (1539) luna martie zile 10*". Excepțională ca realizare, icoana „Maicii Domnului cu Pruncul" o reprezintă pe sfântă până la brâu și cuprinde aproape toată partea centrală, mărginită de colonete ce adăpostesc busturile reduse ale prorocilor. Pruncul este așezat frontal pe brațul stâng al Fecioarei și este îmbrăcat într-o tunică alb-gălbuie, împodobită într-un decor stilizat.

Valorosul monument este renovat în anii 1984-1985, prin grija autorităților publice județene și pentru care, în baza referatului de specialitate al arhitectei Ana Maria Orășanu, părtașă la salvarea multor monumente din Transilvania, Consiliul Culturii emite Avizul nr. 54/1984. Lucrările aprobate constau din refacerea învelitorii de șindrilă, repararea soclului cât și înlocuirea elementelor de stabilitate, precum talpa bisericii. Odată cu sfințirea noii biserici de zid, sub hramul „Adormirea Maicii Domnului" vechiul monument va avea un program liturgic doar ocazional, ceea ce nu elimină condiția păstrării acestuia în continuare.

https://biblioteca-digitala.ro

NOTE:

1. SUCIU, C., **DILT**, II, p. 220.
2. **Clain, 1733,** p. 190.
3. **Aaron, 1750,** p. 278.
4. **Buccow, 1760-1762,** p. 642.
5. **Recensământ, 1857,** p. 368-369.
6. **Şematism, 1900,** p. 507.
7. **Recensământ, 1992,** p. 189.
8. Eugenia GRECEANU, **op. cit.,** p. 43.
9. Ioana CRISTACHE-PANAIT, **Biserici de lemn,** p. 191.
10. **Şematism, 1900,** p. 507.
11. A. PĂNOIU, **op. Câcit.,** p. 112.
12. Eugenia GRECEANU, **op. cit.,** p. 43.
13. Ioana CRISTACHE-PANAIT, **Biserici de lemn,** p. 193.
14. **Ibidem.**
15. Eugenia GRECEANU, **op. cit.,** p. 43, nota 2.
16. Ioana CRISTACHE-PANAIT, **Biserici de lemn,** p. 193.
17. **Ibidem,** p. 195.
18. **Ibidem.**
19. M. PORUMB, N. SABĂU, **op. cit,** p. 109.

SUMMARY

THE WOODEN CHURCH OF THE „SAINT ARCHANGELS" FROM URISIU DE JOS

Local traditions say that the church had belonged to a monastery but an inscription on the upper side of the former entrance frame mentions year 1747 as date of its construction. The new church replaced the one mentioned in 1733 from which there were preserved, the icons donated in 1539 by a local noble man.

The church has rectangular plan, with a five sided, hooked polygonal apse, covered by a half cylindrical roof. Large extension works were performed in 1848 when walls were moved towards the exterior, raised by addition of a beam and creation of a inclined break, between the wall line and the vault one. Further, the church was extended to the west with an open porch, a new entrance was created and the old one was closed.

Valuable paintings were executed by Father Gheorghe from Şerbeni and Toader Popovici. The two icons, „The Virgin and the Child" and „Saint Nicholas" are of exceptional value, dating from the 16th century and being painted in the style of Moldavian schools, the reigning of Pteru Rareş. The church has a two level bell-tower, with open gallery, separate from the church.

https://biblioteca-digitala.ro

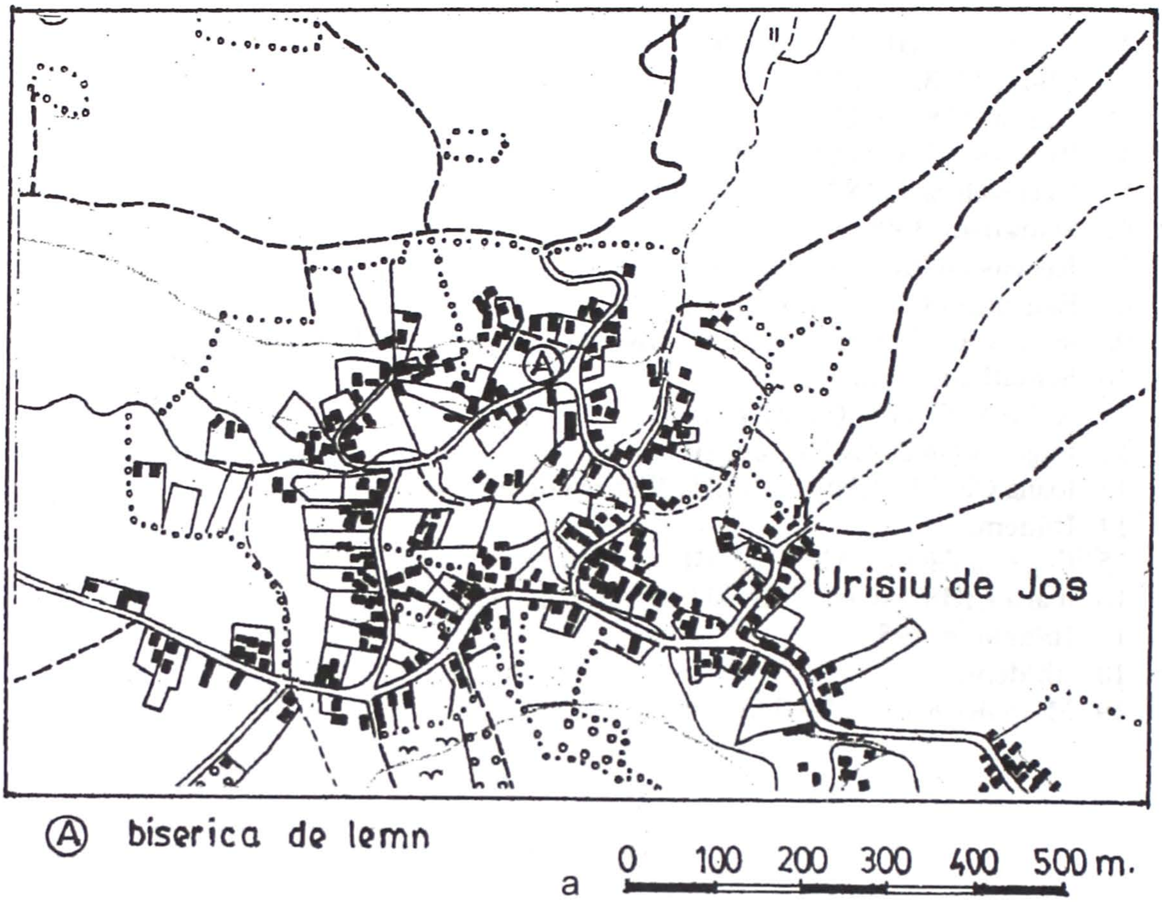

a

b

Urisiu de Jos. Biserica „Sfinții Arhangheli”.
a - Încadrare în zonă; b - Aspect general.

https://biblioteca-digitala.ro

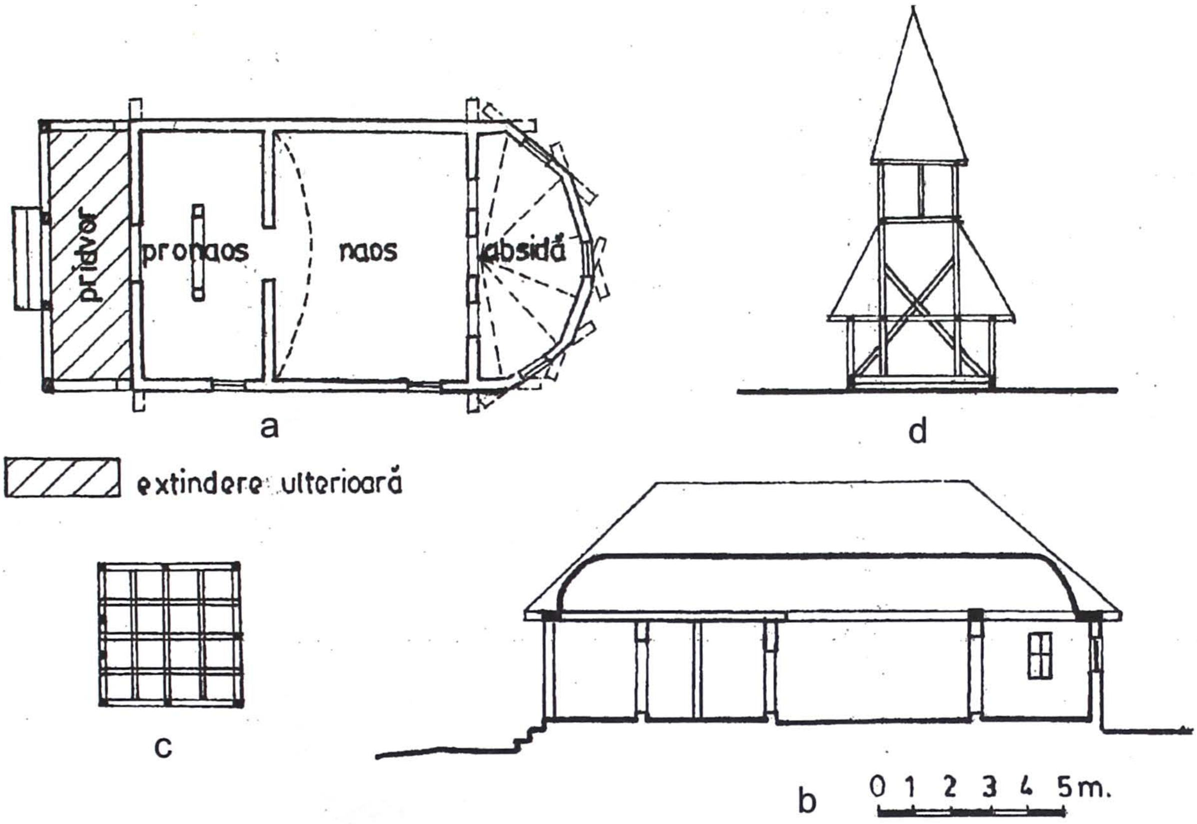

e

Urisiu de Jos. Biserica „Sfinții Arhangheli”.
a - Plan; b - Secțiune longitudinală; c - Planul turnului;
d - Secțiunea turnului; e - Aspect după renovare.

https://biblioteca-digitala.ro

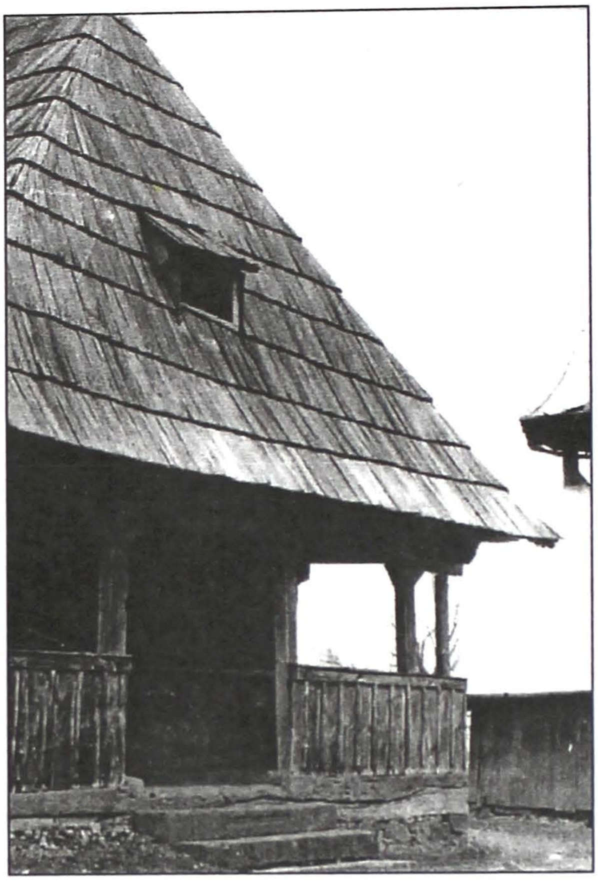

a

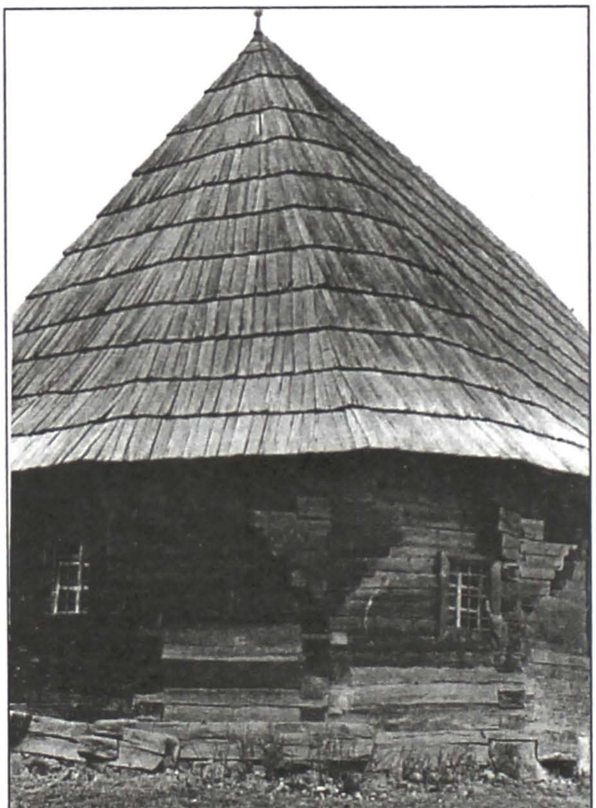

b

Urisiu de Jos. Biserica „Sfinții Arhangheli” înainte de renovare.
a - Partea de vest cu pridvorul; b - Absida.

https://biblioteca-digitala.ro

a

b

Urisiu de Jos. Biserica „Sfinții Arhangheli”.
a - Icoana „Sfântul Nicolae”; b - „Duminica Slăbănogului”, pictură interioară de Gheorghe Moldovan din Şerbeni.

https://biblioteca-digitala.ro

7. Biserica de lemn „SFÂNTA TREIME" din Urisiu de Sus

Aproape alipit de Urisiu de Jos se află satul Urisiu de Sus şi el component al comunei Chiheru de Jos. Documentar, localitatea este contemporană cu satul alăturat, în anul 1453 fiind menţionată ca **poss. seu Villa Felseworozy,** adică Urisiu de Jos. În anul 1733 este menţionat sub forma **Felső-Oroszfalu,** în anul 1750 - **F(első) Oroszi,** în anul 1805 - **Felső Oroszi,** în 1824 sub forma românească de **Uriszíu gye Szusz, Urisu ghe Sus,** în anul 1850 - **Uriszua de Szusz,** iar în anul 1854 sub denumirea de **Felső-Oroszi, Urisua din Sus.**[1]

Sursele statistice din secolul al XVIII-lea ne dau posibilitatea cunoaşterii evoluţiei, cel puţin numerice a populaţiei autohtone din localitate, permanent majoritară, ca mai apoi, să ne ofere şi date comparate cu celelalte naţii şi confesiuni religioase. Conscripţia din anul 1733, prima la care apelăm, ne face cunoscut existenţa a 27 familii de uniţi, adică 135 suflete, care aveau biserică şi ca preot pe popa Onya.[2] La scurt timp locuitorii au început să părăsească unirea cu biserica din Roma, aproape toţi revenind la credinţa străbună. Conscripţia lui Aaron din anul 1750 consemnează încă existenţa a 214 creştini uniţi, care aveau biserica şi preot, ca în anii 1760-1762, conscripţia lui Buccow să menţioneze doar 2 familii de uniţi, care aveau preot şi 46 familii de ortodocşi, cu un preot, dar de această dată având în folosinţă şi biserica.[4] Recensământul românilor ortodocşi efectuat în anul 1805, consemnează existenţa la Urisiu de Sus a 45 familii, care aveau ca preot pe Aron Popoviciu, hirotonit în anul 1786.[5] Mai cuprinzător în date, recensământul din anul 1857 ne oferă următoarea oglindă socială a satului: existau un număr de 94 case, cu 100 locuinţe şi 556 locuitori, deci mai mare decât satul învecinat. Pe confesiuni s-au înregistrat: 532 ortodocşi, 13 greco-catolici, 1 romano-catolic şi 10 reformaţi.[6] Numărul locuitorilor încă mai creşte în următoarele decenii. **Şematismul** din 1900 consemnează un număr total de 839 locuitori, pe confesiuni fiind înregistraţi 811 ortodocşi, 5 greco-catolici, 8 reformaţi şi 15 izraeliţi,[7] ca recensământul din anul 1910 să înregistreze 927 locuitori, din care 911 români, respectiv 766 ortodocşi şi 145 greco-catolici, precum şi 16 maghiari.[8] În anul 1930 localitatea avea 977 locuitori, în anul 1966 ajunge la 1266 locuitori, după care să scadă în mod dramatic la 599 locuitori în anul 1992.[9]

Potrivit tradiţiei locale, consemnată în perioada interbelică, aici, la Urisiu de Sus ar fi existat o mănăstire românească.[10] Afirmaţia nu are nici un temei documentar, nefiind descoperite urme în acest sens, însă datele au fost preluate de unii autori.[11]

Aşa cum ni se înfăţişează azi biserica, ea înscrie un plan dreptunghiular, cu absida în continuarea pereţilor navei, având o formă poligonală în cinci laturi la capătul estic. **Şematismul jubiliar** din anul 1900[12] ca şi cel din anul 1932[13] nu fac nici o referire la biserică, însă pisania provenită din anul 1852 arată: *„... această sf. biserică s-au făcut în anul 1852, în zilele luminatului împărat Francisc Iosif şi excelenţei sale domnului episcop Andrei Şaguna şi protopop eparhiei Ştefan Branea, paroh satului Gheorghe Poap"*, ctitori fiind *„familiile Suci, Artenie, Caşvean, Sărdean"*, precum şi alţi săteni; *„şi s-au săvârşit de zugrăvit în anul 1856, mai 21, de mine popa Gheorghe din Şerbeni"*.[14] Deci, după pisanie, biserica a fost realizată în 1852, iar lucrările de împodobire terminate în anul 1856. Şi totuşi, pereţii confecţionaţi din bârne de stejar, sistemul constructiv, cu îmbinări în coadă de rândunică, ca şi sculptura consolelor, ne îndeamnă să considerăm biserica realizată mai devreme, cel târziu în prima parte a secolului al XVIII-lea. În sprijinul acestei păreri vine conscripţia anului 1733, care atestă existenţa bisericii.[15]

Lucrările realizate în anul 1852, constituie mai degrabă ample lucrări de extindere şi amenajare a bisericii, aşa cum s-a petrecut la Urisiu de Jos. Sunt efectuate lucrări de lărgire a navei, prin realizarea acelor planuri înclinate între pereţii acesteia şi planul de naştere a bolţilor originare. Interiorul are o acoperire similară monumentului învecinat, format

https://biblioteca-digitala.ro

dintr-o boltă semicilindrică, ce se sprijină pe nervuri de lemn şi, o alta, peste absida altarului, intersectate de trei fâşii curbe.

La rândul ei, decoraţia picturală cuprinde două faze de realizare mai importante. În prima fază, corespunzătoare ultimei părţi a secolului al XVIII-lea, zugravul Toader Popovici realizează icoana „Deisis", cât şi sfintele „Cuvioasa Paraschiva" şi „Sfânta Vineri", dar şi pe „Iisus Hristos", *„... având în dreapta, în prim plan, templul cu trei turle, din Dumineca mironosiţelor, de la Urisiu de Jos; frizele tâmplei şi icoanele împărăteşti"*, cu rarele reprezentări *„ale lui Ioan Crestitel, cu propriul cap pe tipsie, şi a lui Ioan Hrysostomos"*.[16] Şase scene din ciclul hristologic sunt reprezentate pe bolta navei. Sunt realizate picturi de popa Gheorghe din Şerbeni, pe suprafeţele înclinate ale navei, între care şi scenele: „Hristos arătându-se Magdalenei în grădină" şi „Când au vorbit Hristos cu Luca şi Cleopa pe cale". În absidă remarcăm teme din Vechiul Testament, alături de cele din Noul Testament.

Remarcabile sunt uşile împărăteşti, traforate în forme învolburate ce poartă şase medalioane pictate ce reprezintă „Buna Vestire" şi „Evangheliştii", creaţie a secolului al XVIII-lea, pe când uşile diaconeşti au fost realizate în secolul al XIX-lea. Pe faţa interioară a uşii ce cuprinde scena Bunei Vestiri, autorul a trecut următoarea însemnare: *„1834, octombrie 29 s-au săvârşit aceste sf. dveri, şi s-au plătit de Suci Nicolae din Urisiul de Sus, spre veşnica pomenire, şi s-au zugrăvit de mine, Moldovan Georgio candidat în Şerbeni"*. Cea de a doua etapă, din anul 1856, aparţine zugravului popa Gheorghe din Şerbeni.

În anul 1929 biserica este extinsă pe partea de vest, prin adăugarea unui pronaos care deasupra primeşte turnul-clopotniţă, precum şi un pridvor deschis. Probabil atunci, sau cu ocazia lucrărilor din 1852, au fost înlăturate ancadramentele sculptate ale intrărilor, concomitent cu lărgirea ferestrelor.

NOTE:

1. SUCIU, C., **DILT,** II, p. 220.
2. **Clain, 1733,** p.190.
3. **Aaron, 1750,** p. 278.
4. **Buccow, 1760-1762,** p. 642.
5. M. VOILEANU, **Contribuţiune,** p. 38, tabelul 4.
6. **Recensământ, 1857,** p. 368-369.
7. **Şematism, 1900,** p. 507.
8. **Recensământ, 1910,** p. 416-417.
9. **Recensământ, 1992,** p. 189; **Dicţionar geografic,** p. 185-186.
10. ANTAL, D., **Schituri şi mănăstiri în protopopiatul Reghinului,** în *Revista Teologică,* XVI, Sibiu, 1936, p. 97.
11. Ştefan METEŞ, **Mănăstirile româneşti din Transilvania şi Ungaria** (în continuare: Şt. METEŞ, **Măn. Româneşti), Sibiu, 1936,** p. 136; **Dicţionarul mănăstirilor,** p. 274.
12. **Şematism, 1900,** p. 507.
13. **Şematism, 1932,** p. 154.
14. Ioana CRISTACHE-PANAIT, **Biserici de lemn,** p. 195.
15. **Clain, 1733,** p. 190.
16. Ioana CRISTACHE-PANAIT, **Biserici de lemn,** p. 196.

https://biblioteca-digitala.ro

SUMMARY

THE WOODEN CHURCH OF THE „SAINT TRINITY" FROM URISIUL DE SUS

Although not supported by official document, the local tradition tells aboud a monastery existing in Urisiul de Sus. According to the 1900 Chart the church was built in 1852 and the painting was completed in 1856 by Father Gheorghe from Şerbeni. However, the constituent parts and the construction system, which used swallow tail joining, as well as the carvings on the consoles suggest that the church is much older, perhaps being the one mentioned in the Conscription of 1733. We tend to believe that in 1852 there were complrted large works of extension and repair, by enlargement of the walls.

The church has a rectangurar shape, with a polygonal five sided, hooked apse. The internal painting was completed in two distinct stages: in the second half of the 18th century by Master painter Toader Popovici and in 1856 by Father Gheorghe from Şerbani. In 1929 the narthex was extended towards the west by addition of an open porch and a bell-tower.

https://biblioteca-digitala.ro

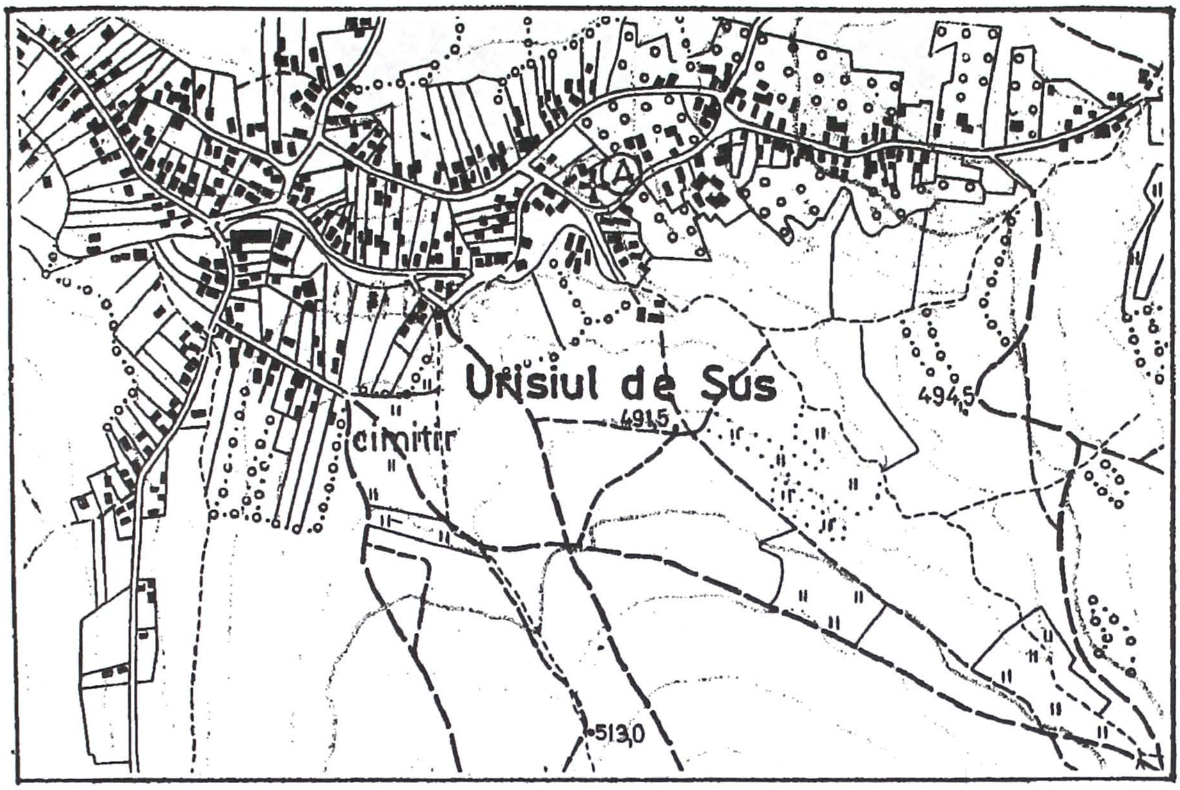

Ⓐ biserica de lemn.

a

0 100 200 300 400 500 m.

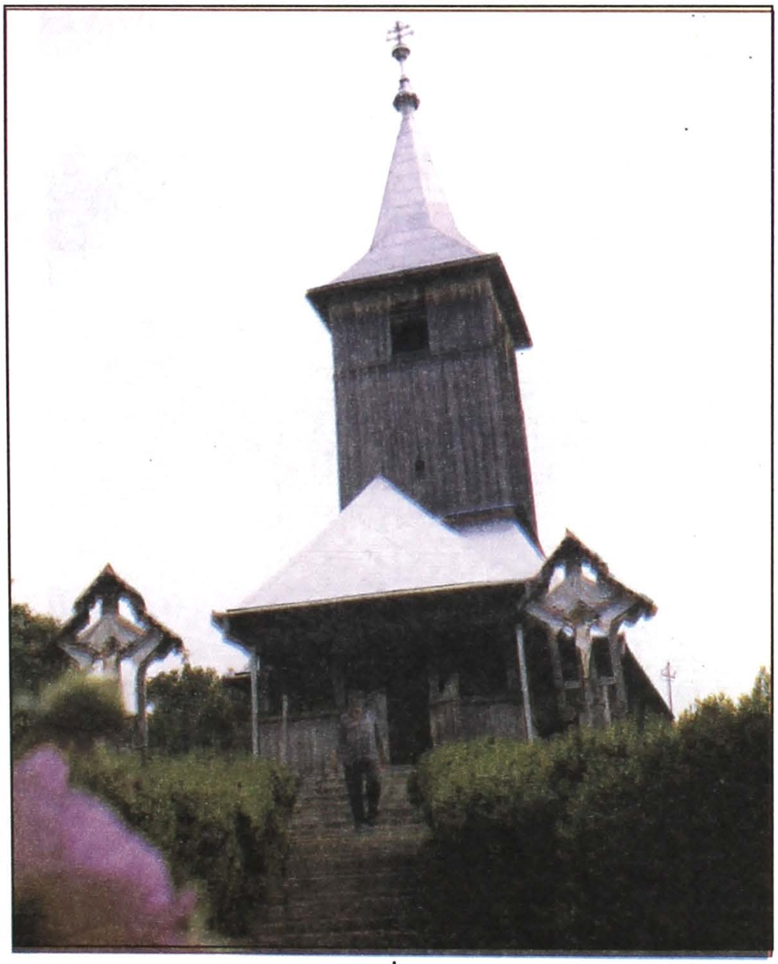

b

Urisiu de Jos. Biserica „Sfânta Treime”.
a - Încadrare în zonă; b - Aspect general.

https://biblioteca-digitala.ro

a

b

Urisiu de Jos. Biserica „Sfânta Treime”.
a - Aspect din anul 1936; b - Icoana „Sfânta Paraschiva” cu Iisus şi Sfânta Maria.

https://biblioteca-digitala.ro

a

b

Urisiu de Jos. Biserica „Sfânta Treime”. Picturi murale.
a - „Bătaia la stâlp”; b - „Cina cea de taină”.

https://biblioteca-digitala.ro

8. Biserica de lemn „SFINȚII ARHANGHELI” din Vaideiu

Localitatea Vaideiu, fost Vaidei, în ungurește Mezőújfalu, este componentă a comunei Ogra, fiind situată pe cursul mijlociu al Văii de Jos, fiind legată prin drum de țară de satele Petea și Dileu Vechi.

Veche așezare românească, Vaideiu își are prima mențiune documentară în anul 1336, ca **poss. Vyfalu** (Satul Nou), dar în anul 1461 face parte dintre localitățile românești ce achită darea oilor: **Census quinquagesimalis de Vijfalw nobilium.** În anul 1473 încă mai poartă denumirea sub forma ungurească de **Wyfalw,** ca din anul 1733 să primească denumirea românească de **Vajdej,** în anul 1750 - **Vajdyej,** în anii 1760-1762 din nou sub forma ungurească de **Mező ujfalu** (Satul Nou de Câmpie), în anul 1824 - **Uj Falu Vajdej,** în anul 1839 - **Ujfalu, Vajgyejei,** iar în anul 1854 - **Mező-Ujfalu (Oláh-Ujfalu),** adică Satul Nou românesc, precum și **Uifalău.**[1]

De mărime relativ mijlocie, în anul 1733, la Vaideiu sunt consemnate 35 familii de români uniți, ce aveau biserică și ca preoți pe Petru (Petrus) și Costin (Constantinus).[2] În anul 1750, conscripția lui Petru Aaron înregistrează 262 uniți, care aveau preot și o biserică,[3] doar la câțiva ani, în 1760-1762, conscripția lui Buccow să prezinte o situație aparte: exista doar un preot unit, fără nici un credincios, pe când ortodocșii formau 43 familii, cu doi preoți, având în folosință și biserica.[4] Totodată se face mențiunea că biserica nu mai este în vechiul loc,[5] deci, la un moment dat ea a fost strămutată pe actualul amplasament.

Recensământul din anul 1857 prezintă date mai complete în ce privește localitatea și locuitorii săi.[6] Era printre cele mai mici componente ale actualei comune Ogra, având 75 case cu 78 locuințe și 365 locuitori, care, pe confesiuni, erau constituiți din 354 greco-catolici, 10 romano-catolici și un reformat, deci numărul românilor era de circa 97% din totalul populației. În anul 1900 **Șematismul jubiliar** arată că aproape toți locuitorii sunt români, în număr de 492 suflete, față doar de 3 izraeliți. Tot **Șematismul** mai menționează că *„Bis. de lemn renovată în an 1899, în onoarea ss. Archangeli”*.[7] **Șematismul** din anul 1932 menționează data realizării bisericii în anul 1866,[8] dată preluată și de Ioana Cristache-Panait.[9] Pe parcursul deceniilor fenomenul depopulării devine tot mai alarmant, astfel că în anul 1992 mai sunt înregistrați doar 184 locuitori.[10]

Sunt foarte puține mărturii scrise privitoare la biserică. Cercetând documentele secolului al XVIII-lea constatăm că în anii 1733, 1750 și 1760-1762 de fiecare dată biserica este menționată, indiferent că se afla în folosința uniților sau ortodocșilor. Analizând aceste informații, observăm că ele nu concordă nici pe departe cu cele conținute de monumentul însuși. Ca urmare considerăm perioada de dinaintea anului 1733 ca timpul când s-a înălțat edificiul. Pentru asemenea datare pledează, monumentul. Dimensiunile inițiale ale bisericii erau mai reduse, nava cu o lungime de 10,35 m și o lățime de 5,80 m, la care, în anul 1866 sau 1899, sunt efectuate lucrări de extindere spre vest cu 2,35 m.[11] Peste partea adăugată a pronaosului, s-a realizat o scundă clopotniță. În prezent nava bisericii formează un dreptunghi cu laturile de 14,80 m x 5,80 m, deci față de dimensiunea originară pereții au fost prelungiți cu 3,45 m. Spre est, naosul se termină cu forma poligonală, în cinci laturi, a absidei, ai cărei laturi, de la sud spre nord au lungimi de 1,80 m, 1,35 m, 2,16 m, 1,80 m și 1,95 m.

De la nivelul soclului până la streașină, pereții au o înălțime de 1,91 m și sunt tencuiți, lucrare prin care au fost înlăturare elementele decorative, probabil, avute. Singurele elemente remarcate la pereți sunt ferestrele și intrarea, a căror formă este rezultatul unor intervenții mai târzii, probabil cu ocazia strămutării edificiului pe actualul amplasament, de pe un altul, necunoscut nouă. O inscripție în tablă, aflată deasupra intrării, indică anul 1969 ca data când biserica este renovată, cu care ocazie i se aplică învelitoarea de tablă, inclusiv la turn. Tot atunci, soclul bisericii este consolidat cu un brâu de beton, lăsând, alocuri, să se vadă

https://biblioteca-digitala.ro

structura portantă de lemn. Ferestrele, trei la navă şi două la absidă, au mărimi de 50/66 cm. şi 35/60 cm., ce se încheie cu un arc de cerc.

Remarcăm, în interior, bolta semicilindrică care spre est este racordată prin intermediul a trei panouri curbe. Nu cunoaştem decoraţia interioară anterior avută, însă ştim că în anul 1840 biserica este repictată de Teodor Tocaciu din Gherla, iar altarul pictat în anul 1881. Starea de întreţinere a bisericii este relativ corespunzătoare, aflându-se în folosinţa Parohiei Ortodoxe din localitate, însă eventuale lucrări de renovare care să înlăture tencuiala şi învelitoarea de tablă ar fi mai mult decât necesare.

NOTE:

1. SUCIU, C., **DILT,** II, p.223.
2. **Clain, 1733,** p.189.
3. **Aaron, 1750,** p. 279.
4. **Buccow, 1760-1762,** p. 643.
5. **„Omnia loca templa non habentia manent in statu quo".**
6. **Recensământ, 1857,** p. 396-397.
7. **Şematism, 1900,** p.388.
8. **Şematism, 1932,** p. 120.
9. Ioana CRISTACHE-PANAIT, **Biserici de lemn,** p.253.
10. **Recensământ, 1992,** p. 195.
11. Ioana CRISTACHE-PANAIT, **Biserici de lemn,** p. 253.

SUMMARY

THE WOODEN CHURCH OF THE „SAINT ARCHANGELS" FROM VAIDEIU

The 1900 Jubilee Chart of buildings lists this church as having been raised in 1866 and renovated in 1899. However, a closer analysis of the building leads to the conclusion that the church is much older, as it had been listed in the 18th century Conscriptions.

It has a rectangular shape, with a five-sided hooked, polygonal apse; the original sizez of the nave were 10,35 x 5,80; the size was altered in 1866 or 1899 by extension towards the west with 2,50 m. Above the extension, a short bell-tower was added.

In 1840 master painter Teodor Tocaciu from Gherla decorated the internal walls and the altar was painted in 1881.

https://biblioteca-digitala.ro

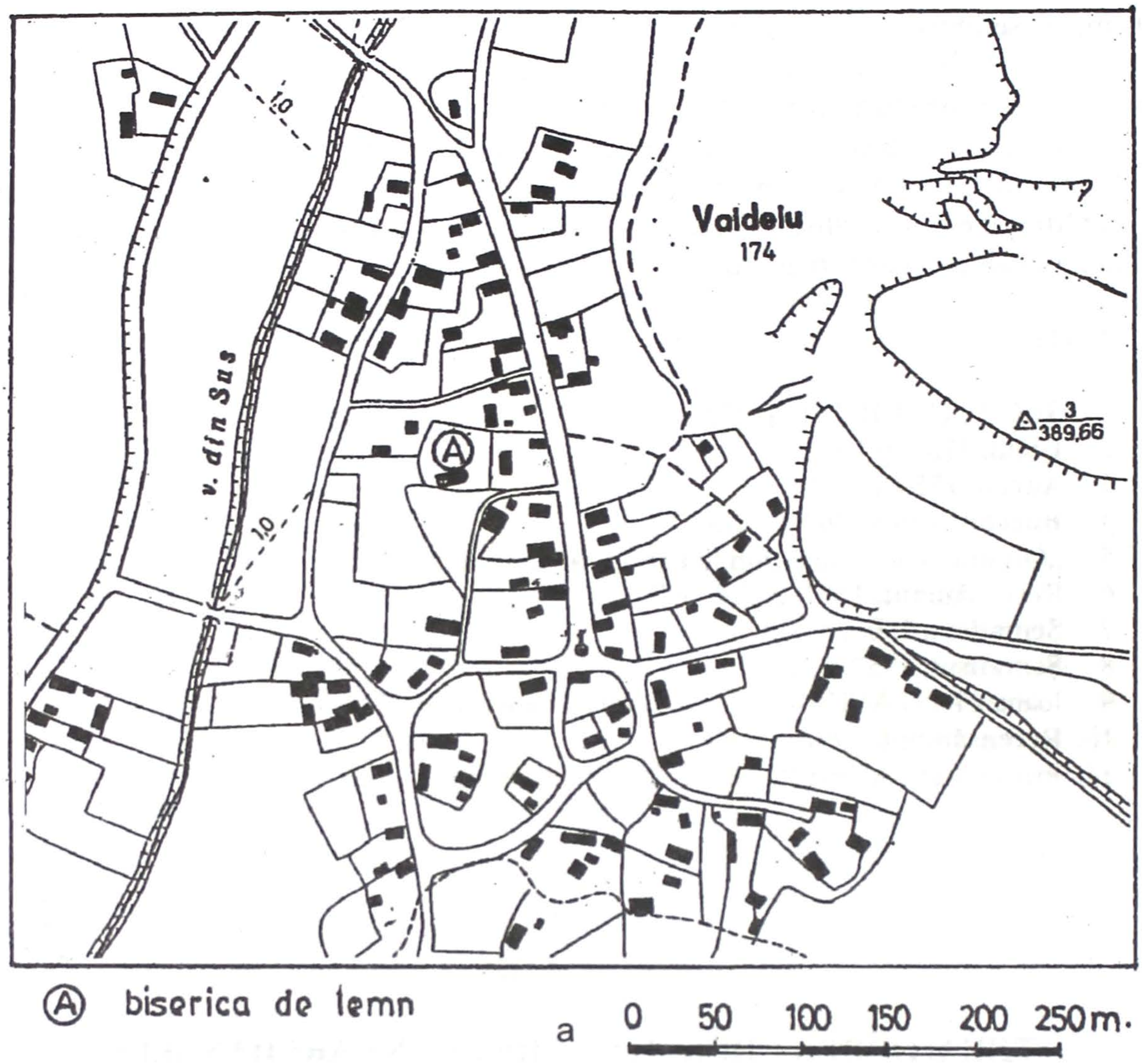

a

b

Vaideiu. Biserica „Sfinții Arhangheli”.
a - Încadrare în zonă; b - Aspect general.

https://biblioteca-digitala.ro

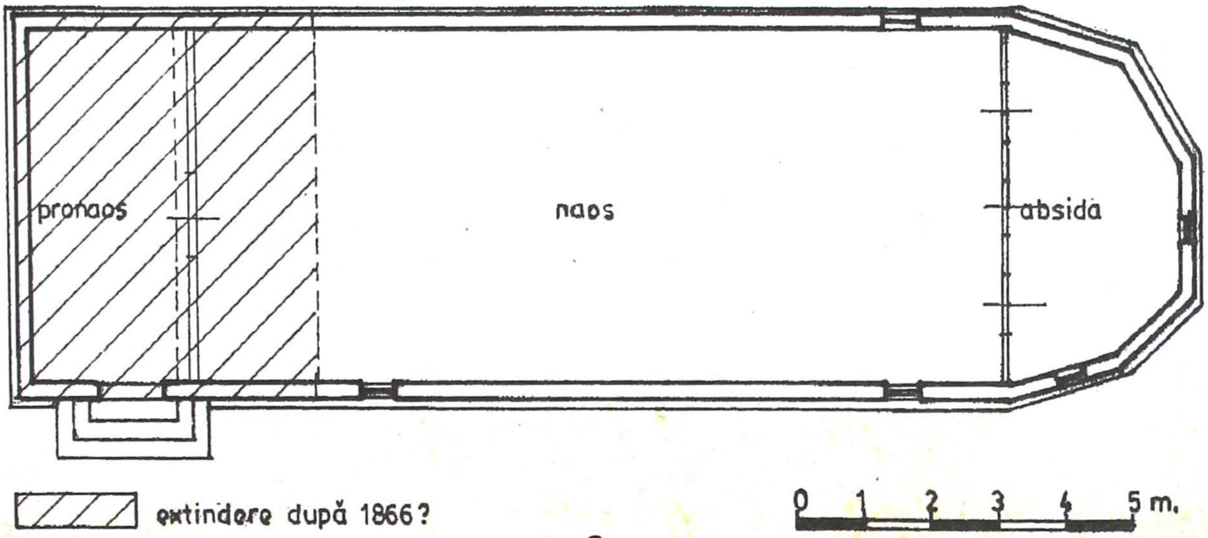

a

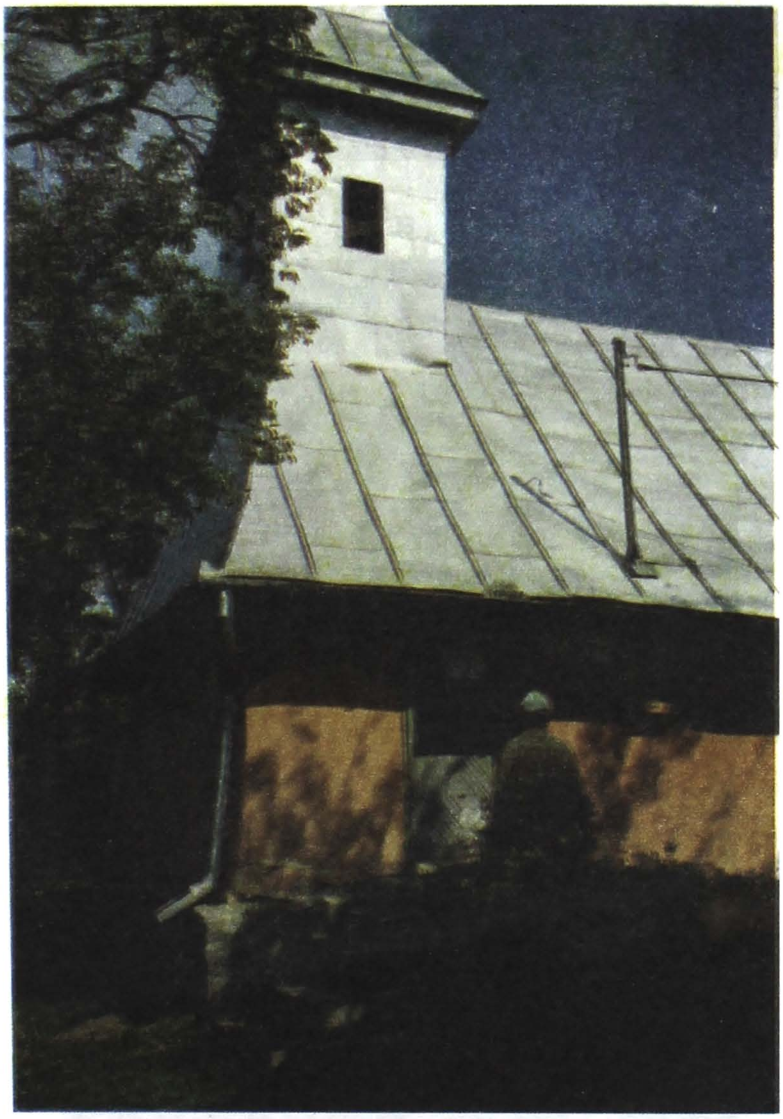

b

Vaideiu. Biserica „Sfinții Arhangheli".
a - Plan; b - Vedere sud cu intrarea.

https://biblioteca-digitala.ro

a

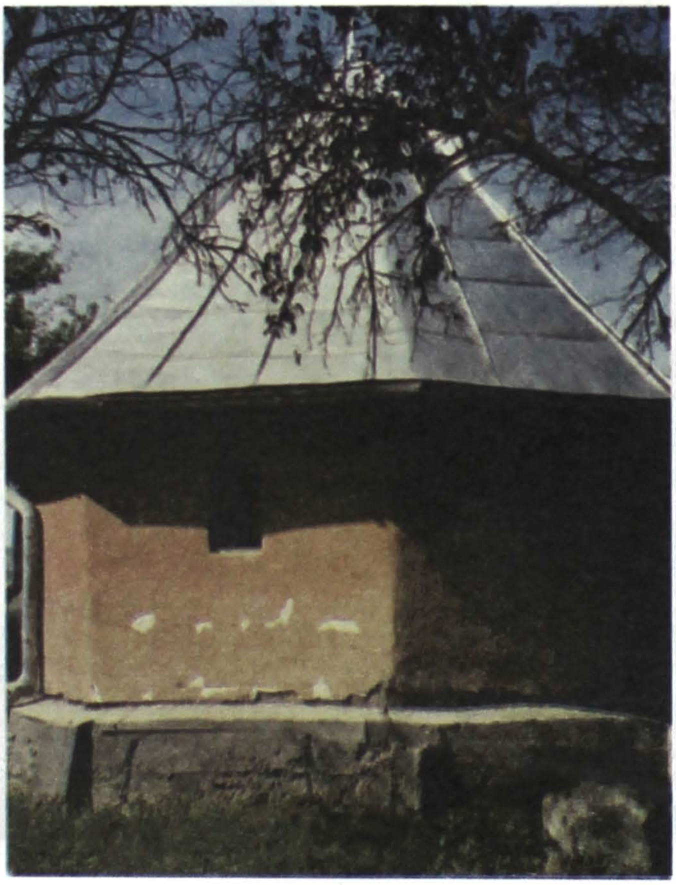

b

Vaideiu. Biserica „Sfinții Arhangheli”.
a - Plan; b - Secțiune longitudinală; c - Vedere nord-vest.

https://biblioteca-digitala.ro

CONSIDERAȚII DE ORDIN GENERAL

Lăcaşurile cu dispoziţie planimetrică dreptunghiulară şi absidă poligonală, nedecroşată, în cinci laturi, au o pondere mai mică în raport cu cele care au trei laturi nedecroşate, adică 8 la 15. Din cele 8 exemplare patru sunt grupate oarecum compact, şi anume bisericile: „Sf.Maria" din Band, „Sf. Arhangheli" din Sânmărghita, „Sf. Arhanghel Mihail" din Târgu-Mureş şi „Sf. Arhangheli" din Vaideiu; la fel, o grupă din altele 3 biserici: „Sf.Nicolae" din Mura Mare, „Sf. Arhangheli" din Urisu de Jos şi „Sf. Treime" din Urisiu de Sus. Mai îndepărtată de aria împânzită cu monumente, pe aliniamentul Reghin – Târgu-Mureş – Luduş, este biserica „Sf. Treime" din Logig. Din nefericire, soarta a făcut ca două biserici aparţinătoare acestei grupe, de la Band şi Logig, să nu mai existe, ele fiind demolate pe parcursul ultimilor ani.

Referindu-ne la marea grupă a bisericilor cu absidă poligonală nedecroşată îi constatăm o vechime îndepărtată, a cărei origine, după cum am mai văzut, este casa ţărănească. Dacă pronaosul şi naosul n-au suportat modificări substanţiale, în schimb, se introduce *„în locul altarului dreptunghiular sau pătrat, altarul poligonal".*[1] Servind doar unei singure persoane, absida şi-a diminuat spaţiul faţă de arhietipul menţionat, casa ţărănească, prin închiderea cu trei laturi înclinate faţă de axul clădirii. În această absidă vedem modelul ce a inspirat biserica, cu absida în cinci şi chiar şase laturi nedecroşate, apărute pe scara evoluţiei într-un moment când tendinţele de monumentalizare a volumelor, atât cât permitea materialul, începuseră să se impună.

În contextul arhitecturii din Transilvania, cele 8 biserici, datorită caracteristicilor de plan, fac parte din grupul II. c, formulat de At. Popa,[2] din grupul 3 al Eugeniei Greceanu pentru zona centrală a Transilvaniei,[3] în raport de edificiile din Muntenia ele se înrudesc cu cele pe care Radu Creţeanu le include în tipul I.c,[4] iar în proiectul de tipologie a lui Virgil Vătăşianu, întocmit pentru arhitectura populară din ţările române, lăcaşurile reprezintă o variantă a tipului I, grupul a. 2.[5] Dacă facem abstracţie de pridvoare, la Grigore Ionescu clădirile pot fi situate în căsuţa grupei 1, poziţia 1. 2. 4.[6]

Potrivit cercetărilor efectuate de Ioana Cristache-Panait, zona Sălajului cunoaşte o proliferare a a cestui tip de plan, fiind regăsibil la şase-şapte monumente.[7] Nu acelaşi lucru se poate spune despre alte zone, precum Valea Crişului Repede, în general în Bihor, unde absida cu cinci laturi, nedecroşată, constituie o raritate.[8] Dacă luăm în considerare şi zona Munteniei, unde s-au remarcat trei exemplare: la Boziorn (1793)[9], Ruginoasa (cca. 1800)[10] şi la Ţigoiu (cca. 1750),[11] toate în judeţul Buzău în curbura Carpaţilor, înseamnă că în ţinutul Mureşului, existând la un moment dat opt asemenea clădiri, meşterii populari au vădit preferinţe pentru aceste forme simple, dar cu eficienţă funcţională accentuată. Poate şi din cauza timidităţii acestora faţă de formele mai evoluate, cu soluţii tehnice mai complicate. Ori, după cum vom vedea, aceeaşi formă de plan, dar cu absida decroşată, a fost cea mai preferată, numărând în zona judeţului Mureş nu mai puţin de 20 de exemplare.

Privitor la sistemul de acoperire interioară, bolta semicilindrică unică de deasupra celor mai mari spaţii deţine primatul. Din cele opt clădiri, şapte dispun de o boltă în leagăn deasupra pronaosului şi naosului şi doar la Mura Mare pronaosul este prevăzut cu un tavan, dar naosul are bolta semicilindrică. Cât priveşte deschiderea bolţilor, aceasta variază de la un caz la altul. La bisericile din Logig, Mura Mare, Sânmărghita şi Vaideiu, deschiderea bolţii măsoară tot atâţia metrii cât sunt între laturile lungi ale edificiului, la altele deschiderea bolţii este mai mică, datorită unor factori determinaţi de lărgimea mai mare a laturilor bisericii, cum întâlnim la Band sau Târgu-Mureş, sau datorită unor ulterioare lucrări de lărgire a navei bisericii, pe ambele laturi, cum s-a petrecut la Urisiu de Jos şi Urisiu de Sus. Cu privire la absidele cercetate, putem spune că toate au deasupra poligonului o semicalotă rezultată din alăturarea panourilor triunghiulare şi trapezoidale sau din combinarea acestora

https://biblioteca-digitala.ro

din urmă cu altele, până la obținerea unui contur semicilindric, precum întâlnim la Târgu-Mureş, adaptabil sau .racordabil la bolta în leagăn a naosului. Diferă rezolvarea unirii semicalotelor de deasupra absidei cu semicilindrul bolții. La Sânmărghita şi Band, pentru acomodarea celor două acoperişuri s-a apelat la bolta tronconică, intercalată cu mult meşteşug, rezultând un înveliş interior subtil ritmat şi care restrânge spațiul fără a-l comprima. La alte clădiri acoperirea interioară a absidei este mai simplă, deoarece semicalota a fost proiectată să se asambleze direct la bolta semicilindrică de deasupra pronaosului şi naosului.

Pentru acoperirea spațiului interior s-a recurs la vechiul sistem, compus dintr-o boltă semicilindrică ce acoperă întregul spațiu al navei, care prin intermediul a trei fâşii curbe se racordează la învelişul absidei, la rândul ei având o boltă retrasă de la linia pereților cu aproximativ trei metri. Intrările sunt amenajate pe latura apuseană a pronaosului, însă biserica din Urisiu de Jos a avut uşa pe partea de miazăzi, dar în anul 1848, cu ocazia extinderii de pe latura de vest, a fost astupată şi mutată în partea adăugată. Pridvor, se pare că doar lăcaşul de la Sânmărghita l-a avut de la început, celelalte edificii fiind dotate cu acest element la o distanță mare (Urisiu de Jos), sau mai mică de timp (Târgu-Mureş), de la încheierea lucrărilor şi târnosirea lor în cadru festiv.

Şi cu turnurile-clopotniță lucrurile s-au petrecut la fel, cu mențiunea că unele au fost ridicate alături şi lateral de trupul bisericii, cum este cazul de la Urisiu de Jos, altele foarte aproape de latura apuseană a pronaosului, facilitând legături, nu tocmai izbutite, cu elementele perimetrale originare, cum întâlnim la Sânmărghita, sau Mura Mare. În alte cazuri turnurile se înalță deasupra pridvoarelor, ca la Band, Logig, Târgu-Mureş, Vaideiu etc., uneori neizbutite ca formă şi mărime, evident dând impresia unui artificiu ulterior introdus. De remarcat, totuşi, turnul-clopotniță de la biserica din Târgu-Mureş, cu o ținută barocă, după cum s-a arătat la timpul potrivit, doar din dorința de a egala pe cel al bisericii de piatră învecinată, însă reflectând gradul înalt şi subtil al meşterilor în preluarea şi adaptarea unor forme de obârşie apuseană.

NOTE:

1. V.VĂTĂŞIANU, **Contribuție tipologie,** p. 30-31.
2. At. POPA., **Caracteristicile stilistice,** p. 706.
3. Eugenia GRECEANU, **op. cit.,** p. 41-47.
4. R. CREŢEANU., **op. cit.,** p. 10-11.
5. VĂTĂŞIANU, V., **Contribuție tipologie,** p. 30-31.
6. G. IONESCU., **Tipologii,** p.31.
7. Ioana CRISTACHE-PANAIT şi , Ion SCHELETTI, **op. cit.,** p.36.
8. I. GODEA, **op. cit.,** p. 106, fig. 23.
9. R. CREŢEANU., **op. cit.,** p.38.
10. **Ibidem,** p. 43.
11. **Ibidem,** p. 44.

https://biblioteca-digitala.ro

IV.

BISERICI DE PLAN DREPTUNGHIULAR CU ABSIDA NEDECROŞATĂ, ÎN PATRU LATURI, CU UNGHI ÎN AX.

1. Biserica de lemn „SFÂNTU NICOLAE" din Nadăşa

Satul Nadăşa, component al comunei Beica de Jos, odinioară Nadăşa Română, în ungureşte Oláhnádas, îşi are prima menţiune documentară în anul 1453 ca **„poss seu villa Nadasd"**, pentru ca, începând cu anul 1733, să poarte denumirea românească, respectiv de **Nadas,** apoi la 1760-1762 - **Oláh Nádos** (Nadăşa Română), la 1805 - **Oláh Nádas,** la 1824 - **Nados Rumunyészk,** adică Nadăşa Română, iar în anul 1854 - **Oláh Nádas, Nagis.**[1] Însăşi denumirea localităţii ne întăreşte convingerea că aici a existat permanent o numeroasă populaţie autohtonă, uneori aproape în întregime.

Conscripţia lui Clain din anul 1733 atestă existenţa a 20 familii de uniţi, cca. 100 suflete, care aveau ca preoţi pe Pintea şi Ignat,[2] pentru ca, în anul 1750, conscripţia episcopului unit Petru Aaron să consemneze 176 români de rit greco-catolic, care de această dată deţineau şi biserica.[3] În schimb, conscripţia lui Buccow[4] prezintă întreaga populaţie românească din localitate, însă cu o situaţie bizară: exista un preot greco-catolic, dar fără nici un enoriaş şi fără biserică, pe când ortodocşii cuprindeau 45 familii, circa 225 suflete, fără preot, dar deţinând biserica. În anul 1857, recensământul populaţiei şi locuinţelor,[5] mai complex decât anterioarele conscripţii, prezintă Nadăşa ca o localitate de mărime mijlocie. Avea un număr de 79 case cu 89 locuinţe şi un număr total de 388 locuitori, care pe confesiuni formau 365 ortodocşi şi 23 greco-catolici, în totalitate români. **Şematismul** din anul 1900 ne indică existenţa a 110 greco-catolici, 337 ortodocşi, 2 romano-catolici, 6 reformaţi şi 6 izraeliţi,[6] românii constituind 447 suflete din cei 461 locuitori. Totodată este menţionată biserica de lemn: *„Bis. de lemn din an. 1827 în onoarea ss. Archangeli".*

Asemenea legendelor întemeierii altor lăcaşuri de lemn din judeţul Mureş şi nu numai de aici, cea de la Nadăşa ne spune că biserica a fost mutată aici de la Chiheru de Sus. Vechea biserică de lemn existentă la Nadăşa, atestată de documentele din anii 1750, 1760-1762 şi 1805,[7] către mijlocul secolului al XIX-lea era probabil deja dispărută, din motive necunoscute nouă, cert fiind faptul că necesita înlocuirea cu o alta, fie adusă din altă localitate, fie prin construirea unui nou edificiu. Rămânând fără biserică, în anul 1852, comunitatea nădăşeană transportă actuala biserică de la Chiheru de Sus, făcând şi ea parte din categoria bisericilor „călătoare", atât de des întâlnite în zonă, dar şi în alte părţi ale Transilvaniei.

Deşi este adusă la Nadăşa în anul 1852, începuturile bisericii ne sunt dezvăluite de inscripţia săpată pe ultima grindă a laturii nord-estice a absidei altarului şi anul aflat pe o icoană de catapeteasmă. Întrucât inscripţia amintită a fost expusă multă vreme intemperiilor, descifrarea ei în întregime şi cu maximă precizie e aproape imposibil de realizat. Ea constituie totuşi un deosebit de interesant document al vremii, textul ei fiind descifrat de Eugenia Greceanu:[8] *„Această mănăstire s-au făcut până în 1719*[9] *după ce au fostu o foamete de mâncau oamenii pâne de alun şi coajă de ulm şi coceni de cucuruz şi papură. Văleat 7225".*

Aşa dar, aici, este vorba de o mănăstire şi nu de biserică, opinia istoricilor fiind că inscripţia se referă la fosta mănăstire din Chiheru de Sus. Component al comunei Chiheru de Jos, aşezat nu departe de Nadăşa, satul Chiheru de Sus este cunoscut încă din secolul al XVIII-lea, prin aşezământul mănăstiresc ortodox ce purta hramul „Sf. Nicolae". Analizând informaţiile de mai sus observăm că ele nu concordă nici pe departe cu cele conţinute de monumentul însuşi. Ca urmare, considerăm perioada de dinaintea anului 1719 ca timp în care

https://biblioteca-digitala.ro

s-a înălțat edificiul, fapt confirmat și de inscripția de pe peretele de vest, în stânga și dreapta intrării, care menționează anul 1711, iar pentru faptul că are și mențiunea de „mănăstire”, acceptăm cu titlu de probabilitate că biserica își are obârșia în Chiheru de Sus, localitate nespecificată, însă aproape de Nadășa. Oprindu-se și la fosta mănăstire de la Chiheru de Sus, Adrian Andrei Rusu,[10] presupune la rândul său, că biserica a fost ridicată în secolul al XVII-lea, deci cu câțiva ani anterior datării inscripției din 1717. În anul 1719 mănăstirea este pustiită de tătari, împrejurarea fiind menționată pe icoana din același an, ce-l reprezintă pe Iisus Hristos pe jilț, prin însemnarea: *„când s-au stricat mănăstirea”*. Potrivit relatărilor autorului, mai aflăm că în anul 1753 la mănăstire mai activau doar două călugărițe greco-catolice; pe la 1765 baronul Paul Bornemisza ocupă abuziv o parte din bunurile mănăstirii; în anul 1774 mai exista un călugăr, ca în anul 1780 să fie, totuși, cumpărată o carte de slujbă. În timpul Revoluției din anii 1848-1849, mănăstirea este distrusă, aceeași soartă având-o și alte mănăstiri românești, între care și fosta mănăstire de la Chiheru de Jos, situat în apropriere.

Rămânând deci fără biserică, în anul 1850, locuitorii din Nadășa aduc biserica fostei mănăstiri de la Chiheru de Sus, după unele opinii fiind adusă, tot atunci, și o parte din biserica de la Chiheru de Jos.[11] Adusă la Nadășa, într-o primă fază, biserica este așezată într-o pajiște mărginită de pomi fructiferi, de lângă firul pârâului Luț. Însă în anul 1970 apele revărsate ale pârâului afectează edificiul în mare măsură și ca urmare sunt întreprinse măsuri de strămutare, nu departe de vechiul loc, pe un teren care nu îi va periclita infra și suprastructura.

Edificiul are spațiul organizat în patru compartimente prin intermediul unei structuri realizată exclusiv din material lemnos. Compartimentarea interioară respectă particularitățile consacrate de arhitectura românească de cult, însă planul nu este identic cu cel al exemplarelor înfățișate în prezentul studiu. Particularitatea constă în forma absidei altarului. Căpătâiul răsăritean se leagă indiscutabil de pereții de nord și sud a pronaosului, formând o jumătate de octogon, având îmbinări rezultate după procedeele tradiționale, legăturile dând naștere la cinci muchii, din care a treia se află exact în axul longitudinal. Ca urmare, biserica de la Nadășa are o navă dreptunghiulară, cu absidă poligonală în patru laturi nedecroșate și cu unghi în ax. Pereții navei, de 7,60 x 4,15 m, încadrează edificiul în categoria bisericilor de mai mici dimensiuni. Interiorul se remarcă prin plasarea iconostasului, care nu e așezat în planul imaginar dintre îmbinările de la capetele de nord și sud ale navei, ci cu ceva mai înainte, spre vest, dând posibilitatea dobândirii unui spațiu mai larg a altarului.

Pentru limitarea spațiului interior anonimul meșter a adoptat pentru pronaos și naos cunoscuta boltă semicilindrică, sistem larg folosit în arhitectura populară. Desfășurarea longitudinală a bolții nu e tulburată de primezul situat între pronaos și naos, ci de iconostas, care maschează o porțiune situată deasupra spațiului absidei. Iar deschiderea acesteia este mai mică decât lărgimea dintre pereți, astfel că planul nașterii se află retras spre interior, la nivelul ultimei cununi. De această dată, meșterul s-a dovedit iscusit, sesizând necesitățile static-constructive ale bolții și ca urmare a introdus grinzi alături de ultima cunună, în interior, acolo unde le-a calculat planul de naștere a bolții. Pe aceste grinzi se sprijină nervurile sau arcele-dublou, de care s-au prins scândurile ce formează fața interioară a bolții. Astfel, pereții împreună cu arcurile-dublou formează o structură omogenă care delimitează spațiul interior și îl modelează după necesitățile serviciului divin. Pentru închiderea spațiului absidei, și de această dată, s-a apelat la nervurile de lemn, ele pornind din dreptul fiecărui unghi sau muchii și converg în punctul cel mai înalt al bolții semicilindrice a naosului, care, firesc, continuă parțial și dincolo de iconostas.

Percepția imaginii originare a monumentului e dificilă datorită schimbărilor survenite, însă releveele bisericii ne ajută în reconstituirea parțială a imaginii lăcașului. Ulterior, într-o perioadă ce nu o putem stabili exact, pe latura de vest a bisericii este adăugat pridvorul care precede intrarea, și care nu se leagă de corpul navei prin tălpi și cununi comune, ci se sprijină pe stâlpi care pornesc de la nivelul parterului, fapt ce ne determină să credem că acesta, anterior, a constituit o clopotniță de lemn independentă. Să fie ceea ce s-a

https://biblioteca-digitala.ro

mai putut recupera de la mănăstirea Chiheru de Jos? Este imposibil de determinat, lipsind orice urmă documentară. Există totuşi elemente care asigură o oarecare legătură între cele două elemente, precum şarpanta şi învelitoarea acoperişului, dar şi acestea par alăturate şi nu construite în acelaşi timp cu biserica. Aceste constatări sunt valabile pentru perioada situată înainte de strămutarea din anul 1978, asupra căreia vom reveni. Pe verticală pridvorul se încheie cu turnul-clopotniţă, de formă pătrată, trupul fiind îmbrăcat în scândură, pe fiecare latură având câte o deschidere încheiată în semicerc. Acoperişul îmbină forma trunchiului de piramidă pătrată ce se termină cu vârful de con şi are învelitoare din şindrilă.

Elementele decorative sunt sărace ele dispărând prin lucrările ulterioare de renovare şi strămutare repetată. Un profil în frânghie ce a *„...rămas deasupra dverelor, constituie dovada existenţei, altă dată, unei grinzi sculptate, analoagă celei, integral păstrate, de la Vălenii"*[12] Situată pe latura vestică a pronaosului intrarea nu mai păstrează ancadramentele originale, ele fiind înlocuite prin câteva elemente decorative, doar pentru a sugera *„... obiceiul străbun".*[13]

Ajungând deteriorată, ca urmare inundaţiei din anul 1970, precum şi a îndelungatei acţiuni a ploilor şi zăpezii care au provocat putrezirea învelitorii şi ca urmare a acoperişului, fiind şi în pericol de prăbuşire din cauza alunecării terenului, după anul 1975, prin grija Episcopiei de Alba Iulia şi a autorităţii publice judeţene, se iniţiază acţiunea de strămutare şi renovare a bisericii pe un teren învecinat, apt pentru a asigura stabilitatea şi protecţia monumentului. Proiectul este întocmit de arh. Doru Lăcătuşu din Târgu-Mureş, devizul cuprinzând lucrări în valoare de 195.000 lei. Documentaţia este aprobată de Consiliul Culturii, respectiv Consiliul Ştiinţific Tehnico-Economic, cu Avizul nr. 522 din 16 noiembrie 1976, prin Vasile Drăguţ. Prin lucrările de renovare s-au menţinut pridvorul şi turnul-clopotniţă, ulterior realizate.

Decoraţiile interioare în bună parte s-au distrus datorită acţiunii apei şi neglijenţei îndelungate. Remarcăm totuşi unele valori artistice, cum ar fi uşile împărăteşti, *„... sculptate în ajur, cu frunze şi struguri ce încadrează medalioanele, cu Buna Vestire şi Evangheliştii, semnate, în 1765, de popa Marcu".*[14] Dintre icoanele rămase menţionăm aceea a lui „Iisus Hristos pe tron", realizată în anul 1719 de Ioan Zugravul, în care Iisus este reprezentat înveşmântat cu un stihar roşu, cu galoane galbene la mâneci, umeri şi gât. Mantia pe umărul stâng îi cade pe braţul stâng şi pe genunchi în falduri bogate. Faţa, de formă ovală alungită, este întregită de barba uşor ascuţită, iar părul de culoare siena îi cade pe umeri. Cei doi arhangheli, situaţi lateral spetezei tronului, sunt reprezentaţi în stihare albe, sacosuri verzi şi feloane roşii. Totul este pe un fond maroniu, încadrat într-o ramă ce se încheie în arce duble, lateral, sus, având câte un buton floral.

NOTE:

1. SUCIU, C., **DILT**, I, p.414.
2. **Clain, 1733,** p. 190.
3. **Aaron, 1750,** p. 278.
4. **Buccow, 1760-1762,** p. 642.
5. **Recensământ, 1857,** p. 364-365.
6. **Şematism, 1900,** p. 495.
7. M.VOILEANU, **Contribuţiune,** p. 58.
8. Eugenia GRECEANU, **op. cit.**, p.50.
9. De fapt este anul 1717, considerat corect de Ioana CRISTACHE-PANAIT, **Biserici de lemn,** p. 173; Ion I. RUSSU, **op. cit.**, p.148.
10. **Dicţionarul mănăstirilor,** p.102.
11. **Ibidem.**
12. Ioana CRISTACHE-PANAIT, **Biserici de lemn,** p. 174.
13. **Ibidem.**
14. Ioana CRISTACHE-PANAIT, **Biserici de lemn,** p.174.

https://biblioteca-digitala.ro

SUMMARY

THE WOODEN CHURCH OF „ST. NICHOLAS" FROM NADĂŞA

The little community of Nadăşa, formerly known as Romanian Nadăşa, belonging to village Beica de Jos has preserved an old reputed wooden church dedicated to „St. Nicholas". The church was brought here in 1852 from Chiheru de Sus where there had been a monastery until 1848 which was devastated during the revolution.

Documents support the fact that the church and the monastery were built in 1714when, it is said, there was such a great famine that people had to eat hazel nut bread, elm tree rind and maize stalk. The church is small in size, a nave of 7,60 x 4,15 m, with a rectangular plan; it has a four sided polygonal, hooked apse with an axis angle inside there is a semi-cylindrical vault supported by wooden ribs.

The internal decoration is remarkable for the wonderfully carved majestic doors and for the frieze of the Apostles, completed in 1775 where we can notice the glass icons made in 1806 by Sandu Zugravu from Iernuţeni.

CONSIDERAŢII DE ORDIN GENERAL

Dacă facem abstracţie de încheierea cu unghi în ax a absidei altarului, biserica din Nadăşa are foarte multe similitudini cu edificiile de plan dreptunghiular, cu absidă poligonală nedecroşată în trei sau cinci laturi, prezentate în cadrul grupelor II şi III. din lucrarea de faţă.

Cu toate asemănările, unghiul în ax impune rânduirea edificiului de la Nadăşa în familia monumentelor ce prezintă această particularitate. În proiectul de tipologie întocmit de Virgil Vătăşianu,[1] unghiul în ax apare la tipul I. a. 3, însă la o absidă cu şase laturi nedecroşate. Ori, prin ţinuta sa planimetrică biserica din Nadăşa ar trebui să preceadă pe aceea cu şase laturi ocupând chiar locul din capul seriei, eventual cel secund, întrucât monumente cu absida nedecroşată în două laturi, dacă au fost construite, nu puteau avea la răsărit decât încheiere cu muchie în ax, ceea ce le-ar situa în capul seriei.

În tipologia lui Grigore Ioanescu dispoziţia planimetrică a bisericii de la Nadăşa,[2] corespunde grupei 1 şi a căsuţei de la poziţia 1. 2. 3, cu observaţii asupra tâmplei, care la monumentul mureşan se află spre vest faţă de colţurile apărute unde racordează absida la navă. Potrivit tipologiei stabilită de At. Popa pentru Transilvania, biserica din Nadăşa se integrează perfect în grupul II. b.[3] Cercetările efectuate în deceniile trecute n-au scos la lumină multe asemenea tipuri de plan. În Muntenia sunt asemenea monumente la Ivăneşti (1823 – Buzău) şi Poiana (1737 – Ialomiţa),[4] ambele figurând în tipologia pentru zona respectivă în grupul I. c.[5] în care fără nici o îndoială se poate încadra biserica din Nadăşa. Printre nenumăratele variante de monumente ctitorite din lemn, Sălajul conservă şi el un exemplar, la Stobor,[6] care, sub aspect planimetric, se aseamănă frapant cu edificiul din judeţul Mureş.

Ne oprim aici cu analogiile şi încadrarea tipologică, subliniind doar faptul că, la nivelul judeţului Mureş, biserica de la Nadăşa face notă distinctă faţă de celelalte trei edificii cunoscute cu unghi în ax: din Vălenii, Cuci şi Mura Mare, care însă ne îndreptăţeşte să vedem în acestea urmaşele directe, dar mai edificatoare, a tipului cu patru sau şase laturi nedecroşate şi cu unghi în ax, fiind cu patru laturi decroşate şi cu unghi în ax.

https://biblioteca-digitala.ro

NOTE:

1. V.VĂTĂŞIANU, **Contribuţie tipologie,** p. 30-31, fig.1.a.3.
2. G. IONESCU, **Arhitectura românească,** p. 30-46.
3. Atanasie POPA., **Stilul bisericilor de lemn din Transilvania. Diferenţieri după locuri şi regiuni** (în continuare: At. POPA, **Stil. Biserici**), în *B.O.R.*, LXXXV, nr. 9-10, 1967, p. 706.
4. R. CREŢEANU, **op. cit.,** p.41, 43.
5. **Ibidem,** p. 10.
6. Ioana CRISTACHE-PANAIT şi Ion SCHELETTI, **op. cit**., p.35, fig. 14.

https://biblioteca-digitala.ro

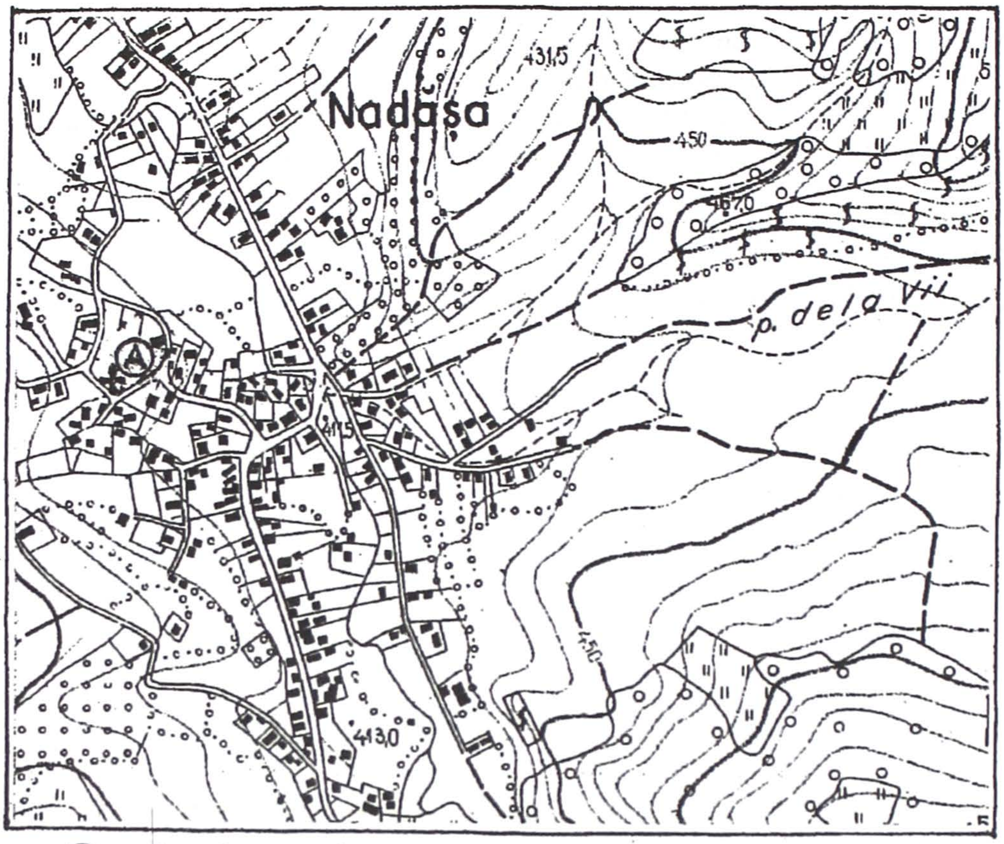

Ⓐ biserica de lemn

a 0 100 200 300 400 500 m.

b

Nadăşa. Biserica „Sfântul Nicolae”.
a - Încadrare în zonă; b - Aspect general.

https://biblioteca-digitala.ro

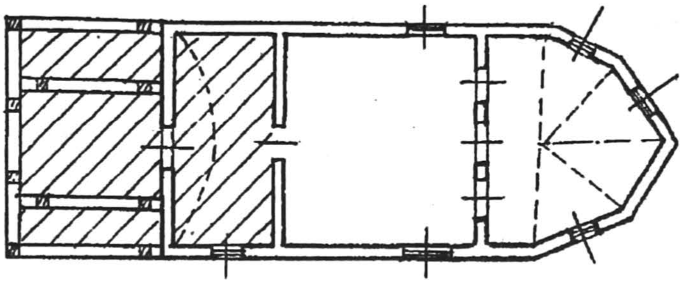

a

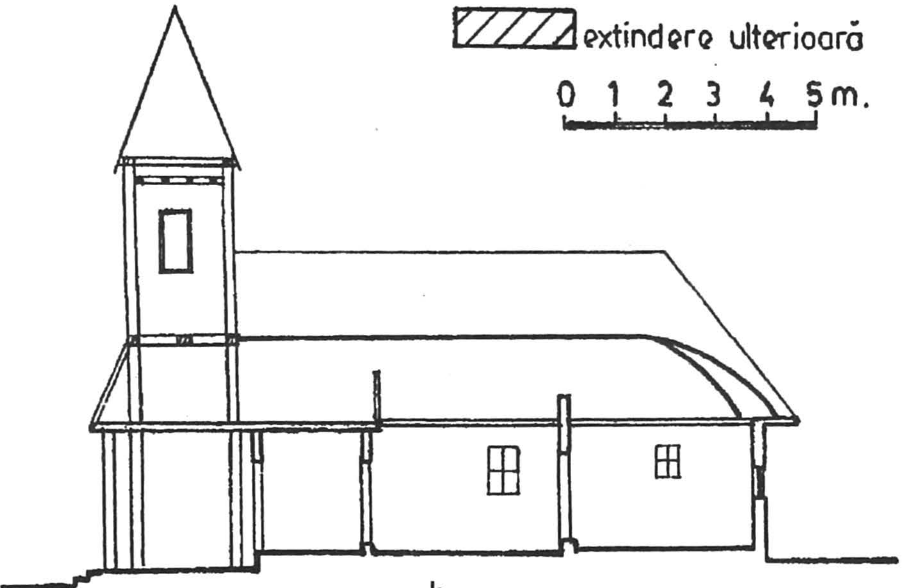

b

c

Nadăşa. Biserica „Sfântul Nicolae”.
a - Plan; b - Secţiune longitudinală; c - Vedere vest cu turnul.

https://biblioteca-digitala.ro

a

b

Nadăşa. Biserica „Sfântul Nicolae” înainte de renovare.
a - Vedere nord cu turnul; b - Vedere sud-est cu absida.

https://biblioteca-digitala.ro

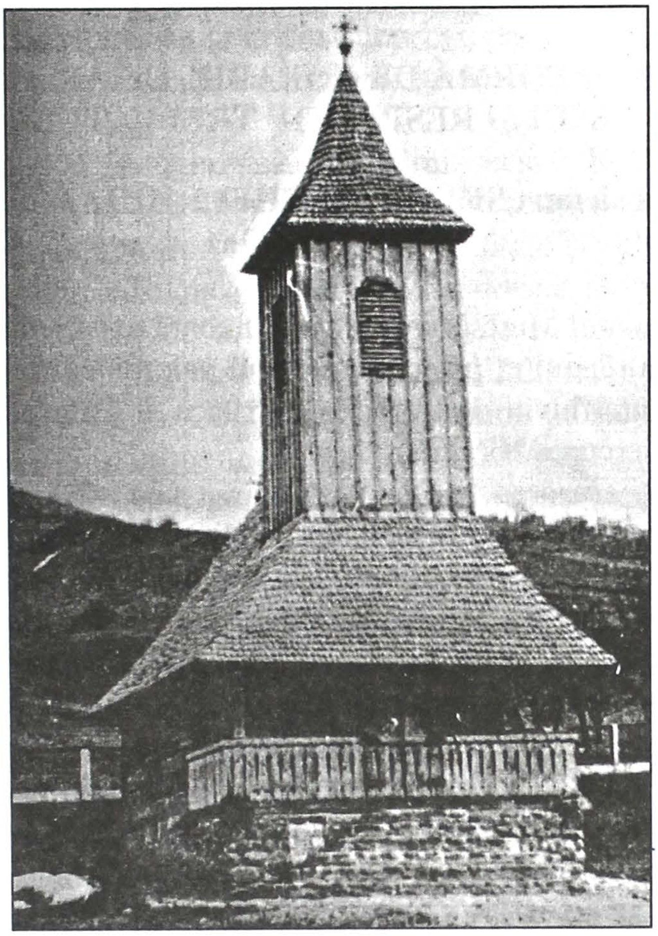

a

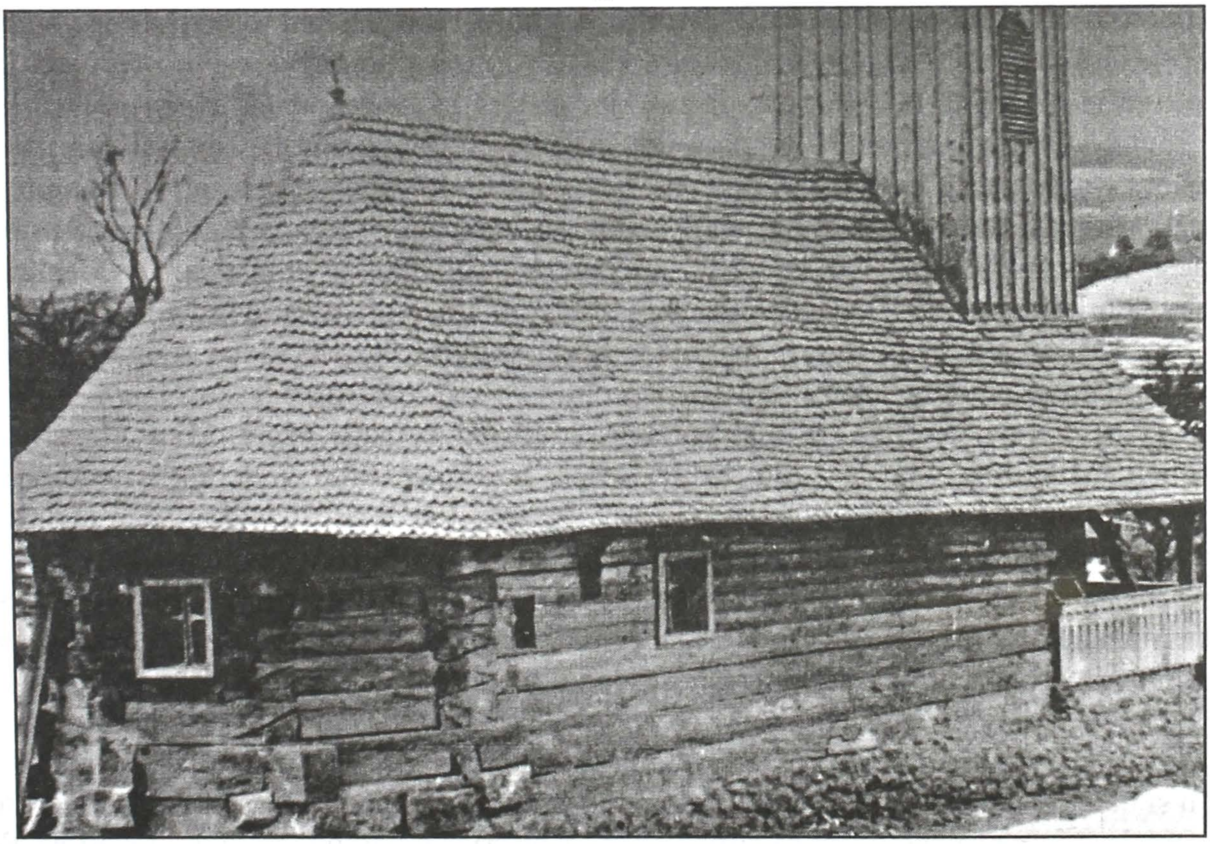

b

Nadăşa. Biserica „Sfântul Nicolae” în anul 1980 după de renovare.
a - Vedere vest cu turnul-clopotniţă; b - Vedere nord-est.

https://biblioteca-digitala.ro

V.

BISERICI DE PLAN ÎN FORMĂ DE CORABIE, CU ABSIDA ŞI PRONAOSUL POLIGONAL, ÎN CINCI ŞI RESPECTIV TREI LATURI, NEDECROŞATE

1. Biserica de lemn „SF. ARHANGHELI MIHAIL ŞI GAVRIL" din Mura Mică

Vecină cu satul Mura Mare, unde odinioară existau două biserici de lemn, este localitatea Mura Mică, la rândul ei păstrătoarea unui valoros edificiu religios. Localitatea se află situată în zona de interfluviu dintre văile Petrilaca şi Căluşeri, fiind legată prin drum comunal de Hodoşa şi Miercurea Nirajului.

Odinioară aşezarea purta denumirea de Sidrieşu Mic, în ungureşte Kisszederjes, ca să-l deosebească de învecinata localitate Sidrieşu Mare, azi Mura Mare. În secolul al XV-lea exista un singur sat Sidrieş, ca din anul 1733 să fie cunoscut şi Sidrieşu Mic, sub forma **Kis-Szederjes.** În anul 1750 localitatea era tot aşa: **Kis Szederjes,** în anul 1824 sub românescul **Szidirjás Nyik** (adică Sidereşu Mic), în 1850 - **Szidersa Mica,** iar în anul 1824 sub forma **Kis-Szederjes, Sederişu Mic.**[1]

Permanent a fost o mică aşezare, populată aproape în exclusivitate de români. Consripţia din anul 1733 a lui Clain consemnează cele 16 familii de români, adică 80 suflete, din care numai o parte erau neunite, şi aveau doi preoţi: pe popa Onul, preot neunit şi popa Ioan (Iuon), preot ortodox.[2] Localitatea avea casă parohială, **„... dar nu şi biserică; în favorul edificandei biserici avea loc arător ...".**[3] Conscripţia din 1750 atestă existenţa a 224 uniţi care, de această dată, aveau biserică şi preot,[4] însă conscripţia lui Buccow din 1760-1762 consemnează următoarea situaţie: 2 familii de uniţi, care aveau preot şi 32 familii de ortodocşi, fără preot, în schimb deţineau biserica.[5] Conscripţia ortodocşilor efectuată în anul 1805 atestă şi existenţa a 17 familii de ortodocşi, fără să se ştie dacă aveau preot.[6] În anul 1857, Mura Mică avea doar 31 case cu 29 locuinţe şi 143 locuitori, fiind şi cea mai mică componentă a actualei comune Gorneşti. Pe confesiuni sunt înregistraţi 133 uniţi şi 10 reformaţi.[7] **Şematismul jubiliar** din anul 1900 consemnează existenţa a 208 greco-catolici, 3 ortodocşi, 12 evanghelici şi 2 izraeliţi.[8] Încheiem şirul datelor statistice ale localităţii cu recensământul din anul 1910, când sunt înregistrate 50 case şi înscrişi 245 locuitori, care după limba maternă sunt 220 români, 9 maghiari, 8 germani, 8 alţii, iar după religie, 228 greco-catolici, 1 romano-catolic, 9 reformaţi şi 7 izraeliţi.[9]

Ca şi biserica „Sfântu Nicolae" din învecinata Mura Mare, biserica „Sf. Arhangheli Mihail şi Gavril" din Mura Mică a scăpat timp îndelungat echipelor de inventariere, fără să fie luată în evidenţa forurilor competente, riscând să intre în anonimat. Îi dedică cuvinte elogioase Ioana Cristache-Panait,[10] descoperitoarea monumentului care intră astfel în literatura de specialitate. Acum în tot satul mai sunt doar câteva zeci de suflete, 58 locuitori în anul 1992[11] şi 30 ortodocşi în anul 2000,[12] şi ca urmare doar biserica mai stă mărturie a numeroasei comunităţii româneşti de odinioară.

Nu ne sunt cunoscute începuturile lăcaşului. Dar în sprijinul nostru vin conscripţiile secolului al XVIII-lea, care îi semnalează existenţa în anii 1750, 1760-1762 precum şi cele de la începutul secolului al XIX-lea, după cum am mai menţionat. Interpretând documentele nu ne rămâne decât să conchidem că biserica e databilă ante quem, 1750. Pentru o asemenea datare pledează pisania ce se referă la decoraţia pictată, al cărei cuprins, din fericire, a fost transmis posterităţii, ea dispărând odată cu partea superioară a fruntariului bisericii. Textul pisaniei glăsuieşte astfel: *„Aceasta s. biserică e zugrăvită de Toader zugravul, fiind preot bisericii popa Constantin Veclan".*[13] Acest Toader Zugravul a activat între anii 1750-1765 în numeroase localităţi de pe Valea Mureşului. Chiar dacă în inscripţie

https://biblioteca-digitala.ro

numele său e asociat cu al preotului Veclan, nu înseamnă că a şi împodobit biserica în timpul păstoririi acestuia, între anii 1802-1815, când deja pictorul nu mai activa. Iar dacă, pe de o parte, ne orientăm după activitatea sa şi în alte locuri şi, pe de altă parte, cercetăm cu atenţie formele precum şi tehnica de execuţie a picturii, suntem în măsură să datăm edificiul în intervalul anilor 1740-1750.

Planul bisericii inaugurează, în cadrul acestei lucrări, seria de monumente înfăţişând trăsături ceva mai rar întâlnite în cadrul arhitecturii populare româneşti de lemn. Dispoziţia planimetrică e întâlnită în literatura de specialitate şi sub denumirea de „corabie". Preluând mesajul anteriorului edificiu, probabil într-o formă reînnoită, biserica prezintă o navă dreptunghiulară, în lungime de 6,10 m, cu capetele poligonale, nedecroşate, spre est absida în cinci laturi de 2,00 m, 1,60 m, 1,47 m, 1,60m şi 2,20 m, şi spre vest pronaosul în trei laturi de 2,50 m, 2,70 m şi 2,10 m. Confecţionaţi din lemn de stejar, pereţii însumează abia câte cinci bârne fiecare, cu o înălţime totală de 2,00 m, în punctele de intersectare formând console ce se întind ca nişte aripi, până la 40 cm. Evident, spaţiul interior are formele determinate de elementele perimetrale dispuse după partiul menţionat, încăperile fiind separate prin elementele tradiţionale, un primez şi iconostasul.

Acoperişurile interioare sunt adaptate formelor pe care biserica le înscrie în plan. Pronaosul e acoperit cu tavan, care a apărut odată cu renunţarea la clopotniţa separată, când s-a înălţat actualul turn de formă pătrată, cu acoperiş octogonal şi coif. Probabil atunci s-a adăugat şi prispa de pe latura sudică, aceste lucrări putând fi datate pe la 1796, an incizat în dreapta intrării împreună cu o cruce. În schimb, naosul are deasupra o boltă în leagăn. Dincolo de iconostas avem putinţa de a constata că meşterul n-a ezitat să-şi încerce iscusinţa şi a procedat la combinarea a trei panouri, două triunghiulare şi unul trapezoidal, cu bolta tronconică, pe care a deschis-o exact cât să se racordeze la bolta naosului. Intrarea în biserică se află pe latura sudică a pronaosului, al cărui cadru a fost înlocuit, odată cu el dispărând şi un valoros decor sculptat.

Pentru ca ipoteza privind identificarea lui Toader aici cu cel care a lăsat mărturii plastice la Ţiptelnic, Porumbeni, Petea, Reghin, Crăciuneşti şi alte aşezări din judeţ, va trebui să analizăm zugrăvelile din seria histologică de pe bolta naosului cu scenele: „Cina cea de taină", „Când au sărutat Iuda pre Hristos", „Iisus în faţa lui Pilat", „Învierea lui Hristos", reprezentări într-un bogat decor arhitectural. Ele, împreună cu medalioanele ce reprezintă pe „Emanuil", „Sf. Ioan", „Porumbelul" etc., sunt fără îndoială opera lui Toader Zugravul. Pictura de pe bolta absidei cu scenele „Sfânta Troiţă", „Buna Vestire" şi cetele de îngeri s-a păstrat în bune condiţiuni. În schimb, în pictura iconostasului şi a pronaosului distingem opera unui necunoscut pictor, cu nimic mai prejos decât Toader, pictură realizată într-o cromatică vioaie şi culori dominante ca portocaliu, cărămiziu şi gri-albastru, pe un fond deschis aproape alb.

Intrarea sudică a pronaosului este străjuită de reprezentarea morţii, despre care inscripţia alăturată face menţiunea: *„Aceasta mănâncă pre toţi oamenii"*, iar pe partea opusă, respectiv pe uşciorul din stânga, este reprezentat „Sfântul Cristofor", cu cap de oaie. Alte scene şi medalioane aparţin secolului al XVIII-lea; uşile împărăteşti cu reprezentarea cunoscutei scene „Bunei Vestiri", într-un decor arhitectural şi „David şi Solomon"; dar şi icoanele „Deisis" şi „Maria cu Pruncul", ambele cu decor format din cruci şi perle, lucrări pe care Ioana Cristache-Panait le atribuie lui popa Marcu.[14]

NOTE:

1. SUCIU, C., **DILT**; I, p. 411.
2. **Clain, 1733,** p. 190.
3. **Şematism, 1900,** p. 504.
4. **Aaron, 1750,** p. 278.
5. **Buccow, 1760-1762,** p. 641.

https://biblioteca-digitala.ro

6. M.VOILEANU, **Contribuțiune,** p. 40-41.
7. **Recensământ, 1857,** p. 384-385.
8. **Șematism, 1900,** p. 503.
9. **Recensământ, 1910,** p. 428-429.
10. Ioana CRISTACHE-PANAIT, **Biserici de lemn,** p. 224.
11. **Recensământ, 1992,** p. 192.
12. *Îndr. Past., 1996-2000,* vol. XIX-XX, 2000, p. 310.
13. **Șematism 1900,** p. 504. Acest preot a slujit la Mura Mică între anii 1802-1815.
14. Ioana CRISTACHE-PANAIT, **Biserici de lemn,** p. 225.

SUMMARY

THE WOODEN CHURCH OF „SAINT ARCHANGELS MICHAEL AND GABRIEL" FROM MURA MICĂ

This church is listed in Clain's Conscription of 1733 as placed on the hill neighboring the village; it inherited much from an older church which was probably renovated. The Church is small, the walls remind of an ancient shape, with a rectangular nave, with a five sided polygonal, hooked apse and a three-sided hooked narthex.

The ends of the beams cross each other and form nice consoles prolonged to the floor. After the bell-tower was raised, the narthex received a flat internal cover and this was completed probably in 1796 when the detached bell-tower was deserted.

The painting of the internal walls was done in 1802-1815 by Master painter Toader, being very rich in icons.

https://biblioteca-digitala.ro

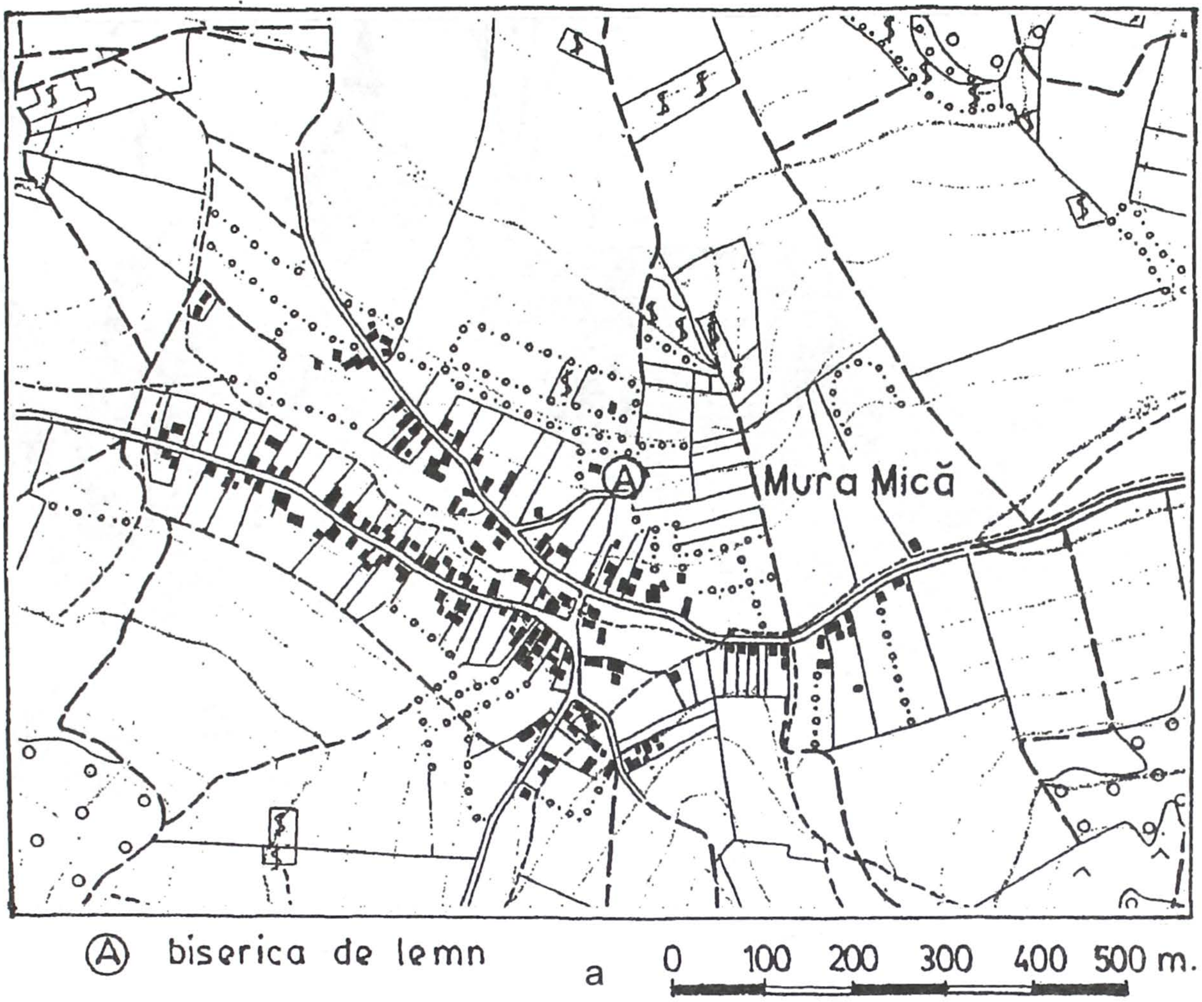

a

b

Mura Mică. Biserica de lemn „Sfinții Arhangheli".
a - Încadrare în zonă; b - Aspect general.

https://biblioteca-digitala.ro

a

b

Mura Mică. Biserica de lemn „Sfinții Arhangheli” înainte de renovare.
a - Vedere nord; b - Vedere vest.

https://biblioteca-digitala.ro

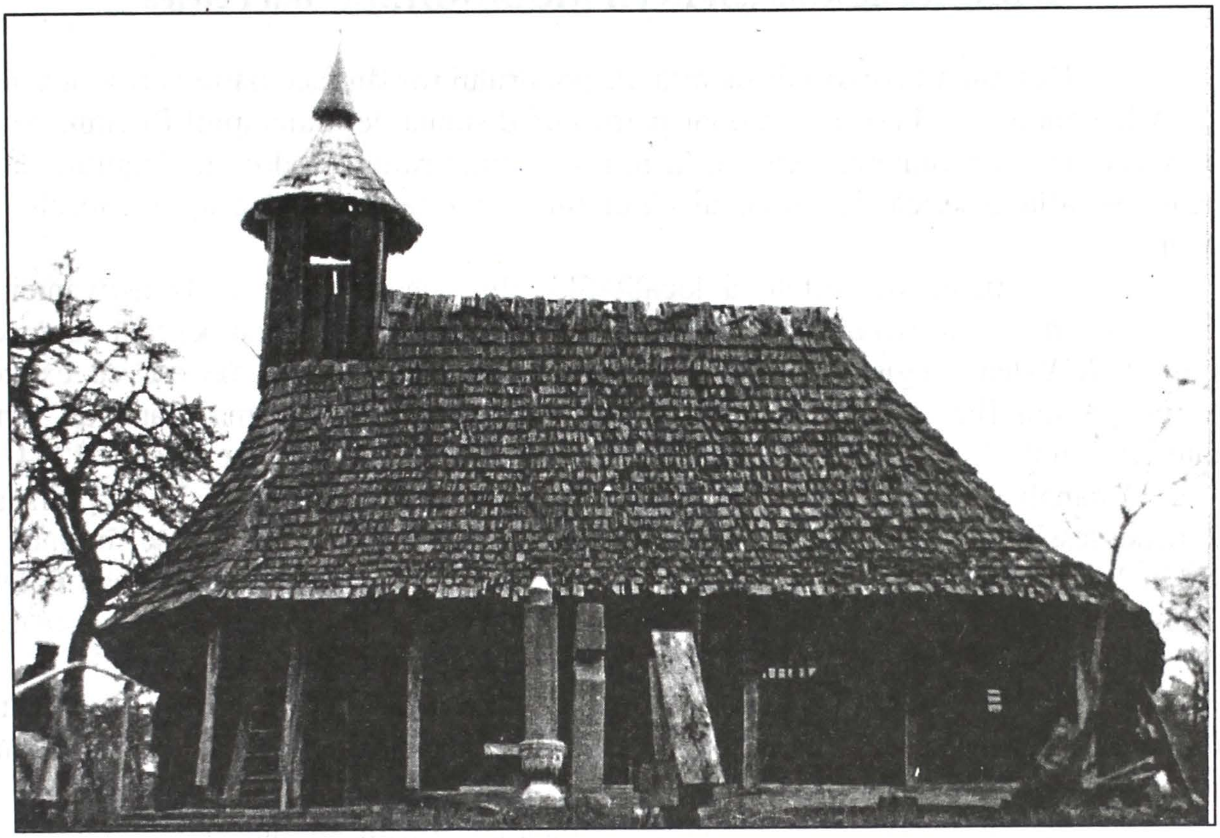

a

b

Mura Mică. Biserica de lemn „Sfinții Arhangheli” înainte de renovare.
a - Vedere sud; b - Vedere sud-est.

https://biblioteca-digitala.ro

2. Biserica de lemn „SFINȚII ARHANGHELI” din Petelea

Din rândul comorilor de artă ale poporului român face parte și biserica de lemn „Sfinții Arhangheli” din Petelea. La doar patru km. distanță de municipiul Reghin, pe dealul ce mărginește la est localitatea Petelea, în mijlocul cimitirului ortodox, înconjurată de vechi morminte, se află biserica de lemn, al cărei turn abia se înalță deasupra copacilor ce o înconjoară.

Ca marea majoritate a localităților din această parte a Transilvaniei, satul Petelea,[1] reședință a comunei cu același nume, își are obârșia documentară la începutul secolului al XIV-lea. Registrele de dijme papale din anul 1332 pomenesc ca existent la Petelea pe preotul Ilie **„plebanus de Pycula”**, care a plătit, ca prima plată, un fertun și jumătate de argint,[2] în a doua plată achită suma de 40 banali vechi,[3] iar în anul 1334 achită suma de 24 banali vechi.[4] În secolele următoare,[5] documentar, Petelea mai este pomenită ca **Petele („possessionem nostram regalem Petele vocatam”)**, deci sat regesc, în anul 1426, **Pethele** în 1465, **Petelye** în 1587-1589, 1645, **Pételye** în 1824 și **Pétele, Birk** sau **Petelea** în anul 1854. Se presupune că denumirea localității de Petelea ar proveni de la mesteacăn, în termeni latini: Betulia vulgaris, numele de **Mesteceni** ca fiind cel avut anterior colonizării sașilor.[6] Afirmația se bazează pe existența unei părți de pădure ce mărginește localitatea cu denumirea Pădurea Mesteceni ca și existența numelui german de **Birk,** dat localității de coloniștii sași.

Pentru cunoașterea evoluției populației românești autohtone din localitate încercăm să apelăm la conscripțiile efectuate în secolele XVIII și XIX în Transilvania. Însă dacă pe baza acestor documente am încerca să departajăm edificiile după cele două confesiuni, ortodoxă și greco-catolică, nu vom obține date clare, întrucât trecerea populației de la o confesiune la alta s-a repetat de atâtea ori încât în unele localități se ajungea la paradoxala situație că enoriașii nici nu mai știau cui aparțin. Oricum datele ne oferă posibilitatea cunoașterii numărului românilor pentru o perioadă de timp destul de îndelungată, deși uneori înscrierile au fost vădit întocmite unilateral.

Conscripția lui Micu Clain din anul 1733, prima la care ne referim, prezintă ca existente 27 familii de uniți, care nu aveau preot și nici biserică,[7] ceea ce corespunde unui număr de 135 suflete. Puțin mai târziu, conscripția lui Petru Aaron din 1750 înregistrează ca existenți 284 uniți.[8] Însă ambele conscripții ignoră pe ortodocși, care trebuia să existe în acea perioadă și ca urmare numărul românilor fiind mai mare. Mai aproape de adevăr este conscripția lui Buccow din anii 1760-1762, cunoscut pentru atitudinea sa ostilă față de românii ortodocși, deci nicidecum părtinitor, care prezintă cu totul o altă situație: uniții, în număr de 17 familii, aveau preot și dețineau și biserica, desigur prin susținerea oficialităților vremii, pe când ortodocși, în număr de 41 familii, deci mai numeroși, aveau preot, dar nu și biserică.[9] După aproape un secol, recensământul din anul 1857 prezintă o situație mai completă.[10] Petelea era o localitate destul de mare, avea 380 case cu 422 locuințe și un număr de 1741 locuitori, pe confesiuni fiind conscriși 561 greco-catolici, 61 romano-catolici, 8 reformați și 1111 luterani (populația săsească, până în primele decenii ale secolului al XX-lea, domina localitatea). Făcând abstracție de faptul că în totalitatea lor românii au fost trecuți la confesiunea greco-catolică, numărul acestora este totuși însemnat, reprezentând 32,28% din totalul populației. În anul 1881 sunt recenzați 1528 locuitori, din care 330 români, 49 maghiari, 934 germani (sași) și 168 alții, pe confesiuni situația fiind următoarea: 14 ortodocși, 481 greco-catolici, 35 romano-catolici, 960 evanghelici, 26 reformați, 12 alte confesiuni.[11] **Șematismul jubiliar** din anul 1900 conscrie 630 greco-catolici și 20 ortodocși,[12] românii reprezentând un număr de 650 locuitori, după o creștere naturală însemnată, dacă luăm în considerare faptul că în alte localități, prin procesul de deznaționalizare, fenomenul era invers. Încheiem șirul acestor date demografice cu recensământul din anul 1910.[13] Localitate destul

https://biblioteca-digitala.ro

de mare, Petelea avea 432 case şi 2015 locuitori, din care 524 români, 98 maghiari, 1135 germani (saşi) şi 258 alţii, pe confesiuni fiind înregistraţi 11 ortodocşi, 755 greco-catolici, 34 romano-catolici, 50 reformaţi, 1138 evanghelici, 7 unitarieni şi 20 izraeliţi.

Purtând hramul „Sfinţii Arhangheli", biserica face parte din categoria monumentelor ce înscriu un plan în formă de navă, înfăţişând trăsături ceva mai rar întâlnite în cadrul arhitecturii populare de lemn, în literatura de specialitate fiind întâlnită şi sub denumirea de „corabie". Având absida şi pronaosul poligonal, în cinci şi respectiv trei laturi, nedecroşate, biserica are forme arhaice similare cu cele întâlnite la biserica „Sfinţii Arhangheli Mihail şi Gavril" din Mura Mică. Necesităţile acute de spaţiu izvorâte din creşterea numărului enoriaşilor au determinat amplificarea clădirii, fără să se implice modificări substanţiale în sistemul constructiv. Într-o primă etapă, biserica este realizată în anul 1630, aşa cum indică însemnarea de pe cheia de boltă a pronaosului, acestei perioade corespunzând biserica propriu-zisă cu cele trei spaţii divizionare: pronaosul, naosul şi altarul. Prin forma pereţilor, biserica cuprinde un dreptunghi în lungime de 10,90 m pe latura sudică, 10,80 m pe latura nordică şi o lăţime de 6,00 m. În partea vestică a acestui dreptunghi se află forma poligonală în trei laturi a pronaosului, care porneşte dinspre capătul de vest al târnaţului şi are laturile în lungimi de 2,87 m, 2,55 m şi 2,84 m. La est este situată absida poligonală în cinci laturi ce adăposteşte altarul, ale cărui laturi, pornind dinspre sud, au lungimi de: 2,66 m, 1,76 m, 1,65 m, 2,00 m şi 2,82 m. Întreaga structură se sprijină pe tălpi masive de stejar cu secţiuni de până la 40 x 30 cm. Capetele bârnelor coroanei de la altar se află în prelungire dând naştere unui lanţ de console, următoarele două bârne prezentând crestături curbe, formă preluată şi de bârnele exterioare de la primez.

În anul 1821 sunt realizate ample lucrări de modificare a acoperirii interioare cu formele specifice arhitecturii bisericeşti din Moldova, respectiv realizarea de calote în plan poligonal, similare cu cele întâlnite, spre exemplu, la biserica din Săcalu de Pădure. Deasupra pronaosului se află principala boltă formată din opt fâşii curbe ce se sprijină pe nervuri de lemn ce pornesc din cheia de boltă inscripţionată în anul 1630. Următorul spaţiu, cel al naosului, are în partea de vest un tavan din bârne, dispuse transversal în trepte începând din dreptul primezului, pe când restul spaţiului de deasupra cuprinde două bolţi poligonale, suprapuse, cu mărimi diferite, trecerea de la forma pătrată la acea poligonală în opt laturi fiind asigurată prin intermediul unor suprafeţe triunghiulare. La rândul său, altarul este acoperit tot de o boltă poligonală, de dimensiuni mai reduse, formată din fâşii curbe.

Partea inferioară a interiorului bisericii, pardoseala, prezintă diferite cote de înălţime. Pornind de la nivelul pronaosului, ca prim spaţiu divizor, cu cota de 0,00 m, aceea a naosului prezintă două înălţimi: -0,13 m pe o lungime de 4,65 m pornind de la primez şi 0,00 m pentru restul spaţiului de 2,60 m până la iconostas. Pardoseala altarului, potrivit tradiţiei, este mai ridicată, fiind la cota de +0,13 m. Interiorul bisericii înscrie cele trei încăperi funcţionale. Pronaosul, cu o lungime de 5,65 m, din care 3,47 m revin pereţilor longitudinali, în partea de est este mărginit de primez care cuprinde locul de trecere în naos, de 0,92 m lăţime şi 1,80 m înălţime, mărginit de ancadramente masive de stejar de 22 x 14 cm, care în unele biserici sunt decorate cu minunate încrestături de artă populară. Naosul, în lungime de 7,25 m şi o lăţime de 5,47 m, cuprinde cea mai mare parte a spaţiului dreptunghic, până la următorul perete divizor, cel al altarului – iconostasul. Din acest punct de intersectare pornesc primele laturi ale absidei poligonale. Ultimul spaţiu, cel al altarului, are o lungime de 3,50 m, care în punctul de pornire, din cel al iconostasului, are lăţimea naosului.

În anul 1832, ancadramentul original al intrării de pe latura sudică este schimbat, fără să cunoaştem motivaţia şi forma avută, actualul ancadrament având decoraţii ce reprezintă un vrej floral, însoţit de un text în latină, cu indicarea anului efectuării modificării aduse. Acest an, 1832, a fost interpretat greşit de **Şematismul** din anul 1900[14] ca anul realizării bisericii, el indicând doar data când s-au efectuat modificările la intrare, datorate curatorului Costea Artimon.

https://biblioteca-digitala.ro

Liniatura bârnelor este întreruptă doar de golul intrării, de 95 x 188 cm, şi cel al ferestrelor: o fereastră pe latura de nord a pronaosului, în dreptul intrării, de 60 x 8o cm; trei ferestre la naos: două pe latura sudică, de câte 60 x 75 cm, şi una pe latura nordică, de 55 x 82 cm; trei ferestre la absidă, câte una pe cele două laterale, de câte 50 x 78 cm, şi la capătul de est, de 50 x 50 cm.

În ultima parte a secolului al XIX-lea, alte lucrări au avut menirea de a întregi edificiul. Pe latura de sud a bisericii, pe toată lungimea dreptunghiului, s-a realizat prispa, cu o lăţime de 92 cm. Probabil că pentru o primă etapă prispa cuprindea doar porţiunea din dreptul naosului, în lungime de 7,48 m, marcată prin cei trei stâlpi din lemn de susţinere, cu secţiunea de 16 x 16 cm, partea din dreptul intrării prezentând intervenţii mai noi. A doua completare, zicem cea mai importantă, o constituie turnul-clopotniţă, situat la capătul de vest al pronaosului, la 27 cm distanţă de peretele acestuia. De secţiune aproape pătrată, de 3,25 m pe direcţia est-vest şi 3,35 m pe direcţia nord-sud, prin proporţiile sale, turnul se sprijină pe stâlpi puternici de lemn şi este închis cu scândură pe toate cele patru laturi. În partea superioară, pe trei laturi, este prevăzut cu deschizături dreptunghiulare cu rol de fereastră. Acoperişul format dintr-un coif prismatic cu panta frântă are învelitoarea din tablă. Un clopot în greutate de 20 kg, ce provine din anul 1750, a fost dăruit bisericii de baronul Bornemisza, iar un altul provine din secolul al XIX-lea. Prin prelungirea coamei acoperişului, biserica a fost legată de turnul-clopotniţă, dând impresia unui corp unitar. Pe latura sudică a turnului, sub cornişă, sunt montate două panouri inscripţionate, cel din stânga având următoarul text: *„Renovat de Popor 1962. Meşter Teodor Matei".* Din nefericire, prin lucrări de renovare a bisericii, s-a avut proasta inspiraţie de înlocuire a şindrilei cu ţiglă profilată, care prin suprafaţa mare ce o cuprinde apasă pereţii de lemn ai edificiului.

Pictura interioară a bisericii, realizată în primele decenii ale secolului al XIX-lea, acoperă o bună parte din suprafaţa bolţilor şi pereţilor, însă datorită folosirii îndelungate a lumânărilor întreaga suprafaţă interioară a edificiului a devenit ştearsă şi afumată, pe alocuri desenele personajelor putând fi cu greu deosebite. Programul iconografic tradiţional cuprinde, în mod firesc, compoziţiile de ordin liturgic, cu scene din Vechiul şi Noul Testament, acordând importanţă celor două cicluri: hristologic şi mariologic. Experimentatul pictor moldovean Gligore zugravul din Târgul Pietrei preia o schemă iconografică deplin cristalizată, cu o bogată specificitate culturală şi artistică. Din programul iconografic întâlnit în pronaos menţionăm scenele „Bunei-Vestiri", „Sfinţii Trei Ierarhi", „Botezul lui Iisus", „Intrarea în biserică". Din ciclul hristologic remarcăm în naos „Punerea în mormânt", iar în altar „Evangheliştii". Icoanele împărăteşti, realizate concomitent cu pictura murală, sunt de format mare, de 92 x 63 cm. Remarcăm, totuşi, icoana „Sfintei Treimi" pictată de popa Sandu din Iernuţeni, în anul 1833, a cărui autograf menţionează: *„Popp Alexandru parohul din Iornotfaia".*[15] Zugravul bisericii de la Petelea s-a dovedit a stăpâni meşteşugul artistic, fiind un pictor deosebit, care nu face însă paradă de cunoştinţele sale. Ansamblul dă dovadă de unitate stilistică, cu grupări de personaje ce par decupate pe fundaluri sobre, fără recuzite de prisos. Îl mai întâlnim pe toată Valea Mureşului, îndeosebi la Dumbrava şi Bistra Mureşului, unde lasă câteva minunate icoane realizate înainte de anul 1850, precum şi picturi murale pe pereţi, frize cu proroci, praznice şi uşi împărăteşti.

https://biblioteca-digitala.ro

NOTE:

1. SUCIU, C., **DILT,** II, 1968, p. 37.
2. **„Deasemenea Ilie preotul din Petelea (Pycula) a plătit un fertun şi jumătate de argint", DIR,** veacul XIV, C, vol.III, 1331-1340, 1954, p. 127.
3. **„Deasemenea Ilie parohul din Petelea (Pytula) a plătit patruzeci banali vechi", Ibidem,** p. 149.
4. **„Deasemenea Ilie preotul din Petelea (Pycula) a plătit douăzeci şi patru de banali vechi", Ibidem,** p. 182.
5. SUCIU, C., **DILT,** II, 1968, p.37.
6. Mihail BORDA – Andrei SCHERTZER, **Petelea – Scurtă monografie,** Reghin, 1997, p.3.
7. **Clain, 1733,** p. 190.
8. **Aaron, 1750,** p. 278.
9. **Buccow, 1760-1762,** p. 641.
10. **Recensământ, 1857,** p. 400-401.
11. M. BORDA., A. SCHERTZER., **op. cit.,** p.8.
12. **Şematism, 1900,** p. 496.
13. **Recensământ, 1910,** p. 440-441.
14. **Şematism, 1900,** p. 496.
15. Localitatea Iernuţeni care anterior purta denumirea de **Iernutfaia, Ernutfaia**, azi înglobată în municipiul Reghin.

SUMMARY

THE WOODEN CHURCH OF PETELEA, DEDICATED TO THE „ST. ARCHANGELS"

At only four kilometers from the town of Reghin, in village Petelea, one can find one of the artistic treasures of Romanian people. It is the church dedicated to the Saint Archangels which, according to the inscriptions on the vault of the narthex, was built in 1630. It belongs to the category of monumentes consisting of a rectangle with polygonal altar and narthex, with five and respectively three sides.

In 1821 the church was endowed with new internal shapes, polygonal calottes and later, in the second half of the 19th century a porch and a bell tower were added. The internal painting was executed before 1850 by Gligore-the Painter, the Moldavian from the borough of Piatra.

https://biblioteca-digitala.ro

CONSIDERAȚII DE ORDIN GENERAL

Monumentele de la Mura Mică și Petelea demonstrează pe deplin spiritul inventiv al meșterilor populari. Necesitățile acute de spațiu izvorâte din creșterea numărului enoriașilor puneau problema amplificării edificiului într-o măsură rezonabilă, fără implicarea unor modificări substanțiale în sistemul constructiv și fără să se abată de la dispoziția planimetrică de contururi pe care veacurile le-au atestat ca satisfăcătoare cerințelor liturgice.

Pornind de la modelele de plan cunoscute și întrebuințate frecvent, meșterii au preferat forme noi, rezultând exemplare cu dispoziții planimetrice pe potriva cerințelor de spațiu, reclamate în momentele respective. La ambele biserici au fost admise pentru primele două încăperi formele tradiționale – absida poligonală, nedecroșată, în cinci laturi și naosul rectangular – însă pronaosul a fost soluționat altfel, dându-i-se un traseu poligonal, în trei laturi, mărindu-se astfel spațiul menit femeilor cu aproximativ 1/3 în raport cu cel al pronaosului imaginat dreptunghiular.

Trăsăturile specifice acestui tip de plan l-au determinat pe At. Popa să vadă în el *„cel mai vechi tip de plan care corespunde noțiunii de corabie”*,[1] fiind încadrat în tipologia sa la grupa IV. C.[2] Dacă casa țărănească e apreciată drept cel mai vechi lăcaș de cult, de la care derivă bisericile cu absidă nedecroșată și pronaos dreptunghiular, atunci în ierarhia evoluției planului „corabie” nu i se pot atribui însușiri de vechime ce nu se pot justifica. Modificarea spațiului de la pronaos se poate justifica pe *considerente „privitoare la mărirea spațiului prin mijloace economice”, care „par să fi determinat apoi apariția grupului de variante „b”, caracterizate prin faptul că și tinda primește spre vest o închidere poligonală, prevalent în trei laturi”*,[3] motiv pentru care la Virgil Vătășianu figurează la tipul I. b. 2.[4] Judecând problema vechimii în lumina tipologiei lui Grigore Ionescu planurile de la Mura Mică și Petelea aparțin grupei 1, căsuța 1. 6. 4,[5] aflându-se în urma multor variante ale bisericilor cu pronaos dreptunghiular.

Dacă această formă de plan nu este preponderentă în Câmpia Transilvaniei, ea este *„dominantă în ținuturile Hunedoarei, cu numeroase monumente aparținând încă secolului al XVII-lea”*.[6] Sunt semnalate exemplare cu pronaos poligonal dar cu absida decroșată în Bihor, la Luncșoara și Țigăneștii de Criș,[7] în județul Bistrița-Năsăud, la Zagra, Fânațe, Sălcuța, Domnești, Tigău,[8] în județul Cluj la Gârboul Dejului, Sântejude, Sâmboieni, Sava, Cluj (adusă de la Cizer),[9] în județul Sălaj la Vădurele, Bărsău Mare.[10] Pentru a nu încărca excesiv spațiul ne rezumăm să menționăm că *„tipul acesta de plan este tot atât de răspândit și în Moldova, dacă îi includem și varianta adăugirii pridvorului ce precede intrarea, începând cu a doua jumătate a secolului al XVIII-lea”*.[11] Desigur, din mai multe considerente, nu putem stabili zona unde a apărut pentru prima dată planul cu pronaos absidat. Este posibil ca el să fi fost imaginat nu numai într-un singur loc, ci concomitent sau la scurte intervale, în mai multe părți de către meșteri care nu s-au întâlnit sau n-au știut unii de alții. Dacă ne orientăm după datele certe ale ctitoririi unora s-ar putea ca Moldova să fi fost terenul unde a germinat forma respectivă și de unde, de asemenea ipotetic, a început difuziunea, mai întâi în zone limitrofe ca Bistrița-Năsăud, și apoi mai departe, până în ținuturile Hunedoarei.

Și totuși, câteva elemente și sisteme constructive, cei drep intervenții mai târzii, aduc unele diferențieri între cele două monumente. În primul rând la biserica din Petelea, cu ocazia lucrărilor de amenajare din anul 1821, învelișul interior al celor trei spații – pronaos – naos – altar -, primesc câte o calotă de plan poligonal, similare cu cele întâlnite la Săcalu de Pădure. Ambele biserici dispun de câte un pridvor la latura sudică, cel de la Mura Mică mai bine individualizat, ce cuprinde nava și părțile sudice ale capetelor poligonale, pe când la edificiul de la Petelea pridvorul cuprinde partea sudică a naosului doar pe lățimea

https://biblioteca-digitala.ro

streşinii ce se sprijină pe console. Diferă forma şi mărimea turnurilor-clopotniță. La Mura Mică turnul abia se ridică deasupra pronaosului, pe când la Petelea turnul este situat la capătul de vest al pronaosului, fiind masiv, cu laturile de peste 3,25 m ce se ridică până la acoperişul țuguiat, depăşind cu mult coama navei bisericii.

NOTE:

1. At. POPA., **Caracteristicile stilistice,** p. 697.
2. **Ibidem,** p. 706, planşa I.
3. V.VĂTĂŞIANU, **Contribuție tipologie,** p. 32.
4. **Ibidem,** p. 30, fig. 1.
5. I. GRIGORE, **Tipologii,** p. 31.
6. A. PĂNOIU, **op. cit.,** p. 126.
7. I.Godea, **op. cit,** p. 65, fig.6, p.118, fig. 29.
8. A. PĂNOIU.**op. cit.,** p. 128, 129.
9. **Ibidem,** p. 128.
10. Ioana CRISTACHE-PANAIT, **Bisericile de lemn ale Sălajului,** p.428, 257.
11. A. PĂNOIU., **op. cit.,** p. 129.

https://biblioteca-digitala.ro

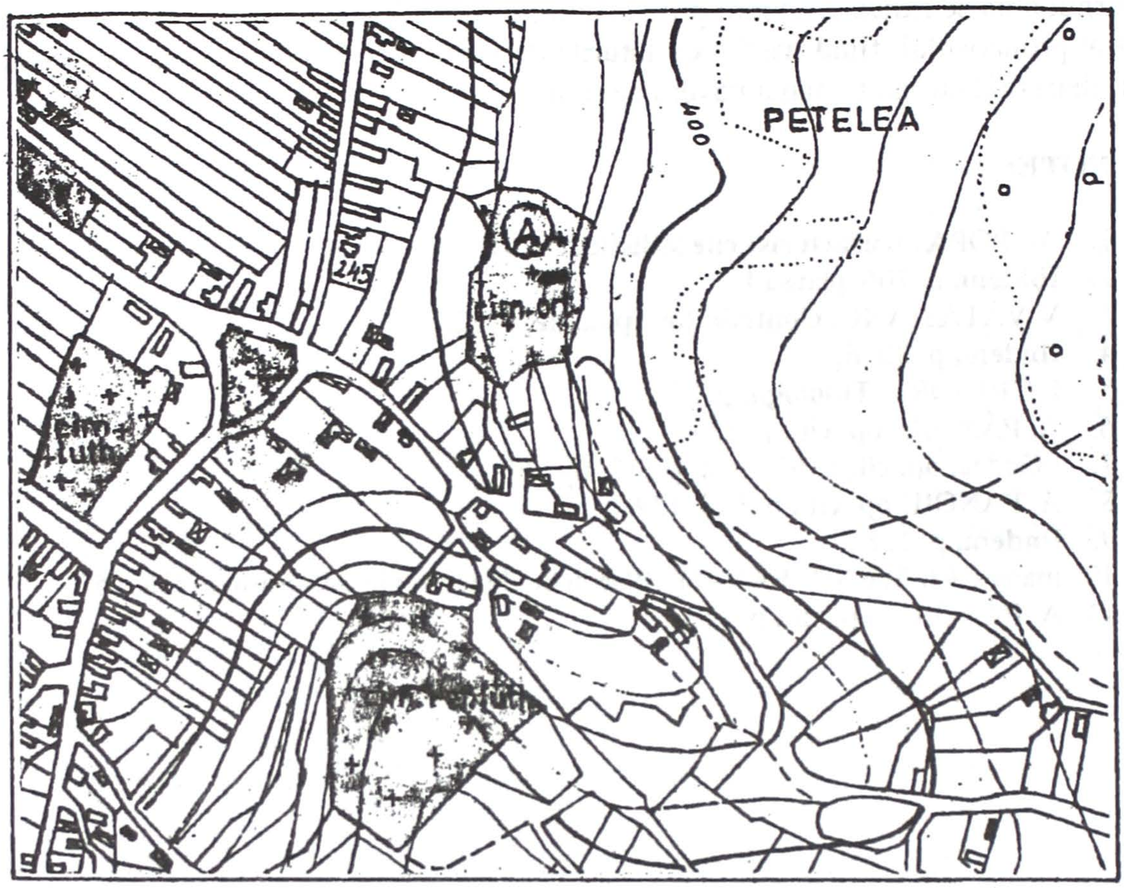

a

b

Petelea. Biserica „Sfinții Arhangheli”.
a - Încadrare în zonă; b - Aspect general.

https://biblioteca-digitala.ro

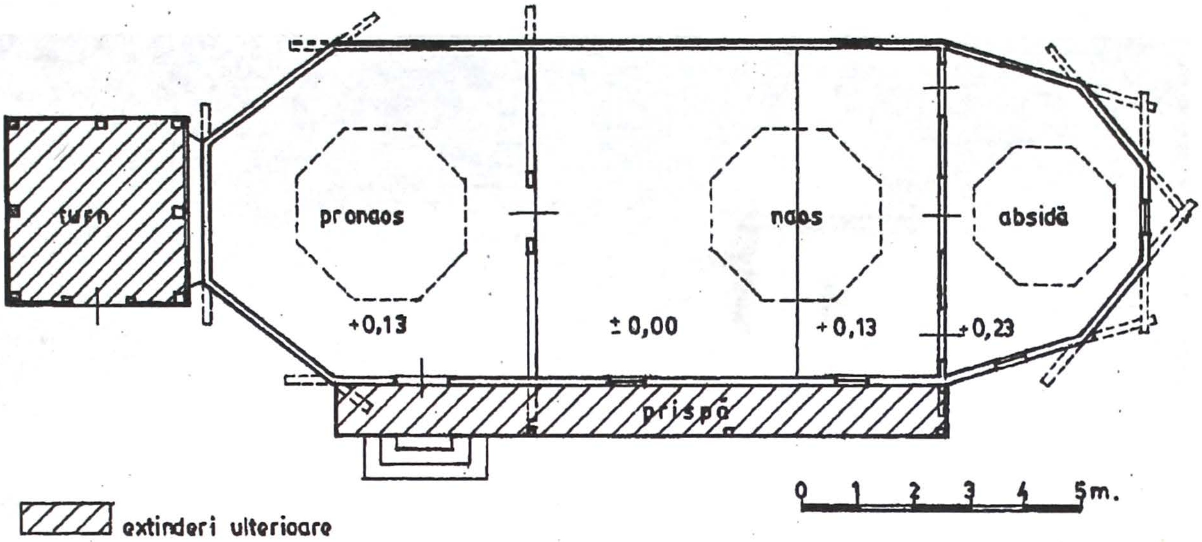

a

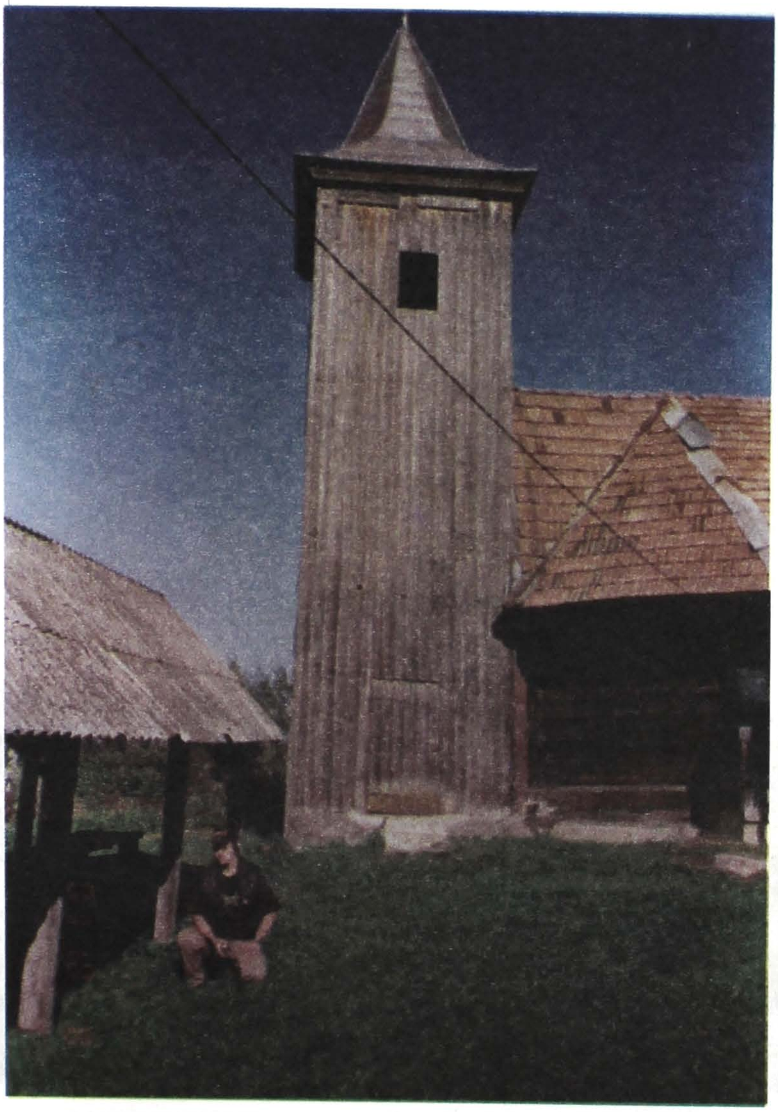

b

Petelea. Biserica „Sfinții Arhangheli”.
a - Plan; b - Vedere turn.

https://biblioteca-digitala.ro

a

b

Petelea. Biserica „Sfinții Arhangheli".
a - Vedere generală sud; b - Vedere sud-est.

https://biblioteca-digitala.ro

a

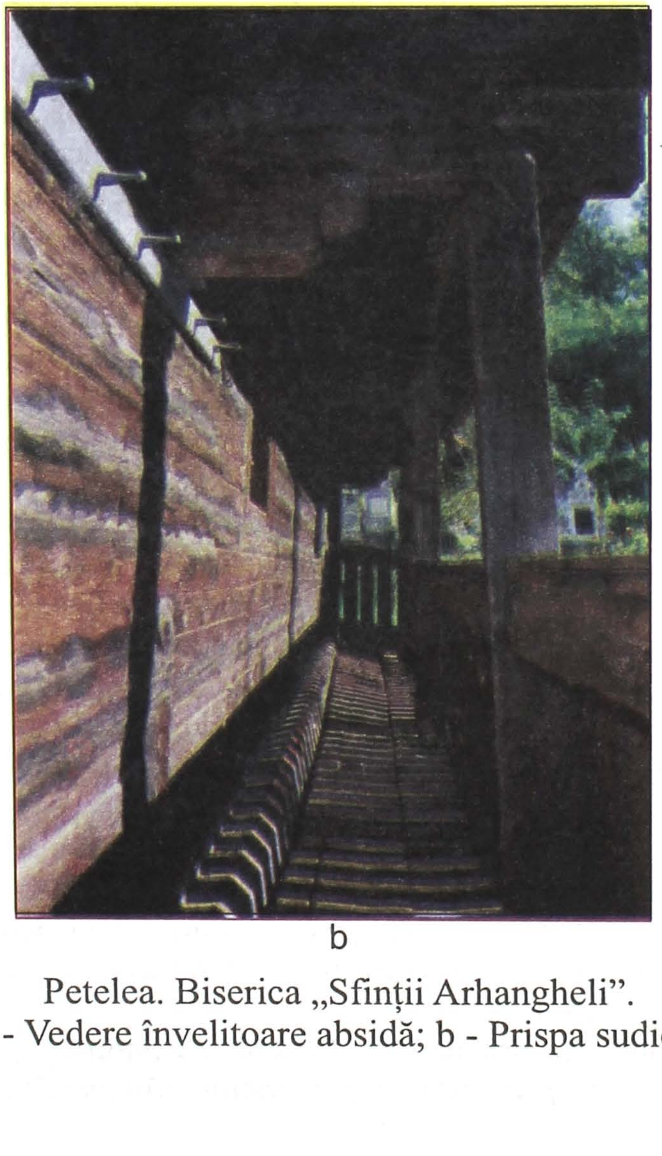

b

Petelea. Biserica „Sfinții Arhangheli".
a - Vedere învelitoare absidă; b - Prispa sudică.

Biblioteca Județeană

https://biblioteca-digitala.ro

VI.

BISERICI DE PLAN ÎN FORMĂ DE CORABIE, CU ABSIDĂ DECROŞATĂ ÎN CINCI LATURI ŞI PRONAOS NEDECROŞAT ÎN TREI LATURI

1. Biserica de lemn „SF. ARHANGHELI MIHAIL ŞI GAVRIL” din Băiţa

Situată la nord-vest de municipiul Reghin, la cca 17 km, în apropierea graniţei ce desparte judeţul Mureş de judeţul Bistriţa-Năsăud, localitatea Băiţa, componentă a comunei Lunca, are privilegiu de a poseda una din cele mai valoroase biserici de lemn din ţinutul mureşan.

Localitate veche, Băiţa a fost permanent o importantă localitate românească, fapt demonstrat de conscripţiile şi recensămintele efectuate de-a lungul veacurilor, cu toate că vechea administraţie ungurească, mai degrabă, a denumit-o fie Szászbanyica, adică Băiţa Săsească, fie Mezőbanyica, adică Băiţa de Câmpie. Prima menţiune documentară, din anul 1315, pomeneşte de **poss. Bany,** în anul 1322 - **Bani,** în 1332 aici este menţionat preotul Henric: **„sacerdos de Gindusdorf,** la fel în anul 1333 ca **Bama** (= Bania),[1] În 1339 este cunoscută ca **villa Bany,** o formă de aşezare de tip feudal, în 1410 - **Bani,** în 1648 - **Banyi.** Din anul 1733 localitatea a purtat şi forma românească de **Banicza,** în 1750 - **Bejicze,** în 1850 - **Szász-Banyitza** , aceeaşi denumirea şi în anul 1854, dar şi **Băiţa,** ca în anul 1913 să fie din nou menţionată ca **Mezőbanyicza.**[2]

Aici, la Băiţa, undeva pe un amplasament rămas neindentificat, a existat o mănăstire românească.[3] Nu avem cunoştinţă când a fost ctitorită şi nici hramul purtat, însă indirect este consemnată în anul 1763, când coexistau călugări ortodocşi şi greco-catolici. Pe parcursul anilor mănăstirea continuă să fie populată, în anul 1765, aici fiind pomenit preotul Onea precum şi două călugăriţe, potrivit unei inscripţii de pe o icoană şi în anul 1779. Într-un studiu din anul 1899, dedicat părţilor mărginaşe ale Câmpiei Transilvaniei, istoricul ungur Kelemen Lajos[4] s-a oprit şi asupra monumentului de la Băiţa, remarcând numeroasele toponime româneşti precum valea Măzăriştilor *(Mazaristyilor völgye),* Dos *(Dósz),* denumiri de păduri, precum Poiana *(Pojána),* Mesteacăn *Mesztéken),* Vârfui (*Vurvui),* dar şi de locuri: La Găuri *(La Gaurj),* Pe Lunci *(Pe láncs),* La Şes *(La sez),* Pârâul Ursului (*Paro Urszuluj),* La Fântâna Babelor *(La funtina babilor),* sau Pârâul Măzăriştilor *(Paro Marazistyilor).* Spre capătul de vest al localităţii autorul remarcă micro-toponimul *Monasteriá,* adică mănăstirea, admiţând faptul că aici a fost fost cândva o mănăstire.[5]

În permanenţă, documentele vremii atestă la Băiţa existenţa covârşitoare a românilor. Conscripţia din anul 1733 a lui Clain[6] atestă la Băiţa (Banicza) existenţa a 71 familii unite, adică 355 suflete, care aveau ca preoţi pe Popa Basilius şi Popa Demetrius. În anul 1760-1762, cu ocazia efectuării conscripţiei românilor din Transilvania a lui Buccow,[7] la Băiţa nu sunt înregistrate familii de uniţi, însă existau doi preoţi. În schimb, sunt consemnate 80 familii de ortodocşi care, de această dată, au şi doi preoţi, în folosinţă mai având şi biserica. Localitate destul de mare, în anul 1857,[8] Băiţa avea un număr de 141 case, cu 191 locuinţe şi 868 locuitori, din care 852 o formau românii, deci aceştia constituiau majoritatea covârşitoare. **Şematismul** din anul 1900 atestă existenţa unui număr de 1000 greco-catolici, 40 reformaţi şi 10 izraeliţi.[9] Tot acesta mai consemnează existenţa bisericii de lemn din anul 1723, an când s-a înfiinţat şi parohia greco-catolică. Încheiem datele statistice cu recensământul din anul 1930, care înregistrază 940 români, 8 maghiari şi 7 germani,[10] demonstrând o sporire a locuitorilor români.

Aşezată într-un cadru natural deosebit de pitoresc, „... *la poalele muntelui Turn, de unde o încântătoare privelişte asupra satului răscumpără parcă preţul aceleaşi*

https://biblioteca-digitala.ro

încântări pe care o trăieşti privind din vale pitorescu ansamblu de lemn",[11] biserica este datată printr-o inscripţie scrisă cu litere chirilice ce se află deasupra uşii pronaosului: *„A(NUL) DO(M)NULU(I) 1723",* data fiind preluată şi de Eugenia Greceanu.[12] Zece ani mai târziu, în anul 1733, biserica apare conscrisă găsindu-şi astfel loc în documentele vremii.[13] Şi totuşi nu ne grăbim a considera anul 1723 ca cel al ridicării bisericii, ci mai degrabă cel considerat al înfiinţării parohiei greco-catolice, cum de altfel face menţiunea **Şematismul jubiliar** din 1900.

Datarea anterioară a ctitoririi monumentului, încă din secolul al XVII-lea, o putem constata prin însăşi analiza tipologică şi sistemul constructiv al acestuia. Aceeaşi apreciere o face şi istoricul ungur Kelemen Lajos în studiul dedicat zonei de câmpie a Transilvaniei, fără a putea fi bănuit că ar avea interese în acest sens. Acesta remarcă biserica de lemn[14] românească, pe care o descrie cu interes şi căldură. Este prezentată ca fiind orientată cu absida spre est şi o prezintă ca fiind compusă din trei părţi, acestea fiind pronaosul, naosul şi altarul. Remarcă formele poligonale ale celor două extremităţi ale bisericii ca *„închise în formă de jumătate de şesimi"* precum şi pridvorul lateral, nu demult restaurat (probabil între 1890-1898), ai cărui stâlpi de susţinere sunt sculptaţi, *„...ce se deschid în trei ramuri",* adică stâlpul şi cei doi umeraşi laterali. Apreciază şindrilele sculptate şi decorul format de consolele ce se dezvoltă până către mijlocul pereţilor, dar şi intrarea sudică decorată cu motive sculpturale deosebite. Nefiind familiarizat cu arta populară românească, autorul s-a grăbit să facă analogii cu arta gotică, atât în ce priveşte forma poligonală a celor două extremităţi ale bisericii, cât şi cu decoraţia sculpturală a uşilor împărăteşti, ce reprezintă vrejul de vie cu struguri. Privitor la această părere, este limpede că nu se poate susţine ideea că absida poligonală a bisericilor de lemn ar fi o încercare de redare a absidei circulare de zid, sau de preluare a formelor gotice ale bisericilor apusene. Este de presupus că meşterii ţărani români, obişnuiţi cu lucrul lemnului, au ajuns la formule proprii, fără a mai aştepta contactul cu arhitectura apuseană, acesta producându-se abia mai târziu, prin secolul al XIX-lea. În urma contactului cu coloniştii saşi din Transilvania au fost preluate unele forme ale arhitecturii de piatră, între care amintim bolţile semicilindrice ale acoperişurilor interioare, arcurile frânte, uşile mărginite de colonete în torsadă, sau turnul elansat cu coif. Originea formelor poligonale a fost observată de specialişti ca existând în arhitectura de lemn, ea fiind întâlnită atât la sud cât şi la est de Carpaţi. Cu atât mai mult cu cât unele biserici de lemn prezintă particularitatea absidelor cu laturi pereche, cu muchie în frunte (sau în ax), formă necunoscută de arta gotică şi întâlnită doar în Transilvania la bisericile româneşti.

Tot Kelemen Lajos arată că *„... potrivit tradiţiei biserica a fost adusă aici de la Bilac",* de lângă Bistriţa, dar fără să cunoască perioada strămutării sau să găsească urme scrise în arhiva parohiei, ori alte inscripţii doveditoare,[15] în acest sens. Afirmaţia nu are nici un suport documentar, asupra acestui aspect Ioana Cristache-Panait făcând pertinenta precizare: *„ ... de ce şi-ar fi adus băiţanii o biserică de lemn tocmai de la Bilac (azi Domneşti, comuna Mărişelu, judeţul Bistriţa-Năsăud) când aveau la îndemână lemn suficient de construcţie şi de ce în aceeaşi vreme, tot conform tradiţiei, cei din Bilac şi-au adus o alta din Satu Nou (comuna Cetate), coincidenţa făcând ca cele două biserici în discuţie să prezinte aceaşi formă de plan".*[16] Spre final, autorul ne mai prezintă două aspecte importante. O primă reprezentare a bisericii pe o hartă din anul 1837, în care monumentul este situat pe actualul amplasament, şi aprecierea provenienţei acesteia încă din secolul al XVII-lea,[17] aşa cum am menţionat anterior.

Având pereţii realizaţi din bârne de brad, biserica înscrie un plan frecvent întâlnit pe teritoriul românesc, o navă dreptunghiulară spre vest, cu un pronaos nedecroşat, încheiat în trei laturi, şi absida poligonală, decroşată, în cinci laturi spre est. Lungimea totală a bisericii este de 14,15 m, iar lăţimea de 6,10 m, deci este o construcţie destul de vastă, dacă o comparăm cu alte surate aparţinătoare aceluiaşi tip. La capetele de est şi de vest, în punctele

https://biblioteca-digitala.ro

de intersecție, bârnele se îmbină în coadă de rândunică, cele din registrul superior dând naștere la încântătoarele console, bogat crestate în plan înclinat.

Acoperișurile interioare sunt concepute în raport de forma și de funcțiunile fiecărei încăperi. Pronaosul absidat are deasupra tavan, element mai ușor de construit deasupra unui spațiu poligonal, realizat probabil la timpul când, vremelnic, acestuia i s-a suprapus un turn-clopotniță. Naosul, în schimb, are deasupra o boltă semicilindrică înaltă, dispusă pe axa est-vest, care se sprijină pe consolele ce se regăsesc și în interior. Spre est, bolta se racordează, prin reducerea corespunzătoare a diametrului, de semicalota absidei altarului.

Remarcabile sunt și decorațiile sculpturale, ele oglindind originea străveche, ca și unitatea prezenței lor pe întreaga arie de formare a poporului român. Tot istoricul ungur Kelemen Lajos[18] descrie stranele naosului, adevărate scaune cu spetează și balustrade pentru sprijinul brațelor, dar și sfeșnicul sau candelabrul de lemn sculptat. La o mică distanță de temelie, pe o bârnă de stejar este profilat un brâu în formă de frânghie, decor întâlnit și la biserica de lemn de la Cuci. Interesant lucrate artistic sunt și ancadramentele intrărilor în pronaos și dintre pronaos și naos, din dreptul primezului, cu motive geometrice, cu flori stilizate a căror tulpină pornește de pe simbolul soarelui, dar și cununa de grâu, forme ce amintesc de pilaștrii ce marchează intrările bisericilor de la Fânațele Silivașului și Bidiu din județul Bistrița-Năsăud.

Ulterior, pe latura sudică a bisericii este adăugat pridvorul, care prin felul cum e construit i-a sub protecția sa o latură a poligonului dinspre apus și decroșul, împreună cu două laturi ale absidei poligonale. Cercetând structura bisericii și a pridvorului observăm juxtapunerea unor elemente, lucru care ne determină să apreciem acest element ca fiind ulterior construcției din anul 1723. În același sens pledează și unele fragmente decorate, pe care se mai văd urmele vechii monturi, acum incluse în structura pridvorului, însemnând că ele provin din altă parte fiind adăugate ulterior. Remarcabili sunt pilaștrii ce marchează intrarea în prispă, decorați cu motive florale, forme întâlnite și la biserica de la Săcalu de Pădure.

Pentru valoarea sa istorică și artistică, biserica de la Băița este declarată monument de cultură, încă din anul 1955,[19] împreună cu bisericile de lemn de la Târgu-Mureș, Reghin, Band, Sântandrei, Pănet, Iobăgeni (Valea) și Răstolița.

Alături de biserică se află turnul-clopotniță, ca tradiție îndelungată a clopotnițelor detașate. A fost realizat în secolul al XVIII-lea și are un clopot provenit din anul 1798, donat de Popa Toader și soția Dochița. Și totuși existența tavanului din interiorul pronaosului ne indică orientarea meșterului anonim către soluția cu turnul-clopotniță încorporat bisericii, formă la care s-a renunțat probabil încă din secolul al XIX-lea, din motive necunoscute nouă. De formă pătrată, clopotnița este dispusă pe două nivele, partea inferioară fiind învelită în scândură, deasupra având un acoperiș în trunchi de piramidă. Deasupra acestui prim acoperiș se înalță galeria deschisă celui de-al doilea nivel, la rândul său acoperită cu coiful prismatic. În anul 1958, prin strădunța preotului Ioasf Marcoci, atât biserica cât și clopotnița sunt renovate, reașezându-se acoperișul cu pante mari, învelit în șindrilă. În anul 1994 prin grija preotului Știr Rudolf s-a înlocuit acoperișul din șindrilă, iar biserica este resfințită, cu care ocazie este declarată muzeu bisericesc.

Simplitatea arhitecturii interioare este completată de decorația picturală, care, la rândul ei, este valoroasă, dar și de numeroase icoane din secolul al XVIII-lea, multe preluate de la fosta mănăstire. Nu se știe dacă biserica a fost pictată în faza inițială. Datorăm însă aceleași Ioana Cristache-Panait succinta dar atât de patetica prezentare a patrimoniului pictural al bisericii.[20] Una dintre icoane reprezentând „Arhanghelul Mihail" poartă inscripția: *„Văleat 1732. Cotoiu Toader și soția lui"*.[21] Deci donatorul acestei icoane este Cotoiu Toader cu soția sa, perioadă când ocazionat de resfințirea bisericii ca greco-catolică s-a pictat absida și, probabil, celelalte spații interioare. Acești principali donatori îi reîntâlnim într-o altă

https://biblioteca-digitala.ro

inscripție din anul 1765,[22] după 33 de ani, în calitate de ctitori, împreună cu fii lor, prin zugrăvirea jertfelnicului şi a altarului, după cum menționează pisania: *„În numele Tatălui şi cu ajutorul Fiului şi cu săvârşirea (Duhului Sfânt) Amin. Cu cheltuiala şi cu îndemnarea cinstitului Toader Cotoiu cu soția dumisale Maria şi cu fe(ciorii) dumisale Cozma, Petrea, Ioane şi Ionu, Irimia, Mărie, ... ca, Ioane, Toader, Zugrăvitus-au acest sfânt oltariu şi jertfelnic... Popa Toader cu soțul său Do(chița ?)... pomană lor şi părinților în veci Amin luna lui... "*. În cea de a doua jumătate a secolului al XVIII-lea este decorată şi nava, ea fiind creația unor zugravi de la mănăstirea din Băița. Compartimentată prin intermediul unor chenare florale, orizontale şi transversale, bolta cuprinde un bogat program iconografic. Pictura pereților cuprinde, la fel, mai multe scene, precum tema duminicilor, Evangheliştii, două imagini de biserici, un şoim (sau cocoş), un cap de bour, etc..

Două icoane, provenite de la mănăstirea din Băița, sunt realizate de către meşterii zugravi Aron Pop, Toader Pop şi Pavel Dumbrăveanul, aflate la Protopopiatul ortodox din Târgu-Mureş. Aproximativ din anul 1779 provine icoana „Sfântul Nicolae cu Maica Domnului şi Iisus Hristos" (90 x 60 cm). Icoana prezintă unele caracteristici aparte, în care figura monumentală şi expresivă a sfântului nu mai este tratată după canoanele bizantine ci constituie un adevărat portret. S-a renunțat la prezentarea faldurilor desenate în linii, ele fiind modelate prin tonuri luminoase şi umbre, aceeaşi modalitate de prezentare fiind adoptată şi la fața sfântului, astfel încât putem considera icoana ca o vizibilă tendință de trecere spre pictura laică. Pictată în anul 1779, icoana „Arhanghelul Mihail" (90 x 60 cm), îl reprezintă pe arhanghel tânăr şi zâmbind. În mâna dreaptă ține paloşul, iar în stânga potirul de cositor. Totul este modelat în tonuri moi, forme care nu sunt caracteristice nici unuia dintre pictorii timpului, care se semnează în spatele icoanei, mai degrabă fiind o asemănare cu lucrările lui Popa Gheorghe Moldovan din Şerbeni. Pe spatele icoanei[23] stă scris: *„Să se ştie că s-au plătit aceste 4 icoane eu eromonahul Isaia să-mi fie pomană pentru suflet. Fiind zugravi Aron Pop şi Toader Pop şi Pavel Dumbrăvi(an). Anul 1779 sept(emvrie) 13. Mănăstirea Băița".*

Am putea atribui lui Marcu Vlascovici icoana „"Naşterea Domnului" de la sfârşitul secolului al XVIII-lea, care din nefericire se află în stare de întreținere mediocră. În trei registre succesive este prezentată „Naşterea lui Iisus". Primul registru, pe un fond floral, prezintă steaua călăuzitoare şi îngerii ce slăvesc pe Pruncul Iisus; al doilea registru înfățişează pe regii magi care aduc daruri, iar Maica Domnului prezintă Pruncul. Ultimul registru, arată un țăran în opinci, cojoc negru de pănură şi căciulă de oaie, care vesteşte naşterea Sfântului Prunc. Sfântul Iosif este înfățişat în ținută de nobil cu mantie roşie şi cizme. Totul este pe un fundal verde-crom.

Valoroase sunt uşile împărăteşti, atât cele traforate, cu structură ce reprezintă vrejul de viță cu struguri şi medalioane cu cunoscutele scene ale „Bunei Vestiri" şi „Evangheliştii", ambele în decor arhitectural, aşa cum întâlnim şi la alte biserici de lemn, pictate probabil de popa Marcu, dar şi cele provenite probabil de la fosta mănăstire, care conțin uşcior în frânghie şi sculptură florală în relief.

NOTE:

1. **„De asemenea Henric din Băița (Bama) a plătit un sectin de argint"**, în **DIR**, XIV, vol.III (1331-1340), p. 162.
2. SUCIU, C., **DILT**, I, p.62.
3. **Dicționarul mănăstirilor**, p.64.
4. KELEMEN Lajos, **Művészettörténeti tanulmányok** (Studii de istoria artelor), Bucureşti, 1977, p. 191-195.
5. **„... a falu nyugati végén kevéssel túl pedig egy darab helyet „Monasteriá" – nak hivnak", Ibidem**, p. 194.
6. **Clain, 1733**, p. 179.
7. **Buccow, 1760-1762**, p.632.

https://biblioteca-digitala.ro

8. **Recensământ, 1857,** p. 388-389.
9. **Şematism, 1900,** p.319-320.
10. P. MUREŞAN, **op. cit.,** p.158.
11. Ioana CRISTACHE-PANAIT, **Biserici de lemn,** p. 242.
12. Eugenia GRECEANU, **op. cit.** , p. 41.
13. Augustin BUNEA, **Din Istoria Românilor. Episcopul Ioan Inocenti Klein (1728-1751),** Blaj, 1900, p.319.
14. **„Egészen fából épült. Hossztengelye irányában kelet felé terjeszkedik, s három osztályból áll. Csinos emléke az erdélyi gót izlésű faépitészetnek. Nyugaton az elöcsarnoka van, bennebb a hajó, s keleten az elkülönülö szentély. Ugy az előcsarnok, mint a szentély fél hatszögben záródnak, s a zárodasok déli csúcsaitól a templomot tornác keriti, mely a szentélyhosszúság kezdetétől az előcsarnok és hajó találkozásáig a hajó falával párhuzamosan halad. E tornác faoszlopaira nehezedik a déli oldalon a fedél is, mely a templomot a tornaccal közosen boritja be. Nemrég újitották. A tornácoszlopok faragottak".** KELEMEN, L., **op. cit.,** p.194.
15. **„A hagyományok szerint ugyanis a templomot Bilakról – Beszterce mellöl – hozták ide." Ibidem,** p. 195.
16. Ioana CRISTACHE-PANAIT, **Biserici de lemn,** p.242.
17. **„Az első pozitiv adatot róla az 1837-beli tagositó térkép nyújtja, mely a mostani helyén jelöli meg. ... Csak sejthetjük, hogy a XVII. Század folyamán keletkezett",** KELEMEN, L., **op. cit.,** p. 195-196.
18. **Ibidem,** p. 194-195
19. Hotărârea Consiliului de Miniştri nr. 661 din 22 aprilie 1955, poziţia 3298.
20. Ioana CRISTACHE-PANAIT, **Biserici de lemn,** p.243-244.
21. M. PORUMB, N. SABĂU, **op. cit.,** p. 114.
22. **Ibidem.**

SUMMARY

THE WOODEN CHURCH IN BĂIŢA DEDICATED TO „ST. ARCHANGELS MICHAEL AND GABRIEL"

Located at north of Reghin, village Băiţa is privileged to have one of the oldest and most valuable wooden churches of county Mureş. The record made in 1723 indicates only certain works made in the church, because the type and the building system place it in the 17th century, a fact also confirmed by a paper of 1899 by Kelemen Lajos, a Hungarian historian.

The church has a rectangular shape, finished on the west side with a three sided hooked ante-temple while on the east there is a five sided unhooked polygonal apse. The corbels are remarkable at the joining point of beams, richly carved on a tilted plan. The painted decoration and the numerous icons are also remarkable, as are the imperial doors, worked with wine leaves and with painted or simple medals containing profile ropes.

There was an 18th century Romanian monastery here in Băiţa that had an important painting center.

https://biblioteca-digitala.ro

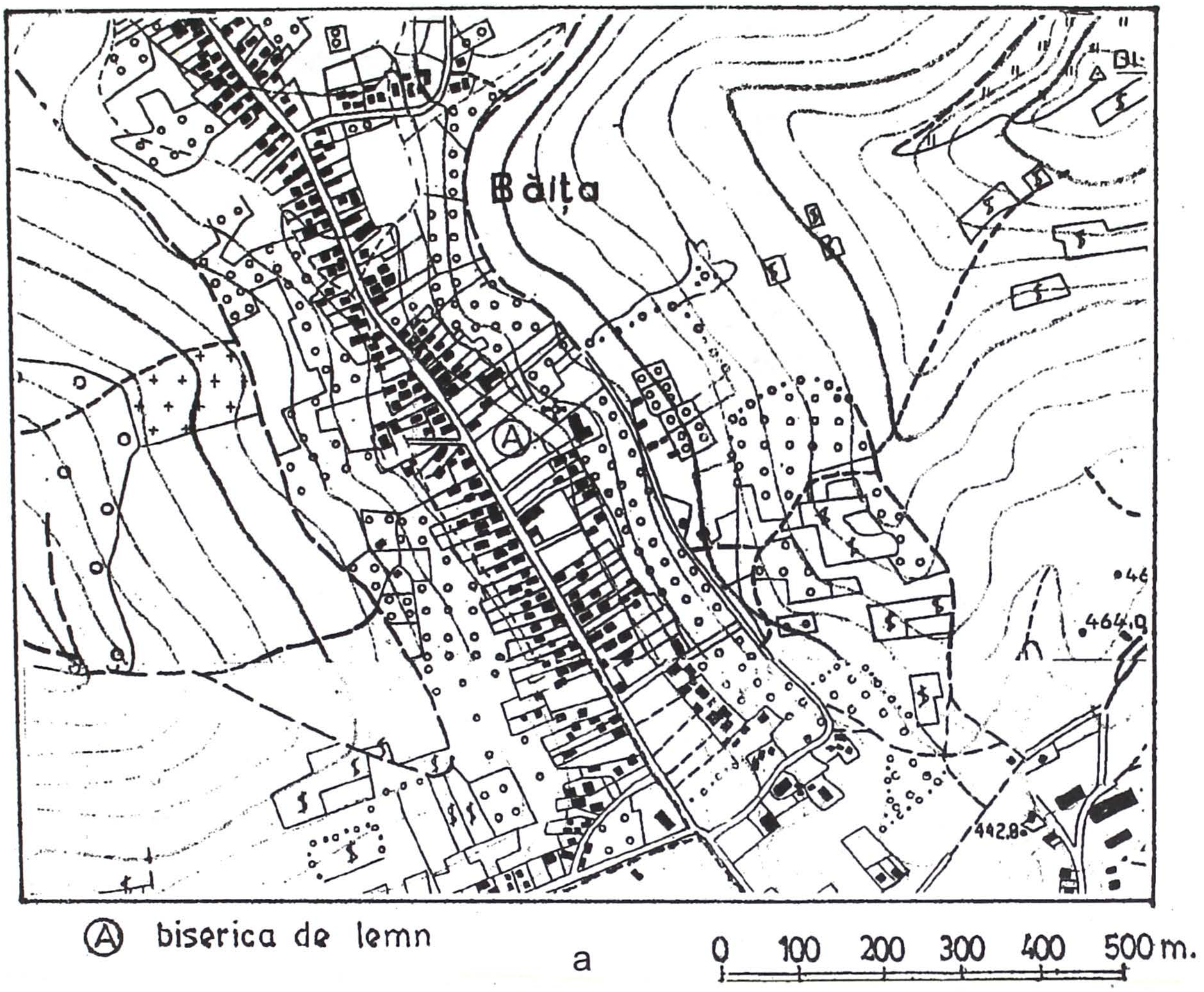

a

b

Băița. Biserica „Sfinții Arhangheli Mihail și Gavril".
a - Încadrare în zonă; b - Poarta de intrare în incinta cimitirului.

https://biblioteca-digitala.ro

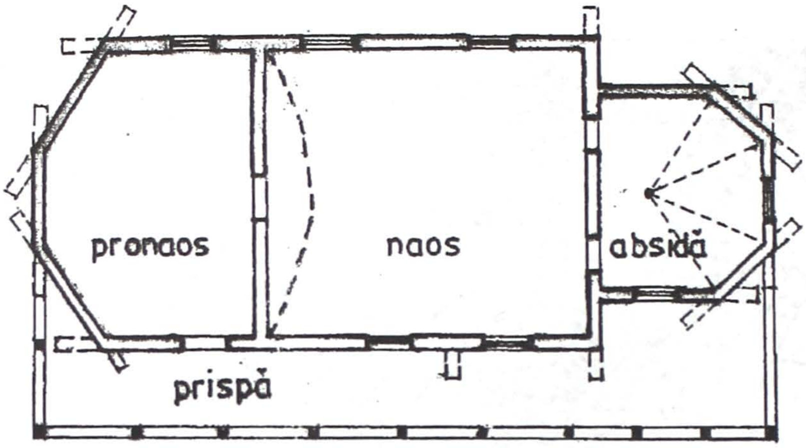

a

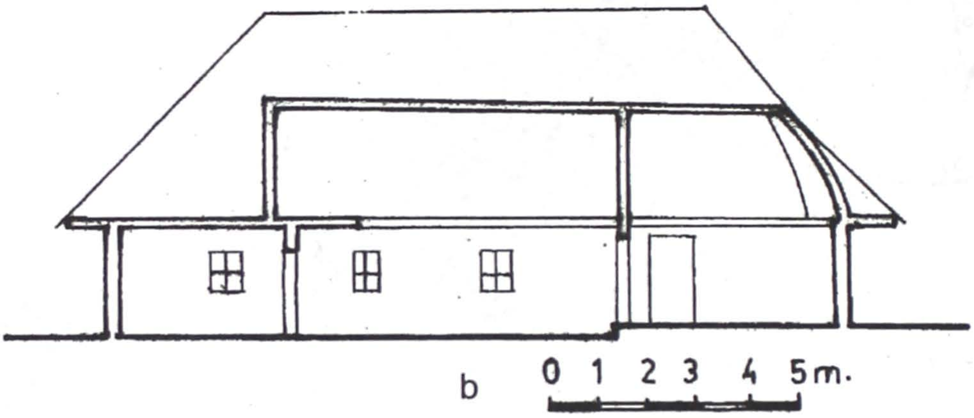

b

c

Băița. Biserica „Sfinții Arhangheli Mihail și Gavril”.
a - Plan; b - Secțiune; c - Aspect general.

https://biblioteca-digitala.ro

a

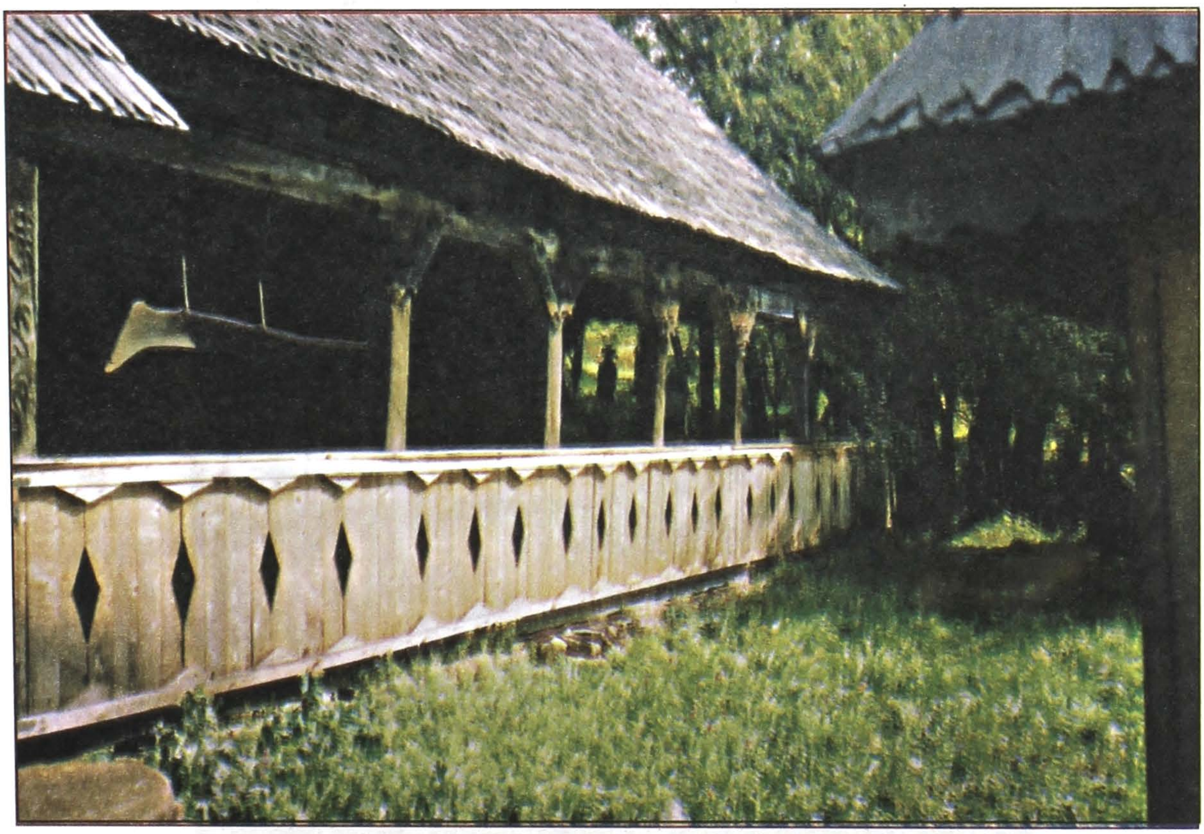

b

Băița. Biserica „Sfinții Arhangheli Mihail şi Gavril”.
a - Vedere sud-vest; b - Vedere sud, prispa.

https://biblioteca-digitala.ro

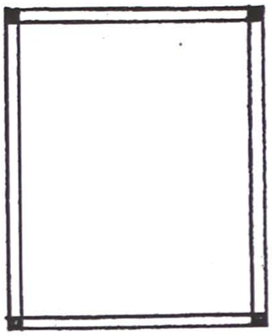

a

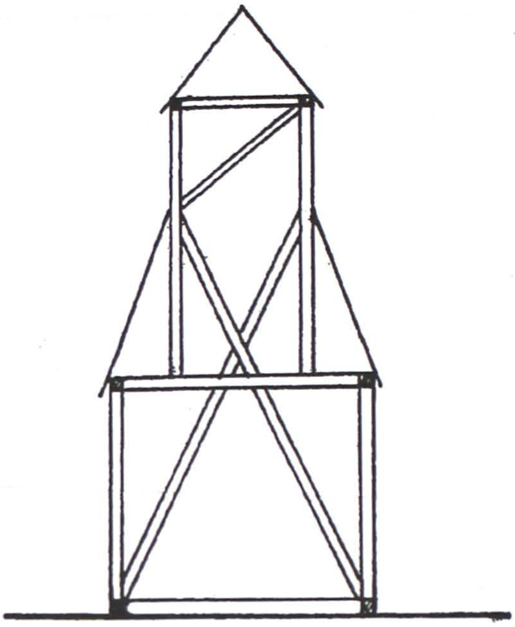

b

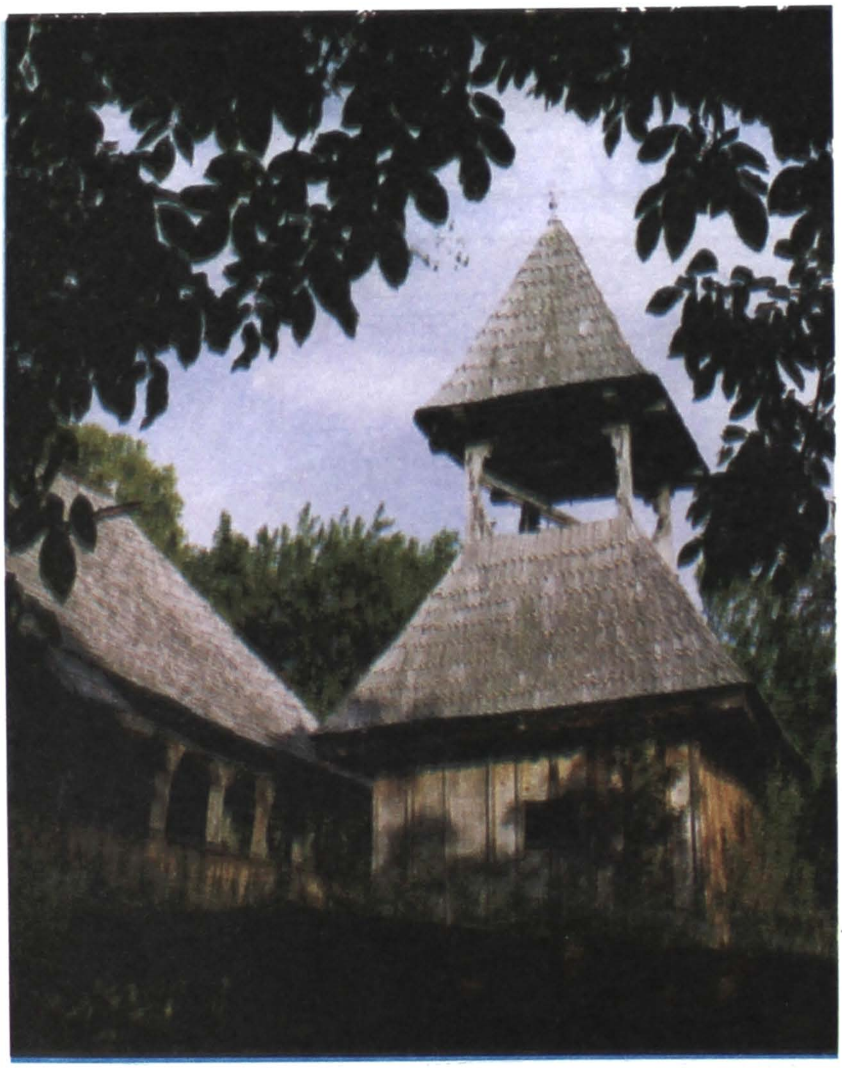

c

Băița. Biserica „Sfinții Arhangheli Mihail și Gavril”. Turnul-clopotniță.
a - Plan; b - Secțiune; c - Aspect general.

https://biblioteca-digitala.ro

2. Biserica de lemn „SFÂNTU NICOLAE" din Cuştelnic

Aparţinând de comuna Găneşti, satul Cuştelnic se află situat nu departe de municipiul Târnăveni, pe drumul ce duce spre centru de reşedinţă, pe malul drept al râului Târnava Mică.

Veche localitate românească, Cuştelnic[1] îşi are obârşia documentară din anul 1383, fiind pomenit ca **„poss. Chedentelek"**; în 1403 ca **Chywdothelke;** în 1412 ca **vila Chedetelke**; în 1461 satul este amintit plătind **„census quinquagesimalis de Chidethelke"**, formă de impunere specifică românilor; în 1478 - **Cydewthelke;** în 1492 – **Chydewthelke,** în 1513 – **Chydwtelke,** în 1540 – **Chydetelke,** în 1587-1589 – **Czydeotelke,** în 1733 sub românescul **Kutsitjelnik,** în 1750 – **Kucsitélnik,** în 1805 – **Csüdötelke,** în 1835 - **Csöbdötelke,** în 1850 din nou sub forma românească de **Kustelynik,** iar în anul 1854 - **Csüdötelke, Cuştelnic.**

Potrivit tradiţiei locale, denumirea de Cuştelnic nu are corespondent în limba maghiară, şi cu toată asemănarea provine de la *„Cuscă"* din latinescul „custodis", folosit în acele timpuri cu sensul de „loc de pază". De fapt acest „custode" exista pe timpul lui Ştefan cel Mare care a stăpânit Cetatea de Baltă, cu toate aşezările înconjurătoare, printre care se afla şi Cuştelnic, la acea dată fiind şi cel mai înaintat loc de pază a teritoriului aflat în stăpânire. Datele sunt luate din din monografia satului Cuştelnic a fostului învăţător Pompei Popa, din anii 1944-1946, rămasă în manuscris.

În anul 1733, conscripţia efectuată de Inochentie Micu Clain consemnează pentru Cuştelnic existenţa a 30 familii, cca. 150 suflete, în localitate existând doi preoţi, Popa Dumitru, preot unit, şi Popa Georgie, preot neunit, adică ortodox.[2] Conscripţia vicarului episcopesc Petru Pavel Aaron din anul 1750 atestă pentru Cuştelnic existenţa a 240 uniţi, care aveau în folosinţă şi biserica,[3] pentru ca, în anii 1760-1762, conscripţia românilor a lui Buccow să consemneze 10 familii unite, care aveau preot, dar fără biserică şi 44 familii de ortodocşi, care aveau biserică, dar nu şi preot.[4] Erau, deci, la Cuştelnic în acele timpuri un număr de cca. 250 români. Mai complex, recensământul populaţiei din anul 1857 ne înfăţişează Cuştelnicul ca o localitate relativ mică, având 78 case cu 89 locuinţe şi 391 locuitori. De această dată este prezentată şi structura populaţiei pe confesiuni, ceea ce ne permite o apreciere reală a proporţiei românilor faţă de totalul locuitorilor. Sunt astfel consemnaţi 187 ortodocşi, 142 greco-catolici, 3 romano-catolici, 55 reformaţi şi 4 izraeliţi,[5] românii reprezentând 84% din totalul populaţiei. După reconvertirea din anul 1823 a unei părţi din locuitori la greco-catolici,[6] **Şematismul jubiliar** din 1900[7] consemnează 250 greco-catolici, 162 ortodocşi, 130 reformaţi şi 8 izraeliţi, românii reprezentând încă 75% din totalul populaţiei.

Potrivit tradiţiei, biserica ortodoxă de lemn, ce poartă hramul „Sf. Nicolae",[8] a fost ridicată în anul 1751, la care s-a folosit material rămas de la o anterioară biserică, aflată pe dealul ce mărgineşte la vest localitatea, precum şi de la o alta adusă de la Deda cu plutele până la Ogra. În anul 1756, se realizează pictura altarului şi a iconostasului.

În privinţa datării nu trebuie să ignorăm documentele de epocă. Dacă tradiţia indică anul 1751, conscripţia lui Clain[9] indică lăcaşul ca existent în anul 1733, atestare confirmată şi în anul 1750,[10] deci cu un an înaintea datei susţinută pe baza tradiţiei, apoi în anii 1760-1762[11] precum şi în anul 1805[12] . Chiar dacă indică doar anul realizării picturii, inscripţia de pe ancadramentul intrării în naos şi următoarea de pe proscomidie vin şi întregesc tradiţia mai sus-menţionată. Datorită lui Ioana Cristache-Panait suntem în măsură să redăm mai jos textul inscripţiilor.[13] Inscripţia de pe intrarea spre naos, după cum arată autoarea *„dificil de urmărit şi descifrat integral"*, cu rezerva cuvenită pe care şi-o asumă, este următoarea: *„Titorii anume Ganlav, întocmai nimenea a i se pune împotriva s-a... în zilele popii ... această sfântă biserică s-au îndemnat anume Ganea Pătru cu soţul său şi fratele său*

https://biblioteca-digitala.ro

anume One şi fii... Macavei... în zilele protopopului însemnat. Şi să-l pomenească şi pe acest vreadnic anume Petru Muraru din Sămă/rtin/ au făcut această sfântă biserică să se pomenească şi ei împreună cu titorii, ca să se pomenească în veci amin... la biserica Răsăritului şi să fie afurisit cine o da la cei uniţi". Rolul familiei Ganea în reconstruirea bisericii este lămurit de pisania de pe proscomidie, provenită din anul 1756 când este realizată pictura, a cărui text dat de autoare este următorul: *„Pomelnicul lui Ganea Pătru care au muncit şi au cheltuit mult la această sfântă biserică şi oltariul au zugrăvit: Pătru, Andonie, Macovei, Mărie, Pătru, Toader, Maria, Maria, Todor, Ioan, Ion şi tot neamul lor să se pomenească fiind îndemnător popa Grigorie preot satului, 1756".* Deci, de această dată suntem în măsură să cunoaştem şi realizatorul bisericii, pe Petre morarul, cunoscut meşter în Transilvania, care a înţeles necesitatea degajării spaţiului de elementele de acoperire şi a adoptat forme sculpturale deosebite ca formă şi conţinut. Cât priveşte ultima parte a inscripţiei de pe ancadramentul intrării în naos, ea reflectă atmosfera creată de disputele confesionale din acea perioadă, prin ameninţarea vechii legi româneşti cu deposedarea ortodocşilor de bisericile avute şi atribuirea lor uniţilor, ea fiind singura însemnare în lemn de acest gen, faţă de multiplele însemnări întâlnite pe filele cărţilor bisericeşti. Aşadar, fără intenţia de a conferi vechime mai mare decât are în realitate, informaţia din prima conscripţie devine precumpănitoare în aprecierea ctitoririi lăcaşului, care trebuie considerată în raport cu anul 1733, deci o datare ante quem.

Situată în cimitirul satului, pe un deal aflat nu departe de şoseaua principală, *„Pe o movilă"* cum se specifică în lista monumentelor din anul 1955,[14] în imediata vecinătate a bisericii de lemn „Arhanghelul Mihail" a greco-catolicilor, la care ne vom opri la timpul potrivit, prin planimetria ce o prezintă, biserica ortodoxă de lemn aparţine tipului cu plan în formă de „corabie", adică o navă rectangulară, având în partea răsăriteană o absidă poligonală, decroşată, în cinci laturi, iar la partea apuseană pronaosul, încheiat poligonal, nedecroşat, în trei laturi, formă întâlnită şi la bisericile de lemn de la Băiţa, Porumbeni şi Săcalu de Pădure. Acest tip de plan care îşi are originea din timpuri îndepărtate, primeşte *„sensul de tribună a unităţii româneşti, el regăsindu-se nu numai în cele mai conservatoare zone ale arhitecturii populare din Transilvania, dar şi în Moldova, cu mare frecvenţă".*[15] Mai adăugăm faptul că în Transilvania acest tip de plan nu a fost uitat în tot secolul al XVIII-lea, când, de pildă, Horia Ursu, conducătorul răscoalei ţăranilor, a ridicat în anul 1773 la Cizer, din judeţul Sălaj, o splendidă biserică în forme astfel dezvoltate,[16] formă ce a continuat să retrăiască o viaţă nouă fiind încorporată în creaţii mai recente,cum ar fi biserica mănăstirii „Sf. Proroc Ilie" din Topliţa, ctitorită la 1847 în localitatea Stânceni şi adusă aici în 1910.

Dimensiunile bisericii sunt destul de modeste: nava cu o lungime de 7,83 m şi 1,90 m înălţime, decroşul absidei de 51 cm, laturile absidei, de la sud spre nord, de câte: 2,10 m, 1,55 m, 1,52 m, 1,46 m şi 2,20 m, deci cele două laturi de pornire fiind mai lungi. În interior spaţiul e compartimentat obişnuit, cu ajutorul unui primez, între pronaos şi naos şi a iconostasului amplasat chiar la colţurile răsăritene ale naosului. Acoperirea interioară dezvăluie măiestria meşterului care a ridicat-o. Astfel, a realizat deasupra naosului şi a pronaosului o boltă semicilindrică unitară. Dar spre deosebire de lăcaşurile de la Băiţa şi Porumbeni, de exemplu, unde întâlnim şi tavane, semicilindrul bolţii ajunge până în planul unde cresc cele trei laturi ale pronaosului şi acolo se omogenizează cu conturul semicilindric al celor trei panouri curbate plecate de pe laturile poligonului. S-a creat, astfel, o semicalotă în partea pronaosului, cu nimic deosebită de semicalotele absidelor nedecroşate în trei laturi, găsite la bisericile de lemn din Lăpuşna, Sântandrei, sau Chinciuş. La absida altarului regăsim formele de acoperire întâlnite şi în alte locuri, având o boltă mai joasă, rezultată din asamblarea a atât de des întâlnitelor panouri curbate.

Biserica atrage atenţia prin armonia proporţiilor şi prin formele decorative ce le conţine. Elementele decorative care stârnesc admiraţia sunt intrările, ale căror ancadramente au forma găurii de cheie, *„o formă rar întâlnită",*[17] aflată doar la biserica *„Sf.*

https://biblioteca-digitala.ro

Nicolae" din Lăpuşna. Acest element arhaic îşi are originea la biserica de lemn din Wierzbie, din Silezia, în Polonia, provenită din secolul al XVI-lea, unde exista o colonizare românească prin păstoritul oierilor transilvăneni,[18] întâlnit şi la o poartă de prin părțile de sud-est ale Transilvaniei.[19] Ancadramentul intrării de sud are partea de jos a soclului marcată de rozete, deasupra cărora se înalță pomul vieții, fiind străbătut de forme geometrice, dinspre interior spre exterior cu cercuri întretăiate, dinte de lup şi romburi. Ancadramentul intrării în naos este mai simplu decorat, având la bază rozete cu spițe, chenare profilate ce mărginesc forma ramei, deasupra căreia meşterul a săpat inscripția.

Față de alte biserici, monumentul de la Cuştelnic nu a avut turn, dacă îl comparăm cu biserica de la Băița, de exemplu, a cărui tavan drept situat deasupra pronaosului demonstrează acest fapt. Ulterior, probabil cu ocazia efectuării unor lucrări de renovare, deasupra pronaosului a fost adăugat un turn-clopotniță, existent încă în anul 1932, dată după care, la scurt timp, este îndepărtat. De asemenea, biserica nu a avut nici pridvor, fapt demonstrat de existența independentă a consolelor la toate colțurile. Văzând starea în care se afla biserica, istoricul Nicolae Iorga acordă un ajutor de 10.000 lei pentru repararea edificiului, cu care ocazie comunitatea a aplicat învelitoarea de țiglă, periclitând şi mai mult stabilitatea acesteia. O grabnică restaurare a bisericii era solicitată încă din anii 1960-1965. În anul 1967, cu sprijinul autorității publice județene, biserica este restaurată la forma inițială, înlocuindu-se şi învelitoarea de țiglă cu actuala din şiță, care la aproape patru decenii dă totuşi semne de deteriorare, necesitând o urgentă revizuire.

Decorația interioară, din nefericire nu atât de bine păstrată, s-a realizat în două etape. Prima, din altar, a fost realizată în anul 1756, după cum arată şi amintita pisanie, de o certă valoare artistică, fiind creația zugravului Iacov, influențat de arta muntenească şi întemeietorul şcolii de pictură de la Feisa, județul Alba. În etapa următoare, la mai bine de trei decenii, în anul 1786, se înfrumusețază naosul, unde pe timpanul de vest, alături de scenele reprezentând „Jertfa lui Avram" şi „Sfinții Constantin şi Elena", potrivit descrierii lui Ioana Cristache.Panait,[20] pisania consemnează că: *„ s-au zugrăvit această sfântă biserica în zilele împăratului Iosif al II-lea, preot Dumitru 1787, zugrav popa Nicolae"*. Tot el pictează tâmpla, desfăşurată pe două frize. În pronaos, deasupra intrării în naos, o altă însemnare: *„S-au zugrăvit această sfântă tindă, în zilele împăratului Iosif al II-lea fiind preot părintele Dimitrie, iară titori Solomon Pascu, al doilea Dăbă Ioan, 1787, zugravi popa Nicolae sin Iacov... Vasilie"*. Ultimul pictor consemnat nu poate fi decât Ban (Bon) Vasile care în anul 1789, împreună cu popa Nicolae împodobea biserica de la Subpădure şi, mai târziu, în anul 1814, biserica le lemn din Târgu-Mureş.

Din friza fruntariului amintim cele două icoane ale neobositului Toader zugrav: „Maria cu Pruncul" şi „Cuvioasa Paraschiva", ambele cunoscând ulterioare intervenții. Alte două icoane ale aceluiaşi pictor, respectiv celei de hram „Sf. Nicolae" şi „Sf. Arhanghel Mihail", care au figurat la Expoziția de artă românească din Elveția şi Italia, sunt păstrate în prezent la Episcopia din Alba Iulia. Încheiem cu menționarea icoanelor: „Sf. Nicolae" realizată în anul 1789 de popa Nicolae sin Iacov, „Maica Domnului cu Pruncul Miluitoare", „Iisus Hristos învățător", datată la 1800, aflate în prezent la casa parohială.

NOTE:

1. SUCIU, C., **DILT,** I, p.185.
2. **Clain, 1733,** p.200.
3. **Aaron, 1750,** p.263.
4. **Buccow, 1760-1761,** , p.637.
5. **Recensământ, 1857**, p.380-381.
6. **Şematism 1900**, p. 297-298.
7. **Ibidem.**

https://biblioteca-digitala.ro

8. La Eugenia Greceanu este notată sub hramul „Sf. Arhangheli". Eugenia GRECEANU, **op. cit.**, p.41.
9. **Clain, 1733,** p.200.
10. **Aaron, 1750,** p.263.
11. **Buccow, 1760-1762,** p.637.
12. M. VOILEANU, **Contribuţiune,** p.56.
13. Ioana CRISTACHE-PANAIT, **Biserici de lemn,** p.210.
14. HCM. Nr. 1160/1955, poziţia 2881.
15. Ioana CRISTACHE-PANAIT, **Biserici de lemn,** p.211.
16. Ioana CRISTACHE-PANAIT, **Bisericile de lemn ale Sălajului,** p.300.
17. Eugenia GRECEANU, **op. cit.,** p. 67.
18. Jerzy Z. LOZINSCHI, Adam MILOVEDZCHI, **Monuments historiques d' Arhitecture en Pologne,** Varsovie, 1967, p.273.
19. Ion VLĂDUŢIU, **Etnografia românească, Istoric. Cultura materială. Obiceiuri,** Bucureşti, Ed. Ştiinţifică, 1973, p.146, fig. 8 (fără localizare precisă).
20. Ioana CRISTACHE-PANAIT, **Biserici de lemn,** p.213.

SUMMARY

THE WOODEN CHURCH OF CUŞTELNIC DEDICATED TO „ST. NICHOLAS"

The community of Cuştelnic is part of village Găneşti and has preserved two art monuments originating from the 18 th century, namely the wooden churches placed in the village graveyard which is situated on the Nortern hill.

According to tradition, the Orthodox church dedicated to „St. Nicholas" was raised in 1751, however it was first mentioned in 1733 in the conscription of Micu Clain and in 1750 those of Petru Aron. Thus we can assume that in 1751 there were certain reconstruction works performed, using up components of another church brought here from Deda on rafts.

The plan of the church follows the old plan of 'ships' with a rectangular nave, polygonal, unhooked apse, five sided towards east and with a polygonal hooked narthex, on three sides to the west; it a unique half cylindrical vault was added to this over the nave and narthex. The entrances into the narthex and nave are also remarkable, having and exceptional and rare shape of a key hole; this shape can be seen only in the church of Lăpuşna. The framework is decorated with different symbols and folk art geometrical shapes.

The painting was made from 1756 to 1786 by Master painters Nicolae sin Iacov and Bon Vasile but it was partly destroyed by the water infiltration into the wall.

https://biblioteca-digitala.ro

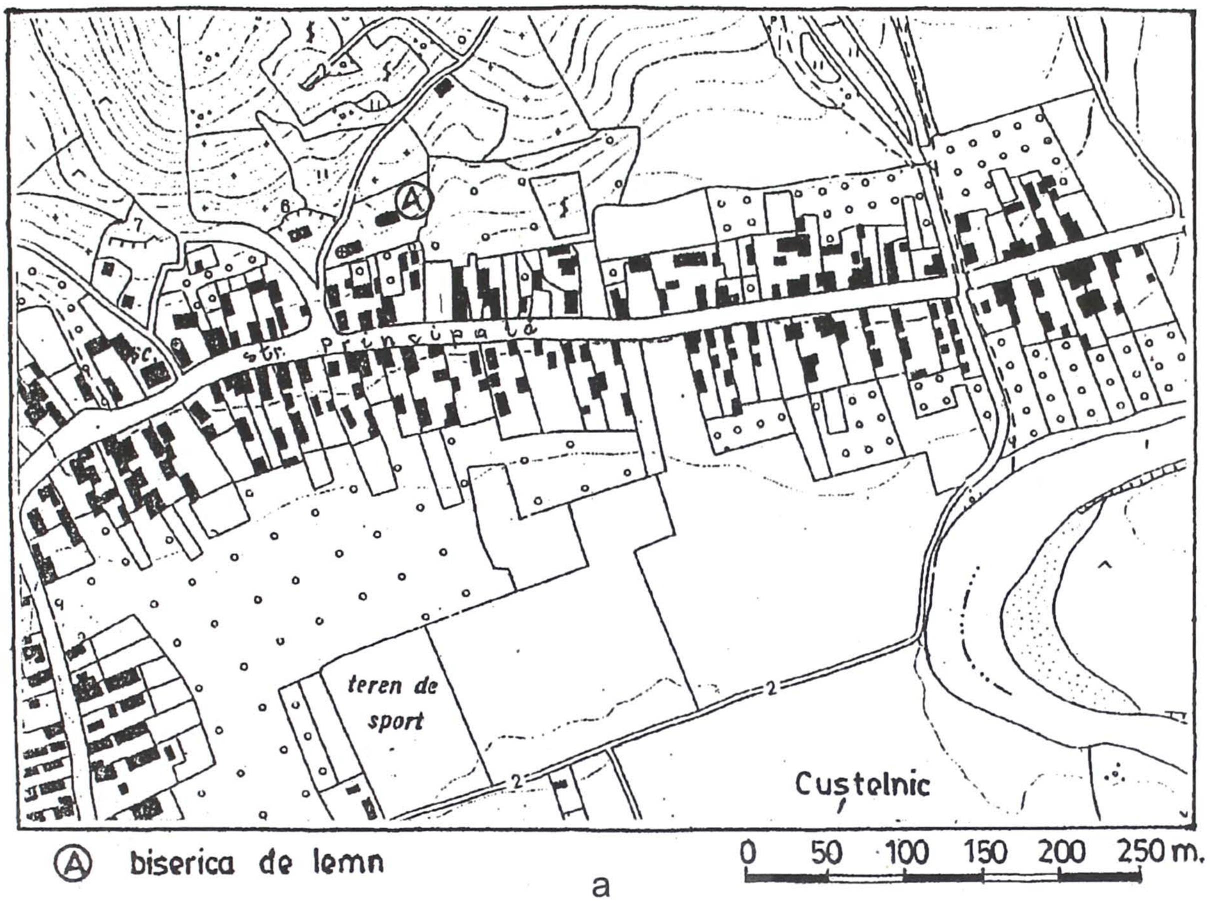

a

b

Cuştelnic. Biserica „Sfântul Nicolae".
a - Încadrare în zonă; b - Aspect general.

https://biblioteca-digitala.ro

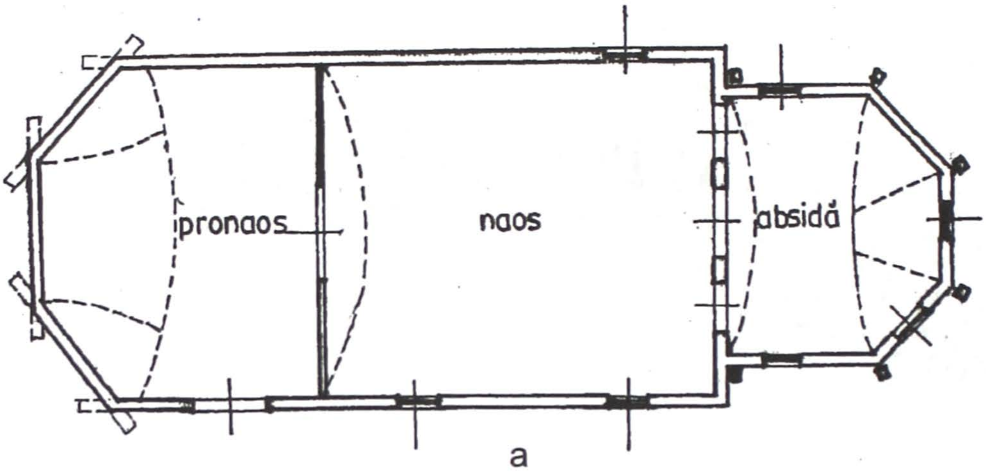

a

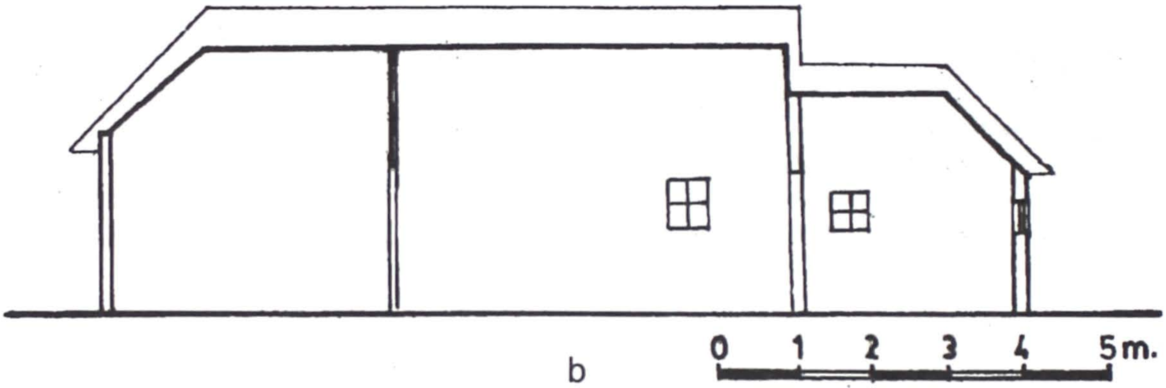

b

c

Cuştelnic. Biserica „Sfântul Nicolae”.
a - Plan; b - Secțiune longitudinală; c - Vedere generală sud.

https://biblioteca-digitala.ro

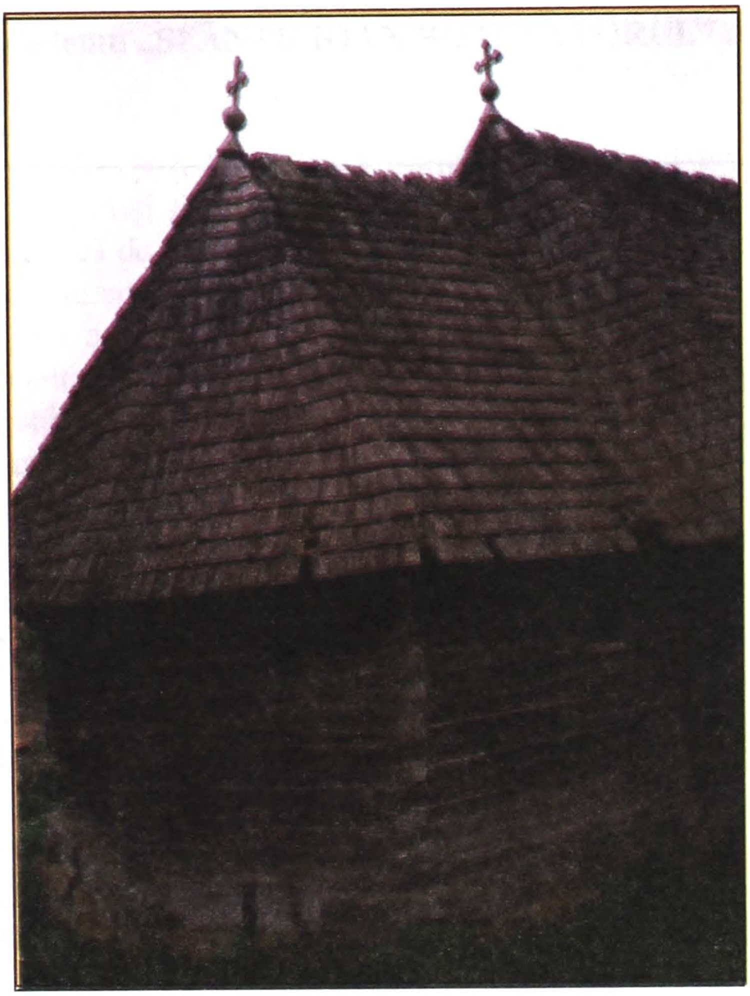

a

b

Cuştelnic. Biserica „Sfântul Nicolae”.
a - Vedere absidă, nord-est; b - Vedere pronaos, nord-vest.

https://biblioteca-digitala.ro

a

b

Cuştelnic. Biserica „Sfântul Nicolae".
a - Vedere sud-vest; b - Vedere nord.

https://biblioteca-digitala.ro

2. Biserica de lemn „SFÂNTU IOAN BOTEZĂTORUL" din Porumbeni

În partea de est a localității Porumbeni, pe dealul învecinat, unde se află și cimitirul, între copaci viguroși și răzlețe morminte, nu departe de biserica reformată, se află vechea biserică românească de lemn, ce poartă hramul „Sf. Ioan Botezătorul", a cărei valoare arhitecturală și patrimoniu artistic este depășită de aceea istorică, ea constituind dovada vie a existenței anterioare, aici, a numeroși români.

Ca localitate componentă a comunei Ceuașu de Câmpie, satul Porumbeni, anterior cunoscut și sub forma de Galambod, face parte din categoria vechilor așezări ale Transilvaniei. Documentar, satul Porumbeni este menționat în registrele de dijme papale, începând cu anul 1332 când preotul Benedict plătește o anumită sumă de bani,[1] ca „... **sacerdas de Galamb"**, apoi și în anul 1334 - **Galambud.**[2] În anul 1567, localitatea este întâlnită sub forma de **Galambad,** în 1603 - **Galambad, în** 1733 – **Golambad**, în 1750 - **Golomba**, în 1850 - **Galambud**, iar în anul 1854 sub forma de **Galambod**, **Gălămbod**.[3]

Încă cu câteva secole în urmă, numeric, populația autohtonă din localitate era destul de însemnată. Conscripțiile urbariale ca și cele confesionale demonstrează faptul că acolo unde odinioară ființa o comunitate românească, datorită acțiunii de deznaționalizare, numeroase sate au fost pustiite de credincioșii români indiferent de confesiunea avută, ortodoxă sau greco-catolică. Salvate în ultimul moment, îndeosebi în perioada anilor 1970-1985, numeroase biserici de lemn, precum cele de la Pănet, Troița, Valea, Vălenii, Hărțău, ca să amintim doar câteva situate în jurul Târgu-Mureșului, împreună cu crucile din piatră sau de lemn din cimitirele unde sunt situate, acestea încă mai constituie martorii satelor românești de odinioară. În această situație bizară se află și satul Porumbeni. Conscripția lui Inochentie Micu Clain din anul 1733, consemnează existența a 20 familii unite,[4] adică cca. 100 români. Următoarea statistică, a lui Petru Aaron, din anul 1750, menționează existența la Porumbeni a 134 români uniți, care aveau biserică și preot,[5] pe când conscripția efectuată de Buccow , în anul 1760-1762, dă următoarea situație: 10 familii unite, care dețineau biserica și aveau 2 preoți, 29 familii ortodoxe, care nu aveau biserică și nici preot,[6] deci în total ar fi existat 195 români. Mult mai apropiată de adevăr este însă conscripția lui Buccow, cu cele 29 familii ortodoxe (145 suflete), față de cele 10 familii unite (50 suflete), cărora le-a fost dată biserica de lemn. Ori, cunoscând măsurile represive ordonate de Buccow împotriva românilor ortodocși, mergând până la exterminarea lor fizică și distrugerea a numeroase biserici și mănăstiri, îndeosebi a celor de lemn, numai părtinitor al acestora nu-l putem considera.

Mai generos în date, recensământul din anul 1857 prezintă următoarele date pentru satul Porumbeni:[7] 87 case cu 91 locuințe, 476 locuitori, din care 1 ortodox, 164 uniți, 7 romano catolici și 304 reformați, deci numărul românilor din localitate era de 165, reprezentând 34,66 % din totalul populației. Aproape aceeași situație o menționează și Orbán Balázs în lucrarea sa din anul 1870 și anume 490 locuitori, din care 170 uniți, 307 reformați, 11 catolici și 2 de altă confesiune,[8] deci un procent de 34,69 % de populație românească. Recensământul din anul 1880 prezintă date despre români atât sub aspectul naționalității, cât și după religie.[9] Localitatea era destul de modestă ca mărime, având doar 104 case și 456 locuitori, din care 146 români. După religie sunt consemnați 155 greco-catolici și nici un ortodox, deci procentul de deznaționalizare nu a atins cotele înregistrate în Valea Nirajului, de exemplu. **Șematismul jubiliar** din anul 1900, prezintă pentru Porumbeni 149 uniți, 295 reformați și 5 izraeliți,[10] deci românii reprezintă 49,60% din totalul populației, procent destul de însemnat pentru acea perioadă. După 30 ani, recensământul din 1910 indică aproximativ aceeași situație,[11] un număr de 119 case, cu 486 locuitori, din care 163 români și 293 maghiari, după religie românii constituind 5 ortodocși și 160 greco-catolici.

https://biblioteca-digitala.ro

Deşi după confesiune numărul românilor din Porumbeni pare a fi destul de însemnat, în realitate numărul celor care prin pierderea identităţii nu mai vorbesc decât ungureşte este tot mai mare, ei rămânând români numai în amintire. În anul 1930, din cei 139 români declaraţi în Porumbeni, doar 43 mai vorbeau româneşte.[12] În sfârşit, la recensământul din anul 1966, din totalul de 533 locuitori, 127 o formau românii şi 406 maghiarii.[13] Tragica soartă a bisericii o arată şi faptul că în anii 1945-1950, fiind degradată, cele 29 familii nu aveau puterea de a susţine fondurile necesare unei restaurări, situaţie în care se află şi cele 26 familii de români existente în prezent.

Dacă urcăm pe poteca ce duce la cimitirul de pe dealul învecinat, privirea ne este atrasă de o clădire de lemn, la început având impresia existenţei unei case simple, ţărăneşti şi numai prezenţa turnului-clopotniţă ne lămureşte că de fapt ne aflăm în faţa unui lăcaş de cult. Dar în măsura în care te apropii de ea, constaţi că aici nu este doar o biserică mică, modestă, ci se află unul dintre cele mai frumoase monumente de artă ţărănească din judeţul Mureş. În condiţiile istorice din Transilvania, în care românilor le era interzis să ridice lăcaşuri de închinăciune din materiale durabile, inclusiv interdicţia de a practica cultul ortodox, bisericilor de lemn le revine sarcina de a compensa această stare.

Documentar, biserica o găsim menţionată pentru prima oară la 1750, iar mai apoi în anii 1760-1762. Faptul că în statistica lui Clain, din anul 1733, biserica nu este menţionată, o putem pune pe seama faptului că în perioada respectivă, probabil, nu era folosită, fiind în stare de ruină. Dacă ne oprim şi asupra picturilor de pe iconostas, unde pictura cu chipul lui Iisus are trecut anul 1749 şi semnătura lui Toader Zugravu precum şi imaginea Fecioarei cu Pruncul, datată la 1744, cât şi uşile împărăteşti semnate tot de acest meşter, nu comitem nici o eroare dacă considerăm refacerea bisericii între anii 1740-1750. Provenind iniţial din satul Caşva, de pe valea Gurghiului, biserica datează din secolul al XVII-lea. Datarea rezultă nu numai din sistemul constructiv adaptat, cu structura bolţii comună pentru întregul spaţiu sau existenţa celor două uşi în peretele iconostasului cu străvechi rezonanţe din arhitectura religioasă a românilor, ci îndeosebi din inscripţiile slave, în grafia veacului, întâlnite pe unele resturi de bârne. Textul începe pe o bârnă aflată în dreapta intrării de pe latura de sud, după ce în prealabil a fost scurtată: *„i proisvolenie otţa i pospeşenie”* şi continuă pe bârna aflată pe peretele de sud-vest, montată invers: *„Snă i săvârşite sventogoduha Amin. Sătvori ţârcov popa Arion i cumnat Ion i Aron, pomini gospod v dni s zdanii...”*.[14] Săvârşitorii acestei biserici sunt deci popa Arion, Ion şi Aron.

Şi totuşi asupra edificiului planează unele îndoieli. Pe lângă inscripţiile aflate pe bârna din dreapta intrării şi fragmentul de bârnă montat invers, peretele dinspre miazănoapte al pronaosului nu este realizat din grinzi întregi, ci din fragmente îmbinate la jumătate de lemn. Se pune problema care este cauza montării fără grijă a acestor bucăţi de grinzi. Un prim răspuns ar putea fi găsit în ipoteza că, la un moment dat, din cauza spaţiului redus biserica a trebuit mărită şi în această situaţie s-au folosit resturi de la o altă clădire, când pronaosul a fost alungit şi i s-a dat forma absidată. O altă variantă ar fi strămutarea, adică aducerea clădirii de pe un alt amplasament. Pe lângă observaţiile de mai sus, care rămân valabile şi pentru această ipoteză, pereţii absidei altarului vădesc urme ce nu sunt întâlnite la un lăcaş de cult construit după canoanele tradiţionale de către meşteri autentici. Aici grinzile sunt aşezate unele peste altele, dar acolo unde acestea ar trebui să se îmbine ferm, constatăm nepotriviri, prin încercări de încheieri între capete tăiate în coadă de rândunică, cu cele în formă de „T”, sau la jumătate de lemn. În varianta strămutării e cât se poate de verosimil că acţiunea nu a fost supravegheată de un meşter în construcţii şi s-a săvârşit de către săteni. Admiţând ipoteza refacerii lăcaşului cu unele modificări, Ioana Cristache-Panait[15] arată că, tot atunci, acestuia i s-a adăugat şi prispa de pe latura de sud, cu stâlpi profilaţi, care în urma altor lucrări de reparaţii din secolul al XIX-lea doar în parte s-au mai păstrat.

Pereţii bisericii, din lemn de stejar, înscriu forma aşa-zisă „corabie”, cu extremităţi modelate poligonal, la răsărit absida decroşată, în cinci laturi, iar la apus pronaosul

https://biblioteca-digitala.ro

în trei laturi. Dimensiunile bisericii sunt destul de modeste, 12,05 m în lungime, 4,67 m lățimea navei și 5,69 m lățime împreună cu târnațul de pe latura sudică. Cele două laturi lungi ce revin naosului și parțial pronaosului, în exterior au o lungime de 8,36 m pe partea nordică și 8,10 m partea sudică. Pornind de la sud, cele trei laturi ale pronaosului au lungimi de 2,08m, 2,15 m și 1,95 m. Absida este decroșată cu 46 cm pe latura sudică și 78 cm pe latura nordică, iar laturile, pornind de la sud, au lungimi de 1,75 m, 1,47 m, 1,30 m, 0,96 m și 2,0 m pe latura nordică.

Pe latura de sud este situat târnațul – prispa -, în lungime totală de 11,22 m și cu o lățime de 1,12 m, a cărei structură se sprijină pe cei opt stâlpi, prin intermediul unei grinzi orizontale înnădite, la rândul ei preluând greutatea grinzilor care susțin acoperișul. Partea de jos a târnațului este plină cu scândură simplă de brad, între stâlpii 3 și 4 fiind situată ușița prin care se pătrunde în prispă și de aici în pronaos. Motivat de consolidarea edificiului și susținerea acoperișului, la capătul de vest al pronaosului s-au mai amplasat stâlpi de susținere, cât și la capătul poligonal al laturii de nord.

După cum am mai văzut, pe latura sudică se află intrarea, pe a cărei ancadrament descoperim cele două reprezentări sculpturale esențiale în arta lemnului la români: soarele și crucea. Dimensiunile intrării sunt modeste, de 0,80 x 1,56 m. De aici pătrundem în pronaos, în lungime este de 4,20 m, care este acoperit cu un tavan la înălțimea de 1,66 m, pe un tronson de 1,90 m, ce revine părții poligonale, restul formând-o bolta semicilindrică care cuprinde și naosul. Ca principal spațiu, naosul are o lungime de 5,25 m și o lățime de 4,30 m în dreptul primezului și 4,35 m în dreptul iconostasului. Este acoperit cu bolta semicilindrică, a cărei cotă superioară se află la 3,40 de la nivelul pardoselii. Interesantă este poziția bolții, care pe latura nordică are planul nașterii retras spre interior la nivelul cununii superioare, în timp ce pe latura sudică se sprijină direct pe perete. Inadvertența o putem pune pe seama celor care la remontare, fie au ignorat asigurarea acesteia cu un sistem constructiv adecvat, fie că nu au mai putut aduce diametrul semicilindrului la dimensiunea inițială. Probabil pentru înlăturarea acestui neajuns și asigurarea unei susțineri mai corespunzătoare a acoperișului, s-a procedat la montarea stâlpilor de susținere exteriori. La 1,20 m de la terminația estică interioară, pe ambele laturi, nava este prevăzută cu câte o fereastră, modeste ca dimensiuni, de 50 x 48 cm, respectiv 53 x 50 cm.

Față de alte biserici, iconostasul, după cum am mai văzut, are doar două deschideri spre altar, în mărime de 0,65 x 1,50 m și 0,57 x 1,50 m, între ele fiind un panou de scândură în lățime de 30 cm. La capăt cele două intrări sunt mărginite de doi stâlpi de susținere, de câte 19 x 19 cm. Ultimul spațiu divizor, al altarului, se întinde pe o adâncime de 2,35 m, lățimea în punctul de pornire fiind de 3,20 m. Pentru acoperirea spațiului s-a recurs la combinarea unei bolți în leagăn deschisă între latura de sud și cea din fața ei, la care s-a racordat o semicalotă din două panouri triunghiulare și unul trapeziodal, construite pe o structură de nervuri ce converg de la un arc dublou. Nervurile au punctul de plecare nu din dreptul muchiilor, ci de pe laturile de nord-est și sud-est ale absidei.

În partea de sud-vest a poligonului pronaosului, la o distanță de 5,75 m diagonal este situat turnul-clopotniță. De secțiune pătrată, cu laturile de 3,33 x 3,32 m, turnul se desfășoară pe două nivele închise. Pe unul dintre clopote se consemnează: *„HAEC CAMPANA EST FUSA IN OPPI(DUM) RETTEG. 1761"*. Pe latura de est a turnului este situată intrarea. Pe toate laturile turnul prezintă un parter îmbrăcat cu scândură simplă, peste care se află învelitoarea din țiglă, până la nivelul superior, mai retras, cu dimensiuni de 1,40 m x 1,40 m. Pe cele patru laturi ale registrului superior, în scândurile ce închid spațiul, s-a creat câte un gol ce se termină în semicerc, cu rol de fereastră. Deasupra se înalță coiful octogonal al acoperișului, învelit în tablă.

Nu departe de biserica de lemn, mai la vest, se află Biserica reformată care, la rândul ei, are un turn-clopotniță de lemn, cu parter deschis, acoperit cu șiță, precum și un foișor supraînălțat de un coif pe bază pătrată. A fost realizat în secolul al XVIII-lea. Fără a

https://biblioteca-digitala.ro

dezbate tematica existenţei turnurilor de lemn la bisericile ungureşti din Transilvania, problematică tratată în literatura de specialitate, [16] amintim doar faptul că turnurile-clopotniţă ridicate în acest spaţiu geografic sunt mai artistic realizate decât cele din Ungaria sau alte zone preponderent locuite de populaţie maghiară. Cel puţin pentru zona din Târgu-Mureş şi implicit a localităţii Porumbeni, amintim turnurile de lemn de la Ceuaşu de Câmpie şi Culpiu, cu mult mai estetice decât suratele lor din alte zone. Faptul se datorează influenţei artei lemnului a românilor, sesizabil fiind faptul că în zonele mixte cu populaţie românească, cum ar fi în judeţele Mureş şi Cluj, turnurile de lemn ale ungurilor sunt mai numeroase, concomitent şi mai aspectuoase.

Interiorul bisericii este decorat cu pictura murală, aplicată pe pânză, luminoasă prin colorit, cu o mulţime de personaje şi numeroase chenare înflorate, care întregesc valoarea artistică a monumentului. Principalul suport al picturii interioare îl reprezintă bolta semicirculară, care are spre vest un timpan decorat şi fâşii curbe spre est. Iconografia pronaosului este deosebit de bogată, cuprinzând teme din cele mai variate, în ordinea prezentării lor de către Ioana Panait-Cristache[17] fiind: „Pilda fecioarelor", scene din geneză; pe boltă „Fecioara Maria cu Pruncul", „Sf. Gheorghe omorând balaurul", „Intrarea în Ierusalim", „Sf. Ilie cu carul". Bolta naosului prezintă scene precum: „Împăraţii Constantin şi Elena", „Maica Domnului", scene din viaţa lui Hristos, precum „La cina cea mare", „Patimile" sau mucenici. Pereţii altarului prezintă: „Jertfa lui Avram", „Punerea în mormânt", „Sf.Apostol Petru", diferiţi ierarhi; iar bolta: „Sf. Troiţă", „Maria cu Pruncul", „Sfinţii Arhangheli Mihail şi Gavril", cete de îngeri, proroci şi „Evenghelıştii".

În inventarul bisericii se mai găsesc câteva valoroase icoane vechi. Remarcabile sunt creaţiile lui Toader Zugravu, de factură populară, o colaterală a picturii brâncoveneşti transilvănene. Pe icoana „Maica Domnului cu pruncul" găsim menţiunea: *„de Toader zugrav, 1744"*, deşi este de un stil mai aparte, asemănător cu cele două lucrări de la Cuştelnic, datate la 1742. În anul 1749 pictează icoana „Iisus Pantocrator", perioadă în care mai realizează icoanele „Sf.Nicolae" şi „ Arhanghelul Mihail". Mai realizează Toader Zugravu uşile împărăteşti cu „Buna Vestire a Preasfintei Născătoare de Dumnezeu" *(Blagoveştenia Preas(ven)tâi Bogodoriţe).*

Din fericire, starea bisericii a fost îmbunătăţită. Prin strădunţa preotului Vasile Bota, vrednicia prim-curatorului Aron Domocoş şi a consilierului Alexandru Oltean, cu sprijinul material dezinteresat al unor conducători de societăţi comerciale, în anul 2002 s-a reuşit refacerea acoperişului cu şindrilă, punerea întregului edificiu pe o fundaţie de piatră de râu, cât şi introducerea curentului electric. Au fost demarate de către Muzeul judeţean Mureş, importante lucrări de restaurare a picturii interioare, o adevărată bijuterie a artei româneşti din Transilvania. Astfel, un preţios monument a fost pus în valoare.

NOTE:

1. **„Deasemenea Benedict preotul din Golomba a plătit nouă banali vechi", DIR,** XIV, vol.III (1331-1340), p. 132.
2. **„Deasemenea Benedict din Golomba a plătiti şapte banali şi jumătate", Ibidem,** p. 199
3. SUCIU, C., **DILT**, II, p.57.
4. **Clain, 1733,** , p.180.
5. **Aaron, 1750**, p.280.
6. **Buccow, 1760-1762,** p.684.
7. **Recensământ, 1857,** p.368-369.
8. ORBÁN Balázs, **op. cit.,** p.10.
9. **Recensământ, 1880**, p.250-251.
10. **Şematism, 1900**, p.423.
11. **Recensământ, 1910,** p.408-409.
12. **Recensământ, 1930,** vol.II, p. 292-293, 667.

https://biblioteca-digitala.ro

13. **Recensământ, 1966,** vol.I, Populaţie, 1968, p.109.
14. Ioana CRISACHE-PANAIT, **Biserici de lemn,** p.183-186. După o pertinentă şi edificatoare prezentare a bisericii din Porumbeni, în nota 17 autoarea redă şi versiunea românească a celui de-al doilea text: **„Cu voia Tatălui şi cu ajutorul Fiului şi săvârşirea Sf.Duh, Amin. Au făcut biserica popa Arion şi cumnatul Ion şi Aron, pomeneşte Doamne, de la facerea lumii...”** Pe aceaşi bârnă, mai jos este următorul text: **„pomeni gospod duse raba bojie Dobra, Ion, Coman, Oprea”.**
15. **Ibidem.,** p.183.
16. BALOGH Ilona, **Magyar fatornyok** (Turnuri ungureşti de lemn), Budapest, 1935; O.SZÖNYI, **Régi magyar templomok** (Vechi biserici ungureşti), Budapest, 1933; Coriolan PETRANU, **Noui cercetări şi aprecieri asupra arhitecturii în lemn din Ardeal,** Bucureşti, 1936; **Ibidem, Originea turnului la bisericile de lemn din Ardeal,** în **Volumul omagial închinat d.lui N.Iorga,** Cluj, 1931.
17. Ioana CRISTACHE-PANAIT, **Biserici de lemn,** p.183,184.

SUMMARY

THE WOOD CHURCH OF PORUMBENI DEDICATED TO „SAINT JOHN THE BAPTIZER”

Placed in the graveyard on the west side hill of the village, amongst secular trees and solitary graves, the church in Porumbeni village is one of the most important wooden monument of Romanian architecture in this geographical area, its artistic value being exceeded only by the historical one.

From documentary point of view the church, consecrated for Saint John the Baptizer, was first mentioned only in 1750, yet it is definitely much older. Its historical dating is possible owing to the icons of Toader, a painter who worked them in 1744 and 1749, to style of the building itself and owing to inscriptions left on several girders, which are in the 16th century Slavonic graphs.

The ancient shape, with a polygonal five side apse towards the east and a three-side narthex to the west make the church resemble the house of a Romanian peasant. Inside one can see the mural painting on light colored canvas, with many figures and countless flowered cornices.

As customary, close to the church is the wooden belfry, on two closed levels, one of the bells bearing the year 1761.

https://biblioteca-digitala.ro

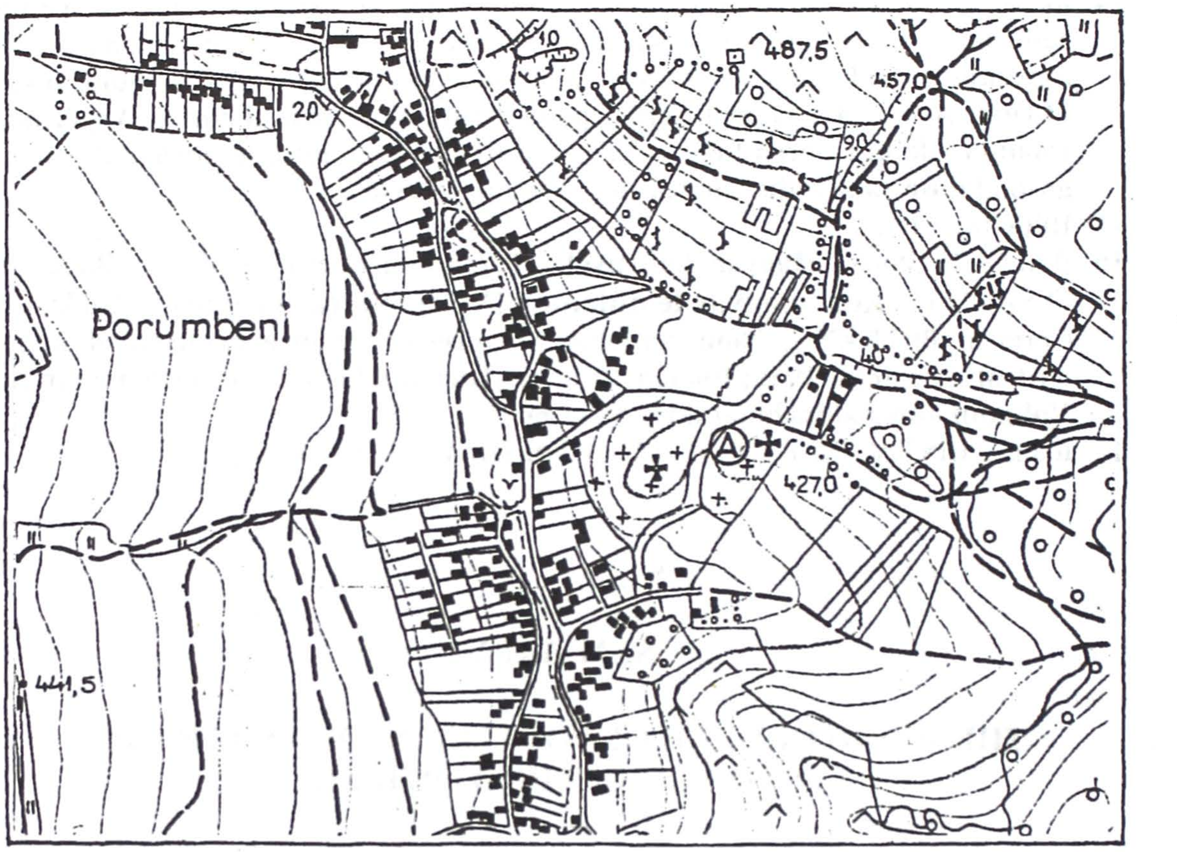

a

b

Porumbeni. Biserica „Sfântul Ioan Botezătorul”.
a - Încadrare în zonă; b - Aspect general.

https://biblioteca-digitala.ro

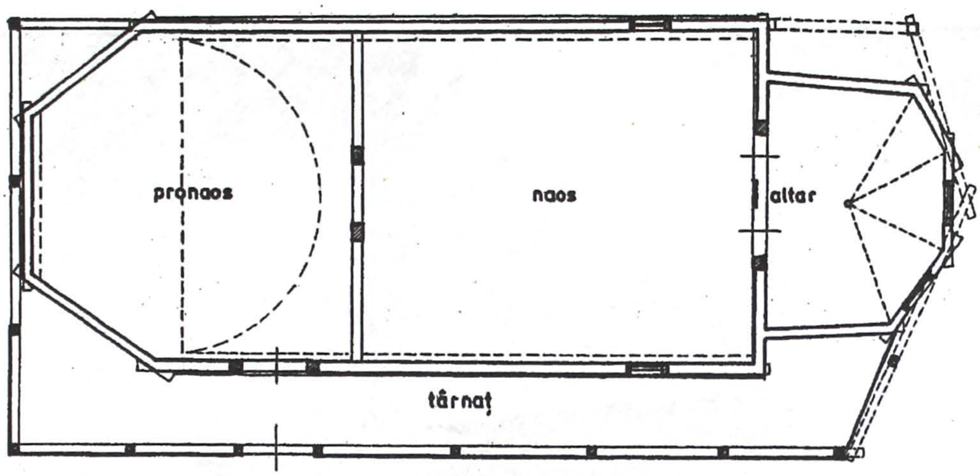

a

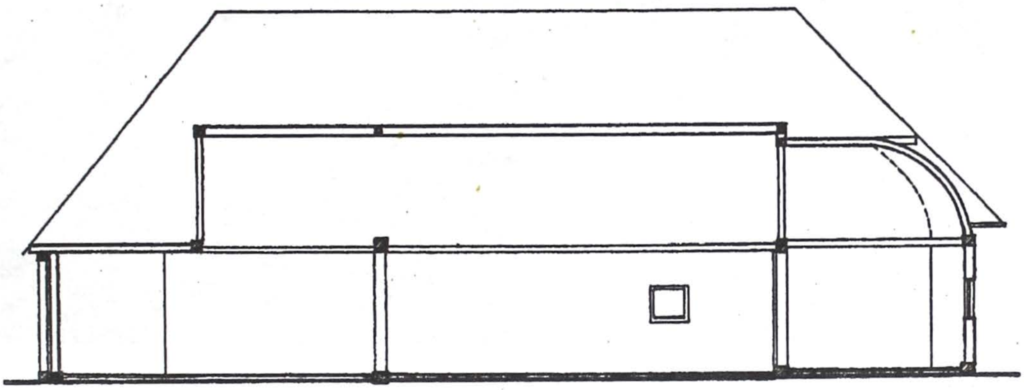

b 0 1 2 3 4 5m.

c

Porumbeni. Biserica „Sfântul Ioan Botezătorul”.
a - Plan; b - Secțiune; c - Vedere sud-vest.

https://biblioteca-digitala.ro

a

b

Porumbeni. Biserica „Sfântul Ioan Botezătorul".
a - Vedere vest, pronaosul; b - Vedere nord-vest.

https://biblioteca-digitala.ro

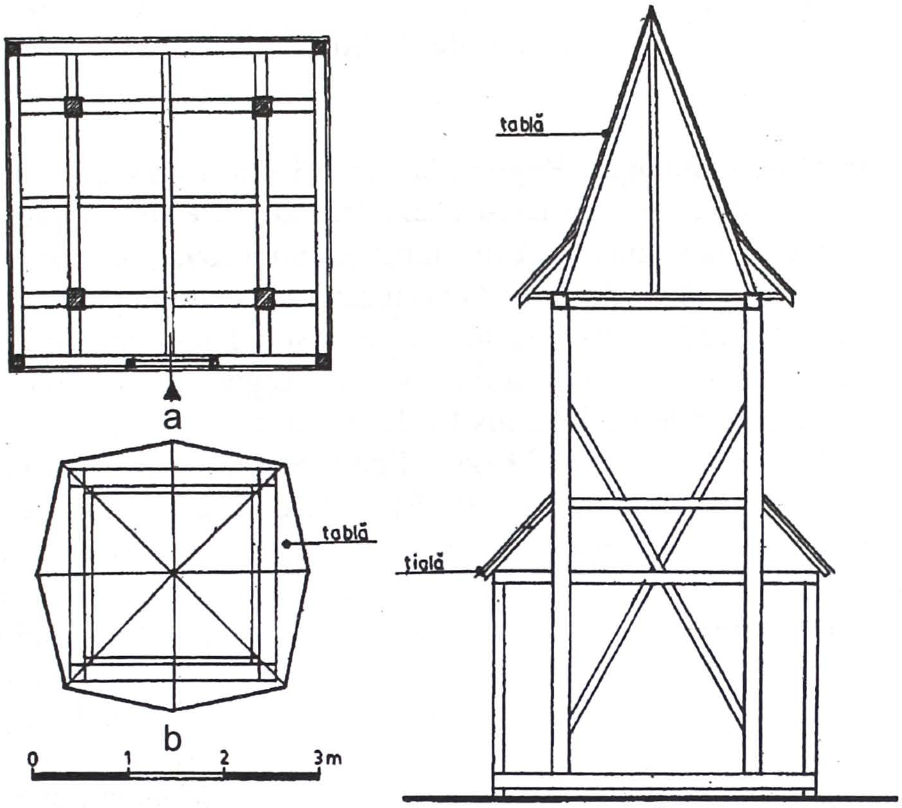

a b c

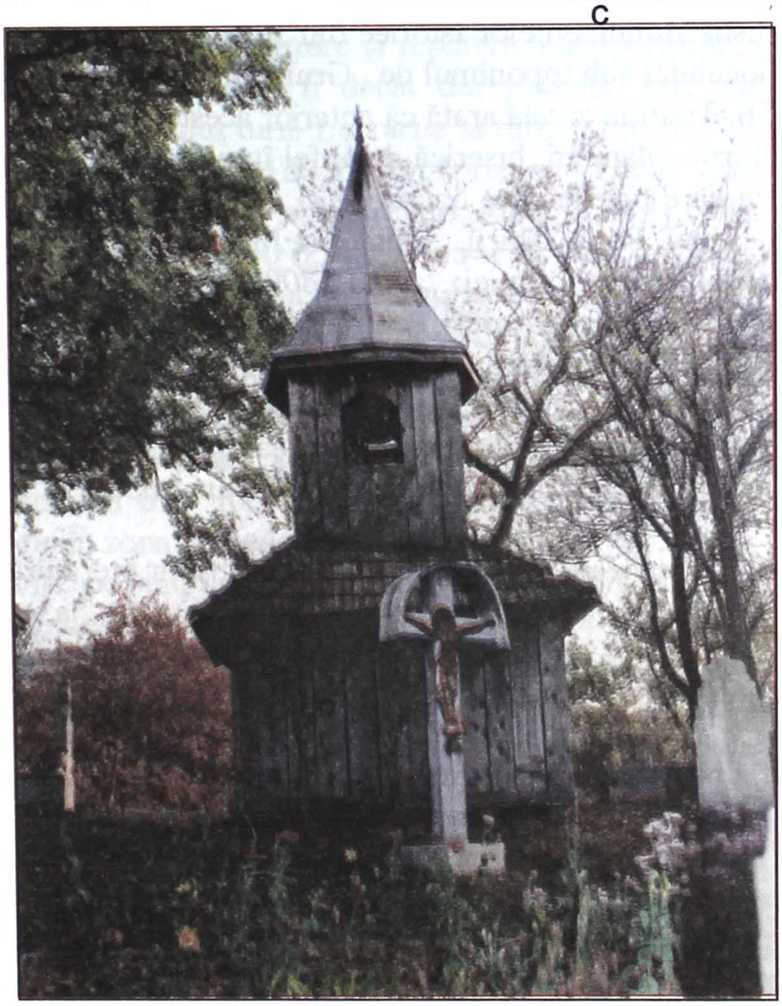

d

Porumbeni. Biserica „Sfântul Ioan Botezătorul”.
a - Plan; b - Plan acoperiș; c - Secțiune; d - Aspect general.

https://biblioteca-digitala.ro

4. Biserica de lemn „ÎNĂLȚAREA DOMNULUI” din Săcalu de Pădure

La nord de municipiul Reghin, la cca. 13 km distanță, se situează localitatea Săcalu de Pădure, veche așezare românească, azi făcând parte din comuna Brâncovenești. Documentar, așezarea este pomenită încă din jurul anului 1169, împreună cu alte localități, unele dispărute, sub denumirea de **Zakalus,**[1] cuprinzând în acele timpuri, patru gospodării. O reîntâlnim amintită în anul 1228, într-o danie a regelui, sub denumirea de **Zakal.**[2] În schimb, din anul 1319, localitatea este pomenită sub forma de **Magiar Zakal** (Săcalu Unguresc), în 1332 este pomenit un **„saccerdos de Duabus Ecclesis”**, în 1334 preotul Iacob achită dijma de doi groși,[3] în 1336 - **Zazzakal,** în 1366 - **Magiar-Erdeő Szakal** (Săcalu de Pădure Unguresc), în 1733 - **Szakall,** în 1760-1762 sub forma de **Erdő Szakál**, adică Săcalu de Pădure, iar în anul 1854 - **Erdő Szakál** sau **Săcal**[4] Atribuirea denumirii de Magyar (Unguresc) unei localități locuită în întregime de o populație românească nu este întâmplătoare, ea a fost practicată de-a lungul veacurilor pentru numeroase așezări românești. De altfel la 1850, deci după veacuri de dominație ungurească, Săcalu de Pădure înregistra 648 locuitori, din care 643 români și 5 țigani.[5] În anul 1960 populația satului era de 623 locuitori, din care 618 români și 5 țigani, pe confesiuni fiind 608 ortodocși, 10 adventiști și 5 reformați.[6]

Purtând hramul „Înălțarea Domnului”, biserica de lemn din Săcalu de Pădure, monument înscris în lista Monumentelor Istorice din 1991 sub codul 27 B. 0323, este situată pe locul cunoscut de localnici sub toponimul de „Grui”, într-o fostă livadă, folosită ca cimitir, sub numărul poștal 156. Tradiția locală arată că anterior acesteia a existat o altă biserică, de la care s-ar fi preluat și forma planului, biserică de altfel înregistrată de conscripția lui Buccow, din anii 1761-1762, cu care ocazie sunt conscrise și cele 101 de familii ortodoxe.[7] Biserica constituie ctitoria preotului Popa Chiril, venit din Moldova, care împreună cu Cengher Simion, epitrop primar, potrivit inscripției: *„anno 1809”* înscrisă pe ancadramentul intrării în lăcaș, au desăvârșit lucrările de edificare.[8] Pentru ridicarea bisericii preotul Chiril (Chirilă) este ajutat de baronul Kemeny, asigurându-i materialul lemnos, tăiat din pădurile sale. De această dată cunoaștem și meșterul care a realizat biserica și anume Valeriu Zaharia din Răstolița.[9] Biserica este sfințită la 8 iunie 1824 de către episcopul Masile Moga. Ctitorul bisericii, popa Chirilă, după o păstorire îndelungată de 43 ani, moare în anul 1848 la vârsta de 77 ani.

Deși este o realizare mai veche, biserica intră în literatura de specialitate doar în anul 1976, cu prilejul unei sesiuni de comunicări științifice, la care arhitectul Tudor Oteteleșanu prezintă lucrarea: *„Contribuții la cunoașterea arhitecturii bisericilor de lemn din Transilvania”.*[10] În anul 1975, luându-se în considerare valoarea sa artistică, biserica este declarată monument de arhitectură, sub nr. 6820, ca patrimoniu.[11] Accesul în incinta cimitirului, unde se află biserica, este asigurat printr-o intrare adăpostită de un foișor de lemn. Mărginită de un ancadrament de lemn masiv, bogat decorat, ce se încheie printr-o arcuire, intrarea este formată dintr-o foaie de ușă compusă din scânduri rânduite sub forma acelor de brad. Privitor la această intrare vom reveni la timpul potrivit. Pătrunzând în incintă, în imediata apropriere, pe partea stângă, ne întâmpină vechea clopotniță de lemn în care își au lăcașul cele trei clopote. În fața intrării se află biserica care atrage atenția și admirația privitorului, prin armonia proporțiilor și elementele sculpturale.

Asemenea bisericii de lemn din Reghin, dimensiunile lăcașului din Săcalu de Pădure sunt destul de însemnate față de cele întâlnite la alte asemenea edificii. Lungimea totală a bisericii este de 16,25 m, lățimea în dreptul naosului de 6,08 m, iar la altar de 4,22 m, înălțimea la coamă în exterior fiind de 8,30 m. La capătul de sud al bisericii este juxtapus turnul, de secțiune aproape pătrată, cu dimensiuni la bază de 3,27 x 3,05 m, înălțimea maximă

https://biblioteca-digitala.ro

la turlă fiind de 12 m. În ansamblul ei, construcţia prezintă un plan dreptunghiular. La capătul de vest este situat pronaosul, în lungime de 4,47 m, terminat într-o formă poligonală cu trei laturi. După ce trecem de primez, al cărui loc de trecere, în lăţime de 1,20 m, este mărginit de doi montanţi masivi de lemn, pătrundem în naos, cu o lungime de 7,40 m. Iconostasul de lemn, cu trei uşi traforate şi pictat, face legătura cu altarul, în lungime de 3,75 m, terminat cu un capăt poligonal cu cinci laturi. Presupunem că această formă de plan, cu pronaosul poligonal şi absidă încroşată, este direct influenţată de forma anterioarei biserici săteşti. Volumul spaţiilor create este strâns legat de rolul şi funcţiunea care o îndeplinesc, ele prezentând înălţimi şi sisteme de acoperire interioară diferite. Deasupra spaţiilor destinate pronaosului, a naosului precum şi a altarului se află câte o calotă sferică cu unul sau două registre, pe plan poligonal, cu câte opt laturi. Prima calotă se sprijină pe nişte bârne solide, dispuse în trepte, orientate transversal pe pronaos şi care se termină în partea superioară printr-o cheie de boltă, între nervurile curbate de lemn având fâşii de scândură. Următoarea calotă, în două registre, situată în dreptul cafasului, are punctul de pornire din partea superioară a golului de la cor, ce se deschide spre naos, tocmai pentru a dobândi înălţime faţă de restul navei. Ultima calotă, a altarului, este aidoma celei de la pronaos, doar că are deschizătura mai redusă.

Pe latura de sud a bisericii, deasupra pronaosului, este situat turnul, anterior având un coif ascuţit, aidoma celor din zona Maramureşului, forme înalte având şi acoperişul bisericii. În urma unei puternice furtuni, care a avut loc în anul 1892, vechiul turn, a cărui înfăţişare nu o cunoaştem, a fost distrus, iar acoperişul bisericii a suferit degradări. Ca urmare sunt efectuate ample lucrări de reconstruire şi reparare a acoperişului, cu care ocazie vechea învelitoare a bisericii, care nu putea fi decât din şindrilă, este înlocuită cu ţiglă solzi, concomitent cu ridicarea actualului turn. Lucrările la turn şi biserică sunt realizate de meşteri din Dedrad, în schimbul sumei de 120 florini, precum şi alte bunuri materiale. În total renovarea bisericii a costat 614 florini şi 43 creiţari. Pictura a fost refăcută de pictorul Baziliu Hoşda din Şoimuş, pentru suma de 250 florini, contractul fiind încheiat la 29 februarie 1892.[12] În contrast cu compoziţia bisericii, inclusiv pridvorul şi târnaţul de pe latura sudică, ca elemente constructive identice cu cele din Moldova de unde au germinat, turnul ne prezintă o altă înfăţişare: o structură de lemn aproape pătrată, cu un sistem de 4 stâlpi fixaţi în partea de jos pe două perechi de tălpi încrucişate, care pe măsură ce se înalţă se strâmtează, terminându-se cu un foişor pătrat în mărime de 1,8 x 1,8 m şi cu un acoperiş cu opt pante, totul formând trei suprapuneri de streşini din şiţă, asemănătoare cu cele ale bisericilor din Răduleşti şi Lăpugiu de Jos, ambele în zona Hunedoarei.

Sprijiniţi pe tălpi masive din lemn de stejar, de 20 x 25 cm, pereţii confecţionaţi din bârne de brad, cioplite pe patru feţe, de 14-15 x 25 cm, şi în număr de 8-10 elemente, prezintă o unitate de forme şi doar pe latura de nord a absidei, în partea de jos, prezintă o retragere, pentru ca în partea superioară din interior să se obţină nişa unde se săvârşeşte proscomidia. În locurile de întâlnire ale grinzilor situate sub nivelul streşinii, acestea formează perechi de console, în lungimi treptate, care la capăt au ciopliturі stilizate sub forma de „cap de cal”, asemănătoare celor de la biserica din Reghin. Şarpanta corpului bisericii este realizată din ferme de căpriori de stejar şi brad cioplit sau rotund, compuse din căpriori aşezaţi direct pe cosoroabele perimetrale. Căpriorii sunt realizaţi din lemn cioplit sau rotund cu secţiuni de 12 x 12 cm, sau diametru de 14 cm, iar cosoroabele din brad sau stejar de 12-14 cm x 18-22 cm. Remarcăm faptul că majoritatea îmbinărilor sunt asigurate cu cuie din lemn de esenţă tare (salcâm, carpen) de 25-30 mm. grosime, cu cap simplu, lipsind cu desăvârşire prinderile metalice.

Este tipul de biserică care se regăseşte pe întreaga arie de formare a poporului român, cu elemente de construcţie întâlnite cu deosebire în Moldova. Un asemenea element îl constituie târnaţul, prispa desfundată, de pe latura sudică a bisericii, în lungime de 9,90 m şi cu o lăţime de 1,45 m. Prin acest detaliu, putem apropia biserica de fostul lăcaş de la Lunca,

https://biblioteca-digitala.ro

situată tot în jurul Reghinului. Existența acestei prispe la biserica din Săcalu de Pădure nu este întâmplătoare, ea fiind direct influențată și de vechile case de lemn din localitate, având menirea de adăpostire în caz de timp nefavorabil, dar și de protejare a pereților din bârne. Case de lemn, prinse în sistemul „cheotorilor" sau al „mucurilor", cu târnațuri pe una, două sau trei laturi, sunt cunoscute la Săcalu de Pădure de mai multă vreme.[13] Erau târnațuri „desfundate" cu stâlpi cioplíți, dar și „înfundate" la nivelul parapetului, cu scânduri traforate. La capătul de vest al târnațului, alipit de spațiul (pridvorul) de sub turn, sunt situate scările de lemn care conduc la cor și spațiul podului, a căror rampă acoperă parțial montantul de lemn sculptat.

Liniatura exterioară a bârnelor ce formează pereții este întreruptă doar de ferestrele de dimensiuni modeste, cu cadre masive din lemn, nedecroșate, cu excepția ferestrei de pe latura de sud care are încrustate rozete. La capătul poligonal al pronaosului se află o fereastră de 72 x 47 cm, la naos, spre iconostas, mai sunt două ferestre, simetric amplasate, cu dimensiuni de 72 x 47 cm. Ultima fereastră, cu dimensiunile de 73 x 48 cm, este situată la capătul de est al altarului.

Valoarea istorică și arhitecturală a monumentului este fericit completată de valorile artistice, spațiul dedicat acestora constituindu-l ancadramentele intrărilor, pe care anonimul artist a creat o varietate de motive sculptate. De la început te întâmpină varietatea de forme încrustate pe cei doi montanți, cu dimensiuni de 204 x 48 x 14 cm, care încadrează accesul în incinta bisericii. La baza ambelor decorații se află câte o rozetă petalată în șase colțuri, ca vechi simbol al soarelui în sculptura de lemn a românilor. Pe rozeta montantului din partea dreaptă a intrării se sprijină o cruce, ca simbol al creștinismului. Din aceasta ia naștere un ram cu frunze, remarcând frunza rotundă în care este încrustată o mică rozetă cu șase petale. Pe rozeta montantului din partea stângă se sprijină pomul vieții, simbolizând eternitatea, din care izvorăsc ramuri înfrunzite, flori de lalea și ciorchini de struguri. Între montanți, la o înălțime de 160 cm, poarta se articulează într-un arc frânt în a cărui vârf se află o mică rozetă petalată în șase colțuri. Erau asemenea porți sculptate la numeroase case din Săcalu de Pădure, însă ele au devenit tot mai rare. Remarcăm, totuși, poarta casei de la nr. 252, pe care anonimul sculptor a împodobit-o cu un vrej de viță cu struguri și linii în zig-zag. Pe ancadramentul superior al porții este încrustat următorul text: *„ACIASTA POARTA SA CONSTRUIT IN ANUL 1868 / LUNA DECEMVRIE ZIUA DE 4. PROPRIETARI STOICA ION ŞI SOFICA."*

Cele mai originale și variate creații artistice le oferă cele două accese la pridvorul de sub turn (în plan notate cu nr.1). În locul de trecere din târnaț în pridvor, pe partea stângă, se află un montant, cu dimensiuni de 184 x 49 x 13 cm, al cărui margini sunt tivite cu linii în zig-zag și dinte de lup. Motivul sculptural principal îl formează rozeta cu 12 petale, pe care se sprijină o cruce. De la marginile superioare ale rozetei se înalță șerpuitor trupul a doi balauri, ale căror capete cu limbi amenințătoare tind spre animalul patruped aflat deasupra, al cărui corp, din păcate, este parțial acoperit de bârna de sprijin a scării ce duce la podul bisericii. În schimb, cei doi montanți ai intrării în pridvorul de pe latura de sud, a căror dimensiune este de 184 x 55 x 13,5 cm, pe teșitură au încrustați zimțișori mărunți. Montantul din dreapta, în partea inferioară, are motivul pomului vieții ce răsare dintr-o cană, floarea de lalea, floare în formă de inimă, alte ramuri cu frunze, însă ceea ce este surprinzător este vârful ce se termină cu două animale fantastice, poate șerpi, asemănători cu reprezentările întâlnite la biserica din Reghin. În schimb, montantul din stânga, în partea inferioară are două mici rozete petalate, din care pornesc ramuri cu frunze în formă de liră, ce conțin ghindă stilizată.

Față de aceștia, ancadramentul ușii de acces în biserică, format din montanți de 214 x 35 x 16 cm, are cu mult mai puține decorații: o rozetă cu 12 petale, o cruce, o parte de rozetă în spirală, un profil parțial realizat, toate presupunând că lucrarea a rămas neterminată, probabil datorită decesului celui care a creat-o, fără ca altcineva să se încumete a continua

https://biblioteca-digitala.ro

ideea predecesorului. Rămâne importantă înscrierea de pe ancadramentul superior al uşii, care indică expres anul realizării bisericii: *„ANO 1809".*

Vrând parcă să compenseze dimensiunile bisericii, interiorul acesteia a fost conceput ca o frescă murală în care, *„... bogăţia temelor iconografice, compunerea acestora, dezvăluie fără greutate, mâna unui harnic artist ţăran, înzestrat cu fantezie, cu darul povestirii, cu dragoste pentru flori, pe care le adună în glastre, le presară pe veşminte, le anină de ancade şi în părul fetelor înţelepte".*[14] Acest artist ţăran este Stenţel Condrat, care, potrivit pisaniei de pe peretele de vest al naosului,[15] în anul 1816, a pictat biserica.[16] Alături de pisanie pictorul şi-a făcut portretul, la acea dată fiind *„... în puterea vîrstei, faţa rotundă şi luminoasă, fiind încadrată de un păr lung negru pieptănat cu cărare pe mijlocul capului".*[17] Pe peretele de vest al altarului, harnicul pictor înfăţişează pe preotul Chiril, cel prin a cărui străduinţă s-a ridicat biserica. Cu timpul, mai sunt adăugate portretele preoţilor Mihail Fulea (1848-1890 când moare), originar din satul Nazna judeţul Mureş şi a succesorului său Ioan Duma ca proaspăt hirotonit (1891-1919). Ca şi pictura altor biserici de lemn din zona centrală a Transilvaniei, pictura de la Săcalu de Pădure este de factură populară, o colaterală a picturii brâncoveneşti transilvănene. Asemănător celorlalţi pictori care au activat în Transilvania, precum Toader Zugravul, Coman Zugrav, Gavril Zugrav şi alţii, Stenţel Condrat nu este de formaţie brâncovenească, dar în compoziţiile sale întâlnim numeroase elemente din ornamentica muntenească.

Tabloul iconografic al bolţii pronaosului, remarcabil prin compunerea şi culoarea acestuia, este rezervat ciclului de povestiri ale patimilor apostolilor, ale căror scene sunt repartizate pe două registre suprapuse. Sunt înfăţişate scene din viaţa şi martirajul unor sfinţi, ca „Tăierea capului lui Zevedia", „Sfântul Pavel", „Sfântul Petru", „Sfântul Toma", sau „Sfântul Simeon". Rămânând la pronaos, remarcăm pictura ce înfăţişează pe „Iisus Hristos Învăţător", sub forma unui dascăl român într-un portic de biserică sau scenele biblice ca cele legate de Geneză, „Nunta din Gana Galilei" şi altele, caracteristice iconografiei ortodoxe. Bolta naosului este rezervată amplei compoziţii a „Dreptei Judecăţi", pe când pictura pereţilor cuprinde scene din viaţa lui Iisus Hristos şi galeria unor sfinţi, între care Dimitrie, Ecaterina, Anastasia şi Agata. Partea superioară a absidei cuprinde scene din viaţa Mântuitorului, pe când pereţii sunt rezervaţi unor sfinţi ca „Vasile cel Mare" şi galeria preoţilor, între care a lui „Ioan Duma hirotonit".

Putem conchide că biserica de la Săcalu de Pădure, prin anumite elemente constructive, precum structura bolţilor şi amplasarea turnului cu pridvor pe latura sudică a pronaosului, îşi are obârşia din Moldova, însă cu adaptarea unor forme din Transilvania, unele chiar locale, precum prispa – târnaţul – de pe latura sudică. Făcând o analiză generală a bisericii, atât prin forma planului, înfăţişare, cât şi prin elementele decorative, ea aparţine zonei centrale a Transilvaniei, care cuprinde partea de mijloc a Văii Mureşului, Câmpia Transilvaniei şi zona Târnavelor..

Din fericire, prin grija Ministerului Culturii, a Direcţiei pentru Cultură, Culte şi Patrimoniu Cultural Naţional a judeţului Mureş, monumentul a fost cuprins într-un vast program de restaurare, fiind emisă Autorizaţia de construcţie nr. 132/6165 din 14.07.2003, lucrările autorizate fiind în valoare de 778.165.650 lei.[18] Proiectantul lucrărilor este SC. „MANISA CONSTRUCT" SRL din Bucureşti, documentaţia fiind aprobată de Direcţia Monumentelor Istorice cu Avizul nr. 104 din 03.06.2003 şi de Ministerul Culturii şi Cultelor, prin Acad. Răzvan Theodorescu. Dintre lucrările de renovare preconizate, remarcăm înlocuirea actualei învelitori din ţiglă, care apasă structura pereţilor din lemn, cu aceea din şiţă. De amintit faptul că în partea de nord a localităţii, în vechiul cimitir, a mai existat o biserică de lemn. A fost realizată în anul 1780 de către puţinii greco-catolici existenţi în localitate, însă în anul 1948 se afla în paragină. Este demolată în anul 1956.

https://biblioteca-digitala.ro

NOTE:

1. **„Zakalus cum quatuor mansionibus"** în **DIR,** veac XI, XII, XIII, I (1075-1250), 1951, p.4-5, documentul 10.
2. **„... apoi se înreaptă spre apus şi se urcă pe muntele ce se chiamă Zakal"**, (Săcal), **Ibidem,** p.233.
3. **„De asemenea Iacob preotul din Săcal (Zakal) a plătit doi groşi", DIR,** XIV, vol.III (1331-1340), p. 181.
4. SUCIU, C., **DILT,** II, 1968, p.101.
5. **Recensământ, 1850.** p.236-237.
6. Romulus Sever, TODEA, **Săcalu de Pădure,** Bucureşti, Ed. A.P.P., 2001, p. 52.
7. **Buccow, 1760-1762,** p. 671.
8. Romulus TODEA, **Monografia satului Săcalu de Pădure, Arhivele Naţionale,** Mss, nr. 189/1977.
9. Romulus Sever, TODEA, **op. cit.,** p. 82
10. Ioana CRISTACHE-PANAIT, **Monumentul de la Săcalu de Pădure** în *Îndr.Past.*, IV, 1980, p.141.
11. **Lista monumentelor istorice Eparhia Alba Iulia,** în *Îndr. Past.*,IV, 1980, p. 196.
12. Romulus Sever, TODEA, **op. cit.,** p. 86.
13. P. MUREŞANU, **Contribuţii,** p. 165-176. Lucrarea prezintă mai multe exemple de case din Săcalu de Pădure care aveau asemenea târnaţuri (prispe).
14. Ioana CRISTACHE-PANAIT, **Monumentul** în *Îndr.Past*, IV, 1980, p.143.
15. Potrivit acesteia rezultă că biserica **s-au zugrăvit în vremea împăratului Francisc, mitropolit Vasile Moga, preot Chiril, cu ajutorul jupânului Simeon Cengher şi cu tot satul şi s-au zugrăvit în anul de la Hs. 1816, în luna lui septembrie, şi s-au zugrăvit de mine smeritu, Stenţel Condrad. Şi meşterul care au făcut biserica de lemn au şi ...".** Potrivit preotului Romulul Sever Todea textul pisaniei este următorul: **„Această sfântă biserică s-au înălţat în vremea împăratului Francisc şi prealuminatului şi preasfinţitului arhiereu Vasile Moga şi era protopopu preacinstitul părinte şi de bun neam Popovici Zaharia şi era paroh preacinstitul părinte Popa Kiril sfinţia sa cu sârguinţă şi sprijineală şi cheltuiala jupân Simion Cengher, având biserica cheltuiala şi prin ajutorul sătenilor după care şi subt tuturor. Şi s-au zugrăvit în anul de la Hristos 1816, în luna lui septembrie şi s-au zugrăvit de mine zmeritul Stanel Condrat şi Valeriu Zaharia, care a făcut biserica din lemn...",** în Romulus Sever, TODEA, **op. cit.,** p. 82-83.
16. Original din Ţigău, zona Bistriţei năsăudene, Stenţel Condrat încă la 1807 îşi face prezenţa prin pictarea bisericii de la Năsal (jud. Cluj), apoi la 20 septembrie termină pictura bisericii de la Sărmaş, în 1839 îl întâlnim la biserica din Lueriu, aflată la Jercălăi – Prahova.
17. Ioana CRISTACHE-PANAIT, **Monumentul** în *Îndr.Past*, IV, 1980, p.143.
18. Date obţinute prin amabilitatea Serviciului de urbanism şi amenajarea teritoriului a judeţului Mureş.

https://biblioteca-digitala.ro

SUMMARY

THE WOODEN CHURCH IN SĂCALU DE PĂDURE DEDICATED TO „ACSENSION DAY”

Located in the cemetery on the „Grui”/hillock/, the wooden church dedicated to commemoration of Christ's Ascension was completed in 1809, a date indicated by the inscription on the entrance frame. The building has a rectangular shape, the ante-temple finishes on the west with a three sided polygon, while on the east there is the five sided unhooked apse. Where the beams meet, they form corbel pairs, with gradual lengths, finished at their ends in „horse head” shapes.

The porch was added in the southern part of the church, and opposite the ante-temple is the tower, ending with a with a roofed lock-out consisting of three layers of eaves, a system seldom met in Transylvania.

The frames of the entrances are remarkable, with geometric, floral carvings, petal rosettes, wolf fangs, dragons, etc. A very rich pictorial thesaurus was left by Stențel Condrat, the painter who decorated the interior of the church in 1816.

CONSIDERAȚII DE ORDIN GENERAL

La acest grup de monumente găsim că nu este necesar să reluăm dezbaterea problematicii a pronaosului de formă poligonală, deoarece multe dintre acestea au fost clarificate când ne-am ocupat de cele două lăcaşe din grupul anterior. Prin urmare, observațiile privind originea tipului absidat de pronaos, răspândirea s-a în diferite zone ale țării precum şi analogiile remarcare îşi păstrează valabilitatea, noi rezumându-ne în cele ce urmează să aflăm locul ocupat în tipologiile întocmite până acum şi să comparăm unele forme şi elemente constructive.

În Transilvania planul cu pronaos poligonal, nedecroşat, în trei laturi şi absida pentagonală, decroşată, n-a fost uitat nici în prima şi nici în a doua parte a secolului al XVIII-lea, când, de pildă, după cum am mai menționat, Horea Ursu ridică în 1733 la Cizer o splendidă biserică în forme astfel dezvoltate.[1] În secolul următor tradiția a demonstrat, din nou, capacitatea s-a de sugestie, de influențare a meşterilor populari. Cele patru biserici sunt situate oarecum dispersat în teritoriul județului Mureş, din care, totuşi, cele de la Băița, Porumbeni şi Săcalu de Pădure sunt ceva mai grupate, în zona municipiilor Târgu-Mureş şi Reghin, pe când a patra, de la Cuştelnic, este situată la o distanță apreciabilă, lângă municipiul Târnăveni.

Potrivit tipologiei referitoare la Transilvania, stabilită de Atanasie Popa, cele patru monumente mureşene fac parte din grupa V, poziția d.[2] Raportate la bisericile din Muntenia, față de care Radu Crețeanu la consideră ca *„variantă a cărei menire inițială a fost accentuarea înfățişării aparte a bisericii față de construcțiile laice din sat, constă în încheierea poligonală – cu trei laturi – dată extremității vestice a clădirii, pronaosului”*, acestea pot fi incluse între cele de forma II. g.[3] Pe un plan care ar îmbrățişa întreaga creație în domeniul construcțiilor de lemn, clădirile mureşene, potrivit proiectului de tipologie stabilit de Virgil Vătăşianu se pot însera în tipul II. b. 4.[4] Potrivit autorului *„În Transilvania acest tip apare foarte frecvent şi e semnalat şi în Țara Românească”*.[5] În fine, după tipologia stabilită de Grigore Ionescu, cele patru biserici sunt specifice grupei 2, căsuța 2. 2. 4.[6] La înserarea clădirilor în tabelul lui Grigore Ionescu se va avea în vedere şi poziția iconostasului, ca element de compartimentare a spațiului interior. La monumentele de la Băița, Cuştelnic şi Porumbeni, iconostasul este amplasat la capătul de est al naosului, pe linia imaginară de unde

https://biblioteca-digitala.ro

se formează decroşul absidelor, pe când la Săcalu de Pădure este retras spre vest pentru a mări spaţiul destinat altarului.

În privinţa acoperişurilor interioare se remarcă bolta semicilindrică, pentru a înveli spaţiul cel mare al navei şi doar la edificiul de la Săcalu de Pădure, deasupra pronaosului, naosului şi altarului, se află câte o calotă sferică, pe plan poligonal în câte opt laturi, forme ce îşi au originea din Moldova. Pe laturile de sud ale bisericilor de la Băiţa şi Porumbeni, ulterior, s-a realizat câte o prispă ce cuprinde nava şi laturile sudice ale formelor poligonale ale absidei, al cărei acoperiş se sprijină pe stâlpi de susţinere. La Săcalu de Pădure, în dreptul pronaosului s-a realizat un pridvor deschis, deasupra căruia se înalţă turnul, cu forme asemănătoare celor din Moldova, de unde a germinat.

La toate cele patru biserici intrările se găsesc pe latura sudică a pronaosului, precedate de prispa sudică la Băiţa şi Porumbeni şi de un pridvor la Săcalu de Pădure, toate având ancadramente ce conţin elemente decorative în motive geometrice şi alte forme stilizate, inspirate din arta populară. O excepţie de formă o prezintă intrarea bisericii de la Cuştelnic, în forma de gaură de cheie, întâlnită doar la biserica „Sf. Nicolae" din Lăpuşna. Investigaţiile de până acum arată că doar biserica de la Săcalu de Pădure ar fi avut turn şi acesta fiind distrus în anul 1892 şi, mai apoi, refăcut la forma actuală. Monumentele de la Băiţa şi Porumbeni au turnul-clopotniţă detaşat clădirii, sistem cu adânci rădăcini la români, iar clădirea de la Cuştelnic este lipsită de o asemenea dotare. Ulterior edificării acesteia, cu ocazia efectuării unor anterioare lucrări de reparaţii, deasupra pronaosului s-a înălţat un turn, care în anul 1932 a fost desfiinţat, fără să-i ştim forma şi mărimea.

NOTE:

1. Ioana CRISTACHE-PANAIT, **Bisericile de lemn ale Sălajului,** p.300.
2. At. POPA, **Caracteristicile stilistice,** p. 707.
3. R. CREŢEANU., **op. cit.,** p. 11-12.
4. V.VĂTĂŞIANU, **Contribuţie tipologie,** p. 31, fig. 2.
5. **Ibidem,** p. 29.
6. G. IONESCU., **Tipologii,** p. 31.

https://biblioteca-digitala.ro

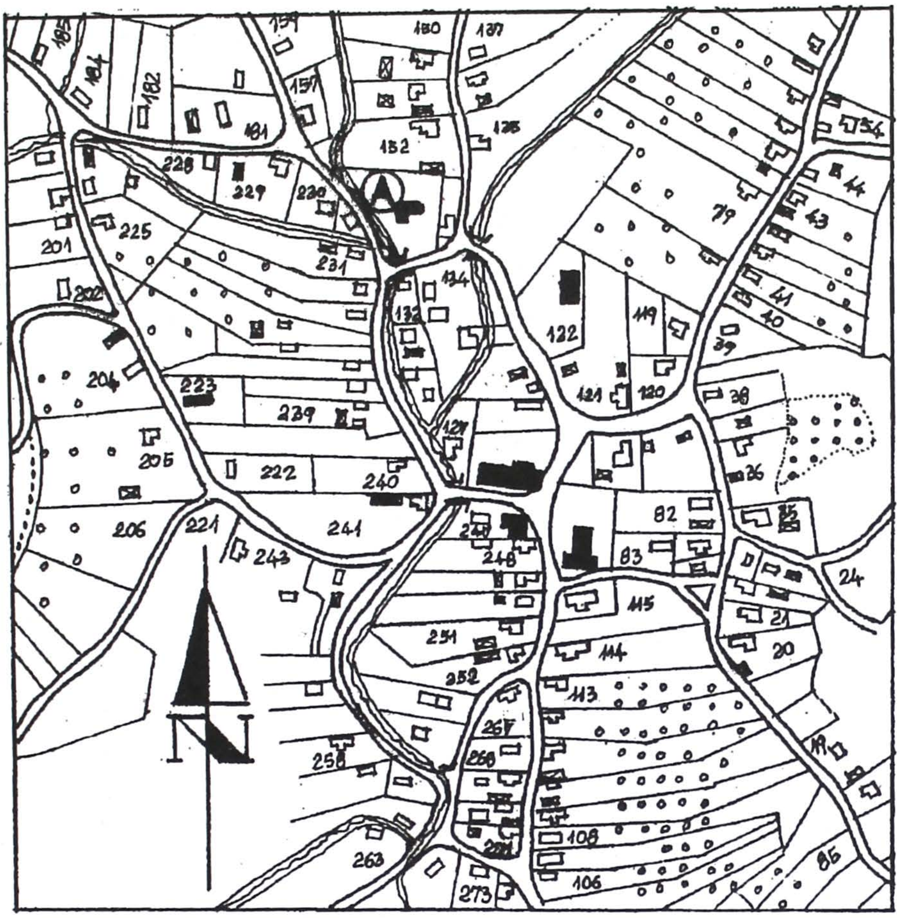

a

b

Săcalu de Pădure. Biserica „Înălțarea Domnului”.
a - Plan de situație; b - Cadru general cu intrarea în incintă.

https://biblioteca-digitala.ro

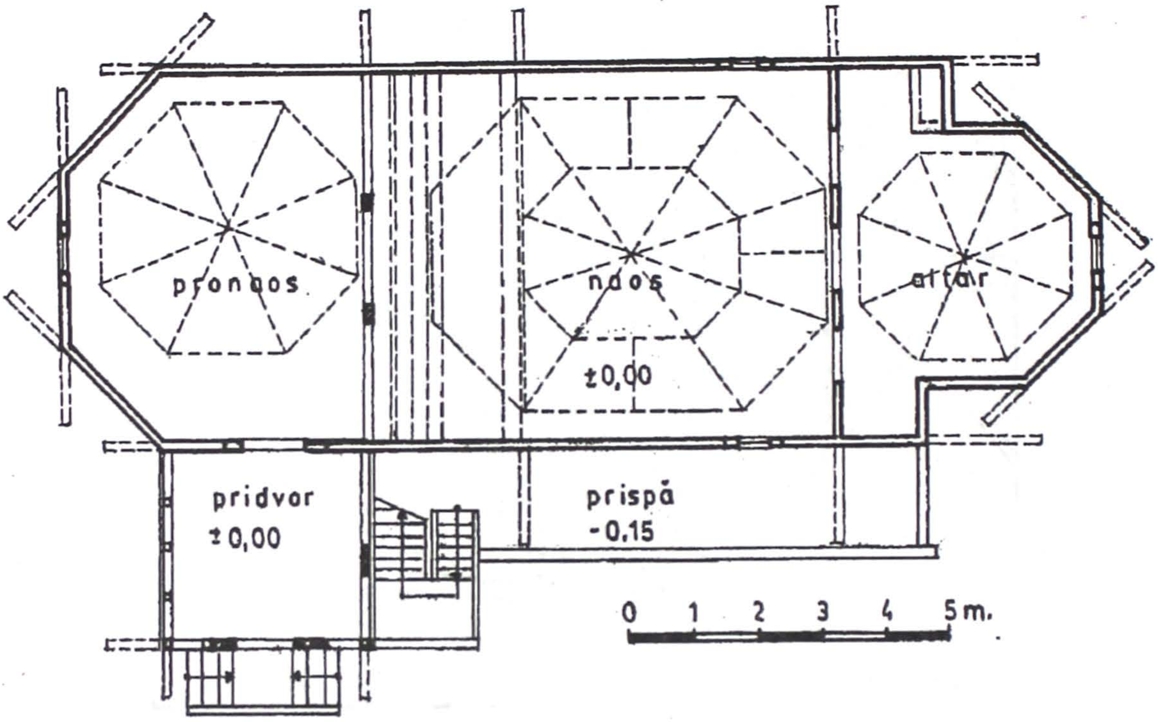

a

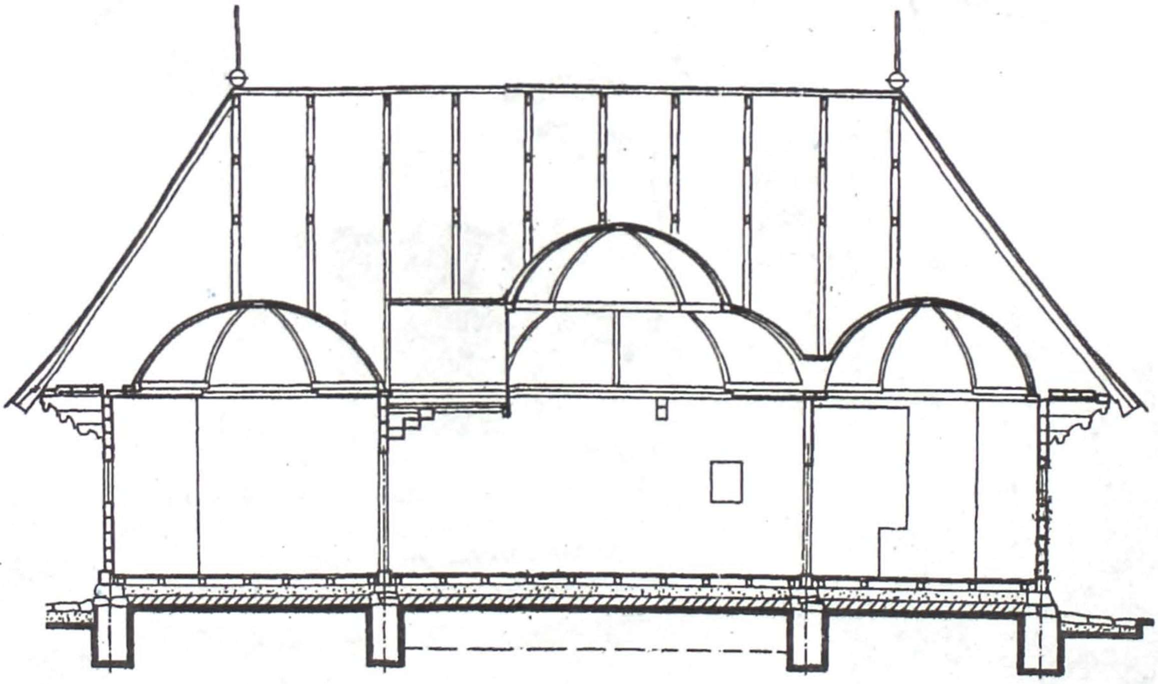

b

Săcalu de Pădure. Biserica „Înălțarea Domnului” după proiectul de restaurare din anul 2003.
a - Plan; b - Secțiune longitudinală.

https://biblioteca-digitala.ro

a

b

Săcalu de Pădure. Biserica „Înălțarea Domnului”.
a - Vedere generală sud; b - Vedere generală est.

https://biblioteca-digitala.ro

a

b

Săcalu de Pădure. Biserica „Înălțarea Domnului”.
a - Vedere nord-vest a pronaosului;
b - Vedere nord-est a absidei cu consolele în profil „cap de cal”.

https://biblioteca-digitala.ro

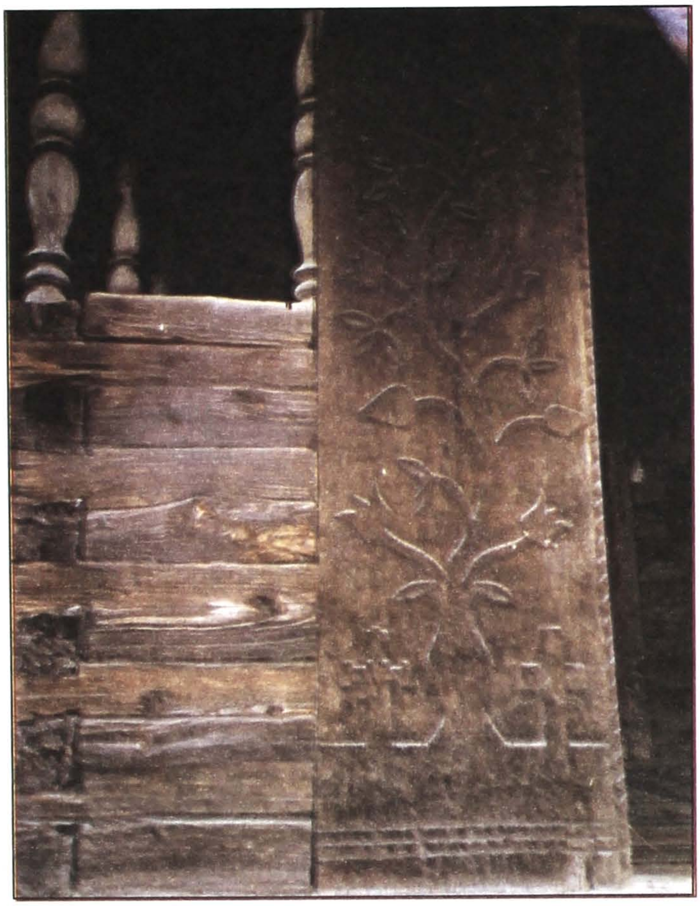

a

b

Săcalu de Pădure. Biserica „Înălțarea Domnului”.
Ancadramentele Pridvorului
a - Uşciorul dreapta; b - Uşciorul stânga.

https://biblioteca-digitala.ro

VII.

BISERICI DE PLAN DREPTUNGHIULAR CU ABSIDA PĂTRATĂ, DECROŞATĂ, PRIN PEREŢI OBLICI

1. Biserica de lemn „SF. ARHANGHELI MIHAIL ŞI GAVRIL" din Chețani

În aval de oraşul Luduş, pe dreapta râului Mureş, doar cu câţiva km. înainte de a părăsi teritoriul judeţului Mureş, este situată localitatea Cheţani, reşedinţa comunei cu acelaşi nume. Aici se înalţă un lăcaş a cărui elevaţie nu are corespondent în arealul mureşean, ci mai degrabă în arhitectura maramureşeană sau prin părţile de nord-vest ale Transilvaniei. Este biserica de lemn ce poartă hramul „Sfinţii Arhangheli Mihail şi Gavril", monument de seamă al arhitecturii populare din judeţ şi nu numai din acesta.

Localitatea Cheţani,[1] sau Cheţa, Murăş-Cheţa cum mai era denumită, în ungureşte Maroskece, adică Cheţa de Mureş, îşi are obârşia documentară către mijlocul secolului al XV-lea. În anul 1444 este amintită ca **pred. Keche,** în 1449 asemenea, **predium seu terra Kecze,** în 1521 - **poss Kecze,** în 1669 - **Ketze,** în 1750 sub forma românească **Kecza,** în 1760-1762 - **Maros Ketze,** în 1824 tot sub forma românească **Ketzá,** la fel şi în anul 1850 - **Kecze, Kyietza,** iar în anul 1856 sub denumirea de **Maros-Kecze, Cheţa.**

În afara temeiurilor documentare, tradiţia afirmă că edificiul are o istorie ce începe încă din secolul al XVII-lea.[2] Documentar însă localitatea figurează cu biserică din anul 1733, când conscripţia lui Clain consemnează ca slujitori pe preoţii Thoma, Gabriel şi Marian[3] precum şi existenţa a două case parohiale. Mai sunt înregistrate 60 familii de rit greco-catolic, adică 300 suflete, un număr destul de însemnat la acele vremuri. În conscripţia vicarului episcopesc Petru Pavel Aaron, din anul 1750,[4] biserica este din nou întâlnită, fiind înregistraţi şi 466 români uniţi. Ultima conscripţie, din anul 1760-1762, a lui Buccow[5] dezvăluie următoarea starea a celor două confesiuni româneşti: uniţii cuprindeau 5 familii care aveau şi doi preoţi, dar fără a avea biserică; ortodocşi înregistrau 85 familii, care aveau preot, având în folosinţă şi biserica. **Şematismul jubiliar** de la 1900 spune că biserica provine din anul 1779,[6] purtând hramul „Sf. Arhangheli". La aceste informaţii adăugăm anul 1752 cu semnătura lui Grigorie zugrav, aflată pe catapeteasmă, precum şi anul 1765 menţionat pe o carte din dotarea bisericii.[7] Un act datat la 2 august 1765 relatează episcopului ortodox Dionisie Novacovici din Transilvania şi despre biserica **„din satul neunit Chiaţa, bună de leamni"**, deci la acea dată biserica se afla în folosinţa ortodocşilor majoritari din localitate. Se mai menţionează şi faptul că un dregător unit **„au început acum, tot din lemn, altă biserică lângă aceea şi nu ştim cu a cui voie şi oamenii sunt întristaţi, pentru acelaşi lucru"**[8] După Ioana Cristache-Panait, biserica **„începută nu se termină şi numai recurgerea la forţă poate face de înţeles faptul că puternicei obşti ortodoxe i se ia propriul lăcaş, pentru puţinele gazde unite."**[9]

Continuitatea existenţei populaţiei româneşti la Cheţani ne este dezvăluită şi de documentele secolelor XIX- lea şi XX-lea. Cel mai important este recensământul din anul 1857, el dezvăluind şi proporţia populaţiei româneşti din localitate. Cheţani era o localitate destul de mare, care cuprindea un număr de 152 case cu 171 locuinţe, precum şi 748 locuitori,[10] din care românii erau în număr de 729 (243 ortodocşi şi 486 greco-catolici); iar în anul 1900,[11] existau 777 români (214 ortodocşi şi 563 greco-catolici), faţă de totalul celor 822 locuitori ai localităţii. Permanent aşezarea a avut o populaţie numeroasă, astfel că în anul 1992 avea un număr de 1309 locuitori.[12]

https://biblioteca-digitala.ro

Pereții din bârne ai bisericii înscriu o formă de plan mai puțin întâlnită în județul Mureș, doar la biserica de lemn din Păcureni, și anume o navă dreptunghiulară, cu absida pătrată decroșată, cu o tendință spre trapez, caracterizată prin înclinarea laturilor de nord și sud. În interior spațiul cuprinde două încăperi de formă dreptunghiulară: un pronaos de 5,50 m lățime și 3,80 m lungime, precum și naosul de 7,60 m lungime și 5,50 m lățime. Pe latura de vest, ce formează iconostasul, altarul are o lățime de 4,20 m și o lungime a laturilor de 3,50 m. Acoperișurile interioare sunt de trei tipuri. Pronaosul are un tavan bine consolidat, menit să suporte masiva structură a turnului-clopotniță; naosul și altarul în schimb, sunt acoperite în mod diferit față de sistemele întâlnite la majoritatea bisericilor. Naosul ne prezintă o boltă de tip oglindă, întrebuințată frecvent în arhitectura barocă. Planul nașterii bolții se găsește direct pe pereți, formând un volum ce pornește de la un trunchi de piramidă independent, realizat din grinzi alăturate. Dincolo de catapeteasma situată în prelungirea laturilor care decroșează absida, întâlnim același sistem de acoperire a spațiului și anume trunchiul de piramidă închis în partea superioară cu un tavan. Remarcăm faptul că volumul absidei este subliniat în exterior cu un timpan vertical, ce separă învelitoarea navei de aceea a altarului. Atât intrarea în pronaos, de pe latura sudică, cât și cea de la absidă, au pilaștrii sculptați cu diferite forme geometrice, curent întâlnite la arhitectura de lemn. Remarcăm consolele pereților exteriori ce prezintă retrageri, prin racordări simple.

Dacă biserica de la Păcureni este apreciată ca fiind realizată în secolul al XVII-lea, ținând cont de știrea de la 1733, monumentul de la Chețani îl considerăm ca ridicat la sfârșitul acestui secol, dacă nu cumva la începutul celui următor. Potrivit tradiției, biserica a fost ridicată pe vechiul amplasament în locul altui edificiu care purta data de 1444, preluând de la acesta probabil și forma de plan.

Elementul principal al elevației, deosebit de reprezentativ, îl formează turnul-clopotniță, care face parte integrantă din structura originală a lăcașului. În sprijinul afirmației pledează proporțiile sale, care se armonizează cu formele și elevația bisericii. Dacă privim edificiul dinspre vest, avem impresia că turnul formează un corp ce se ridică pe verticală, în vreme ce în realitate podeaua galeriei deschise este la nivelul coamei acoperișului, fapt ce-l putem observa și din direcția sud-est. Deci de la nivelul coamei se înalță galeria de secțiune pătrată, ca și a turnului, având un parapet pe fiecare latură, confecționat din scânduri a căror capete inferioare sunt tăiate iscusit, astfel încât alăturate formează goluri în formă de inimă. Deasupra galeriei se înalță acoperișul, partea inferioară a acestuia fiind sub forma trunchiului de piramidă, care se înalță cu o fleșă de secțiune octogonală, suplă și semeț avântată.

Încă în perioada interbelică biserica de la Chețani, **„... construcție elegantă și echilibrată, cu frescă interioară și icoane aparținătoare maeștrilor de la Feisa”**, era aproape ca și pierdută.[13] Din fericire, între anii 1968-1969, biserica este restaurată, cu această ocazie fiind strămutată pe un teren corespunzător, respectiv în livada situată pe cealaltă parte a vechiului amplasament.

În anul 1779, popa Nicolae zugravul realizează decorația picturală, făcând și numeroase icoane, între care și icoana Iisus Hristos învățător. Valoros este patrimoniul artistic realizat anterior preluării bisericii de către uniți, el constând din diferite lucrări, neindentificate ca proveniență a școlii sau a artistului. Datorăm lui Ioana Cristache-Panait,[14] succinta dar atât de pertinenta prezentare a decorației interioare. Remarcăm ușile împărătești ale căror panouri pictate cu scena „Bunei Vestiri” și „Evangheliștii” conțin chenare în frânghie și profile cu decor floral incizat într-o compoziție de grund, precum și icoanele împărătești: „Deisis” împreună cu Fecioara Maria și Sf. Ioan, redați în întregime, „Maica Domnului cu Pruncul”, „Arhanghelul Mihail”, „Sf. Nicolae cu Iisus și Maria”, lucrări care, prin stilul adoptat, pot proveni din ultima parte a secolului al XVII-lea sau începutul secolului al XVIII-lea, probabil odată sau imediat după realizarea monumentului. O icoană reprezentând pe „Iisus Hristos Învățător și Mare Arhiereu” dar și aceea a „Fecioarei Maria cu Pruncul”, datată la 1763 sunt opera lui Iacov zugravul de la Rășinari. O friză de prăznicare,

https://biblioteca-digitala.ro

datată la 1807, fiind şi cea mai recentă, probabil cu prilejul renovării picturii murale, este opera lui popa Nicolae zugravul. Din pictura murală s-au păstrat mai puține scene al căror colorit pastelat încă prezintă voiciune şi prospețime.

NOTE:

1. SUCIU, C., **DILT**, I, p.139.
2. Eugenia GRECEANU, **op. cit.**, p.54.
3. **Clain, 1733,** p.15.
4. **Aaron, 1750,** p.277.
5. **Buccow, 1760-1762,** p.460.
6. **Şematism, 1900,** p.379.
7. Eugenia GRECEANU, **op.cit.**, p.54.
8. **Recensământ, 1857,** p.368-369.
9. **Şematism, 1900,** p.379.
10. Nicolae IORGA, **Scrisori şi inscripții ardelene şi maramureşene**, I-II, **Bucureşti, 1906,** p.257.
11. Ioana CRISTACHE-PANAIT, **Biserici de lemn,** p.186.
12. **Recensământ, 1992,** p. 189.
13. I. OPRIŞ, **op. cit.** p.53.
14. Ioana CRISTACHE-PANAIT, **Biserici de lemn,** p.188.

SUMMARY

THE WOODEN CHURCH IN CHEȚANI DEDICATED TO „ST. ARCHANGELS MICHAEL AND GABRIEL"

The village of Chețani is placed at the border limit of the county Mureş, downstream of town Luduş. It has preserved a wooden worship place very unique in our county; it more likely fits into the landscape of Maramureş or of north-western Transylvania. The church was dedicated to „St. Archangels Michael and Gabriel"; it has a rectangular plan, limited to the east by a hooked square apse, slightly trapezoid by the inclination of the northern and southern sides. Together with the wooden church of village Păcureni, these churches are representative for a type well known in county Sălaj from where it originated.

According to tradition and also to the type and certain construction items, such as the internal roof the carved decorations, the church of Chețani has a history beginning at the end of the 17th century and like the similar in village Păcureni, it is the link between the simple, rectangular plan and the one with polygonal finish.

The main item of the church is the bell-tower provided with a decorated gallery towered above by the prism-like roof finished with a subtle, bold octagonal section spire, quite unique among the wooden architectonics in the county.

https://biblioteca-digitala.ro

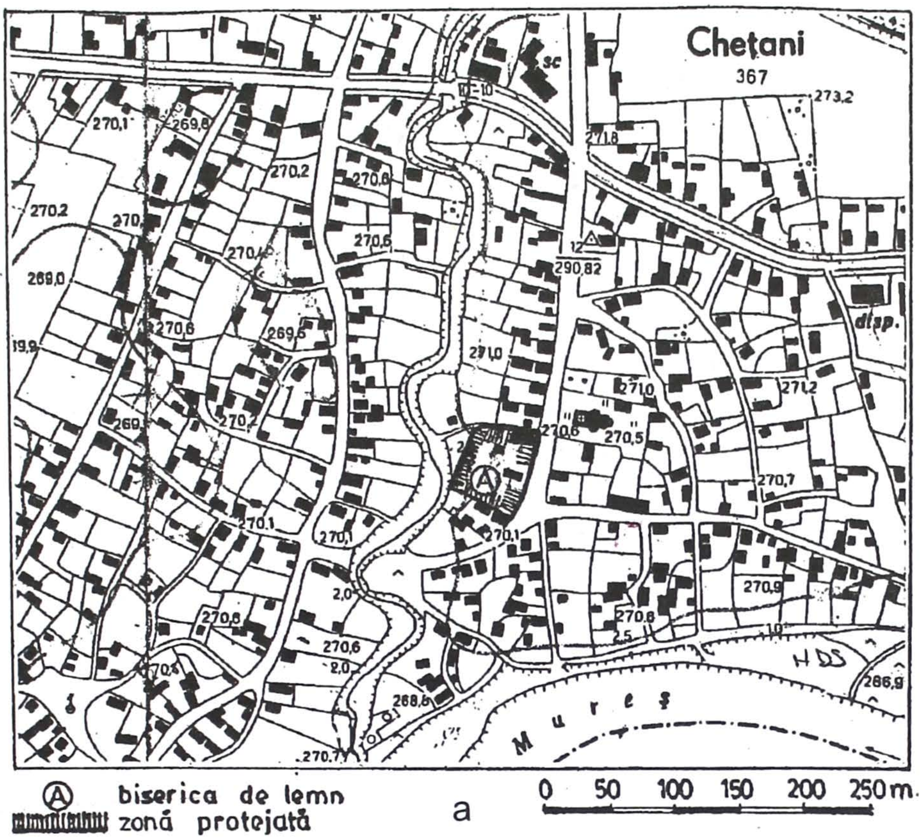

a

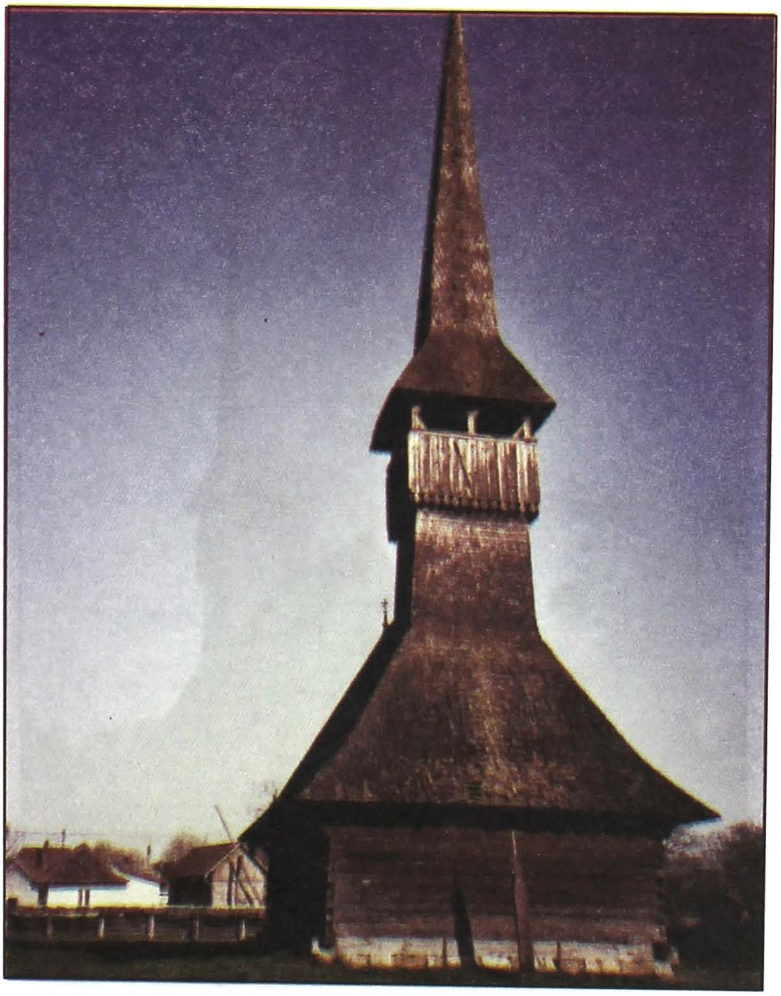

b

Chețani. Biserica „Sfinții Arhangheli Mihail și Gavril”.
a - Încadrare în zonă; b - Vedere vest cu turnul.

https://biblioteca-digitala.ro

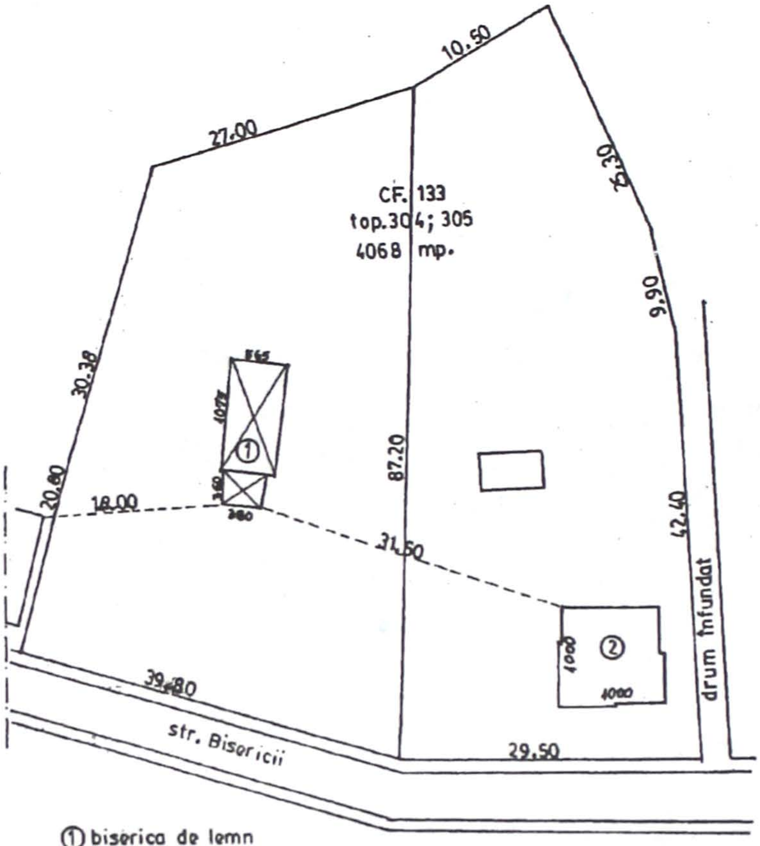

a

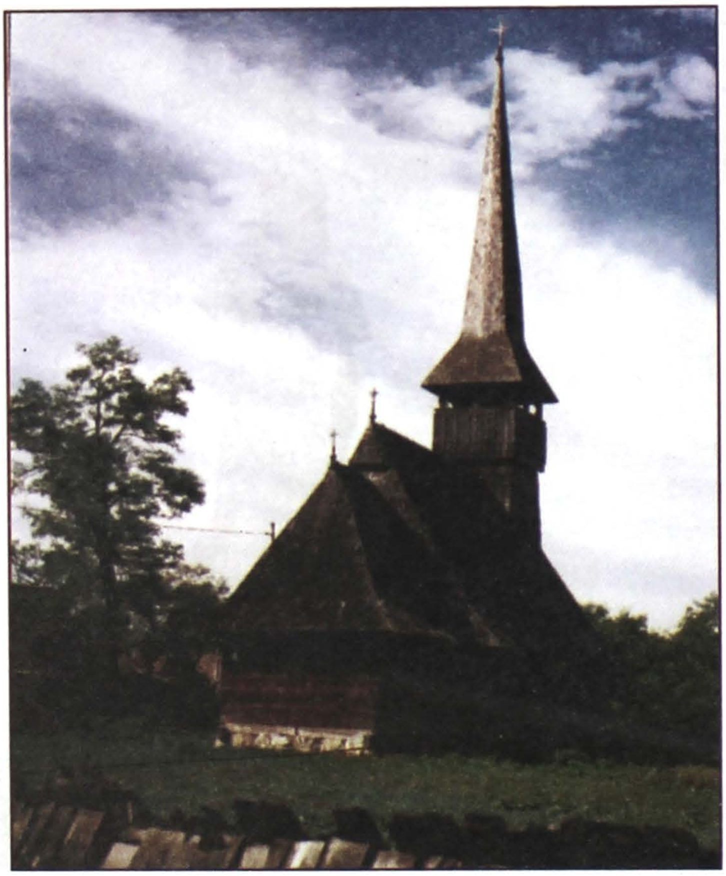

b

Chețani. Biserica „Sfinții Arhangheli Mihail și Gavril”.
a - Plan de situație; b - Vedere nord-est.

https://biblioteca-digitala.ro

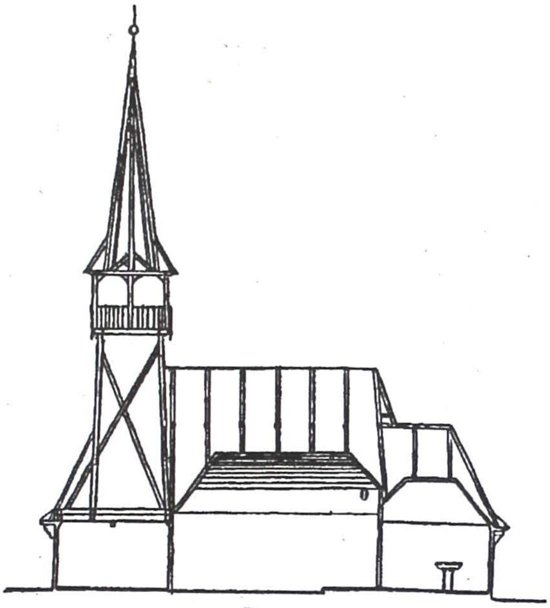

a

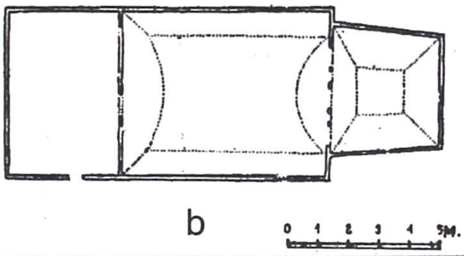

b

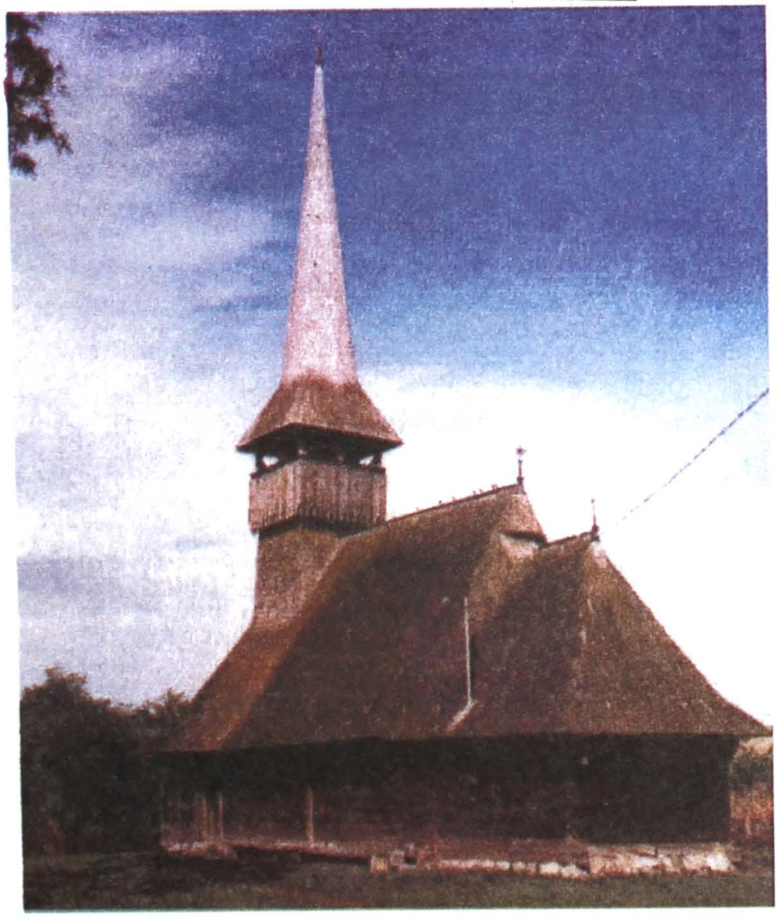

c

Chețani. Biserica „Sfinții Arhangheli Mihail și Gavril”.
a - Secțiune; b - Plan; c - Aspect general în prezent.

https://biblioteca-digitala.ro

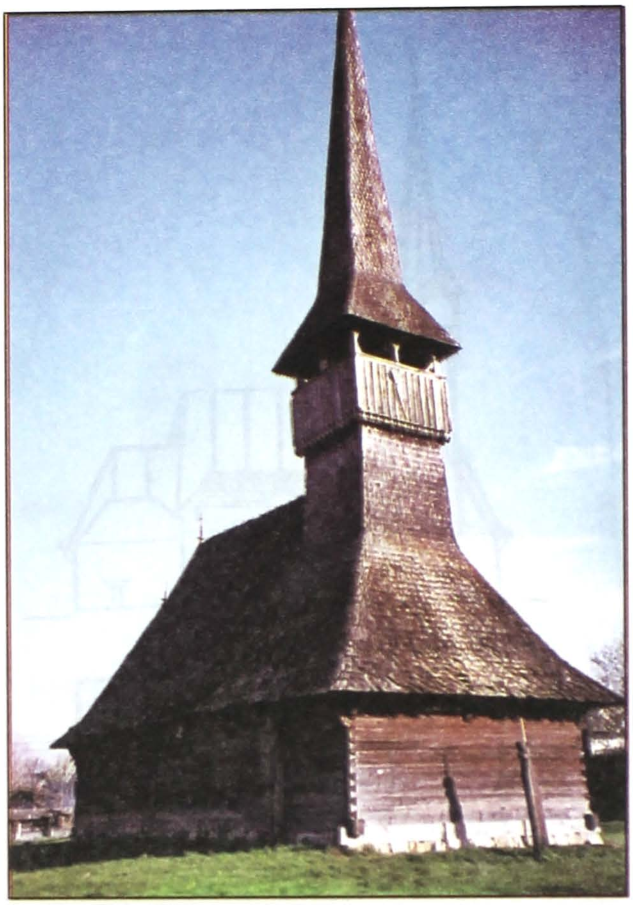

a

b

Chețani. Biserica „Sfinții Arhangheli Mihail şi Gavril".
a - Vedere nord-vest; b - Vedere sud a navei.

https://biblioteca-digitala.ro

a

b

Chețani. Biserica „Sfinții Arhangheli Mihail şi Gavril".
a - Vedere sud-vest; b - Vedere nord.

https://biblioteca-digitala.ro

a

b

Chețani. Biserica „Sfinții Arhangheli Mihail și Gavril".
a - Sfinți; b - Mucenică.

https://biblioteca-digitala.ro

2. Biserica de lemn „SFINȚII ARHANGHELI" din Păcureni

Până acum câteva decenii despre biserica de lemn din satul Păcureni[1] nu se știa mai nimic. În documentele secolului al XVIII-lea și ale celui următor abia se menționează lăcașul de aici,[2] alte inventare întocmite mai recent nu l-au inclus și, ca atare, timp îndelungat monumentul a rămas în afara patrimoniului nostru cultural.

Sat component al comunei Glodeni, mica localitate se găsește în zona de interfluviu dintre pârâul Șar și pârâul Voinicenilor, pe valea Păcurenilor, doar la 2 km. de șosea. Denumirea de Păcureni este de dată mai recentă, întrucât, începând cu prima parte a secolului al XIV-lea, localitatea[3] a purtat denumirea de Cristur (Keresztur), sau Poca-Cristur (Pókakeresztúr). Prima consemnare documentară, din anul 1322, indică denumirea de **poss. Kerestwr,** apoi **terra Kyrizthur** în 1323, în anul 1344 - **Kereztur, Kerezthur,** în 1409 - **Kerestur,** în 1733 - **Kerersztur,** iar în anii 1824, 1850 - **Poka Keresztur,** adică Cristurul Păingenilor, sau **Krisztur, Cristur.**

Ca și localității Păingeni, satului Păcureni i-a fost dat ca, de-a lungul veacurilor, să cunoască o drastică reducere a numărului locuitorilor români. O primă constatare pertinentă ne-o oferă Recensământul din anul 1857,[4] care prezintă câteva date privitoare la această mică localitate: 68 case cu 63 locuințe și 302 locuitori, din care 72 români uniți, 5 romano-catolici și 225 reformați, populația românească reprezentând 23,7%. Noi date obținem de la **Șematismul jubiliar** din 1900,[5] care consemnează 80 greco-catolici, 302 reformați și 2 izraeliți, românii reprezentând sub 21%. Totodată dobândim știrea că biserica de lemn provine din anul 1858, fără să-i fie indicat hramul. **Șematismul** din anul 1932,[6] după un deceniu și jumătate de administrare românească, menționează existența doar a 35 români, care la cei 408 locuitori reprezintă doar 0,80%, așa că să nu ne mire relatarea unui localnic în fața cercetătoarei Ioana Cristache-Panait[7] care vorbea că: *„Pe vremea bunicilor erau mulți români, sute de români, acum mai trebuiesc două morminte"*, pentru cele două familii, Aronescu Lazăr și Moldovan Petre. În anul 2000, **Șematismul Eparhiei Ortodoxe**[8] consemnează doar 5 ortodocși, biserica fiind trecută sub hramul „Adormirea Maicii Domnului".

În această sărăcie de date, este de înțeles că pentru datarea bisericii trebuie să luăm ca reper forma de plan, mărimea acesteia dar și celelalte trăsături ale planului în raport cu cel al monumentului de la Chețani, cu care se aseamănă. Prezentând situația bisericilor de lemn din zonele locuite și de secui, unde procentul deznaționalizării românilor a cunoscut cote alarmante, dar și dezastruoase, istoricul Ion I. Russu,[9] face următoarea descriere a lăcașului de la Păcureni: *„Despre lăcașul din Păcureni spune tradiția că a fost mutat, cu două secole în urmă, dintr-o altă vatră a satului; acum este singuratic, în afara perimetrului construit al așezării. De pe montații intrării, dinspre sud, aflăm că meșteri i-au fost Oprea popa și Toaderu, și tot de pe aceștia ca și de pe cei ai cadrului dintre pronaos și naos admirăm răbojul de semne, cu simbolurile tăinuite ale strămoșilor: frânghia, dintele de lup, triunghiul cu cruce, pomul vieții din crestătura cu izvod alveolar, ultimul motiv dominând și decorul prestoiului. După decor, grafia inscripției, dimensiuni și tip de plan (dreptunghiular, cu altarul decroșat de formă pătrată) – plan cu adânci rădăcini în arhitectura bisericilor de lemn – , apreciem că biserica nu este mai târzie de veacul al XVII-lea".* Potrivit altei tradiții biserica a fost adusă de la Chinari, localitate situată lângă Târgu-Mureș, în urmă cu vreo două veacuri, însă înclinăm spre varianta strămutării de pe o altă vatră a satului, deoarece o însemnare de lângă consolele de sud-vest arată: *„La această sfântă biserică s-au îngropat mai întâi Pinte Vasilie om bătrân și o copilă a dumisale, 1810".*[10]

Așadar, biserica înscrie un plan dreptunghiular simplu, cu absida pătrată, ușor trapezoidală, decroșată, un tip străbun, întâlnit în mai toate zonele țării. Pe Valea Mureșului acest tip se găsește la Chețani, județul Mureș și la Toplița-Moglănești, județul Harghita. Pe

https://biblioteca-digitala.ro

lângă valoarea intrinsecă, acest tip de plan este important şi sub aspect istoric, întrucât constituie o verigă în evoluţia tipologică a arhitecturii populare de lemn, el putând fi definit ca produs al mijlocului secolului al XVIII-lea. Dimensiunile pereţilor bisericii sunt modeste: o navă în lungime de 10,14 m pe latura sudică şi 10,20 m pe latura nordică şi o lăţime de 4,30 m, precum şi absida decroşată cu 51 cm. la sud şi 41 cm. la nord, având o lungime de 2,85m. În interior elementele de compartimentare a spaţiului constă dintr-un perete cu portal, cu un ancadrament bogat decorat, al cărui semicerc de sus rezultă prin introducerea a două contrafişe, separate în planul maxim de la un bolţar de lemn în formă de triunghi, la care meşterii au folosit doar cuie masive de lemn. În colţul superior stânga se află schiţat un turn de biserică. Următorul perete despărţitor este catapeteasma, aşezată în planul colţurilor răsăritene ale naosului.

Deşi simple, acoperişurile interioare prezintă o noutate. Începând cu pronaosul arătăm că acesta nu purta acoperiş. În schimb naosul şi absida altarului au o boltă semicilindrică unică. Deschiderea este mai amplă în partea vestică şi mai retrasă faţă de linia pereţilor, care pe măsură ce se îndreaptă spre absidă se strâmtează lin, astfel că la capătul răsăritean diametrul acesteia este de mărimea lăţimii absidei. Pentru încheierea definitivă a spaţiului la absidă meşterul a recurs la tavane curbate, în formă de triunghi şi trapez. Spaţiile libere rămase între planul naşterilor şi pereţi, ce dau forma unei console, sunt acoperite cu scânduri. Deci, putem spune că ne aflăm în faţa unei clădiri al cărei interior este luat sub protecţia unei ample bolţi tronconice, tip întâlnit mai des la acoperirea absidelor unde îndeplineşte rolul de a articula semicalota de bolta în leagăn. În punctele de îmbinare a bârnelor la cele patru colţuri ale navei şi la capătul de est a absidei, ultimele nouă rânduri superioare de bârne dau naştere acelor aripi-consolă, cu rol de susţinere a acoperişului, dar şi de efect decorativ, ale căror capete, în lungime descrescătoare, sunt retezate simplu, fără alte forme sculpturale, cum ar fi reprezentările în formă de cap de cal de la biserica de lemn din Săcalu de Pădure.

Valoarea artistică este dată, în primul rând, de cele două intrări. Intrarea în pronaos de pe latura sudică este demarcată de un ancadrament bogat decorat cu chenare reprezentând frânghia, dintele de lup şi mai ales triunghiul în cruce, forme întâlnite doar la biserica din Vălenii (fost Oaia), realizată în secolul al XVII-lea; dar şi uşoare reprezentări ale pomului vieţii şi crucea. Pe montanţii verticali ai acesteia cu greu se mai descifrează numele meşterilor realizatori: Oprea popa şi Toaderu. Intrarea are conturul semicircular dat prin introducerea a două contrafişe ce strâng uşciorii şi grinda de sus alăturate, fixate cu câte zece cuie de lemn. La rândul ei, intrarea dintre pronaos şi naos conţine cam aceleaşi elemente decorative: frânghia, triunghiul cu cruce, şiruri de crestături mărunte, crucea, cât şi imaginea unor turle de biserică. Luându-se în considerare elementele sculpturale cât şi tipologia edificiului, putem aprecia că biserica a fost realizată către sfârşitul secolului al XVII-lea, după care a cunoscut diferite strămutări şi renovări ulterioare. Din decoraţia picturală interioară s-a mai păstrat doar icoana Deisis, probabil realizată de Toader Popovici zugrav.

Deasupra pronaosului se înalţă turnul-clopotniţă, realizat mai târziu în secolul al XIX-lea, cu totul fără legătură cu arhitectura de lemn. Cu ocazia renovării efectuată în anul 1986, s-au desfăşurat importante lucrări de consolidare şi protejare a bisericii, între care realizarea unei fundaţii de beton spre a-i asigura stabilitatea şi protecţia contra apei freatice, consolidarea şarpantei şi, cel mai important, înlocuirea învelitorii din plăci de azbociment cu şiţa caldă, tradiţională.

NOTE:

1. Ioana CRISTACHE-PANAIT, **Biserici de lemn,** p.220-221.
2. **Clain, 1733,** p. 179.
3. SUCIU. C., **DILT,** II, p. 28.
4. **Recensământ, 1857,** p.384-385.

https://biblioteca-digitala.ro

5. **Şematism, 1900,** p.471.
6. **Şematism, 1932,** p. 142.
7. Cristache-Panait, Ioana, **Biserici de lemn,** p.222.
8. Ion I. RUSSU, **op. cit.,** p. 195-196.
9. Ioana CRISTACHE-PANAIT, **Biserici de lemn,** p.221.

SUMMARY

THE WOODEN CHURCH IN VILLAGE PĂCURENI DEDICATED TO THE „SAINT ARCHANGELS"

Until no so long ago, the wooden church of Păcureni dedicated to the „St. Archangels" was hardly known, although it was estimated to have its origins in the 17th century.

Like the church in village Chețani, it has a rectangular plan, with a square hooked apse, slightly trapezoid due to its inclined southern and northern walls.

Tradition says that it was brougt from Chinari about two centuries ago, but we consider it having been finished on another placement in the village and then moved to its present location. The interior with its truncated cone shaped roof, quite rarely met in wooden architectonics is remarkable, also the abundance of decorative elements at the two entrances, amongst which the crossed triangle that is also met in the church of village Vălenii (Oaia) completed also in the 17th century.

Aisle-cantilevers were formed at the joining point of the upper joists, the of decreasing length, having the role of supporting the roof and also of decoration.

https://biblioteca-digitala.ro

Dispoziţia planimetrică a celor două biserici ne duce cu gândul la începuturile arhitecturii româneşti de cult, când oficierea slujbelor avea loc în lăcaşe perfect asemănătoare casei ţărăneşti. Admirabile exemple sunt cele două monumente de la Deag, care corespund întru totul ideii lui Virgil Vătăşianu, potrivit căruia biserica românească de lemn îşi are obârşia în casa ţărănească. Dar monumentele de la Cheţani şi Păcureni prezintă o formă mai evoluată, prin faptul că ultima încăpere, absida altarului, nu mai e solidară în lăţime cu naosul, ca în tipul I de plan stabilit de Virgil Vătăşianu,[1] ci e redusă la forma unui trapez, evident decroşat. Forma trapezoidală este dată prin poziţia neperpendiculară a celor două laturi de pornire ale absidei faţă de capătul estic al naosului. Menţionăm că tot acestui tip, cu absidă pătrată, aparţine şi biserica din Grindeni, însă având pereţii paraleli, o considerăm ca tipologie aparte. În această formă, conform aceluiaşi proiect de tipologie, bisericile de la Cheţani şi Păcureni aparţin tipului II.[2]

Această formă de plan n-a fost prea preferată în judeţul Mureş, numeric fiind la fel ca cel mai vechi tip de biserică întâlnit la Deag. Chiar dacă acestea vin din secolul al XVIII-lea, meritul lor este că moştenesc indubitabil un tip de plan folosit curent în epocile anterioare, ele fiind un derivat din cel de tip Deag şi constituie o verigă în lanţul tipologic al arhitecturii româneşti de lemn.

Dacă pe teritoriul judeţului Mureş planul de acest tip n-a proliferat, într-un judeţ mai îndepărtat, Sălaj, el se regăseşte frecvent în lăcaşurile de pe Valea Agrişului şi anume în 9 din 15 biserici cu valoare de monument, dar şi răzleţ în alte părţi ale judeţului, din care remarcăm exemplarul de la Sighetul Silvaniei, din anul 1632,[3] restul aparţinând secolului al XVIII-lea. Densitatea excepţională acestui tip de biserică ne îndeamnă să credem că Sălajul a constituit vatra unde el s-a plămădit, constituind punctul de plecare în alte zone ale ţării. E semnificativ faptul că zonele limitrofe Sălajului au fost primele contaminate, Cluj sau Bihor, însă pe măsură ce ne îndepărtăm de ipoteticul focar iradierea se face simţită doar sporadic, iar spre pildă în Mureşul Superior distanţa dintre ele fiind de zeci de km.

În ţinutul Clujului sunt semnalate monumente, ca cele de la Calna (1672), Cremenea (1677), în anul 1971 mai fiind şi biserica de la Oşorhel, însă era în stare de ruină avansată.[4] Acelaşi lucru se constată în Bihor, unde din cele 52 monumente 17 aveau absidă pătrată sau dreptunghiulară, din care aceea de la Câmpanii de Pomezeu s-a înfiripat la 1651.[5] Pe Valea Crişului Repede arta clădirii din material lemnos are tradiţii multiseculare. Faţă de numărul mare de bisericii existente în Bihor, pe valea Crişului Repde nu sunt decât patru reprezentante ale tipului cu plan dreptunghiular simplu şi absida pătrată, precum bisericile de lemn din Valea Crişului (probabil din 1785), Delureni-Beznea (1723) din faza ei iniţială când laturile erau moderate, Subpiatră, ce poate fi datată ante quem 1770 şi Vârciorag.[6] Ca şi în cazul judeţului Cluj, după toate probabilităţile, avem aici un exemplar al modului cum au călătorit şi s-au răspândit dispoziţii planimetrice înrudite de aproape cu arhetipul din care provin: biserica derivată din casa ţărănească. Trebuie remarcată stăruinţa cu care acest tip de plan a proliferat în ţinutul Bihorului, pe parcursul secolului al XVIII-lea şi până dincolo de 1800. Prin comparaţie, judeţul Mureş, cu a sa frumoasă vale, a preferat alte tipuri, mai evoluate, în zonă rămânând doar localităţile Cheţani şi Păcureni. Pe Valea Mureşului Superior mai înâlnim un asemenea tip de biserică, la Moglăneşti-Topliţa, jud. Harghita, ale cărei laturi de sud şi de nord ale absidei sunt paralele, precum cele de la Grindeni, cum o să vedem în curând.

Acest grup de biserici, datorită caracteristicilor comune în arhitectura populară din Transilvania, sunt clasificate de către At. Popa, în tipul III, varianta III. b.[7] Contrar unor teorii după care Muntenia ar fi văduvită de asemenea biserici, iată că totuşi forme cu absida pătrată s-au rectangulară sunt găsite şi aici, cum sunt cele de la Teleşti (1773) şi Zorile (cca.

https://biblioteca-digitala.ro

1800), unde capătul răsăritean este de formă dreptunghiulară, considerate *„variante extrem de rare,... dar care trebuie reamintite fiindcă reprezintă forme arhaice".*[8] Ca urmare, autorul le încadrează în tipul II. e. Dintre tipologiile de până acum doar Grigore Ionescu face o tranşantă categorisire a diferitelor variante pe care le cuprinde sub un singur generic, grupa 2. De aceea bisericle de la Chețani şi Păcureni, având absida uşor trapezoidală, ocupă căsuța 2. 1. 6, pe când monumentele de la Moglăneşti şi Grindeni se situează pe poziția 2. 1. 2, datorită planului pătrat al absidei.[9]

Desfăşurat pe axa longitudinală, spațiul fiecărui pronaos este moderat, static şi precizat amănunțit la tavane (Chețani). Dincolo de primez, interiorul se măreşte, spațiul se amplifică, creşte în înălțime, părând a fi o metaforă a bolții cereşti. După iconostas iluzia cerească voit creată de meşteri se restructurează, spațiul revenind la dimensiuni raționale, mai apropiate celui ce participă la serviciul divin. În schimb, la Păcureni interiorul este acoperit cu o boltă tronconică. Sistemul acesta, deşi nu anihilează dezvoltarea spațiului, produce celui aflat odată pătruns în interior efecte persuasive prin subtila sa strâmtare dinspre vest spre est. În schimb, acoperişul în trunchi de piramidă din absidă, de la Chețani, se armonizează cu bolta de tip oglindă din naos şi, aidoma acestuia, creează micului spațiu condiții optime de manifestare din care nu lipsesc unele intenții de monumentalizare a lui.

Ambele monumente sunt lipsite de pridvor sau prispă, din acest punct de vedere având părți comune. Diferă însă forma şi mărimea turnului-clopotniță. Realizată mai târziu, prin secolul al XIX-lea clopotnița bisericii de la Păcureni se înalță deasupra acoperişului pronaosului, prin ale cărui dimensiuni şi formă nu are nici o legătură cu adevărata arhitectură de lemn. La Chețani însă, turnul-clopotniță constituie principalul element al elevației, formă ce se armonizează cu restul construcției, părând a fi un singur corp, forme întâlnite la bisericile din Maramureş sau nord-vestul Transilvaniei.

NOTE:

1. V. VĂTĂŞIANU, **Contribuție tipologie,** p. 29-30, fig. 1.
2. **Ibidem,** p. 30-31, fig. 2.
3. Ioana CRISTACHE-PANAIT şi Ion SCHELETTI, **op. cit.**, p. 36.
4. **Ibidem.**
5. **Ibidem.**
6. I. GODEA, **op. cit.,** p. 52-60, 83-85, 103-105.
7. At. POPA., **Caracteristicile stilistice**, p. 697-706.
8. R. CREȚEANU., **op. cit.,** p. 11.
9. G. IONESCU., **Tipologii,** p. 31.

https://biblioteca-digitala.ro

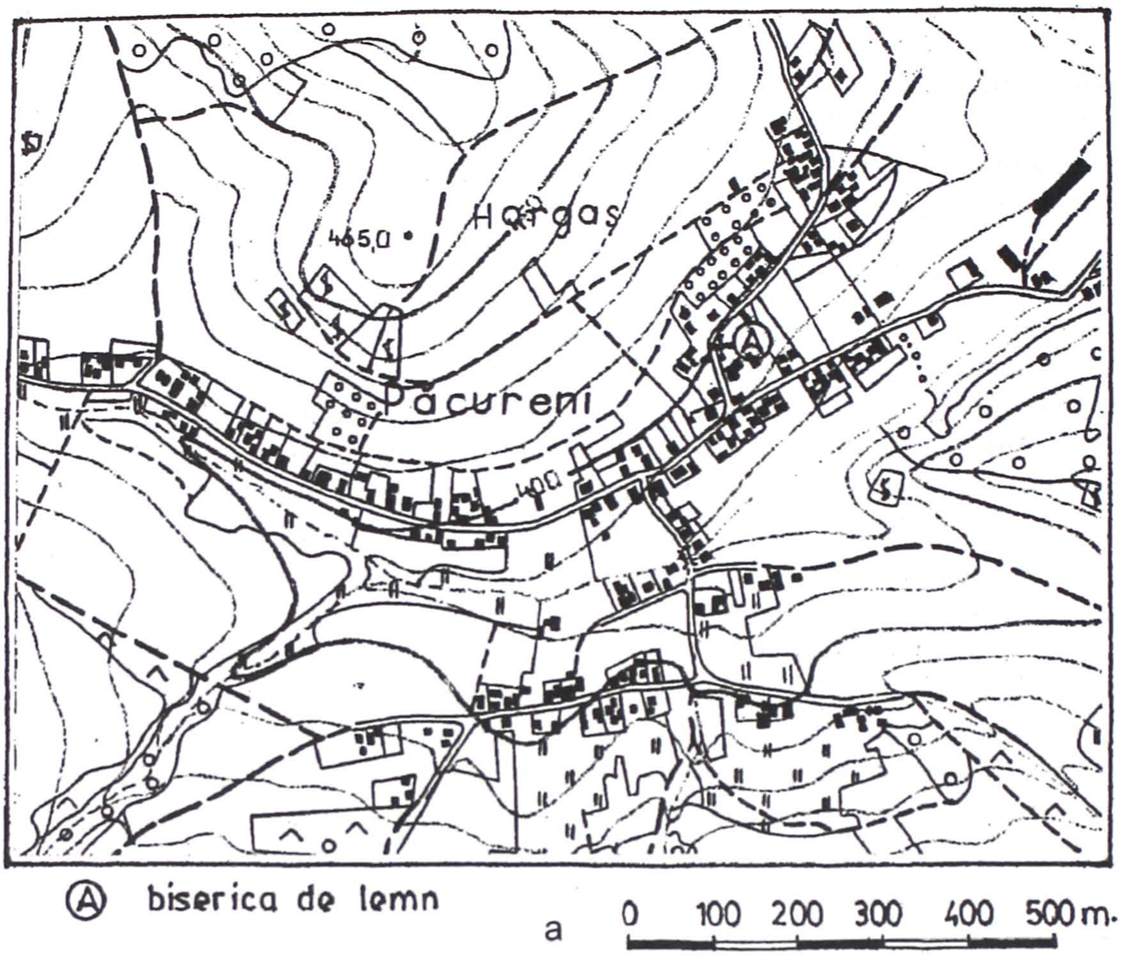

a

b

Păcureni. Biserica „Sfinţii Arhangheli”.
a - Încadrare în zonă; b - Încadrare în sit.

https://biblioteca-digitala.ro

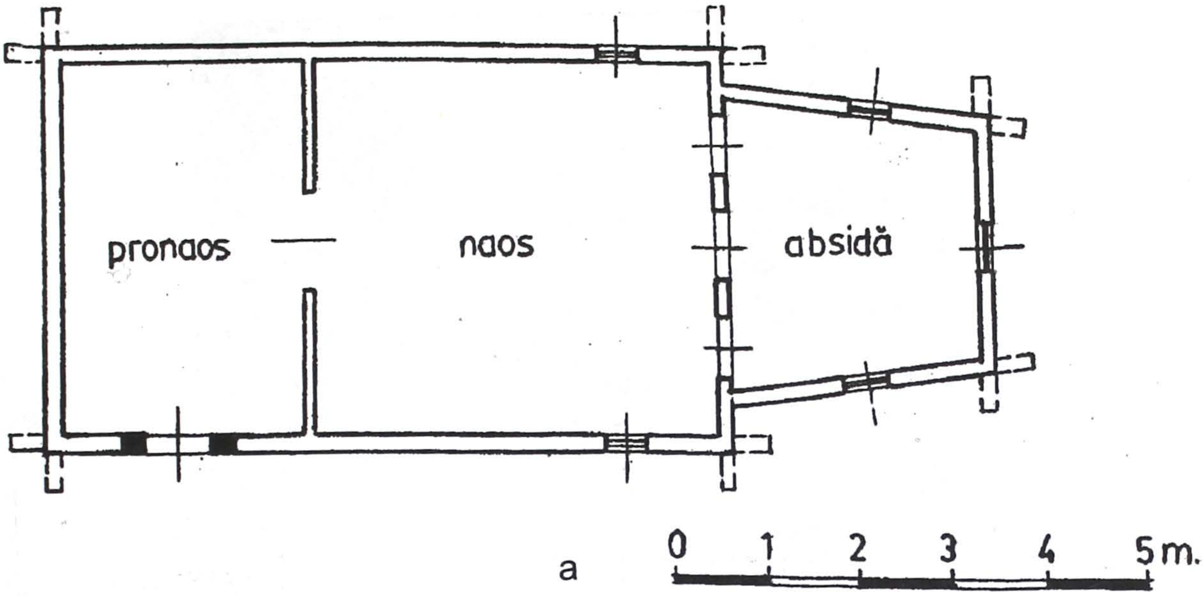

a

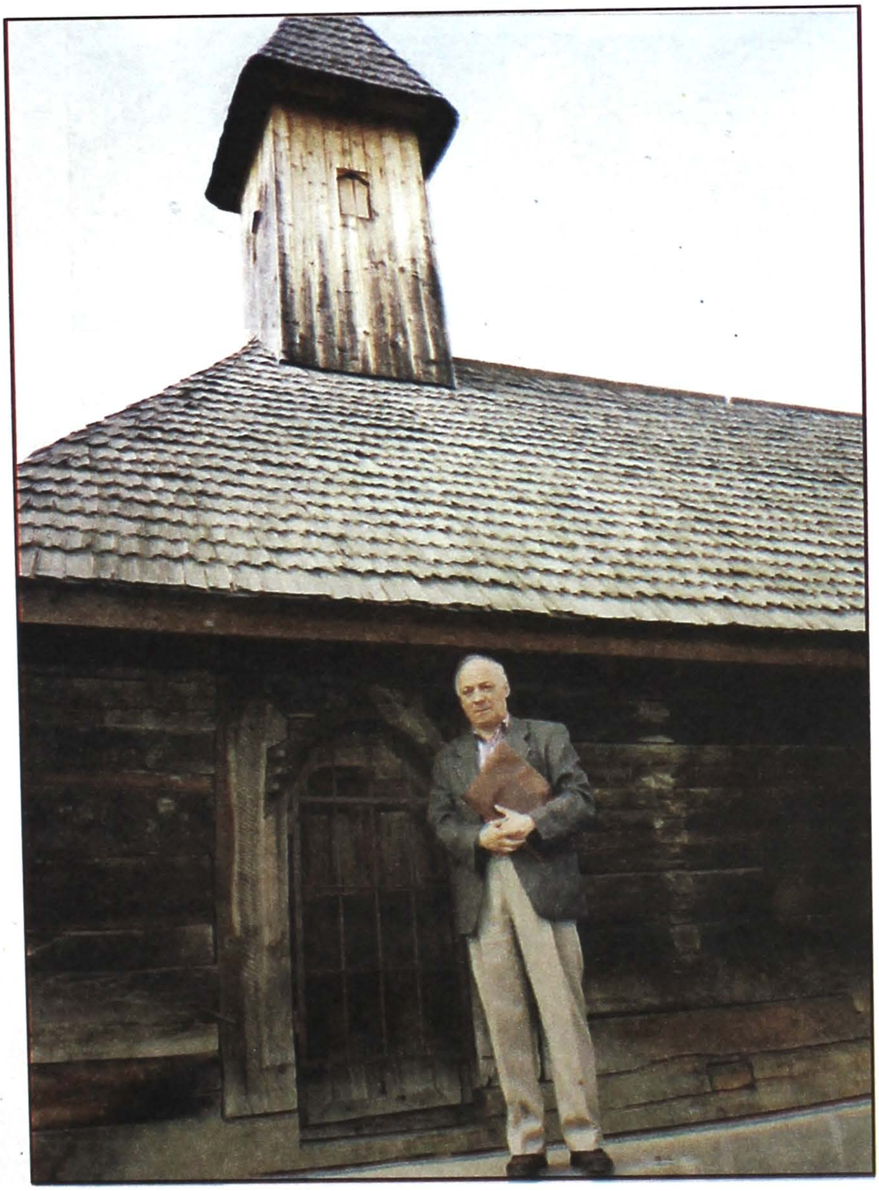

b

Păcureni. Biserica „Sfinții Arhangheli".
a - Plan; b - Intrarea, cadru general.

https://biblioteca-digitala.ro

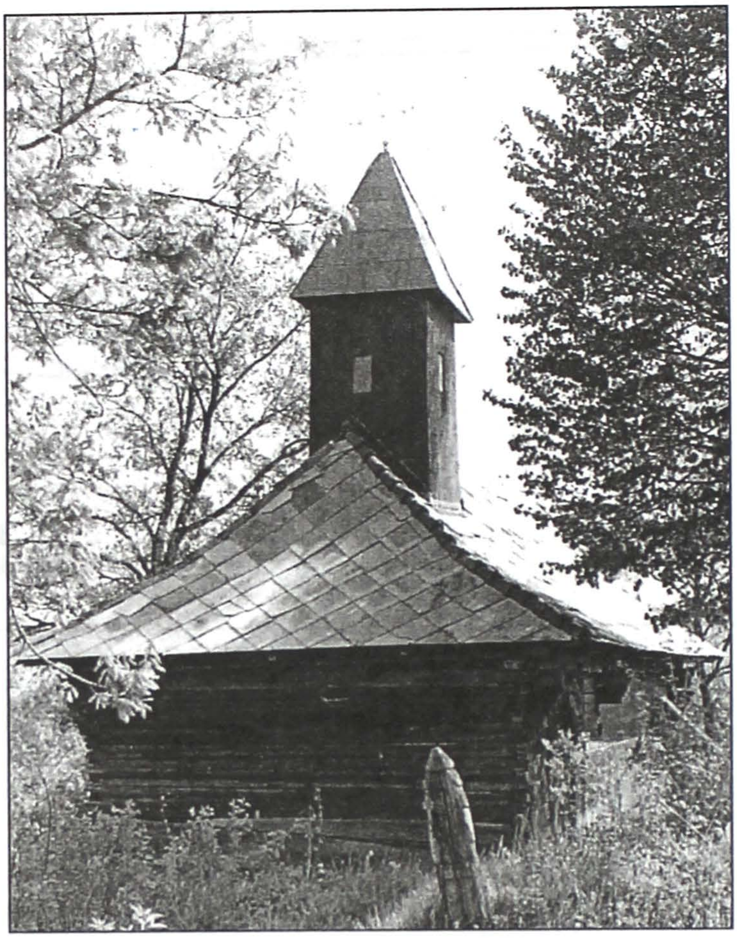

a

b

Păcureni. Biserica „Sfinții Arhangheli”, înainte de renovare.
a - Vedere vest a pronaosului; b - Vedere sud-est a absidei.

https://biblioteca-digitala.ro

a

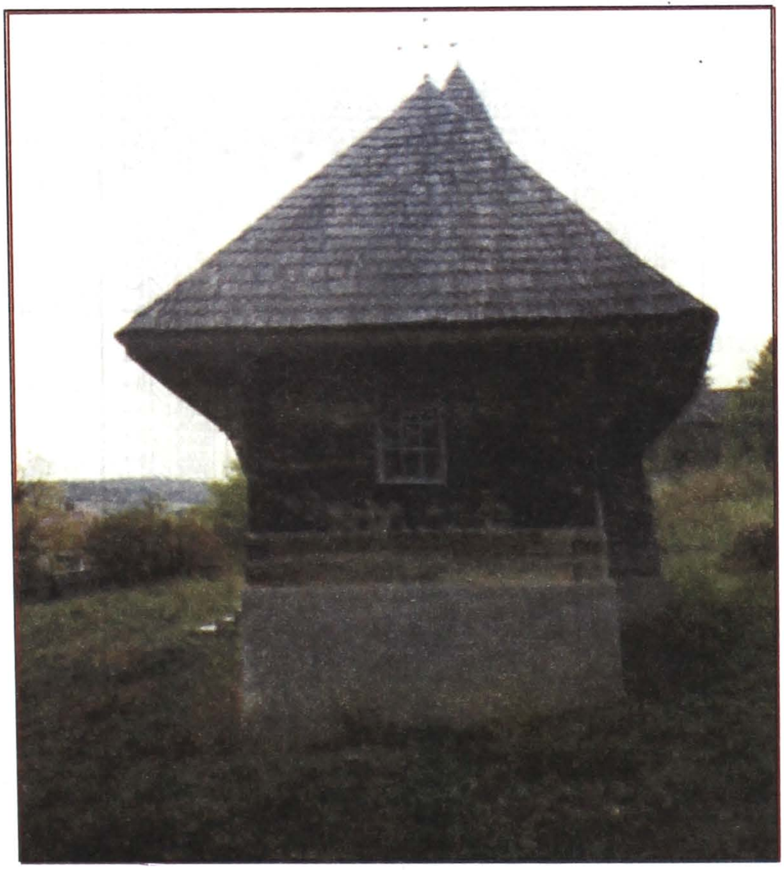

b

Păcureni. Biserica „Sfinții Arhangheli".
a - Vedere nord-est; b - Vedere sud a absidei.

https://biblioteca-digitala.ro

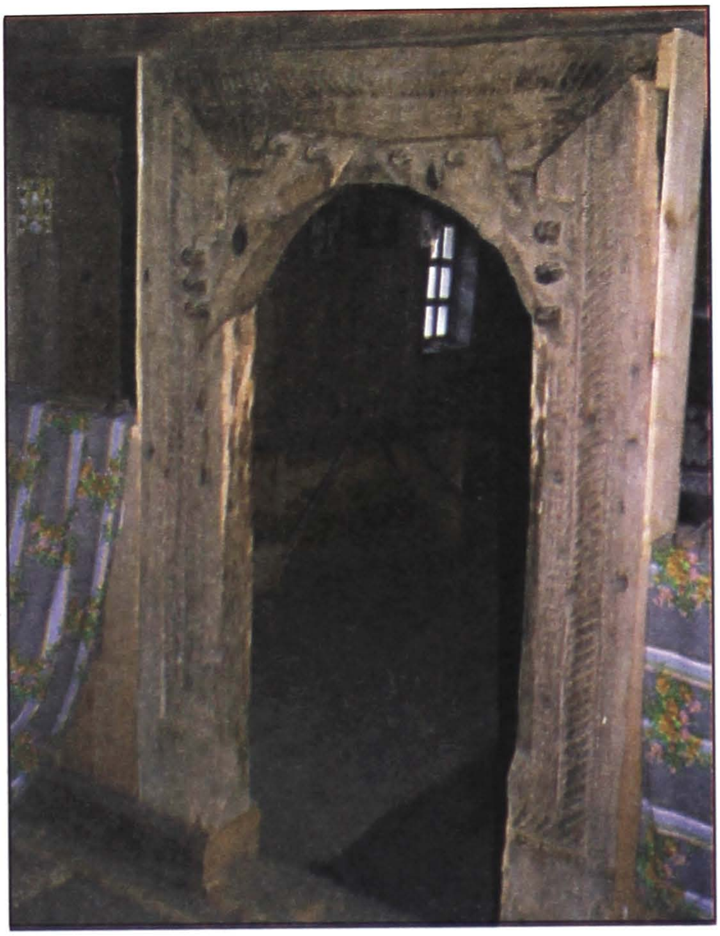

a

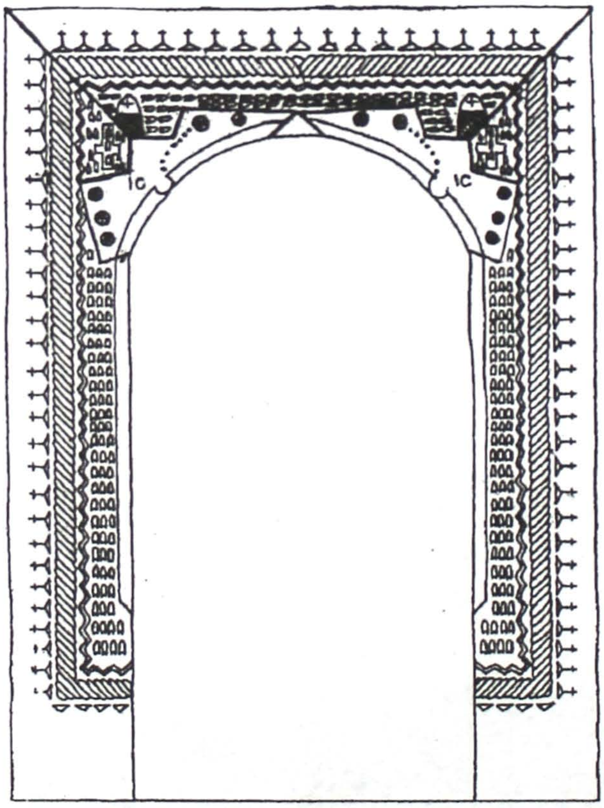

b

Păcureni. Biserica „Sfinţii Arhangheli”. Intrarea în naos
a - Starea actuală; b - Ancadramentul intrării după Ioana Cristache-Panait.

https://biblioteca-digitala.ro

VIII.

BISERICI DE PLAN DREPTUNGHIULAR CU ABSIDA PĂTRATĂ, CU PEREȚII LATERALI, DECROȘATĂ

1. Biserica de lemn „SFÂNTU VASILE CEL MARE” din Grindeni

Situat la marginea județului Mureş, pe valea pârâului Grindeni, afluent dreapta al râului Mureş, satul Grindeni face parte dintre localitățile componente ale comunei Chețani. Grind-Cristur cum era denumită anterior localitatea, în ungureşte Gerendkeresztúr, face parte din localitățile amintite documentar încă din secolul al XIII-lea. În anul 1289 un document aminteşte de **terra Keresztur habitatoribus carens,** în anul 1332 este menționat preotul din localitate: **sacerdos de Sancta Cruce,** în anul 1339 localitatea este definită ca **villa Kerezthur,** în anii 1587-1589 sub forma **Gerend-kerezthur,** în anul 1661 - **Gerend-Keresztur,** în anul 1733 simplu, **Keresztúr,** în anul 1750 - **Krisztur,** iar în anul 1854 - **Gerend-Keresztúr, Grind-Cristur.**[1]

Încă cu secole în urmă, Grindeni era o localitate destul de mare, cu numeroşi locuitori români, de ambele confesiuni. Conscripția lui Clain din anul 1733 consemnează existența a 30 familii de uniți,[2] deci 150 suflete, având biserică, iar ca preot pe popa Crăciun (Kracsun), fără a se menționa şi existența ortodocşilor, care desigur ar fi ridicat procentul populației româneşti. Puțin mai târziu, conscripția vicarului episcopesc Petru Pavel Aaron din anul 1750 înregistrează 340 suflete, care aveau un preot şi în folosință biserica,[3] ca doar la puțin peste zece ani, conscripția din anii 1760-1762 să consemneze următoarea stare: cei doi preoți uniți din localitate nu aveau nici un credincios şi nici biserică, pe când ortodocşii constituiau 74 familii (375 suflete), fără a avea preot, însă stăpâneau biserica de lemn.[4] În anul 1805 sunt recenzate 115 familii de ortodocşi,[5] însă curând o parte din aceştia trec la confesiunea greco-catolică. La o jumătate de veac distanță, cu ocazia recensământului efectuat în anul 1857, localitatea Grindeni poate fi considerată cea mai mare dintre actualele componente ale comunei Chețani având un număr de 255 case cu 261 locuințe şi 1278 locuitori, în comparație cu Chețani (152 – 171 – 748), sau Hădăreni (133 – 145 – 627). Cât priveşte structura populației după religie, cei 1278 locuitori ai Grindenului erau constituiți din 321 ortodocşi, 360 greco-catolici, 97 romano-catolici, 496 reformați şi 4 izraeliți. Deci românii constituiau circa 54% din totalul populației din localitate.[6]

La cumpăna secolelor XIX - XX-lea, **Şematismul jubiliar** prezintă aproximativ aceaşi structură a populației din Grindeni, fiind înregistrați 362 uniți, 337 ortodocşi, deci 699 români, 53 romano-catolici, 463 reformați şi 11 izraeliți.[7] Tot **Şematismul** din 1900 atestă existența bisericii: *„Bis. de lemn din an. 1840 în onoarea Marelui Vasile”.*[8] Ultima sursă documentară la care apelăm este recensământul din anul 1910,[9] care ne oglindeşte structura demografică a localității la începutul secolului. Destul de însemnată, localitatea avea 292 case şi 1341 locuitori, care după limba maternă formau 751 români, 543 maghiari, 5 germani şi 42 alții, iar după religie, 350 ortodocşi, 405 greco-catolici, 52 romano-catolici, 518 reformați, 11 unitarieni şi 5 izraeliți.

Sunt deci puține mărturii scrise despre biserica de lemn din Grindeni. Însemnarea din Şematism vine şi precizează că edificiul, cu hramul „Sf. Vasile cel Mare” a fost edificat în anul 1840. Din istoricul parohiei înțelegem că biserica este luată în evidență sub hramul de „Sf. Ioan Botezătorul”, însă denumirea din **Şematism** a fost luată în considerare, şi ca urmare trecută în literatura de specialitate. Asemenea legendelor întemeierii altor lăcaşuri de cult de lemn, biserica din Grindeni a fost adusă din altă localitate, anume de la Cuci. Anul 1840 constituie deci data când biserica a fost adusă de la Cuci, unde, presupunem, a purtat hramul „Sf. Ioan Botezătorul”. Aici, la Cuci, curând după anul 1733 este

https://biblioteca-digitala.ro

reconstruită o altă biserică de lemn, actuala, ce poartă hramul „Arhanghelul Mihail.[9] Comparând data indicată cu sistemul constructiv al bisericii, dimensiunile pereților ca și tipologia planului, putem considera lăcașul, fără să greșim, ca provenind din perioada cuprinsă între ultima parte a secolului al XVII-lea și începutul secolului următor. De la vechea biserică adusă de la Cuci, probabil provine *„un potir de cositor, datat 1713".*[10]

Biserica înscrie obișnuita formă de navă dreptunghiulară, care la capătul estic are situată absida, decroșată, de formă pătrată, de această dată având laturile paralele, față de forma trapezoidală întâlnită la edificiul din învecinata localitate, Chețani. Diversele intervenții ulterioare au modificat substanțial aspectul bisericii. Inițial nava bisericii înscria dimensiuni destul de modeste, de numai 10,50m x 4,50 m, dar după reamplasarea la Grindeni, edificiului i se aduc ample modificări, prin prelungirea spre vest, cu adăugarea pridvorului închis, în care s-a montat și scara ce conduce la clopotnița situată deasupra. Tot cu acest prilej ferestrele bisericii sunt mărite, îndeosebi în înălțime, accentuată de forma semicirculară în care acestea se încheie, dobândind o mărime ce distonează în suprafața pereților, ele pornind cu puțin mai sus de nivelul pardoselii, și ajungând aproape sub streșini. La această nepotrivire de forme mai contribuie și ancadramentele ferestrelor, cu o lățime apreciabilă, accentuând și mai mult forma acestora. Prin tencuirea pereților, au dispărut formele și decorațiile inițial avute, din care nu puteau lipsi brâul în formă de frânghie, cum are biserica din Cuci, dar și montanții sculptați a intrărilor, biserica primind o formă austeră. S-au păstrat consolele de la încheietura bârnelor superioare, în sensul că nu au fost retezate, dar și au fost oarecum astupate, retragerile primind o formă concavă. De altfel prin tencuire înfățișarea pereților de lemn a avut de suferit, ei fiind pregătiți în prealabil pentru asigurarea aderenței mortarului, presupunând o serie de intervenții. Din punct de vedere al conservării tencuirea devine un procedeu discutabil, întrucât stratul de tencuială asigură o protecție împotriva atacului xilofag, dar totodată prin împiedecarea respirației lemnului, întreține un mediu prielnic dezvoltării și acțiunii fungilor, Acoperișurile interioare formează câte o boltă semicilindrică, pentru navă și absidă, ultima, în partea de est, fiind intersectată de un timpan ce se sprijină direct pe peretele respectiv.

Deasupra acoperișului înalt, în pante repezi, în dreptul capătului de vest, se înalță clopotnița, ulterior realizată, scundă și acoperită cu un coif ascuțit, pe bază pătrată. Cu trecerea timpului, învelitoarea din șiță a început să se degradeze, timp îndelungat nefiind reparată, cauzând deteriorarea acoperișului, a bolții semicilindrice a navei și a altarului, firesc, cauzând și degradarea picturii interioare. După anul 1990 sunt efectuate unele lucrări de reparare a bisericii, îndeosebi a acoperișului, păstrându-se forma, dar neinspirată, i s-a aplicat învelitoare de tablă, deloc potrivită unui edificiu de cult din lemn.

Un panou de lemn prins de proscomidie este purtătorul pisaniei ce menționează data realizării picturii interioare: *„ ... la anul 1848 s-au zugrăvit această sfântă biserică și s-au plătit de tot satul, fiind paroh... Șarlea Ștefan zugrav de la Feisa".*[12] Din inventarul iconografiei realizată de meșterul de la Feisa (ulterior pictura a fost repictată), au mai rămas câteva scene ce dezvăluie meșteșugul pictorului. În pronaos sunt pictate mucenițe, precum și scena, de pe latura de vest, ce reprezintă *„moartea care mănâncă pe tot omul păcătos"*, în care , fără să aibă vre-o intenție, autorul prezintă *„o izbutită întruchipare a lui Don Quijote, în armură medievală".*[13]

Cele mai multe scene se află în naos. Pe bolta acestuia pictorul a realizat medalioane ce prezintă Evangheliști, flancând o suită de scene din ciclul vieții lui Iisus Hristos, dintre care mai pot fi deslușite: „Cina cea de taină", „Sărutul lui Iuda", „Judecata lui Hristos", „Plata lui Iuda". Partea inferioară, de naștere a bolții, cuprinde panouri dreptunghiulare, delimitate de benzi colorate, între care întâlnim și funia, ce cuprind scene cu viețile sfinților. Dintre scenele aflate în absidă remarcăm „Sf. Troiță" care este datată la 1848, „Maica Domnului cu Pruncul", așezată pe un tron al cărui picior reprezintă capete de grifon, flancată de doi sfinți, scena „Jertfa lui Avram", „Viziunea Sf. Petru" precum și alte scene și

https://biblioteca-digitala.ro

cete de îngeri. Podoabele iconostasului cu frizele praznicelor şi Apostolilor precum şi uşile împărăteşti sunt creaţia aceluiaşi Şarlea Ştefan.

NOTE:

1. SUCIU, C., **DILT, I**, p. 271.
2. **Clain, 1733,** p. 185.
3. **Aaron, 1750,** p.277.
4. **Buccow, 1760-1762,** p. 640.
5. V. VOILEANU, **Contribuţiune,** p.44.
6. **Recensământ, 1854,** p. 368-369.
7. **Şematism, 1900,** p. 388.
8. **Ibidem,.**
9. Ioana CRISTACHE-PANAIT, **Biserici de lemn,** p. 203.
10. **Ibidem,** p. 187.
11. **Ibidem.**
12. **Ibidem,** p. 188.

SUMMARY

THE WOODEN CHURCH OF „ST. BASIL THE GREAT" FROM GRINDENI

The community of Grindeni is now part of village Cheţani and has preserved a wooden church dedicated to „St. Basil the Great" formerly known in the parish historiy as The Church of St. John the Baptizer.

The church was brought over from village Cuci in 1840, probably under the former dedication for St. John the Baptizer, as supported by a tin grail dated 1713.

The church has a customary, rectangular shape, with a hooked apse with parallel sides, quite unique in the county. At the same time with the placement of the church in Grindeni, several changes were made, such as the addition of the porch, the enlargement of the windows and the plastering of walls.

https://biblioteca-digitala.ro

Între fruntariile judeţului Mureş doar exemplarul de la Grindeni aparţine tipului cu absida pătrată, decroşată, cu laturile paralele. Pe Valea Mureşului Superior, această formă de plan o mai întâlnim doar la Moglăneşti-Topliţa, ceea ce înseamnă că acest tip n-a proliferat, meşterii anonimi preferând alte tipuri, mai evoluate. Privitor la relaţia acestui tip de plan cu absida pătrată, decroşată, cu cel arhaic ce-şi are obârşia în casa ţărănească precum şi afinităţile acestuia cu creaţiile populare din celelalte ţinuturi din ţară, pe toate acestea le-am tratat în capitolul anterior. Prin noua s-a înfăţişare el diferă de locuinţa profană şi „ *se pare că a jucat un rol important la construirea bisericii-sală de piatră din faza de formare a artei feudale nu numai la noi, ci şi în celelalte ţări ale Europei centrale*". [1]

Dacă în Transilvania acest tip de plan apare destul de frecvent, în Ţara Românească este mai puţin întâlnit, fiind considerat aproape o raritate. Exemplarul cel mai bine păstrat este cel din Ştefăneşti – Vâlcea, adus „*de pe dealurile Orleştilor la începutul veacului trecut*" (sec. XIX-lea), la care adăugăm cele de la Izvoru-Beseneşti, ridicată la 1740, şi Costeşti – Argeş, provenită din 1773. [2] Dacă la unii autori cele două forme de absidă pătrată: cele în care convergenţa pronunţată a lateralelor înscrie absidei forma de trapez isoscel şi cele cu laturile de miazăzi şi miazănoapte paralele, au fost cuprinse în aceeaşi categorie, Grigore Ionescu le separă, astfel monumentul de la Grindeni se situează în poziţia 2. 1. 2.

NOTE:

1. V. VĂTĂŞIANU, **Contribuţie tipologie,** p. 29.
2. A. PĂNOIU., **op. cit.,** p. 138.
3. G. IONESCU., **Tipologii,** p. 31.

https://biblioteca-digitala.ro

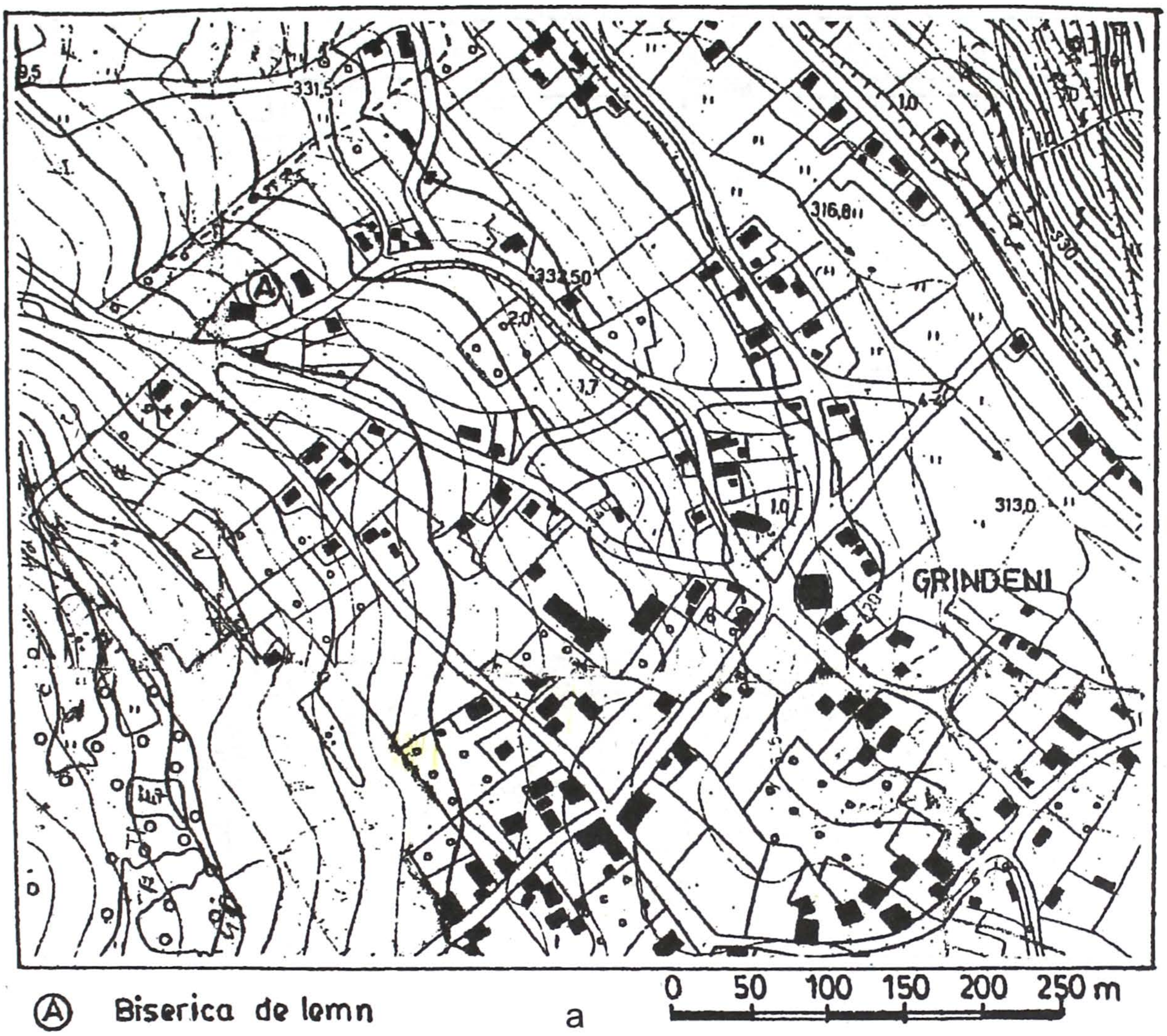

a

b

Grindeni. Biserica „Sfântu Vasile cel Mare”.
a - Încadrare în zonă; b - Aşezarea în sit.

https://biblioteca-digitala.ro

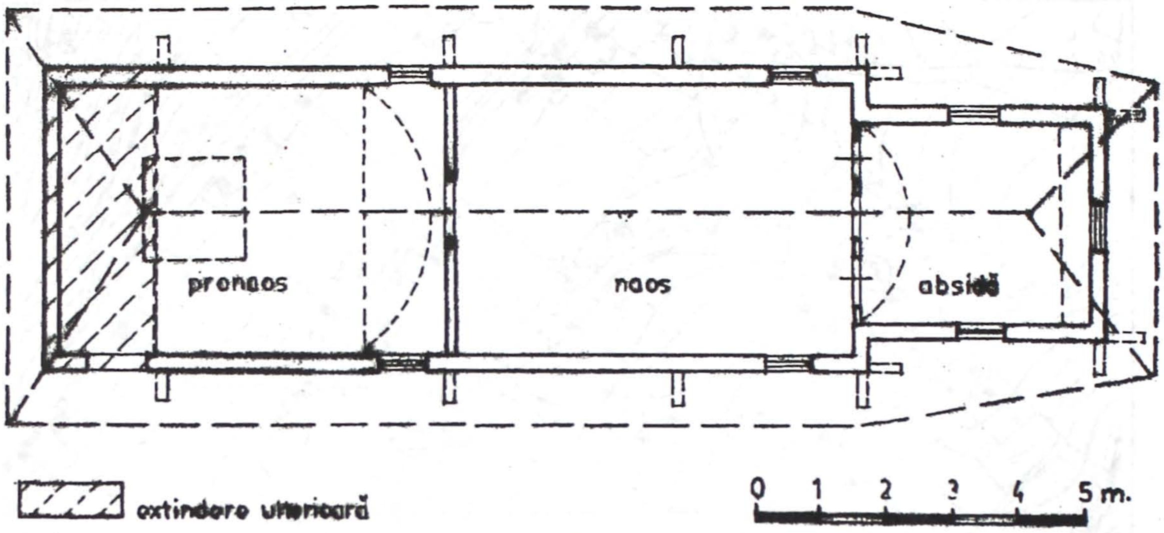

a

b

Grindeni. Biserica „Sfântu Vasile cel Mare”.
a - Plan parter; b - Vedere vest cu pronaosul.

https://biblioteca-digitala.ro

a

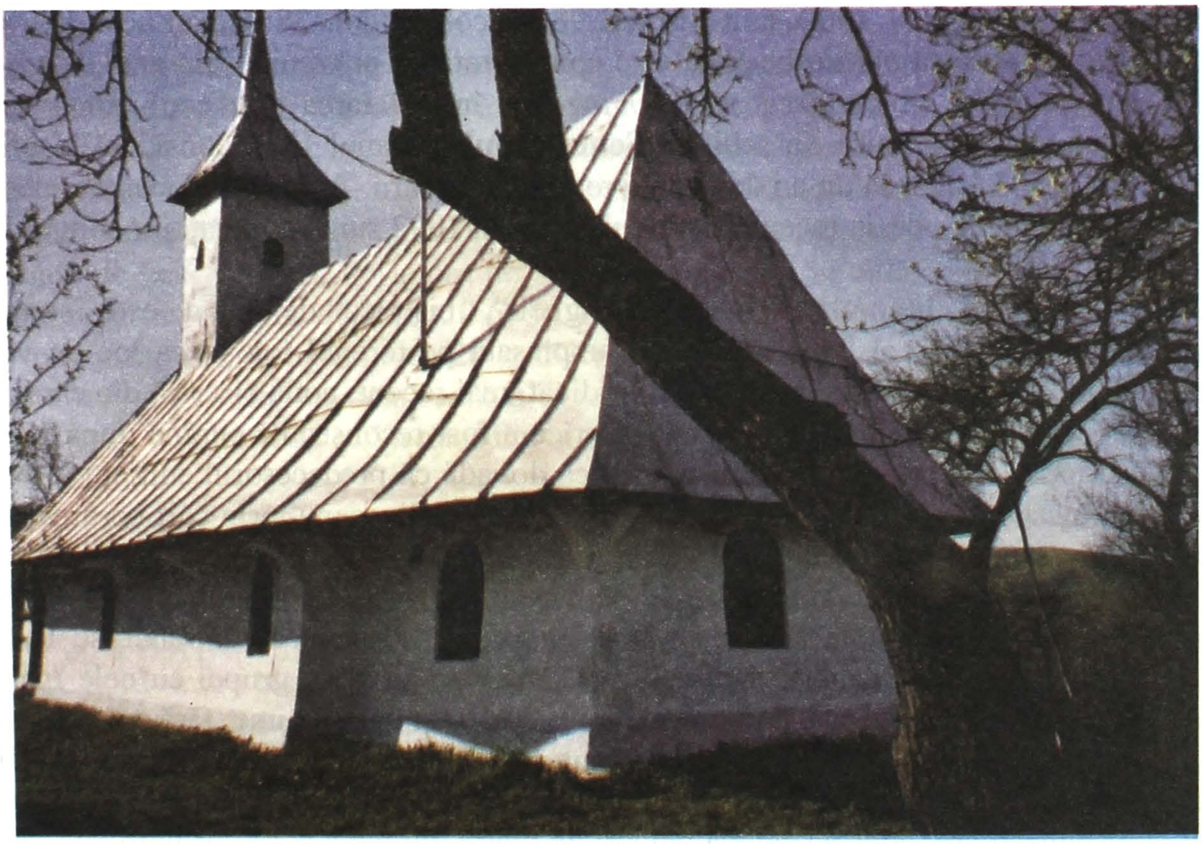

b

Grindeni. Biserica „Sfântu Vasile cel Mare".
a - Vedere sud-vest; b - Vedere sud-est.

https://biblioteca-digitala.ro

IX.

BISERICI DE PLAN DREPTUNGHIULAR CU ABSIDA, DECROŞATĂ, ÎN PATRU LATURI ŞI CU UNGHI ÎN AXĂ, PRIN PEREŢI PARALELI

1. Biserica de lemn „SFINŢII ARHANGHELI" din Cuci

Documentar localitatea Cuci (Cuciu) este atestată doar în anul 1410: **Kuthyfalua olim Vyfalu, Kuthyfolwa**, adică o localitate mai nouă, denumirea acesteia fiind păstrată de-a lungul veacurilor: cca. 1467 - **poss. Kwch,** 1587-1589 – **Kwttyffalwa,** 1630 – **Kuttyfalva,** 1701 – **Kuttyfalva,** 1733 – **Kucs,** 1760-1762 – **Kutyfalva,** 1850 – **Kutsu,** 1854 - **Kutyfalva, Cuciu.**[1]

Date sigure în legătură cu ctitorirea bisericii de lemn din Cuci nu am reuşit să depistăm. Inscripţia de pe primez: *„Ano 1834 Aug.21"* se referă la anul când pictura a fost realizată, deoarece biserica apare ca existentă în anii 1760-1762. Încă în anul 1733, conscripţia lui Inocenţiu Micu Clain înregistrează 24 familii de uniţi,[2] adică 120 suflete. Statistica vicarului episcopesc Petru Pavel Aron din anul 1750, este la fel de lacunară, dând pentru Cuci un număr de 250 uniţi, fără alte amănunte.[3] În schimb conscripţia din anii 1760-1762 iniţiată de Buccow înregistrează 32 familii de ortodocşi, care însă nu aveau preot şi nici biserica, în schimb cele două familii de uniţi, sprijinite de autorităţi, aveau preot şi în folosinţă biserica.[4] Date mai complecte ne oferă recensământul din anul 1857. Ca localitate de mărime medie, Cuciul are un număr de 99 case, cu 130 locuinţe şi 562 locuitori, pe confesiuni fiind 1 ortodox, 118 greco-catolici (deci românii erau în număr de 119 suflete), 38 romano-catolici, 390 reformaţi, 1 luteran 14 izraeliţi.[5] Încheiem scurta prezentare istorică cu Şematismele din anii 1900 şi 1932. În anul 1900 sunt înscrişi 98 greco-catolici, 38 romano-catolici şi 435 reformaţi.[6] Tot cu această ocazie biserica este considerată ca provenind din anul 1815: *„Bis. De lemn din an 1815, în onoarea ss. Archangeli"*, însă datarea este confundată cu anul convertirii locuitorilor la unire. În schimb, **Şematismul** din anul 1932 consideră biserica ca ridicată în anul 1833,[7] doar la un an de la data realizării picturii. A rămas o localitate destul de însemnată, deoarece cu ocazia recensământului din anul 1992 sunt recenzaţi un număr de 917 locuitori.[8]

Purtând hramul „Sfinţii Arhangheli", biserica de lemn este situată în apropierea centrului civic al localităţii, fiind amplasată pe terenul folosit ca loc de veci de comunitatea ortodoxă, în a cărei apropiere s-a ridicat, mai recent, noua biserică din cărămidă.

După Ioana Cristache-Panait biserica a fost reconstruită curând după 1733, an în care conscripţia lui Clain nu o înregistrează, ca dovadă că predecesorul edificiu a fost atât de deteriorat, încât necesita înlocuirea. În schimb Eugenia Greceanu, prin coroborarea datelor istorice apreciază: *„cu tipul arhaic al planului şi cu elementele decorative ale faţadelor, putem data această biserică ante 1723"*.[9] Icoanele provenite din anii 1753 şi 1754 ne îndeamnă să presupunem că la acea dată biserica era construită, ea păstrându-se la forma iniţială până în anul 1981, când a fost renovată. Biserica aparţine grupei cu cele mai mici edificii de cult. Cu o lungime totală puţin mai mult de 10,0 m şi o lăţime, fără pridvor, de cca 4,0 m, la care adăugându-i decorul exterior, îi putem coborî începutul în secolul al XVII-lea. Până la renovarea din anul 1981, biserica s-a menţinut în elevaţie, dar datorită lipsei unei fundaţii corespunzătoare, doar pe câteva blocuri de piatră, cu talpa pereţilor putrezită, aşezată aproape direct pe pământ, s-a produs denivelarea bârnelor edificiului cu câţiva centimetrii. Semne de instabilitate prezenta şi şarpanta, complet deteriorată, fiind în pericol de prăbuşire, iar şindrilele putrezite au fost acoperite cu carton asfaltat, pentru a mai stopa infiltrarea apei pluviale în interior, datorită căreia pictura interioară a avut mult de suferit.

https://biblioteca-digitala.ro

O restaurare a bisericii era solicitată încă înainte de anul 1980. Prin grija autorităților publica județene, în anul 1980, se ia măsura renovării monumentului, pentru o primă etapă întocmindu-se proiectul de renovare de către ing. Nagy Gheorghe. Lucrările prevăzute, menite pentru consolidarea şi păstrarea în condiții corespunzătoare a bisericii, constau din: realizarea unei fundații de piatră în mortar de ciment; izolații hidrofuge; revizuirea bârnelor pereților şi aducerea lor în poziția firească; repararea şi consolidarea elementelor de la şarpantă şi turn; revizuirea tăvănuelii bolții; refacerea duşumelei de brad; revizuirea tâmplăriei de lemn; realizarea unui trotuar de protecție. Lucrarea este aprobată de Comitetul de Cultură prin Avizul 1267 din 30 martie 1981, acord comunicat Departamentului Cultelor şi Oficiului Județean pentru Patrimoniul Național Mureş. Prin restaurarea efectuată biserica a fost readusă la o înfățişare cât mai apropiată de cea originară, păstrându-se turnul aşezat deasupra pronaosului precum şi pridvorul ulterior adăugat.

Edificiul prezintă o particularitate aparte, mai puțin întâlnită în arhitectura religioasă din zonă şi anume: un plan de formă dreptunghiulară, cu absidă decroşată în patru laturi şi unghi în ax, formă întâlnită doar la bisericile de lemn de la Nadăşa şi Mura Mare, dar şi la Vălenii, cu mențiunea că laturile longitudinale ale absidei nu sunt paralele. Nava dreptunghiulară prezintă mărimi de 9,60 m lungime şi 4,40 m lățime, spațiu care cuprinde pronaosul de 4,0 x 2,0 m şi naosul de 7,0 x 4,0 m. Spre est se află absida în decroşuri de câte 40 cm, cele patru laturi având lungimi egale de câte 1,90 m.

Interiorul bisericii are ca primă încăpere pronaosul, după cum am mai văzut de formă dreptunghiulară, ai cărui pereți din scândură s-au acoperit cu picturi reprezentând scene religioase. Între pronaos şi naos se află situat peretele despărțitor – primezul –, care poartă inscripția menționată mai la început. Spațiul cel mare al naosului are şi el formă dreptunghiulară. Lateral pereții sunt consolidați cu montanți, zugrăviți în dungi cărămizii, negre şi albe, dispuse în diagonală. Partea de est a naosului are iconostasul, ca un ultim element divizor, care are cele trei deschideri spre altar, în mijloc fiind montate uşile împărăteşti, totul încheindu-se cu un arc de triumf semicircular, pictat cu medalioane ce reprezintă sfinți. Absida, ca ultimă încăpere a bisericii, are formă poligonală, la rândul ei având picturi pe pereți şi boltă, dar din nefericire destul de degradate. Remarcăm legătura dintre elementele bârnelor şi ale şarpantei realizată prin cioplituri şi cuie de lemn. Tavanul boltit este realizat din scânduri montate pe cadre de salcâm, cu rol de arce dublouri, aşezate la o distanță de cca. 1,20 m. Pe latura de sud a pronaosului se află intrarea confecționată din lemn de stejar, în mărime de 1,50 x 0,65 m. Inițial interiorul bisericii era iluminat natural doar printr-un singur gol, în mărime de 20 x 25 cm, aflat în partea de nord al naosului şi care era prevăzut cu gratii. Ulterior s-au realizat şi restul ferestrelor, pe latura de vest a pronaosului (50 x 35 cm), pe latura de sud a naosului şi a absidei (30 x 25 cm), unele cu cercevele, altele cu geamuri fixe.

În elevație, interiorul bisericii prezintă o boltă semicilindrică peste navă şi absidă, al cărei plan de naştere e pe ultima cunună a pereților, cea din urmă fiind racordată prin două panouri triunghiulare, curbe, îmbinate în muchie pe axul edificiului. Turnul clopotniță aşezat peste pronaos a fost realizat ceva mai târziu, mai mult ca modă, deoarece în partea de nord-vest a bisericii s-a păstrat turnul, dispus pe două nivele, destinat clopotelor. Cei patru stâlpi ai turnului clopotniță nu se sprijină direct pe sol, ci pe nişte buiandrugi montați în interiorul pronaosului, sistem ce denotă că acesta a fost realizat ulterior. Ca particularitate a acestui turn este faptul că stâlpii nu sunt perfect verticali, ei formând un trunchi de piramidă pătrată, a cărui secțiune se micşorează uşor spre partea superioară a turnului. Inițial turnul situat deasupra bisericii era cu mult mai scund, aproape înecat în coama acoperişului, dar, cu prilejul restaurării, a fost înlocuit cu altul mai înalt, care a păstrat structura înclinată, fără a mai reprimii foişorul deschis pe toate laturile. Pe latura de sud a bisericii se află prispa, realizată ceva mai târziu, fără a avea valoare artistică ci doar funcțională, ai cărei stâlpi sunt

https://biblioteca-digitala.ro

împodobiţi cu crestături. Realizată prin prelungirea căpriorilor, prispa a dat învelitorii bisericii o formă asimetrică, nu lipsită de un farmec aparte.

Remarcabile erau elementele decorative ale pereţilor, formate din console cioplite în retrageri succesive, cu terminaţii în formă de capete de cai, dar şi capetele celorlalte bârne care sunt prelungite. Mai jos, pe cea de a treia bârnă orizontală, meşterul anonim a montat un brâu, puternic profilat, în formă de frânghie, formă întâlnită la vechile portaluri ale bisericilor de lemn româneşti.

În partea de nord-vest a bisericii se află clopotniţa pe două nivele, fiecare nivel având câte un parapet de cca. 1,0 m înălţime şi deschideri pe toate laturile. Turnul este de secţiune pătrată şi se sprijină pe patru stâlpi înfipţi în pământ, ce se încheie cu acoperişul învelit cu şindrilă în patru ape.

Din cauza învelitorii de şiţă distrusă prin acţiunea timpului, pictura interioară a bisericii a suferit serioase degradări, însă urmele chenarelor, tabloul iconografic rămas, ca: „Sacrificiul lui Avram", „Adam şi Eva" sau excepţionala reprezentare a mucenicului „Cristofor" cu cap de oaie, ca şi friza Apostolilor de pe tâmplă ne conduce la meşterul zugrav de la Feisa. Coloritul frescelor este foarte vioi şi frumos, în culori deschise de alb, verde, galben, roşu, negru şi albastru, având o tonalitate generală în albastru. Pictura a fost realizată direct pe bârne şi scândură, însă în dreptul rosturilor priceputul meşter zugrav a lipit panglici de pânză, asigurând o suprafaţă plană. Din pisanie au rămas lizibile doar câteva nume ale ctitorilor: Gurghia Toader, căruia i se datora şi *„podul pre Mureş al Cuciului"*, Moldovean Pavel, cel care a suportat împodobirea tâmplei, ca şi cel al zugravului anonim, despre care aflăm că este *„... de la Feisa"*. În inventarul bisericii se mai găsesc câteva icoane vechi. Remarcabile sunt cele patru icoane de la mijlocul secolului al XVIII-lea ce împodobeau vechiul fruntariu, opera a doi reputaţi zugravi din Transilvania: „Iisus Hristos Pantocrator" (1753), cu nimbul decorat cu flori şi butoni dispuşi în rozetă, şi „Sf.Nicolae", cu busturile lui Iisus şi Mariei, pe ale căror dos se află următoarea însemnare: *„Hristos şi Precista şi cruci sunt date de Julă Dumitru din Petrilaca, la Cuci, 1754"*, creaţia răşinăreanului Iacov, precum şi „Maria cu Pruncul" – „Eleusa" şi aceea de hram, „Arhanghelul Mihail", care, deşi nesemnate, pot fi considerate opera talentatului şi harnicului Toader zugravul.

Cu ocazia restaurării monumentului, s-a avut proasta inspiraţie de a se îmbrăca pereţii exteriori ai bisericii şi turnului cu şiţă, cu scopul de a proteja structura de lemn perisabilă. Cu această ocazie au fost îmbrăcate şi consolele, iar brâul abia se mai zăreşte între acestea, ceea ce ne îndeamnă gândul ca şiţa să fie totuşi înlăturată.

NOTE:

1. Suciu, C., **DILT,** p.182.
2. **Clain, 1733,** p.183.
3. **Aaron, 1750,** p.255.
4. **Buccow, 1760-1762,** p.626.
5. **Recensământ, 1857,** p.376-377.
6. **Şematism, 1900,** p.313.
7. **Şematism, 1932,** p.113.
8. **Recensământ, 1992,** p. 190.
9. Eugenia GRECEANU, **op. cit.,** p.50.

https://biblioteca-digitala.ro

SUMMARY

THE WOODEN CHURCH OF THE „ST. ARCHANGELS" IN CUCI

The church dedicated to the „St. Archangels" in Cuci belongs to the smallest category of worship buildings: its length is a little more over 10 meters and its width is 4 m. It is particular due to a rectangular plan, a hooked four sided and angled axis apse, a type that can be noticed in villages Mura Mare, Nadăşa and Vălenii.

It was built after 1733 but due its peculiarities it can be easily included in the 17th century. Later on, the porch and the spire were added, the latter was more like a fashion because next to the church it had been preserved the two level bell-tower. As detail, there should be remarked the successive regression of consoles and the protuberant cincture under the shape of a rope, characteristic to Romanian folk art.

https://biblioteca-digitala.ro

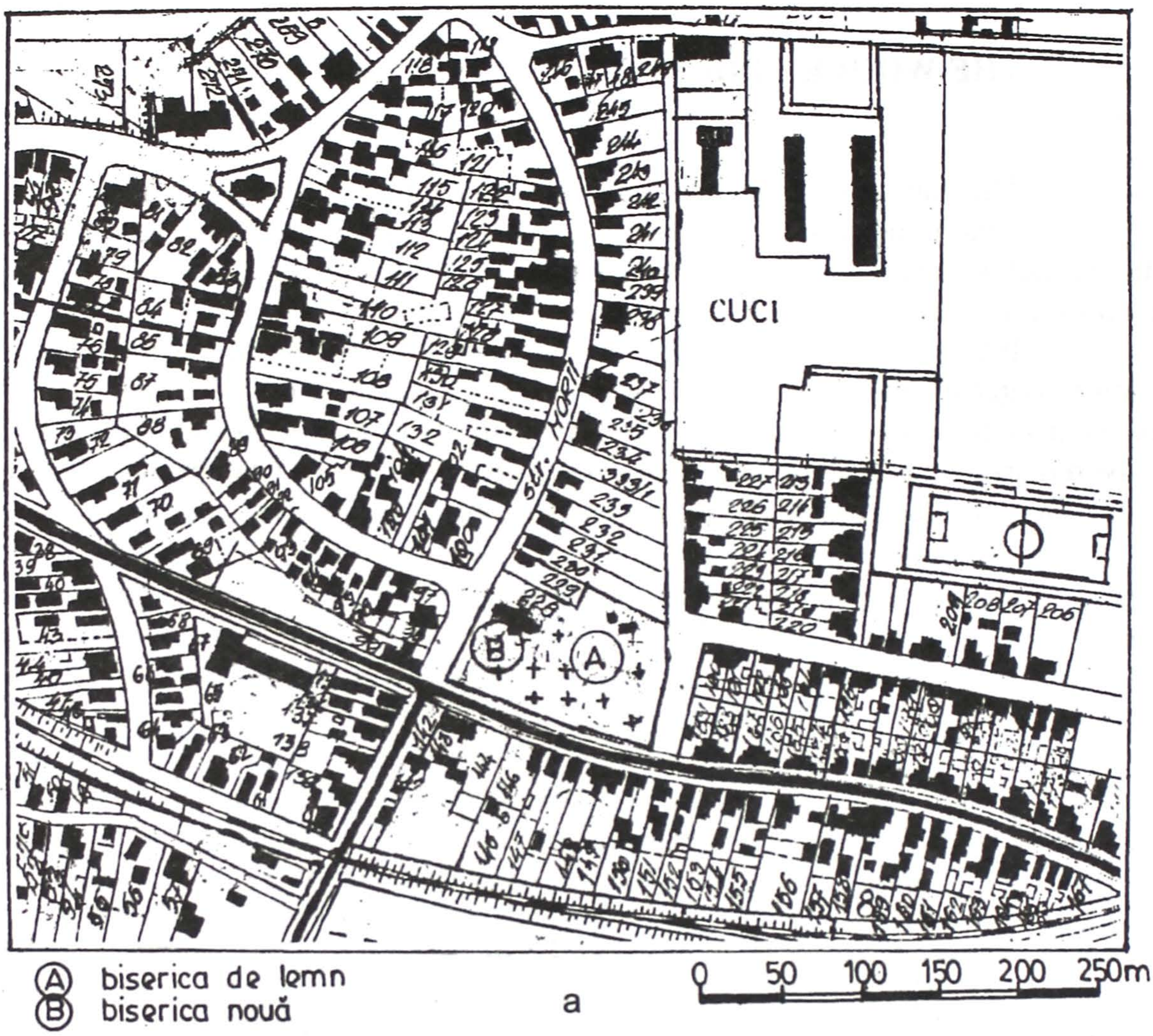

a

b

Cuci. Biserica „Sfinții Arhangheli".
a - Încadrare în zonă; b - Aspect general.

https://biblioteca-digitala.ro

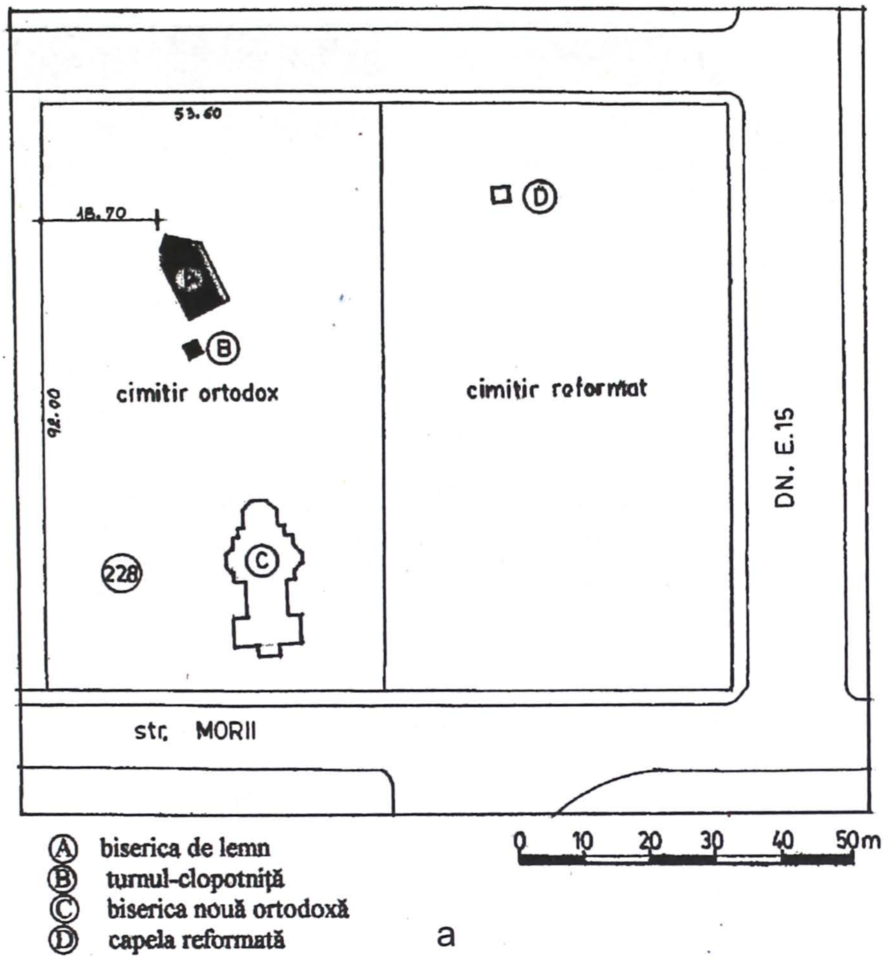

a

b

Cuci. Biserica „Sfinții Arhangheli”.
a - Plan de sitruație; b - Vedere cu turnul-clopotniță şi biserica nouă.

https://biblioteca-digitala.ro

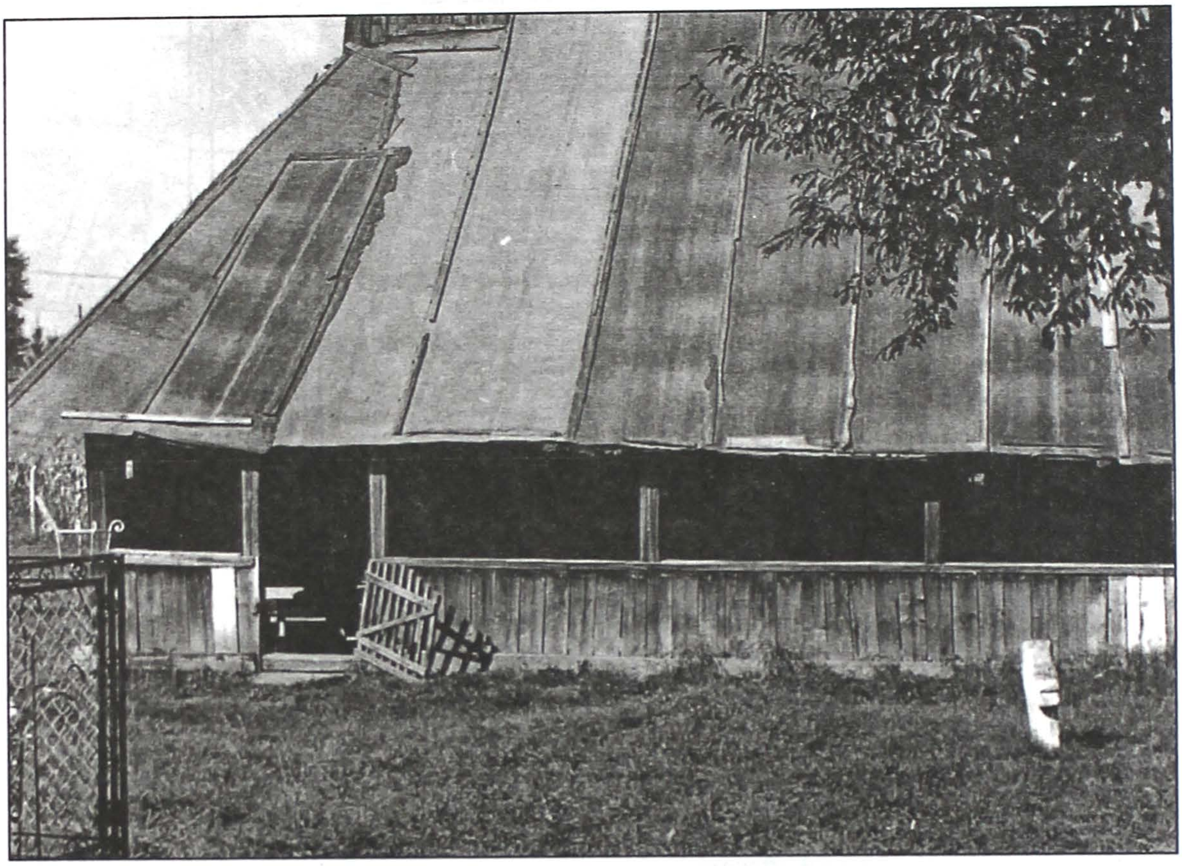

a

b

Cuci. Biserica „Sfinții Arhangheli” înainte de renovare.
a - Vedere sud cu prispa; b - Vedere vest cu clopotnița.

https://biblioteca-digitala.ro

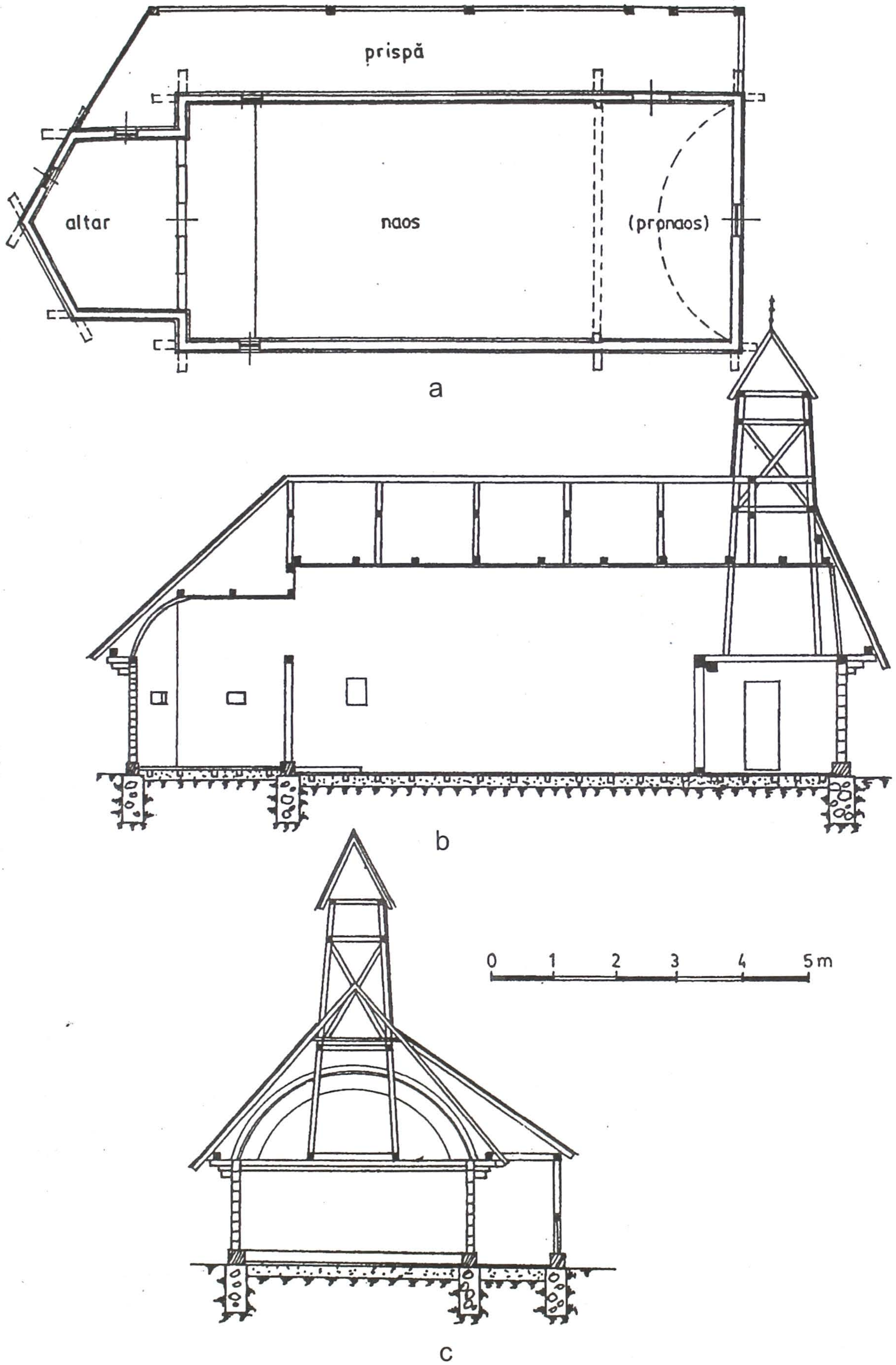

Cuci. Biserica „Sfinții Arhangheli”, după proiectul de renovare.
a - Plan; b - Secțiune longitudinală; c - Secțiune transversală.

https://biblioteca-digitala.ro

a

b

Cuci. Biserica „Sfinții Arhangheli".
a - Veche piatră de mormânt cu biserica nouă; b - Vedere sud.

https://biblioteca-digitala.ro

a

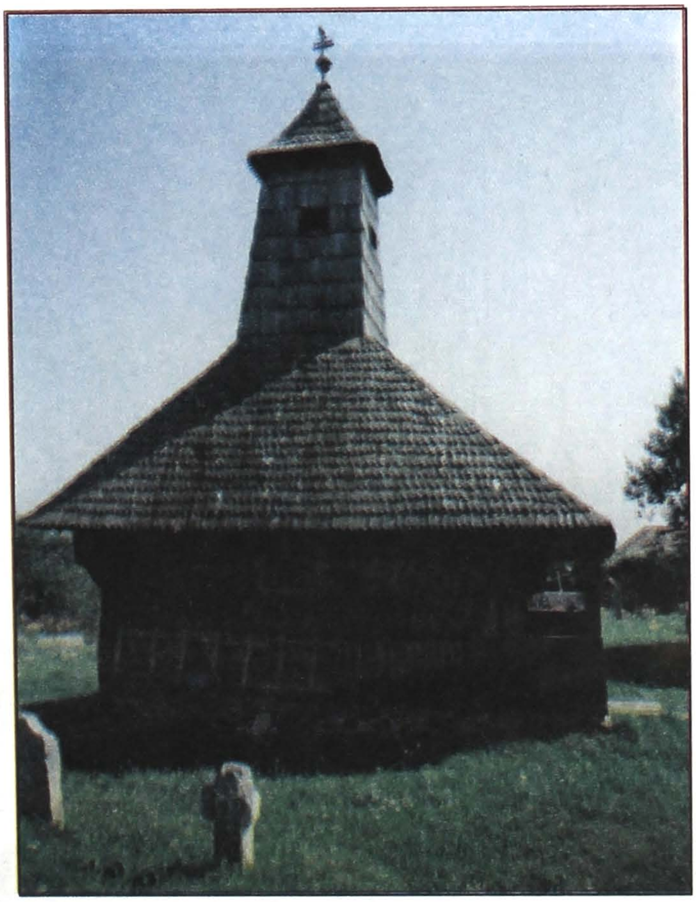

b

Cuci. Biserica „Sfinții Arhangheli".
a - Vedere est cu absida; b - Vedere vest cu pronaosul şi turnul-clopotniță aşezat deasupra.

https://biblioteca-digitala.ro

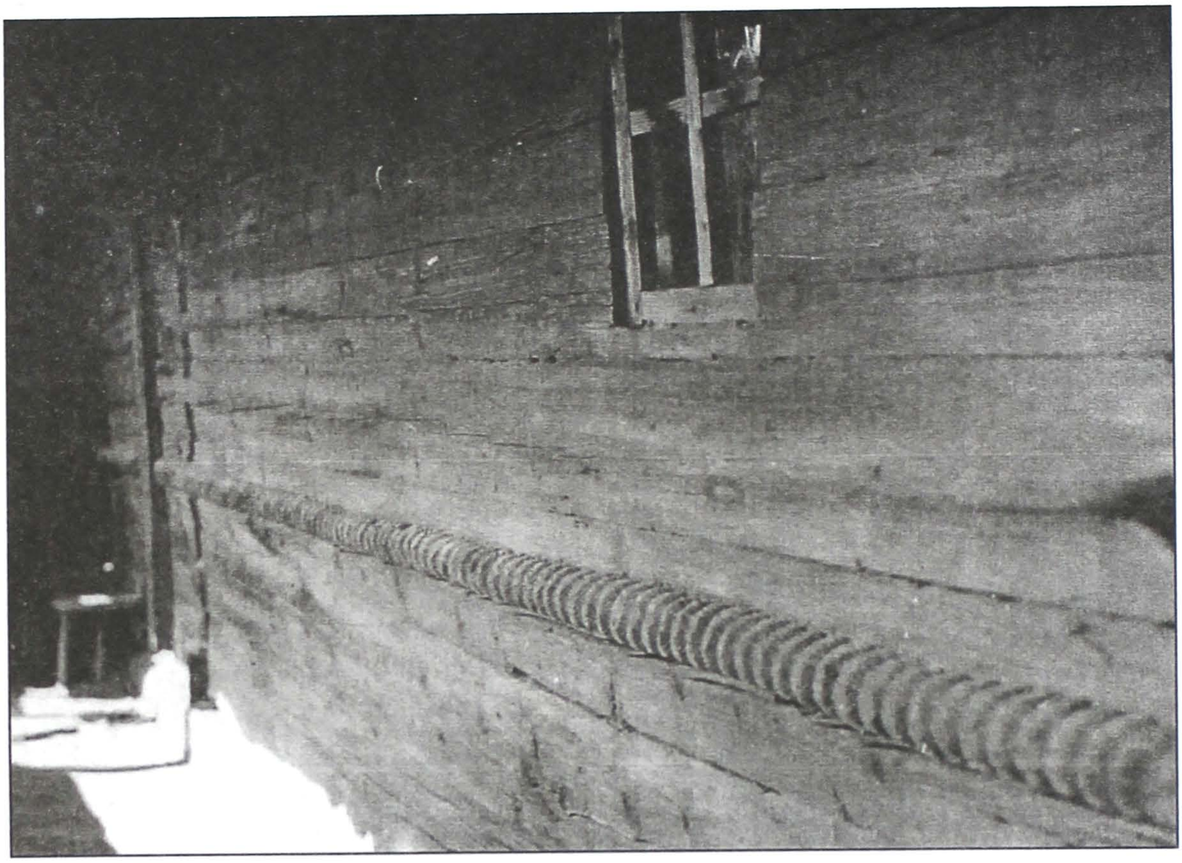

a

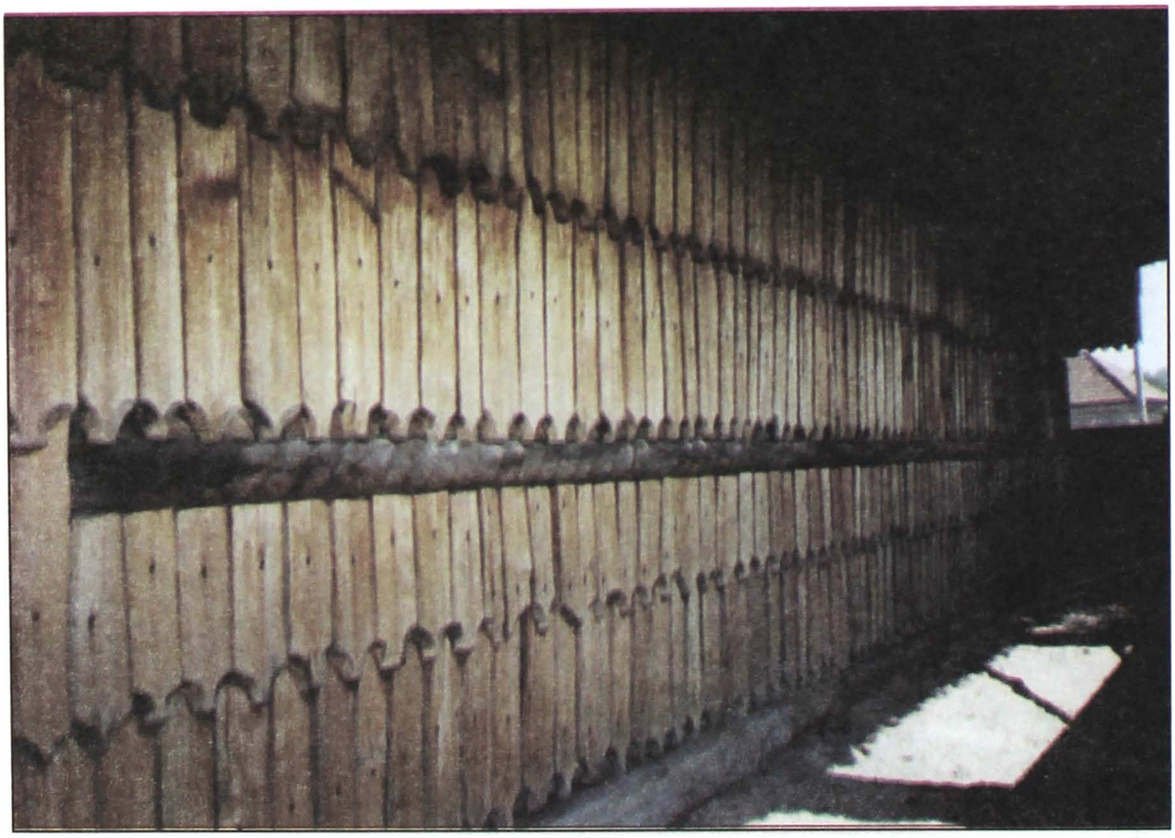

b

Cuci. Biserica „Sfinții Arhangheli”.
a - Brâul profilat înainte de renovarea bisericii;
b - Brâul profilat după renovarea bisericii.

https://biblioteca-digitala.ro

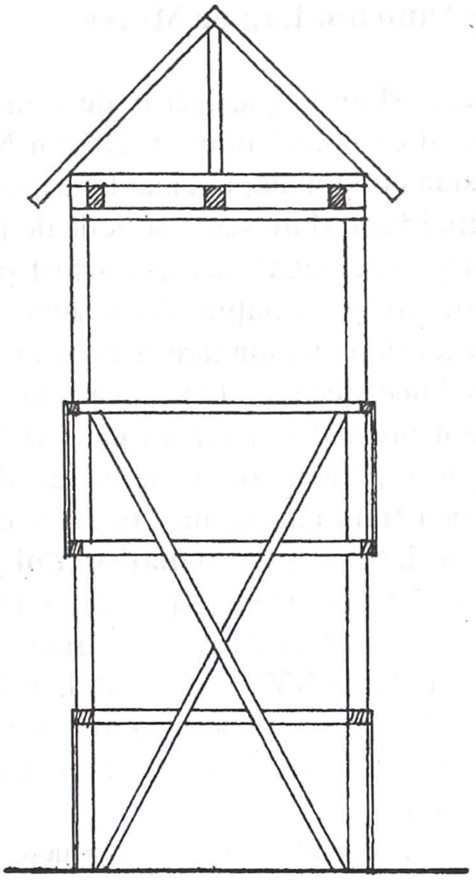

b

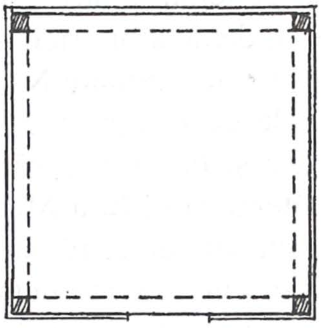

a

c

Cuci. Biserica „Sfinții Arhangheli". Turnul-clopotniță
a - Plan; b - Secțiune; c - Aspect general.

https://biblioteca-digitala.ro

2. Mura Mare. Biserica de lemn din Iara de Mureş

În secolul al XX-lea, satul Mura Mare,[1] aparţinător de comuna Gorneşti, poseda două biserici de lemn, dintre care edificiul ce poartă hramul „Sfântu Nicolae" a fost descris în sub capitolul dedicat bisericilor cu absidă poligonală, în cinci laturi, nedecroşată.

Ca şi biserica „Sfântu Nicolae" din Mura Mare sau bisericile de lemn din Mura Mică, Păcureni, Săcalu de Pădure şi Moişa, timp îndelungat, aceasta a fost omisă din lista monumentelor istorice şi de artă, a cărei istoric are prea puţine documente şi mărturii de epocă. Odinioară, sătenii din Mura Mare vorbeau de o strămutare a bisericii de la Iara de Mureş, eveniment petrecut în urmă cu câteva bune decenii. Din păcate nefiind declarată monument şi fiind prea puţin cunoscută, nu sunt urme documentare care să-i ateste oficial strămutarea. Provenienţa ei de la Iara de Mureş este preluată de unele lucrări de specialitate, mai recent publicate, sub această formulă biserica fiind cunoscută.[2] În orice caz, la Iara de Mureş de mult timp nu mai exista lăcaş de lemn, însă potrivit **Şematismului jubiliar** de la 1900 aici exista o *Bis. de lemn din an. 1790"*.[3] aceasta explicând faptul de ce biserica nu este consemnată în conscripţiile din 1733 şi 1750. În schimb documentele vremii vorbesc de o biserică de lemn la Mura Mare, care exista şi în secolul al XVIII-lea. Astfel, în 1750[4] şi 1760-1762,[5] localitatea este menţionată ca având locaş de cult. Apreciem că este vorba de biserica din deal cu hramul „Sfântu Nicolae" şi nu de biserica descrisă în prezentul studiu, pentru că ştim locul din Iara de Mureş, de unde a fost strămutată.

Am putea accepta ca data a ridicării monumentului, cu unele rezerve, anul 1790, o motivaţie fiind şi faptul că bisericile cu muchie în ax din Nadăşa, Vălenii sau Cuci au fost ctitorite cel târziu până la mijlocul secolului al XVIII-lea. Şi totuşi biserica pare a fi mai veche. Datorită Ioanei Cristache-Panait, suntem în măsură de a cunoaşte unele date ale bisericii dispărute, pentru că până în deceniul al nouălea al sec. XX, edificiul a ajuns în stare de prăbuşire, deci fără posibilitatea de a mai fi studiat. Potrivit autoarei, *„La întâlnirea laturilor capetele tuturor bârnelor se prelungesc în exterior, amintind tehnica de la exemplare străvechi de case şi şuri din Munţii Apuseni. Un luminator, în formă de aripi deschise (0,25 x 0,17 m) a fost crestat în două bârne ale absidei ... Elementele relevate, la care adăugăm dimensiunile pereţilor (ai navei 10 m x 3,80 m, ai absidei doi de 2 m fiecare iar cei în ax de câte 1,70 m; înălţimea de 1,60 m), ne determină să afirmăm că ne aflăm în faţa unui monument din al XVII-lea veac."*[6]

Planul bisericii era simplu, rectangular, cu absida poligonală, uşor decroşată, în patru laturi şi cu muchie în ax. Potrivit acestei dispoziţii planimetrice intuim şi partiul ce asigura schema: pridvor – pronaos – naos – altar, fiecare spaţiu având formă dreptunghiulară, în afara absdidei care este de formă poligonală. Decroşarea acesteia din urmă e soluţionată discret, prin reducerea lărgimii în dreptul navei cu circa 10-15 cm, pe fiecare parte. Decroşarea era dreaptă, în unghi de 90^0. Pereţii bisericii erau realizaţi din câte şase bârne de stejar. Expusă timp de mai mulţi ani tuturor anotimpurilor, agenţilor atmosferici şi factorilor biologici, cu învelitoarea acoperişului inaptă să mai reţină apa şi vântul, în ultimele decenii ale secolului al XX-lea biserica a ajuns în stare de prăbuşire, singurele elemente care s-au mai păstrat fiind cele de compartimentare a spaţiului şi prestolul improvizat dintr-un capitel baroc, din piatră. Întrarea în biserică se afla pe latura de apus a pronaosului, al cărui ancadrament se termina într-un segment de arc cu ajutorul unor contrafişe profilate concav. Spre apus era pridvorul care avea pălimar şi stâlpi, ale cărui părţi laterale erau închise cu scânduri peste care s-au tras mai multe şiruri de şindrilă.

Trecând în revistă istoricul acestui monument, îl putem include în categoria bisericilor călătoare, în câteva rânduri fiind transportată de la o localitate la alta. Rămasă fără enoriaşi, ca urmare a deznaţionalizării românilor din Iara de Mureş, biserica este vândută unui localnic din satul Isla, pentru a construi din ea o anexă gospodărească. Întâmplarea face ca în

https://biblioteca-digitala.ro

anul 1920 biserica să fie răscumpărată de un anume Boțog Iosif din Mura Mare, care o așează în grădina gospodăriei sale, aflată în sat, în jos de locul unde se află biserica „Sfântu Nicolae". O perioadă de timp, biserica s-a aflat în grija familiei Boțog, până la moartea urmașului lui Boțog Iosif, probabil nepot al celui care a salvat biserica, după care edificiul întră în acel vârtej al degradării totale.

Și totuși bisericii ia fost dat să renască din propriai cenușă, precum pasărea Phoenix. Prin grija și strădania personalului de la Muzeul etnografic din Reghin, biserica a fost reconstruită în incinta acestuia, faptul alegerii acestei biserici pentru salvare fiind motivat de însăși directoarea muzeului: *„Două au fost motivele care au determinat această alegere. In primul rând, biserica reconstruită este un monument de arhitectură și în al doilea rând biserica este un veritabil document istoric, o pagină din zbuciumata istorie a acestor meleaguri, certificatul prezenței odinioară acolo a populației românești"*.[7]

Din vechiul edificiu, cu o degradare foarte avansată, au mai putut fi folosite doar 10 bârne la absidă. Construirea noii biserici debutează la 20 martie 1997, meșteri fiind o echipă din Bărsana, județul Mureș, condusă de I. Vlasin. O pertinentă descriere a fazelor de lucru precum și prezentarea unor date tehnice privitoare la noul edificiu ne-a lăsat Maria Borzan, directoarea instituției muzeale din Reghin.[8]

În mare parte, noul edificiu preia formele celui aflat la Mura Mare. În lungime de 7,50 m, biserica cuprinde un dreptunghi cu laturile de 5,0 m x 3,50 m, corespunzător spațiului destinat naosului și absida poligonală în patru laturi, în lungime de 2,50 m, cu vârf în axă, cu un decroș de 26 cm pe ambele părți, însă fără a mai avea laturile de pornire paralele, ci în unghi. La capătul de vest s-a amplasat pridvorul, cu o lățime doar de 0,80 cm, ce cuprinde trei deschizături, aceea din mijloc fiind destinată accesului. Deasupra pridvoului și parțial a naosului se înalță turnul-clopotniță, scund și cu galerie, acoperit cu un coif în 8 ape și 8 dublocorni de câte 2,80 m, respectiv 2,0 m lungime. Capetele laturilor se prelungesc în exterior cu câte 13 cm.

În interior remarcăm existența doar a două spații: naosul în mărimi de 4,78 x 3,30 cm. și altarul în lungime de 2,36 m, învelișul interior formând o cupolă semicilindrică acoperită cu scânduri așezate longitudinal. Iconostasul este opera sculptorului Moldovan Ioan, zis a Șarpelui, din satul Idicel Pădure, ce poartă decorații sculpturale reprezentând funia răsucită, rozete, flori, ciorchini de struguri, ușile împărătești și cele diaconești având ghirlande de flori și frunze. Deosebit de valoroase sunt icoanele montate la prăznicar precum și cele împărătești, aduse de la Ibănești și Jabenița, opera zugravului Popa Gheorghe din Șerbeni, în secolul al XIX-lea. La 14 iunie 1998, cu participarea Prea Sfințitul Andrei, episcop al Alba Iuliei, are loc sfințirea noii biserici, ce primește hramul: *„Tăierea capului Sf. Ioan Botezătorul"*.

Deși noul edificiu nu a fost evidențiat ca monument, el constituie *„un monument de arhitectură și un document istoric ce așteaptă la rugăciune"*.[9]

NOTE:

1. Date despre localitate a se vedea la descrierea bisericii „Sfântu Nicolae" din Mura Mare.
2. **Șematism, 1900,** p.505.
3. Ioana, CRISTACHE-PANAIT, **Biserici de lemn**, p.223-224; Maria BORZAN, **Biserica Tăierea capului Sf. Ioan Botezătorul din secția în aer liber a muzeului etnografic din Reghin,** în *Marisia,* XXVI, Etnografie.Artă populară. Artă, 2000, p.95-100.
4. **Aaron, 1750,** p.278.
5. **Buccow, 1760-1762,** p.641.
6. Ioana CRISTACHE-PANAIT, **Biserici de lemn,** p.223.
7. Maria BORZAN, **op.cit.,** p.95.
8. **Ibidem,** p.95-99.
9. **Ibidem,** p.98.

https://biblioteca-digitala.ro

SUMMARY
THE WOODEN CHURCH OF VILLAGE IARA LOCATED IN MURA MARE

Originally the church was located in Iara de Mureş and it was recorded in the Chart of 1900 as being built in 1790. Having been left without a congregation, after diminution of the number of Romanian inhabitants, the church was deserted. In 1920 it was sold to a peasant from village Isla who wanted to use the material for enclosures on his farm. In 1958 another villager Boţog Iosif, from Mura Mare bought it from him and placed it in his orchard. By the end of 1990 the church had become almost a ruin. It was reconstructed between 1996-1998 in the yard of the Ethnography Museum in Reghin and was dedicated to commemorate the"Beheading of St. John the Baptizer" on 14 June 1998.

The original church had a rectangular plan, with a polygonal apse, on four sides, with beamed angles, and a hooking of 10 to 15 cm. Its small size, the beam assembling technique, by the six, the open wings' shape of the skylight, only 0,25 x 0,17 cm, make us believe that this is a 17th century monument.

https://biblioteca-digitala.ro

CONSIDERAȚII DE ORDIN GENERAL

Trei monumente mureşene conservă tipul de plan cu absida în patru laturi, dar cu unghi în ax. Şi totuşi monumentele de la Cuci şi de la Mura Mare[1] formează un grup aparte, ambele având laturile absidei paralele, față de ruda lor cea mai apropiată de la Vălenii, planimetric deosebită de ele doar prin poziția înclinată pe care o au laturile prin care se produce decroşarea.

Monumentele mureşene au afinități planimetrice cu unele biserici sălăjene, tot în număr de trei, ca cele de la Dragu, Tămaşa (azi la Ciucea), a căror absidă este decroşată, precum şi aceea din Stobor, a cărui absidă este nedecroşată.[2] Exemplarul de la Aghireş, jud. Cluj îşi are obârşia tot din județul Sălaj, satul Văleni, fiind adus pe ultimul amplasament în anul 1937.[3] În județul Bihor sunt asemenea tip de biserici la Brădet, Belejeni, Valea de Jos, Rotăreşti, dar şi în județul Hunedoara, cele de la Alun, Muncelu Mare, Tomnatecu de Jos.[4]

Prin urmare, în tipologia pentru Transilvania, după At. Popa edificiile de la Cuci şi Mura Mare se integrază tipului II. c[5] şi în legătură cu cele din Muntenia, după Radu Crețeanu, grupei II. f.[6] În cadrul tipologiei ce se extinde asupra tuturor ținuturilor țării stabilită de Virgil Vătăşianu, monumentele mureşene aparțin tipului II. a. 4.[7] Şi de această dată Grigore Ionescu face diferențierea după poziția pridvoarelor sau prispelor. Dacă socotim lăcaşul de la Cuci cu pridvorul ulterior adăugat, acesta aparține grupei 2, poziția 2. 1. 3, iar cel de la Mura Mare, datorită pridvorului pe vest ocupă căsuța 2. 3. 3.[8].

Deci amândouă biserici au pornit de la acelaşi tip de plan, care pe parcursul timpului au cunoscut completări, mai mult de ordin funcțional decât artistic. Edificiului de la Cuci i se adaugă pe latura sudică prispa menită să protejeze clădirea dar şi pe credincioşi pe timp nefavorabil. În schimb bisericii de la Mura Mare i se adaugă un pridvor la capătul de vest al pronaosului, menit de a proteja intrarea. Ambele biserici au turnuri-clopotniță ulterior realizate, la clădirea de la Cuci fiind realizat mai mult ca modă decât ca necesitate, întrucât în partea de nord-vest a bisericii s-a păstrat vechea clopotniță, pe când la edificiul de la Mura Mare, turnul a preluat sarcina celui care, probabil, cândva se afla în vecinătatea bisericii.

NOTE:

1. Ne referim la vechea biserică adusă în satul Mura Mare de la Mura Mică de către un localnic, care în urma deteriorării sale totale, între anii 1997-1998 este reconstruită în incinta Muzeului etnografic din Reghin.
2. Ioana CRISTACHE-PANAIT şi Ion SCHELETTI, **op. cit.**, p. 36.
3. Ioana CRISTACHE-PANAIT, **Bisericile de lemn ale Sălajului**, p. 409.
4. Ioana CRISTACHE-PANAIT şi Ion SCHELETTI, **op. cit.**, p. 36, nota 19.
5. At. POPA, **Caracteristicile stilistice**, p. 706.
6. R. CREȚEANU, **op, cit.**, p.11.
7. V. VĂTĂŞIANU, **Contribuție tipologie**, p. 30, fig.2.
8. G. IONESCU., **Arhitectura**, p. 71.

https://biblioteca-digitala.ro

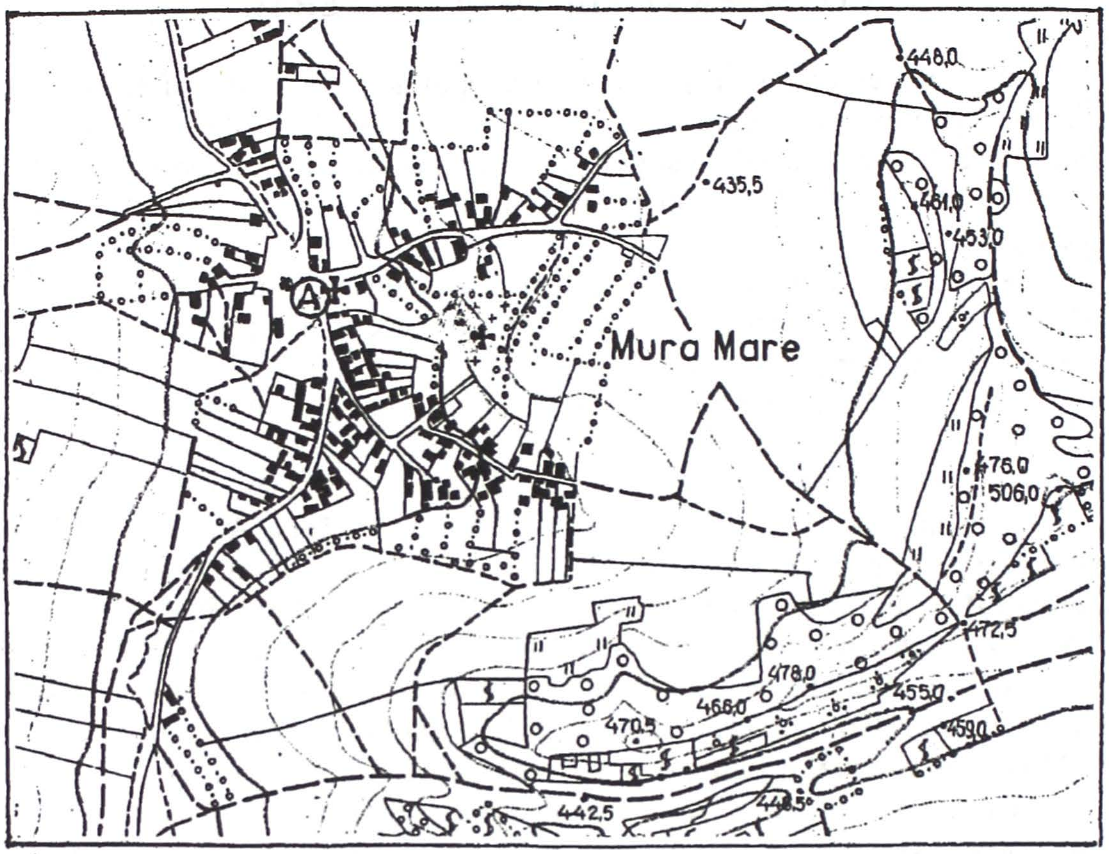

Ⓐ biserica de lemn

a

0 100 200 300 400 500 m.

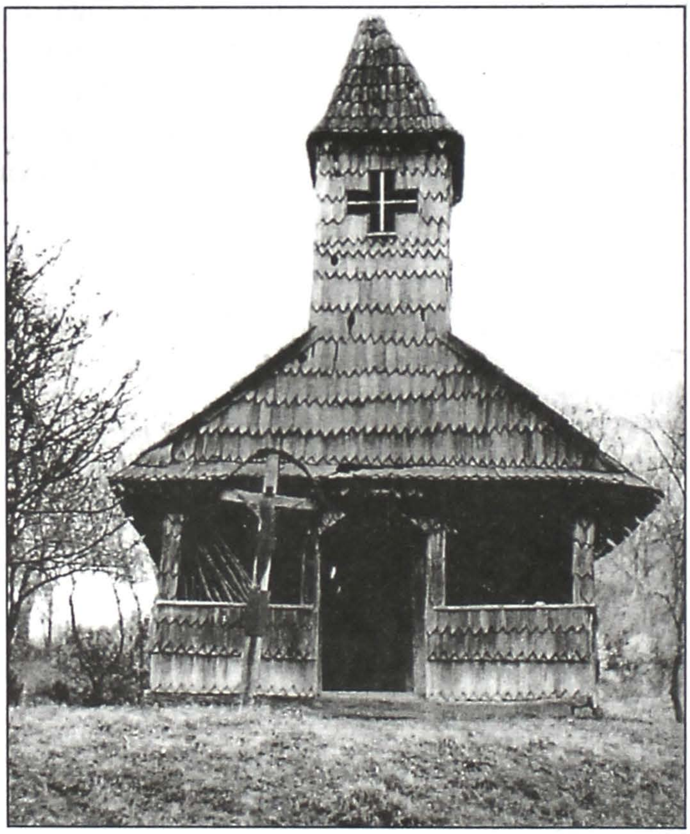

b

Mura Mare. Biserica din Iara în anii 1965-1970.
a - Încadrare în zonă; b - Vedere vest.

https://biblioteca-digitala.ro

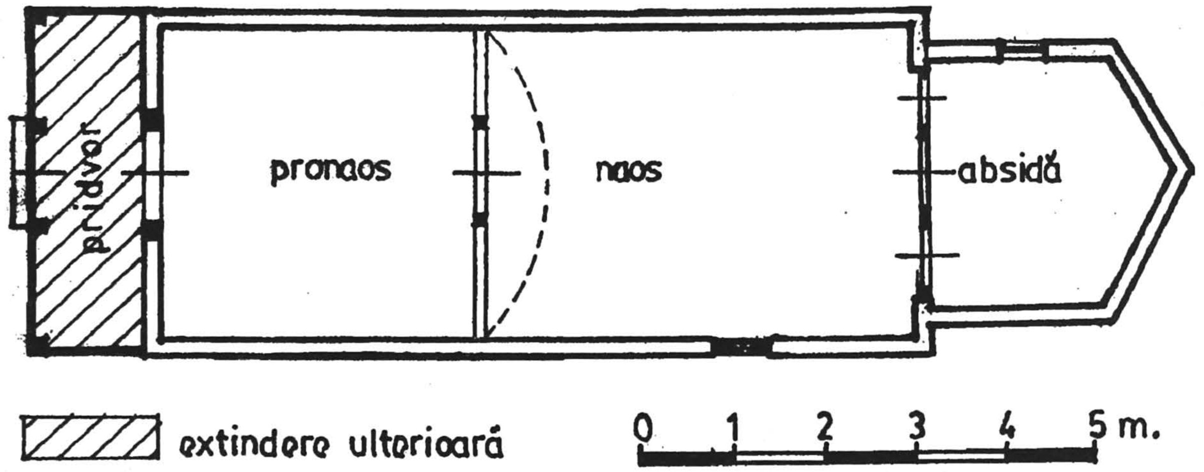

a

b

Mura Mare. Biserica din Iara în anii 1965-1970.
a - Plan (Reconstituire după descrieri şi imagini contemporane);
b - Aspect general.

https://biblioteca-digitala.ro

a

b

Mura Mare. Biserica din Iara în anul 1990.
a - Vedere nord-vest; b - Vedere sud-vest.

https://biblioteca-digitala.ro

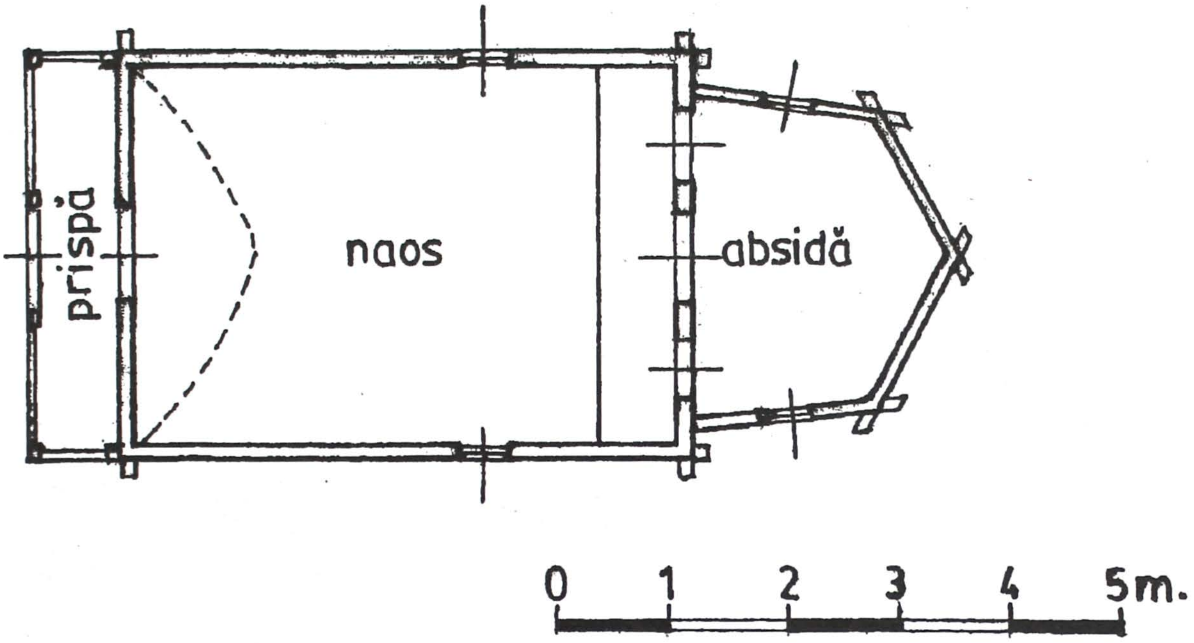

a

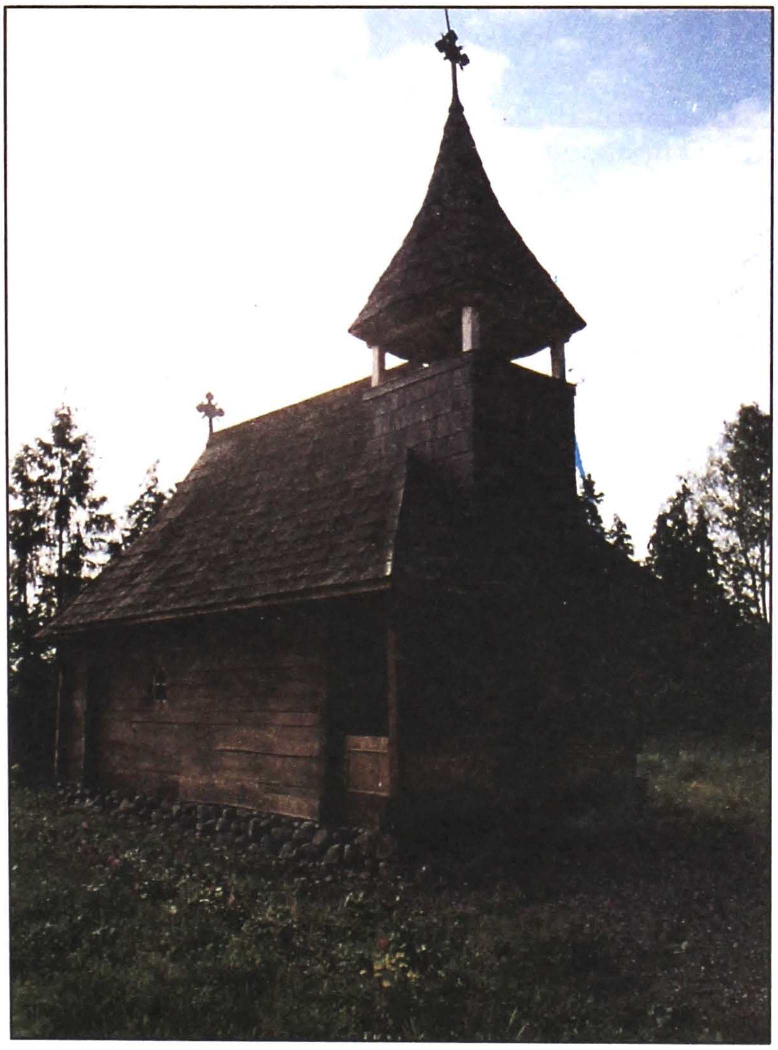

b

Reghin. Biserica „Tăierea capului Sfântului Ioan Botezătorul".
(Biserica din Iara adusă de la Mura Mare).
a - Plan; b - Aspect general.

https://biblioteca-digitala.ro

a

b

Reghin. Biserica „Tăierea capului Sfântului Ioan Botezătorul".
(Biserica din Iara adusă de la Mura Mare).
a - Vedere sud; b - Vedere nord-est.

https://biblioteca-digitala.ro

X.

BISERICI DE PLAN DREPTUNGHIULAR CU ABSIDA DECROŞATĂ, ÎN PATRU LATURI ŞI CU UNGHI ÎN AXĂ, CU PEREŢI OBLICI

1. Biserica de lemn „SFÂNTU NICOLAE” din Vălenii

La doar 14 km. de municipiul Târgu-Mureş, pe şoseaua europeană E. 15 ce duce spre Sighişoara, aproape de poarta Bălăuşerilor, se află satul Vălenii, înainte de vreme purtând denumirea de Oaia, nume cu adânci rădăcini româneşti. Aici, pe promontoriul dealului ce mărgineşte la est localitatea se află biserica de lemn ce poartă hramul „Sf. Nicolae”, una dintre cele mai vechi şi valoroase monumente de artă populară din judeţul Mureş.

Documentar,[1] localitatea este atestată în prima parte a secolului al XIV-lea, concomitent cu alte localităţi din zonă, în registrul de dijme papale din anul 1332, cu menţiunea că avea un preot „**sacerdos de Voya**”, numele localităţii persistând astfel secole la rând: 1484 – **Waya;** 1501, 1548 – **Waija,** 1580 – **Waya;** 1603 – **Voja,** 1687 – **Vaja;** 1850 – **Vojunt;** 1854 – **Vaja, Vaia.** Din anul 1964 localitatea poartă actuala denumire de **Vălenii.**

Dacă în prezent doar biserica de lemn şi crucile inscripţionate de lemn şi piatră din cimitirul unde se află constituie singurii martori ai românilor vieţuitori, cu veacuri în urmă, ai localităţii, astăzi Vălenii, aparţinător protopopiatului Tg. Mureş, mai are doar un singur suflet de ortodox.[2] Împrejurările istorice, sociale şi economice, printr-un proces destul de timpuriu şi mai radical în zonele locuite de secui, au schimbat soarta românilor, care cu timpul, prin deznaţionalizare, şi-au pierdut credinţa strămoşească şi odată cu ea limba şi identitatea. În numeroase localităţi de pe Valea Nirajului, cum ar fi Vălenii, Sântandrei (în Miercurea Nirajului), Iobăgeni sau Troiţa doar bisericile, şi acestea salvate în ultimul moment, împreună cu slova pisaniilor care sau mai păstrat mai fac dovada existenţei anterioare a românilor. Dispariţia acestor lăcaşuri, într-o perioadă următoare, oare nu ar fi pus la îndoială existenţa în aceste locuri a românilor? Istoricul ungur Entz Géza, vorbind de valoarea documentară a lăcaşurilor de cult de lemn, arăta că pentru istoria aşezărilor, *„pentru demonstrarea evoluţiei şi continuităţii aşezărilor tocmai existenţa bisericilor aduce argumentele materiale cele mai sigure”.*[3]

Nu intenţionăm să efectuăm o analiză minuţioasă a mişcării demografice a populaţiei din localitate, nu este scopul lucrării de faţă, dar considerăm necesar a puncta unele date statistice ale conscripţiilor şi recensămintelor efectuate în veacurile anterioare. Recensământul lui Petru Aaron,[4] din anul 1750, consemnează existenţa la Vălenii a 196 români uniţi, care aveau biserica şi preot. Conscripţia lui Buccow din anii 1760-1762, deci la o distanţă de numai 10 ani, prezintă cu totul o altă situaţie: o familie de uniţi cu doi preoţi şi 13 familii de ortodocşi, fără preot, dar care aveau biserica.[5] Deci numărul românilor din localitate îl putem aprecia la 70 suflete, în măsura în care, după cum cunoaştem, înscrierile au fost superficiale şi, uneori, unilateral întocmite. În anul 1865 numărul românilor din Vălenii este estimat la 150 suflete.[6] În anul 1857 recensământul efectuat[7] prezintă Vălenii ca o localitate medie ca mărime: 196 case în care trăiau 831 locuitori, din care 111 români. Datele oferite de recensământul din anul 1880 oferă posibilitatea aprecierii populaţiei atât după naţionalitate, cât şi după religie.[8] La cele 175 case cu un număr de 781 locuitori, deci o creştere faţă de anul 1857, după naţionalitate sunt înscrişi 720 maghiari şi doar 29 români. Însă după religie datele prezintă o situaţie curioasă, fiind consemnaţi 2 ortodocşi şi 105 uniţi, deci 107 creştini de confesiuni distincte românilor, dar din care un număr de 78 şi-au părăsit limba şi neamul. Pentru anul 1900 **Şematismul jubiliar**[9] consemnează doar uniţii, în număr de 126 suflete. Încheiem seria mişcării demografice cu recensământul din anul 1910, care

https://biblioteca-digitala.ro

pentru românii din Vălenii[10] prezintă o situație dezastruoasă, ca preludiu la ceea ce avea să se înfăptuiască în ultima perioadă. La cei 1008 locuitori recenzați, românii reprezintă doar 13 suflete, restul de 995 declarându-se maghiari, deşi după religie sunt înscrişi 60 greco-catolici, restul, desigur, fiind maghiarizați.

Acestea au fost locurile şi faptele. Să vedem care este trecutul bisericii din Vălenii, a cărei vechime o situăm în secolul al XVII-lea, cu mult înainte de conscrierile cunoscute din veacul următor. Datarea prețiosului monument ne este uşurată prin însăşi inscripțiile consemnate pe ancadramentele uşilor din exterior şi naos şi de pe catapeteasmă. Principala consemnare o găsim pe grinda catapetesmei, frumos decorată după străbunul obicei, cu motive geometrice, profile în frânghie, dispuse pe trei laturi, acestea ca şi cele următoare fiind preluate de istoricii de artă.[11] Într-o frumoasă limbă românească, lunga inscripție, adevărată filă de cronică a satului, arată: „ + *Cu voia Tatălui şi cu ajutorul Fiului şi cu săvârşirea Sfântului Duh. S-a început cu îndemnarea şi toată cheltuiala satului, meseta mai 26. Şi meşteri la tot lucrul aceştii sf(in)te besiareci au fost popa // Pătru Todoran şi Luca Gligorie din Urisi(u) şi Pudlat (?)Ţărcvul. În zilele gobernatului Banfi Gheorghie*[12] *iar Mitropolit țării Vl(ădi)ca Teofil, iar protopop Toader şi s-a rădicat întru lauda lui D(u)mnezău şi în cinstea Sf(în)tului Niculae"*. Preambulul inscripției, invocația divină, este în limba slavonă, cum se obişnuia în secolul al XVII-lea. Restul inscripțiilor sunt următoarele: În partea superioară a ancadramentului intrării din dreptul primezului, în stânga şi dreapta unui medalion se află înscris anul *(1696)* edificării bisericii, cu aceleaşi caractere de litere întâlnite la catapeteasmă;[13] În partea inferioară a ancadramentului menționat mai sus, deasupra rozetelor ce decorează uşciorii este menționat anul şi după era bizantină[14] *(7203)*, sub rozete, pe fiecare uşcior fiind înscrise câte trei litere: *P.P.P. // G.G.R;* Ultima inscripție, de pe ancadramentul portalului de pe latura de sus a pronaosului, are trecut anul 1696, indicând data când sau terminat lucrările la biserică.[15]

Prin urmare construcția lăcaşului a început la 26 mai 1695 cu efortul sătenilor, de către preotul ortodox Pătru Todoran, Luca Gligore şi încă un meşter. Dacă în această perioadă sătenii au avut puterea de a construi o biserică încăpătoare, presupunem că numărul românilor din localitate trebuia să fie destul de însemnat. În plus, de aici, mai ştim că edificiul a fost ridicat în onoarea Sfântului Nicolae, schimbarea de hram în Sfinții Arhangheli, cum figurează în *Şematismul* din 1900, survenind mai târziu într-o perioadă necunoscută nouă. Remarcăm totuşi faptul că hramul de „Sf. Arhangheli Mihail şi Gavril" este menționat şi în *Şematismul ortodox* dat în „Îndrumătorul pastoral" din anul 2000, mai sus indicat. Însă şi acest vechi lăcaş, după cum menționează Ioana Cristache-Panait, *„a preluat mesajul ctitoriei anterioare", fapt dovedit şi „de piatra de mormânt, descoperită cu prilejul lucrărilor de restaurare, care înscrie o cruce în chenare profilate, analoagă celei aflate, cu prilej asemănător, la Finisel (jud. Cluj), datată, secolul al XVI-lea".*[16]

Cercetări ulterioare aduc lumină şi asupra realizatorului acestei biserici. Aşa cum prezintă Elena Mihu, *„Singura biserică cioplită cu propriile sale mâini de popa Pătru, ce mai stă şi astăzi în picioare, este cea de la Văleni (Oaia) de pe Valea Nirajului începută în 1695 şi terminată în 1696..."*[17] Priceput meşter în lemn, Popa Pătru din Hodac (1692-1727) este realizatorul a mai multor biserici, aşa cum arată în testamentul înscris pe filele Antologhionului ieşit din tipografia Râmnicului în anul 1705, între care rânduri pomeneşte de *„bisericile care le-am făcut cu mâna mea".*[18]

După veacuri de existență, din lipsă de enoriaşi datorită actului radical de maghiarizare a românilor din localitățile de pe Valea Nirajului, tot mai pustie, biserica ajunge într-o stare de degradare avansată, cu greu mai suportând greaua învelitoare de țiglă, aşezată la o anterioară renovare. Prin grija autorității publice județene, în anul 1974 se hotărăşte restaurarea bisericii din Vălenii,[19] lucrările autorizate fiind evaluate la suma de 105.000 lei.

Percepția imaginii originare a monumentului e oarecum dificilă datorită degradărilor interioare, urmate de renovări care i-au putut schimba forma şi aspectul. În urma

https://biblioteca-digitala.ro

investigațiilor am găsit releveul realizat cu ocazia renovării din anul 1974, care a servit la reconstituirea parțială a imaginii lăcașului, la întocmirea documentației care a stat la baza amplelor reparații efectuate în anul 2004. Lucrările sunt realizate cu sprijinul Protopopiatului Ortodox din Târgu-Mureș, al Consiliului Județean Mureș și prin străduința preotului Alexandru Pui din Corunca, sfințirea bisericii având loc la 10 iulie 2004. De proporții modeste, proprii secolului al XVII-lea, când formele Renașterii încă mai persistau în Transilvania, pereții lăcașului, construiți din bârne de lemn îmbinate în coadă de rândunică, console prin retrageri succesive, cioplite pe diverse muluri, înscriu planul dreptunghic, cu absida în decroș înclinat, poligonală cu patru laturi, forme închegate încă în perioada feudalismului timpuriu. Desigur, când vorbim de arhitectura Renașterii gândul ne duce la acele clădiri din materiale durabile, realizate de clasa dominantă. Ori, pentru populația majoritară românească, meșterii locali au continuat să realizeze atât clădirile de locuit, cât și edificiile de cult prevalent din lemn, cu acoperișuri unitare în pante repezi și streșini proeminente, aidoma celor din Renaștere. Deasupra pronaosului, parcă crescut în mod natural din acoperiș, se ridică turnul-clopotniță, în unele cazuri scund, precum la Vălenii, alteori înalt cu coif conic sau piramidal. Nava dreptunghiulară este în lungime de 10,30 m și are o lățime de 4,24 m. Împreună cu absida biserica are o lungime de 12,52 m. Separarea încăperilor e rezolvată în spiritul tradiției, cu ajutorul primezului, în care s-a montat un foarte frumos ancadrament, precum și prin iconostas, conservat surprinzător de bine, montat înainte ca absida să se decroșeze. Prima încăpere, aproape pătrată, de 4,00 x 3,5 m, aparține pronaosului, pe a cărei latură de sud se află intrarea. Capătul de vest al absidei este drept, la părțile superioare prezentând console în retragere succesivă. Naosul în lungime de 5,20 m, lipsit de decorații interioare, este înzestrat cu două ferestre, simetric așezate, în mărimi de cîte 35 x 40 cm. În schimb altarul poligonal are ferestre minuscule de până la 22 x 16 cm, de formă semicirculară, amintind de deschizăturile vechilor case țărănești.

Acoperișurile interioare sunt alcătuite dintr-o boltă îngustă semicilindrică și tavan drept pe cele două margini, înlocuind tavanul drept cu ocazia restaurării; o boltă semicilindrică în leagăn peste naos, cu timpane pe est și vest, și care trece dincolo de iconostas. Bolta a fost realizată din scânduri prinse pe nervuri. Aici, pe intradosul bolții, mai pot fi văzute nervuri de lemn, ce au planul nașterii pe o grindă alăturată pereților dinspre miazăzi și miazănoapte. Spațiile rezultate între aceste grinzi și pereți sunt acoperite cu scânduri. Între iconostas și laturile oblice de decroșare s-au creat spații pentru proscomidie și diaconicon, acoperite cu mici tavane drepte. Restul altarului are deasupra bolta semicilindrică a naosului, prelungită până aici, la care se racordează o semicalotă din trei panouri triunghiulare, construite pe nervuri. Racordarea panourilor la bolta în leagăn e marcată de un arc dublou semicircular pe intrados. La rândul său, scundul turn-clopotniță are o structură din bârne de lemn, ce susțin greutatea clopotului și care se termină prin coiful pătrat.

Interpretând spațiul în raport cu bolțile observăm dinamismul său, după funcția fiecărei încăperi. Pronaosul cu suprafața mai mică, cu rol secundar, este controlat pe verticală de bolta modestă. Naosul, în schimb, eliberează spațiul în lungime, dar mai ales în înălțime unde cotele acestuia ating valorile cele mai înalte. Dincolo de iconostas numai o porțiune reflectă dinamica naosului, restul spațiului pierzându-și treptat din vivacitate, pe măsură ce panourile triunghiulare pornind de pe laturi îl constrâng la un repaus constant. Și elementele compartimentare semnalează ritmica spațiului. Primezul cu ale sale goluri în flancurile ușii dozează legătura spațiului dintre încăperi, iar iconostasul intervine exact în locul unde activismul atinge valoarea cea mai însemnată.

Intrarea în biserică se află pe latura sudică a pronaosului, modestă ca mărime, de 75 x 150 m, și se bucură de privilegiul unui ancadrament deosebit de frumos împodobit. Realizată din trunchiuri masive de stejar, cioplite pe patru fețe, cadrul intrării prezintă spre exterior splendide motive purtând specificul artei populare românești, care mângâiate de soare, stropite de ploi, sau acoperite de zăpezi, au rezistat, păstrându-se relativ bine. Partea

https://biblioteca-digitala.ro

superioară, inclusiv lintelul, mai păstrează ornamentele datorită protejării directe de streaşină. Pe măsură ce coborâm privirea motivele se estompează, dispărând cu totul. Compoziţia plastic-decorativă rezultă din trei tipuri de motive dispuse în benzi paralele. Banda aflată la marginea interioară e simplă, semănând cu un profil drept. Al doilea motiv e alcătuit de un fel de alveole adâncite în masa lemnoasă şi dispus pe trei rânduri, în sens vertical şi se află doar pe uşciori. Ultimul element al compoziţiei este sub forma aşa-numitului „dinte de lup", însă cu vârful retezat. Între fiecare detaliu al acestei benzi apare crucea, motiv întâlnit şi la biserica de lemn din Păcureni. Pe lintel, în partea mediană apare motivul soarelui cu crucea înscrisă. Motivul de o excepţională frumuseţe, are partea centrală în forma unui disc cu marginea cioplită în mici semicercuri. Corpul discului este împărţit în patru părţi de o cruce crestată. În stânga şi în dreapta acestui motiv se află inscripţia, destul de ştearsă, în care descifrăm: *„În anul 7203".*

Următoarea uşă, situată între pronaos şi naos, în corpul primezului, provine tot de la creatorul uşii exterioare, ea fiind mai bine păstrată. Compoziţia motivelor din jurul deschiderii prezintă aici elemente noi. Marginea interioară din zona superioară a ancadramentului e dată de un ciubuc, care pe măsură ce coboară se transformă în torsadă sau funie, până la un soclu cioplit din acelaşi trunchi de stejar. Sub torsadă se află un rând de denticule, după care în jos se desfăşoară corpul soclului ocupat la mijloc de o rozetă cu şase colţuri, asemănătoare celei de la Ciumărna (jud. Sălaj). Deasupra şi sub rozetele fiecărui soclu sunt crestate inscripţii în litere şi cifre chirilice, adevărate documente de epocă cu valoare inestimabilă în reconstituirea genezei monumentului. Deasupra acoperişului pronaosului apare timid turnul-clopotniţă, depăşind cu puţin acoperişul bisericii şi doar coiful în patru ape, ce se încheie cu un element decorativ, îi mai dă o oarecare zvelteţe.

După ce monumentul de pe „dealul românilor" a fost restaurat, acesta este vizitat şi de reputatul istoric de artă Vasile Drăguţ, care la vederea acestuia, entuziasmat, afirma: *„...pentru acel ce vizitează biserica de lemn din satul Vălenii (Oaia) gingaşă construcţie cu admirabile proporţii şi subtile elemente ornamentale, singurătatea acestui monument poate părea ciudată dar ea este consecinţa unui lung şi greu proces de asuprire şi deznaţionalizare. Salvarea în ultimul moment de la risipire şi restaurată, ea şi bătrânul ei paznic sunt singurii martori ai satului românesc de odinioară".*[20]

Decoraţia interioară aproape nu mai există, ea fiind deteriorată ca urmare a vremurilor de părăsire a edificiului. S-au păstrat doar unele fragmente din ciclul Patimilor pe bolta naosului, din Soborul îngerilor şi preamărirea Maicii Domnului, în altar. Tâmpla iconostasului, cu friza apostolilor, montată după restaurarea edificiului, este principalul element iconograf. Este situată pe iconostas, având ca structură două panouri, unul alungit, la bază, altul, mai scurt, aşezat deasupra lui, ce se încheie deasupra cu un crucifix cu imaginea lui Iisus răstignit, formă oarecum asemănătoare cu aceea întâlnită la biserica de lemn „Sfinţii Arhangheli" de la Crăciuneşti, tot de pe Valea Nirajului. În registrul inferior, apostolii, în număr de nouă, sunt întorşi de la stânga spre dreapta, pe când cei trei apostoli din registrul superior, vin să echilibreze friza, cu o dispunere inversă a personajelor. În colţurile de întâlnire a celor două panouri străluceşte câte un soare auriu, abia mijit, cu câte trei raze. În totalitatea lor apostolii sunt redaţi integral, pe când la Crăciuneşti, prin comparaţie, aceştia sunt prezentaţi doar bust.

Icoanele care au aparţinut bisericii de la Vălenii, sunt conservate în colecţia Protopopiatului Ortodox Român din Tg. Mureş, împreună cu multe altele provenite de pe Valea Nirajului. În biserică se găsesc trei icoane pe lemn şi altele trei pe pânză, pictate în ulei, ultimele de dată mai recentă. Cele trei icoane pe lemn au următoarea aşezare: icoana cu „Sf. Maria" pe peretele de nord, imediat la intrarea în naos, icoana „Maica Domnului cu Pruncul" şi icoana „Sf. Nicolae" sunt icoane prăznicare. Ultima icoană, este o copie a icoanei cu aceeaşi temă din biserica de la Murgeşti. Restul icoanelor au ca temă: „Iisus Hristos răstignit",

https://biblioteca-digitala.ro

„Iisus în slavă?” și „Sf. Petru”, care prin culoarea stridentă și grafie pot fi datate la începutul secolului al XX-lea.

NOTE

1. SUCIU, C., **DILT,** p.240.
2. *Îndr. Past. 1996-2000*, 2000, p.314.
3. **Mittellalterliche Rumanische holzkirchen in Sieberbürgen,** în **Omagiu lui George Oprescu cu prilejul împlinirii a 80 de ani,** București, Ed. Academiei R.P.R., 1961, p.171.
4. **Aaron, 1750,** p.280.
5. **Buccow, 1760-1762,** p.683.
6. Viorel GRAMA, **Evoluția populației de pe Valea Nirajului, din secolul al XVIII-lea până în a doua jumătate a secolului al XIX-lea,** în *Marisia*, Studii și Materiale, XXIII-XXIV, 1994, p.612.
7. **Recensământ, 1857**, p.356-357.
8. **Recensământ, 1880,** p. 244-245.
9. **Șematism, 1900,** p.425.
10. **Recensământ, 1900,** p.408-409.
11. Eugenia GRECEANU, **op. cit.** p.47-49; N. SABĂU, **Vechi inscripții românești din județul Mureș (sec.XV-XVIII),** în *Marisia,* Studii și Materiale, VIII, 1978, p.112-113; Ioana CRISTACHE-PANAIT, **Biserici de lemn,** p. 152-153.
12. Bánfi Gheorghe, guvernator al Transilvaniei între 1691-1708.
13. **V(ă)leat + 1696.** „În anul 1696”.
14. **V(ă)leat // 7203.** „În anul 7203” (1695).
15. **V(ă)leat + 7204.** „În anul 7204” (1696).
16. Ioana CRISTACHE-PANAIT, **Biserici de lemn,** p.152, 154 și nota nr. 14.
17. Elena MIHU, **Popa Pătru din Hodac restituit de protopopul Târgu Mureșului Partenie Trombitaș,** în *Îndr. Past, 1996-2000*, XIX-XX, 2000, p.220.
18. Avem date despre biserica de la Sângeorgiu de Pădure, realizată în anul 1704, în a cărei apropriere a și fost înmormântat Popa Pătru. După o existență de aproape un veac și jumătate, biserica cade furiei ungurilor, cu ocazia revoluției de la 1848 când **„preotul de la Szent Győrgy, Vasile Rotaru precum și alți mulți așa și dânsul de frica maghiarilor fujind, ...”** iar locuitorii au fost siliți să-și părăsească vechea credință: **„peste o sută de familii a se lepăda (de) Orosfolva (ortodoxă) lor religie și prin punere de jurământ a primi religia reformată”,** iar biserica dărâmată. Elena MIHU, **op.cit.,** p.224-227; Ibidem, **Popa Pătru din Hodac (1692-1727) ”O istorie de sate și preoți e istoria Ardealului” N.Iorga,** în *24 Ore,* an. VI, Târgu-Mureș, nr. 1078, 29 ianuarie 1998, p.VI. Tot Popa Pătru este, probabil, cel care a realizat la 1719 biserica de lemn de la Nadășa.
19. Autorizația pentru executare de lucrări nr. 506/15035/2517 din 1 octombrie 1974, emisă de Consiliul popular al județului Mureș, pe seama D.M.I.A. Șantierul nr.3 Transilvania din Cluj.
20. Elena MIHU, **op.cit.,** p.220.

https://biblioteca-digitala.ro

SUMMARY

THE WOOD CHURCH OF VĂLENII, DEDICATED TO „SAINT NICHOLAS"

While visiting the wooden church at Vălenii, the art historian Vasile Drăguț has enthuisiastically remarked, amongst other things: „ the wooden church at Vălenii (Oaia) is a frail building with remarkable proportions and subtle ornaments".

Dedicated to Saint Nicholas, the church in Vălenii, former village of Oaia, a denomination of deep Romanian roots, was built between 1695-1696 by father Peter/Pătru from Hodac. Humble in size, the walls of the church form a rectangle, with an unhooked tilted apse, polygonal on four sides, as an archaic type variant in the mediaeval Romanian architecture.

The entrances into the church from the Southern side as well as that between the narthex and nave consist of exceptional ornaments specific to Romanian folk art: the rosette, the rope, the cross triangle. Unfortunately the internal painting, except for the iconostasis altar, has deteriorated greatly due to hostility of times.

https://biblioteca-digitala.ro

CONSIDERAȚII DE ORDIN GENERAL

Până aici reținem faptul că biserica de la Vălenii are dispoziția planimetrică a edificiilor dreptunghiulare, cu absidă poligonală decroşată, plan întâlnit şi la alte numeroase monumente. Şi cu toate acestea edificiul de la Vălenii nu aparține întru totul grupei menționată, ci alteia, cu absida decroşată şi unghi în ax, grupă care nu numără prea multe exemplare. Iar dacă luăm în considerare înclinarea laturilor absidei față de ax s-ar putea ca monumentul mureşan să fie printre cele mai rare. Lăsând de-o parte poziția oblică a laturilor şi luând ca repere distinctive decroşarea, numărul laturilor şi muchea în ax, constatăm că pe teritoriul județului mai sunt doar două edificii, cele de la Cuci şi Mura Mare, asupra cărora am stăruit de curând.

Remarcând caracteristicile monumentelor de acest fel, At. Popa aprecia: *„Varianta cu muchea în axă – 4 fețe – de asemenea este rară şi o găsim numai la bisericile cele mai vechi"*.[1] Între dispozițiile planimetrice găsite în Transilvania, monumentul de la Vălenii aparține grupei III. c.[2] În Muntenia se conservă câteva exemplare cu unghi în ax, însă biserică cu plan de acest fel se găseşte doar în localitatea Zorile (cca. 1800), județul Argeş, ea fiind de tipul II. f,[3] grupă căreia îi aparține şi biserica din Vălenii. În viziunea lui V. Vătăşianu, poziția unor asemenea monumente e ulterioară celor cu absidă pătrată sau dreptunghiulară. Ca urmare, potrivit proiectului său de tipologie biserica din Vălenii face parte din tipul II. a. 4.[4] În fine, am mai arătat că în tipologiile citate nu e semnalată înclinarea laturilor spre axul clădirii, dar acest lucru îl face Grigore Ionescu, plasând modelul de la Vălenii în grupa 2, poziția 2. 1. 8.[5]

Analizînd monumentul constatăm implicațiile laturilor care produc decroşarea în sistemul de acoperire a absidei. De obicei acestea formează un unghi drept cu pereții de nord şi de sud ai naosului şi au o poziție similară față de axul longitudinal al clădirii. Ori, la Vălenii laturile sunt oblice față de ax. Aşadar, absida reclama o acoperire adecvată, destul de anevoie de realizat deoarece din felul cum sunt aranjate elementele perimetrale spațiul se prezintă între pereții navei de după iconostas dinamic şi presupune o anumită boltire, iar mai departe el apare comprimat, constrâns, între pereții ce nu au între ei mai mult de 2,50 m, imprimând o altă soluție de acoperire. S-a procedat, astfel, la utilizarea unei părți a bolții semicilindrice pentru zona mai largă, iar pentru acoperirea restului poligonului s-a construit o structură de segmente de arce care formează trei panouri triunghiulare racordate la bolta semicilindrică. Dar bolta semicilindrică are o deschidere mai mică decât lărgimea dintre pereți şi ca urmare pentru acoperirea spațiului, mai ales la absidă, s-a procedat la tăvănuire.

Avem aici un exemplu semnificativ al ingeniozității meşterilor care pentru acoperirea unui spațiu mic şi modelat în planuri variate, au ştiut să realizeze o compoziție care nu-şi află replică în multe locuri.

NOTE:

1. At. POPA., **Caraceteristicile stilistice,** p. 697.
2. **Ibidem,** p. 707.
3. R. CREȚEANU, **op. cit.,** p. 11.
4. V. VĂTĂŞIANU, **Contribuție tipologie,** p. 30-31.
5. G. IONESCU, **Tipologii,** p. 31.

https://biblioteca-digitala.ro

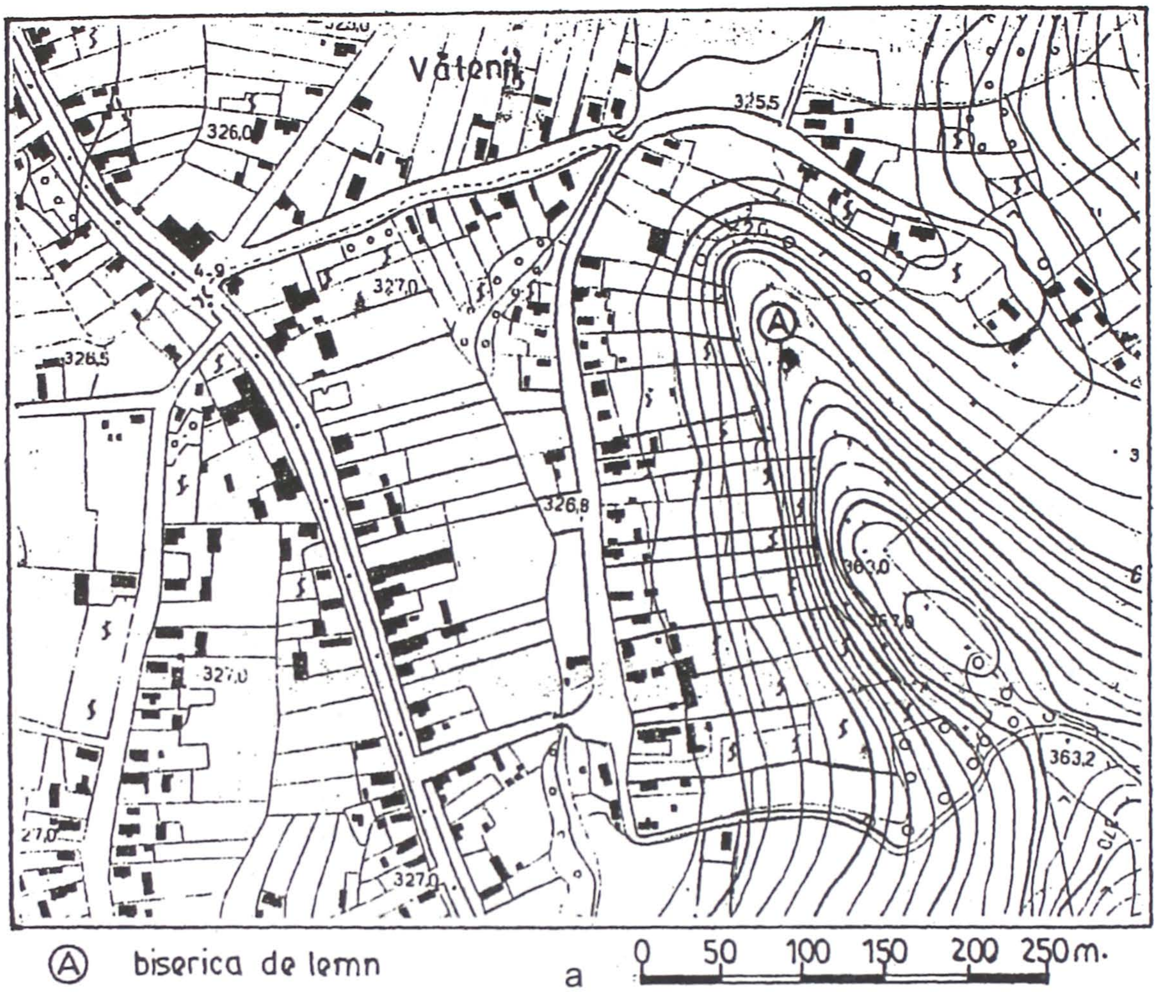

a

b

Vălenii. Biserica „Sfântul Nicolae”.
a - Încadrare în zonă; b - Aspect general.

https://biblioteca-digitala.ro

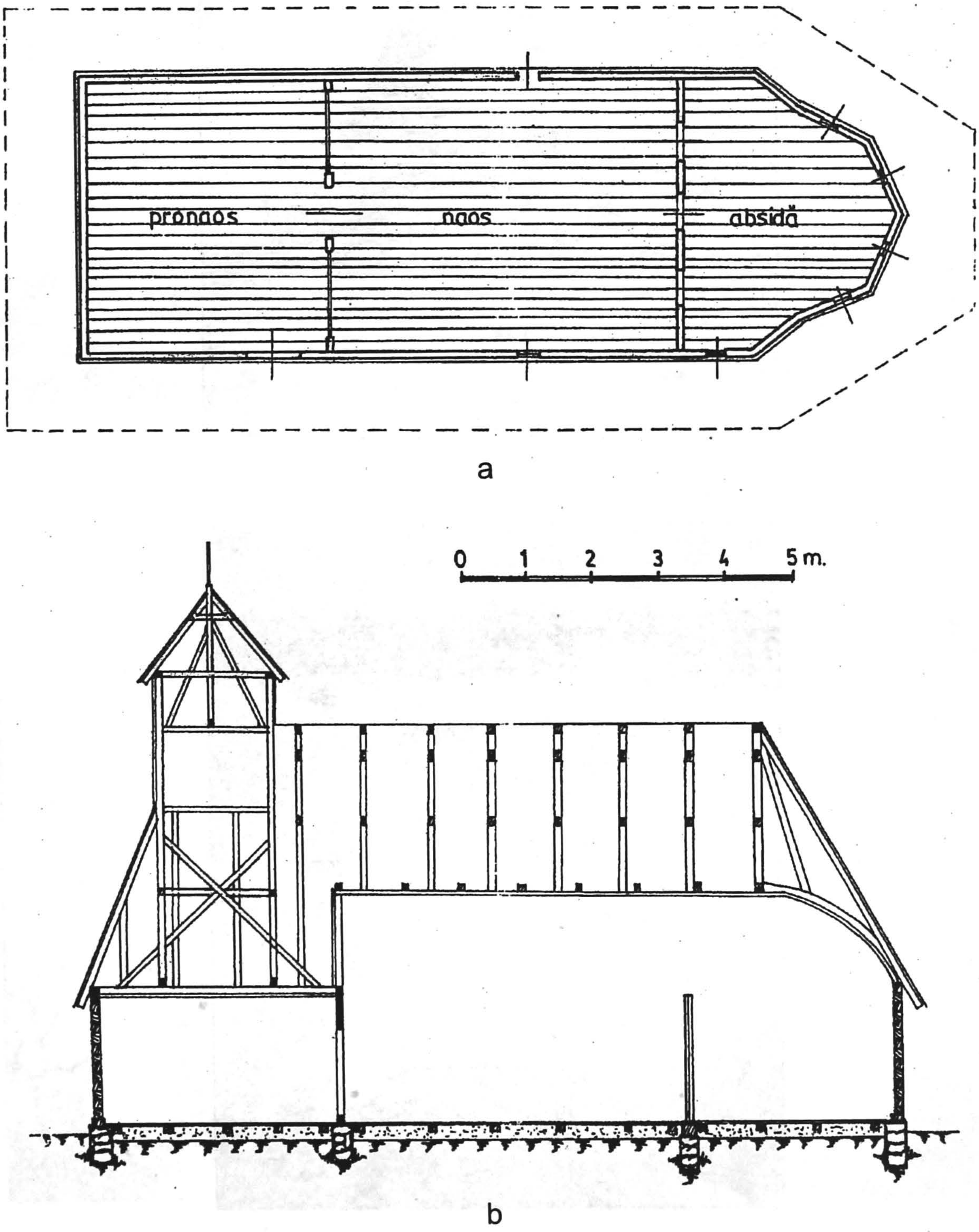

Vălenii. Biserica „Sfântul Nicolae".
Proiectul de restaurare din anul 1972.
a - Plan; b - Secțiune longitudinală.

https://biblioteca-digitala.ro

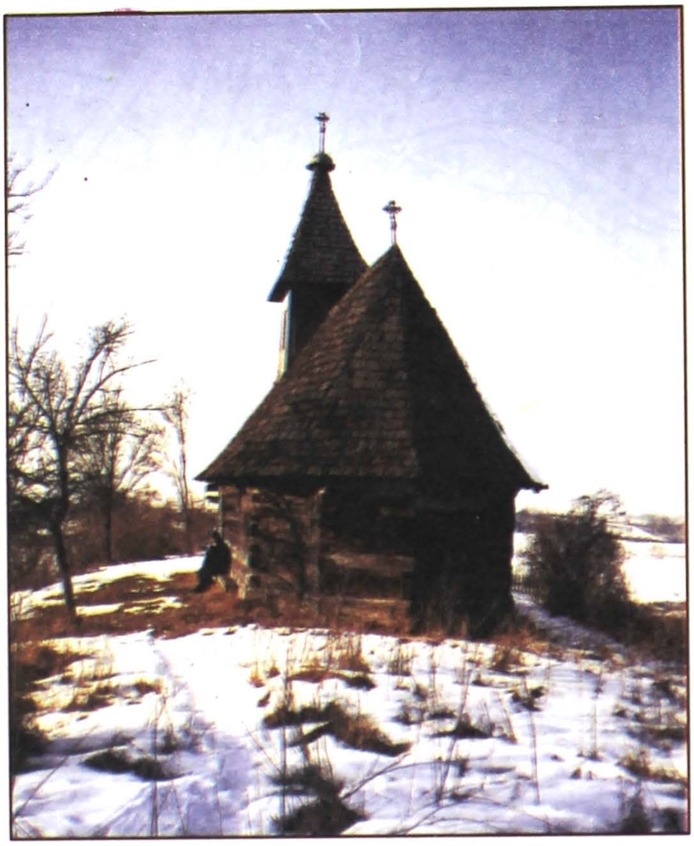

a

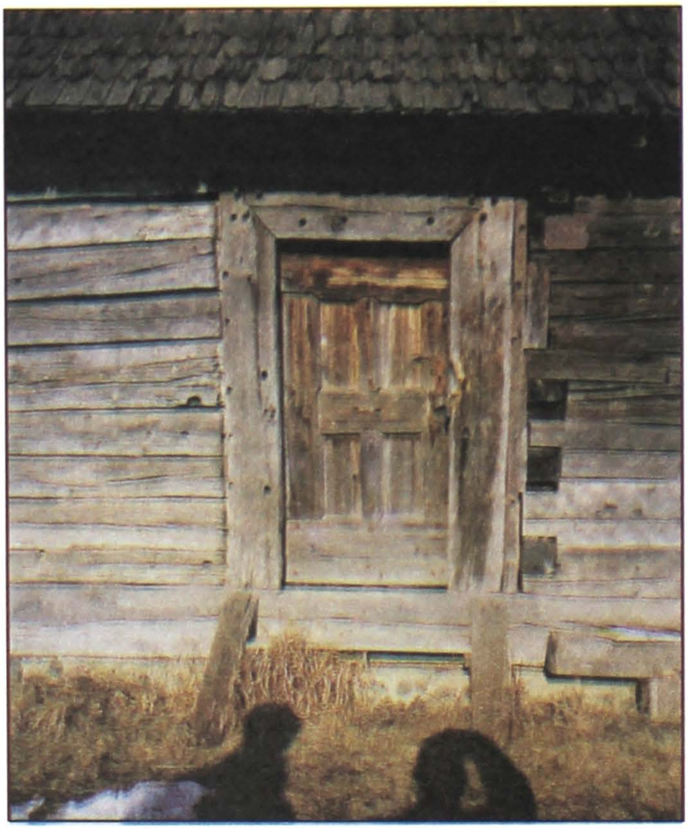

b

Vălenii. Biserica „Sfântul Nicolae”.
a - Vedere est; b - Intrarea, cadrul general.

https://biblioteca-digitala.ro

a

b

Vălenii. Biserica „Sfântul Nicolae”.
a - Vedere est cu intrarea; b - Vedere nord-est.

https://biblioteca-digitala.ro

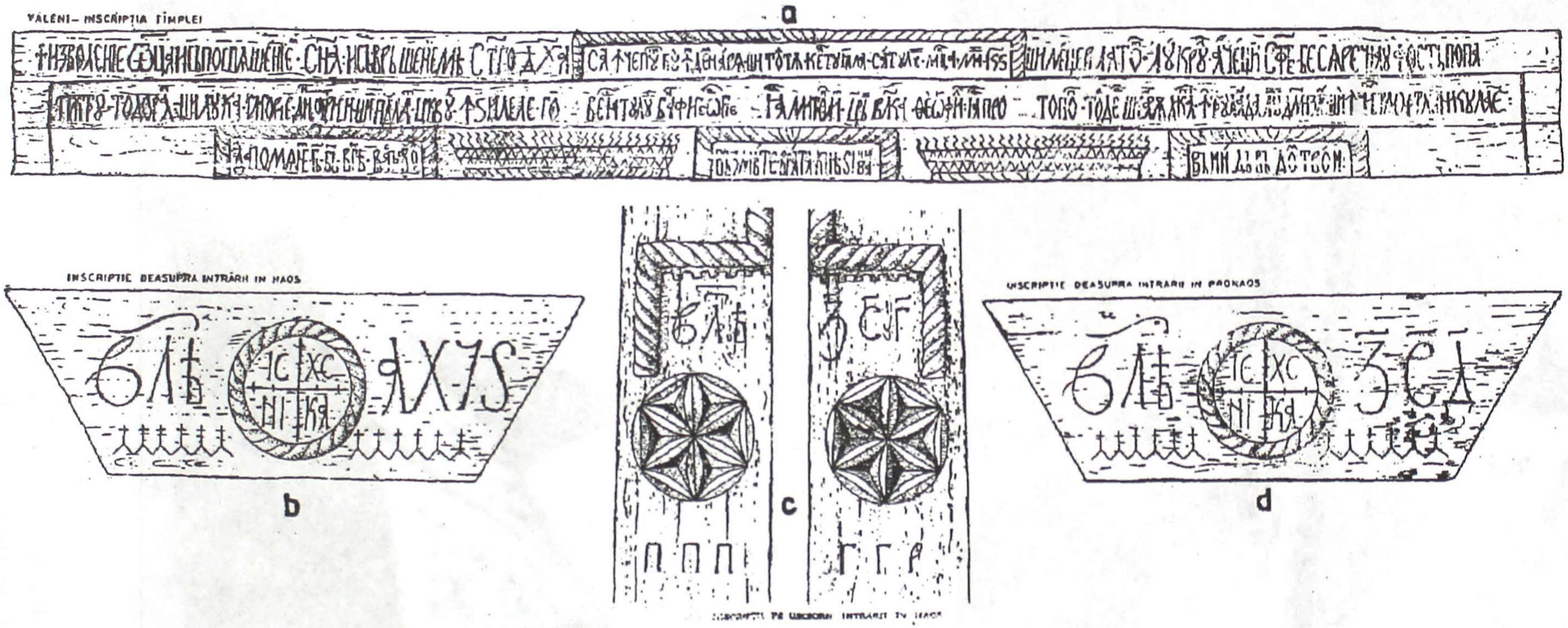

Vălenii. Biserica „Sfântul Nicolae”.
a - Inscripția de pe catapeteasmă; b - Inscripția de pe ancadramentul uşii pronaos-naos - sus; c - Inscripția de pe ancadramentul uşii pronaos - jos; d - Inscripția de pe ancadramentul intrării în biserică (După Marius Porumb şi Nicolae Sabău).

https://biblioteca-digitala.ro

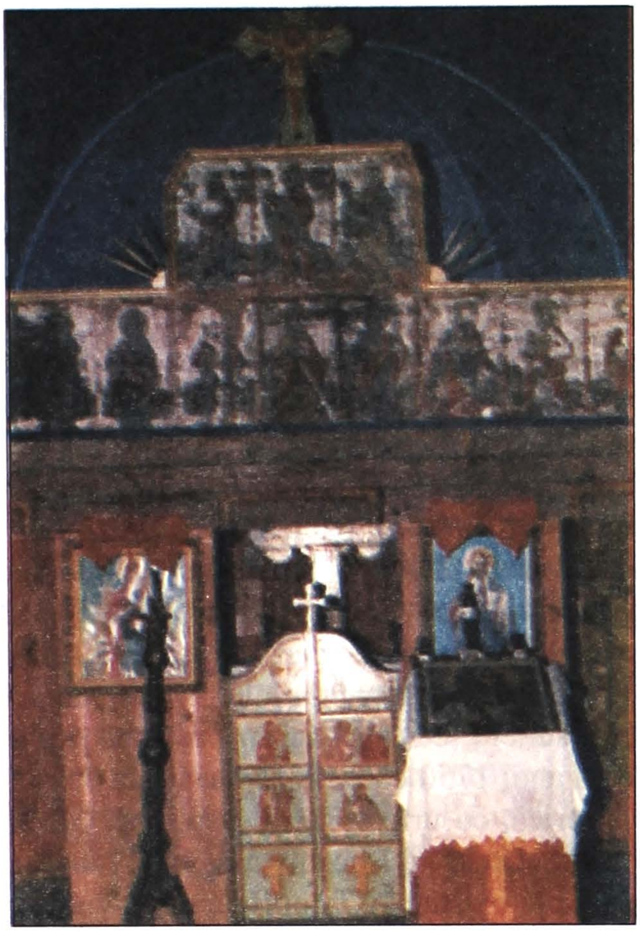

a

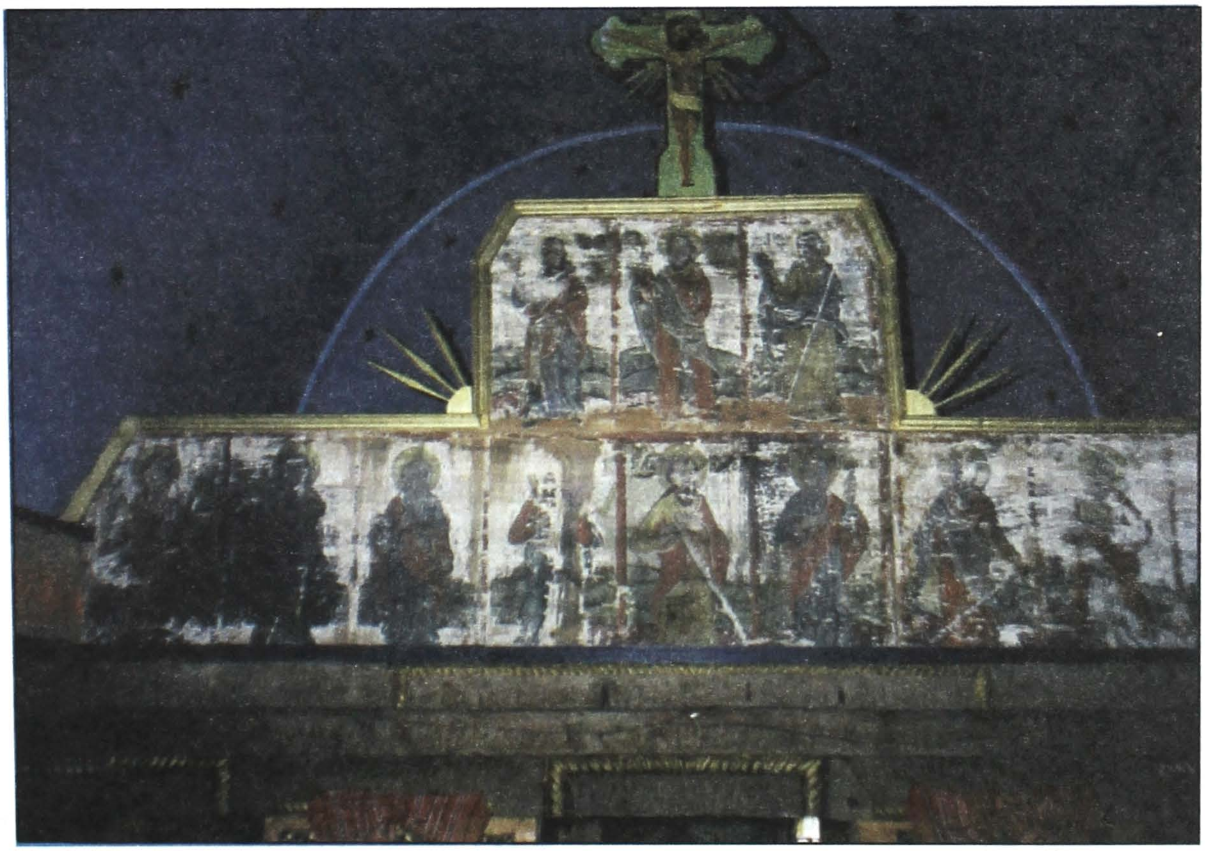

b

Vălenii. Biserica „Sfântul Nicolae".
a - Iconostasul cu tâmpla; b - Detaliu tâmplă.

https://biblioteca-digitala.ro

XI.

BISERICI DE PLAN DREPTUNGHIULAR CU ABSIDA DECROŞATĂ, POLIGONALĂ ÎN CINCI LATURI

1. Biserica de lemn „SF. ARHANGHELI MIHAIL ŞI GAVRIL” din Bozed

Localitate componentă a comunei Ceuaşu de Câmpie, satul Bozed este situat pe pârâul cu acelaşi nume, la 3 km distanţă de satul Săbed, aflat pe drumul judeţean ce leagă Târgu-Mureş de Râciu.

Documentar, localitatea Bozed, fost Bozediu, în ungureşte Bazed, are prima atestare documentară în anul 1481 ca **poss. Boheed, Boyed,** apoi în anul 1482 - **Bozeed,** în 1493 - **Bohed,** în anul 1493 - **Bazed,** în 1567 - **Bozed,** în 1733 sub forma de **Bosed,** în 1750 - **Bozid,** în 1850 - **Bazidu,** iar în anul 1854 sub denumirea de **Bazéd, Bazid.**[1]

Pe tot parcursul secolelor, Bozed a fost o localitate mai mică, însă cu o preponderentă populaţie românească. Conscripţia lui Clain din anul 1733 atestă existenţa a 27 familii de ortodocşi, cu 135 suflete, care aveau ca preot pe popa Vasilie (Basilius) iar în folosinţă biserica de lemn.[2] În anul 1750 conscripţia lui Petru Aaron consemnează pe cei 166 uniţi, care aveau preot şi biserică, cu următoarera menţiune: *„In hoc Districtu Cantores & Aeditui non imunitantur."*[3] Conscripţia lui Buccow din anii 1760-1762 ne prezintă următoarea situaţie a românilor din localitate: existau 16 familii de uniţi, cu doi preoţi, având în folosinţă şi biserica, pe când ortodocşii însumau 5 familii, fără preot şi biserică.[4] Din secolul al XIX-lea două documente vin şi ne dezvăluie unele date despre românii din localitate precum şi despre biserică. Recensământul din anul 1857[5] ne înfăţişează satul Bozed ca o localitate relativ mică, ca mărime fiind penultima din actualele componente ale comunei aparţinătoare, având 84 case cu 76 locuinţe, deci cu o tendinţă de depopulare, precum şi 368 locuitori, care după religia declarată erau constituiţi din 337 greco-catolici, 3 romano-catolici, 7 reformaţi, 19 unitarieni şi 2 izraeliţi. Împreună cu satele Herghelia şi Voiniceni încă mai avea o majoritară populaţie românească, faţă de restul care au cunoscut fenomenul deznaţionalizării. Istoricul ungur Benkő Károly, în lucrarea dedicată fostului scaun Mureş, din anul 1860-1861, face o menţiune privitoare la *„biserica de lemn a neuniţilor"*.[6]

Şematismul jubiliar din anul 1900 este cât se poate de convingător în ce priveşte numărul românilor din localitate, 435 greco-catolici, adică români şi 1 reformat.[7] Încheiem şirul datelor statistice cu recensământul din anul 1910. Cu un număr de 100 case Bozedul avea o populaţie de 468 locuitori, care după limba maternă o formau 452 români şi 16 maghiari, iar după religie 452 greco-catolici, 5 romano-catolici, 5 reformaţi şi 6 unitarieni.[8] După aproape un veac distanţă, prin fenomenul depopulării, în anul 1992 mai sunt înregistraţi 261 locuitori.[9]

Dincolo de rândul nordic de case aliniate la marginea drumului, pe coasta dealului ce domină satul, între imobilele nr. 101-102, se înalţă lăcaşul de lemn, bine întreţinut, ce poartă hramul „Sf. Arhangheli Mihail şi Gavril”, însă cu înfăţişarea alterată de învelitoarea din eternit, eficientă ca rezistenţă la intemperii, însă străină arhitecturii populare de lemn.

Data ridicării lăcaşului nu ne este cunoscută. Ca şi în alte cazuri există puţine mărturii scrise despre biserica de lemn de la Bozed. Un istoric al bisericii, aflat la intrare, ne informează că aceasta provine din satul Orşova, de pe valea Gurghiului, şi a fost construită în anul 1790. S-a păstrat tradiţia aducerii cu carele a bisericii de la Orşova. E posibil ca situaţia să se prezinte astfel, existând indici că lăcaşul a fost reconstruit, operaţiune în timpul căreia au dispărut picturile interioare. Dacă aşa s-a întâmplat, atunci această biserică, atestată documentar la Orşova în anii 1733,[10] 1750,[11] 1760-1762,[12] venind la Bozed a luat locul alteia,

https://biblioteca-digitala.ro

semnalată ca existentă de aceleaşi surse menţionate, însă despre care nu ştim în ce împrejurări a dispărut. Dacă a avut loc o strămutare atunci trebuie să se fi petrecut în jurul anului 1893, când ridicându-se la Orşova biserica de zid cu hramul „Sf. Dumitru"[13] sătenii s-au putut dispensa de vechea biserică de lemn. Destul de curând, în anul 1896, biserica este extinsă, spre vest, ca urmare creşterii a numărului de enoriaşi. Cu ocazia desfăşurării acestor lucrări *„s-a renunţat la ancadramentele originale, dar decorul lor este amintit de cel al sfeşnicelor, datate în al XVIII-lea veac, sculptate cu brăduţi, frânghie răsucită şi frunze".*[14] Tot atunci a fost pusă şi învelitoarea de eternit.

Planul bisericii este simplu: dreptunghiular, cu absida pentagonală, decroşată, formă tipologică întâlnită la cele mai numeroase biserici din judeţ, în număr de 20. Pe fundaţia de piatră, realizată cu ocazia lucrărilor de renovare efectuate pe la mijlocul deceniului opt a secolului al XX-lea, se sprijină talpa de lemn de esenţă tare, destul de masivă, peste care se ridică pereţii constituiţi din câte 14-15 rânduri de bârne, care în locurile de îmbinare ale laturilor absidei şi cele estice ale naosului formează frumoase perechi de aripi-consolă ce coboară până către mijlocul pereţilor, ultimele patru fiind retezate treptat. Această dispoziţie planimetrică e accentuată şi de învelitoarea acoperişului absidei care e mai coborâtă decât aceea de peste corpul navei.

În interior întâlnim obişnuitele elemente de compartimentare ale spaţiului: în pronaos este montat un balcon pentru cor, ce se sprijină pe grinzi transversale, iar iconostasul este instalat în dreptul laturilor care decroşează ultima încăpere de restul clădirii. Rămânând la iconostas, acesta cuprinde registrul inferior unde se află uşile împărăteşti, ce conţin panouri rotunde pictate cu scena „Bunei Vestiri" şi uşile diaconeşti precum şi registrul superior cu cele două frize a apostolilor şi a icoanelor.

Interiorul bisericii este acoperit cu două tipuri de acoperiş, bolta în leagăn şi semicalota. Astfel pronaosul şi naosul au un acoperiş unic, format dintr-o boltă semicilindrică căptuşită cu scânduri, prinse pe nervurile de lemn, cu planul naşterilor direct pe ultima cunună. Pentru acoperirea absidei altarului s-a recurs tot la bolta semicilindrică, cu deschiderea cât distanţa dintre pereţii paraleli, la care a fost racordată o semicalotă compusă dintr-un panou trapezoidal mărginit de altele două, triunghiulare. Locul de racordare e subliniat printr-un arc dublou. La capătul de vest a navei se află pridvorul deschis, care se omogenizează cu structura de bază a bisericii, însă fără să avem convingerea dacă iniţial edificiul l-a avut. Pe axa longitudinală, la capătul de vest al pronaosului se află intrarea. Ferestrele, toate de aceeaşi mărime, arcuite şi scoase în evidenţă prin ancadramentul din scândură, presupunem că au fost realizate ulterior strămutării, aici, a bisericii.

La o mică distanţă de pridvor se află amplasată clopotniţa, pe două nivele, închise cu scândură, ultimul nivel având un acoperiş piramidal înalt, care, ca şi la biserică, a primit învelitoarea „modernă" din plăci de eternit.

Întrucât nu s-a mai păstrat pictura murală iniţial avută, singurele valori picturale sunt numeroasele icoane, dar puţine cu valoare artistică, cum ar fi cele ce reprezintă „Punerea în mormânt" şi „Învierea Domnului", aflate pe tâmpla iconostasului, precum şi icoana „Deisis", datată la 1832, la care remarcăm chenarul în frânghie şi rozetele în relief.

NOTE:

1. SUCIU, C., **DILT,** I, p. 99.
2. **Clain, 1733,** p. 179.
3. **Aaron, 1750,** p.278.
4. **Buccow, 1760-1762,** p. 684.
5. **Recensământ, 1857,** p.368-369.
6. BENKŐ Károly , **op. cit.,** p. 337.
7. **Şematism, 1900,** p.469.
8. **Recensământ, 1910,** p. 416-417.

Biblioteca ...

https://biblioteca-digitala.ro

9. **Recensământ, 1992,** p. 189.
10. **Clain, 1733,** p. 190.
11. **Aaron, 1750,** p. 278.
12. **Buccow, 1760-1762,** p. 642.
13. *Îndr. Past., 1996-2000*, 2000, p. 308.
14. Ion I. RUSSU., **op. cit.,** p. 195.

SUMMARY

THE WOODEN CHURCH OF „SAINT ARCHANGELS MICHAEL AND GABRIEL" IN BOZED

It is not exactly known the date when the church was built. Local legends say that it was brought on carts from Orşova, on the Gurghiu valley, in 1790. Documents from the 18th century speak about a Orşova, beginning with 1733, so it can certainly be placed to an earlier date. It was brought to Bozed in 1893 and replaced another one, which had disappeared under circumstances not know to us, but mentioned in Conscripions.

The church has rectangular shape, with a, five sided and polygonal unhooked apse; soon after 1893 the church was extended to the west, by giving up the carved wood frames and covering it with asbestos cement plates.

The walls of the church consist of fir tree beams, which form very nice wing-type consoles at their joining points thatdescend towards the middle height of walls. The internal vault covers the nave and in partly the apse and towards east, opposite the polygonal shape, it has a half spherical cap.

Not far from the church there is a bell tower, on two enclosed levels, which bear a high pyramidal roof.

https://biblioteca-digitala.ro

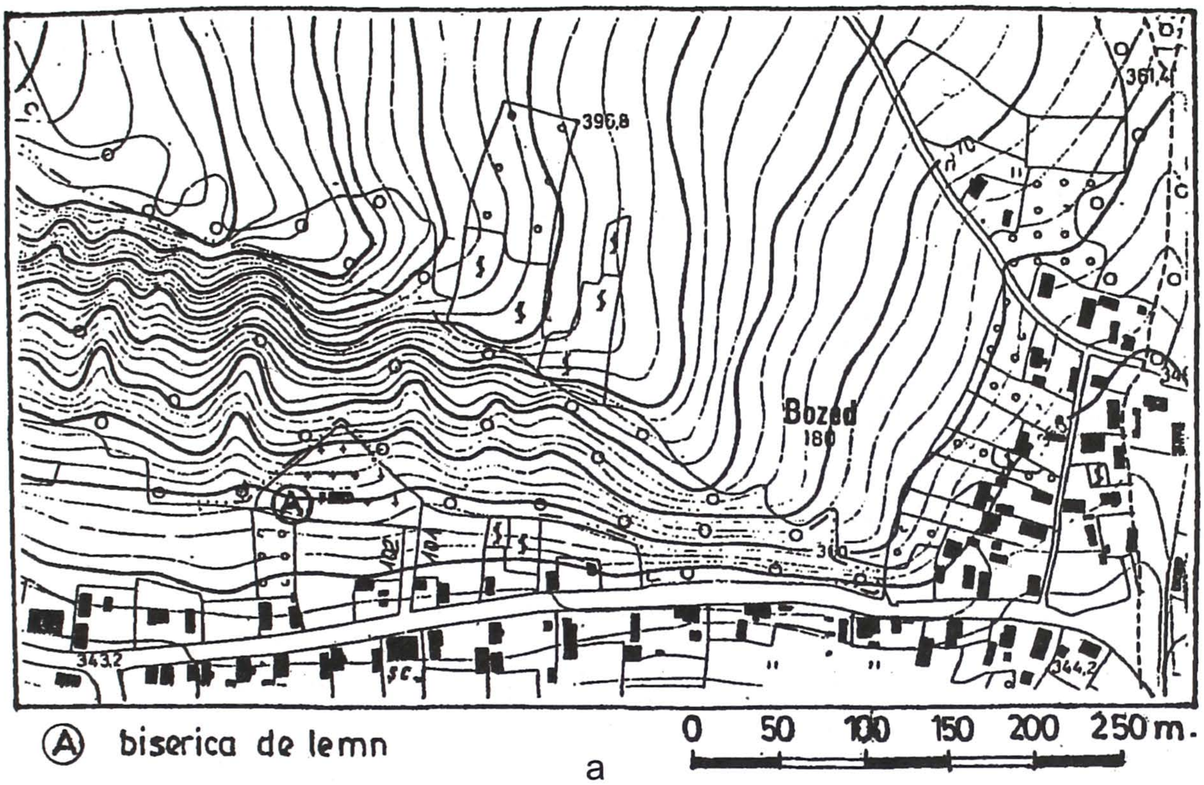

a

b

Bozed. Biserica „Sfinții Arhangheli Mihail şi Gavril".
a - Plan de situație; b - Aşezare în sit.

https://biblioteca-digitala.ro

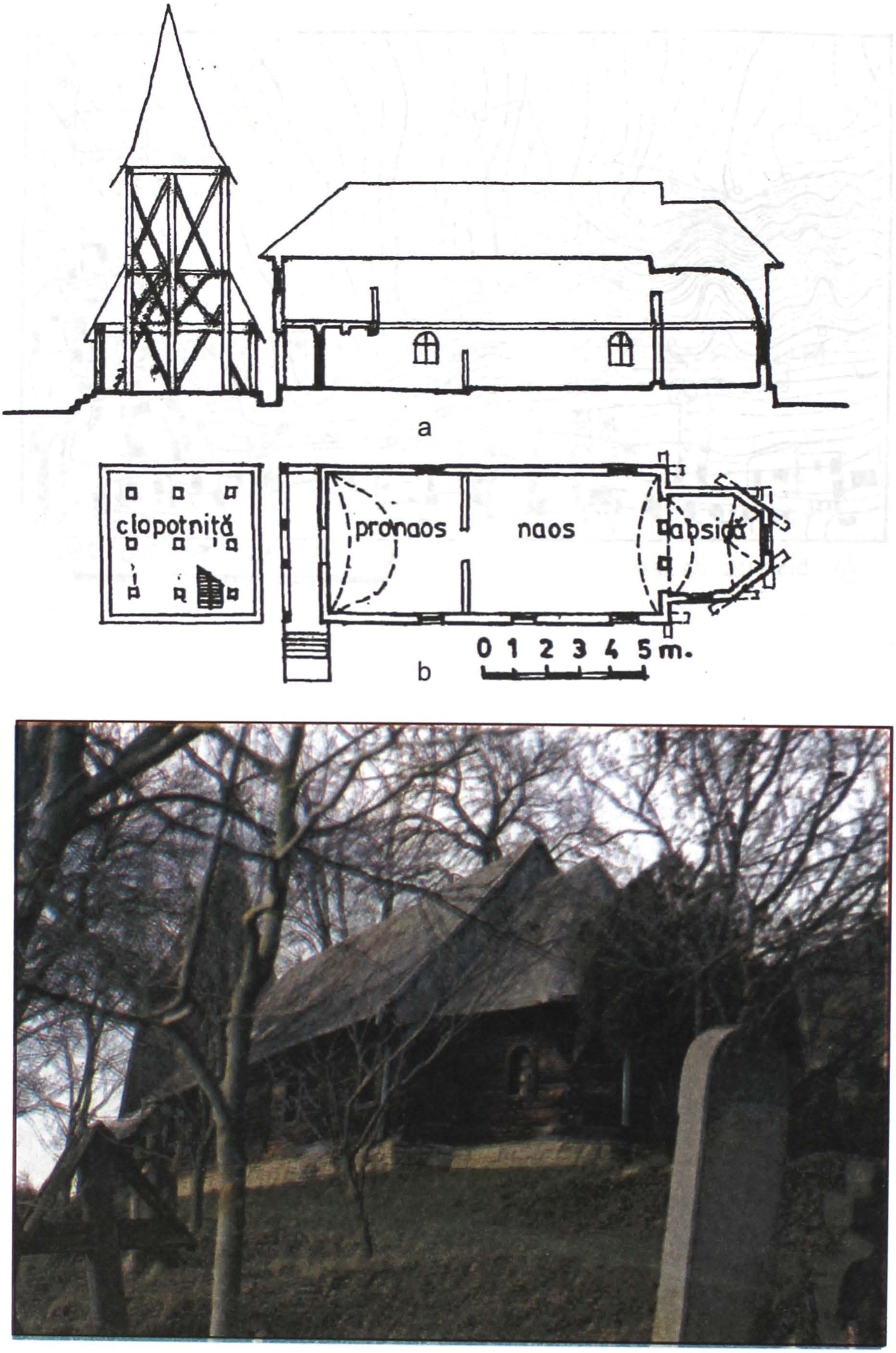

c

Bozed. Biserica „Sfinții Arhangheli Mihail şi Gavril".
a - Secțiune longitudinală; b - Plan; c - Aspect general.

https://biblioteca-digitala.ro

a

b

Bozed. Biserica „Sfinții Arhangheli Mihail şi Gavril".
a - Vedere sud-vest cu pridvorul; b - Vedere sud-est.

https://biblioteca-digitala.ro

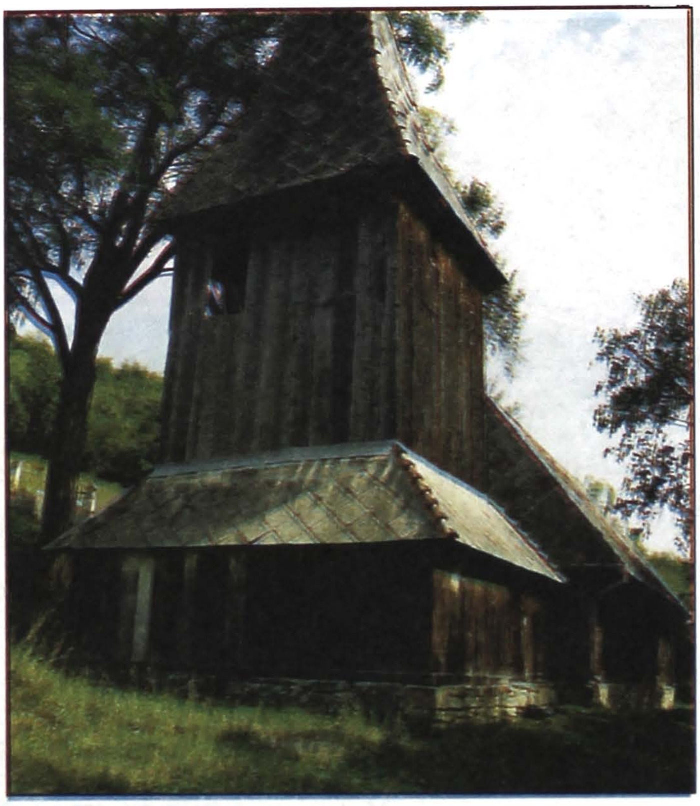

a

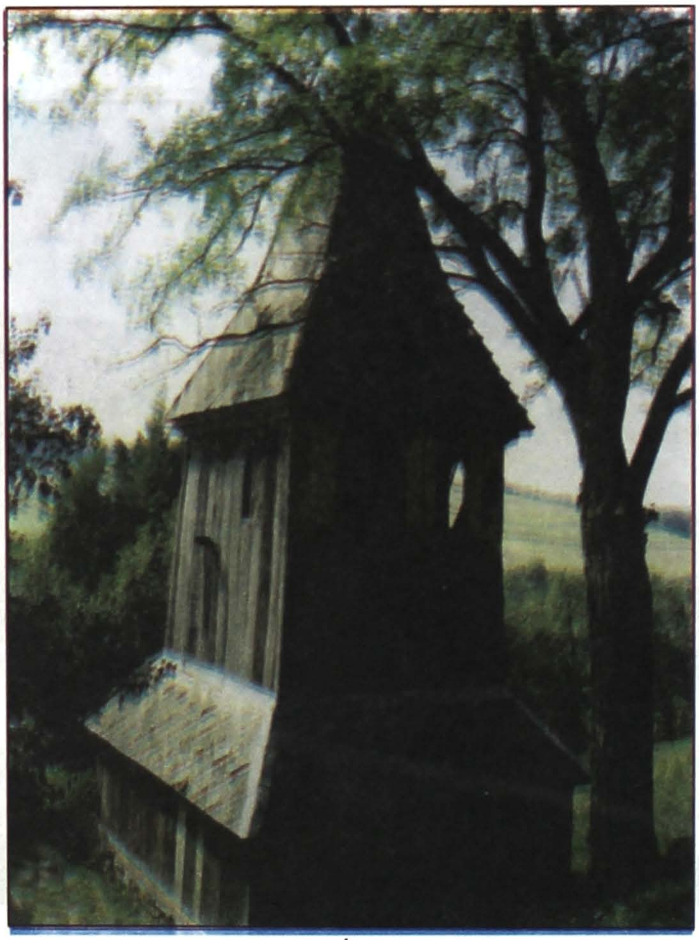

b

Bozed. Biserica „Sfinții Arhangheli Mihail şi Gavril". Clopotnița
a - Vedere sud-vest; b - Vedere nord-est.

https://biblioteca-digitala.ro

2. Biserica de lemn „SFÂNTA PARASCHIVA” din Cecălaca

Component al comunei Ațintiș, satul Cecălaca se află situat pe cursul superior al văii cu același nume, afluent al pârâului Ațintiș, pe drumul comunal ce leagă orașul Luduș de comuna Bichiș.

Veche localitate, Cecălaca, în ungurește Csekelaka, își are prima atestare documentară în anul 1296 sub denumirea de **Chekelooka,** iar ceva mai târziu, în anul 1331 ca **Chekelaka.**[1] În anul 1334, aici, este pomenit preotul Luca care achită în două rânduri dijma papală[2] În anul 1339, localitatea este întâlnită în documente sub denumirea de **Czekelaka,** în anul 1358 - **Chekeloka,** în 1587-1589 - **Czyekelaka,** în 1733 - **Csekelaka,** în 1750 - **Csakilaka,** iar în anul 1854 - **Csekelaka, Cechelaca.**[3]

Deși localitatea avea un număr însemnat de locuitori, conscripțiile secolului al XVIII-lea indică un număr mai redus de români. Conscripția lui Clain din 1733 atestă existența a doar 20 familii de uniți, circa 100 de suflete, care aveau preot pe popa Stanciu (Sztancsul) de asemenea în folosință biserica de lemn.[4] Surprinzătoare este reducerea numărului românilor uniți, din anul 1750 la doar 25 suflete,[5] care aveau preot și biserică, reducere ce o punem pe seama părăsirii unirii cu biserica din Roma a numeroși locuitori români. Concludentă în acest sens este conscrierea credincioșilor români din anii 1760-1762 ordonată de către generalul austriac Buccow.[6] Uniții erau constituiți din 8 familii care aveau preot și în folosință biserica, pe când ortodocșii însumau 28 familii, având preot dar fără biserică. Oricum, românii din localitate formau circa 180 suflete.

Primul document ce ne oferă posibilitatea comparării numărului de români față de restul populației, este recensământul din anul 1857.[7] Cecălaca era cea mai mare localitate dintre actualele componente ale comunei Ațintiș, cu un număr de 152 case cu 159 locuințe și 711 locuitori. După religie structura populației era următoarea: 332 greco-catolici, 4 reformați, 364 reformați, 1 unitarian și 10 izraeliți, deci peste 45% din totalul populației o reprezentau românii. Până în anul 1900 numărul românilor cunoaște o descreștere simțitoare, **Șematismul** din 1900 consemnând existența a 260 greco-catolici, 4 romano-catolici, 495 reformați (o creștere în detrimentul românilor), 5 unitarieni și 10 izraeliți.[8] Încheiem șirul acestor date statistice cu recensământul din anul 1910,[9] care arată că din cei 731 locuitori a localității, românii erau în număr de 284, maghiarii în număr de 446 și 1 german, pe confesiuni situația fiind următoarea: 2 ortodocși, 283 greco-catolici, 7 romano-catolici, 424 reformați, 1 unitarian, 15 izraeliți și 5 alții.

De la început trebuie să spunem că în prezent monumentul nu mai există. În mod cu totul iresponsabil, în anul 2002, el a fost demolat de către comunitatea sătească, în locul ei realizându-se o biserică de zid, de o arhitectură îndoielnică.

Începuturile lăcașului de lemn nu sunt cunoscute. Dar în privința datării nu trebuie ignorate documentele de epocă. Cea mai concludentă, conscripția lui Clain atestă existența bisericii, oferind temeiuri de datare în raport cu anul 1733, deci o datare ante quem, fie la sfârșitul secolului al XVII-lea, fie la începutul celui următor. Dacă este să ne luăm după tradiția locului atunci ea a fost *„... furată, cu înțelegere, din Sâniacob”,*[10] localitate învecinată, componentă a aceleiași comune. O examinare anterioară a structurii de lemn a pereților perimetrali a permis să constatăm existența unor însemne încrustate în bârne, adeseori folosite la bisericile de lemn, atunci când împrejurările solicitau refacerea pe vechiul amplasament sau strămutarea edificiului pe un nou așezământ, mai convenabil, din vatra satului, ceea ce vine în sprijinul tradiției.

Așezată pe dealul ce învecinează spre vest localitatea, în mijlocul unei livezi cu pomi fructiferi, biserica de lemn, în mod cert, exista pe amplasament la mijlocul secolului al XVIII-lea. În ajutorul afirmației stă mărturie însemnarea *„am scris Chiril, 1761”*, aflată pe cele două părți ale intrării.

https://biblioteca-digitala.ro

Biserica prezenta un plan rectangular, cu absida decroşată, poligonală cu cinci laturi. La absidă bârnele sunt îmbinate în sistemul „coadă de rândunică", a căror prelungiri în exterior formează console cioplite în retragere succesivă. Structura pereților din bârne se sprijinea pe o talpă masivă de lemn din esență tare. Interiorul avea acoperişuri formate dintr-o boltă semicilindrică peste naos, la fel şi la altar, cu observația că se afla în lărgimea pereților paraleli, fiind racordată poligonului de est, prin cele trei fâşii curbe. Rămâne deschisă întrebarea: pronaosul ce fel de acoperiş a purtat? Înainte cu câtva timp, studiindu-se spațiul s-a constatat o noutate, că peste pronaos se afla un tavan drept, fapt ce ne-a îndemnat să presupunem că, fie concomitent cu ridicarea bisericii, fie ulterior acestei acțiuni, deasupra acestuia s-a ridicat turnul-clopotniță. Probabil cu ocazia unor anterioare lucrări la biserică, clopotnița de deasupra pronaosului a fost desființată, construindu-se o alta detaşată construcției, pe latura de sud-vest. Probabil, tot atunci, sau cu o altă ocazie, s-a procedat la prelungirea naosului spre vest, prin cuprinderea vechiului pronaos şi construirea altuia. Schimbarea este dovedită prin prezența la mijlocul naosului a picturii ce reprezintă Evaghelişti, tematică care de regulă indică limita de vest a încăperii. În deceniul al şaselea din secolul precedent, învelitoarea din şiță a bisericii a fost înlocuită cu alta din țiglă, îngreunând sarcina pereților, iar în partea de vest a pronaosului s-a construit o încăpere, un fel de pridvor închis cu scânduri, ce nu avea nimic în comun cu arhitectura construcției inițiale.

Datorită vicisitudinilor vremii, acțiunii apei ce a pătruns prin acoperiş timp îndelungat, valorosul veşmânt mural, care purta amprenta mai multor zugravi, a fost grav afectat, păstrându-se doar unele fragmente. Erau resturi de pictură pe partea estică a naosului, între care un medalion înconjurat de heruvimi şi flori, „Evanghelişti", scene din viața lui Iisus Hristos, care împreună cu friza apostolilor şi „Iisus arhiereu" pot fi atribuite lui popa Nicolae zugravul de la Feisa. Realizatorul picturii de pe timpanul de vest al naosului ce reprezenta „Răstignirea lui Hristos" şi mucenicii este şi semnatarul icoanei „Deisis": ***„ano bojiu 1715, mnogo greşni Ioan zugrav 1715"***, el fiind şi autorul uşilor împărăteşti, cu scena „Buna Vestire" într-un decor arhitectural. Putem atribui lui Iacov zugrav de la Răşinari icoana „Deisis", datată 1728, realizată într-o factură brâncovenească. O altă icoană a lui „Iisus Hristos Învățător", datată la 1761, prin formele şi culorile ce le cuprinde, aminteşte de Nechita zugravu, dar nu putem exclude şi partenitatea lui Toader zugravu. În fine, prin icoana de hram „Sfânta Paraschiva", rămăşiță a frizei praznicelor, asemănătoare celei din 1753 de la Hărțău, îşi face prezența la Cecălaca şi Toader zugravul.

Aşadar, vechea biserică de lemn a fost desființată, pentru ca în locul ei să fie realizată o altă biserică din cărămidă, învelită cu țiglă. Dincolo de faptul că lucrările de demolare şi construire a noii biserici s-au efectuat cu încălcarea prevederilor legale,[11] fapta constituie mai mult decât desființarea unei oarecare clădiri anexă. În mod iresponsabil s-a înlăturat un monument, cu un trecut istoric şi valoare arhitecturală, deliberat fiind lăsat să se degradeze, într-o perioadă cu pretenții în promovarea drepturilor spirituale ale românilor şi protejării valorilor istorice şi artistice.

NOTE:

1. SUCIU, C., **DILT**, I, p. 130.
2. Pentru prima plată: **„Deasemenea Luca preotul din Cecălaca a plătit douăzeci de denari"** (Chekelaka). Pentru plata a doua: **„Deasemenea Luca preotul din Cecălaca a plătit optsprăzece dinari"** (Chekalaka), în **DIR**, veac. XIV, vol.III (1331-1340), p. 178, 195.
3. SUCIU, C., **DILT**, I, p. 130.
4. **Clain, 1733,** p. 183.
5. **Aaron, 1750,** p. 256.
6. **Buccow, 1760-1762,** p. 626.
7. **Recensământ, 1857,** p. 360-361.

https://biblioteca-digitala.ro

8. **Şematism, 1900,** p. 443.
9. **Recensământ, 1910,** p. 408-409.
10. Ioana CRISTACHE-PANAIT, **Biserici de lemn,** p.159.
11. Dispariția monumentului am constatat-o la 18 aprilie 2004, dată la care Consiliului Județean Mureş încă nu i se solicitase acordul de demolare.

SUMMARY

THE WOODEN CHURCH OF „SAINT PARASCHEVA" IN CECĂLACA

The church dedicated to „Saint Parascheva" was first mentioned in documents in 1733, so it can be considered that the church was actually built somewhere at the turn of the 17th – 18th centuries. It seems that the church was brought from somewhere else because the beams bear certain signs which used to be made in case of movement or reconstruction of a church.

The church has a rectangular shape, with a polygonal unhooked apse, with beams joined as „swallow tails" and forming regressive carved breaks. The narthex is covered with a half-cylindrical vault, and so is the apse, which is joined to the eastern-side polygon by three curved stripes. În exchange, the narthex has a ceiling, which proves that at earlier times there used to be a bell-tower. However, it no longer exists, as it had been demolished at a date unknown to us, but there is a separate bell tower on the south-eastern side.

Although very deteriorated because of the weather, the painting still allows the recognition of the style of known church painters, like father Nicolae from Feisa, Master painter Ioan, Master painter Iacov from Răşinari, Master painter Nechita and mostly Master painter Toader.

https://biblioteca-digitala.ro

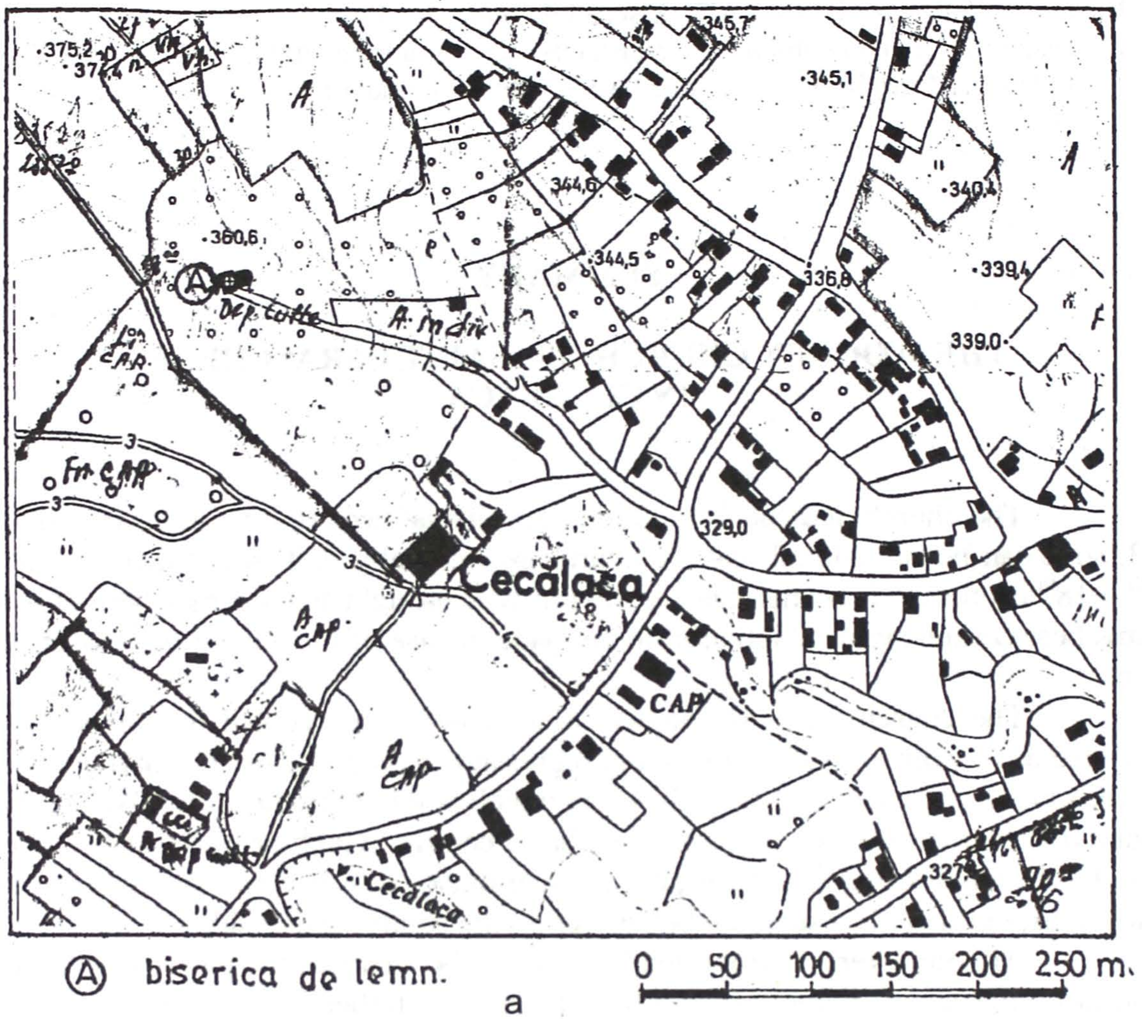

a

b

Cecălaca. Biserica „Cuvioasa Paraschiva”.
a - Încadrare în zonă; b - Aspect general din anii 1980-1985.

https://biblioteca-digitala.ro

3. Biserica de lemn „SFÂNTU NICOLAE" din Chiheru de Jos

Sat reşedinţă a comunei cu acelaşi nume, Chiheru de Jos este aşezat pe cursul superior al pârâului Chiher, pe drumul judeţean ce face legătura dintre municipiul Reghin şi oraşul Sovata.

Chiheru de Jos, în ungureşte Alsóköher, iar în germană Unterkiher, este atestat concomitent cu Chiheru de Sus, în anul 1453, sub forma **possessio seu villa Alsokeher.** În anul 1644 este întâlnit sub forma **Alsokeoher, Also Keöher,** în anul 1733 - **Also-Kiher,** în 1760-1762 - **Also Köhér**, în anul 1824 denumirea este cea românească de **Kiherii gye Zsosz,** în anul 1850 - **Kiheru din Zsosz** şi **Minder Küher** la germani, iar în anul 1854 - **Alsó-Köher, Chiheru din Jos.**[1]

Localitate cu o populaţie de-a lungul veacurilor aproape în totalitate românească, Chiheru de Jos este consemnat de conscripţia anului 1733 cu un număr de 40 familii de români, care aveau biserică şi doi preoţi: popa Ilei, preot ce slujea şi la ortodocşi şi popa Gligorie, preot unit.[2] Conscripţia lui Petru Pavel Aaron din anul 1750 consemnează 252 uniţi cu biserică şi doi preoţi.[3] După zece ani, conscripţia lui Buccow, din anii 1760-1762, prezintă situaţiile ce au survenit până în această perioadă, când numeroşi români au părăsit unirea, până în anul 1774 când, din nou, revin la biserica greco-catolică.[4] Aşadar, uniţii cuprindeau 9 familii cu doi preoţi, având în folosinţă şi biserica, pe când ortodocşii constituiau 44 familii cu 6 (şase) preoţi, fiind în situaţia de a nu avea biserică.[5] Localitate de mărime relativ mică, Chiheru de Jos avea în anul 1857 un număr de 78 case cu 84 locuinţe şi 440 locuitori, pe confesiuni situaţia fiind următoarea: 434 greco-catolici, 2 romano-catolici şi 4 izraeliţi, aproape în totalitate formând-o românii.[6] **Şematismul jubiliar** din anul 1900 este şi mai concludent, atunci când dorim a analiza situaţia românilor din localitate. Pe această cale se consemnează existenţa a 525 greco-catolici, 5 romano-catolici şi 4 izraeliţi. Totodată ne face cunoscută existenţa *„Bis. de lemn din an. 1837 în onoarea s. Nicolae".*[7] Încheiem cu recensământul din anul 1910 care ne indică faptul că din cei 802 locuitori sunt 762 români, 23 maghiari şi 18 alţii, iar după religie fiind 2 ortodocşi, 777 greco-catolici, 10 romano-catolici şi 13 izraeliţi.[8]

Aşadar la 1733 încă mai exista antecesoarea biserică, ca în anul 1760-1762 să fie consemnată biserica care a făcut obiectul renovării de după anul 1982. În anul 1837, după cum arată **Şematismul,** se desfăşoară importante lucrări de renovare a bisericii, concomitent cu construirea casei parohiale.

Aici, la Chiheru de Jos, anterior, a existat o mănăstire românească care faţă de altele din zonă rezistă cel mai mult, datorită şi şcolii, la care primul dascăl a fost Gligoraş.[9] Fondarea mănăstirii, care presupunem că avea şi biserică de lemn, este atribuită ieromonahului Partenie şi altor donatori. Un *zapis*[10] din anul 1737, destul de laconic, între altele, menţionează: *„Zapis de locurile mănăstirii de la Chiheru de Jos să ştie cine ce au dat. Dat-au feciori*(i) *lui Hurdugaci Gavril şi Rusăşti din părăul Leurdi, unde iaste o fântână din gios de fântână iaste o dălmă, din gios de dălmă iaste hotarul, şi mierje prin meri şi iaste într-un măru sălbatec cruce şi merge pre din gios de chile* (chilie n.n.) *lui Grigoraş, ... Aceste sunt ctito* (ii) *sf*(i)*ntei mănăstiri care sunt mai sus scris şi acuma numiţi. Anume: Necula Anisii, al d(*o*)ile(*a*) Ile lui Rus Gavril, al 3 Ursu lui Hurdugacui, al 4 Rob One, al 5 Dărăban Mihăil*(ă), *al 6 dascăl Gligoraş. ... Scris dech*(emvrie) *14 z(i)le. An*(ul*) dom*(nului) *1737".*

Nu cunoaştem hramul ce-l purta mănăstirea şi nici locul unde fiinţa. În secolul al XIX-lea este amintit locul *Mănăstirii,* în pădurea dintre Simbriaş şi Chiheru de Jos, pe care este posibil să fi fost o mănăstire şi mai veche.[11] Deşi nu se face referire la cultul ce-l avea mănăstirea, presupunem că era cel greco-catolic. Totuşi, în anul 1760 la mănăstire era un călugăr ortodox, pe nume Ilie Isa, iar în anul 1779 se cumpără un Ochoit (Blaj, 1770), deci

https://biblioteca-digitala.ro

aşezământul încă mai exista, însă în anul 1775 împăratul Iosif al II-lea dispune sechestrarea bunurilor. Mai rezistă până în anul 1803, fiind penultima mănăstire dispărută.[12] Se pare că este distrusă în timpul revoluției din 1848, după unele opinii o parte din resturile rămase fiind duse în anul 1852 la Nadăşa pentru reconstruirea bisericii.[13]

Partea originară a bisericii,[14] provenită din secolul al XVIII-lea, are obişnuitul plan dreptunghiular, cu absida decroşată poligonală în cinci laturi. Dimensiunile reduse ale pereților originari, forma lor, decroşul redus al absidei precum şi structura coroanei de la pereții absidei, la care prelungirile grinzilor, tot câte două, se întâlnesc formând spații triunghiulare aidoma şurilor din Munții Apuseni, confirmă vechimea dată monumentului.

Potrivit tradiției consemnată de istoricul bisericii, întocmit de parohia Chiheru de Sus cu ocazia renovării din anii 1983-1984, edificiul a fost construit într-o primă etapă fără turn-clopotniță, acesta fiind situat lateral construcției. Ulterior *„bisericii i s-a confecționat şi aplicat turnul actual, a cărui bază a fost zidită din cărămidă".*[15] De asemenea acoperişul bisericii şi al turnului, de o formă ascuțită, avea învelitoarea din şindrilă. Ulterioare lucrări de extindere şi renovare aduc însemnate modificări de formă şi structură ale bisericii. O primă modificare o constituie extinderea edificiului spre vest, cu un pridvor închis, peste care s-a ridicat turnul-clopotniță, de formă pătrată, cu temelie realizată din cărămidă. Întrucât învelitoarea de şindrilă s-a degradat, aceasta a fost înlocuită cu plăci de eternit, peste navă şi absidă, iar turnul, după ce a primit o formă de bulb, a fost îmbrăcat cu tablă. Modificarea cea mai importantă, cu efecte negative asupra clădirii, a fost tencuirea pereților în interior şi exterior, care a ascuns decorația pictată şi deopotrivă consolele absidei. Interiorul avea o boltă semicilindrică unică peste partea mai veche a navei şi parțial a absidei altarului, care spre vest, deasupra poligonului, formează o semicalotă formată din cinci fâşii curbe.

Veşmântul pictural aflat sub stratul de tencuială a fost realizat în prima parte a secolului al XIX-lea de popa Gheorghe din Şerbeni care a semnat epitaful „Punerea în mormânt", icoana „Sf.Nicolae", în anul 1829, cu precizarea *„popa Gheorghe din Şerbeni ca şi zugrav".*[16] Tot el este creatorul uşilor împărăteşti, atât la confecționarea lor cu partea sculpturală în ajur, cu forme ce reprezintă motive vegetale, reprezentând prin extensie pomul vieții, cât şi pictura celor patru medalioane. O însemnare consemnează contribuția artistului: *„....pentru făcut din lemn au plătit Matei Gheorghe şi cu Dochița, iar pentru zugrăvit Chereches Lica şi Ioana, 1846, 2 septembrie, de mine popa Gheorghe din Şerbeni".*[17] Dintre icoanele avute consemnăm pe „Deisis", aflată la parohia ortodoxă din Nadăşa, pictată în 1719 de Ion zugravul. În mărime de 71 x 61 cm, pe un fond auriu cu dichisuri incizate, este reprezentat Iisus pe tron, înveşmântat în tunică vişinie cu galoane galbene, mantie siena, puternic cutată.

Ajunsă într-o stare de degradare destul de alarmantă, cauzată de intemperiile şi cariile care au distrus bârnele şi cuiele de lemn cu care erau fixate, precum şi de seismul din 4 martie 1977 ce a cauzat desprinderea peretelui de miazăzi şi înclinarea turnului-clopotniță, biserica necesita urgente măsuri de renovare. Prin străduința parohului de atunci, părintele Beldean Teodor, s-au luat măsuri de renovare – reparații capitale - a bisericii. La 20 martie, în şedința Consiliului parohial se aprobă *„Reparația capitală a bisericii din Chiheru de Jos, care este într-o stare foarte avansată de uzură",* hotărârea fiind unanim însuşită şi de Adunarea parohială din 29 martie 1891. Prin documentația întocmită s-au prevăzut lucrări de conservare şi strămutare a bisericii de lemn, respectiv reamplasarea pe direcția nord-sud, față de est-vest inițial avută, pentru asigurarea unei distanțe de 17 m de la stradă şi ferirea de trepidații şi alte efecte distructive. Lucrările preconizate sunt aprobate de Consiliul Culturii, cu Avizul nr. 12771/4266 din 14 octombrie 1982, referent de specialitate fiind arh. Ana Maria Orăşanu, cu recomandarea desfacerii tencuielilor interioare cu maximă atenție şi marcarea pieselor de lemn în vederea repunerii în poziția inițială, cu înlocuirea elementelor degradate cu replici identice din acelaşi material.

https://biblioteca-digitala.ro

Noul edificiu păstrează formele bisericii anterioare: forma dreptunghiulară a navei şi absida pentagonală, cu un decroş abia schiţat, doar de câte 20 cm. De dimensiuni: 22,0 m lungime şi 8,0 m lăţime biserica cuprinde pe axa longitudinală următoarele compartimente: pridvorul deschis în lăţime de 1,50 m; spaţiul de sub turn în mărime de 3,4 x 3,4 m, cu două laterale de câte 3,4 x 1,9 m, în care se află şi scara de acces la cor şi turn; naosul spaţios de 12,45 x 7,6 m şi absida altarului, cu o rază de 4,20 m. Deasupra spaţiilor de sub turn şi pe o porţiune de 1,70 m deasupra părţii de vest a naosului se află corul. Interiorul este acoperit cu o boltă semicilindrică peste naos şi parţial absidă, partea poligonală a altarului având semicalota formată din cinci panouri curbe, care se leagă cu semicilindrul principal. Punctul de pornire a acoperişului interior se află la 4,10 m înălţime faţă de nivelul pardoselii, iar înălţimea totală interioară este de 6,25m. Turnul are o înălţime de 17 m, fără cruce.

NOTE:

1. SUCIU, C., **DILT,** I, p.141.
2. **Clain, 1733,** p. 190.
3. **Aaron, 1750,** p. 278.
4. **„După an. 1733 a defecţionat de la s. Unire, reunirea s-a întâmplat la an 1774”,** în **Şematism, 1900,** p. 485.
5. **Buccow, 1760-1762,** p. 642.
6. **Recensământ, 1857,** p. 368-369.
7. **Şematism, 1900,** p. 485.
8. **Recensământ, 1910,** p. 416-417.
9. Aurel HOLIRCĂ, **Şcoala din regiunea Mureşului Superior în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea şi începutul celui de-al XIX-lea”** în *Marisia,* IX, 1979, p.213.
10. Mihu ELENA, **Mănăstirea Hodac,** în **Reghinul cult.,** IV, 1999, p.48-50.
11. **Dicţionarul mănăstirilor,** p.102.
12. Mihu ELENA, **Mănăstirea Hodac,** p. 50.
13. **Dicţionarul mănăstirilor,** p. 102.
14. În perioada anilor 1983-1984 biserica este reconstruită, inclusiv reamplasată cu axa longitudinală perpendicular pe stradă, deci obiectul studiului îl formează edificiul anterior existent, la rândul său fiind renovat şi complectat în câteva rânduri.
15. Aflat în arhiva autorului, împreună cu alte documente privind lucrările de renovare.
16. Ioana CRISTACHE-PANAIT, **Biserici de lemn,** p.190.
17. **Ibidem.**

https://biblioteca-digitala.ro

SUMMARY

THE WOODEN CHURCH OF „SAINT NICHOLAS" IN CHIHERU DE JOS

The Jubilee Cart of 1900 shows that the church dedicated to „Saint Nicholas" was completed in 1837, this being the year when large renovation works, extensions and decorations were performed. The initial part of the church, much smaller, has a rectangular plan, with an unhooked pentagonal apse where the edges of the beams are joined under triangle shapes.

Later on, the building was extended to the west, with an open porch and an area bearing above the bell-tower, leaning on a brick foundation. As they had been deteriorated, the old shingles were replaced with asbestos plates and the tower was covered with a helmet type tin roof.

The most important alteration was made on the walls which were plastered inside and outside, thus covering the mural painting and the shape of the apse breaks. The paintings were executed by father Gheorghe from Şerbeni who also made, both the carvings and the decoration of the panels of the imperial doors.

Between 1983-1984 the church was renovated and relocated and the old building was only partly preserved.

https://biblioteca-digitala.ro

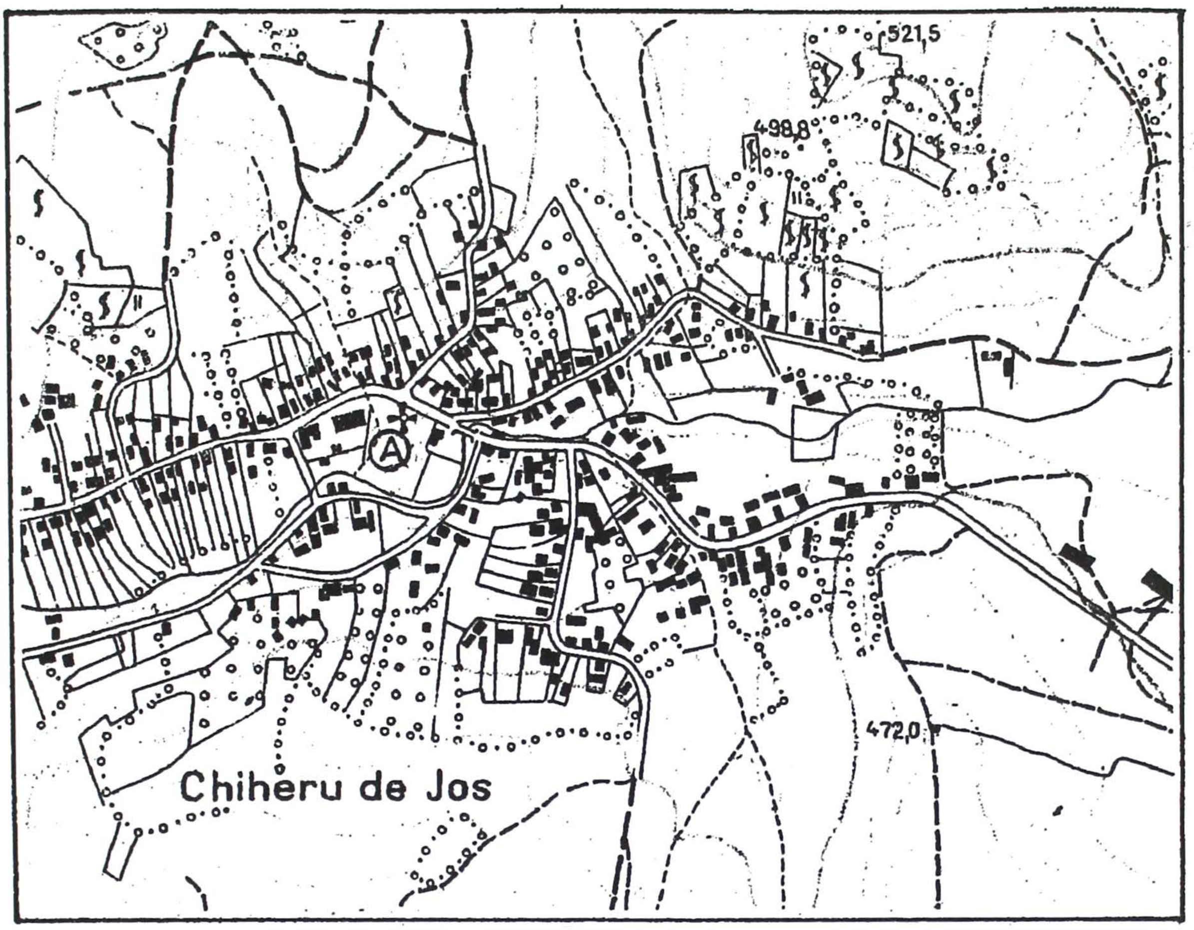

Ⓐ biserica de lemn.

a 0 100 200 300 400 500 m.

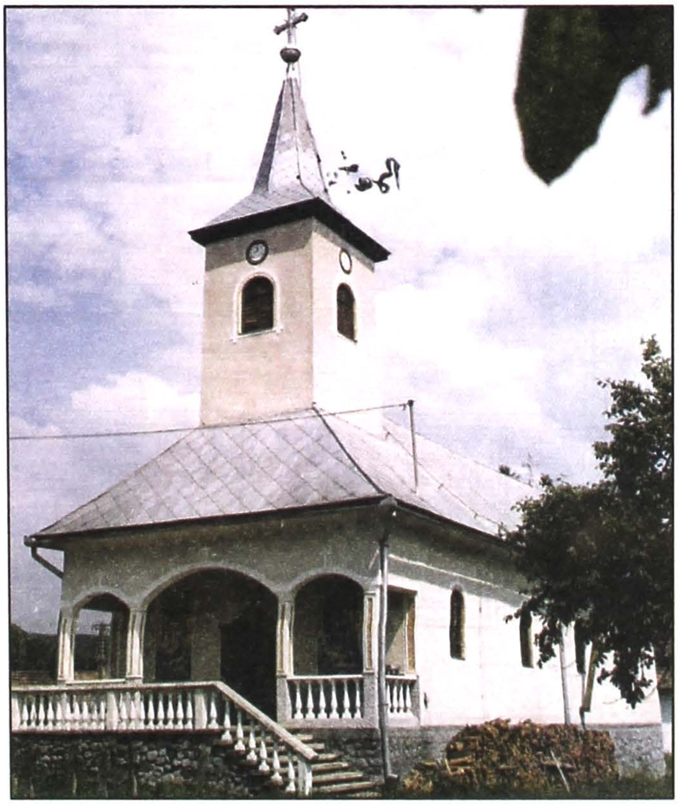

b

Chiheru de Jos. Biserica „Sfântul Nicolae”.
a - Încadrare în zonă; b - Vedere sud-vest cu intrarea.

https://biblioteca-digitala.ro

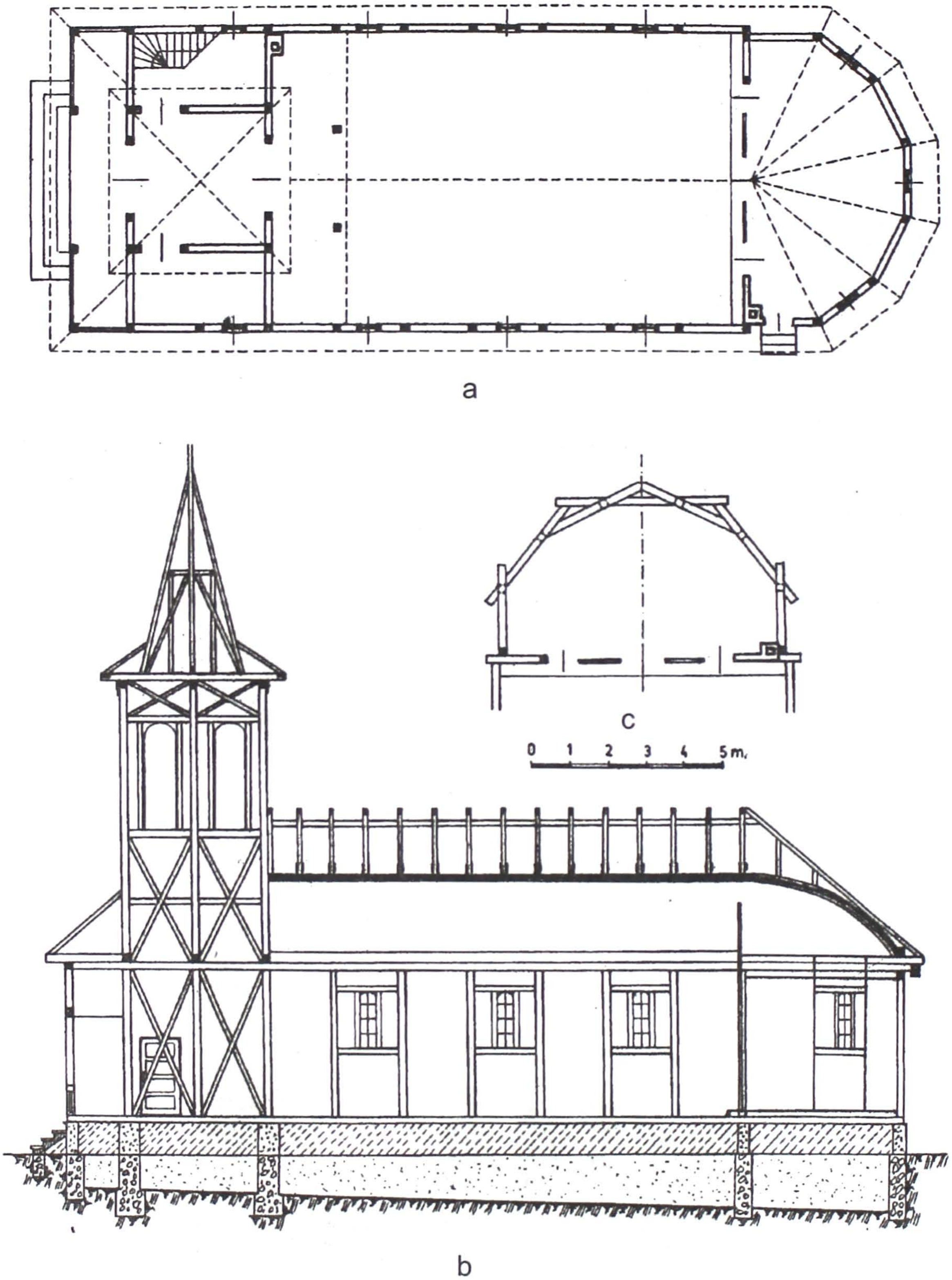

Chiheru de Jos. Biserica „Sfântul Nicolae".
Proiectul de reconstituire din anul 1981.
a - Plan; b - Secțiune longitudinală; c - Plan cornișă absidă.

https://biblioteca-digitala.ro

a

b

Chiheru de Jos. Biserica „Sfântul Nicolae” înainte de reconstruire.
a - Vedere nord-est; b - Vedere nord.

https://biblioteca-digitala.ro

4.Biserica de lemn „SFINȚII ARHANGHELI" din Culpiu

Comunei Ceuașu de Câmpie, din care face parte și satul Culpiu, ia fost dat ca în fiecare localitate componentă să aibă câte o biserică de lemn. Biserica din satul de reședință a fost demolată încă în anul 1937, iar aceea de la Herghelia în anul 1960. Dăinuie însă bisericile de la Bozed, Culpiu și Porumbeni, toate trei edificii beneficiind de renovări care le-au pus în valoare formele arhitecturale, cât și podoabele artistice sculpturale și picturale, constituind, totodată, mărturia vie a existenței, aici, din negura vremurilor a românilor.

Satul Culpiu (Culpiu de Câmpie, în ungurește Mezőkölpény) este așezat pe cursul superior al pârâului cu același nume, pe drumul județean Târgu-Mureș – Râciu, în fundul unei văi, pitit între culmi de dealuri povârnite, făcând parte din categoria localităților cu vechi atestări documentare. Originile acestei așezări românești se stabilesc după tradiție, în plin ev mediu, la începutul secolului al XVI-lea. O găsim menționată în anul 1332, în a cărei biserică predica preotul Avram, ca **„sacerdos de Kulpen"**[1] În anul 1334, îl găsim pe preotul Iacob care achită dijma de opt dinari.[2] În continuare, localitatea este atestată în anul 1470 cu denumirea de **Kewlpen,** în 1563 - **Keolpen,** în 1564 - **Keolpneny,** în 1602 - **Keőlpen,** în 1639 - **Cölpen,** în 1656 - **Kölpeny,** în 1687 - **Kölpény,** iar denumiri istorice românești având în 1733 - **Kulpi,** 1750 - **Kulpij, în** 1850 - **Kulpiu,** iar în anul 1854 - **Chiolpen,** ungurește **Kölpény.**[3]

Deși localitatea este amintită în conscripția românilor uniți din anul 1733, cu un număr de 19 familii[4] (90 suflete), biserica nu este amintită. Potrivit mărturisirilor de epocă, satul figurează cu biserică în anul 1750, conscripția vicarului episcopesc Petru Pavel Aaron consemnând existența a 166 credincioși uniți[5] care aveau biserică, preot și cantor. Conscripția lui Buccow din 1760-1762, consemnează prezența la Culpiu a 18 familii unite, cu preot și biserică și 8 familii de ortodocși, fără preot și biserică.[6] Recensământul din 1857, mai consistent în date, prezintă Culpiul ca o localitate relativ mare în cadrul comunei, cu 165 case, 174 gospodării și 829 locuitori, din care 269 români greco-catolici, 19 romano-catolici, 539 reformați și 2 unitarieni.[7] **Șematismul** din anul 1900,[8] din cei 708 locuitori, prezintă ca existenți în localitate doar 191 români de confesiune greco-catolică, o reducere destul de însemnată față de totalul populației. Totodată **Șematismul** indică anul 1815 ca data realizării bisericii: *„Bis. de lemn din an 1815 în onoarea ss. Archangeli."* Contradicția este însă flagrantă și, totuși, o putem explica prin faptul că actuala biserică, cert datată 1815, este succesoarea alteia, mai vechi, dispărută în împrejurări necunoscute.

Biserică de cimitir, construită din lemn, ea este de plan rectangular, cu absida decroșată, poligonală, cu cinci laturi, ale cărei ultimele trei bârne ale coroanei sunt îmbinate în console, cu retrageri succesive, capetele fiind decorate. Inițial biserica era situată pe dealul ce mărginește la nord-est localitatea. Ploile abundente din anul 1975 au erodat solul care a început să alunece, situație care a periclitat stabilitatea construcției, fiind avariată, luându-se degrabă măsuri de strămutare. În anul 1976, biserica a fost coborâtă de pe deal și refăcută în curtea casei parohiale, dobândind înfățișarea ce trebuie să o aibă creațiile arhitecturii populare. Potrivit proiectului de restaurare, nava bisericii are o lungime de 8,50 m și o lățime de 4,75 m, înălțimea pereților este de 1,70 m, iar bolta ajunge la 4,10 m de la nivelul pardoselii. Interiorul este organizat după obiceiul tradițional: cel al pronaosului de 4,50 m lățime și 3,40 m pe direcția axei longitudinale și naosul de 4,50 m lățime și 4,70 m lungime. Între aceste prime două încăperi se găsește primezul cu intrarea dezaxată. La capătul de est se află absida, printr-un decroș de câte 50 cm, despărțită de restul navei prin iconostasul în planul unde se produce decroșarea, care cuprinde cele trei deschideri tradiționale, identice ca mărime, de 60 x 199 m. Absida are interiorul în lățime de 3,50 m și o lungime de 2,65 m. În total biserica are o lungime de 11,27 m și o lățime de 6,20 m, din care 1,45 m o reprezintă prispa de pe latura sudică.

https://biblioteca-digitala.ro

Interiorul bisericii este acoperit printr-o boltă semicilindrică, peste naos şi pronaos şi o boltă tronconică în absidă, între pereţii paraleli, la care este racordată o semicalotă făurită dintr-un panou trapezoidal încadrat de câte unul triunghiular. La bolta navei observăm că planul naşterilor se află pe o grindă alăturată ultimei cununi a pereţilor, cum găsim la bisericile de lemn de la Sărmăşel-Gară, Pănet sau Hărţău. Bolta are ca armătură un schelet din arcuri dublou, situat pe extradosul acoperişului interior. Realizată în întregime din material lemnos, biserica este alcătuită în sistemul folosit tradiţional la construirea bisericilor de lemn şi anume: tălpi din lemn de stejar, cioplite pe patru feţe, bârne de lemn de stejar aşezate unele peste altele, căptuşite în interior cu scânduri orientate vertical. Şarpanta este alcătuită din lemn de brad rotund şi cioplit, care acoperă şi prispa laterală, având învelitoarea din şindrilă. Ca şi la bisericile de la Bozed şi Sărmaşu balconul pentru cor se găseşte în pronaos, element care a apărut mai târziu, cu ocazia unor lucrări de renovare. Timpanul care închide capătul apusean al bolţii e aşezat mai interior, fiind şi el susţinut de o grindă. Ulterior a fost realizată prispa pe toată faţada de miazăzi, al cărei acoperiş se sprijină pe şase stâlpi de lemn ce poartă umeraşii de susţinere, luând biserica sub protecţia sa.

Liniatura bârnelor ce formează pereţii edificiului este întreruptă doar de intrarea în pronaos, de pe latura sudică, precum şi a ferestrelor, două la naos, a câte 60 x 70 cm, amplasate simetric la 1,0 m distanţă de iconostas, şi trei ferestre la absidă, de dimensiuni diferite: 30 x 35 cm, 30 x 30 cm şi 60 x 70 cm.

Sculptura în lemn care odinioară împodobea ancadramentele intrărilor şi ferestrelor nu se mai păstrează, ele fiind treptat înlocuite cu ocazia repetatelor reparaţii. Singurul martor rămas al sculpturii avute o reprezintă masa prestolului, de secţiune poligonală, al cărui picior este înconjurat de toruri puternic profilate precum şi decoruri în frânghie sau dinte de lup.

Remarcăm pictura murală care ne surprinde prin bogăţia temelor iconografice, meşterul zugrav dovedindu-se a fi un bun povestitor, situaţie întâlnită şi la Săcalul de Pădure. Picturile murale executate pe o preparaţie subţire de var, sunt aplicate direct pe bârnele de lemn. Înfăţişează picturi restaurate, originalul trebuind să fi fost zugrăvit pe pânze lipite pe trupul monumentului. O inscripţie românească în chirilice, de pe timpul împăratului Francisc, de pe grinda de la tâmplă, ştearsă în mare parte, mai lasă să se descifreze următoarele: *„S-au zugrăvit această sfântă biserică ... în zilele prea luminatului bunului împărat Francisc ... Giorge Bob (Kilovici?) bisericii Borşe Ioan ... şi s-au săvârşit mai 18...”*. Deşi numele zugravului este şters, îl putem completa cu cel al lui Stenţel Condrad din Ţigău, cel care a pictat şi la Săcalu de Pădure şi Sărmaşu. Anul realizării îl putem completa după data întâlnită pe icoanele împărăteşti: 1821.

Tavanul bisericii e decorat cu 9 medalioane de proroci, figuraţi bust, ca pe laturile de miazăzi şi de miazănoapte să aibă reprezentări precum „Botezul Domnului”, „Adormirea Maicii Domnului”, „Vindecarea orbului” etc., la sud, sau „Coborârea de pe cruce”, „Judecata lui Iisus de arhiereul Ana”, „Învierea”, în care Iisus se înalţă din sarcofag încadrat de lumină şi ţinând un drapel în mâna dreaptă, „Necredinţa lui Toma”, „Mironosiţele la mormânt” etc., la nord. Pereţii naosului şi ai pronaosului au un singur rând de picturi: „Sf. Gheorghe”, „Învierea fiicei lui Iair”, „Cina cea de taină”, în care în jurul mesei rectangulare sunt doar 6 apostoli, „Sf. Cristofor cu cap de câine” etc.. Pe peretele de miazăzi, de la sud-vest la est s-a zugrăvit Iadul, „Fiul risipitor”, „Suferinţa lui Iov” cât şi alte teme biblice. Bolta absidei este dominată de „Încoronarea Mariei de Treime”, ca la sud şi la nord, la poalele bolţii un grup de îngeri ce poartă un pergament desfăşurat pe care scrie *„sfânt, sfânt, sfânt”*. Scena înălţării e încadrată de la miazăzi de „Buna Vestire”, în care Fecioara Maria e în genunchi, îngerul vine din dreapta, la miazănoapte Tetramorful are în stânga Vedenia lui Ezechiel. Ferestruica de la răsărit a hemiciclului e încadrată de „Arhidiaconul Ştefan” şi „Sf. Nicolae episcop”, iar spre miazănoapte „Sf. Vasile cel Mare”, „Ioan Gură-de-Aur”, „Vedenia lui Petru din Alexandria”. Alte reprezentări, ierarhi şi arhidiaconi acoperă pereţii altarului. Întregul

https://biblioteca-digitala.ro

ansamblu pictural al bisericii de la Culpiu este legat de arta maramureşeană, însă intervenţiile restauratorului nu au schimbat fizionomia şi caracterul iconografiei.

După cum am mai spus, fiind în pericol de degradare totală, în anul 1976 biserica este adusă în vatra localităţii, în curtea parohiei de la nr. 168 (fost 165), unde este situată şi casa parohială, cu o capelă, precum şi clopotniţa de lemn, adusă aici cu ani în urmă de lângă biserica strămutată. Proiectul de restaurare este întocmit de ing. Crişan Teodor, în anul 1976, documentaţia fiind vizată de către Direcţia Monumentelor Istorice cu nr. 276/17.06.1975 şi de Departamentul Cultelor, cu nr. 12497/911 T/1975, lucrările de strămutare şi reconstruire fiind evaluate la suma de 150.000. Cu ocazia reconstruirii, biserica este aşezată pe o temelie de piatră, care la capătul de est are încastrată o piatră de mormânt a unui preot român.

Note:

1. **„Deasemenea Avram preotul din Culpiu a plătit trei banali vechi şi trei dinari, DIR,** XIV, vol.III (1331-1340), p. 133.
2. **„Deasemenea Iacob preotul din Culpiu a plătit opt dinari", Ibidem,** p. 198
3. SUCIU C., **DILT**, I, p.183.
4. **Clain, 1733,** p.180.
5. **Aaron, 1750**, p.280.
6. **Buccow, 1760-1762,** p.684.
7. **Recensământ, 1857,** p.368-369.
8. **Şematism, 1900,** p.429.
9. V. VĂTĂŞIANU, **Contribuţie,** p.32.

SUMMARY

WODDEN CHURCH OF THE „ST. ARCHANGELS" FROM CULPIU

The village of Culpiu has preserved one of the best known wooden churches of county Mureş. It was first mentioned in documents in 1733, in the Conscription of Micu Clain, as being dedicated to the Saint Archangels. Later documents, of 1750 and 1760-1762 also mention it. It is a graveyard church and has a rectangular plan with an unhooked five side polygonal apse whose upper beams join each other and form carved consoles.

. In 1976 the church was moved from its location into the village center. The internal painting is particularly beautiful, painted by painter Stenţel Conrad from Ţigău who was at the same time a good narrator, a fact supported by the great variety of iconography topics, probably completed in 1821.

https://biblioteca-digitala.ro

a

b

Culpiu. Biserica „Sfinții Arhangheli".
a - Încadrare în zonă; b - Aspect general.

https://biblioteca-digitala.ro

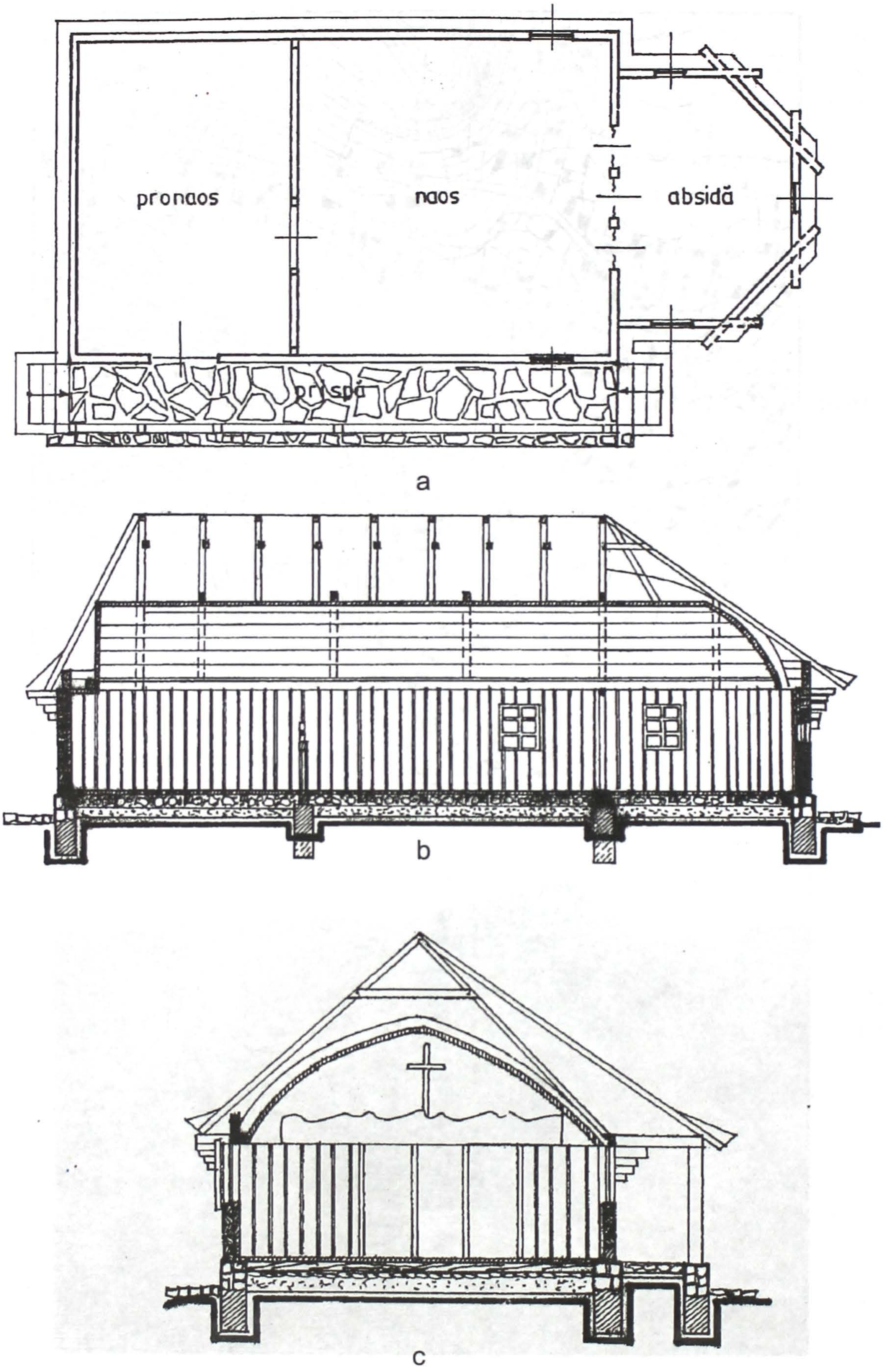

Culpiu. Biserica „Sfinții Arhangheli”, după proiectul de renovare.
a - Plan; b - Secțiune longitudinală; c - Secțiune transversală.

https://biblioteca-digitala.ro

a

b

Culpiu. Biserica „Sfinții Arhangheli”.
a - Vedere sud-est; b - Vedere est cu absida.

https://biblioteca-digitala.ro

a

b

Cupliu. Biserica „Sfinţii Arhangheli”.
a - Temelia bisericii cu piatra de mormânt; b - Turnul clopotniță.

https://biblioteca-digitala.ro

5. Biserica de lemn „BUNA-VESTIRE" din Glodeni

Situată la vărsarea pârâului Şar în râul Mureş, la doar 3 km de şoseaua ce leagă Târgu-Mureş de Reghin, localitatea Glodeni, anterior Şarpotoc, în ungureşte Marossárpatak, iar în germană Kothbach, reşedinţa comunei cu acelaşi nume, face parte din localităţile atestate documentar destul de timpuriu. O primă menţiune, de **Sarpatak,** provine din anul 1263, apoi sub denumirea de **Sarpataka** în anul 1319.[1] Un preot Dominic, din **Sarpotok, Saarpotok**, este consemnat în două rânduri de registrele de dijme papale din anul 1332,[2] dar şi în anul 1334.[3] În anul 1444, localitatea este pomenită ca **Sarpathaak,** în anul 1453 - **Saarpatak,** la 1458 este amintit un **districtus Sarpahak,** aparţinător de cetatea Bistriţa, în anii 1760-1762 este sub forma de **Sárpatak,** în anul 1850 - **Sárpatok,** iar în anul 1854 - **Sárpatak, Kothbach, Şarpotoc.**[4]

Aici, în partea de nord a localităţii, în cimitirul de pe strada Bisericii nr. 328, se află biserica de lemn ce poartă hramul „Buna Vestire", monument de seamă al arhitecturii populare româneşti. Din fericire, pe teritoriul comunei s-au mai păstrat două asemenea monumente, biserica „Sfinţii Arhangheli" de la Moişa şi „Sfinţii Arhangheli" de la Păcureni, până în anul 1942 mai existând pe teritoriul comunei bisericile de lemn de la Merişor şi Păingeni. Toate acestea demonstrează, fără tăgadă, existenţa anterioară în zonă a numeroşi români care însă, de la un moment, în unele localităţi au cunoscut un proces de deznaţionalizare deosebit de violent. Referindu-se la această comună, istoricul Ion. I. Russu pune următoarea întrebare: *„Pentru procesul deznaţionalizării populaţiei româneşti, situaţia constatată în raza comunei Glodeni, prezintă interes şi cere răspuns. De ce aşezările Merişor, dar mai ales Moişa şi-au menţinut originea etnică, iar la Glodeni şi Păcureni mai sunt abia câteva suflete de români? Bisericilor de lemn din ultimele sate menţionate, martori de credinţă ai altor vremi, li se cuvin deosebita noastră grijă".*[5]

O primă ştire despre numărul românilor din Glodeni o găsim în conscripţia lui Petru Aaron din anul 1750, cu 110 români greco-catolici,[6] fără a se menţiona existenţa ortodocşilor şi a bisericii de lemn. În anii 1760-1762, conscripţia lui Buccow, de asemenea lacunară, menţionează doar cele 26 familii (130 suflete) de ortodocşi, tot fără preot şi biserică.[7] Recensământul din anul 1857 devine mai generos în date.[8] Glodeni era o localitate destul de însemnată, cu un număr de 196 case şi 223 locuinţe, deci cu o densitate mare, existând şi un număr de 999 locuitori, care pe confesiuni cuprindeau: 1 ortodox, 204 greco-catolici, 4 romano-catolici, 769 reformaţi, 1 luteran şi 20 izraeliţi. Deci numărul românilor reprezenta cca. 20% din totalul populaţiei, faţă de 95% întâlnit la Moişa şi 94% la Merişor. **Şematismul jubiliar** din anul 1900[9] ne face cunoscută existenţa a 262 greco-catolici, 24 romano-catolici, 8 ortodocşi, 1076 reformaţi, 1 unitarian şi 13 izraeliţi, românii mai reprezentând cu ceva mai mult de 18% din totalul locuitorilor. În fine, **Şematismul** din anul 1932, după un deceniu şi jumătate de administraţie românească, la cei 1832 locuitori, consemnează doar 380 români,[10] puţin peste 20% din locuitori.

Biserica a fost ridicată în secolul al XVIII-lea, după **Şematismul jubiliar** din 1900 realizată în anul 1783, dar nu este exclusă posibilitatea să fi fost construită ceva mai devreme. Biserica este uninavată, iar distribuţia spaţiilor de cult e obişnuită pentru locaşele de acest fel din zonă. Construită din bârne de brad, pe o masivă talpă de stejar, biserica înscrie un plan de formă dreptunghiulară, cu absida decroşată, poligonală în cinci laturi, care în locul de îmbinare, prelungirile bârnelor formează console cu terminaţii în profiluri curbe. Potrivit datelor oferite de Ioana Cristache-Panait,[12] nava originară avea doar 7,45 m lungime, decroşul absidei de 0,84 m, iar laturile absidei, dinspre miazăzi la miazănoapte în lungimi de 1,84 m, 1,74 m, 1,62 m, 1,84 m şi 1,84 m. În secolul al XIX-lea, motivat de sporirea numărului de credincioşi, s-a procedat la extinderea navei, spre vest, cu încă o travee, cu boltă

https://biblioteca-digitala.ro

semicilindrică în pronaos, precum şi un pridvor închis cu scândură, de formă poligonală, care în interior cuprinde structura portantă a clopotniței, ce se înalță deasupra edificiului.

Dimensiunile actuale ale bisericii, potrivit proiectului de renovare întocmit în anul 1986 de arhitectul Ioan Gabor, sunt următoarele: lungimea navei de 9,34 m, lățimea navei de 5,00 m, decroşul absidei de 0,80 m. În interior, prima încăpere, a pronaosului, în mărime de 3,95 m lungime şi 4,70 m lățime, are acoperişul interior diferit ca înălțime, marcând locul de unde acesta s-a extins. Spre vest se află încăperea poligonală în trei laturi de câte 3,0 m fiecare şi care adăposteşte baza turnului. În partea de est a pronaosului, după primez, se desfăşoară încăperea naosului, cu dimensiuni de 4,80 m x 4,70 m, a cărui boltă semicilindrică, comună cu aceea a pronaosului inițial, are o înălțime interioară de 4,45 m. Iconostasul este amplasat la capătul estic al navei, având uşile diaconeşti pe linia laturilor de nord şi sud ale absidei, de unde se pătrunde în altar, cu pardoseală mai ridicată şi cu o înălțime interioară a bolții de 3,80 m. Potrivit aceleaşi Ioana Cristache-Panait, este posibil „... *ca partea originară de vest să fi avut această formă, explicându-se astfel şi lungimea mică a navei (de 7,45 m), prin suprimarea laturilor de colț ale poligonului*".[13] Concomitent cu lucrările de extindere s-a procedat şi la ridicarea şarpantei bisericii, obținându-se un spor de înălțime a bolții semicilindrice. Pe latura de sud, în dreptul noii travei a pronaosului se află intrarea în biserică, a cărei cadru confecționat din bârne cioplite este lipsit de decorații, procedeu întâlnit şi la alte edificii. De dimensiuni moderate, ferestrele sunt încadrate de montanți masivi, ce le scot în evidență mărimea şi forma şi sunt protejate prin grilaje din fier forjat.

Dintre valorile picturale, cel mai bine s-au păstrat cele de pe tâmpla iconostasului, la care remarcăm friza superioară cu cei 12 apostoli, ce-l flanchează pe Iisus, prezentați în întregime şi încadrați în panouri decupate, precum şi icoanele prăznicare pictate pe lemn, dar şi cele pe sticlă. Uşile împărăteşti cu binecunoscuta scenă a „Blagoveşteniei Precisti" pictată la 1799, precum şi cele patru icoane: „Buna-Vestire", „Deisis", „Maria cu pruncul" şi „Sf. Nicolae", sunt opera lui Toader Popovici zugrav. Din nefericire restul picturii de pe pereți a fost acoperită cu placaj, iar la boltă s-a tencuit.

În anul 1974, prin străduința preotului Crişan şi sprijinul autorității publice județene, biserica este salvată de la autodesființare, prin lucrări de renovare şi consolidare. La doar două decenii, în anul 1986, prin grija Episcopiei Ortodoxe de Alba Iulia, în baza proiectului lui arhitect Ioan Gabor, sunt realizate noi lucrări de renovare, îndeosebi prin refacerea acoperişului şi înlocuirea învelitorii avute cu şindrila caldă. Prin aceste ultime lucrări de restaurare, biserica a fost readusă la o înfățişare cât mai apropiată de cea inițială.

NOTE:

1. SUCIU, C., **DILT**, I, p. 267.
2. Pentru anul 1332, prima plată: **„Deasemenea Dominic preotul din Şerpotoc (a plătit) optsprăzece banali vechi şi opt noi"**; pentru plata a doua: **„Deasemenea Dominic preotul din Şarpotoc a plătit zece dinari şi trei (banali) vechi" (Saarpotok)**, în **DIR**, XIV, vol.III (1331-1340), p.125, 153.
3. Pentru anul 13344, plata a doua: **Deasemenea Dominic preotul din Şarpotok a plătit treizeci şi doi de dinari montani şi doi banali vechi (Saarpotok), Ibidem**, p. 195.
4. SUCIU, C., **DILT**, I, p. 267.
5. Ion, I, RUSSU, **Românii şi secuii**, p. 195.
6. **Aaron, 1750,** p. 280.
7. **Buccow, 1760-1762,** p. 642.
8. **Recensământ, 1857,** p.384-385.
9. **Şematism, 1900,** p. 501.
10. **Şematism, 1932,** p. 181.
11. **Şematism, 1900,** p. 501.
12. Ioana CRISTACHE-PANAIT, **Biserici de lemn,** p.222, nota 3.
13. **Ibidem,** p. 219.

https://biblioteca-digitala.ro

SUMMARY

THE WOODEN CHURCH OF GLODENI DEDICATED TO „THE FEAST OF ANNUNCIATION”

The church was placed in the cemetery that borders the village on the Nort-East, being sorrounded old ash and lime trees. The fir tree beams which make up the walls and the oak floor create a rectangular shape, with hooked apse, five sided polygonal.

The church towewr is to the West and inb the 19th century it was connected to the main building by means of a three sided polygon, thus enlarging the internal space along with the raising of the framework.

The internal painting representing Apostles in remarkable. The royal doors, dating back to 1799, as well as the large icons were completed by Master painter Toader Popovici.

https://biblioteca-digitala.ro

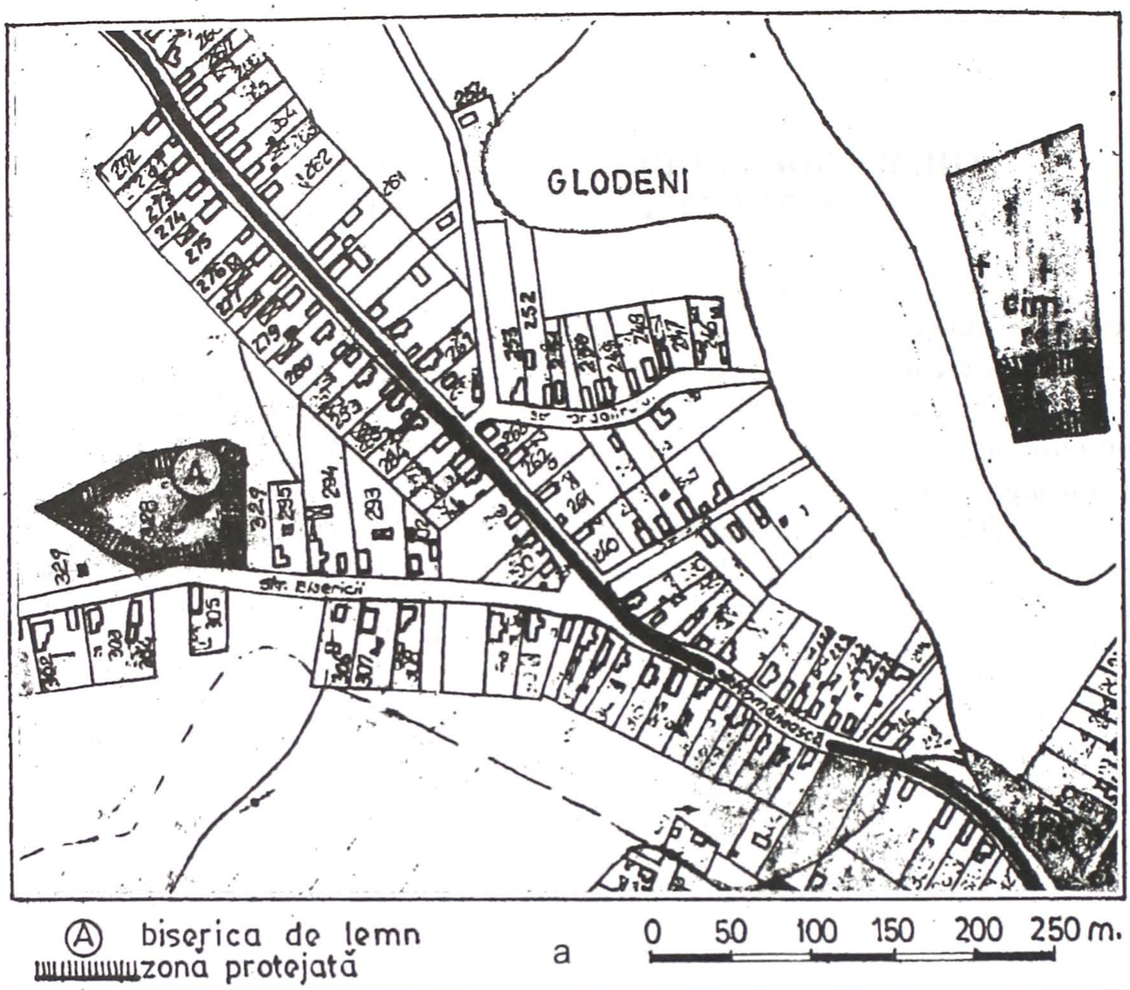

a

b

Glodeni. Biserica „Buna-Vestire”.
a - Încadrare în zonă; b - Aspect general.

https://biblioteca-digitala.ro

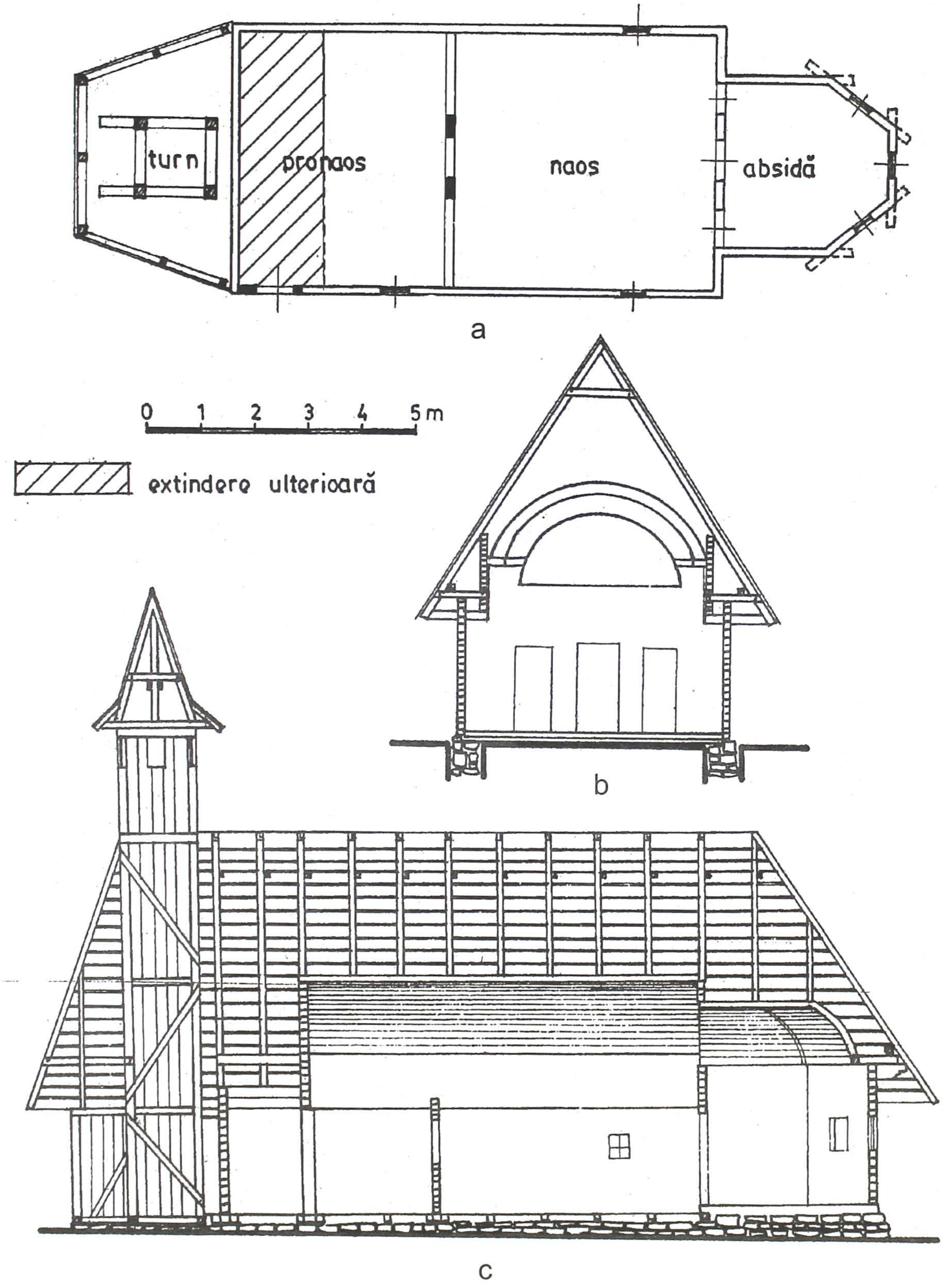

Glodeni. Biserica „Buna-Vestire". Proiectul de restaurare din anul 1986.
a - Plan; b - Secțiune transversală; c - Secțiune longitudinală.

https://biblioteca-digitala.ro

a

b

Glodeni. Biserica „Buna-Vestire”.
a - Vedere sud-vest; b - Vedere sud.

https://biblioteca-digitala.ro

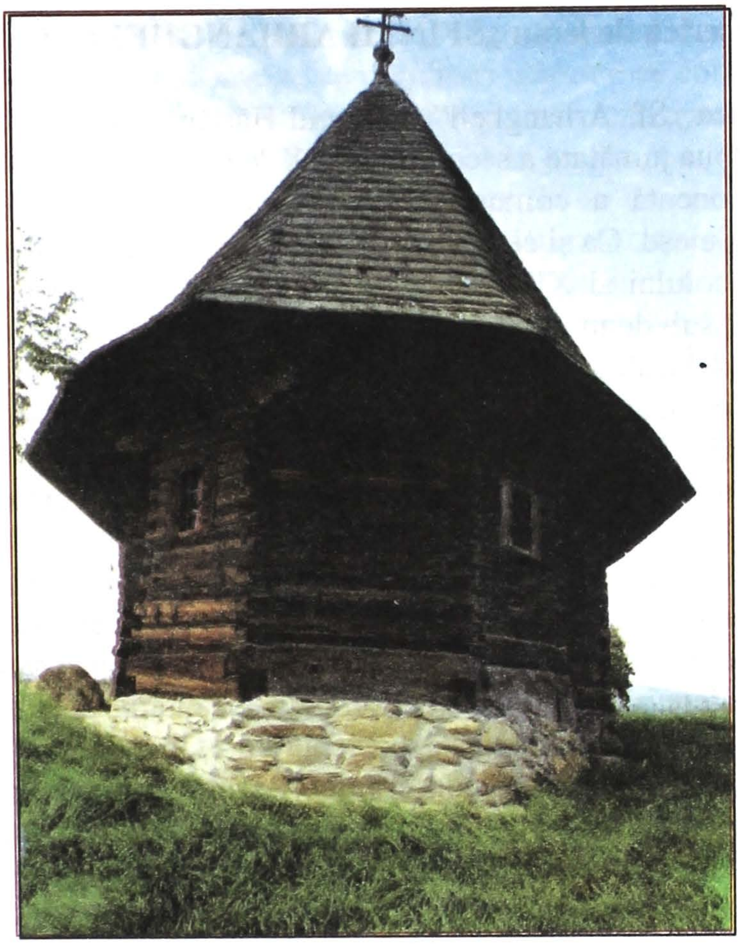

a

b

Glodeni. Biserica „Buna-Vestire”.
a - Vedere est, absida; b - Vedere sud-est a absidei cu consolele.

https://biblioteca-digitala.ro

6. Biserica de lemn „SFINȚII ARHANGHELI" din Hărțău

Biserica „Sf. Arhangheli" din satul Hărțău aproape că nu a dispărut cu totul, întrucât în cea de a doua jumătate a secolului al XX-lea se afla în stare de prăbușire.

Componentă a comunei Pănet, localitatea Hărțău este așezată pe cursul superior al pârâului Cuieșd. Ca și centrul de comună, satul Hărțău își are obârșia documentară din prima parte a secolului al XIV-lea, fiind amintit, pentru început, în registrele de dijme papale din anul 1332 sub denumirea de **Hudzov,** când preotul Mihail achită o anumită sumă de bani.[1] În anul 1334 localitatea este sub denumirea de **Hudsov,**[2] în anul 1493 este indicată sub forma de **Hoczay, Hoccay,** în anul 1496 denumirea este și sub forma românească de **Harzou,** în anul 1505 - **Hotthezo,** în anul 1573 - **Haczczo,** în anul 1597 - **Horczo,** în anul 1603 - **Hoczo,** în anii 1760-1762 - **Hartzó,** în anul 1850 - **Herczeu,** iar în anul 1854 - **Harczo, Harțo.**[3]

Ca și celelalte localități din zonă, satul Hărțău avea un însemnat număr de locuitori români, care pe parcurs au cunoscut apăsătorul fenomen de deznaționalizare, astfel încât numărul acestora a scăzut dramatic. Conscripțiile și recensămintele ne oferă unele posibilități de cunoaștere a evoluției demografice a localității, deci și a locuitorilor români. Conscripția lui Clain din anul 1733[4] atestă existența a 15 familii, cca. 75 uniți, fără să se refere și la ortodocși. Nu avem date despre conscripția vicarului episcopesc Petru Pavel Aaron din anul 1750, în schimb conscripția lui Buccow din anii 1760-1762, mai realistă, ne prezintă următoarea situație: 11 familii de uniți, care aveau 2 preoți și biserica și 8 familii de ortodocși, însă fără preot și biserică.[5] Deci numărul românilor îl putem estima la cca. 95 suflete.

Mai detaliat, recensământul din anul 1857 prezintă o adevărată oglindă a localității la acel mijloc de veac. Dintre localitățile actuale, componente ale comunei Pănet, Hărțău era cea mai mică, înregistrându-se un număr de 65 case cu 78 locuințe și 387 locuitori, dintre care 228 o formau greco-catolicii, apoi 145 reformați, 7 romano-catolici și 7 unitarieni,[6] românii constituind încă aproape 60% din totalul populației. **Șematismul jubiliar** din anul 1900[7] consemnează existența a 250 greco-catolici, 4 ortodocși, 150 reformați și 5 izraeliți. Totodată menționează faptul că biserica de lemn a fost ridicată în anul 1775, când s-a înființat și parohia greco-catolică. Încheiem cu recensământul din anul 1930 în care, pentru cei 376 locuitori, deci în scădere, sunt recenzați 151 români, 162 unguri, 3 evrei și 60 țigani, din care 147 s-au declarat vorbitori de limba română și 188 de limba maghiară.[8]

Anterior, biserica era amplasată pe coasta unui deal, la umbra mai multor arbori, dintre care movilele vechilor morminte abia se mai zăreau. Tradiția arată că biserica ar fi fost adusă din cimitirul vechi în secolul al XVIII-lea, probabil pe la 1775,[9] așa cum face mențiunera și **Șematismul jubiliar** din anul 1900, cu participarea a numeroșilor iobagi români din localitate. Rămânând la datarea bisericii remarcăm unele date menite a fi luate în seamă. O icoană din anul 1753, semnată de Toader zugrav, poate fi pusă în legătură cu tipul consolelor și factura picturii,[10] caracteristice acelei perioade. Urmează atestarea din anul 1760-1762 care ne îndeamnă să credem că ctitorirea sa trebuie plasată curând după mijlocul secolului al XVIII-lea și cel mai târziu la 1753. Pe baza datelor menționate considerăm că totuși datarea Șematismului pentru anul 1775 este nefondată.

Cu timpul biserica ajunge în stare de ruină, exceptând unii pereți care și-au păstrat verticalitatea numai datorită consolelor ample și solide din locurile de îmbinare, restul fiind complet degradat, îndeosebi acoperișul. La această stare și-au avut aportul de-o potrivă timpul, intemperiile, agenții biologici, dar și nepăsarea locuitorilor, prin părăsirea credinței și neamului. Această biserică prezenta analogii de tipologie și elemente constructive cu edificiul din Pănet, care din fericire s-a păstrat în bune condițiuni. Edificiul prezenta un plan destul de modest ca mărime, format dintr-o navă dreptunghică cu laturile de 7,76 m în lungime și 4,44 m lățime, cu absida decroșată discret, doar de circa 10 cm de o parte și alta, poligonală în

https://biblioteca-digitala.ro

cinci laturi asimetric aşezate, de la sud la nord în mărimi de 1,84 m, 2,83 m, 1,17 m, 1,59 m şi 2,22 m, cuprinzând un pronaos în lungime de 3,14 m şi naosul de 4,35 m lungime. La încheietura bârnelor erau o suită de console, cu cioplituri mărunte ce coborau până la mijlocul pereţilor, conferindu-i bisericii nu numai stabilitate dar şi o eleganţă aparte.

Interiorul bisericii era acoperit cu o boltă în leagăn, cu planul naşterii aproape de verticalitatea pereţilor. Spre apus bolta era intersectată de un timpan semicircular sprijinit alături de pereţi de o poliţă alcătuită din două scânduri alăturate. Acoperişul altarului consta dintr-o boltă semicilindrică sprijinită pe ultimele cununi ale laturilor paralele, la care se racorda o semicalotă formată din trei panouri curbate. Întregul sistem al acoperişului avea ca suport o armătură de nervuri ascunsă în pod, intradosul fiind căptuşit cu scânduri orizontale. Pe latura sudică a pronaosului se afla intrarea, marcată de un ancadrament tăiat semicircular în partea superioară. Conturul golului era subliniat pe faţa ancadramentului de două şiruri de zimţi (dinte de lup). Pe uşciorul din dreapta era o inscripţie din care înţelegem că se referă la ancadrament: *„S-AU FACUTU ÎN 1886 MARTIE 3 SUPT P(ARO)CHIA // GEORGIU MURAŞAN...”*, mai jos, la baza pragului, mai fiind un lujer cu flori de lalea, precum şi crucea. Cu această ocazie bisericii i se adaugă şi pridvorul de pe latura sudică, când i se confecţionează şi noul acoperiş cu învelitoarea din şindrilă, unic pentru întregul edificiu. Alături era situat turnul-clopotniţă, de formă relativ pătrată, în mărime de 1,74 x 1,80 m, înalt de 6,0 m, iar alături de acesta un şopron de lemn, probabil adăpost în caz de timp nefavorabil, precum întâlnim la Petelea.

O restaurare a bisericii se impunea încă de pe la mijlocul secolului al XX-lea. În anul 1977, prin adresa nr 15876-1326 T/1977, Departamentul Cultelor solicită organului administrativ judeţean acceptul pentru renovarea unor unităţi de cult. Ca urmare, Consiliul judeţean Mureş aprobă referatul Secţiei de sistematizare şi arhitectură, din 17 decembrie 1980, prin care biserica din Hărţău este propusă pentru intervenţii urgente de consolidare, reparare şi conservare, lucrări în valoare de 100.000 lei. În baza propunerilor făcute de arh. Ana Maria Orăşan, graţie căreia mai multe monumente mureşene au fost salvate, Departamentul Cultelor de pe lângă Coniliul Culturii, emite avizele nr. 61 din 30 martie 1981 şi nr. 191 din 16 noiembrie 1981, prin care aprobă *„documentaţia de conservare a bisericii de lemn şi a clopotniţei din satul Hărţău”*, urmând ca *„Data începerii lucrărilor va fi anunţată la Oficiul judeţean pentru patrimoniul cultural naţional, care va acorda asistenţa de specialitate în cursul executării acestora”.*[11]

Lucrările de renovare a bisericii sunt efectuate în anul 1982, cu o uşoară deplasare a amplasamentului cu circa 1,50 m mai spre nord. Pe o temelie de piatră şi beton, menită să asigure o îndelungată protecţie şi stabilitate, s-a ridicat biserica, cu folosirea unor materiale recuperate de la vechiul edificiu. De această dată biserica a primit o absidă nedecroşată în trei laturi, din care aceea de la capăt fiind cu mult mai îngustă, înzestrată cu un acoperiş unic ce acoperă biserica, dar şi pridvorul de pe latura sudică, ai cărui stâlpi sculptaţi sprijină grinda longitudinală. În locul de îmbinare a grinzilor superioare s-au constituit console, mai reduse ca mărime decât precedentele, ale căror capete sunt decorate cu crestături retrase. Din nefericire vechile ancadramente sculptate nu s-au mai folosit, însă meşterii noului edificiu, Kodo Mihail, Puskas Ioan şi Imre Ioan, au redat intrării forma semicirculară iar montanţii au primit unele forme decorative. Deasupra pronaosului s-a realizat un turn-clopotniţă cu coif prismatic. Alături de biserică s-a realizat un turn mai scund, mai degrabă un adăpost. Lipsit de enoriaşi, astăzi vechiul lăcaş nu mai este în cult.

De la vechea biserică s-au păstrat[12] unele icoane pe lemn pictate de Toader zugrav, de asemenea registrul împărătesc: „Iisus Învăţător” (76 x 50 cm), „Iisus Învăţător”, 1753 (54 x 33 cm), „Maria cu pruncul – Eleusa”, 1753 şi semnate „Cuvioasa Paraschiva” (44 x 36 cm), „Arhangheluil Mihail”. O altă icoană a lui „Iisus Hristos Învăţător”, datată 1777, mai 5 zile, Ioana Cristache-Panait o pune sub semnul apartenenţei tot lui Toader zugrav.

https://biblioteca-digitala.ro

NOTE:

1. **„Deasemenea Mihail preotul din Hărțău (Hudzov) a plătit doi banali vechi și șapte dinari", DIR, XIV**, vol.III, (1331-1340), p. 133.
2. **„Deasemenea Mihail din Hărțău /Hudsov) a plătit un banal vechiu", Ibidem,** p. 198.
3. SUCIU, C., **DILT,** I, p.285.
4. **Clain, 1733,** p.180.
5. **Buccow, 1760-1762,** p.685.
6. **Recensământ, 1857,** p.396-397.
7. **Șematism, 1900,** p.426.
8. **Recensământ. 1930,** p.292-293.
9. **Șematism, 1900,** p.426.
10. Eugenia GRECEANU, **Tipologia bis. lemn,** p.36.
11. Avizele nr. 61/1980 și 191/1981 ale Consiliului Culturii comunicate Oficiului județean pentru Patrimoniul Cultural Național Mureș, aflate la Consiliul Județean Mureș, Direcția urbanism și amenajarea teritoriului.
12. Patru icoane: Maria cu Pruncul, Iisus Hristos, Arhanghelul Mihail și Sf. Paraschiva sunt expuse la mănăstirea din Recea, de lângă Târgu-Mureș.

SUMMARY

THE WOODEN CHURCH OF HĂRȚĂU DEDICATED TO „SAINT ARCHANGELS"

This church almost disappeared in the seventies, when it practically collapsed. It was renovated in 1982. However its plan, of year 1900, indicates 1775 as year of its accomplishment. Yet, an icon painted by Master Toader and the year noted 1760-1762 allow us to place the church at latest between these two dates.

The church has a rectangular nave and used to have a five sided unhooked apses, like the church in Pănet. In 1886 the church was renovated and a porch was added on the southern side. Not far from the church there was the bell-tower.

During the renovations in 1982 the apse gained a new polygonal shape, with three sides, hooked now, with one whole roof for the church and the porch. The bell-tower was placed above the narthex. Unfortunately the old framework of the church could not be used, but the master builders preserved the half circle shape with certain decorations et the entrance.

https://biblioteca-digitala.ro

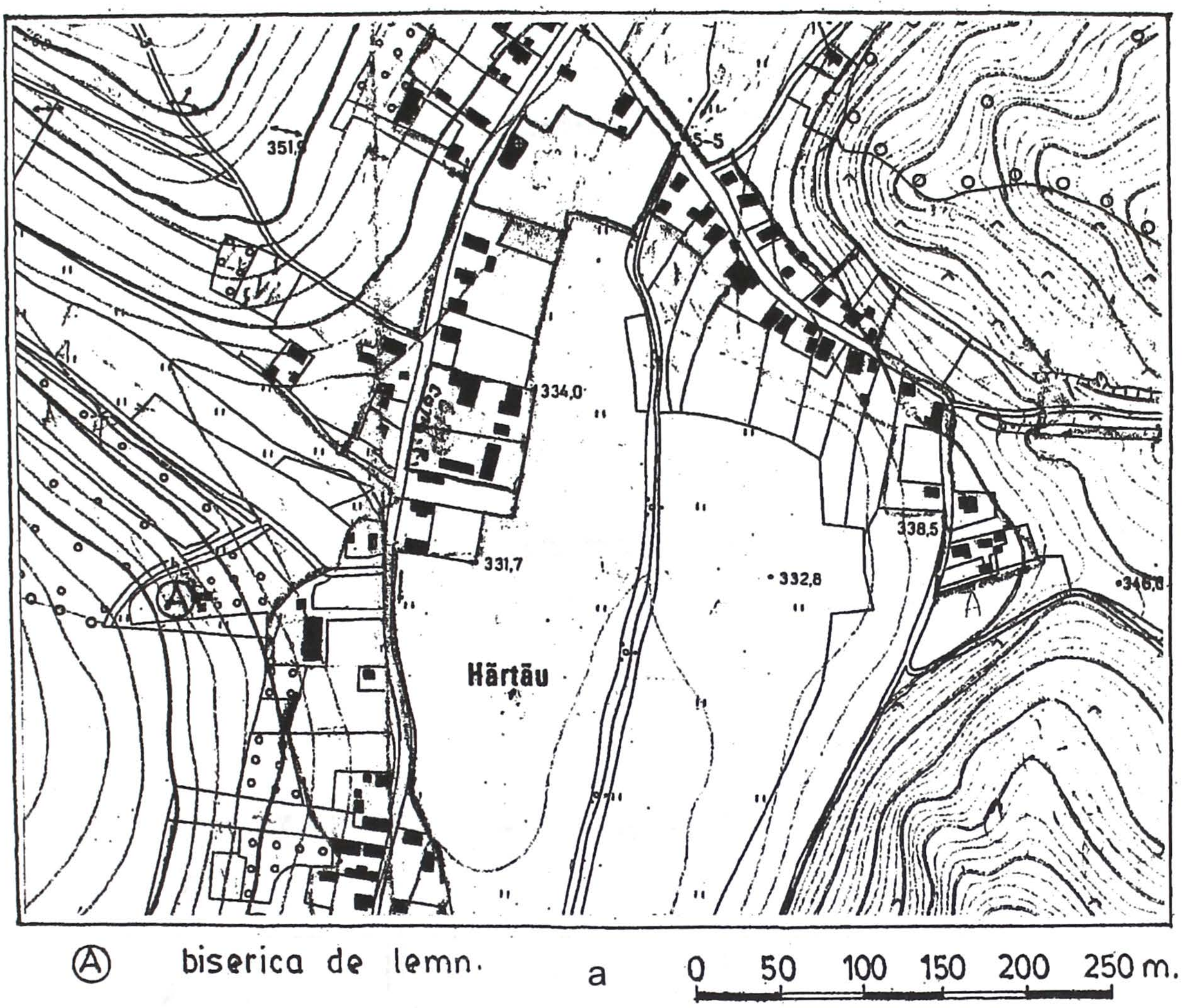

a

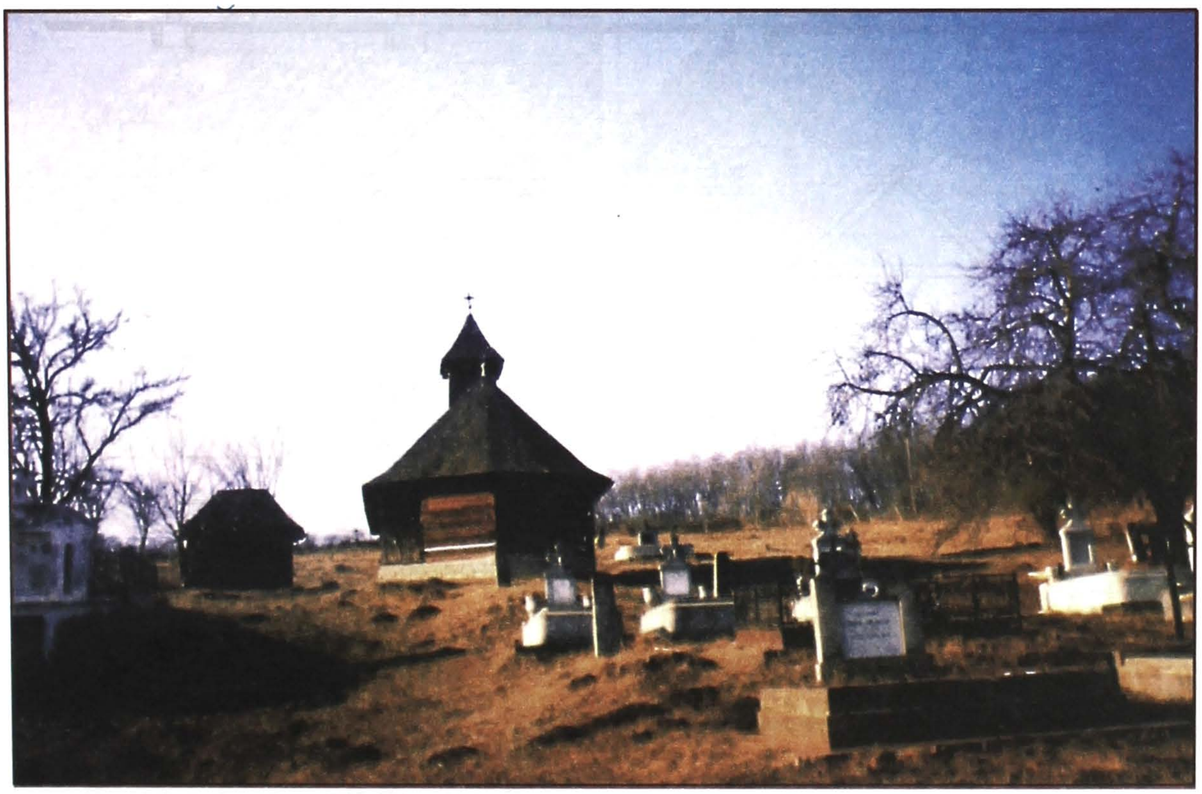

b

Hărțău. Biserica „Sfinții Arhangheli”.
a - Încadrare în zonă; b - Aspect general.

https://biblioteca-digitala.ro

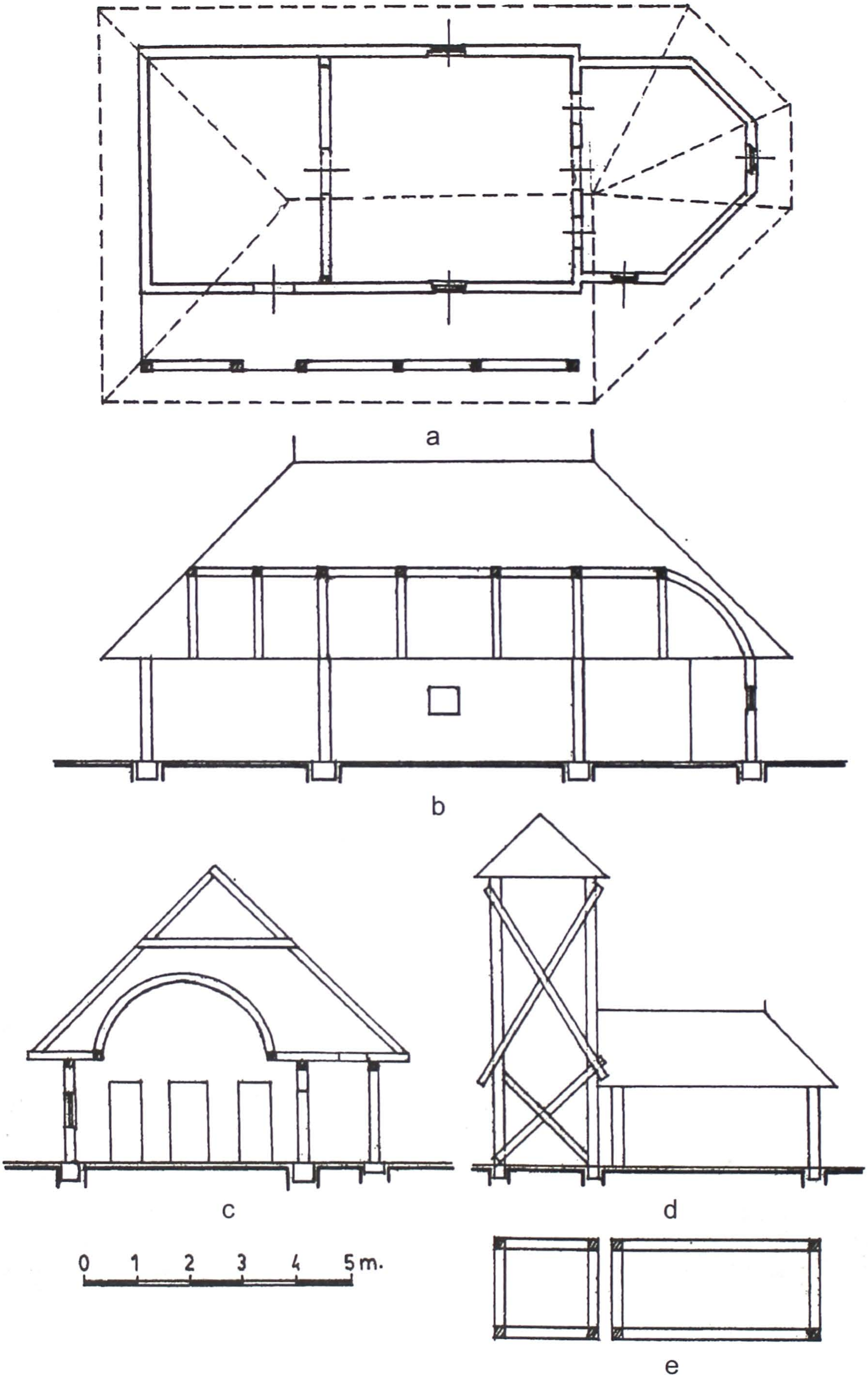

Hărțău. Biserica „Sfinții Arhangheli”. Proiectul de restaurare din anul 1980 (reveleu). a - Plan; b - Secțiune longitudinală; c - Secțiune transversală; d - Clopotnița și anexa, secțiune; e - Clopotnița și anexa, plan.

https://biblioteca-digitala.ro

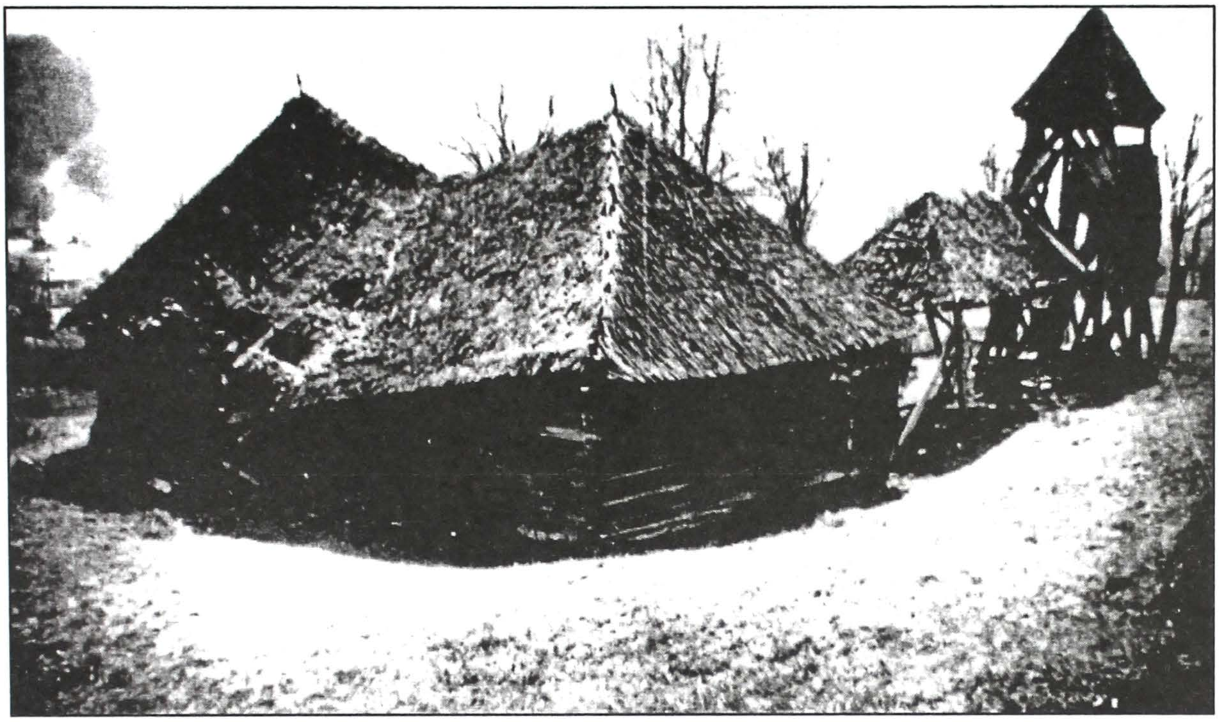

a

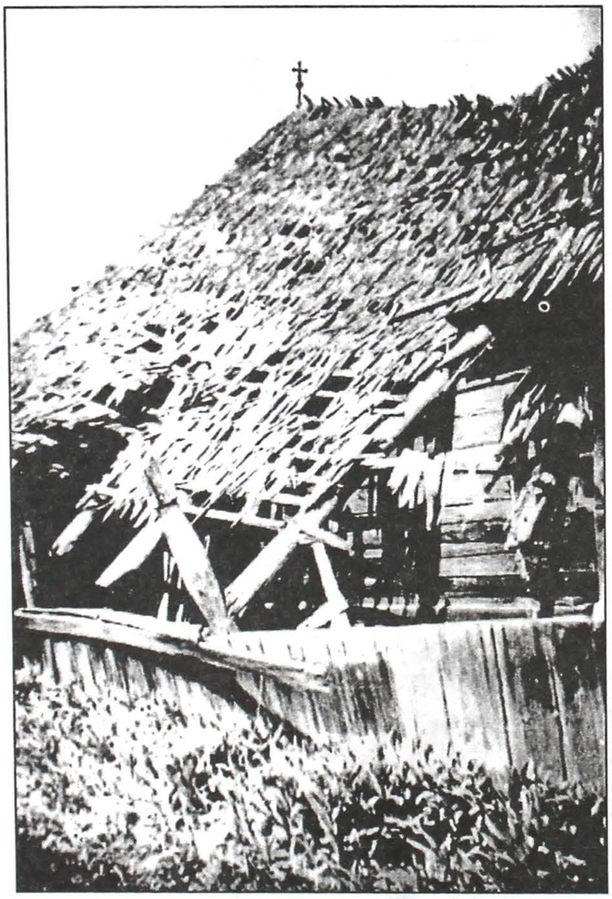

b

c

Hărțău. Biserica „Sfinții Arhangheli” înainte de restaurarea din anul 1980.
a - Aspect general; b - Vedere sud; c - Vedere nord.

https://biblioteca-digitala.ro

a

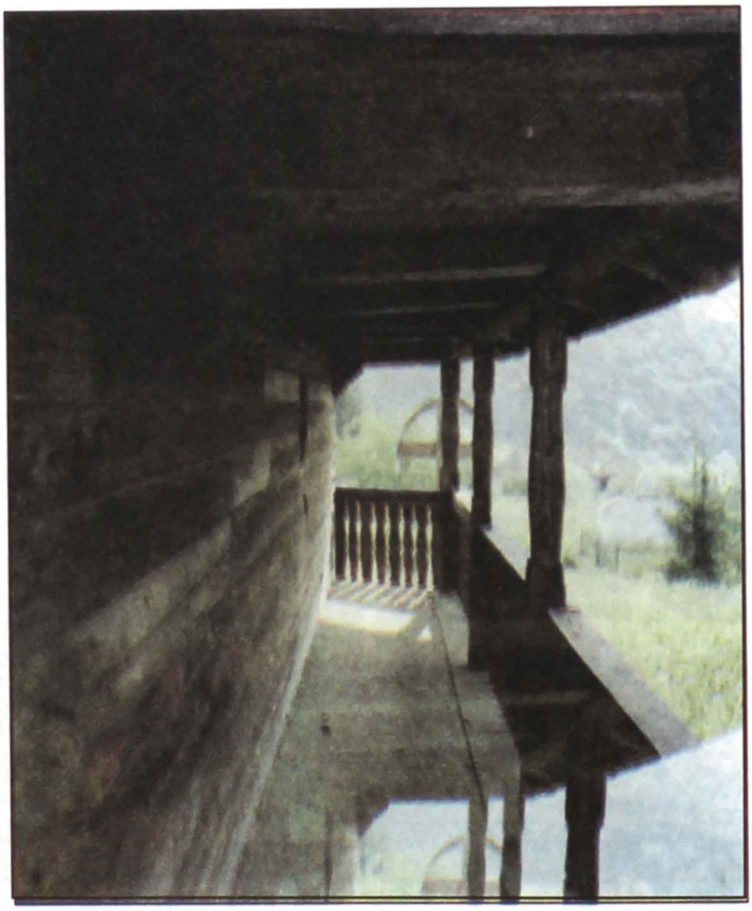

b

Hărțău. Biserica „Sfinții Arhangheli”.
a - Vedere sud-est cu pridvorul; b - Interiorul pridvorului.

https://biblioteca-digitala.ro

a

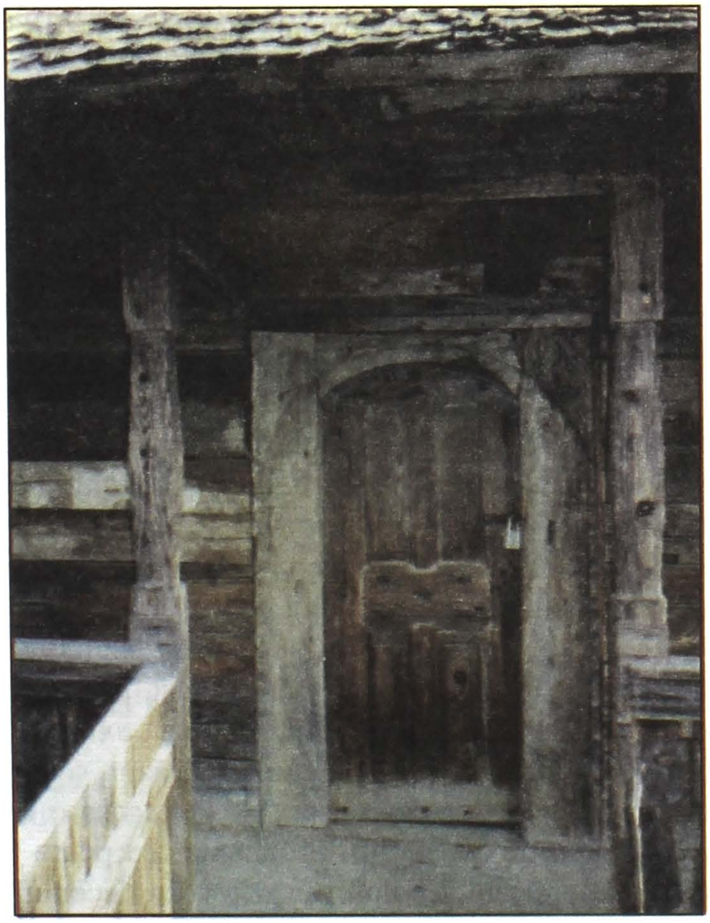

b

Hărțău. Biserica „Sfinții Arhangheli”.
a - Vedere nord; b - Vedere intrare.

https://biblioteca-digitala.ro

7. Biserica de lemn „SF. APOSTOLI PETRU ŞI PAVEL” din Iclănzel

Centru de comună, Iclănzel este situat pe cursul pârâului Lechinţa (Comlod), pe drumul judeţean ce face legătura între Iernut şi Band. Face parte din grupul de localităţi care documentar sunt consemnate în secolul al XVI-lea. O primă atestare provine din anul 1501, sub denumirea de **poss. Ikland,** în anul 1733 - **Kis Ikland** (Iclandul Mic), în anul 1805 sub aceaşi formă de **Kis Ikländ,** în anul 1824 sub forma românească de **Iklenzelu,** în 1850 - **Iglentzel,** în anul 1854 din nou **Kis –Ikländ, Iclănzel.**[1]

Împreună cu celelalte localităţi componente ale comunei (satele Căpuşu de Câmpie şi Iclandu Mare), Iclănzel face parte din aşezările care de la prima lor atestare documentară au avut o preponderentă populaţie românească, fără ca efectele deznaţionalizării să fie resimţite, precum în celelalte localităţi din zonă. Conscripţia anului 1733 a lui Clain menţionează ca existente la Iclănzel 25 familii, adică 125 suflete, care aveau biserică şi doi preoţi: popa Petru (Petrus) şi popa Mihăilă (Michael), ambii ortodocşi.[2] Faţă de celelalte localităţi, Căpuşu de Câmpie cu 51 familii şi Iclandu Mare cu 36 familii, Iclănzel este o localitate mică. Până la 1750[3] numărul uniţilor creşte considerabil, la 281 suflete, care aveau biserica şi doi preoţi, fără să menţioneze şi prezenţa ortodocşilor. Încă în secolul al XVIII-lea, după conscripţia din 1733, tot mai numeroşi locuitori părăsesc biserica unită cu Roma şi doar în anul 1802 revin la aceasta.[4] Mutaţiile survenite în această perioadă sunt înfăţişate de conscripţia anilor 1760-1762 a lui Buccow.[5] Existenţa uniţilor este dată prin cele 5 familii şi un preot, cărora autorităţile stăpânitoare le-au menţinut biserica. Deşi ortodocşii formau 54 familii, ei nu aveau preot şi nici biserică. Importantă pentru noi este însemnarea din dreptul localităţii precum că biserica nu se mai află pe vechiul loc,[6] ceea ce înseamnă că anterior a avut un alt amplasament. Nu cunoaştem structura românilor pe confesiuni în anul 1805, localitatea fiind lipsită de date, însă în anul 1804 aceştia au revenit la religia greco-catolică.[7]

Date mai complete ne oferă recensământul din anul 1857. Iclănzel constituia cea mai mică aşezare din actualele componente ale comunei, cu un număr de 113 case cu 118 locuinţe şi 640 locuitori, faţă de Căpuşu de Câmpie (223 – 232 – 1051) şi Iclandu Mare (179 – 191 – 845). Cât priveşte structura populaţiei pe naţionalităţi situaţia este cât se poate de clară: 638 greco-catolici (români) şi doar 2 izraeliţi.[8] O proporţie asemănătoare ne prezintă şi **Şematismul jubiliar** din anul 1900, localitatea având 750 greco-catolici şi 10 izraeliţi, fără ca fenomenul deznaţionalizării să fie înregistrat.[9] Tot **Şematismul** face menţiunea: *„Bis. de lemn renovată în an. 1888, în onoarea s.s. Ap. Petru şi Pavel”.*[10] În schimb recensământul din anul 1910[11] consemnează 806 locuitori din care 739 români, 45 maghiari şi 22 alţii, pe confesiuni fiind înregistraţi 765 greco-catolici, deci o parte şi-au declinat religia, 27 reformaţi şi 14 izraeliţi. După ce ajunge la un număr de 961 locuitori în anul 1930, în perioada secolului XX-lea populaţia Iclănzelului scade simţitor: 788 locuitori în anul 1966, 688 locuitori în anul 1982 şi 485 locuitori în anul 1992, din care 443 români, 4 maghiari şi 38 ţigani.[12]

Abordând vechimea bisericii, se emite ipoteza existenţei cu prima jumătate a secolului al XVIII-lea,[13] însă documentele, după cum am văzut, o atestă prima oară în anul 1733 şi după aceea o semnalează la fiecare conscriere. De aceea o datare anterioară anului 1733 ni se pare a fi mai aproape de adevăratul ei început, ce poate fi sfârşitul secolului al XVII-lea, sau primele două decenii ale secolului următor. În deceniul al şaselea din secolul XX, alături de biserica de lemn, s-a ridicat o alta din zid şi numai acţiunea de ultima oră a autorităţilor judeţene, a salvat monumentul de lemn de la demolare, el fiind strămutat între anii 1979-1981 la Mădărăşeni, localitate componentă a comunei Iclănzel. Aici, concomitent cu reconstruirea, vechiul edificiu este extins spre vest schimbându-se şi mai mult forma tipologică iniţial avută. Ca urmare în descrierea următoare ne vom referi la monumentul existent la Iclănzel, până la data strămutării pe actualul amplasament.

https://biblioteca-digitala.ro

Monumentului i-a fost dat să cunoască două schimbări de amplasament, concomitent cu realizarea unor extinderi şi modificări structurale. În anul 1888 biserica este adusă de pe valea Iclănzelului, concomitent cu efectuarea unor ample lucrări de renovare, menționate şi de **Şematismul** din 1900. Atunci s-a procedat, mai întâi la mutarea bisericii cu circa 70-80 m de pe vechiul pe ultimul amplasament avut la Iclănzel; după aceea pe latura vestică a pronaosului a fost juxtapus turnul prevăzut în partea inferioară cu o încăpere – pridvorul închis. Până atunci clopotnița era detaşată bisericii, potrivit datinilor strămoşeşti, însă ca urmare a ridicării noului turn de deasupra adaosului, aceasta a fost desființată. Prin realizarea noii intrări pe latura de vest, vechea intrare situată pe latura sudică a pronaosului este desființată, până atunci fiind marcată de un ancadrament sculptat în formă de frânghie, care se continuă cu brâul median al pereților. Tot atunci ferestrele absidei, dar şi restul, sunt mărite la dimensiunea actuală şi doar golul circular de la capătul absidei a mai rămas martor al ctitoririi bisericii din vechime. Alte lucrări de renovare au loc în anul 1927, când în interiorul pronaosului s-a amenajat balconul pentru cor.

Partea originară a monumentului, cu o navă de 9,55 m lungime, precum şi absida de 2,20 m lungime, păstrează formele date de meşterii anonimi şi anume aripile-consolă, ce coboară până la mijlocul pereților, a căror capete conțin terminații formate din mărunte crestături paralele, dar şi brâul median răsucit în frânghie. Spre vest se află pridvorul închis, cu 2,20 m lățime, ai cărui stâlpi masivi au menirea de a sprijini clopotnița, precum şi pridvorul deschis, cu o lățime de 1,20 m. Dacă la partea veche pereții sunt realizați din bârne aşezate unele peste altele, partea ulterior adăugată este îmbrăcată cu scândură.

Interiorul este acoperit cu bolți semicilindrice peste naos şi absidă, a cărei parte poligonală poartă panouri trapezoidale. Din nefericire, decorul pictural avut odinioară nu mai există, el fiind sesizat doar de unele urme de desen şi culoare aflate pe panourile de scânduri folosite la înfundarea prispei.

NOTE:

1. SUCIU, C., **DILT**, I, p. 302.
2. **Clain, 1733,** p.186.
3. **Aaron, 1750,** p. 279.
4. **Şematism, 1900,** p. 384.
5. **Buccow, 1760-1762,** p. 643.
6. **„Omnia loca templa non habentia manent in statu quo", Ibidem.**
7. M. VOILEANU, **Contribuțiune,** p. 40, 160.
8. **Recensământ, 1857,** p. 338-339.
9. **Şematism, 1900,** p. 384.
10. **Ibidem.**
11. **Recensământ**, 1910, p. 432-433.
12. **Dicționar geografic,** Târgu-Mureş, 1999, p. 100-101; Documentația privind Planul de Urbanism General al localității, aflat la Serviciul urbanism şi amenajarea teritoriului al Județului Mureş.
13. Potrivit memoriului justificativ al monumentului, sub nr. 894, aflat la Arhiepiscopia Ortodoxă Română din Alba Iulia din anul 1973.

https://biblioteca-digitala.ro

SUMMARY

THE WOODEN CHURCH OF THE „SAINT APOSTOLES PAUL AND PETER” FROM ICLĂNZEL

The church dates from the end of the 17th century or the beginning of the following one and has undergone several alterations for renovation and relocation. It was brought from the valley of Iclănzel in 1888 and on that occasion it was extended on the west side with a porch and a bell-tower. The southern entrance, marked by a rope-like frame, was closed and a new acces was opened on the western side. At the same time the windows were enlarged and only the circular hole of the apse was preserved, as a remembrance of the beginnings.

The church has a rectangular shape, with a polygonal, unhooked apse with five sides, that form nice wing-like consoles at the joining point of the beams, with delicate parallel carvings; the whole is marked by a rope like belt.

In the sixth decade of the 20th century this monument was relocated in Mădărăşeni, a suburb of Iclănzel, because a new church was placed nearby. On that occasion the westwrn side was extended with another area and a tower above, thus preserving the artistry of joinings and decorations.

https://biblioteca-digitala.ro

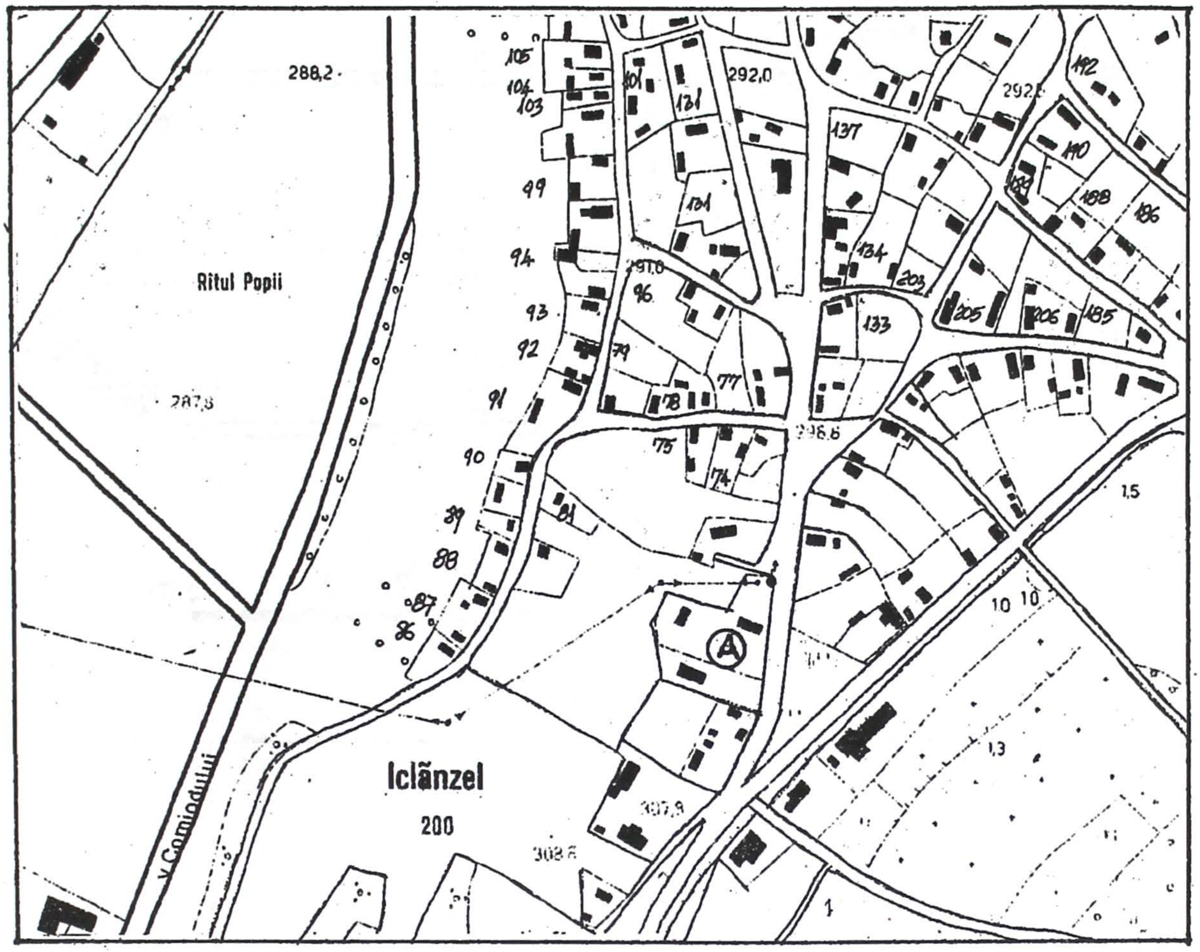

Ⓐ biserica de lemn.

0 50 100 150 200 250 m.

a

b

Iclănzel. Biserica de lemn „Sfinții Apostoli Petru şi Pavel”.
a - Încadrare în zonă; b - Aspect general.

https://biblioteca-digitala.ro

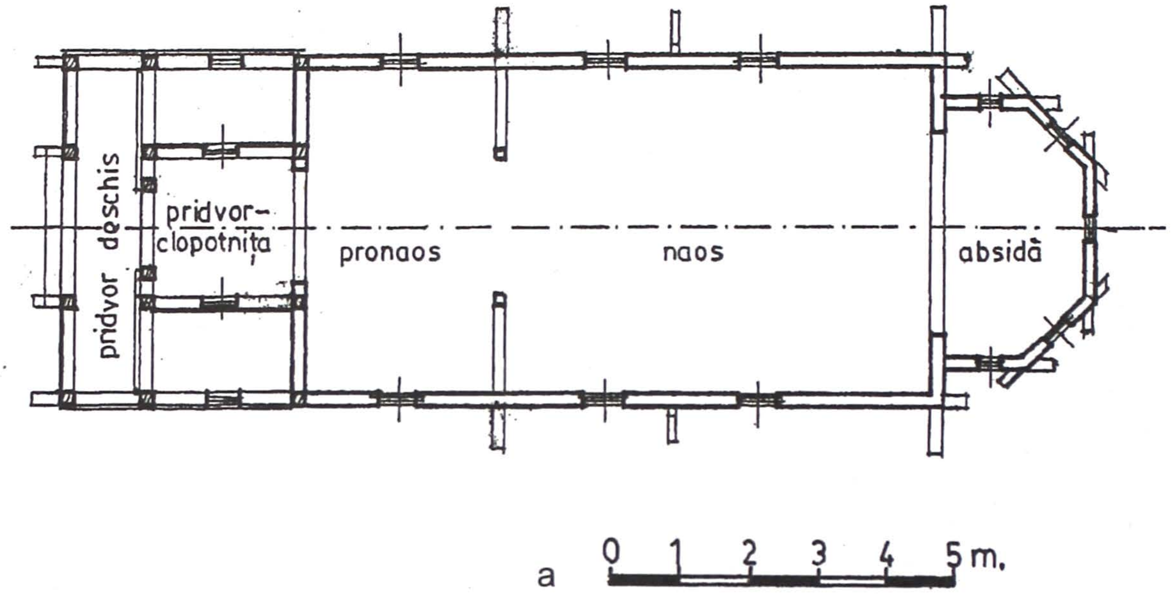

a

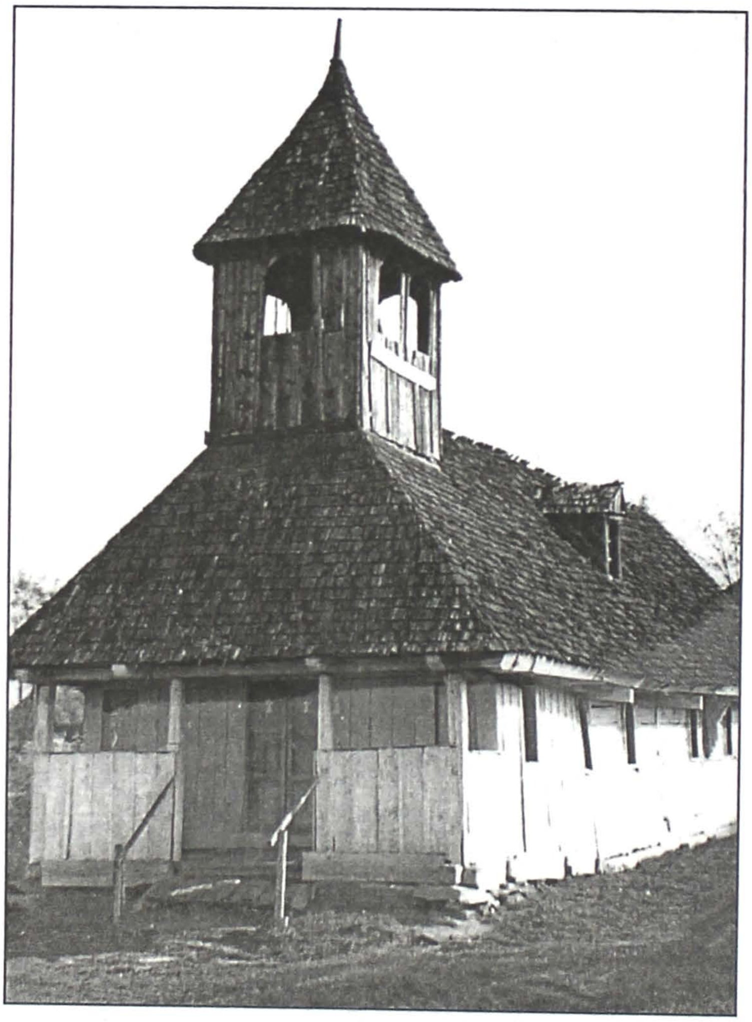

b

Iclănzel. Biserica de lemn „Sfinții Apostoli Petru şi Pavel”.
a - Planul bisericii; b - Vedere sud-est.

https://biblioteca-digitala.ro

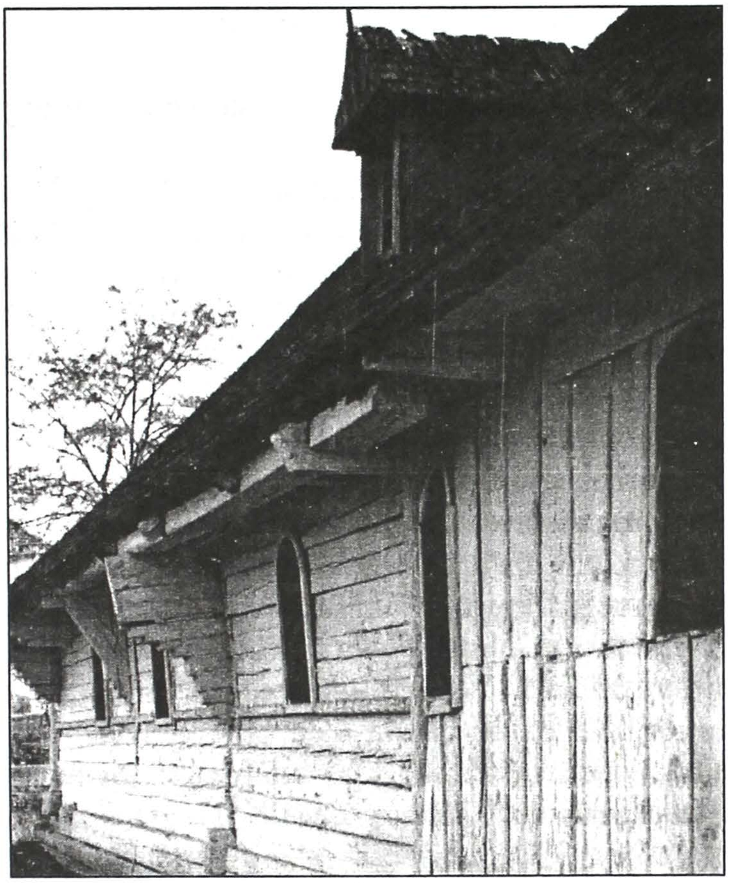

a

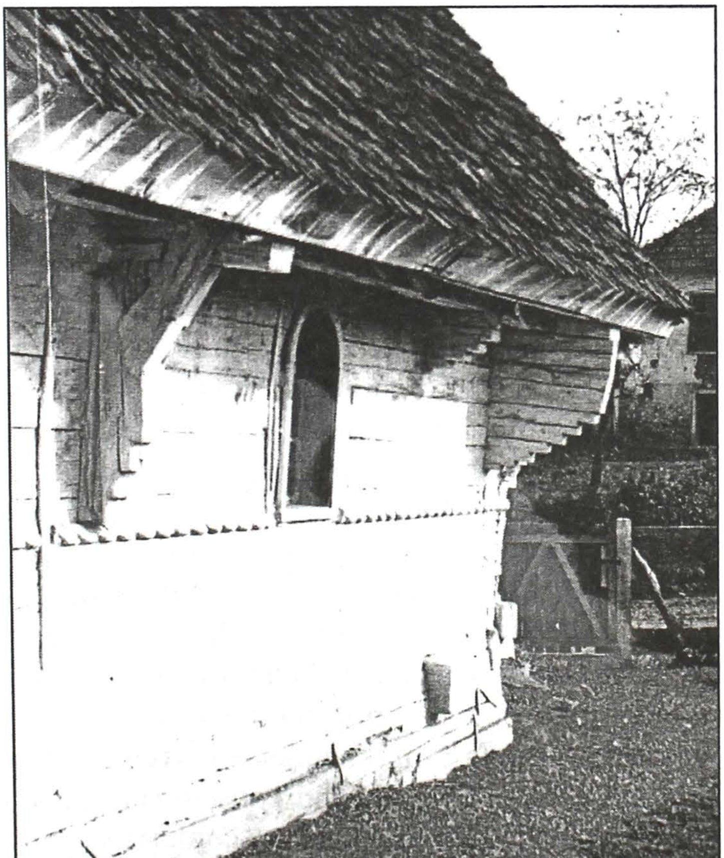

b

Iclănzel. Biserica de lemn „Sfinții Apostoli Petru şi Pavel".
a - Vedere nord; b - Vedere sud, naos.

https://biblioteca-digitala.ro

8. Biserica de lemn „SFÂNTU NICOLAE” din Miheşu de Câmpie

Localitatea Miheşu de Câmpie se găseşte pe cursul mijlociu al văii Pârâul de Câmpie, pe drumul judeţean Luduş - Sărmaşu.

Veche localitate, Miheşul de Câmpie, fost Miheş, în ungureşte Mezőméhes, este atestat documentar în anul 1293: **terra hereditaria Mehes Maior, Mehes Minor**, şi consemnat în continuare, în anul 1348 - **poss Mehes, Myhhes, Mehhes,** în 1427 - **Mehes hungaricalis et possessio Mehes volahalis,** în 1437 - **Mehus,** în 1733 - **Méhes,** în 1750 sub forma românească de **Mihes,** în 1760-1762 - **Mezö Méhes** (Miheşu de Câmpie), în 1850 - **Miheşu,** iar în anul 1854 - **Méhes, Miheş.**[1]

Documentele vremii ne înfăţişează Miheşu de Câmpie ca pe o localitate cu o populaţie preponderent românească. Conscripţia uniţilor a lui Clain din anul 1733 consemnează cele 250 suflete care aveau preoţi pe popa Teodor şi popa Ieremie.[2] Următoarea consemnare privitoare la românii din localitate ne este lăsată de conscripţia lui Buccow din anii 1760-1762, unde sunt înregistrate 141 familii de ortodocşi, care aveau biserică, dar nu şi preot, pe când la uniţi este trecut numai preotul, fără enoriaşi.[3] În anul 1805, conscripţia bisericii ortodoxe înregistrează la Miheşu de Câmpie 82 familii de ortodocşi.[4] Însă numai după mijlocul secolului al XIX-lea ne parvin date mai complete în ce priveşte aşezarea şi locuitorii săi. Recensământul din anul 1857 ne înfăţişează localitatea ca pe o aşezare de mărime medie, având un număr de 171 case cu 193 locuinţe şi 897 locuitori, care, după confesiunea declarată, formau 338 ortodocşi, 441 greco-catolici, 10 romano-catolici, 95 reformaţi, 1 luteran şi 12 armeni catolici,[5] deci românii constituiau aproape 90% din totalul populaţiei. **Şematismul jubiliar** din anul 1900, la rândul său, consemnează existenţa a 446 greco-catolici, 393 ortodocşi, 33 romano-catolici, 148 reformaţi şi 14 izraeliţi,[6] tot românii constituind majoritatea absolută a locuitorilor. Încheiem suita acestor date statistice cu recensământul din anul 1910. La data respectivă Miheşu de Câmpie era o aşezare destul de mare, cuprinzând 261 case şi 1300 locuitori, care, după limba maternă, erau constituiţi din 867 români, 398 maghiari, 19 germani şi 16 alţii; iar după religie în 301 ortodocşi, 583 greco-catolici, 58 romano-catolici, 309 reformaţi, 1 evanghelic, 8 unitarieni şi 39 izraeliţi,[7] dovedindu-se că tot românii formau majoritatea locuitorilor, dar într-o proporţie mai scăzută, ca urmare politicii de maghiarizare a acestora..

Biserica ortodoxă de lemn cu hramul „Sfântu Nicolae”, aşa cum a fost descrisă de părintele parohiei,[8] a fost construită în anul 1901, din materialul de construcţie rămas de la antecesorul edificiu. Lucrările de reconstruire a bisericii s-au efectuat prin străduinţa şi aportul deosebit al fostului preot Petru Şeulean. Reconstruirea, precum şi sfinţirea bisericii sunt consemnate pe placa comemorativă aflată pe peretele interior de sud al naosului, în partea dreaptă a intrării în biserică: *„S-A RECONSTRUIT / BISERICA DIN MIHEŞ / JUD. MUREŞ / DIN / CONTRIBUŢIA POPORULUI / S-A SFINŢIT ÎN 1911 / SUB / VREDNICA PASTORAŢIE / DE 62 ANI / A DISTINSULUI PAROH/ PETRU ŞEULEAN / 1861 – 1948”.*

Dacă data ctitoririi actualei biserici ne este cunoscută, în privinţa datării antecesorului edificiu nu trebuie să ignorăm documentele vremii. O primă atestare ne-o lasă însăşi conscripţia din anul 1733, biserica mai fiind consemnată, după cum am mai văzut, în conscripţia anilor 1760-1762. Aşadar, fără intenţia de a conferi vechime mai mare decât are în realitate, informaţia din prima conscripţie devine precumpănitoare în aprecierea lăcaşului ca anterior anului 1733. Nu îi cunoaştem dimensiunile şi nici formele iniţial avute, însă presupunem că în mare ele au fost preluate de actualul edificiu.

Biserica ortodoxă, sau Biserica din Sus, cum o mai definesc locuitorii aşezării, este situată în cimitirul de pe dealul ce mărgineşte la nord-vest localitatea. În cimitirul din partea de nord a localităţii se află a doua biserică de lemn, cu hramul „Sfânta Treime”,[9] a

https://biblioteca-digitala.ro

greco-catolicilor. Fiind amplasată pe un teren în pantă, biserica are realizat un soclu din piatră, ulterior îmbrăcat cu un strat de beton şi ciment, pentru asigurarea unei stabilităţi şi protecţii corespunzătoare. Edificiul prezintă un plan dreptunghiular cu absida decroşată, poligonală în cinci laturi. Nava este în lungime de 12,68 m şi 6,65 m lăţime, ceea ce ne îndeamnă să presupunem că, odată cu reconstruirea din anul 1901, a suferit unele extinderi spre vest şi probabil în părţile laterale. Ne bazăm afirmaţia şi pe temeiul formei bolţii semicilindrice ce acoperă spaţiul, a cărei deschidere este mai mică decât distanţa pereţilor laterali cu câte 40 cm. pe fiecare parte. Decroşurile au câte 72 şi 76 cm, din ale căror puncte de legătură pornesc laturile paralele ale absidei. De la sud spre nord, în exterior, laturile absidei au câte 2,10 m, 1,83 m, 2,12 m 1,73 m şi 2,0 m.

Interiorul bisericii este acoperit cu câte o boltă semicilindrică: la naos o boltă unică, cu lăţimea de 5,45 m, punctul de pornire fiind din dreptul grinzilor alăturate cununilor, iar la absidă punctul de pornire fiind de pe cununa pereţilor paraleli, partea poligonală fiind racordată la linia pereţilor prin trei fâşii curbe. Deasupra pronaosului se află corul, ce se sprijină spre spaţiu naosului pe cei patru stâlpi de cărămidă, ceea ce ne îndeamnă să presupunem că formează o completare ulterioară.

La capătul de vest al navei se află turnul-clopotniţă, ridicat în anii 1983-1985 în locul celui anterior din lemn, ale cărui forme nu le-am mai putut depista. Realizat din cărămidă, turnul are o formă uşor dreptunghiulară, de 2,25 x 2,60 m, ce se ridică peste coama acoperişului navei, terminându-se cu un acoperiş cu bază pătrată, al cărui coif se înalţă în pante cu linia frântă. Intrarea în turn se află pe latura de sud, de unde prin intermediul scărilor de lemn se ajunge la cor şi, mai apoi, la lăcaşul clopotelor. În comparaţie cu alte construcţii de acelaşi fel, acest locaş se prezintă mai auster în ce priveşte elementele de sculptură decorativă. Dintr-o nepotrivită inspiraţie, pereţii bisericii au fost tencuiţi în interior şi exterior, înlăturând orice decoraţie sculpturală eventual avută precum şi partea picturală, iar ca învelitoare s-a folosit tabla. Pe latura de sud a naosului, lângă stâlpul de susţinere a corului, se află situată intrarea, fapt ce ne întăreşte şi mai mult convingerea că în dreptul acesteia se afla vechiul pronaos. În dreptul intrării s-a realizat o terasă acoperită, deschisă pe cele trei laturi, la care ajungem după ce urcăm câteva trepte. În partea de sud-vest a bisericii, lângă alee, se află mormântul ctitorului, marcat de o cruce de dimensiuni mai mari ce poartă o placă inscripţionată.

De la vechiul edificiu s-au mai păstrat doar câteva icoane: „Maica Domnului cu Pruncul", care în registrul superior îi are pe Iisus şi Ioan, din nefericire într-o stare precară; „Iisus Hristos Pantocrator", „Iisus Hristos Învăţător", precum şi icoana „Maria cu Pruncul şi arhangheli", lucrări care sunt atribuite lui Toader zugrav.[10]

NOTE:

1. SUCIU, C., **DILT,** I, p. 398.
2. **Şematism, 1900,** p. 470.
3. **Buccow, 1760-1762,** p. 633.
4. M. VOILEANU, **Contribuţiune,** p. 48.
5. **Recensământ, 1857,** p. 396-397.
6. **Şematism, 1900,** p. 470.
7. **Recensământ, 1910,** p. 436-437.
8. Date privind biserica, precum şi hramul, le-am obţinut prin amabilitatea preotului Pop Alexandru, căruia îi aduc mulţumiri şi pe această cale.
9. În anul 1886, biserica cunoaşte ample lucrări de renovare, modificându-se structura, prin îmbrăcarea cu scânduri în exterior, iar în interior cu muşama.
10. Ioana CRISTACHE-PANAIT, **Biserici de lemn,** p.252.

https://biblioteca-digitala.ro

SUMMARY

THE WOODEN CHURCH OF „SAINT NICHOLAS" IN MIHEŞU DE CÂMPIE

The old wooden church dedicated to „Saint Nicholas" was re-built in 1901, using the materials of the former church building and with efforts of parish priesr Pettru Şeulean. The engraved plate placed near the entrance shows that the church was dedicated in 1911 by the parish priest. However the documentary certificate of the church is from 1733, and others are from 1760-1762.

The church was build on a rectangular plan, with a unhooked, five-sided polygonal apse which underwent several changes in time, extensions and mostly a plastering of walls which have hidden all possible painted details and decorations.

A new tower was built somewhere between 1983-1984, from brick, which replaced the old wooden tower and it has a tin plate cover. The painted decorations have never been preserved, only certain icons, amongst which the Virgin with the Child is assigned to Master painter Toader.

https://biblioteca-digitala.ro

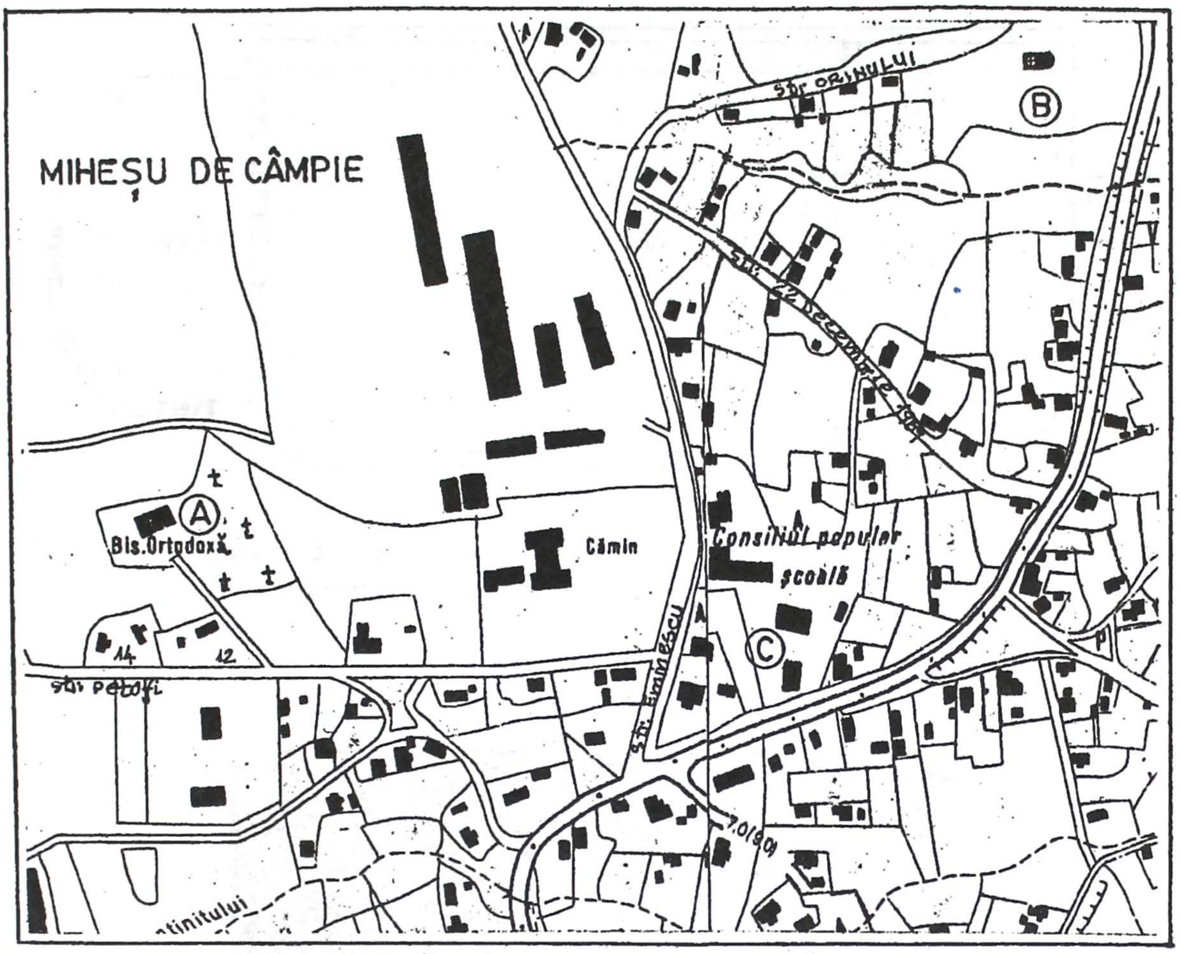

Ⓐ Biserica de lemn ort; Ⓑ Biserica de lemn gr.cat; Ⓒ Biserica nouă ort.

a

b

Miheşu de Câmpie. Biserica „Sfântul Nicolae" (Ortodoxă).
a - Încadrare în zonă; b - Aspect general.

https://biblioteca-digitala.ro

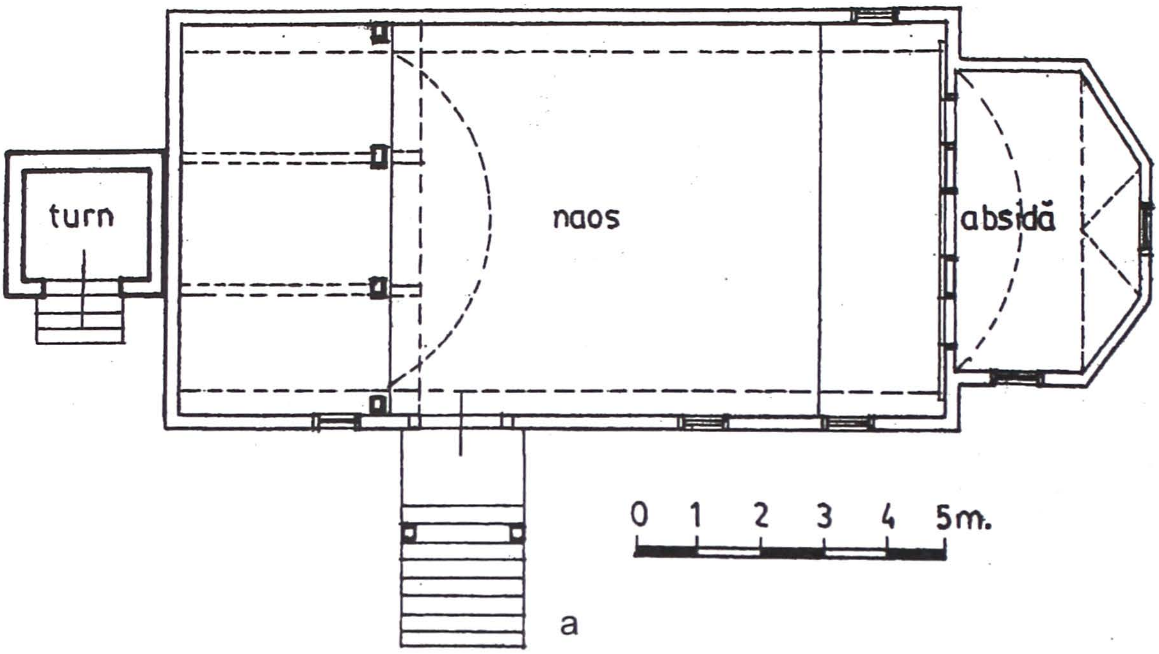

a

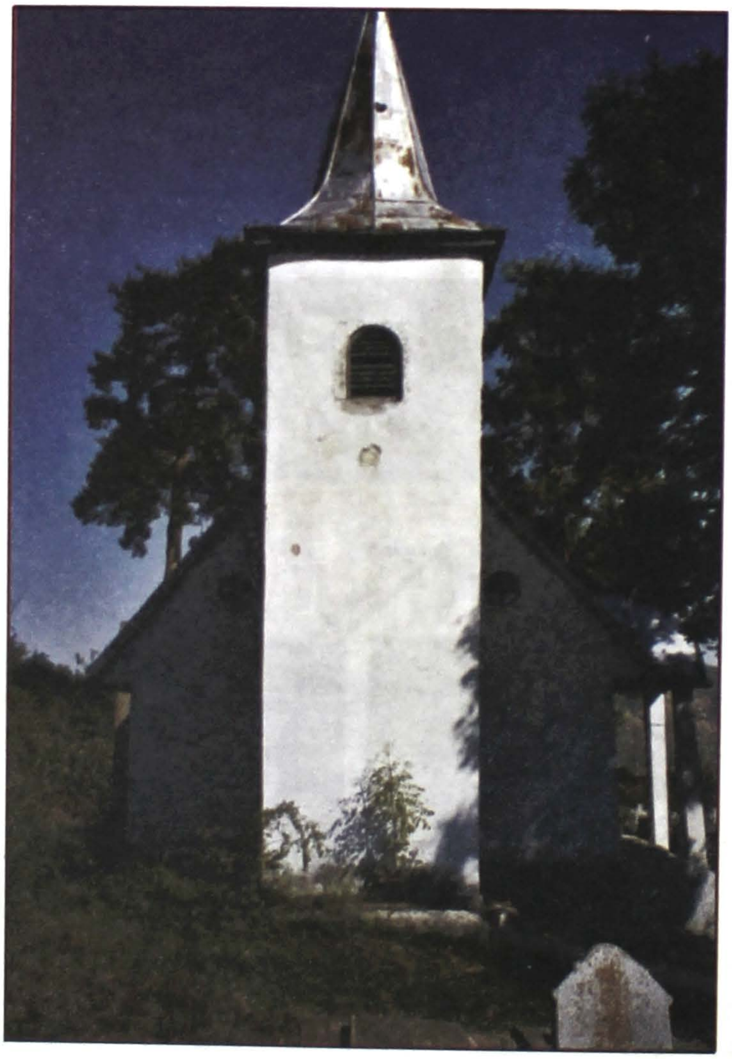

b

Miheşu de Câmpie. Biserica „Sfântul Nicolae” (Ortodoxă).
a - Plan; b - Vedere vest cu turnul-clopotniță.

https://biblioteca-digitala.ro

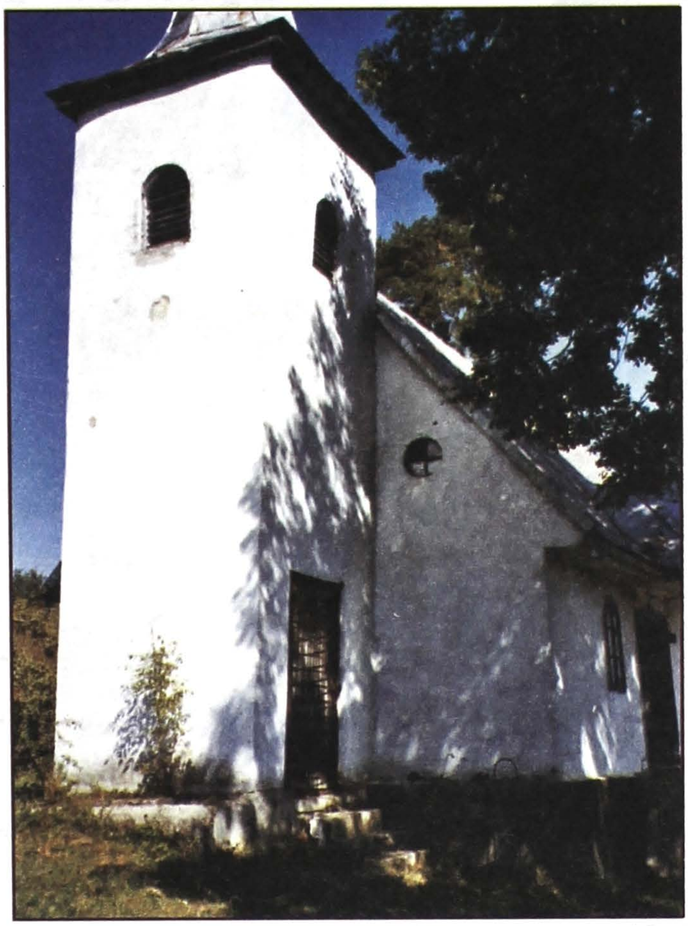

a

b

Miheşu de Câmpie. Biserica „Sfântul Nicolae" (Ortodoxă).
a - Vedere sud-vest; b - Vedere nord.

https://biblioteca-digitala.ro

a

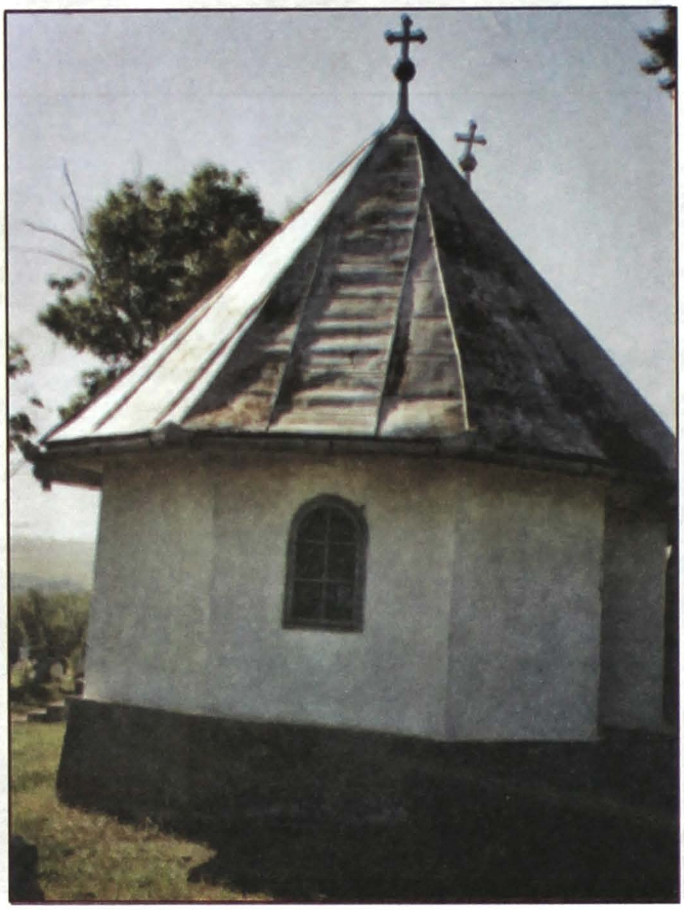

b

Miheşu de Câmpie. Biserica „Sfântul Nicolae” (Ortodoxă).
a - Vedere sud-est; b - Vedere est, absida.

https://biblioteca-digitala.ro

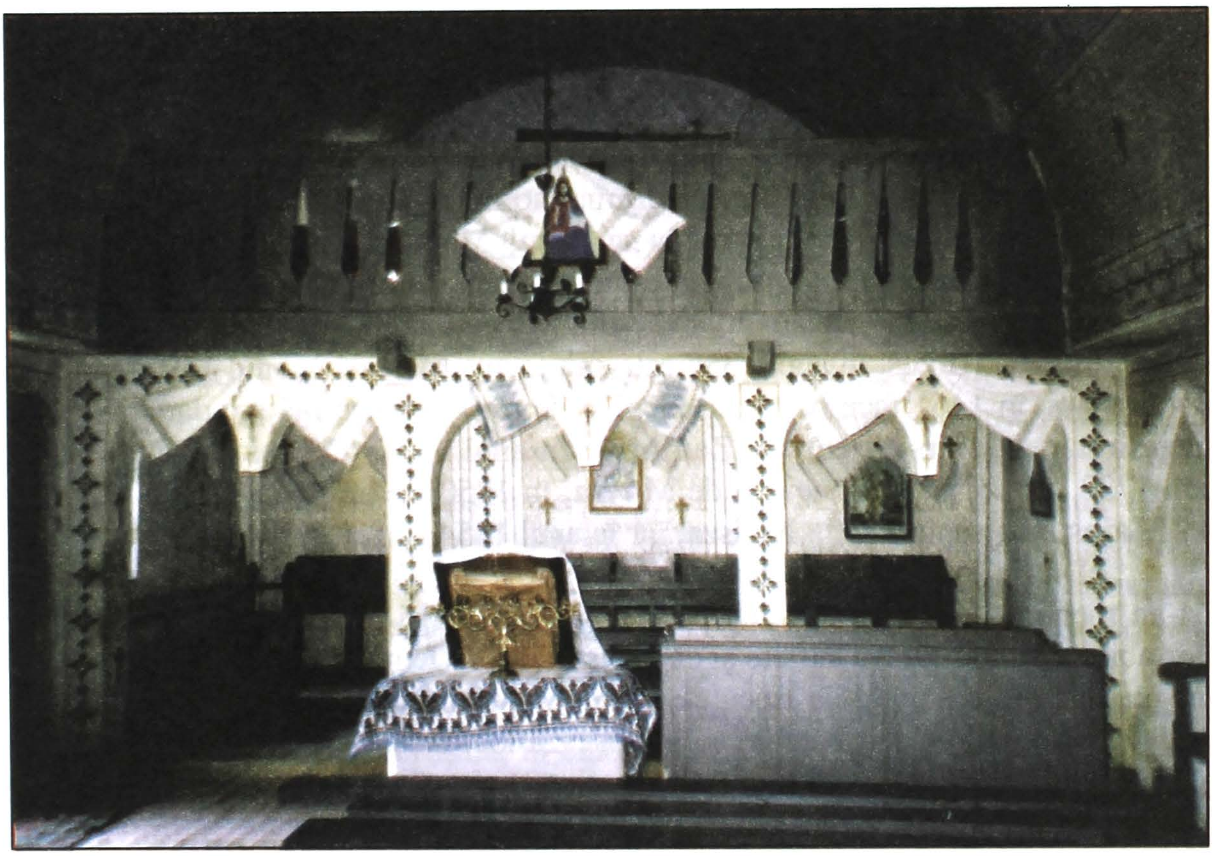

a

b

Miheşu de Câmpie. Biserica „Sfântul Nicolae" (Ortodoxă).
a - Partea de vest a naosului; b - Iconostasul cu tâmpla.

https://biblioteca-digitala.ro

9. Biserica de lemn „SF. ARHANGHELI MIHAIL ŞI GAVRIL" din Moişa

Component al comunei Glodeni, satul Moişa este situat în zona de izvoare a pârâului Almos, afluent al pârâului Şar, pe drumul comunal ce leagă satele Merişor şi Săbed. Dintre localităţile înconjurătoare, împreună cu satul Merişor, satul Moişa, fost Majos, în ungureşte Mezőmajos, are cea mai veche atestare documentară, în anul 1256 fiind consemnat ca **terra Moys;** în anul 1323 este amintită ca **villa Moys,** în anul 1344 sunt amintiţi nobili din localitate: **nobilis de Moyus,** în anul 1357 este sub forma **Moyus,** în anul 1397 - **villa Maius,** în 1413 - **Mayws,** în 1461 face parte din localităţile româneşti ce plătesc darea în oi: **census quinquagesimalis Mayws Michaelis Zenthpal,** în anul 1471 - **Maias,** în anii 1587-1589 - **Maios,** în 1733 sub forma românească de **Moysa,** în 1750 - **Moyse,** în 1760-1762 - **Moisza,** în 1824 - **Majos, Mojse,** în 1850 - **Moisza,** iar în anul 1854 - **Majos, Moisa.**[1]

Dintre localităţile componente ale comunei Glodeni, doar Merişor şi mai ales Moişa şi-au menţinut originea etnică, pe când la Glodeni şi mai ales la Păcureni, numărul românilor abia cuprinde câteva suflete şi doar bisericile de lemn, care din fericire s-au păstrat, mai sunt martorii de credinţă ale trecutelor vremuri. Conscripţiile secolului al XVIII-lea şi recensămintele din perioada următoare ne înfăţişează localitatea Moişa ca pe o aşezare relativ mică, ale cărei număr de locuitori, după ce o perioadă a cunoscut uşoară creştere, în ultimele decenii ale secolului al XX-lea să scadă în mod dramatic.

Conscripţia anului 1733 a lui Clain, prezintă Moişa ca având un număr doar de 19 familii de uniţi, adică 95 suflete, care aveau doi preoţi, pe popa Ioan şi popa Lupu, iar în folosinţă biserica de lemn.[2] La câţiva ani distanţă, conscripţia din anul 1750[3] consemnează pe cei 114 români de credinţă greco-catolică, care aveau un preot şi biserica. Presupunem că alături de creştinii greco-catolici existau şi ortodocşi, cunoscut fiind faptul că cele două conscrieri se referă doar la românii uniţi. În schimb, conscripţia lui Buccow din anii 1760-1762 ne prezintă următoarea situaţie: existau 8 familii de uniţi, care aveau preot precum şi biserica şi 13 familii de ortodocşi cu un preot, dar fără biserică.[4]

Recensămintele din perioada modernă sunt mai cuprinzătoare, ele permiţând o mai bună apreciere a mărimii localităţilor şi structurii populaţiei. Recensământul din anul 1857 ne înfăţişează satul Moişa ca pe o localitate relativ mică, penultima dintre actualele componente ale comunei de care aparţin. Avea Moişa un număr de 67 case cu 66 locuinţe şi 362 locuitori, care după religie constituiau 341 greco-catolici şi 21 reformaţi.[5] Comparând-o cu restul localităţilor din comună, situaţia este următoarea: Glodeni (196 – 223 – 999), Păingeni (164 – 149 – 720), Păcureni (68 – 63 – 302) şi Merişor (50 – 54 – 237).[6] Şi în continuare numărul locuitorilor autohtoni continuă să fie preponderent. **Şematismul** de la 1900 ne prezintă următoarea structură a populaţiei după religia avută: 396 greco-catolici, 24 reformaţi, 5 izraeliţi. Tot **Şematismul** ne face cunoscută o primă înştiinţare a ctitoririi bisericii: *„Bis. de lemn din an. 1752, în onoarea ss. Archangeli".*[7] Continuăm aceste date statistice cu recensământul din 1910, care ne prezintă următoarea situaţie: existau un număr de 107 case, tot o localitate mai mică, cu un număr de 480 locuitori, care după limba maternă erau constituiţi din 452 români, 23 maghiari, 3 germani şi 2 alţii, iar după religie: 1 ortodox, 456 greco-catolici, 1 romano-catolic, 19 reformaţi şi 3 izraeliţi.[8] În anul 1992 numărul locuitorilor scade la 389.[9]

Conform fişei monumentului, anterior, acesta se afla în comuna Ibăneşti,[10] pe Valea Gurghiului, cu aproximativ cu circa 150 ani fiind adus la Moişa. În anul 1921 însă, biserica a trecut prin ample lucrări de extindere care i-au modificat planul şi elevaţia. Dacă e să dăm crezare documentului citat, atunci Ibăneşti figurează cu biserică în toate conscripţiile,[11] însă edificiul de lemn nu mai exista încă de prin anul 1910. Aici, la Moişa, aceleaşi surse atestă, după cum am mai văzut, existenţa lăcaşului de lemn, iar **Şematismul** îl datează la

https://biblioteca-digitala.ro

1752. În acest context de date opțiunea noastră e că într-adevăr e vorba de o strămutare de la Ibăneşti la Moişa, reconstruirea bisericii fiind însoțită de extinderea ei pentru a putea primi cât mai mulți oameni. Alte date despre biserică nu prea avem. O inscripție situată deasupra intrării indică data reconstruirii: *„1921. VII. 12"*, iar pe stâlpul de la uşa diaconească din partea dreaptă se află însemnarea: *„CURATOR PRIM OLTEAN PETRU SOMOGYI OSZKAR MAJASTRU. DULGĂRIT SO FACUT ANUL 1921 VII – 30"*. Din informațiile rămase de la bătrânii satului mai aflăm că, înainte de reconstruire, biserica avea o fundație din butuci de lemn şi piatră de deal; pereții erau confecționați din bârne de lemn de brad, căptuşiți în interior cu scândură; turnul din scândură rostuită; iar învelitoarea din şindrilă. După informațiile lui Roşca Ioan, fostul crâsnic al bisericii, edificiul era cu cirça 2 – 3 m mai mic în lungime şi 1 m în lățime. La reconstruire s-a folosit materialul vechiului edificiu, aflat pe acelaşi loc. Urmele reînnoirii le putem observa pe bolta pronaosului, căptuşit cu scândură în lățime de 30-35 cm. ce mai are rămăşițe ale picturii avute, cuprinzând fragmente de scene, pe când complectările conțin scândură mai îngustă, de 17 – 20 cm, geluită, şi fără pictură.

Biserica este situată pe dealul unde se află cimitirul satului, la numărul 169, înconjurată de brazi şi morminte, la ea putându-se ajunge din stradă numai după ce se urcă cei 40 m de scări din beton şi dale, ulterior realizate.

Analizând edificiul, constatăm că partea originară o formează nava pe o lungime de 7,20 m şi absida decroşată, în cinci laturi, confecționată din bârne în grosime de 15 cm. şi o lățime de 18 – 25 cm., lungimea lor fiind de 3 şi 7 m sub ferestre şi de 2,15 m între deschizături. În prezent biserica are o navă în lungime de 10,45 cm şi o lățime de 6,30 m, spațiul cuprinzând pronaosul (3,85 m) şi naosul (6,20 m), spre est aflându-se absida pentagonală cu o lungime de 3,50 m, ale cărei laturi, de la sud spre nord, au lungimi de câte 2,0m. Spre vest se află pridvorul închis, în lungime de 2,40 m, care poartă deasupra turnul clopotniță înalt de 10,10 m, precum şi adăpostul (marchiza) intrării de pe latura vestică.

Interiorul este acoperit potrivit sistemelor întâlnite până acuma: bolta semicilindrică care nu mai are traseul originar, ci acela în segment de arc, iar între scândurile noi sunt intercalate altele mai vechi, cu pictură pe ele, dar aşezate haotic, încât nu se mai înțelege nimic din ceea ce fusese zugrăvit înainte. Iconostasul a fost refăcut în anul 1963, iar deasupra pronaosului s-a realizat corul.

Intrarea în biserică se află pe latura vestică a pronaosului. Studiind imagini mai vechi ale edificiului, constatăm existența pe latura sudică a doi montanți verticali, la care spațiul este înzidit cu bârne şi peste care parțial se suprapune o ferestră. Deci, probabil, până în anul 1921, dacă nu cumva anterior, intrarea se afla pe latura sudică, ca în urma extinderii vestice să fie amenajată pe latura de vest, precedată de încăperea de sub turn, iar vechea intrare desființată.

În anul 1980, o echipă din Hodac, condusă de maistrul Toderan Nicolae, cel care a mai lucrat la bisericile din Sărmaşu şi Cuci, realizează importante lucrări de consolidare şi renovare a biserici. Întregul edificiu a primit o temelie din piatră cimentată menită să-i asigure protecția împotriva umezelii şi să-i asigure stabilitatea necesară. Partea mai veche a bisericii s-a păstrat la forma anterior avută, însă pridvorul şi turnul s-au îmbrăcat cu şindrilă, aidoma edificiului de lemn de la Cuci, soluție prea puțin potrivită unui monument de arhitectură populară. Îmbucurător este faptul că biserica a reprimit învelitoarea caldă din şindrilă, însă turnul a păstrat învelitoarea din tablă, aplicată în anul 1963.

Pe pereții de est ai bolții naosului precum şi pe cei ai pronaosului inițial, se mai observă fragmente de pictură, caracteristică secolului al XVIII-lea, ce poate fi atribuită lui Toader Popovici zugrav. Au mai rămas câteva icoane pe lemn din veacul al XVIII-lea, ca „Maica Domnului cu Pruncul", „Iisus Pantocrator", dar şi pe sticlă din anul 1803.

În jos de biserica de lemn, în dreptul intersecției străzii principale cu ulița ce mărgineşte la sud-vest cimitirul, în anul 1995, greco-catolicii au realizat o nouă biserică din cărămidă.

https://biblioteca-digitala.ro

NOTE:

1. SUCIU, C., **DILT, I**, p. 405.
2. **Clain, 1733,** p.179.
3. **Aaron, 1750,** p. 278.
4. **Buccow, 1760-1762,** p. 641.
5. **Recensământ, 1857,** p.384-385.
6. **Idem.**
7. **Şematism, 1900,** p. 471.
8. **Recensământ, 1910,** p. 428-429.
9. **Recensământ, 1992,** p. 192.
10. Fişa monumentului nr. 239, aflată la Serviciul de urbanism şi amenajarea teritoriului a Consiliului Judeţean Mureş.
11. **Clain, 1733,** p. 60; **Aaron, 1750,** p. 278; **Buccow, 1760-1762,** p. 642; M. VOILEANU, **Contribuţiune,** p. 58; **Şematism, 1900,** p. 494.

SUMMARY

THE WOODEN CHURCH OF „SAINT ARCHANGELS MICHEAL AND GABRIEL" FORM MOIŞA

According to the presentation of the monument, it was brought to Moişa from Ibăneşti, on the valley of Gurghiu river. However in 1752 the church was renovated and extended to the west. In 1921, demonstrated by the inscription above the entrance, the church was extended with about 2 or 3 meters to the west, and 1 meter wider, with use of the original materials.

The church has a rectangular shape, at one end with five sided polygonal, unhooked apse. Above the porch, on the western side, there is a bell-tower. The original church occupied around 7,20 m and the apse. The inside is covered with one half-cylindrical vault, crossed by curved stripes.

There are remaining paintings the walls, which can be assigned to Master painter Toader. Also, a few icons have been preserved, today kept in the cistody of the Orthodox Archpriest office in Târgu-Mureş.

https://biblioteca-digitala.ro

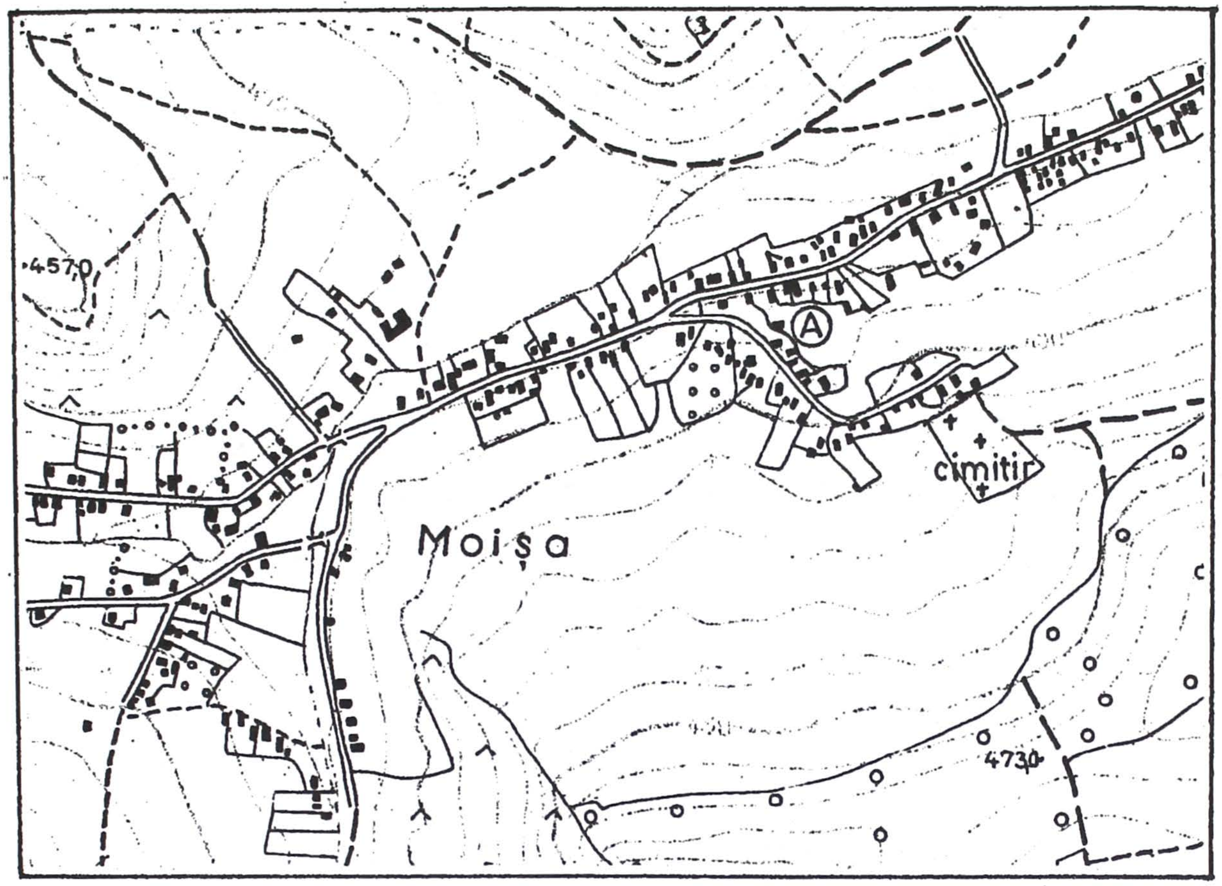

Ⓐ biserica de lemn

a

0 100 200 300 400 500 m.

b

Moişa. Biserica de lemn „Sfinţii Arhangheli Mihail şi Gavril”.
a - Încadrarea în zonă; b - Aspect general.

https://biblioteca-digitala.ro

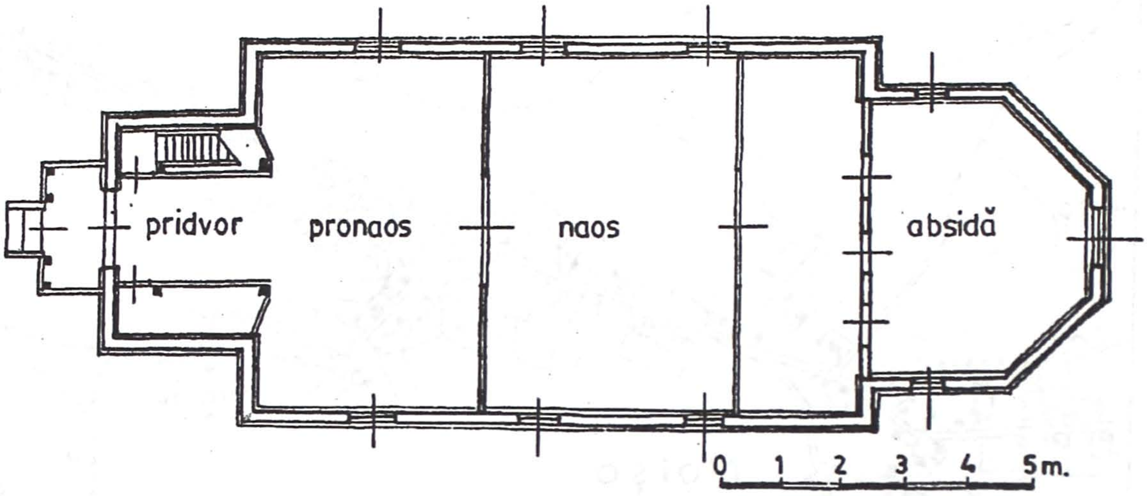

a

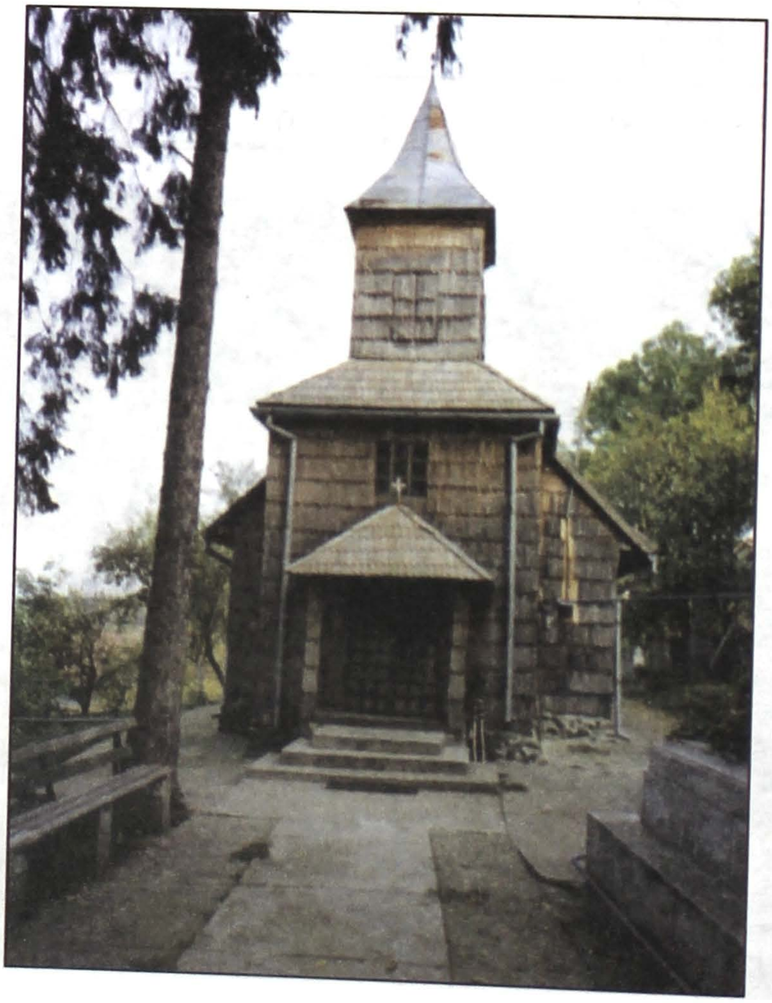

b

Moişa. Biserica de lemn „Sfinţii Arhangheli Mihail şi Gavril" după renovarea din 1980.
a - Plan renovare; b - Vedere vest cu intrarea.

https://biblioteca-digitala.ro

a

b

Moişa. Biserica de lemn „Sfinţii Arhangheli Mihail şi Gavril".
a - Vedere sud-est; b - Vedere nord.

https://biblioteca-digitala.ro

10. Biserica de lemn „SF. ARHANGHELI MIHAIL ŞI GAVRIL" din Oroiu

Satul Oroiu, component al comunei Band, timp de secole a fost păstrătorul a două monumente de artă populară, biserici de lemn, din care, aceea de sub hramul „Intrarea în biserică a Maicii Domnului", situată în fosta localitate Oroiu de Câmpie, a fost înfăţişată în subcapitolul dedicat tipologiei bisericilor cu absidă nedecroşată, poligonală în trei laturi.

Al doilea monument, cel care face obiectul analizei de faţă, a fost biserica de lemn ce purta hramul „Sfinţii Arhangheli Mihail şi Gavril", situat în fosta localitate Oroiu Săcuiesc, sau Ungureni, în ungureşte Székelyuraly.[1] Deşi denumirea ne conduce cu gândul la ideea că localitatea era o aşezare locuită numai de secui sau cel puţin aceştia formau majoritatea, în realitate, încă de la începuturile sale istorice, aşezarea a fost locuită aproape în totalitate numai de români, denumirea de „secuiesc" reprezentând un artificiu introdus de autorităţile maghiare, fenomen întâlnit şi la alte localităţi româneşti din Transilvania.

Conscripţiile şi recensămintele secolelor XVIII-lea şi XIX-lea sunt destul de convingătoare în acest sens. În anul 1733, conscripţia uniţilor iniţiată de Clain consemnează pentru Oroiul Săcuiesc, *„Mix"/tus/Oroj*, un număr de 46 familii, deci 230 suflete, care aveau biserică şi casă parohială, unde slujeau trei preoţi: popa Ştefan (Stephan), popa George (Georgius) şi popa Ioan (Ion).[2] Conscrierea uniţilor din anul 1750 cuprinde 195 suflete, care aveau biserică şi preot,[3] iar a lui Buccow din 1760-1762 consemnează o situaţie aparte: ortodocşii reprezentau 39 familii, care aveau biserică, dar fără preot, pe când la uniţi este recenzat doar preotul, fără biserică sau enoriaşi.[4]

Date preţioase ne oferă recensământul efectuată în anul 1857, care prezintă localitatea pe cele două aşezări componente, centralizarea publicată fiind dată şi pe întreaga actuală aşezare.[5] Oroiu Săcuiesc, sau Oroiu cum este consemnată, era mai mare decât Oroiu de Câmpie, având un număr de 91 case cu 91 locuinţe, precum şi 503 locuitori. Importante ne sunt datele privitoare la componenţa populaţiei pe confesiuni, fiind înregistraţi, ca atare, 495 greco-catolici, 2 ortodocşi, deci populaţia românească reprezenta 497 suflete, precum şi 1 romano-catolic, 2 reformaţi şi 3 izraeliţi. La rândul său, **Şematismul jubiliar** din anul 1900 ne înfăţişează aproximativ aceeaşi structură, doar că numărul total al locuitorilor este ceva mai redus. Din cei 437 locuitori consemnaţi, 417 o formau greco-catolicii, 9 ortodocşi, deci românii fiind în număr de 426, restul populaţiei fiind formată de cei 6 reformaţi şi 5 izraeliţi. Tot **Şematismul** mai precizează faptul că *„Bis. de lemn renovată la an 1883 în onoarea s.s. Archangeli"*.[6]

Făcând parte din categoria monumentelor istorice şi de artă,[7] biserica de lemn cu hramul „Sfinţii Arhangheli Mihail şi Gavril" era situată în cimitirul fostei localităţi Oroiu Săcuiesc, la nr. 52, pe un teren în pantă. Din capul locului trebuie să arătăm regretul că acest monument nu mai există, el dispărând între anii 1979-1980, când a fost mistuit de flăcările unui incendiu. Despre edificarea acestui fost monument, cunoaştem prea puţine lucruri. În conscripţiile anilor 1750, 1760-1762 satele Oroiu apar fiecare cu biserică, în schimb conscripţia din 1733 aminteşte Oroiu cu o biserică, ce n-ar fi exclus să fie chiar aceea pe care o descriem şi care astăzi nu mai există.

După cum am mai văzut, în anul 1883, biserica este supusă unor lucrări de renovare, între altele soldate cu lărgirea pronaosului şi naosului pe ambele laturi, concomitent cu o alungirea spre vest a pronaosului şi juxtapunerea asimetrică a unui turn-clopotniţă tot în această parte. Deci lăcaşul a fost înălţat înainte de anul 1883. Potrivit tradiţiei, biserica este produsul ultimelor decenii ale secolului al XVII-lea, ea având nervuri, decoraţii reprezentând cu rozete ce susţineau bolta semicilindrică a navei, forme regăsite şi la biserica din comuna Rădeşti, sat Şoimuş, judeţul Alba, cu hramul „Buna Vestire", ridicată la 1675. În anul 1952 se

https://biblioteca-digitala.ro

procedează la lărgirea navei, care îşi modifică astfel forma, încât între bolta în leagăn şi pereţii laterali sunt intercalate suprafeţe plane, lucrări care, din nefericire, au determinat şi deteriorarea picturii realizate în anul 1832.

Cu toate aceste repetate modificări, structura tipologică s-a păstrat, ea prezentând un plan dreptunghiular simplu, cu absida pentagonală decroşată. Singura parte rămasă neatinsă este absida altarului, motiv pentru care în contextul de după lărgirea şi alungirea navei aceasta nu se mai armoniza cu noile volume. Dimensiunile navei erau de 11,65 m în lungime şi 7,50 m în lăţime, cuprinzând naosul cu un interior de 4,40 m lungime şi 7,20 m lăţime, precum şi naosul, cu aceeaşi lăţime, dar în lungime de 5,60 m. Rămasă la mărimea iniţială, absida are decroşuri de câte 1,80 m. Pereţii bisericii erau confecţionaţi din bârne cioplite din lemn de brad, cu o talpă solidă din lemn de stejar, care se sprijinea pe fundaţia din bolovani. Datorită terenului în pantă, capătul de vest al pronaosului, era parţial îngropat în pământ şi ca urmare latura prezenta un zid uscat de bolovani, care în parte susţinea şi latura de est a turnului.

Acoperişurile interioare erau constituite dintr-o boltă în leagăn, deasupra pronaosului şi naosului, o boltă discret tronconică în absida altarului şi o semicalotă din panouri triunghiulare racordată la aceasta din urmă. Intrarea se afla pe latura sudică a pronaosului, iar odată cu ancadramentele dispărute s-a pierdut şi datarea ce menţiona ridicarea edificiului. Întregul edificiu avea o şarpantă din lemn de brad cioplit, acoperită cu şindrilă, care în urma degradării a fost învelită cu un strat de carton asfaltat, până la renovarea din anii 1976-1977.

În anul 1975, prin grija Protopopiatului Ortodox din Luduş precum şi a autorităţii publice judeţene se iau măsuri concrete de renovare a monumentului. Proiectul de restaurare este întocmit de ing. Szabo Ecaterina, care s-a preocupat şi de biserica „Intrarea în biserică a Maicii Domnului”. Documentaţia este vizată de Comisia Centrală de Stat a Patrimoniului Cultural Naţional, Consiliul Ştiinţific Tehnico-Economic, prin preşedintele Vasile Drăguţ şi de Departamentul Cultelor cu nr. 10760-656 T/1976. Lucrările de consolidare, protejare şi de reparaţii, în valoare de 79.000 lei sunt autorizate prin Autorizaţia de construcţie nr. 438/10778/2099 din 12. 08. 1986 emisă de fostul Consiliu Popular Judeţean Mureş. Din nefericire, doar la câţiva ani, datorită neglijenţei, monumentul avea să fie distrus de flăcările unui incendiu şi ca urmare definitiv pierdut.

NOTE:

1. SUCIU, C., **DILT,** II, p.19-20.
2. **Clain, 1733,** p.186.
3. **Aaron, 1750,** p. 281.
4. **Buccow, 1760-1762,** p.684.
5. **Recensământ, 1857,** p.360-361.
6. **Şematism, 1900,** p. 439.
7. Monument istoric prin H.C.M. nr. 1160/1955, poziţia nr. 898.

https://biblioteca-digitala.ro

SUMMARY

THE WOODEN CHURCH OF THE „ST. ARCHANGELS MICHAEL AND GABRIEL" FROM OROIU

There used to be two distinct communitities in Oroiu: Oroiu de Câmpie (Oroiu in the Plain) and Oroiu Săcuiesc (Secklar Oroiu) and consequently, there were two wooden churches. In Oroiu Săcuiesc there used to be a wooden church dedicated to „St. Archangels Michael and Gabriel" which, unluckily, was destroyed in a fire in the 1980' s. The building was renovated in 1883 and on that occasion the nave was enlarged, on both sides and lengthened to the west.

The local tradition mentions the 17th century as date of its accomplishment, having similarities with the church in Rădeşti-Şoimuş, from Alba county, which was raised in 1675. The church used to have a rectangular nave, with an unhooked apse, polygonal on five sides. This space was the only one that remained unchanged. A bell-tower was built and connected to the church by a porch. Another porch was added on the southern wall of the narthex. The building was a historical and architectural monument.

https://biblioteca-digitala.ro

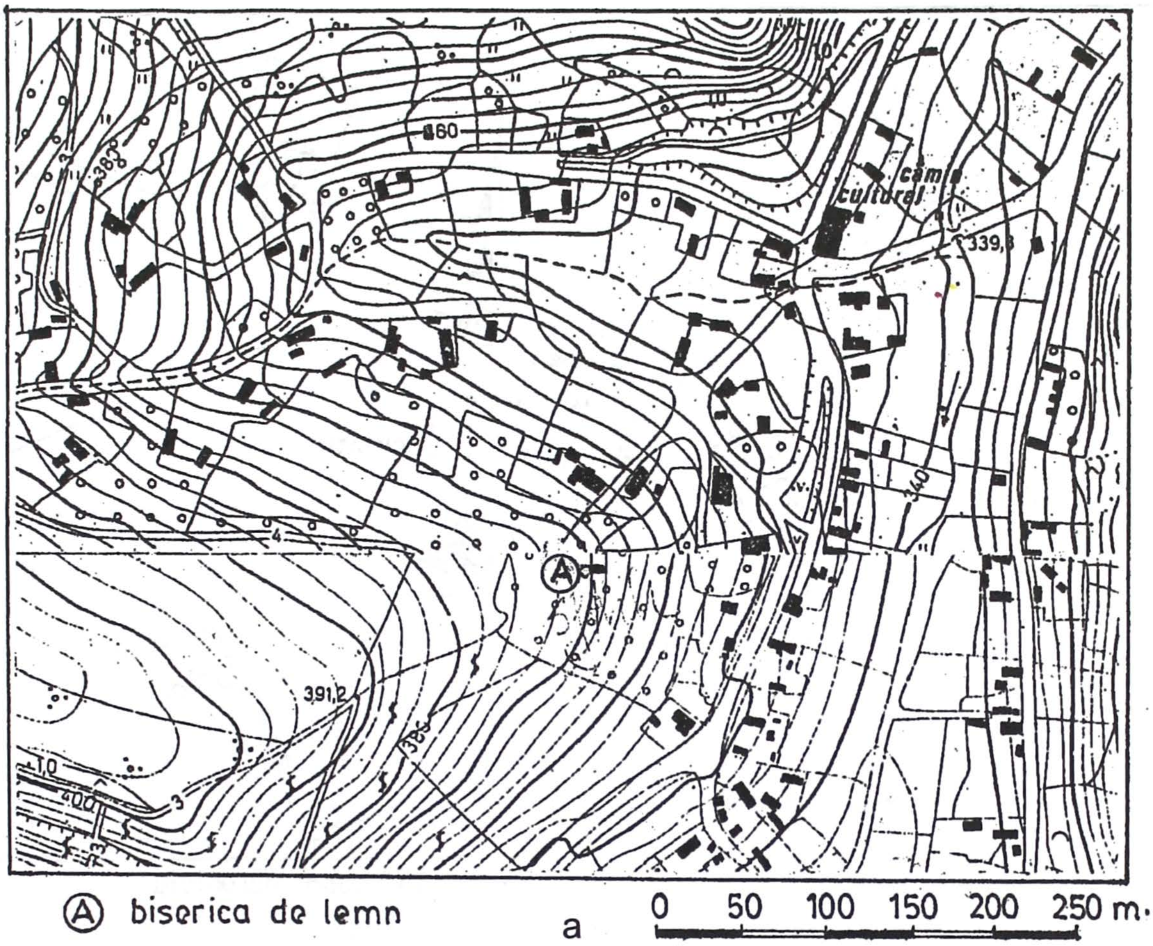

a

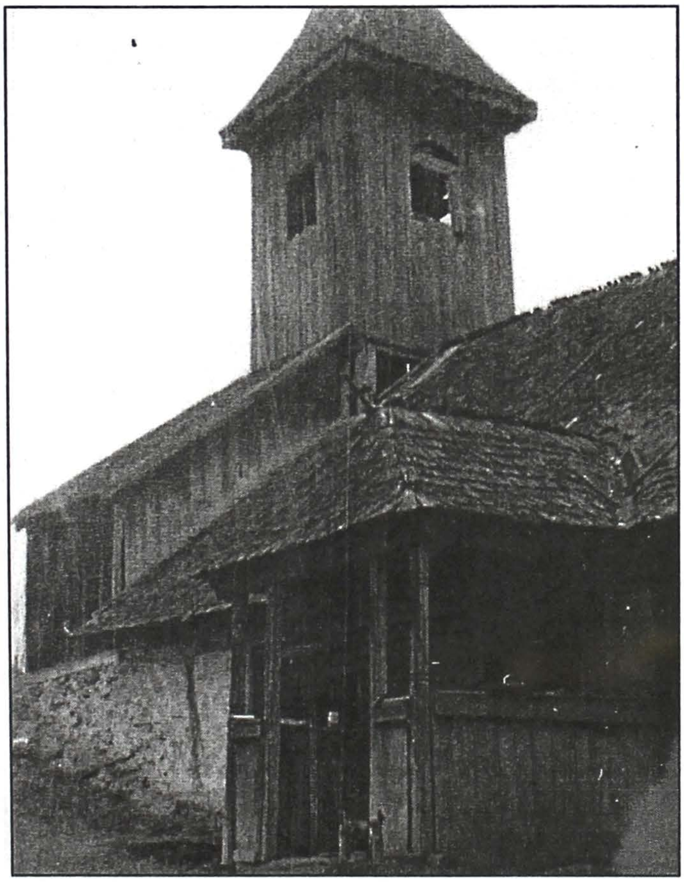

b

Oroiu. Biserica „Sfinții Arhangheli” înainte de renovare.
a - Încadrare în zonă; b - Vedere sud cu pridvorul și turnul.

https://biblioteca-digitala.ro

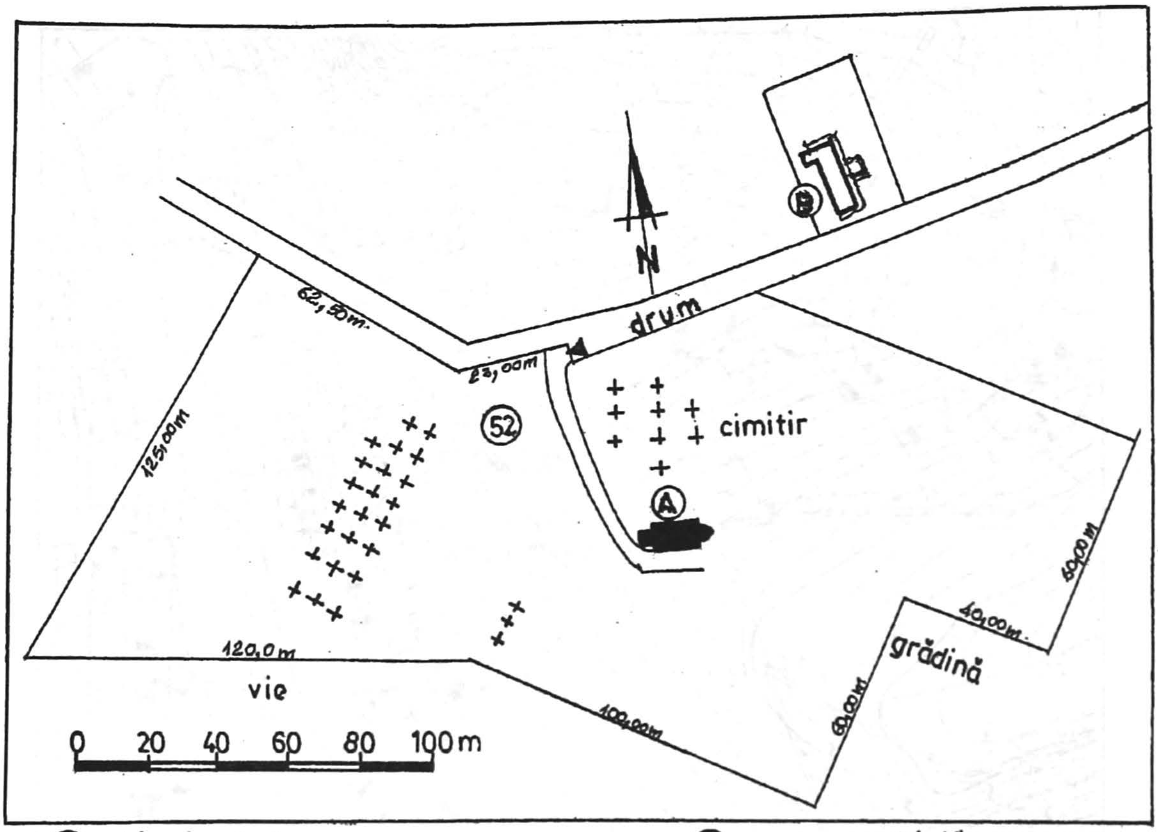

Ⓐ biserica de lemn Ⓑ casa parohială

a

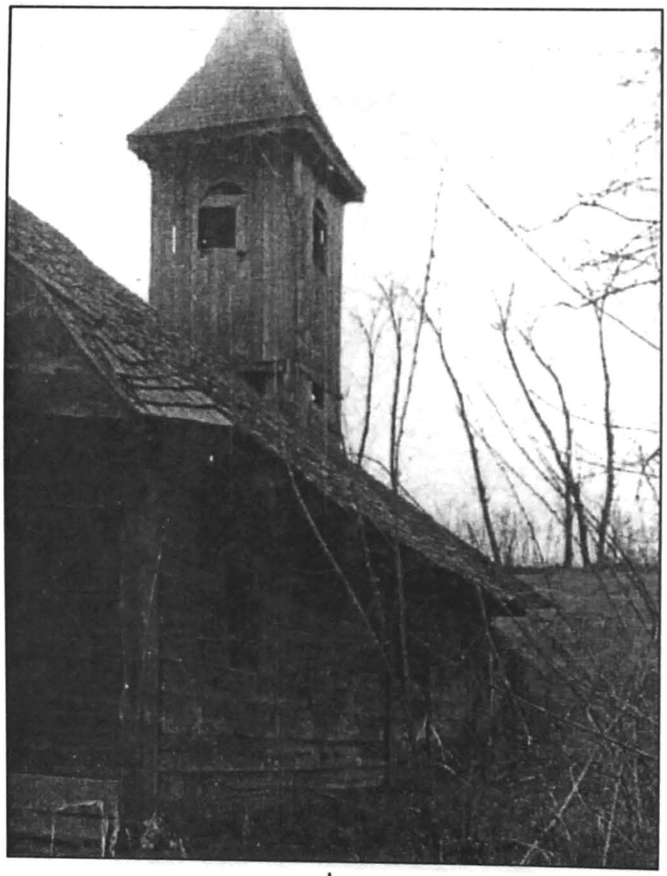

b

Oroiu. Biserica „Sfinții Arhangheli" înainte de renovare.
a - Plan de situație; b - Vedere nord-vest.

https://biblioteca-digitala.ro

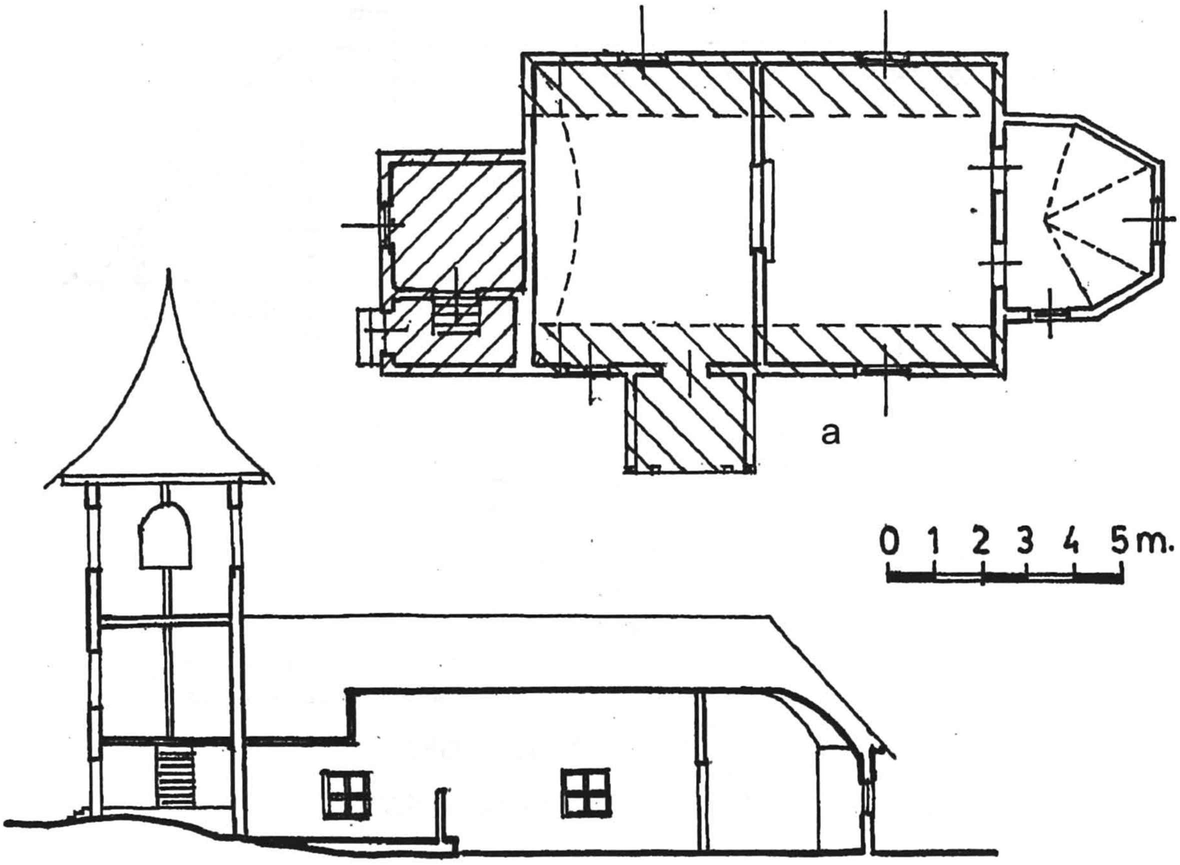

extindere 1883 b lărgire navă 1952.

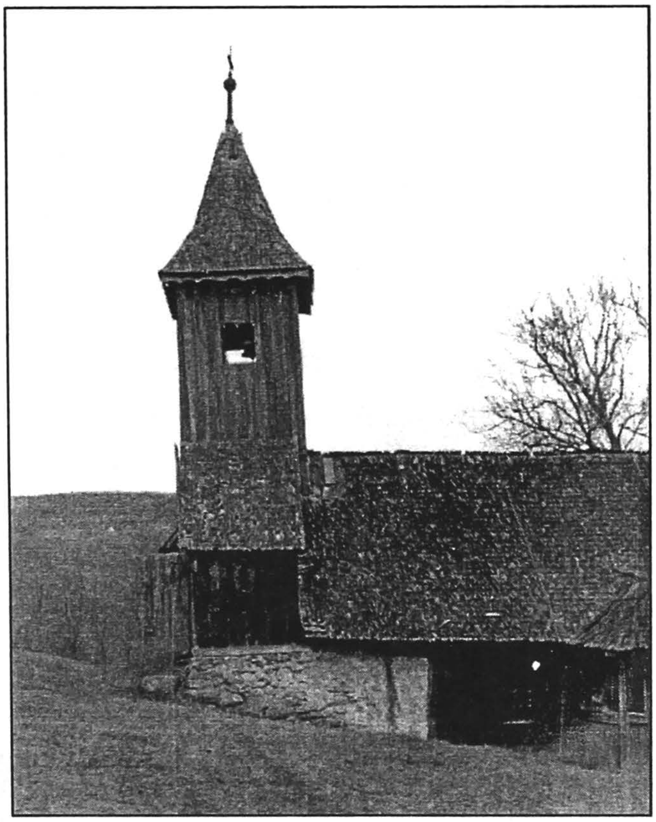

c

Oroiu. Biserica „Sfinții Arhangheli” înainte de renovare.
a - Plan; b - Secțiune longitudinală; c - Vedere sud, turnul.

https://biblioteca-digitala.ro

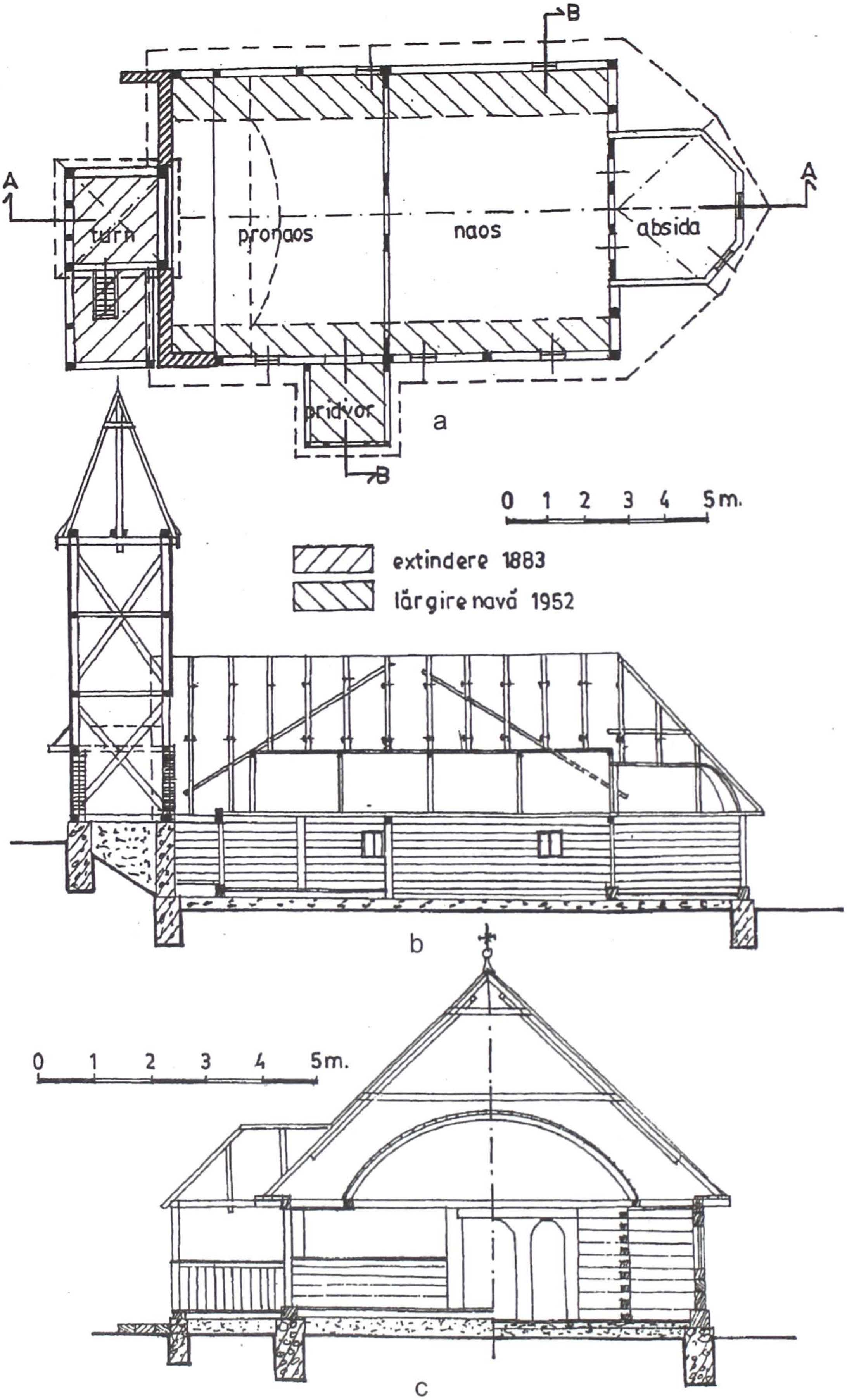

Oroiu. Biserica „Sfinții Arhangheli” după proiectul de renovare.
a - Plan; b - Secțiune longitudinală; c - Secțiune transversală.

https://biblioteca-digitala.ro

11. Biserica de lemn „SFINȚII ARHANGHELI MIHAIL ȘI GAVRIL" din Pănet

La marginea satului, pe un mic deal ce mărgineşte la vest localitatea, înconjurat de arbori care aproape îl face nevăzut, se află lăcaşul de cult din lemn, rămas aproape fără enoriaşi în urma forțatului proces de deznaționalizare a românilor din secolele XIX şi XX. Împreună cu pietrele de mormânt ce o înconjoară, biserica de lemn, ce poartă hramul „Sfinții Arhangheli Mihail şi Gavril", sunt aproape singurele documente materiale care mai păstrează amintirile pământului şi anume că aici, odinioară, au trăit numeroşi români.

Situată la o distanță doar de 9 km de Târgu-Mureş, localitatea Pănet (fost Pănetu de Câmpie, în ungureşte Mezőpanit) este atestată documentar în prima parte a secolului al XIV-lea. În anul 1332 registrele de dijme papale amintesc de preotul (sacerdos) Ioan, **„de Pambus"** care achită o anumită sumă de bani.[1] În perioada următoare, denumirea localității variază: 1431 – **Panijth**; 1567 – **Panijt**; 1733 – **Penyed**; 1750 – **Penyet**; 1760-62 – **Panit**; 1850 – **Panot**; 1854 – **Panit**.[2]

Odinioară, numărul creştinilor ortodocşi era destul de însemnat, împuținarea acestora, ca de altfel a românilor în general, fiind oglindită de conscripțiile urbariale sau confesionale din secolele trecute. Prin Diploma Leopoldină din 16/28 februarie 1699 este legalizată acțiunea de unire a unei părți a românilor cu biserica din Roma, act care a stârnit reacția a numeroşi români din Transilvania. Încă la începutul anului, preotul Dumitru din Pănet împreună cu credincioşii săi, şi-au exprimat ataşamentul față de vechea lor religie, un martor a evenimentelor consemnând: *„În 28 ianuarie am mers la casa judelui comunal Marton Andrei şi acolo s-au adunat preotul român Dumitru cu credincioşii săi. Examinând (în mod) deosebit pe preotul român (acesta) declară aşa: „El până la moarte rămâne în credința şi în religia în care a fost şi (s)a ținut până acum şi care i-a rămas de la înaintaşii săi".*[3]

Conscrierea lui Inochenție Micu Clain din anul 1733 indică pentru Pănet 27 familii neunite[4], care îl aveau ca preot pe „popa Georgius", deci existau cca. 135 români. Ceva mai târziu, la 1750, conscripția lui Petru Aaron menționează ca existenți 289 uniți, care aveau biserica de lemn, un preot şi un cantor,[5] ca numai la zece ani distanță, conscripția din anii 1760-1762, a lui Buccow să oglindească o situație aparte a românilor din Pănet: 29 familii de ortodocşi, adică 145 suflete, care aveau biserica, dar nu aveau preot, şi nici o familie de uniți, dar exista preot unit.[6] Oricum, în cei doar câțiva ani, numărul românilor a scăzut cu 144 suflete. Un protocol al ortodocşilor din anul 1805 notează 48 familii, adică 240 suflete, care aveau biserică, preot fiind Toader Sandu.[7] Recensământul din anul 1850,[8] specifică pentru Pănet următoarele date: 205 case cu 285 locuințe, 1342 locuitori, din care: 184 greco-catolici (uniți), 18 romano-catolici, 1138 reformați, 2 unitarieni şi nici un ortodox. La 1900, **Şematismul jubiliar** de la Blaj[9] indică 147 uniți, 9 romano-catolici, 1458 reformați, 4 evrei şi nici un ortodox. După această dată împuținarea românilor din Pănet devine tot mai evidentă. Recensământul din anul 1930, deci după o administrare românească de mai bine de un deceniu, la cei 1820 locuitori din Pănet[10] menționează doar 126 români, 1690 maghiari şi 26 țigani, după limba maternă declarată fiind 115 români, 1701 maghiari şi 2 germani. După religia avută sunt înscrişi 19 ortodocşi, 89 greco-catolici, 16 romano-catolici, 1699 reformați. Recensământul din anul 1966 prezintă pentru Pănet cea mai dezastruoasă situație a românilor de aici, în marea lor parte fiind asimilați de populația maghiară. Din cei 2214 locuitori înregistrați, românii sunt în număr de 70, reprezentând un procent doar de 3,16% din totalul populației, pe când maghiarii sunt în număr de 2144,[11] o creştere cu 454 inşi în 33 ani. Nu este o situație singulară. În numeroase alte localități din jurul Târgu-Mureşului, îndeosebi în cele

https://biblioteca-digitala.ro

de pe Valea Nirajului, numărul românilor a scăzut dramatic, aproape în totalitate, după cum am mai văzut la Crăciuneşti, Sântandrei, Troiţa sau Vălenii.

Ctitoria de la Pănet este deci cunoscută de mai bine de două secole şi jumătate, când este menţionată în conscripţia din 1733, apoi cu regularitate în conscripţiile următoare. O găsim menţionată ca renovată în anul 1896.[12] După uşile împărăteşti, datate la 1740 cu semnătura lui „Comaniu zugrav" şi după icoana semnată de acelaşi pictor în anul 1742, cu menţiunea că a fost plătită de Cănde Gheorghe cu soţia, o putem data ante quem anului 1740. Luând ca bază cele două informaţii putem aprecia că lăcaşul era apt serviciului divin înainte de anul 1733, ca în deceniile următoare să fie neîncetat înzestrat cu cele trebuitoare oricărui aşezământ cu această funcţiune. Conform tradiţiei din bătrâni biserica ar fi fost adusă de la Nazna, fără a se cunoaşte data când s-a săvârşit mutarea.[13]

Biserica atrage atenţia prin armonia proporţiilor şi formelor ce le are precum şi prin decoraţiile sculpturale. Tipologic, biserica poate fi încadrată în categoria celor cu plan dreptunghiular, cu absida decroşată, poligonală în cinci laturi, similară cu bisericile de la Sărmaşu, Sânmartinu de Câmpie, Moişa, Hărţău, Bozed, Culpiu, Glodeni, Valea, ca să amintim doar câteva din acest tip. Folosindu-se tehnici specifice, cu pereţii realizaţi din bârne de brad, aşezate una peste alta, cu îmbinări în coadă de rândunică, acestea înscriu un plan dreptunghiular, cu absida pentagonală decroşată, în următoarele dimensiuni: nava cu o lungime de 8,77 m şi o lăţime de 4,50 m; decroşul absidei faţă de navă de 0,47 m pe latura sudică şi 0,38 m pe latura nordică; cele cinci laturi ale absidei de la sud la nord de câte 2,07 m, 1,53 m, 1,84 m, 1,44 m şi 1,90 m; înălţimea pereţilor de 2,05 m.[14] Remarcabil este faptul că la îmbinări s-au folosit numai cuie de lemn. Liniatura bârnelor este întreruptă doar de golul intrării şi cel al ferestrelor, modeste ca dimensiuni, dispuse: două pe latura sudică a naosului, o fereastră pe latura nordică a naosului şi câte una pe laturile de est şi nord ale absidei.

Elementul decorativ cel mai impresionant al bisericii îl constituie capetele bârnelor de sus, care în punctul de întâlnire formează acele masive console - aripi - cu crestături paralele şi care coboară aproape spre mijlocul lăcaşului. Pe latura de sud a bisericii este situată prispa, adăugată spre sfârşitul secolului al XVIII-lea, la care doi stâlpi sculptaţi au rămas la forma lor originală, ei ca şi prestolul - masa altarului - putând fi atribuite ca opera aceluiaşi meşter. Aici totuşi remarcăm o noutate şi anume traveea pătrată care precede prispa în dreptul intrării.

Interiorul bisericii este compartimentat cu un primez care desparte pronaosul de naos, a cărui uşă de legătură este înzestrată cu un ancadrament bogat împodobit cu chenare de funie, cu rozete cu câte şase petale alternate cu discuri zimţate şi cu un rând de colţuri. Iniţial golul a fost dreptunghiular, însă în prezent este uşor arcuit, formă dobândită prin tăierea grinzii de sus soldată cu dispariţia decoraţiei sculptată. Iconostasul, ca ultim divizor, este aşezat chiar în planul laturilor care fac decroşarea şi cuprinde trei deschizături, aceea situată la mijloc fiind destinată uşilor împărăteşti. Primele două încăperi, pronaosul şi naosul, sunt luate sub protecţia unei bolţi în leagăn, de pe latura apuseană a pronaosului până în dreptul iconostasului. Ea are o structură de trei arcuri dublou, care ca şi pânzele de scândură se sprijină pe o grindă alăturată ultimei cununi, deci pe console în trepte. Ca atare, diametrul bolţii este mai mic decât distanţa dintre laturile laterale lungi ale bisericii. Ultima încăpere, absida altarului, are un acoperiş format dintr-o boltă semicilindrică cu trei fâşii curbe, tangente la pereţii respectivi. Bolta absidei are planul naşterilor direct de pe ultima cunună a pereţilor, similar celor de la Sânmărtinu de Câmpie, Subpădure, Hărţău, Bozed sau Iclănzel.

Intrarea în biserică se află pe latura sudică a pronaosului, care ne întâmpină cu un ancadrament tot atât de amplu ornamentat ca cel al primezului. Deasupra edificiului se înalţă acoperişul de şiţă cu pante repezi, care împreună cu târnaţul de pe latura sudică, ne trezeşte sentimentul că ne aflăm în faţa unei străvechi case a ţăranului român.

Decoraţia picturală a bisericii este deosebită, ea fiind creaţia unor cunoscuţi zugravi din secolul al XVIII-lea. Îi întâlnim pe zugravii Ioan şi Gheorghe, care pe la 1740, pe

https://biblioteca-digitala.ro

lângă altele, pictează „Plângerea lui Iisus", dar şi pe Toader zugrav, cu icoane ca „Învierea lui Hristos", pictată la jumătatea secolului al XVIII-lea, „Sf. Vasile cel Mare" şi „Sf. Teodor Tiron". Pe această ultimă icoană, restaurată şi aflată la mănăstirea din Recea, artistul a notat: *„... să se ştie că această sfântă icoană au plătit Toader... din Hărţău. de Toader zugrav. 1745".*

Însă cel care a realizat preţioasa decoraţie pictată, într-o manieră bizantină, este Comeniu zugrav. În altar pe lângă iconografia reprezentată, se află şi pisania, în limba slavonă, formată din două texte: în partea dreaptă, ***„pomeni gospodi Gheorghe, Ioan"***, ceea ce ar fi un pomelnic al zugravilor şi al doilea, situat în partea stângă, ***„pomeni gospod Mitrie, Mucenica, Ion i tot rodul lor"***, reprezentând ctitorii.[15] Uşile împărăteşti sunt realizate în anul 1740, cu scena „Bunei Vestiri", „Sfântul Arhanghel" precum şi „Fecioara Maria" fiind înfăţişaţi pe un fundal arhitectonic, aşa cum îi întâlnim în pictura renaşterii italiene. Concomitent este realizată şi friza de praznicare. Tot la 1740 pictează icoanele împărăteşti, de o remarcabilă realizare, ele înfăţişând pe „Sf. Nicolae", „Fecioara Maria cu Pruncul", „Iisus Hristos Învăţător" şi „Arhanghelul Mihail". Lipsit de enoriaşi vechiul locaş nu mai este astăzi în cult.

Potrivit străvechiului obicei, alături de biserică, în partea sud-estică, se află turnul-clopotniţă de lemn, de formă pătrată. Este dispus pe două nivele cu acoperişul în şiţă, cu pante repezi.

NOTE:

1. **„De asemenea Ioan preotul din Pănet a plătiti patru banali vechi şi doi dinari", DIR,** XIV, vol.III (1341.1340), p. 133.
2. SUCIU. C., **DILT,** II, p.30.
3. I. RANCA, **op. cit.,** p.138.
4. **Clain, 1733,** p.180.
5. **Aaron, 1750,** p.280.
6. **Buccow, 1760-1762,** p.685.
7. I. RANCA, **op. cit.,** p.140.
8. **Recensământ, 1857,** p.398-399.
9. **Şematism, 1900** , p.424.
10. **Recensământ, 1930,** p.292-293, 666.
11. **Recensământ, 1966,** p.108.
12. **Şematismul 1900.,** p. 424.
13. Afirmaţie întâlnită în fişa monumentului, nr. 266/3336, păstrată în arhiva Direcţiei de urbanism a Consiliului judeţean Mureş.
14. Ioana CRISTACHE-PANAIT, **Biserici de lemn,** p.258, nota nr. 11.
15. Pentru pictura interioară vezi Ioana CRISTACHE-PANAIT, **Biserici de lemn,** p.255-256.

https://biblioteca-digitala.ro

SUMMARY

THE WOODEN CHURCH OF PĂNET CONSECRATED FOR „SAINT ARCHANGELS MICHAEL AND GABRIEL”

Aus customary with Romanians, the wooden church in village Pănet, placed on a small hill in the western part of the village, surrounded by gravestones that remind of the Romanian community of old.

The church has been known for over two and half centuries, since 1733 and then constantly in use ever since. It is classified as a rectangular plan church, with polygonal five-side displaced apse. The several wooden consoles are remarkable, like wings that descend to the mid height of the walls. On the Southern side one can see the verandah, added to the building in the 18th century, also having a square porch which still preserves two sculpted poles in their original form.

The entrances into the church are also remarkable, decorated with rich frame ornaments, rope like cornices, six petal rosette, toothed patens, all taken over from Romanian folk art.

The interior decoration is Byzantine type and preserves the Slavonic pisania / stone carved invocation mentioning the founder or other historical record/. The majestic doors, as well as the entire altar screen, are work of painter Comaniu, completed in 1740. He is also author of the magnificent icons painted in 1742. As customary, not far from the church is the wooden belfry, with two levels.

https://biblioteca-digitala.ro

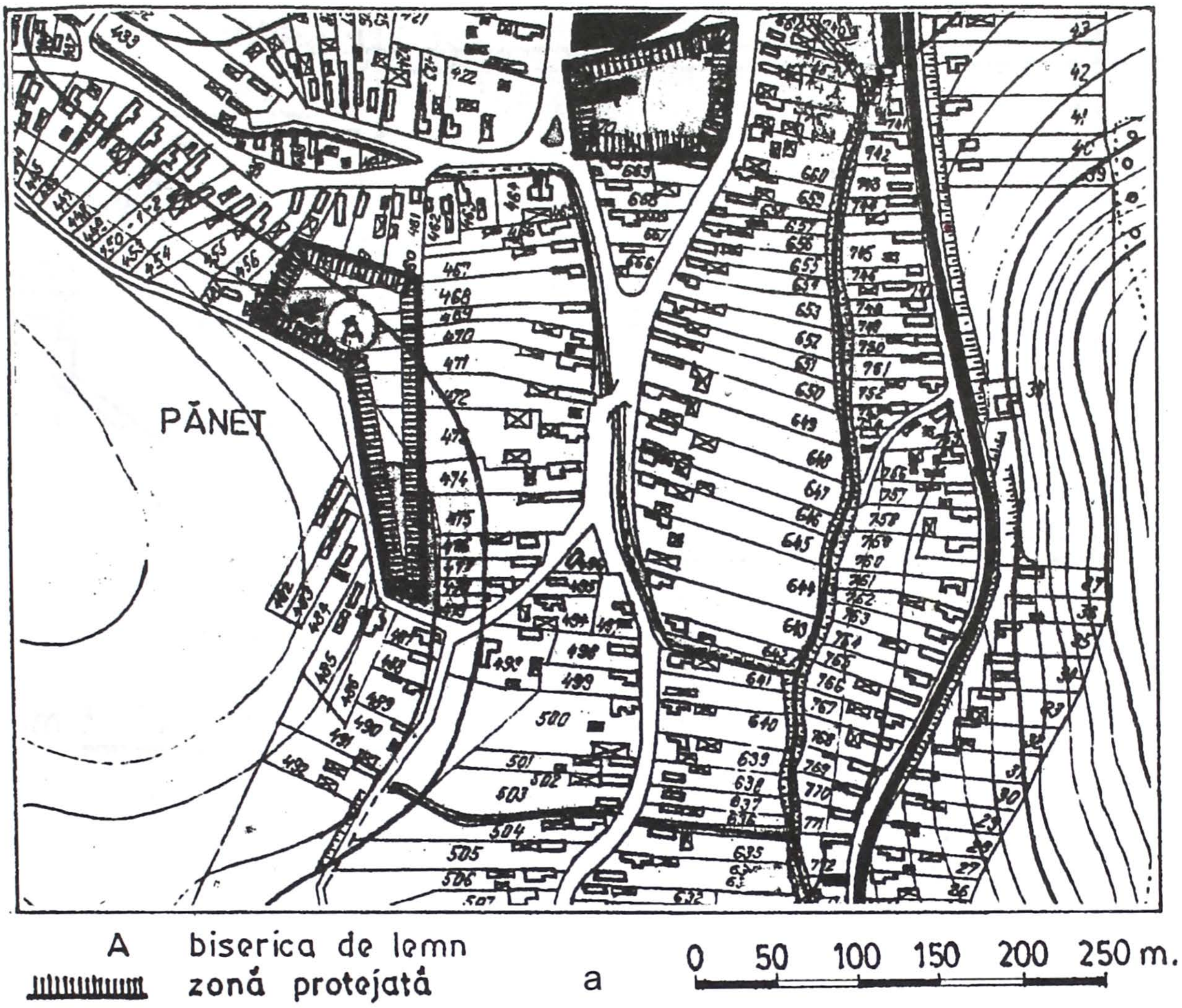

a

b

Pănet. Biserica „Sfinții Arhangheli”.
a - Încadrare în zonă; b - Vedere sud-vest.

https://biblioteca-digitala.ro

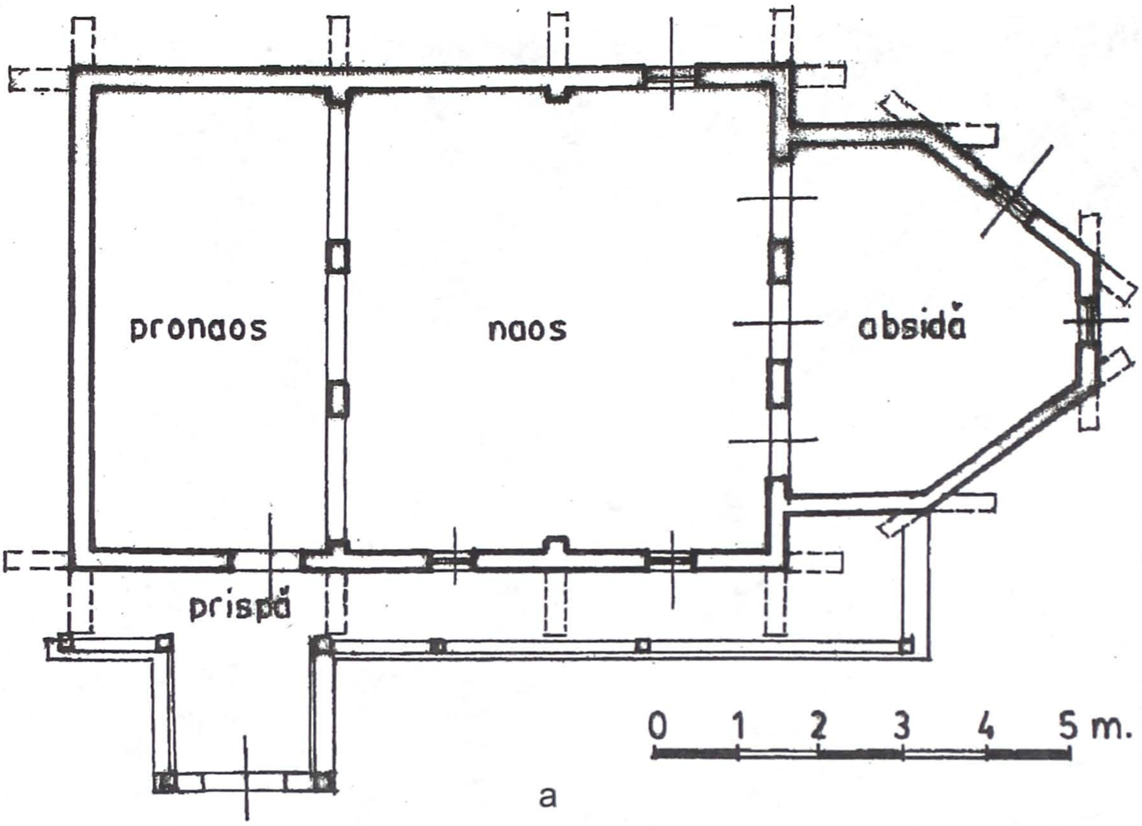

a

b

Pănet. Biserica „Sfinții Arhangheli".
a - Plan parter; b - Vedere sud-est cu prispa.

https://biblioteca-digitala.ro

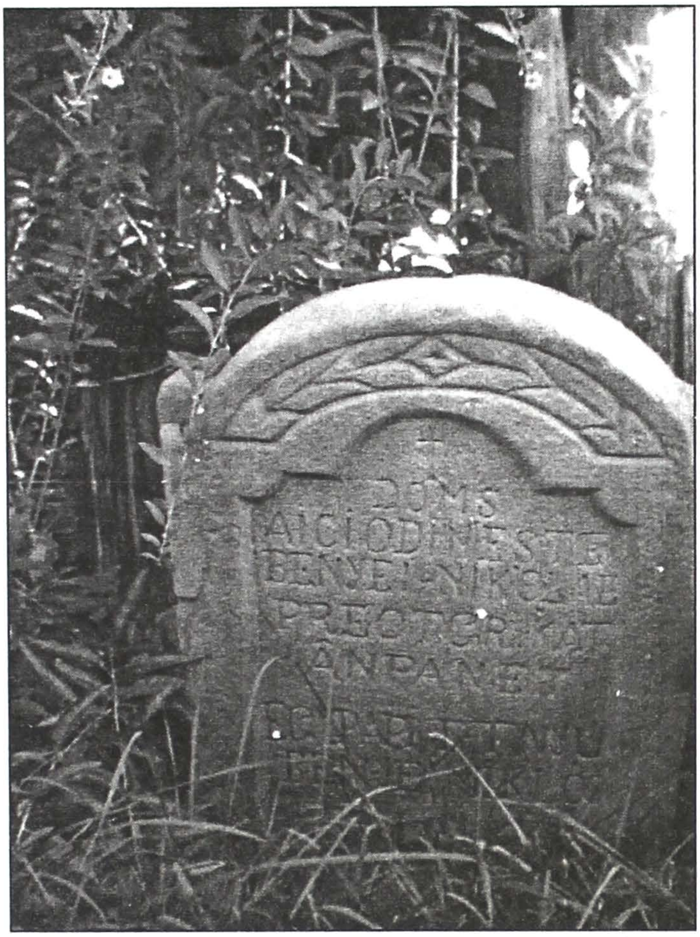

a

b

Pănet. Biserica „Sfinții Arhangheli”.
a - Piatră de mormânt; b - Vedere est, absida cu consolele.

https://biblioteca-digitala.ro

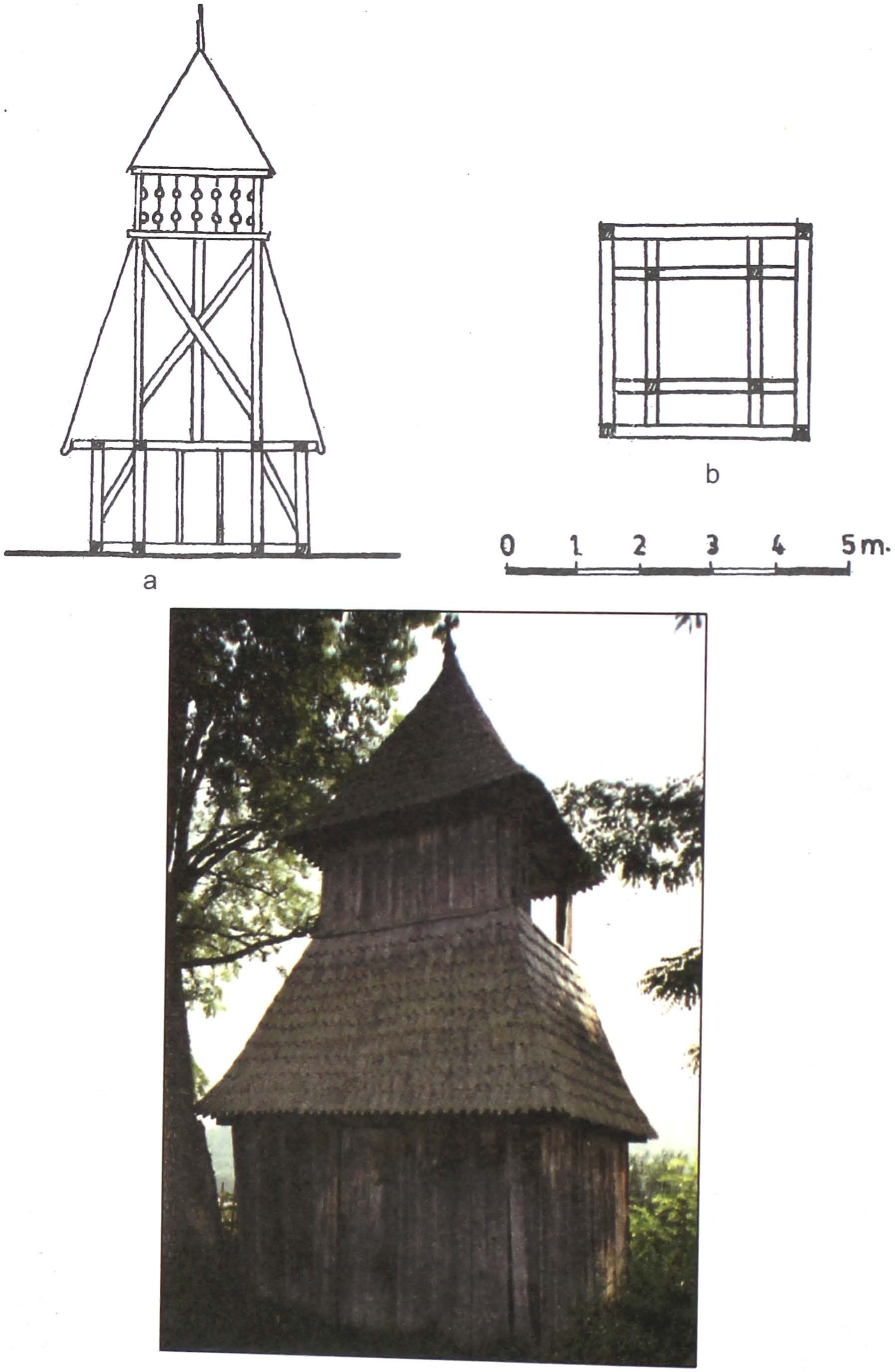

Pănet. Biserica „Sfinţii Arhangheli”. Turnul-clopotniţă.
a - Secţiune; b - Plan; c - Aspect general.

https://biblioteca-digitala.ro

12. Biserica de lemn „SFINȚII ARHANGHELI" din Poarta

Localitatea Poarta este componentă a comunei Fărăgău, fiind situată în zona de interfluviu dintre pârâul Şar şi pârâul Anis, pe o ramificaţie a drumului comunal ce leagă comunele Glodeni şi Fărăgău, „ascunsă" între dealurile Botoşa, Boz şi Dealul Perilor.

Într-o anterioară perioadă, satul Poarta era cunoscută sub denumirea de Curticap, în ungureşte Körtekapu, cu sensul de „Poarta perilor", nume provenit de la o pădure de peri sălbatici cândva existenţi în partea de sud-est a localităţii, în germană Birnthor. Îşi are prima atestare documentară în anul 1319 sub forma **villa seu poss. Kurtuelkopu, poss Kurthwylkopu,** în anul 1334 este pomenit preotul de aici, **sacerdos de Kurtuelkapu,** în 1401 sub forma **Kurthuilkapu,** în anul 1443 - **Kewrtwelkapw,** în anul 1455 - **Kerthwelkapw,** în 1642 - **Körtvelykapu,** în anul 1733 sub forma românească de **Kurti Kapu,** în anul 1750 tot sub românescul de **Kurticap,** în 1760-1762 - **Körtvély Kapu,** în anul 1824 - **Körtvékapu, Kurtyékap,** în 1850 - **Kurtye Kap,** iar în anul 1854 - **Körtvély-Kapus, Birnthor, Curtiecap.**[1] După primul război mondial Curticapului i s-a atribuit denumirea de **Poarta,** cunoscută şi sub forma de **Poarta de Câmpie,** datorită aşezării în partea de est a Câmpiei Transilvaniei.

Izvoarele documentare ne dezvăluie unele aspecte privind trecutul istoric a localităţii şi, implicit, al românilor Într-o perioadă destul de scurtă de la atestarea documentară localitatea, împreună cu alte localităţi din zonă, devin posesiune (*possessio*) a regilor Ungariei, a voievozilor Transilvaniei şi unor nobili, determinând destrămarea obştiei săteşti în dauna ţăranilor liberi, concomitent cu creşterea număruilui de iobagi români. În timpul lui Ioan II. Zápolya sunt amintiţi juzii Dömötöri Bálint şi Marc Cetezan din Curticap, „*Ceea ce înseamnă că la vremea aceea satul avea deja statut jurisdicţional, făcând parte din categoria satelor de mărime mijlocie".*[2] Importante sunt sursele documentare ale secolului al XVIII-lea, constând din cele trei conscripţii ale românilor, precum şi formele de recenzare din secolele următoare.

În anul 1733, conscripţia lui Clain atestă existenţa a 44 de familii de români uniţi, adică 220 suflete, care aveau ca preot pe popa Mira şi popa Vasilie (Basilius) precum şi biserica,[3] ca la aproape două decenii, în anul 1750, aici să fie înregistraţi 303 uniţi, care aveau preot şi biserică,[4] fără ca cele două documente să ateste şi existenţa ortodocşilor. Devine curioasă conscripţia din anii 1760-1762 a lui Buccow, care ne prezintă următoarea situaţie a celor două confesiuni româneşti din localitate: ortodocşii cuprindeau un număr de 54 de familii, fără a avea preot, dar aveau în folosinţă biserica de lemn, pe când la uniţi este consemnat doar preotul, fără a mai avea enoriaşi.[5] Nu credem că Buccow ar fi ţinut parte ortodocşilor, fiind cunoscută atitudinea lui ostilă faţă de aceştia, ci mai degrabă punem această stare pe seama mutaţiilor confesionale din cea perioadă. Recensământul din anii 1782-1783 iniţiat de Cancelaria Aulică din Viena, ne prezintă date demografice mai cuprinzătoare despre localitate, din care menţionăm doar faptul că existau 82 gospodării, cu 112 familii şi un total de 591 locuitori.[6]

La mijlocul secolului al XIX-lea satul Poarta a rămas tot o localitate mijlocie, în comparaţie cu restul localităţilor componente ale comunei de care aparţine. Recensământul din anul 1857 ne prezintă următoarea stare a localităţii: sunt înregistrate un număr de 60 case cu 71 locuinţe şi 354 locuitori, din care 348 români greco-catolici şi doar 9 reformaţi. Împreună cu satul Fărăgău, cu 659 locuitori din care 594 români, Poarta şi-a menţinut originea etnică, pe când satele Onuca cu 242 locuitori din care doar 76 români şi Tonciu cu 535 locuitori, cu doar 2 români, s-au dovedit a fi aşezări cu o populaţie preponderent maghiară.[7] **Şematismul jubiliar** de la 1900, la rândul său, prezintă pentru Poarta următoarea situaţie: 450 greco-catolici, 4 romano-catolici, 8 reformaţi, 1 unitarian şi 10 izraeliţi. Mai face menţiunea: „*Bis. de bârne din an 1882, în onoarea ss. Archangheli".*[8] În anul 1910, Poarta

https://biblioteca-digitala.ro

încă mai avea o populație ceva mai numeroasă, de 551 locuitori, din care 501 români, 49 maghiari și 1 german,[9] ca în deceniile următoare numărul locuitorilor să scadă tot mai drastic. În anul 1992, în localitate existau 264 locuitori,[10] o descreștere însemnată într-o perioadă de opt decenii. În prezent satul cuprinde 95 familii cu 154 locuitori, din care 142 ortodocși, 7 greco-catolici și 5 alte religii.

Până în perioada actuală, din documentele scrise avem prea puține informații directe privind biserica din Poarta, însă cercetările pe teren ne permit o descriere mai realistă, cel puțin a actualului monument. Nu avem date dacă, la Poarta, până în secolul al XVIII-lea a existat biserică de lemn. Cert este faptul că în perioada anilor 1784-1785, pe terenul unde se afla proprietatea lui Anica Cătană, s-a construit o biserică de cărămidă, însă în primăvara anului 1949 este incendiată, arzând în întregime. La scurt timp, în cimitirul nou, se construiește o mică biserică de lemn, însă în anul 1880 și aceasta a ars de la o lumânare *„care a fost uitată aprinsă după vecernie de popa ăl bătrân"*.[11] Potrivit datelor oferite de **Șematism,** actuala biserică a fost construită în anul 1882. Conscripțiile secolului al XVIII-lea consemnează totuși, după cum am mai menționat, începând cu anul 1733, apoi la 1750 și 1760-1762. Cercetând edificiul constatăm că, în anul 1882, acesta a cunoscut doar o perioadă de reparații, care au constat în lucrări de renovare, extinderea pe latura vestică cu pridvorul închis și turnul-clopotniță deasupra, precedat de prispa deschisă și tencuirera pereților, în interior și exterior. Așadar, dacă ne orientăm după dimensiuni, anumite rezolvări de tehnică în construcții, la care adăugăm și știrea din anul 1733, cea mai devreme și pe aceea din 1760-1762 ca an limită, putem socoti actuala biserică din Poarta datând cel târziu din prima parte a secolului al XIX-lea, ea înlocuind de fapt edificiul atestat de conscripțiile lui Clain și Buccow, dispărut în condiții necunoscute nouă.

Rămânând la construcția originară, lăcașul prezenta un plan simplu de formă dreptunghiulară, care spre est are absida decroșată, în cinci laturi, de la sud spre nord lungimea lor fiind de 2,20 m, 1,78 m, 2,22 m, 1,75 m și 2,35 m. Față de celelalte biserici, în cazul de față absida prezintă o particularitate, cele două laturi de pornire nu mai sunt perpendiculare pe peretele de est al naosului, ci în formă de unghi față de axa longitudinală. Bârnele superioare ale pereților perimetrali ai navei și absidei altarului, pe circa o pătrime din înălțime, formau în punctele de întâlnire console, necunoscute ca mărime și decorație avută, ele fiind retezate cu prilejul tencuirii pereților. Spațiul interior include pronaosul și naosul, nava cuprinzând tronsonul aferent actualei forme dreptunghiulare, acoperită cu o boltă semicilindrică, care este retrasă de la nivelul actual al pereților, retragere marcată de bârnele profilate retrase în trepte. Absida are bolta racordată la traseul poligonal al pereților printr-o suprafață trapezoidală. Pe latura de sud se afla intrarea, fără să-i cunoaștem poziția inițială și decorația sculpturală, însă o viitoare îndepărtare a tencuielilor ar dezvălui golurile inițial avute de biserică, cu forma și mărimea lor.

În forma actuală, edificiul prezintă o navă de formă dreptunghiulară cu o lungime de 19,14 m pe latura sudică și 18,99 m. latura nordică și o lățime de 7,40 m. Decroșul sudic al absidei este de 82 cm, iar cel nordic de 89 cm. Pe latura de vest se află actuala intrare a cărui ancadrament, datat 1882, poartă încrustații reprezentând motive geometrice, dar și vegetale cu vrej de vie și flori. Nu lipsite de valoare sunt ușile împărătești, cu sculptură în ajur, cu motivul viței de struguri și medalioane pictate cu scena „Buna Vestire", forme caracteristice secolului al XVIII-lea, dar și scaunul sculptat , din anul 1823.

În anul 1965, sunt efectuate lucrări de renovare a bisericii, ele constând din consolidarea temeliei cu fundație de beton, îmbrăcarea turnului cu scândură și înlocuirea învelitorii din tablă cu alta, însă tot din același material, mai puțin potrivit unui monument de cult din lemn, fie el și tencuit.

Concomitent cu lucrările de renovare și extindere a edificiului în 1882, sunt repictate și icoanele de pe tâmpla iconostasului, odinioară valoroase sub aspectul artistic, ele mai conținând chenare, nimburi și un decor aparte al veșmintelor. Dintre icoanele păstrate în

https://biblioteca-digitala.ro

biserică, aceea ce-l reprezintă pe „Sfântul Nicolae", având pe cele două părți pe Iisus și Maria, îmbrăcat în veșminte cu țesătura în pătrate și un registru inferior compus din trei spații în care sunt pictați „Arhanghelul Mihail", „Maica Domnului" și „Arhanghelul Gavril", este cea mai valoroasă, ea fiind realizată probabil în secolul al XVII-lea.

Amintim și pictura murală realizată în anul 1900, ocazionat de jubileul de două secole a actului unirii cu Roma, pictată de Dionisie Juga din Nicula, cel ce a efectuat și „repictarea" icoanelor, actul acestei înnoiri fiind consemnat de pisania de pe spatele tâmplei.

NOTE:

1. SUCIU, C., **DILT,** II, p. 47.
2. Teodor GURDEAN, **Curticap-Poarta. File monografice,** Clusium, Ed. „Atlas-Clusium" SRL, 2002, p. 29.
3. **Clain, 1733,** p. 179.
4. **Aaron, 1750,** p. 278.
5. **Buccow, 1760-1762,** p. 641.
6. Teodor GURDEAN, **op. cit.,** p. 29
7. **Rcecensământ, 1857,** p. 380-381.
8. **Şematism, 1900,** p. 487.
9. **Recensământ, 1910,** p. 424-425.
10. **Recensământ, 1992,** p. 191.
11. Teodor GURDEAN, **op. cit.,** p. 136.

SUMMARY

THE WOODEN CHURCH OF THE „SAINT ARCHANGELS" IN POARTA

The Jubilee Chart of 1900 mentions the year of 1882 as date of foundation of the church dedicated to the Saint Archangels; however certain documents mention a wooden church around 1733, 1750 and 1760-1762. A closer analysis of the church reveals that large renovation and extensions works took place in 1882, more specifically, the porch was completed, with a tower above and the walls were plastered. On the same occasion the consoles were cut opposite the joining point of the beams.

The rectangular shape, with the five sided polygonal unhooked apse place the date of the building in the first half of the 19th century, when it replaced another church, which had disappeared under unknown circumstances.

A possible removal of the plaster would reveal the initial shape, at the same time the old entrance on the southern wall of the church. On the western wall one can find the present entrance, having a frame dated 1882 with geometrical and some plant carvings, such as the vine stalk and flowers. Only a few icons have been preserved, either repainted or in a dilapidated state.

https://biblioteca-digitala.ro

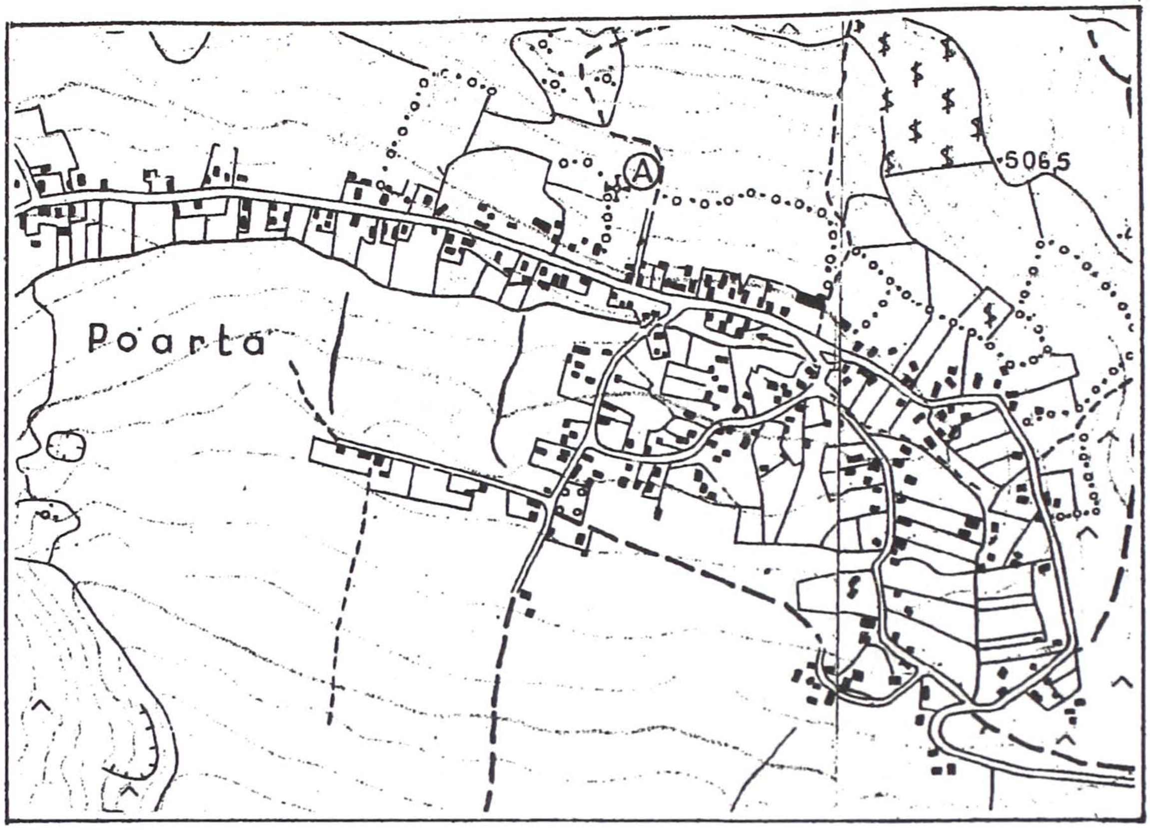

Ⓐ biserica de lemn

a

0 100 200 300 400 500m.

b

Poarta. Biserica „Sfinții Arhangheli”.
a - Încadrare în zonă; b - Aspect general.

https://biblioteca-digitala.ro

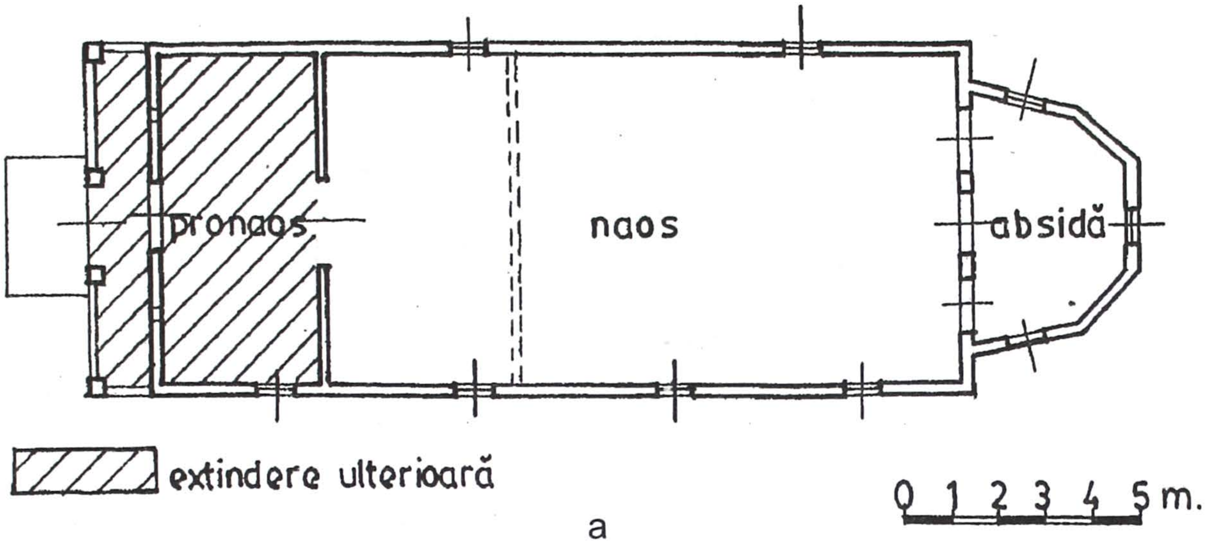

a

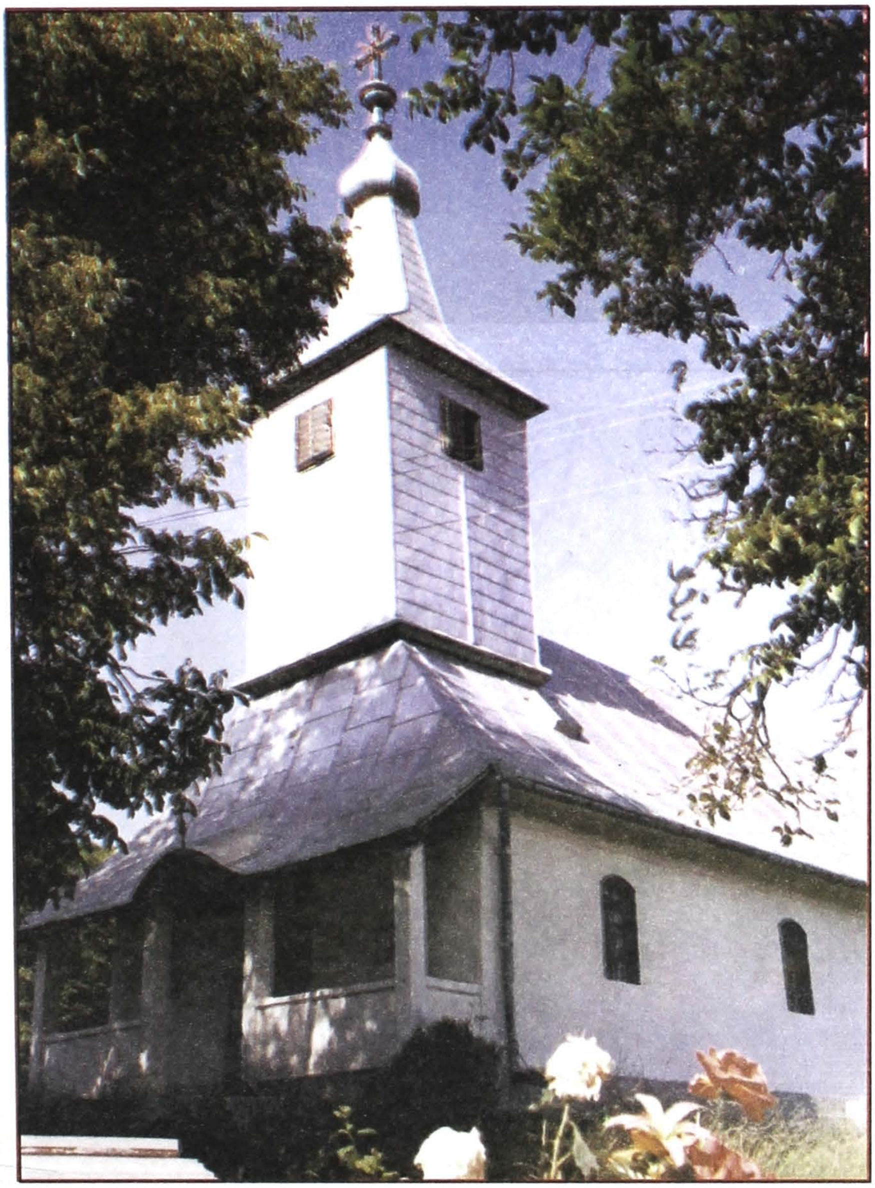

b

Poarta. Biserica „Sfinții Arhangheli".
a - Plan biserică; b - Pridvorul cu intrarea.

https://biblioteca-digitala.ro

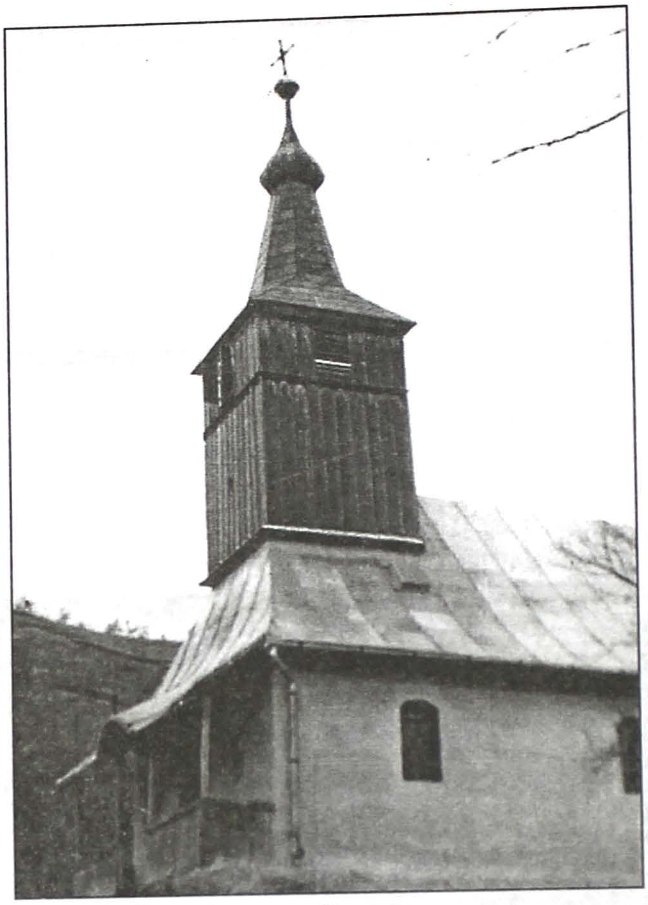

a

b

Poarta. Biserica „Sfinții Arhangheli" înainte de renovare din 1965.
a - Vedere sud-vest cu prispa; b - Vedere nord.

https://biblioteca-digitala.ro

a

b

Poarta. Biserica „Sfinții Arhangheli”. Absida.
a - Vedere nord-est; b - Vedere sud-est.

https://biblioteca-digitala.ro

13. Biserica de lemn „SFINŢII ARHANGHELI” din Sărmaşu

Localitatea Sărmaşu este situată aproape de extremitatea nord-vestică a judeţului Mureş, pe cursul superior al văii Pârâul de Câmpie, pe drumul comunal Luduş – Miheşu de Câmpie – Sărmaşu – Sărmăşel Gară. Prin Legea nr. 383 din 30 septembrie 2003, Sărmaşu este declarat oraş, festivităţile declarării publice având loc la 6 noiembrie 2003.

Însemnată aşezare, Sărmaşu, anterior sub denumirea de Şermaşu Mare, Sărmaşu, în ungureşte Nagysármás, îşi are originile documentare din anul 1329, ca **Villa Saramas,** când la 10 aprilie regele Ungariei menţionează localitatea ca punct de hotar cu domeniile învecinate dăruite nobilului Ştefan Pogány, în anul 1402 ca **poss. Osarmas,** cu sensul de Sărmaşu Vechi, în anul 1461 face parte din localităţile româneşti plătitoare a dijmei oilor: **census quinguagesimalis de Sarmas Michaelis de Swk,** în anul 1467 - **Magyar-Sarmas,** adică Sărmaşul Unguresc, deşi era locuit aproape în exclusivitate de români, în anul 1468 - **Zarmas,** în 1636 - **Sarmass,** în anul 1850 - **Sermás,** iar în anul 1854 - **Nagy Sármás, Sărmaş.**[1]

Vechi documente dovedesc majoritatea absolută a populaţiei autohtone în Sărmaşu. În anul 1348 se vorbea despre **„ecclesia parochialis in Sarmos”,**[2] deci o parohie a românilor din localitate, iar în anul 1438 despre Sărmaşu Român (**Sarmas Walachalis**).[3] **Şematismul jubiliar** din anul 1900, face în paginile sale menţiunea că pe la 1733 localitatea avea circa 150 români, de religie greco-catolică, dar şi ortodoxă, care aveau biserică şi două case parohiale. Preoţii satului erau popa Petru, popa Teodor, ambii de confesiune unită şi popa Simeon, ca preot ortodox,[4] deci coexistau ambele confesiuni româneşti. Mai face **Şematismul jubiliar** menţiunea că *„Sărmaşu pe timpul conscripţiei ep. Klein era comună curat românească”.*[5] Conscripţia lui Aaron din anul 1750 consemnează existenţa a 313 români, care aveau preot şi biserică.[6] În anii 1760-1762, conscripţia românilor, care a fost efectuată de generalul austriac Buccow, ne prezintă următoarea situaţie: erau la Sărmaşu 72 familii de ortodocşi care aveau în folosinţă şi biserica, pe când la uniţi este consemnat doar preotul, fără a avea enoriaşi şi biserică. Tot conscripţia face menţiunea că în localitate nu era arhidioconat, dar existau locuitori de confesiune neunită (ortodoxă) şi ca urmare se poate deduce că biserica menţionată este de confesiune ortodoxă.[7]

În perioada modernă, recensământul din anul 1857 este primul document menit de a face cunoscută localitatea şi locuitorii săi. Aşezare destul de mare, Sărmaşu avea un număr de 146 case cu 168 locuinţe şi 759 locuitori, care după religie erau constituiţi din 710 greco-catolici, 28 romano-catolici şi 21 reformaţi, deci românii nu mai reprezentau totalitatea locuitorilor, însă au rămas preponderenţi.[8] Pe parcursul anilor, numărul românilor din localitate scade tot mai alarmant. **Şematismul** din anul 1900 ne dezvăluie o situaţie deloc îmbucurătoare: 656 greco-catolici, 17 romano-catolici, 620 reformaţi, 1 unitarian şi 12 izraeliţi, românii fiind mai numeroşi cu doar 6 persoane decât restul populaţiei.[9] Tot **Şematismul** mai face menţiunea: *„Par. Veche. Bis. de lemn renovată în 1812, în onoarea ss. Archangeli”.* În prima parte a secolului al XX-lea, respectiv în anul 1910, Sărmaşu făcea parte din localităţile mari ale judeţului, având 426 case şi un număr de 2101 locuitori. De această dată numărul românilor din localitate este cu mult mai mic decât al celorlalte neamuri. În doar cinci decenii, prin acţiunile de colonizare a localităţii cu maghiari aduşi din comitatul Veszprem din Ungaria, numărul locuitorilor români mai constituie doar 34% din totalul populaţiei. După limba maternă sunt, ca atare, consemnaţi: 762 români, 1326 maghiari, 13 germani, iar după religie: 1 ortodox, 765 greco-catolici, 115 romano-catolici, 1147 reformaţi, 18 evanghelişti, 4 unitarieni şi 51 izraeliţi.[10]

Monumentul de la Sărmaş[11] este situat pe un mic deal de unde privirea cuprinde cu uşurinţă întreaga aşezare, nu demult devenită centru urban. Înainte de a porni pe coasta dealului avem putinţa să constatăm că aici vom întâlni un lăcaş de lemn de dimensiuni

https://biblioteca-digitala.ro

mai mari decât cele obişnuite în arhitectura populară. Este situat pe acelaşi loc unde anterior a fost situată biserica care exista în anul 1348, precum şi cele care i-au urmat în secolul al XVIII-lea, după cum s-a menționat ceva mai înainte.

Deci, în anul 1812, sunt realizate lucrări de renovare a lăcaşului de lemn ortodox cuprins de conscripția lui Buccow. Din pisania situată deasupra uşii pronaosului, puţinele cuvinte rămase, scrise cu vopsea neagră, mai lasă să se înţeleagă: *„... la lucrul din lemn s-au început prin porunca a M.S Teleki Eőji diac ... Lăpăduş, din preună cu satul"*[12] actul benevol al nobilului ungur fiind de explicat prin faptul că locuitorii români din localitate erau iobagii acestuia. De asemenea, pe placa prestolului e trecută o inscripție ce aminteşte posterităţii că *„acest sfânt prestol l-au cumpărat jupân Ianos şi soţul dumnisale Mina, să le fie pomenire în veci, 1812"*, la rândul ei consemnarea reținând acel moment al înnoirilor.

Întredevăr, anul 1812 reprezintă momentul unei înnoiri exhaustive a interiorului, dar şi o redimensionare a edificiului. E posibil ca la începutul secolului al XIX-lea lăcaşul construit, dacă luăm ca reper atestarea documentară din anul 1733 din vremea lui Clain, să fi devenit neîncăpător şi sărăcăcios pe dinăuntru. În consecință, s-au făcut pregătirile de rigoare şi pentru început capătul apusean al edificiului e alungit, apoi primezul a fost mutat pe locul inițial unde se înălța peretele vestic al pronaosului. Acesta din urmă a fost reaşezat curând după prelungirea laturilor navei. În felul acesta inscripția amplasată inițial în pronaos, prin mutarea primezului se regăseşte acum în naos. Alungirea lăcaşului a determinat şi reaşezarea intrării, mai către vest. Desigur schimbările survenite s-au repercutat şi asupra sistemului de acoperire a spaţiului interior. Bolta semicilindrică, unică pentru pronaos şi naos, a rămas neatinsă. În schimb în spaţiul nou creat a apărut un balcon pentru cor, a cărui parte este tăvănuită.

Planul originar şi-a păstrat forma, nu însă dimensiunea pe axa longitudinală şi elevaţia. Cum am notat deja, dezvoltarea în lungime şi mutarea unui element de compartimentare a spaţiului au dus numai la mărirea naosului, pronaosul primind un spaţiu nou creat tot atât de mare ca înainte. Pereţii edificiului sunt realizaţi din bârne de brad încleştate fără cuie, ele înscriind un plan dreptunghiular, în lungime de 11,80 m şi o lăţime de 7,30 m. Spre est se află absida decroşată, în lungime de 3,62 m, laturile acesteia, de la sud spre nord, având lungimi de câte: 2,23 m, 1,90 m, 1,42 m, 1,90 m şi 2,24 m, care în locurile de îmbinare formează console cu crestături în unghi drept. Prin amplificarea spre vest a navei a apărut şi clopotnița, a cărei structură de susţinere se află înglobată în interiorul noului pronaos. Bolta semicilindrică este uşor retrasă de la linia pereţilor lungi a naosului, având planul naşterii alături de aceştia, sprijinindu-se pe o structură formată din arcuri dublou realizate din segmente cu capetele îmbinate şi întărite cu ajutorul cuielor de lemn. În absida altarului reîntâlnim bolta în leagăn, cu planul naşterilor tot alături de pereţi. Închiderea spaţiului absidei e desăvârşită de o semicalotă compusă din trei panouri curbate şi de formă trapezoidală, montate pe un schelet din nervuri de lemn. Tot cu ocazia renovărilor anterioare vechile deschizături (luminatoarele) sunt înlocuite cu actualele ferestre, mai generoase ca mărime, concomitent cu înlăturarea ancadramentelor uşilor, categoric, sculptate. Pe laturile de sud şi de vest s-a realizat pridvorul, care se sprijină pe stâlpi din lemn, având şi un parapet de 90 cm. înălţime.

Turnul-clopotniță reprezintă elementul principal care a modificat substanţial elevaţia, întrucât iniţial clădirea nu-l avusese. De semnalat însă formele sale inspirate din arhitectura barocului, unde turnurile cu acoperişuri în linii curbe şi contracurbe, încoronate cu bulbi de secțiune octogonală sunt frecvent întâlnite. Formele acestea, deşi n-au prins rădăcini temeinice în arhitectura populară românească, au fost doar sporadic folosite, cu deosebire unde barocul se manifestase cu mai multă vigoare, cum ar fi la Târgu-Mureş la biserica de lemn.

În anul 1924 sunt realizate lucrări de restaurare a acoperişului, modificându-se şi planul inițial al bisericii, prin adăugirea tinzii femeilor, iar turnul a fost acoperit cu tablă.

https://biblioteca-digitala.ro

Valoarea lucrărilor s-a ridicat la suma de 50.000 lei.[13] După aproape 12 ani, la 19 ianuarie 1936, adunarea parohială hotărăşte construirea unei biserici de zid, întrucât vechea biserică de lemn *„... aflându-se într-o stare jalnică ... nu mai corespunde"*[14] şi ca urmare să fie demolată. Ia fost dat însă bisericii să mai dăinuie, supravieţuind încă câteva decenii. Totuşi, în anul 1978, edificiul prezenta degradări serioase, punându-i în pericol existenţa, fapt ce solicita o grabnică restaurare. În anul 1980, Episcopia Ortodoxă de Alba Iulia se îngrijeşte de obţinerea acordului de renovare, acesta fiind obţinut în anul 1981, an când se realizează şi lucrările de renovare, monumentul reprimind aspectul şi forma de altădată. De la 15 august 1997, acest monument istoric şi de arhitectură românească, este amenajat ca Muzeu de artă religioasă.

Din decorul pictural realizat în anul 1812 s-au mai păstrat câteva fragmente, în mare parte el fiind degradat datorită stării precare în care s-a aflat clădirea, cel puţin în două rânduri. Din pisania păstrată doar parţial,[15] mai desluşim următorul text: *„... zugrăvitu-s-au această biserică în zilele praînălţatului împărat Franţisc al doilea şi excelenţei sale Ioan Bob episcop a toată Ţara Ardealului ... şi era preot satului D... cu ajutoriu şi toată sărguinţa... şi cu ajutoriul ... şi cu satu, fiind ... Grigorie Istrate fiind birău sătesc. Şi au fost la aceasta Lazar ... Atunci erau bani de hărtie. Anu 1812 septembrie 20, Stenţel Condrad".*[16] Puţinele scene ale veşmântului pictural îşi mai păstrează prospeţimea, dovedind voiciune coloristică şi un dar al povestirii al acestui artist ţăran, păstrător al tradiţiei postbizantine.

Remarcabilă este tâmpla iconostasului, bogat sculptată, reprezentând frunze, flori, ciorchini de struguri, cu icoane cuprinse între colonete decorate. Deasupra uşilor împărăteşti se află Năframa Veronicăi susţinută de doi puti. Pictura altarului, mult deteriorată de timp şi acţiunea apei pătrunsă prin acoperiş, mai păstrează câteva fragmente, databile în secolul al XVIII-lea. Prin grija restauratorilor s-au păstrat uşile împărăteşti provenite de la lăcaşul anterior, montate la o intrare diaconească, ce poartă amprenta artei din epoca lui Matei Basarab, precum şi celelalte uşi ale iconostasului.

NOTE:

1. SUCIU, C., **DILT,** II, p. 107.
2. Ioana CRISTACHE-PANAIT, **Biserici de lemn,** p. 273.
3. Ştefan PASCU, **Voievodatul Transilvaniei,** II, 1979, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, p. 464.
4. **Şematism, 1900,** p. 215.
5. **Ibidem.**
6. **Aaron, 1750,** p. 290.
7. **„Cum in subsequentibus Pagis nulla existent Templa, de Valachis vere in illis degentibus per Archidiaconos nulla fiat mentio, in Provinciali Specificatione autem omnes pro non Unitis adheribantur et habeantur, ideoque singuli hi ad proximiora sui Ritus Templa cum suo vultu diriguntur", Ibidem.**
8. **Recensământ, 1857,** p. 400-401.
9. **Şematism, 1900,** p. 214.
10. **Recensământ, 1910,** p. 440-441.
11. Monument istoric prin HCM nr. 1160/1955, sub nr. 920.
12. Ioana CRISTACHE-PANAIT, **Biserici de lemn,** p. 273.
13. Potrivit istoricului bisericii întocmit de preotul Şarlea Ioan la 10 mai 1976, aflat în arhiva autorului.
14. Ioana CRISTACHE-PANAIT, **Biserici de lemn,** p. 273.
15. **Ibidem,** p. 273-274.
16. Ştenţel Condrat (Stenţel Condrat Zugrav), pictor al unor biserici de lemn din zona Câmpiei Transilvaniei, în prima parte a secolului al XIX-lea. Probabil, este fiul pictorului Ioan Stenţel din Sâmnărghita (jud. Cluj). A pictat şi biserica din Săcalu de Pădure în anul 1816.

https://biblioteca-digitala.ro

SUMMARY

THE WOODEN CHURCH OF THE „SAINT ARCHANGELS" IN SĂRMAŞU

The monument in Sărmaşu, dedicated to „Saint Archangels" is one of the most representative worship buildings in the entire district. It was almost demolished in 1936, after the brick church had been built, but it survived. This happened again in 1978, but it was renovated in 1981.

The monument recreates the shape renovated in 1812. The walls have a rectangular shape, with an unhooked, five sided, polygonal apse. The extension of the church to the west, also meant the appearance of the new bell tower having a bulb shaped roof, also met in Târgu-Mureş. The beams cross each other under the form of consoles having straight corner carvings, but the old skylights were replaced by larger windows and the carved window frames were given up.

It is especially valuable the painting made in 1812 Ştenţel Condrat, in lively colors, very similar to the one in Săcalu de Pădure, having a rich display of icons. The painting of the altar belongs to the 18th century but has been severely damaged.

https://biblioteca-digitala.ro

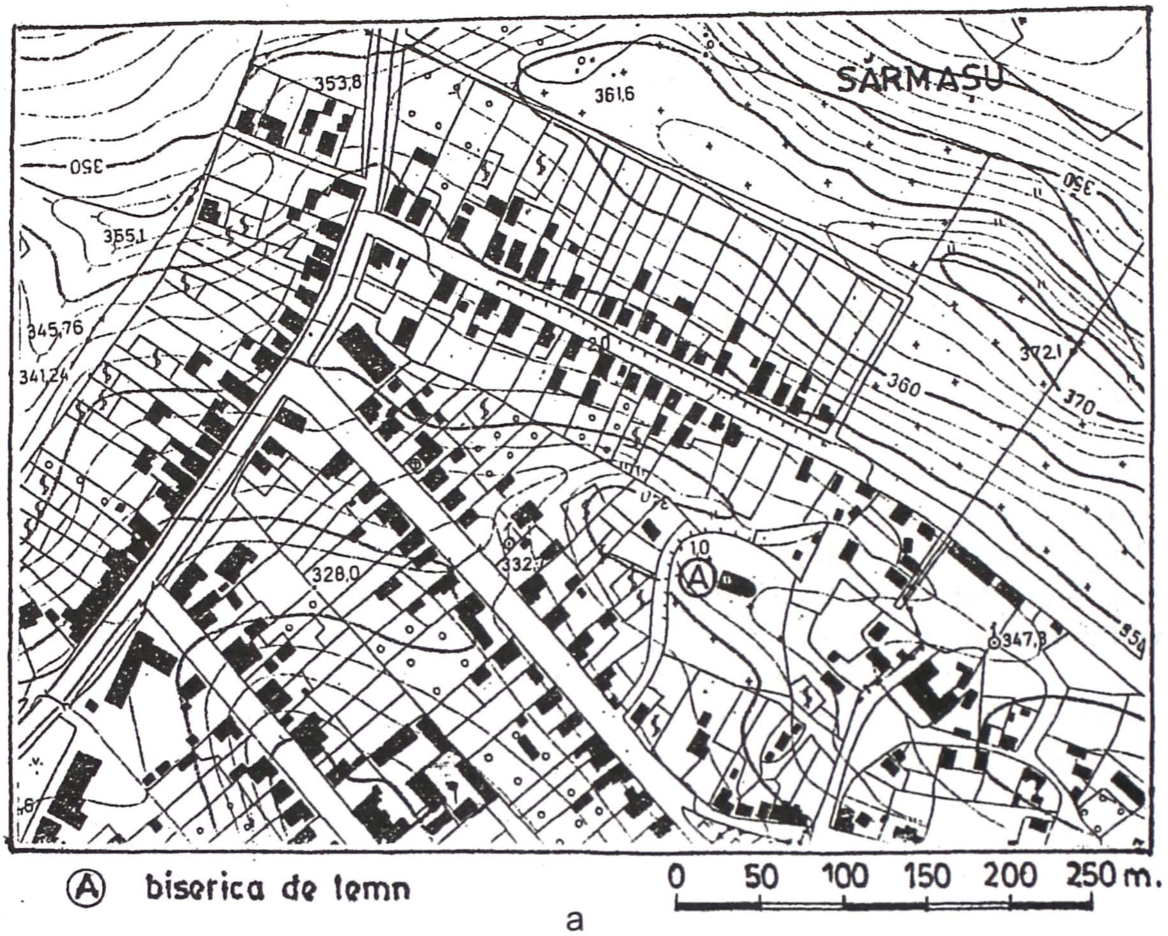

a

b

Sărmaşu. Biserica „Sfinţii Arhangheli”.
a - Încadrare în zonă; b - Aspect actual general.

https://biblioteca-digitala.ro

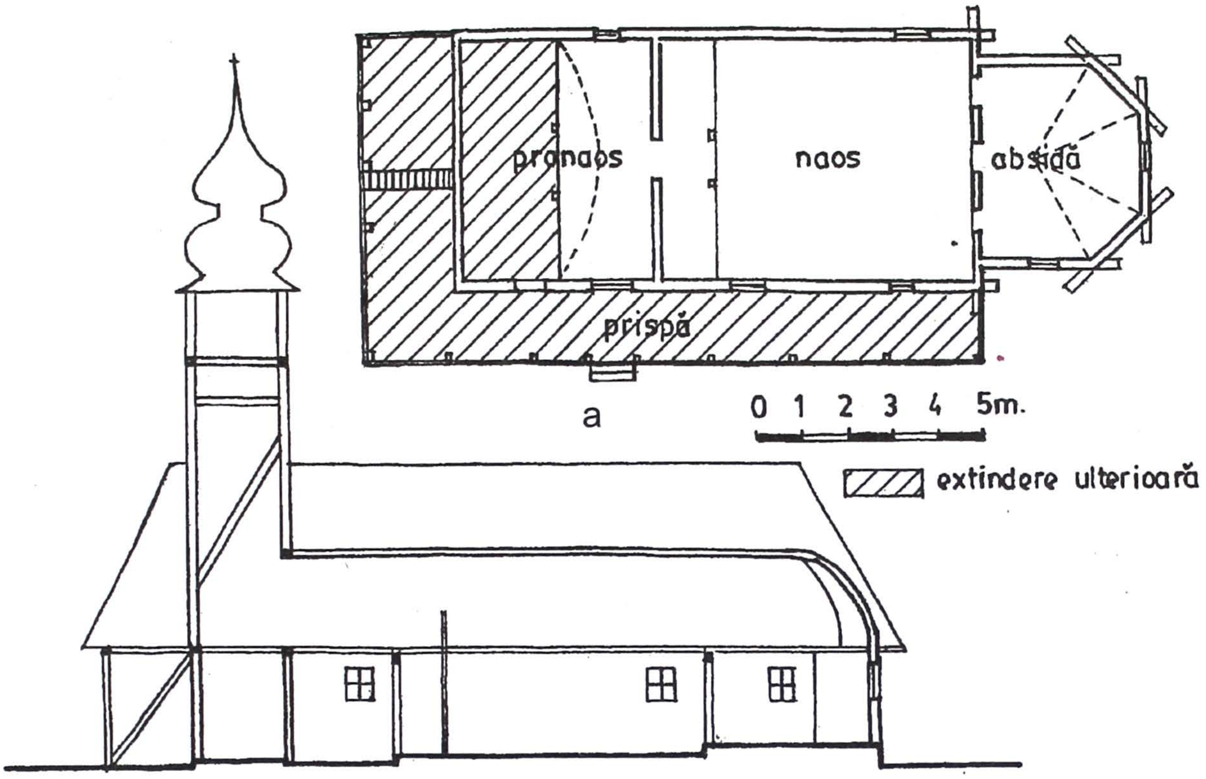

a

b

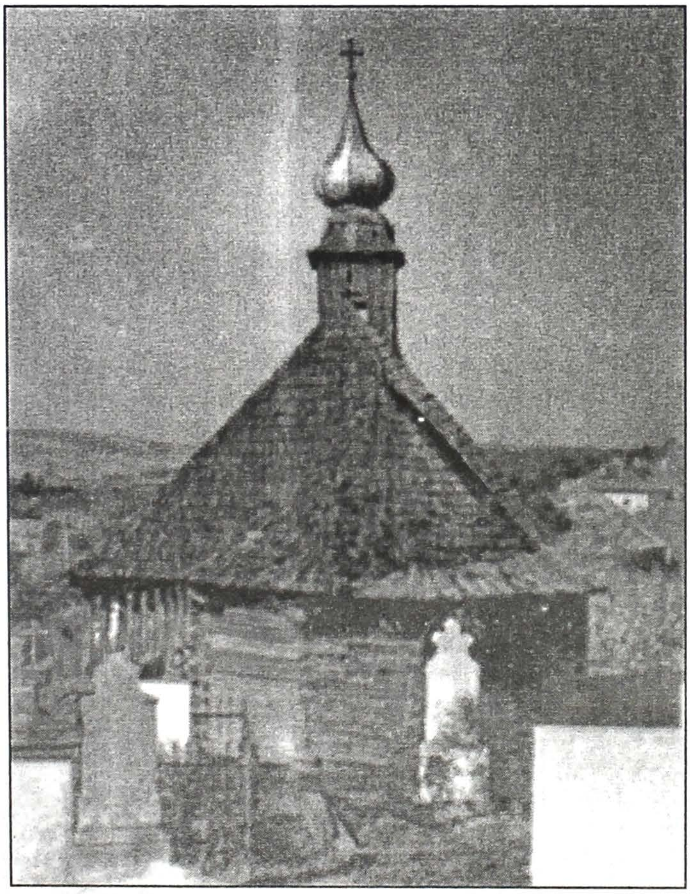

c

Sărmaşu. Biserica „Sfinții Arhangheli".
a - Plan; b - Secțiune longitudinală;
c - Vedere est înainte de renovarea din 1981.

https://biblioteca-digitala.ro

a

b

Sărmaşu. Biserica „Sfinții Arhangheli”.
a, b - Uşi împărăteşti.

https://biblioteca-digitala.ro

14. Biserica de lemn „SFINȚII ARHANGHELI" din Sărmășel Gară

Sat component al orașului Sărmașu, până nu demult localitatea Sărmășel Gară constituia un cătun al satului învecinat Sărmășel. Așezarea este situată pe cursul văii Pârâul de Câmpie, pe care este situat orașul și localitatea componentă Sărmășel, la extremitatea nord-vestică a județului Mureș, în punctul de intersecție a drumului județean dinspre Luduș cu cel național Reghin – Mociu – Cluj-Napoca.

Deși este o localitate nouă, documentar, ca așezare, fiind atestată în anul 1954,[1] ea cunoaște o evoluție ascendentă, ajungând la 787 locuitori în anul 1966 și 755 locuitori în 1992,[2] din care ortodocșii constituind 314 suflete,[3] timp în care alte numeroase vechi așezări românești au cunoscut o depopulare, uneori dramatică.

De la început trebuie să menționăm faptul că, până în anul 1936, biserica se afla în satul Dâmbu, comuna Sânpetru de Câmpie, județul Mureș, care în acel an este cumpărată de comunitatea din Sărmășel Gară și amplasată într-o încântătoare livadă. Localitatea Dâmbu (Dâmb) azi nu mai are biserică de lemn, însă lăcașul avut figurează în toate conscripțiile secolului al XVIII-lea, începând cu anul 1733,[4] 1750[5] și, mai apoi, în anii 1760-1762[6] când era în folosința ortodocșilor.

Biserica ce poartă hramul „Sfinții Arhangheli" datează din anul 1692, conform inscripției în slavonă,[7] situată pe ancadramentul aflat deasupra ușii de intrare: *Dela nașterea lui Hristos în anul 1692", „Dela facerea lumii 7200"* (1692). Și tot aici, pe muchia care prin rotunjimea ce îndulcește golul intrării dintre pronaos și naos (primezul), o altă inscripție, cu litere chirilice în limba română, mai menționează: *„La aciastă biserică iaste titoru Oprea și Șimonu și o au făcutu în zilele lui Apafi Calvinu în luna lui April 19 zil(e). Crăcilă ... Ghiorghe Sâmbolian, Popa..."*. Coroborând informațiile din inscripție cu evenimentele istorice, într-adevăr înălțarea edificiului a avut loc în ultimul deceniu al secolului al XVII-lea, în anul 1692.

Având valori istorice și de artă, în anii 1926-1928, Secția pentru Transilvania a Comisiei Monumentelor Istorice ia în evidență biserica de lemn din Dâmbu.[8] A mai rămas pe vechiul amplasament doar un deceniu, deoarece în anul 1936 este vândută pentru suma de 20.000 lei comunității românești din Sărmășel Gară.[9]

De mici dimensiuni, pereții bisericii, confecționați din bârne de stejar, înscriu un plan dreptunghiular în lungime de 9,70 m și lățime de 5,50 m, precum și absida decroșată, în cinci laturi, cu o lungime de 3,90 m. Cele două laturi paralele ale absidei sunt mai lungi decât celelalte trei, toate aproximativ egale, pentru a se obține un spațiu mai mare la altar. În punctele de întâlnire de la colțuri, bârnele care sunt îmbinate tradițional în formă de „coadă de rândunică" formează console ce poartă crestături, de regulă, de formă curbată. În elevație interiorul e compartimentat cu ajutorul primezului, ce poartă inscripția mai sus amintită, precum și iconostasul amplasat în locul unde se produce decroșarea absidei. Aici remarcăm ușile împărătești, donate în anul 1781, după cum spune inscripția de pe spatele lor, de către Butuzan Grigore și Maria, împreună cu autorul picturii, zugravul Popovici Toader: *„În anul 1781 Popovici Toader Zugravul august. Butuzanu Grigoria și Maria"*.

Spațiul interior al bisericii este acoperit cu două sisteme de închidere: bolta în leagăn și semicalota. O parte a pronaosului și naosul, în întregime, stau sub o boltă semicilindrică, cu planul nașterilor retras înăuntru, ea fiind construită pe o armătură formată din șase nervuri. Capătul apusean al bolții nu se mai termină cu obișnuitul timpan, ci cu o semicalotă, formată din fâșii de colț, retrase pe suprafețe triunghiulare și prin cea de formă trapezoidală, în traseu curb. În dreptul naosului sistemul se descarcă pe bârne ce se sprijină pe console cioplite. Absida altarului prezintă o boltă în leagăn, ce se descarcă retras față de laturile paralele, la care se acomodează semicalota realizată din trei fâșii curbe.

https://biblioteca-digitala.ro

Intrarea în biserică este situată pe latura de sud a pronaosului, al cărei ancadrament, purtătorul inscripției menționate, are un chenar sub formă de funie, spre interior, şi altul cu dreptunghiuri, crestături în formă de „X" şi mici rozete. La bază apar diferite forme geometrice, iar în colțurile de sus câte o rozetă mărginită de motivul funiei.

Adăugată mai târziu, prispa cuprinde toată latura sudică a navei şi absidei, însă odată cu mutarea monumentului pe noul amplasament o parte din spațiu a fost închis cu scânduri, rezultând un loc pentru corişti. Față de majoritatea bisericilor aparținătoare acestui tip, biserica şi-a păstrat acoperişul unitar realizat, fără a fi afectat de clopotniță, care de această dată, potrivit străvechiului obicei s-a realizat alături de biserică, pe vest. Clopotnița este realizată pe două nivele, cu o înălțime totală de 7,70 m, având laturile închise, partea superioară fiind înzestrată cu un acoperiş piramidal îmbrăcat cu şiță.

Aşadar, la 1781, zugravul Toader Popovici realizează pictura bisericii, momentul, după cum am mai văzut, fiind menționat pe uşile împărăteşti, pictură reluată la peste un deceniu, în anul 1795, la bisericile de la Urisiu de Sus şi Urisiu de Jos. Programul iconografic, bogat prin varietatea temelor abordate, prezintă scene din viața lui Hristos, sfinți şi cete de îngeri, mucenici şi mucenițe, cuprinse în chenare de diferite forme şi mărimi. Icoanele împărăteşti au un cadru sculptural ce le imprimă somptuozitate, cum ar fi icoana Deisis, pe care este înscris 1781, anul când a pictat-o zugravul.

În anul 1982, starea monumentului reclama urgente măsuri de renovare. Prin grija autorității publice județene s-a promovat documentația tehnică în vederea efectuării lucrărilor de consolidare şi reabilitare a monumentului, ea fiind aprobată de Consiliul Culturii prin Avizul nr. 67 din 31 mai 1983, la baza acestuia stând propunerile referentului, arh. Ana Maria Orăşanu, cea care a contribuit la salvarea mai multor asemenea edificii de cult.

NOTE:

1. SUCIU, C., **DILT,** II, p. 107.
2. **Recensământ, 1992,** p. 197.
3. *Îndr. Past.*, XIX-XX, 1996-2000, p. 304.
4. Asugustin Bunea, **Din istoria Românilor. Episcopul Ioan Inocenti Klein (1728-1751),** p. 352.
5. **Aaron, 1750,** p. 290.
6. **Buccow, 1760-1762,** p. 632.
7. Eugenia GRECEANU, **op. cit.,** p. 35-36.
8. C. Daicoviciu, **Dare de seamă,** în **A(C)MIT,** I (1926-1928), 1929, p. 251.
9. Document aflat în arhiva autorului.

https://biblioteca-digitala.ro

SUMMARY

THE WOODEN CHURCH OF THE „SAINT ARCHANGELS” IN SĂRMĂŞEL GARĂ

The village of Sărmăşel Gară was first certified by document in 1954 when it used just a community around villlage Sărmăşel. The church was brought to Sărmăşel Gară in 1936 from Dâmbu to serve a small congregation.

However, a Slavonic conscription mentions the church as existing in 1692, with historical and art values that made it become a monument. Although in the beginning the church was much smaller, the church has a rectangular plan, with a five sided unhooked apse; the beams form curved and carved consoles at their joining points, under the shape of swallow tails.

On the occasion of the movement to Sărmăşel Gară, the church was extended to the west and to the south, with a enclosed porch which partly includes the choir. In 1781 Master painter Toader Zugravul copleted the painting of the church which deteriorated much in time. The church was renovated in 1982 when it had almost become a ruin.

https://biblioteca-digitala.ro

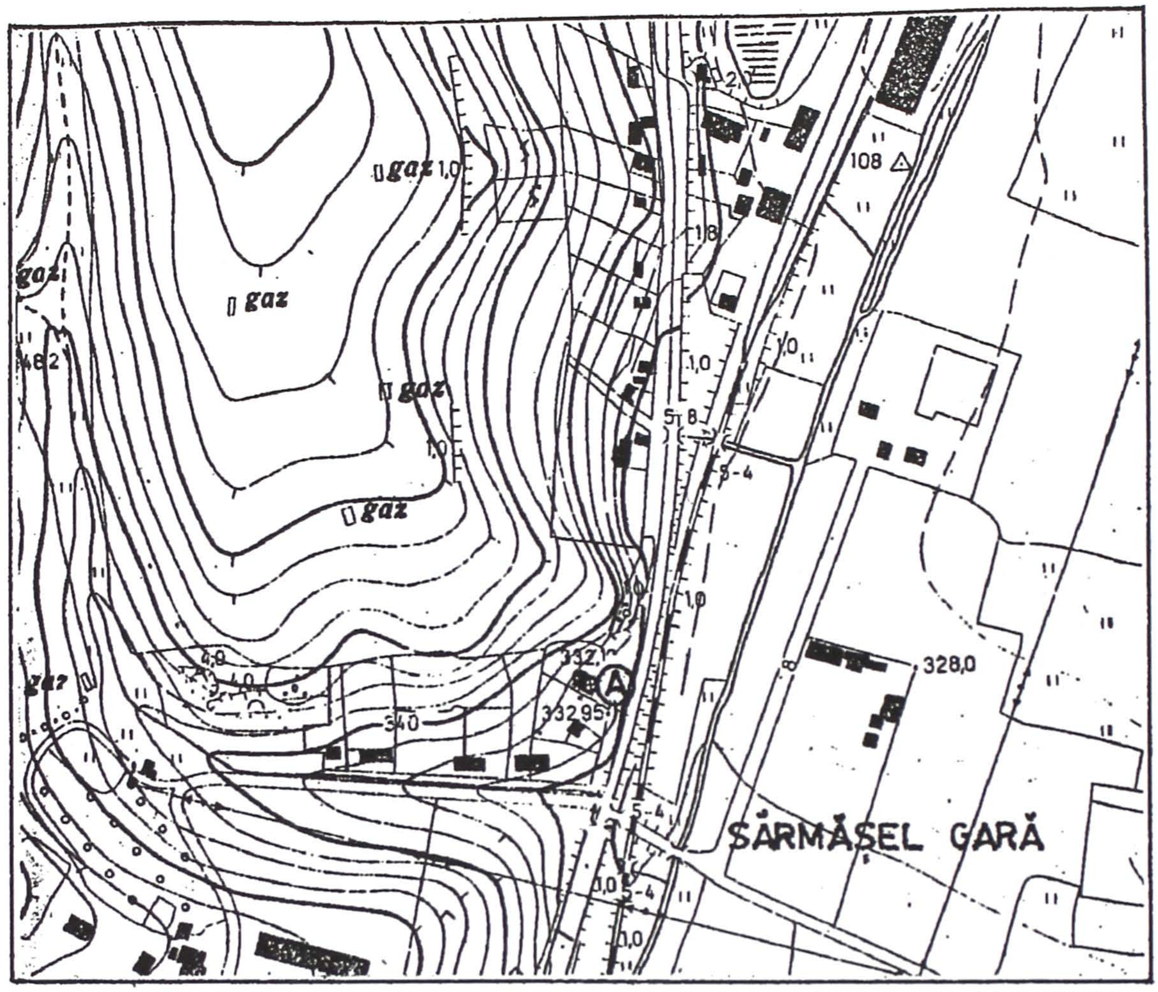

Ⓐ biserica de lemn

a

0 50 100 150 200 250m

b

Sărmăşel Gară. Biserica „Sfinţii Arhangheli”.
a - Încadrare în zonă; b - Aspect general.

https://biblioteca-digitala.ro

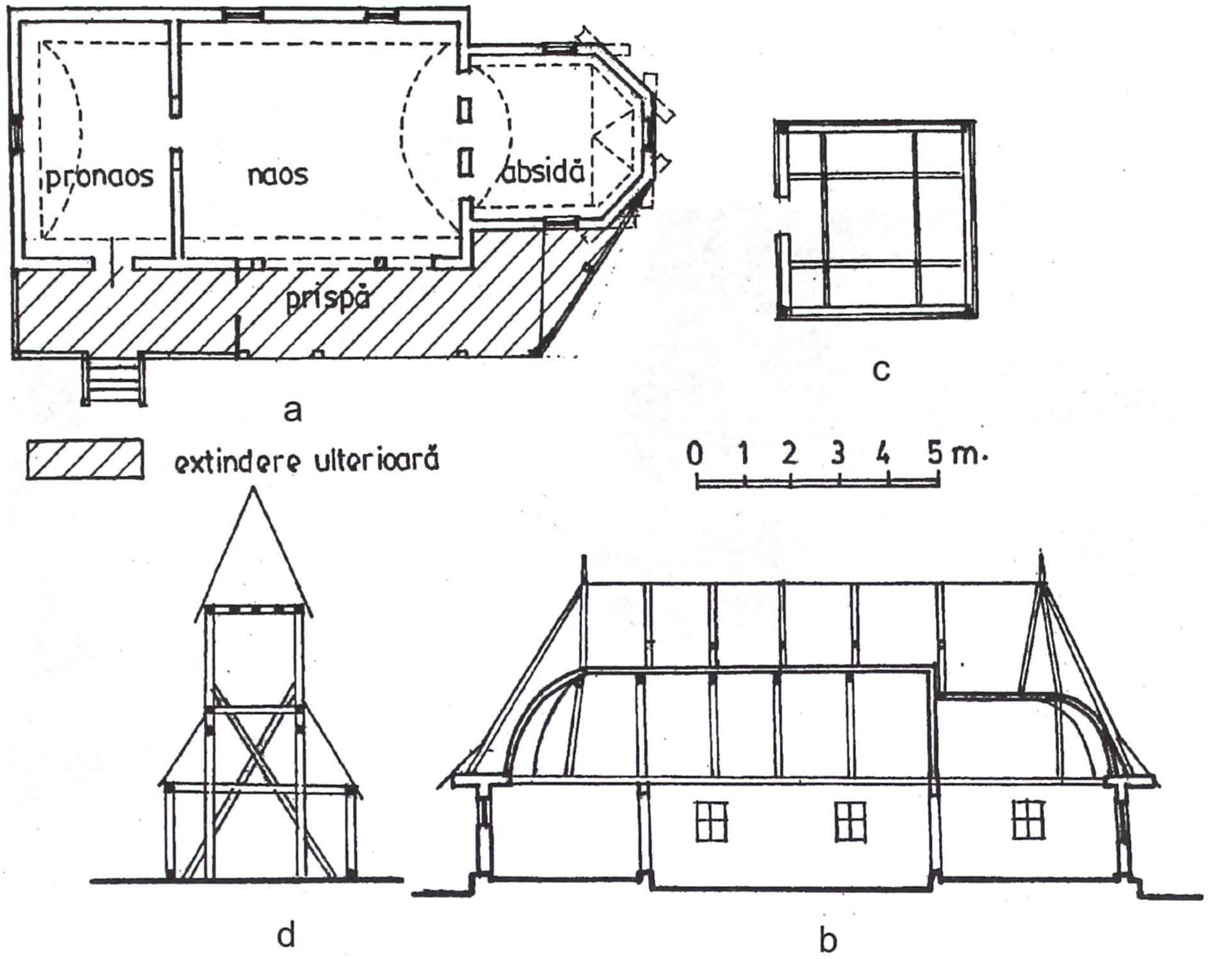

e

Sărmăşel Gară. Biserica „Sfinții Arhangheli”.
a - Plan; b - Secțiune longitudinală; c - Plan turn; e - Vedere sud-est.

https://biblioteca-digitala.ro

a

b

Sărmăşel Gară. Biserica „Sfinţii Arhangheli".
a - Vedere nord-vest; b - Turnul-clopotniţă.

https://biblioteca-digitala.ro

15. Biserica de lemn „SF. ARHANGHELI MIHAIL ŞI GAVRIL" din Sânmărtinu de Câmpie

Component al comunei Râciu, satul Sânmărtinu de Câmpie este situat pe cursul pârâului Lechinţa (Comlod), la nord de centru de comună. Aici, la Sânmărtinu de Câmpie, încă din secolul al XVIII-lea este atestată existenţa unei mănăstiri greco-catolice, sub hramul „Sf. Arhangheli", care în anii 1765 şi 1772-1774 încă mai avea câte un călugăr. Fiinţează până în anul 1782, când este desfiinţată, ca în anul 1900 să ajungă în stare de ruină. Este refăcută în anul 1990 de către călugării ortodocşi, sub hramul „Adormirea Maicii Domnului".[1]

Localitatea îşi are începutul istoric, documentar, mult mai devreme, ca centru important de cultură şi viaţă spirituală românească, prin însăşi existenţa mănăstirii, probabil ridicată de călugării ortodocşi încă din secolul al XVII-lea. Cunoscută şi sub numele de Sânmărtin, în ungureşte Mezöszentmárton, localitatea[2] este amintită pentru prima oară documentar în anul 1329 ca **terra Zenmarton,** în anul 1334 este pomenit un preot: **sacerdos de Sancto Martino,** în 1337 este amintită - **poss. Zenmartun,** în 1408 - **Zentmarthon,** în 1461 locuitorii achită tributul specific românilor: **census quinquagesimalis de Zenthmarthon nobilium Erdeli et Bethlen,** în anul 1639 sub denumirea de **Olah Zentt Marton,** adică Sânmărtinul Românesc, în 1733 - **Szent Márton,** în 1750 - **Senmarton,** în 1760-1762 - **Mező Sz (en) Márton,** în 1850 sub forma românească de **Szin Martin,** iar la 1850 - **Mezö Szent-Márton, Sân-Martin.**

Permanenţa seculară a unei populaţii majoritare româneşti ne este confirmată de conscripţiile secolului al XVIII-lea şi recensămintele din perioada mai modernă. Conscripţia românilor uniţi a lui Clain din anul 1733[3] consemnează 92 familii, circa 460 suflete, care aveau biserică şi doi preoţi: popa Constantinus, care îndeplinea şi funcţia de protopop districtual şi popa Ştephan, considerat bigam, adică a oficiat şi la ortodocşi. Conscripţia din 1760-1762 a lui Buccow[4] prezintă următoarea structură confesională a românilor din localitate: 6 familii de uniţi, cu doi preoţi, deţinând şi biserica şi 81 familii de ortodocşi, care aveau tot doi preoţi, dar fără să posede biserică.[5]

Mai cuprinzător, recensământul din anul 1857[6] ne dezvăluie următoarea stare a localităţii: 181 case cu 221 locuinţe şi 957 locuitori, deci o localitate relativ mare dacă o comparăm cu altele. Pe confesiuni sunt înregistraţi 877 români uniţi, 37 romano-catolici, 37 reformaţi şi 6 izraeliţi, românii reprezentând 92% din totalul populaţiei. Încheiem şirul datelor demografice cu **Şemaismul jubiliar** din 1900, care conscrie 1059 uniţi, 22 romano-catolici, 85 reformaţi, 3 unitarieni şi 29 izraeliţi. Cu această ocazie se face cunoscut că biserica de lemn a fost ridicată în anul 1732 sub hramul „Sfinţii Arhangheli".[7]

Privitor la vechimea lăcaşului circulă mai multe versiuni. Potrivit tradiţiei, preluată de Eugenia Greceanu,[8] începuturile sale s-ar plasa pe la 1700, apoi ca biserică a mânăstirii de aici în anul 1765[9] precum şi în anul 1772.[10] Din tot noianul de date va trebui să luăm în considerare ca momentul al ctitoririi bisericii cel târziu anul 1732 menţionat de **Şematismul** din 1900, întărit de conscripţia lui Clain din anul 1733. Şi totuşi păstrarea unor obiecte de patrimoniu de la fosta mânăstire, ce datează din secolele XVII-XVIII, coboară existenţa bisericii sub anul 1700, indicat de altfel şi de Eugenia Greceanu. Din timpul principelui Transilvaniei Apafi cel Tânăr[11] se conservă icoana Sfântului Dumitru (66 cm. x 42,5 cm.) dăruită mânăstirii de un donator necunoscut. Pe marginea acesteia o inscripţie în slavonă mai permite a se descifra: *„Această icoană au cumpărat..."* numele donatorului, om liber, poate unul din micii nobili români din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, din păcate lipsind. Anonimul donator aduce icoana la mănăstire drept mulţumire pentru izbânda sa, exclamând în limba română: *„Voii crai Apafi Mihai mladi* (cel tânăr) *Valea Sacă de Margine*[12] *moşia me".*

https://biblioteca-digitala.ro

Timp îndelungat biserica a urmat soarta mănăstirii. Fără a se şti data sau perioada când mănăstirea a fost ridicată, cunoaştem doar faptul că aceasta a purtat hramul „Sfinţii Arhangheli". În anul 1900 **Şematismul jubiliar** arată că *„Mănăstirea de presinte e aproape de tot ruinată".*[13] O restaurare a bisericii se impunea încă de la începutul secolului al XX-lea, cu atât mai mult că intervenţii târzii i-au modificat şi aspectul. În anul 1977, biserica este restaurată, cu care ocazie este aşezată pe o temelie de piatră cimentată şi înzestrată cu o nouă învelitoare de şindrilă, reprimind aproape aspectul anterior avut, atât de bine încadrat în peisajul ce o înconjoară şi atrăgând atenţia prin armonia proporţiilor ce le are. Modestă ca dimensiuni, cu o navă în lungime doar de 6,00 m, o lăţime de 5,10 m (împreună cu prispa laterală) şi o lungime totală de 8,70 m, biserica conţine pereţi din bârne de brad, ce înscriu un plan dreptunghiular simplu, cu absida decroşată, poligonală, în cinci laturi, care de la nord spre sud au următoarele mărimi: 1,24 m, 1,30 m, 1,23 m, 1,33 m, 1,28 m. De remarcat faptul că, în număr de 20 exemplare, lăcaşurile ce cuprind acest tip de plan sunt preponderente faţă de toate dispoziţiile planimetrice întâlnite în judeţul Mureş. Interiorul bisericii prezintă o succesiune de acoperişuri diferite. Pronaosul are tavan, care cu prilejul unor lucrări de restaurare a înlocuit bolta iniţială, pentru a putea susţine scunda clopotniţă; naosul conţine tradiţionala boltă în leagăn, care la capetele de est şi vest este intersectată de timpane; pe când altarul are o boltă tronconică, ce se racordează la linia pereţilor prin trei fâşii curbe, ce se sprijină pe nervuri din lemn. În punctele de întâlnire a bârnelor s-au format remarcabile console a căror terminaţii prezintă crestături în retragere succesivă.

Intrarea în biserică se află pe latura sudică a pronaosului, la care remarcăm uşciorii decoraţi cu pomul vieţii (o vază din care iese unduindu-se câte un lujer cu flori de lalea), înlocuind ancadramentul original, demult dispărut. De remarcat este faptul că pe latura de nord a naosului, micul edificiu mai dispune de încă o intrare. Nu ştim în ce împrejurări a fost practicată uşa acolo, însă mai sunt cunoscute unele asemănătoare cazuri, cum ar fi biserica din Răstoliţa, judeţul Mureş, precum şi cea de la Domnin, judeţul Sălaj,[14] ambele având-şi geneza la cumpăna veacurilor XVII - XVIII-lea.

Mult mai târziu, pe latura sudică a navei este realizată prispa deschisă, fără parapet, ai cărei stâlpi cioplіţi, probabil concomitent cu uşciorii intrării sudice, susţin acoperişul în patru ape al edificiului. Deasupra pronaosului se înalţă micul turn-clopotniţă, de secţiune pătrată, îmbrăcat cu şindrilă. El are o mică galerie protejată de un acoperiş piramidal modest.

Conform cercetărilor de până acum planul dreptunghiular, cu absida pentagonală decroşată, *„este utilizat curent, fără a putea fi localizat într-o anumită perioadă de timp"*, iar *„majoritatea bisericilor nu au turn".*[15] Acest tip de plan a fost preferat şi în alte regiuni din ţară, cu deosebire în Sălaj, dar şi în Muntenia, după cum o să constatăm ceva mai târziu.

Din patrimoniul artistic al bisericii s-a amintit icoana „Sfântului Dumitru". Tot din secolul al XVII-lea datează şi icoana „Sf. Gheorghe omorând balaurul", pictat în aceleaşi ambianţe artistice româneşti din Maramureş. Privitor la această icoană Marius Porumb[16] face următoarea observaţie: *„Recunoaştem fondul de aur cu fine incizii de elemente florale şi vegetale din repertoriu renascentist, arhitecturii în fundalul familiare unor icoane maramureşene, ori figuri umane caracteristice picturii româneşti din zona nordică transilvană".*

Probabil, în anul 1745, popa Marcu zugravul pictează icoanele împărăteşti: „Arhanghelul Mihail", „Deisis", „Sfântu Nicolae", cu Iisus şi Maria într-un peisaj de nori. Alte două icoane, „Sfântu Nicolae" ce poartă motivul crucii în ţesătura veşmântului precum şi „Sfântul mucenic Teodor" provin de la mijlocul secolului al XVIII-lea. Încheiem cu icoana pictată în anul 1865 de popa Gheorghe din Şerbani, ce o reprezintă pe „Maria Împărăteasă cu pruncul Iisus".

https://biblioteca-digitala.ro

NOTE:

1. **Dicționarul mănăstirilor.**, p.229-230.
2. SUCIU, C., **DILT**, II, p.130.
3. **Clain, 1733**, p.179.
4. **Buccow, 1760-1762**, p. 632.
5. **„Non Uniti possunt sibi xtra... Templum”.**
6. **Recensământ, 1857**, p. 400-401.
7. **Şematism, 1900**, p.474.
8. Eugenia GRECEANU, **op. cit.**, p.36.
9. Şt. METEŞ, **Măn. Româneşti**, p.71.
10. **Dicționarul mănăstirilor**, p.229-230.
11. Mihai Apafi al II-lea, principe al Transilvaniei, ales minor în anul 1690 la moartea tatălui său, dublat de Gheorghe Bánffy, guvernatorul Teransilvaniei.
12. Localitate situată în apropierea Sânmărtinului de Câmpie.
13. **Şematism, 1900**, p. 475.
14. Ioana CRISTACHE-PANAIT, **Biserici de lemn ale Sălajului**, p.311.
15. Eugenia GRECEANU, **op.cit.**, p.39.
16. Marius PORUMB, **Pictura românească din Transilvania (sec. XIV-XVII)**, I, Cluj-Napoca, 1981, p.90.

SUMMARY

THE WOODEN CHURCH OF SÂNMĂRTINU DE CÂMPIE DEDICATED TO „ST. ARCHANGELS MICHAEL AND GABRIEL”

The existence of the church in this community is owed to the former monastery existing here, dating from 1765, 1772 and up to 1782 when it was dissolved; so it is not known when the church was actually established. As far as its history is concerned, there are several variants, according to local legends it goes back to year 1700, however there is a record of the church from 1733. It was last restored in 1977.

The building consists of a rectangular nave, with a pentagonal unhooked apse, belonging to a type very strongly represented in this county and not only. The interior presents several types of roofing, the narthex has one ceiling, accomplished later as a support of the bell tower. There is a second entrance, from the northern side, a shape found only in the church of Răstolița. There are remarkable, invaluable icons, some painted by Master Marcu the painter or by Father Gheorghe from Şerbeni, others dating back to the 17th century.

https://biblioteca-digitala.ro

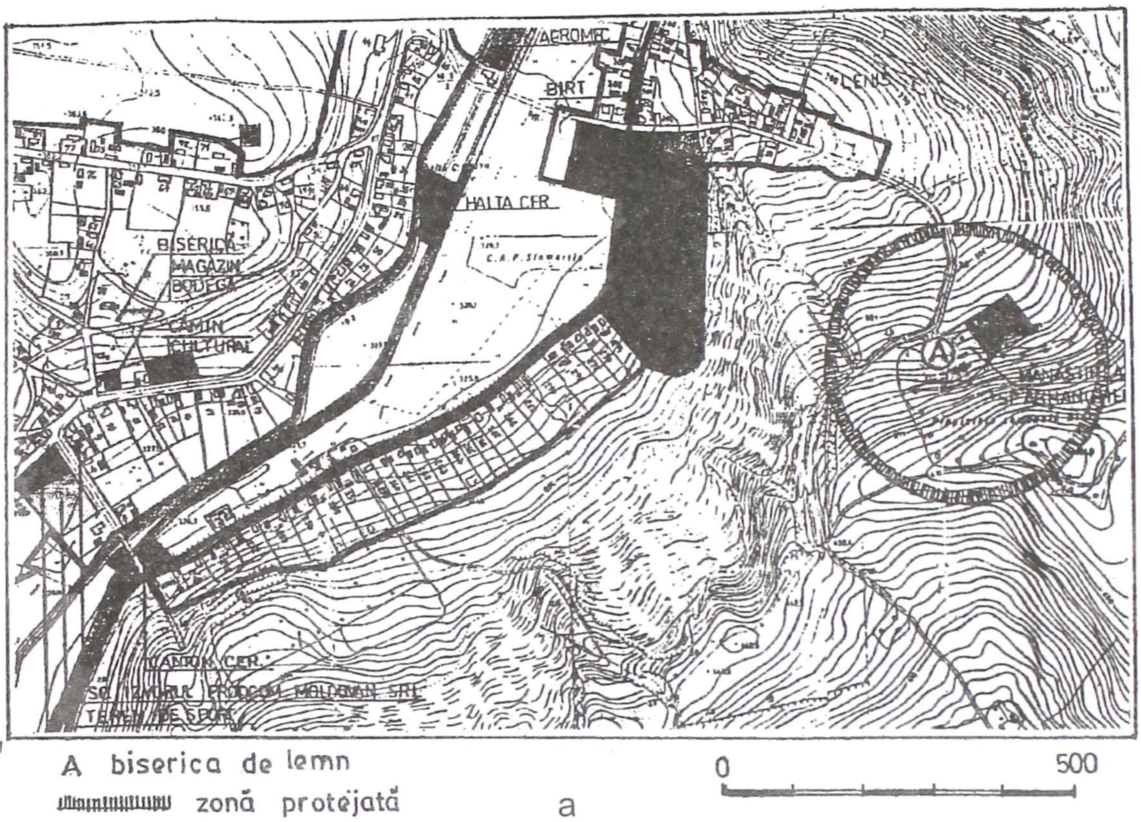

a

b

Sânmărtinu de Câmpie. Biserica „Sfinţii Arhangheli”.
a - Încadrare în zonă; b - Aspect general cu biserica nouă.

https://biblioteca-digitala.ro

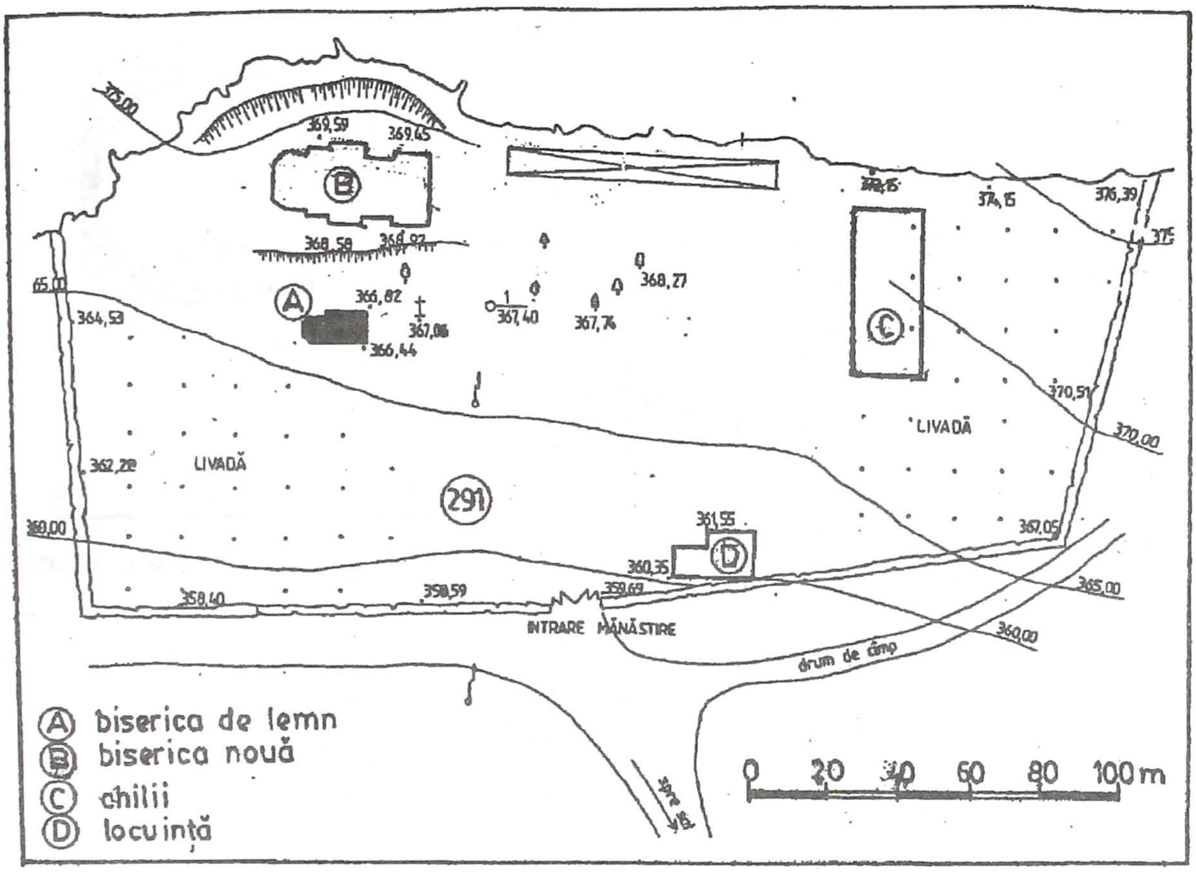

a

b

Sânmărtinu de Câmpie. Biserica „Sfinții Arhangheli”.
a - Plan de situație; b - Aspect sud-vest.

https://biblioteca-digitala.ro

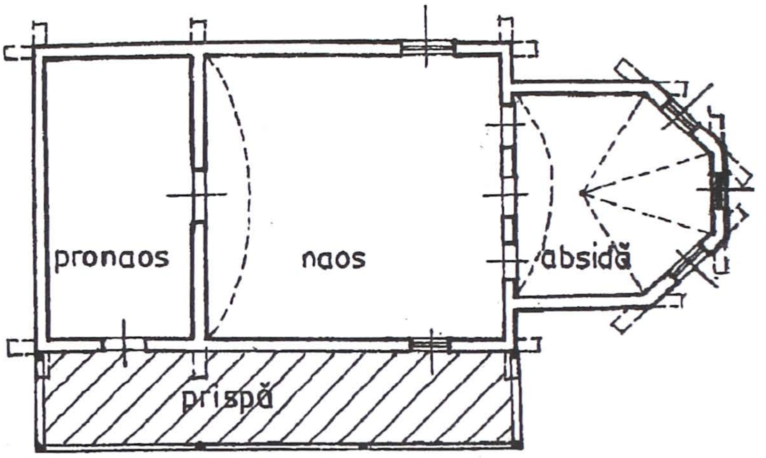

a

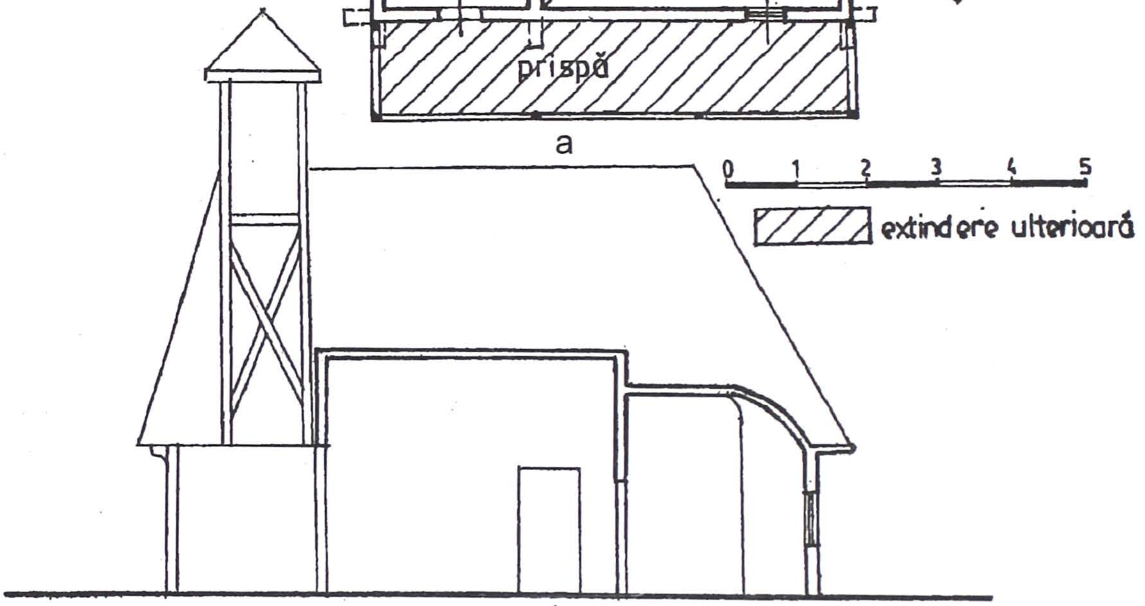

b

c

Sânmărtinu de Câmpie. Biserica „Sfinții Arhangheli”.
a - Plan; b - Secțiune longitudinală; c - Vedere sud-est.

https://biblioteca-digitala.ro

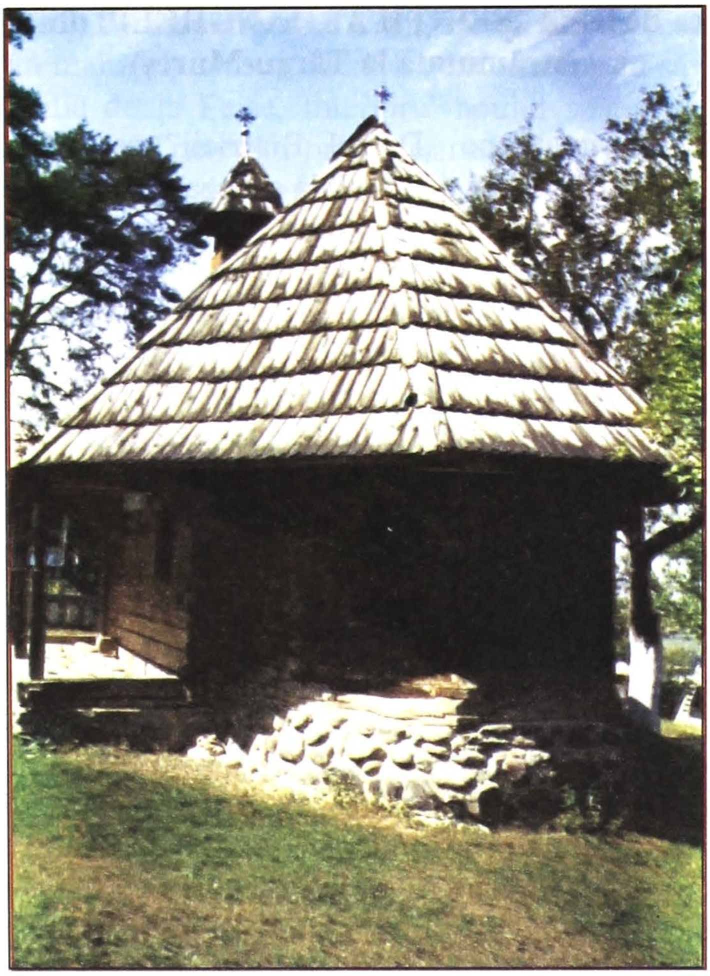

a

b

Sânmărtinu de Câmpie. Biserica „Sfinții Arhangheli”.
a - Vedere est cu adsida; b - Vedere nord-est cu absida.

Biblioteca Jud. Mureș

https://biblioteca-digitala.ro

16. Biserica de lemn „SFINȚII ARHANGHELI” din Subpădure (strămutată la Târgu-Mureş)

Biserica era situată pe „Dealul Bisericii” ce mărginea la est localitatea Subpădure. Ajungând într-o stare fizică deplorabilă şi dezafectată de cult de mai mult timp, ca urmare a reducerii drastice a numărului de locuitori, rămăşiţele acesteia au fost strămutate la Târgu-Mureş, unde a fost reconstruită.

În urmă cu câteva veacuri, satul Subpădure, component al comunei Găneşti, era o localitate destul de populată, ea având două biserici de lemn, ambele adevărate monumente de artă populară românească: biserica sub hramul „Sfinţii Arhangheli” a ortodocşilor şi biserica sub hramul „Arhanghelul Mihail” a uniţilor.[1]

Documentar, localitatea Subpădure, în ungureşte Erdöalja, este consemnată în anul 1466 ca **poss. Erdewallya,** însă începând cu anul 1733 o găsim amintită şi sub forma românească de **Szupt Pedure,** în anii 1760-1762 - **Erdőallya,** în 1850 - **Supt Padure,** iar în anul 1854 - **Erdöallya, Subpădure.**[2]

Secole de-a rândul, Subpădure a fost o importantă localitate românească, însă în care, odată cu trecerea anilor, numărul locuitorilor scade în mod dramatic. Conscripţia românilor uniţi din anul 1733, a lui Clain, confirmă existenţa a 30 familii,[3] adică 150 români uniţi, cu doi preoţi, popa Gavrilă şi popa Iosif (Josiph), precum şi o biserică, ortodocşii nefiind menţionaţi. Aceeaşi structură confesională ne-o oferă şi conscripţia vicarului episcopal Petru Pavel Aaron, ea înregistrând pentru Subpădure (Szupt Pedure) 307 români uniţi,[4] care aveau biserică. Mai cuprinzătoare, conscripţia lui Buccow dezvăluie o primă situaţie reală a tuturor românilor din localitate: 12 familii de uniţi cu doi preoţi şi biserică, şi 59 familii de ortodocşi cu trei preoţi, dar lipsiţi de biserică.[5] Deci românii erau în număr de 355 locuitori, localitatea putând fi considerată ca destul de însemnată la acele timpuri. Afirmaţia ne este întărită de recensământul din anul 1857 când sunt înregistrate 98 case cu cele 111 locuinţe şi un număr de 557 locuitori,[6] deci mai numeroşi decât în satele Cuştelnic şi Păucişoara, actuale componente ale comunei. Dintre aceştia, ortodocşii erau în număr de 253, iar greco-catolicii 304 suflete, fără înregistrarea altor confesiuni sau neamuri străine. Trecând în perioada modernă, **Şematismul jubiliar** de la 1900[7] consemnează 378 greco-catolici şi 162 ortodocşi, deci 540 de români. Mai sunt consemnaţi 6 unitarieni şi 8 izraeliţi. Urmărind firul istoriei constatăm că numărul locuitorilor, prin părăsirea localităţii şi diminuarea procentului de natalitate, scade la 378 în anul 1930 şi la 88 locuitori în anul 1966.[8]

Însemnarea din proscomidie, ce o datorăm lui Eugenia Greceanu,[9] face cunoscut următoarele: „*Cu vrearea Tatălui şi cu ajutoriul Fiului şi cu săvârşirea Duhului sfânt s-au plătit această Sfântă besearecă de robul lui Dumnezeu Hancu Constantin şi fămeaea sa Sâia şi feciorii lor Ion, Loghin, Vasilie, Gheorghe, Cătălina să le fie pomenire lor şi la tot neamul lor, fiind paroh popa Ion şi dascăl Vasilie fraţi fiind. Zugrav Ban Vasilie Porfirie de la Feisa, Sfârşit-au şi lui Dumnezeu Laudă – 1789*”. Aşadar, în anul 1789, Hancu Constantin cu familia sa suportă, desigur, o însemnată sumă pentru ridicarea bisericii. Analizând monumentul şi coroborând datele istorice cu tipologia bisericii, putem considera monumentul ca provenind din secolul al XVII-lea, mai degrabă din ultima parte a acestuia. Potrivit Ioanei Cristache-Panait[10] această biserică ar proveni „*de la o biserică adusă, conform tradiţiei, de la Laslău Mare, în locul celei atribuite minorităţii unite*”, pomenită în anul 1733 în conscripţia lui Clain.

Biserica aflată la Subpădure avea o formă dreptunghiulară, cu laturile în mărime de 7,68 x 4,30 m, fiind realizată din bârne de stejar. Interiorul, ce cuprindea pronaosul şi naosul, avea o boltă unică, semicilindrică. Probabil, după strămutarea sa pe „Dealul Bisericii”, unde a rămas timp îndelungat, s-a reconstruit şi absida din bârne de brad, de formă poligonală în cinci laturi, asemănătoare bisericii „Arhanghelul Mihail”, cu dimensiunea

https://biblioteca-digitala.ro

laturilor, de la sud spre nord, de câte 2,20 m, 1,09 m, 1,20 m şi 2,10 m, decroşul faţă de pereţii navei fiind de 0,55 m. Deci, considerăm anul 1789, menţionat de pisania de pe proscomidie, că ar putea constitui data realizării acestor lucrări, concomitent cu săvârşirea noului veşmânt mural de către Ban Vasilie de la Feisa. Interiorul noului spaţiu al altarului avea o boltă tronconică ce se racorda la traseul pereţilor prin intermediul unor panouri curbe.

În urma unor lucrări de „renovare", tradiţionala învelitoare de şindrilă caldă a fost înlocuită cu o alta de ţiglă profilată, considerată mai rezistentă la acţiunea intemperiilor, sub a cărei greutate, nici stâlpii de sprijin , ulterior montaţi, nu mai puteau asigura echilibrul şi stabilitatea edificiului şi, până la urmă, au cedat. La data vizitării monumentului de către Ioana Cristache-Panait, [11] bolta monumentului mai conserva câteva resturi de picturi ce reprezentau pe „Maica Domnului cu Arhanghelii Mihail şi Gavril", cete de îngeri cât şi unele resturi din „Sfânta Troiţă". Pictura pereţilor abia mai schiţa unele figuri, încă pline de lumină, ca şi o compoziţie cu Aron şi Moise într-un decor arhitectonic, în locul unde trebuia să fie uşile împărăteşti. În anul 1824, Porfirie zugrav, tot din Feisa, împodobeşte pereţii şi bolta navei, însă din scenele pictate au mai rămas câteva fragmente şi medalioane, între care compoziţia Răstignirii, datată 1824.

Ajunsă în stare de prăbuşire, fără putinţa de a mai fi renovată, după anul 1990 biserica a fost sortită dispariţiei totale. Însă a avut norocul să renască din cenuşă precum pasărea Phöenix. După ce s-au recuperat unele elemente componente de către Brigada 2 - Tancuri „Mureş" din Târgu-Mureş, în anul 1998, s-a trecut la realizarea lucrărilor de reconstruire a bisericii în incinta unităţii, cu forţe proprii, prin strădania preotului militar Visarion Cioca, dar şi a altor cadre militare (col. Virgil Lăcătuşu – comandantul unităţii, col. Adrian Ţintă, col. Ioan Lunca etc.). Lucrările de reconstruire a bisericii au fost realizate de maistrul Gydofalvi Károly, care a fost militar în termen la această unitate. La 2 octombrie 2001, a fost sfinţită noua biserică ortodoxă, primid hramul „Sfinţii Arhangheli Mihail şi Gavril şi al Marelui Mucenic Sf. Gheorghe", cu participarea IPS Andrei, arhiepiscop al Alba Iuliei şi a oficialităţilor locale, între care prefectul Ioan Togănel şi primarul dr. Dorin Florea.

Noua biserică a preluat în parte forma vechiului edificiu, un dreptunghi care la capătul de est are absida pentagonală, decroşată, dar nu mai are cele două spaţii interioare tradiţionale, pronaosul şi naosul, ci doar un naos spaţios pentru a permite cuprinderea mai multor credincioşi. La capătul de vest, unde este situată şi intrarea, s-a realizat un pridvor deschis. Deasupra pridvorului, parţial şi deasupra părţii de vest a naosului s-a ridicat un turn de secţiune pătrată, al cărui acoperiş de formă octogonală are o streaşină puternic evidenţiată, aidoma celor din Moldova. Alături, s-a realizat un turn-clopotniţă. Iconostasul a fost realizat de sculptorul Ioan Constantin, după proiectul lui Augustin Nistor.

NOTE:

1. Monumente istorice prin HCM. Nr. 1160/1955, poziţiile nr. 2882 şi 2883.
2. SUCIU, C., **DILT,** II, p.149.
3. **Clain, 1733,** p.200.
4. **Aaron, 1750,** p. 263.
5. **Buccow, 1760-1762,** p.637.
6. **Recensământ. 1857,** p. 380-381.
7. **Şematism, 1900,** p.315-316.
8. **Recensământ, 1992,** p. 191, **Dicţionar geografic,** p.167.
9. Eugenia GRECEANU, **op. cit.,** p. 36.
10. Ioana CRISTACHE-PANAIT, **Biserici de lemn,** p.214.
11. **Ibidem,** p. 214-215.

https://biblioteca-digitala.ro

SUMMARY

THE WOODEN CHURCH DEDICATED TO „SAINT ARCHANGELS" FROM SUBPĂDURE, MOVED TO TÂRGU-MUREŞ

It is one of the lucky churches that had the chance of being restored. Considering its inscription from year 1789 and also the historical data, along with the structure and layout, we may say that the building belongs to the latest part of the 17th century, and as the legend says as being brought from Laslăul Mare. Soon after it was moved to its new location, the church was endowed with a pine wood unhooked polygonal apse. The work must have been finished in 1789 when the new altar was decorated by master Ban Vasile from Feisa. Next to the church is the bell-tower, on two levels.

The church had almost collapsed, his supporting pillars, added sometimes later, could no longer support the roof, when Father Visarion Cioca, serving the army, reconstructed it within the lilits of Brigade 2 in Târgu-Mureş. He used certain old components too and it was consecrated on 2 October 2001 being dedicated to „Saint Archangels Michael and Gabriel and to St. George".

It has a large narthex and a pentagonal, unhooked apse. The narthex is preceded by an open porch and the whole is covered by a common roof. In the western end of the narthex and partly above the porch there is the bell-tower, which has an octagonal roof, very much like Moldavian churches.

https://biblioteca-digitala.ro

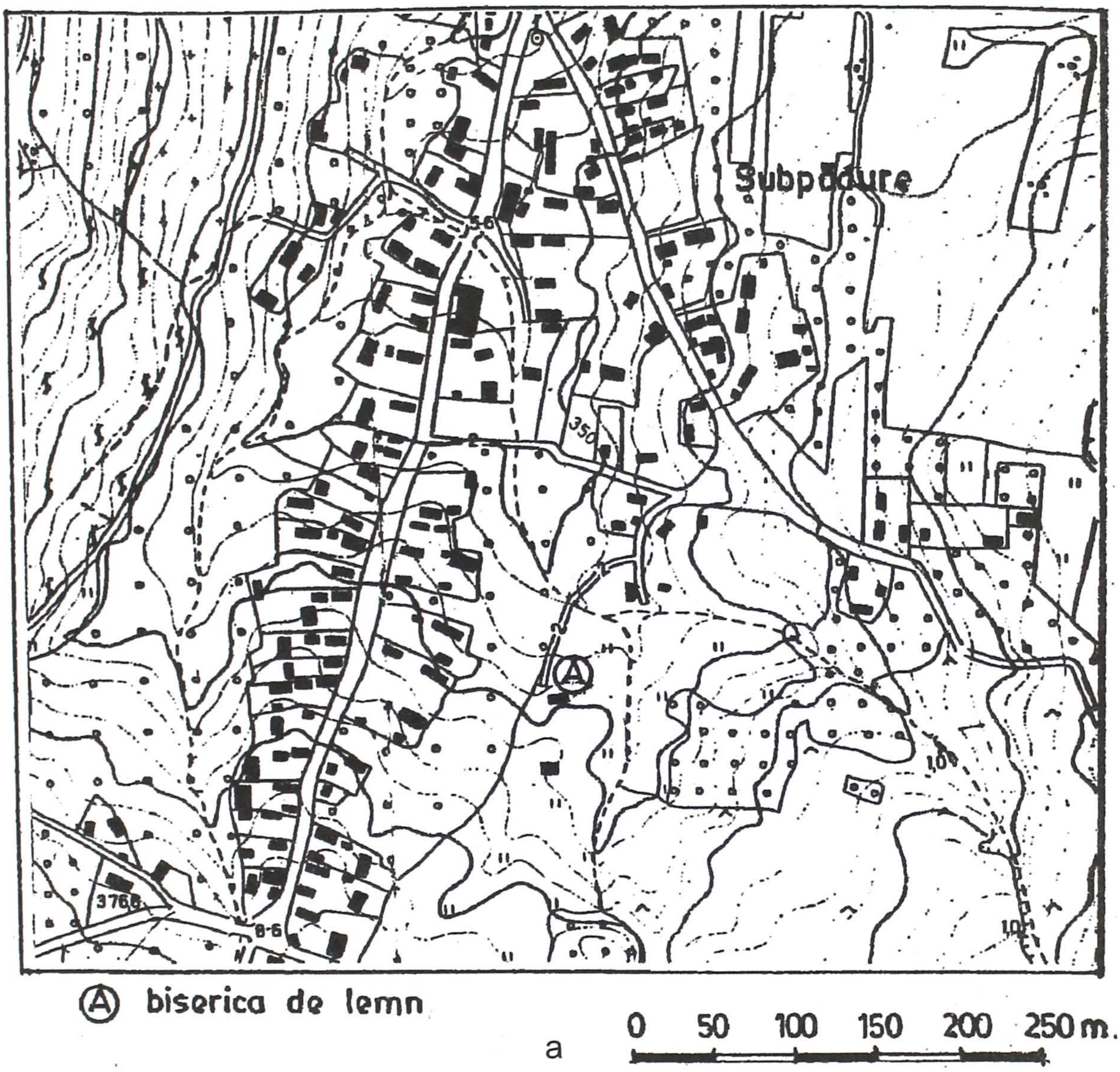

a

b

Subpădure. Biserica „Sfinții Arhangheli” înainte de strămutare.
a - Încadrare în zonă; b - Aspect general.

https://biblioteca-digitala.ro

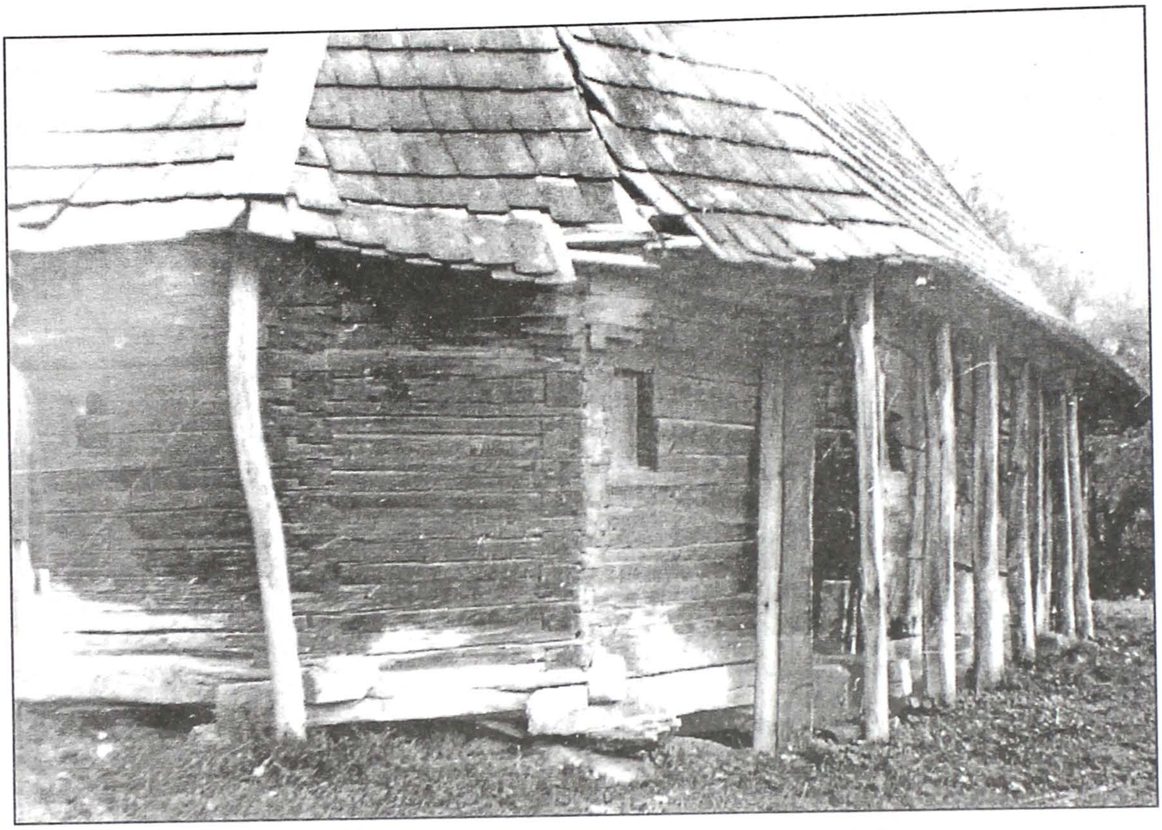

a

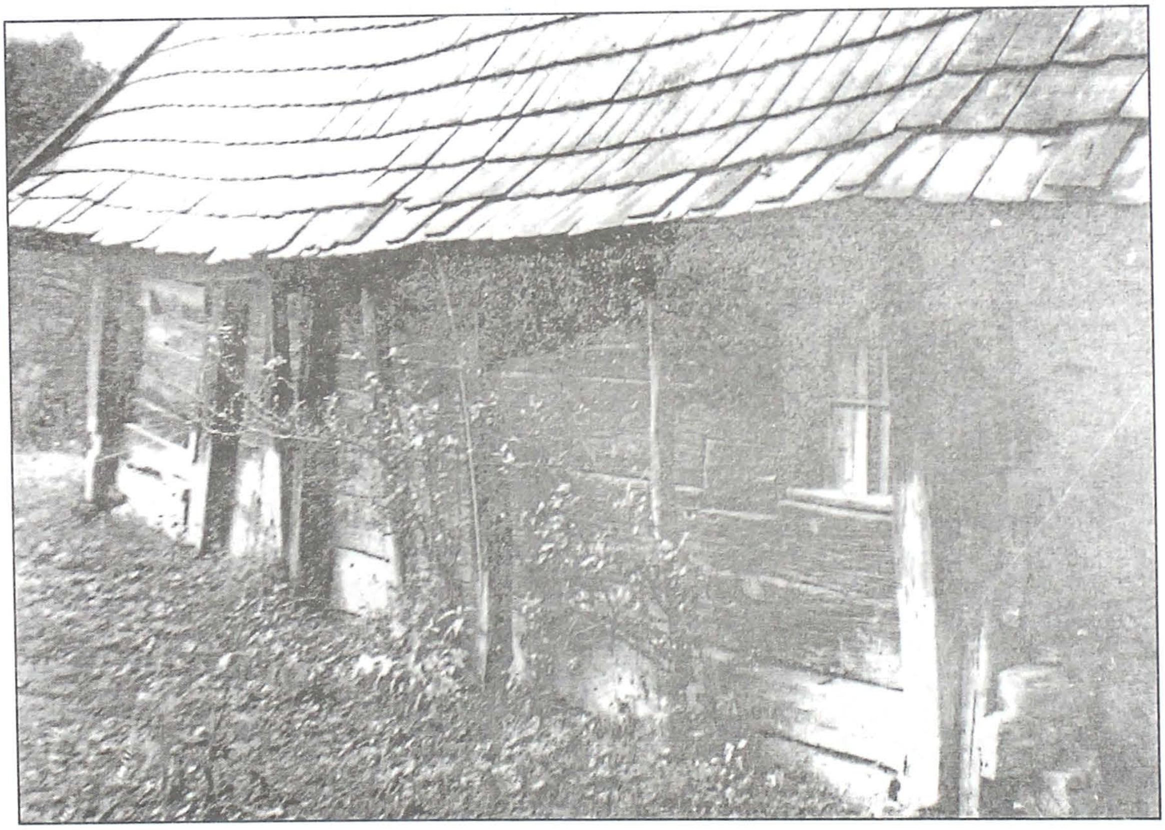

b

Subpădure. Biserica „Sfinții Arhangheli” înainte de strămutare.
a - Latura de nord cu stâlpii de susținere;
b - Latura de sud cu stâlpii de susținere.

https://biblioteca-digitala.ro

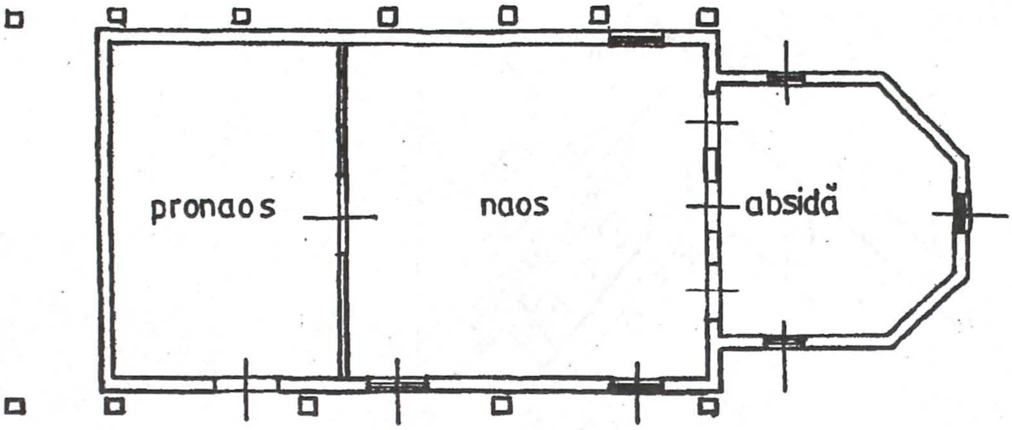

a

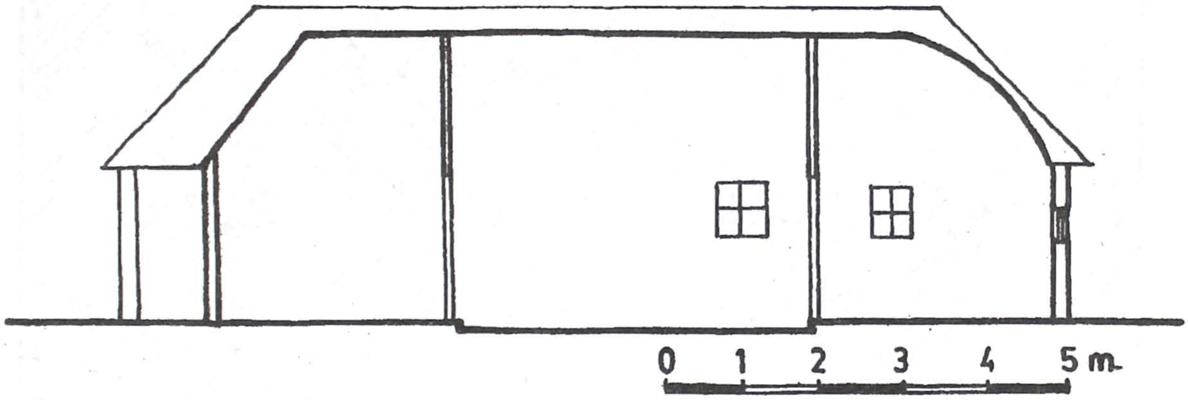

b

c

Subpădure. Biserica „Sfinții Arhangheli” înainte de strămutare.
a - Plan; b - Secțiune longitudinală; c - Vedere nord.

https://biblioteca-digitala.ro

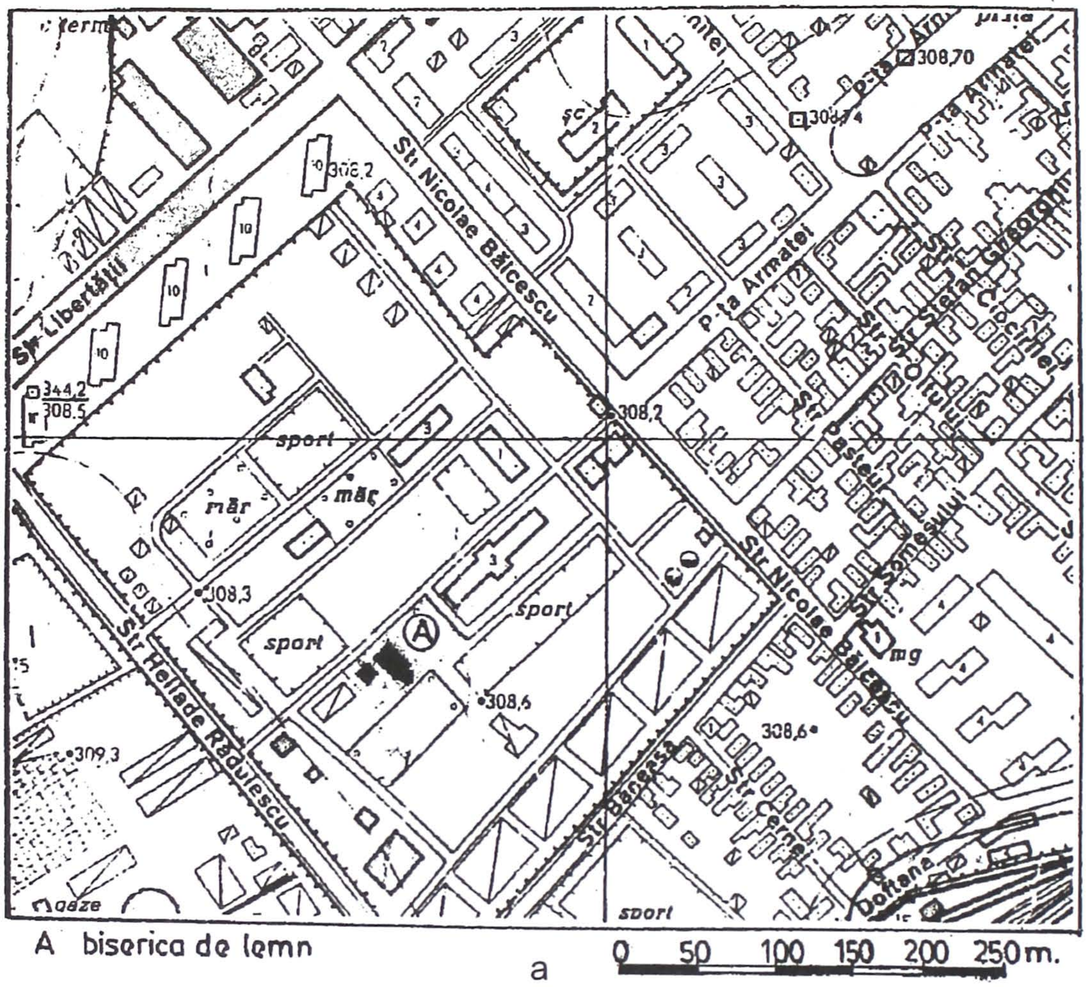

a

b

Subpădure. Biserica „Sfinții Arhangheli" după strămutarea la Târgu-Mureș.
a - Încadrare în zonă; b - Aspect general.

https://biblioteca-digitala.ro

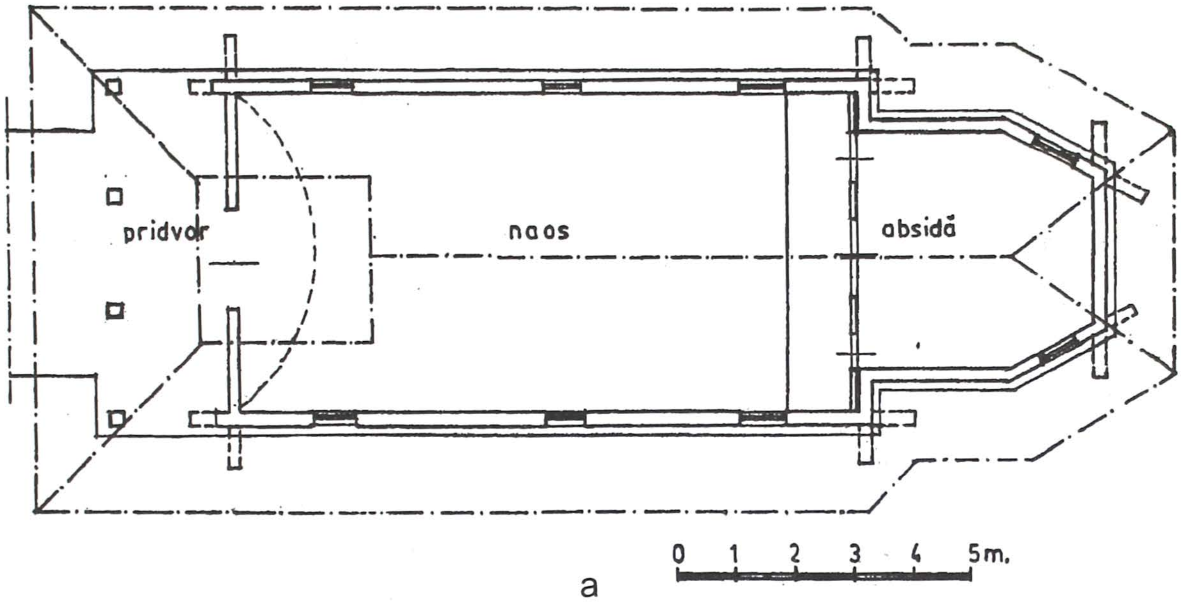

a

b

Subpădure. Biserica „Sfinții Arhangheli” după strămutarea la Târgu-Mureş.
a - Plan; b - Vedere din față.

https://biblioteca-digitala.ro

17. Biserica de lemn„ARHANGHELUL MIHAIL" din Subpădure

Biserica de lemn cu hramul „Arhanghelul Mihail" este singurul edificiu religios de lemn care s-a mai păstrat în satul Subpădure[1] întrucât celălalt monument, al ortodocşilor, cu hramul „Sfinţii Arhangheli", ajuns în stare de degradare totală a fost reconstruit, după cum am văzut mai înainte, la Târgu-Mureş.

Monumentul de la Subpădure, cu nr. de inventar 2883,[2] până în primăvara anului 1980, se afla situat pe „Dealul bisericii", aflat la est de localitate, an când a fost adus în vatra satului. Asemenea altora, bisericii nu i s-a stabilit cu exactitate data construirii. Tradiţia indică anul 1750, iar antimisul din anul 1751[3] pare să o întărească. Şi totuşi, conscripţia lui Clain din anul 1733[4] ne dezvăluie faptul că lăcaşul exista şi se afla în folosinţa enoriaşilor. Prin urmare datarea ante quem, întărită şi de Eugenia Greceanu, credem, că ar fi mai aproape de adevăr. La rândul ei, Ioana Cristache-Panait consideră data construirii bisericii spre mijlocul secolului al XVIII-lea,[5] deci aproximativ în aceeaşi perioadă. Însă anul 1824 propus de At. Popa nici nu credem că ar putea fi luat în discuţie,[6] el, mai degrabă, constituind probabil data efectuării unor lucrări de renovare şi extindere a edificiului.

Există foarte puţine mărturii scrise despre biserică. Planul bisericii este aproape identic cu cel al fostului monumentului reconstruit la Târgu-Mureş. Pereţii din bârne de brad înscriu un plan dreptunghiular în mărime de 10,30 m lungime şi 4,25 m lăţime, completat spre est cu absida altarului, decroşată, în cinci laturi. Laturile paralele ale absidei, de miazăzi şi miazănoapte, au lungimi de 2,10 m, fiind mai lungi decât celelalte trei rămase. Interiorul navei cuprinde pronaosul cu 4,60 m lungime şi naosul cu 5,15 m lungime, despărţite de primez. La capătul estic al naosului, pe linia decroşurilor, se află peretele despărţitor al iconostasului. Interiorul bisericii este acoperit cu bolta semicilindrică, unică peste pronaos şi naos precum şi la altar, care are planul naşterilor de pe ultima cunună a pereţilor, iar capătul poligonal al absidei purtând o semicalotă formată din trei panouri curbate.

Cu ocazia strămutării, din anul 1980, pe noul amplasament, partea de vest a bisericii este extinsă, iar acoperişul, pe partea de vest, a primit un fronton triunghiular din scânduri, dând monumentului impresia că nu este terminat. Intrarea în biserică se află pe latura de sud a pronaosului, aproape de extremitatea vestică, însă s-a păstrat şi golul de pe latura de vest a primei încăperi, utilizat înainte de renovare.

Biserica nu mai păstrează decoraţia interioară, însă câteva urme de pictură rămase pe pereţii absidei ne întăreşte convingerea că, la timpul său, monumentul a fost împodobit de meşterii zugravi de la Feisa, care au zugrăvit şi strămutatul edificiu.

La o dată ce nu o cunoaştem, dar care poate fi şi anul 1824, menţionat mai sus, interiorul bisericii este tencuit, iar învelitoarea din şindrilă înlocuită cu ţiglă, îngreunând sarcina pereţilor din bârne şi mai mult, necesitând, în final, montarea în exterior a unor stâlpi de lemn pentru susţinerea edificiului. Cu ocazia strămutării bisericii în vatra satului, aceasta a reprimit şindrila caldă, iniţial avută, concomitent cu eliminarea artificialului sistem de susţinere, redând monumentului farmecul de altă dată. Lucrările de reconstruire au decurs destul de anevoios, întrucât la peste doi ani de la debutul acestora biserica încă nu era terminată, neavând montate acoperişurile interioare, ferestrele precum şi pardoseala de lemn.

În partea de sud-vest a bisericii s-a amplasat turnul-clopotniţă, însă nu cel iniţial avut, care, fiind prea degradat, nu s-a mai putut reutiliza, rămânând singuratic pe deal, ci cel al bisericii surată, apreciat a fi într-o situaţie mai corespunzătoare.

https://biblioteca-digitala.ro

NOTE:

1. Date privind localitatea au fost prezentate în precedentul studiu referitor la biserica „Sf. Arhangheli".
2. Declarat Monument Istoric prin HCM nr. 1160/1955, poziția nr. 2883.
3. Eugenia GRECEANU, **op. cit.,** p. 36.
4. **Clain, 1733,** p. 200.
5. Ioana CRISTACHE-PANAIT, **Biserici de lemn,** p.215.
6. At. POPA, **Caracteristicile stilistice,** p. 703, poz. 60.

SUMMARY

THE WOODEN CHURCH OF „ARCHANGEL MICHAEL" IN SUBPĂDURE

This is the only church that has been preserved in village Subpădure. The other one was in a degraded state and was reconstructed on the premises of Târgu-Mureş. In 1980 the church was brought to the village from the so called „Church Hill" and was reconstructed there.

The walls are made of beams and have a rectangular plan, with an unhooked apse, with five sides; the interior is covered by a half cylindrical vault, originating from the last beam of the wall.

Traditionally, it was accomplished around year 1750 but the Conscriptions of 1733 already menttioned it. There fore it can certainly be dated as ante quem.

On the south-western part a bell-tower was placed, however, not the original one, but that of the other church that was moved to Târgu-Mureş and which was in a better state.

https://biblioteca-digitala.ro

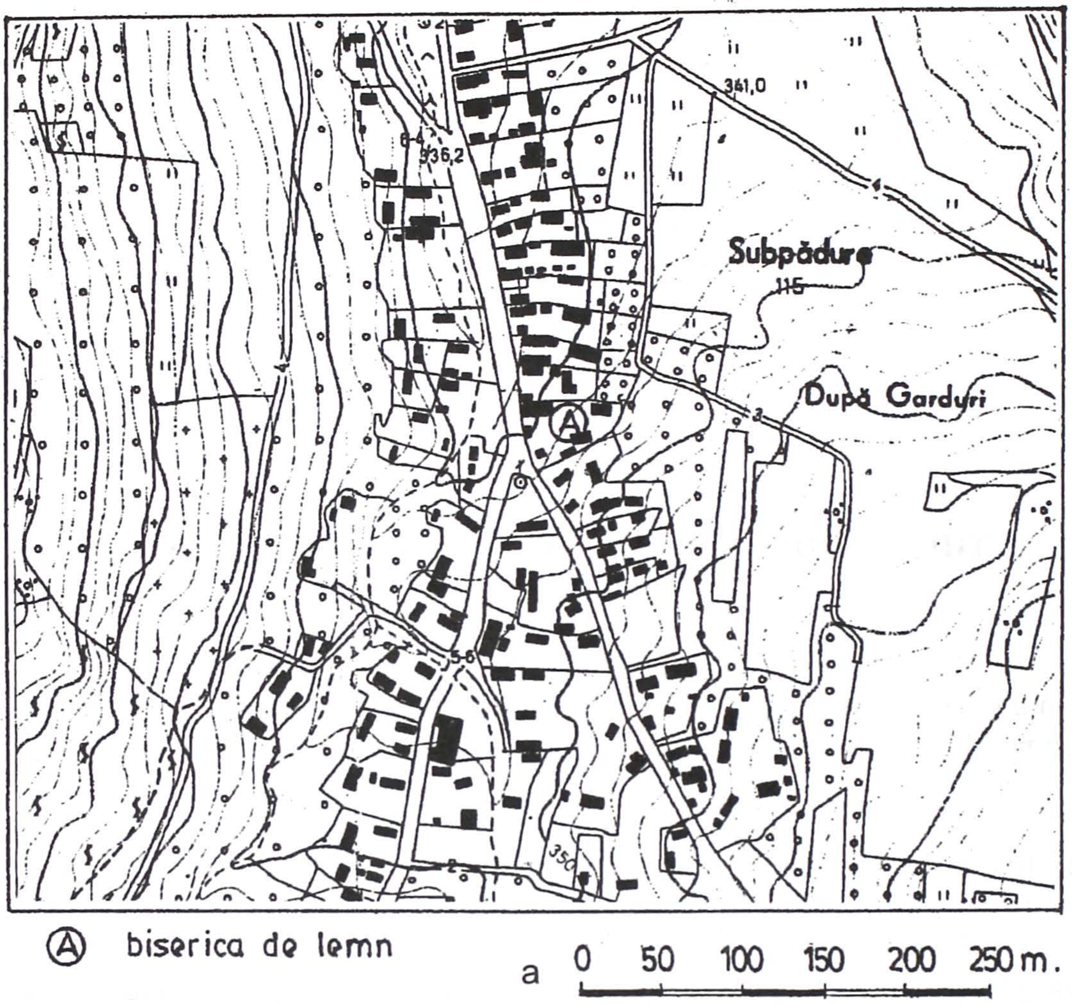

a

b

Subpădure. Biserica „Sfinții Arhangheli”.
a - Încărcare în zonă; b - Aspect general după renovarea din 1982.

https://biblioteca-digitala.ro

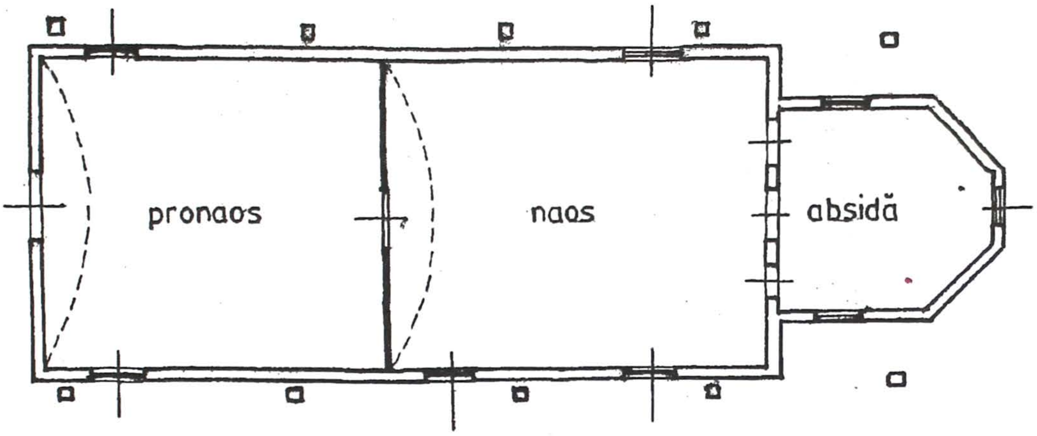

a

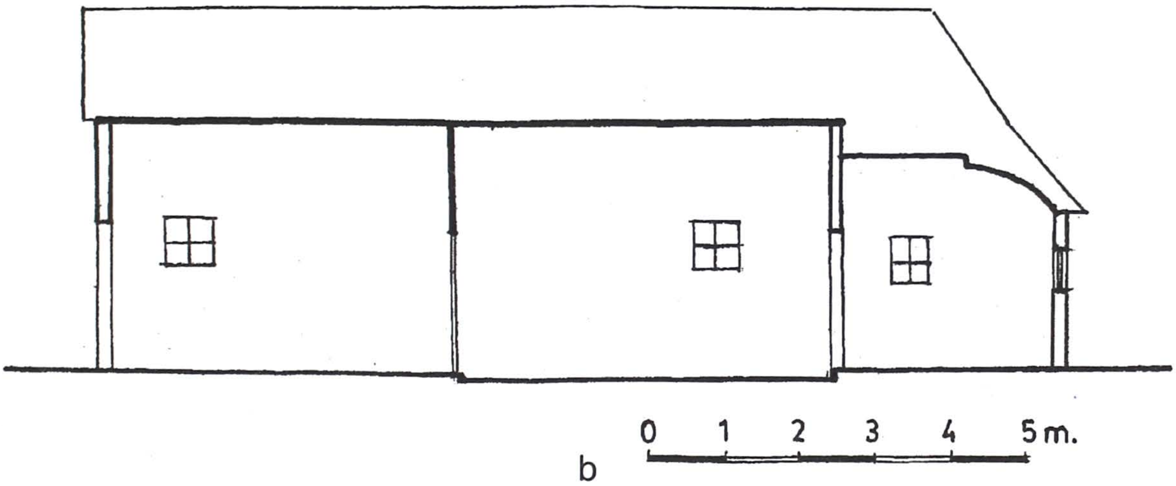

b

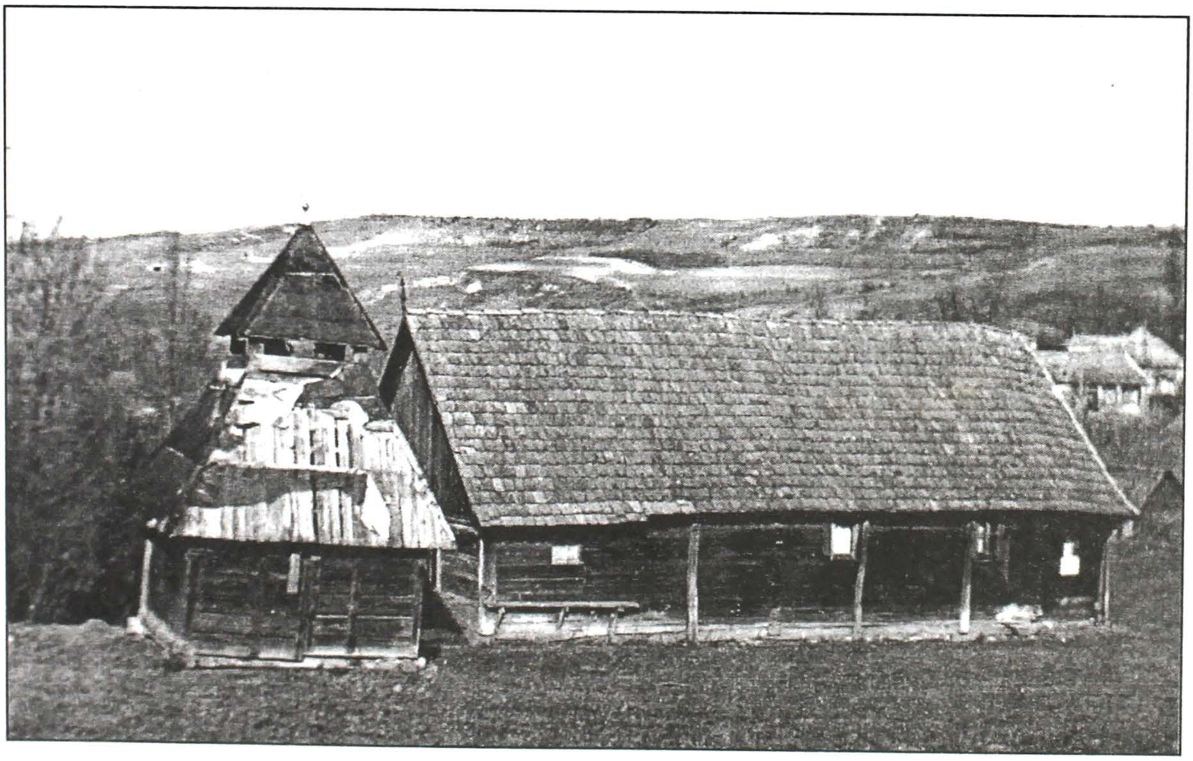

c

Subpădure. Biserica „Sfinții Arhangheli".
a - Plan; b - Secțiune; c - Aspect general anterior anului 1980.

https://biblioteca-digitala.ro

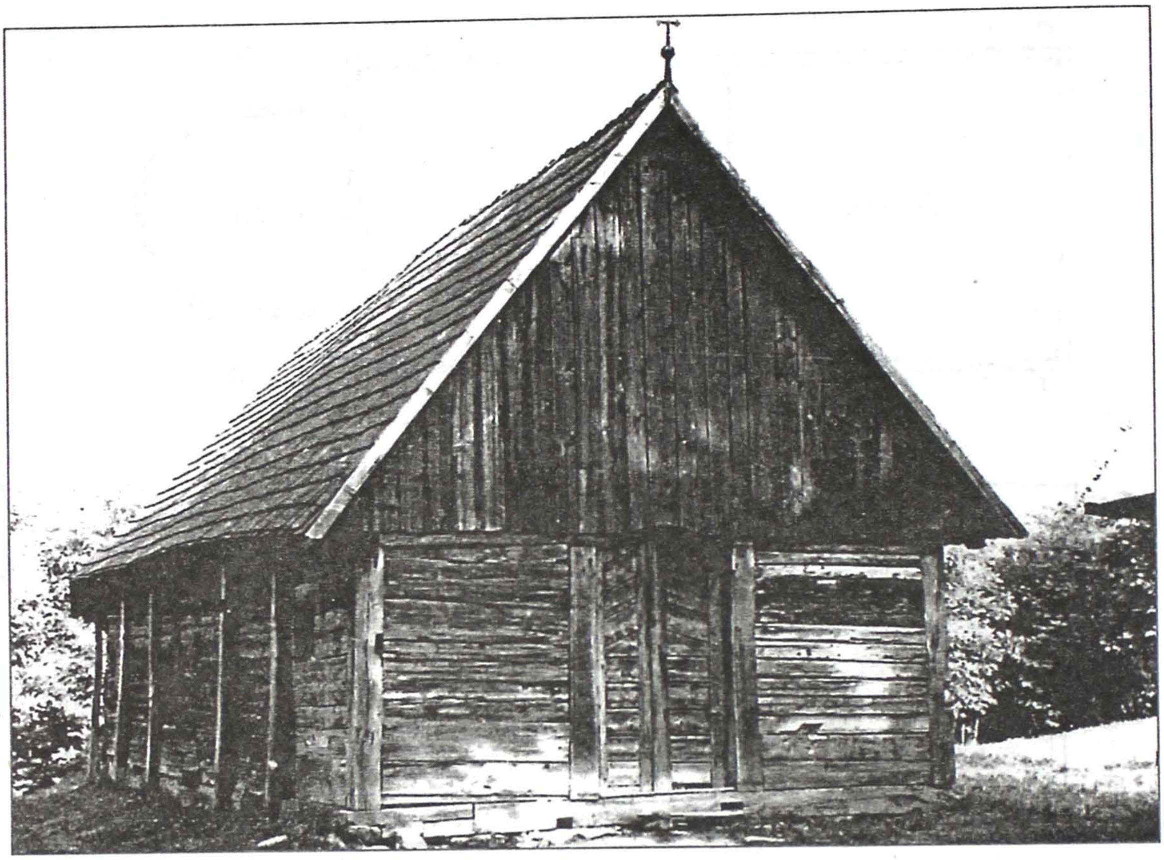

a

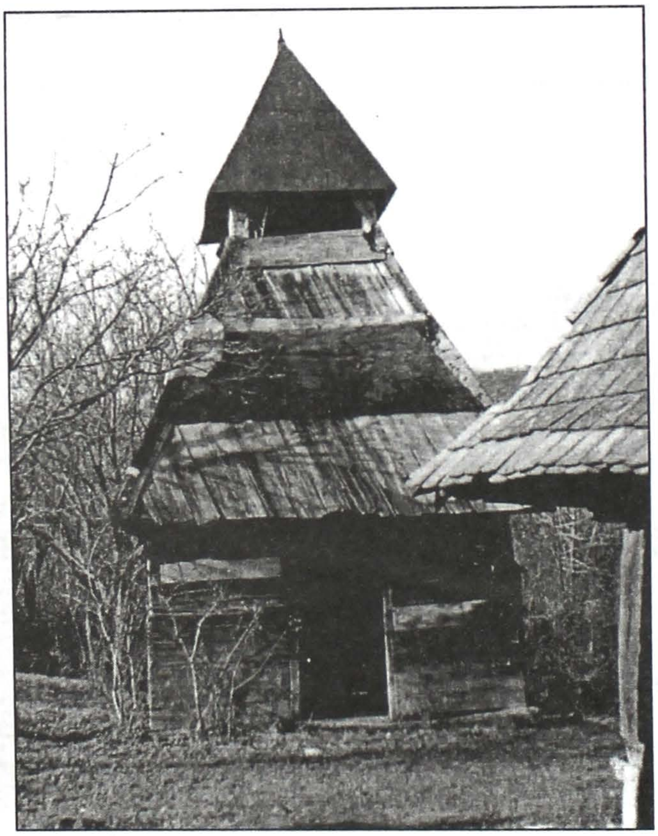

b

Subpădure. Biserica „Arhanghelul Mihail", înainte de renovare.
a - Vedere nord-vest; b - Turnul clopotniță.

https://biblioteca-digitala.ro

18. Biserica de lemn „SFINȚII ARHANGHELI" din Țiptelnic

Fiind cea mai mică localitate componentă a actualei comune Band, Țiptelnic este aşezată în partea de interfluviu dintre pâraiele Lechința şi Cuieşd, în zona de izvoare a văii Țiptelnic, fiind legată prin drum comunal de centru de comună.

Satul Țiptelnic, amintit şi sub forma de Ciptelnic, în ungureşte Száltelek, este menționat în documente într-o perioadă ceva mai târzie, în anii 1602, 1603, 1694 sub forma de **Száltelek,** în anul 1733 - **Cipterek**, în anul 1750 - **Czinterek,** în anii 1760-1762 - **Száltelek,** în anul 1850 sub forma românească de **Tiptelniku,** iar în anul 1854 - **Száltelek, Saltelec.**[1]

Aidoma celorlalte localități ale comunei Band, neîntrerupt, aşezarea Țiptelnic a avut o populație majoritar românească, în acest sens venindu-ne în sprijin conscripțiile secolelor XVII, XVIII şi cele următoare. Sunt menționați românii din localitate în anul 1699, care însă nu aveau preot.[2] Conscripția din 1733 înregistrează 18 familii, cu 90 suflete, dat tot fără preot sau biserică,[3] însă în anul 1746 sunt făcuți cunoscuți preoții Popa Petru şi Popa Nicolae.[4] În anul 1750, conscripția lui Petru Aaron, pe lângă cei 124 credincioşi declarați ca uniți, consemnează şi ea existența bisericii şi a unui preot.[5] Centralitzatorul conscripției urbariale din anul 1755 consemna existența la Țiptelnic a 29 familii cu 124 suflete, care aveau biserică şi preot,[6] ca în anii 1760-1762 conscripția lui Buccow să prezinte situația românilor şi după cele două confesiuni, existând un număr de 6 familii de uniți, care aveau doi preoți şi biserica, pe când cele 7 familii de ortodocşi nu aveau, nici preot, nici biserică.[7]

Recensământul din anul 1857 ne oferă posibilitatea aprecierii satului Țiptelic şi în raport de celelalte localități componente ale comunei aparținătoare.[8] Dintre cele şase localități ale Bandului, Țiptelnicul era cea mai mică aşezare. Avea un număr de 46 case cu 48 locuințe şi 236 locuitori, față de Band cu 2257 locuitori, Mădăraş cu 2067 locuitori, Oroiu cu 503 locuitori, Oroiu de Câmpie cu 321 locuitori, iar Petea cu 444 locuitori. Analizând structura populației după religia înscrisă şi indirect a naționalității, cei 236 locuitori ai Țiptelnicului erau constituiți din 168 greco-catolici, adică români şi numai 22 romano-catolici şi 46 reformați, adică maghiari. Dintre toate satele doar Bandul şi Mădăraşul aveau o populație majoritar maghiară, pe când restul satelor erau aproape în totalitate româneşti. **Şematismul jubiliar** din anul 1900,[9] menționează 253 greco-catolici şi 80 reformați, păstrând proporția anterioară. O situație asemănătoare o prezintă şi recensământul populației din anul 1910.[10] Cei 335 locuitori din Țiptelnic, după limba vorbită, o formau cei 249 români, 63 maghiari şi 23 alții, iar după religie 268 greco-catolici, 1 romano-catolic şi 66 reformați. Fenomenul depopulării este resimțit şi de Țiptelnic întrucât, în anul 1992, mai sunt recenzați doar 185 locuitori.[11]

Pentru datarea bisericii apelăm, în primul rând, la **Şematismul** din 1900 care consemnează: *„Bis. de lemn din an 1770, renovată 1894 în onoarea ss. Archangeli".*[12] Conscripția din anul 1750, după cum am mai arătat, la rândul ei consemnează existența bisericii la acea dată. În această situație nu ne rămâne decât să acceptăm situația construirii bisericii cel târziu în anul 1770, ea înlocuind pe aceea atestată în anul 1750, cu recuperarea în mare măsură a materialelor componente, la rândul ei, probabil, realizată după anul 1733. Potrivit tradiției, biserica ce aparținea comunității greco-catolice se afla situată pe un alt amplasament, undeva pe la mijlocul satului, în apropierea drumului de est-vest. Deasupra intrării în biserică stă scris: *„Maistru Toader Farkas anu 1896".* Folosirea materialelor anteriorului edificiu nu este întâmplătoare, ea fiind motivată de lipsa pădurilor din zona de câmpie a Transilvaniei. Cu prilejul conscripției urbariale din anul 1785 locuitorii satului Țiptelnic declarau: *„N-avem păduri nici pentru construcții, nici pentru foc",*[13] deci posibilitatea construirii unei noi biserici, mai ample, nu era posibilă.

https://biblioteca-digitala.ro

Actuala biserică este aşezată pe o fundaţie de piatră de râu, primele trei rânduri de bârne fiind din lemn de stejar, probabil cele originare, restul fiind din lemn de brad, care înscriu un plan în formă dreptunghiulară, în mărimi de 9,80 m lungime şi 5,10 m lăţime, spre vest având absida decroşată, poligonală în cinci laturi, cele paralele fiind în lungime mai redusă decât restul, situaţie mai rar întâlnită la un edificiu de lemn. Interiorul bisericii a păstrat formele originare, constituind o boltă semicilindrică peste navă, ce acoperă pronaosul şi naosul, având spre vest un timpan înclinat. La rândul ei, absida are o boltă semicilindrică, ce se sprijină pe pereţii paraleli de miazăzi şi miazănoapte, racordată la traseul capătului poligonal prin trei fâşii curbe. Pe latura de vest, ulterior, probabil pe la 1896, s-a juxtapus turnul-clopotniţă, cu un plan pătrat, cu laturile de 1,50 x 1,50 m, adăpostind pe latura vestică intrarea. Este confecţionat dintr-o structură de lemn şi este îmbrăcat cu scânduri, deasupra având un coif cu bază octogonală, îmbrăcat cu tablă.

Cu ocazia unor anterioare lucrări de renovare, învelitoarea din şiţă a bisericii s-a înlocuit cu ţiglă, mai puţin potrivită unui monument de arhitectură populară de lemn. Pentru lucrările de renovare şi extindere a bisericii efectuate în anul 1876, la care a participat şi meşterul Toader Farcaş, cel aflat în inscripţie, s-au refolosit şi panouri pictate ale bolţii naosului, în vederea consolidării pereţilor absidei, interiorul fiind căptuşit cu scânduri, astfel încât unele fragmente apar în poziţii cu totul nefireşti. Din decoraţia interioară se mai păstrează în absidă scena Sf. Troiţe, precum şi cete de îngeri, iar în pronaos teme precum Sf. Ilie, Judecata de apoi, Sf. Mara cu diavolul, dar şi muceniţe.

Rămân valoroase icoanele pictate pe lemn, care prin însemnările ce le poartă ne fac cunoscut autorul lor. Din datele cunoscute până acum, de la Toader zugravul, iconar activ între anii 1740-1765 în numeroase sate din Câmpia Transilvaniei şi de pe Valea Mureşului, provin icoane semnate şi datate din anul 1740, perioada cea mai timpurie a activităţii sale. Curând după acesta, activează Oprea zugravul, cunoscut pictor în zona Câmpiei Transilvaniei, care în 1742 realizează icoana „Arhanghelul Mihail”, în mărime de 72 cm. x 52 cm., de bună calitate, împodobită cu motive vegetale sculptate. În anul 1787, pictorul muralist şi iconar Toader Popovici realizează o serie de icoane pe care, pe lângă semnătura autorului, consemnează şi platnicii acestora. Pe icoana lui „Iisus Hristos”, realizată în 1787, decembrie, autorul se semnează: *„Toader zugraf”*, făcând cunoscut şi platnicul, pe Hodoşul; icoana „Sf. Nicolae” este plătită de Oltean Vasilie; icoana „Arhanghelul Mihail” a plătit-o Marie, „Sf. Nicolae” a plătit-o Gligorie cu soţul său. Tot el este autorul frizei prăznicarelor, pe fiecare menţionând numele ctitorului. Alte două icoane postbrâncoveneşti, „Maica Domnului” şi „Iisus Hristos”, sunt atribuite lui popa Marcu zugravul.[14]

NOTE:

1. SUCIU, C., **DILT,** II, p. 213.
2. I. RANCA, **op. cit.,** p.208.
3. **Clain, 1733,** p. 180.
4. Traian POPA, **Documente privitoare la trecutul românilor din vechiul scaun al Mureşului,** I, Tg.Mureş, F.a., Documentul nr. 25.
5. **Aaron, 1750,** p. 280.
6. T. POPA, **Ibidem,** Documentul nr. 39.
7. **Buccow, 1760-1762,** p. 685.
8. **Recensământ, 1857,** p. 360-361.
9. **Şematism, 1900,** p. 421-422.
10. **Recensământ, 1910,** p. 412-414.
11. **Recensământ, 1992,** p. 187.
12. **Şematism, 1900,** p. 421.
13. Liviu MOLDOVAN, Ioan POP, **Conscripţii urbariale mureşene în anul 1785. II,** în **Marisia,** VI, 1976, p. 175.
14. Ioana CRISTACHE-PANAIT, **Biserici de lemn,** p. 170.

https://biblioteca-digitala.ro

SUMMARY

THE WOODEN CHURCH OF THE „SAINT ARCHANGELS" IN ŢIPTELNIC

The Jubilee Chart of 1900 refers to this church as dating from 1770, being renovated in 1894. However the conscription of 1750 mentions a wooden church existing in Ţiptelnic at an earlier date and which was rebuilt using the already existing construction materials.

The church has a rectangular plan, with an unhooked, polygonal five sided apse, of modes size 9,80 m long and 5,10 m wide; the internal cover has the shape of a half cylindrical vault joined at its polygonal end with three curved strips.

In the western part of the church a bell-tower was added, of 1,5 x 1,5 m having an octogonal based helmet shaped roof. Several icons have been preserved, painted by Toader Zugravul in 1740 – his early period, in 1787 by Popovici Toader as well as by Oprea in 1742.

https://biblioteca-digitala.ro

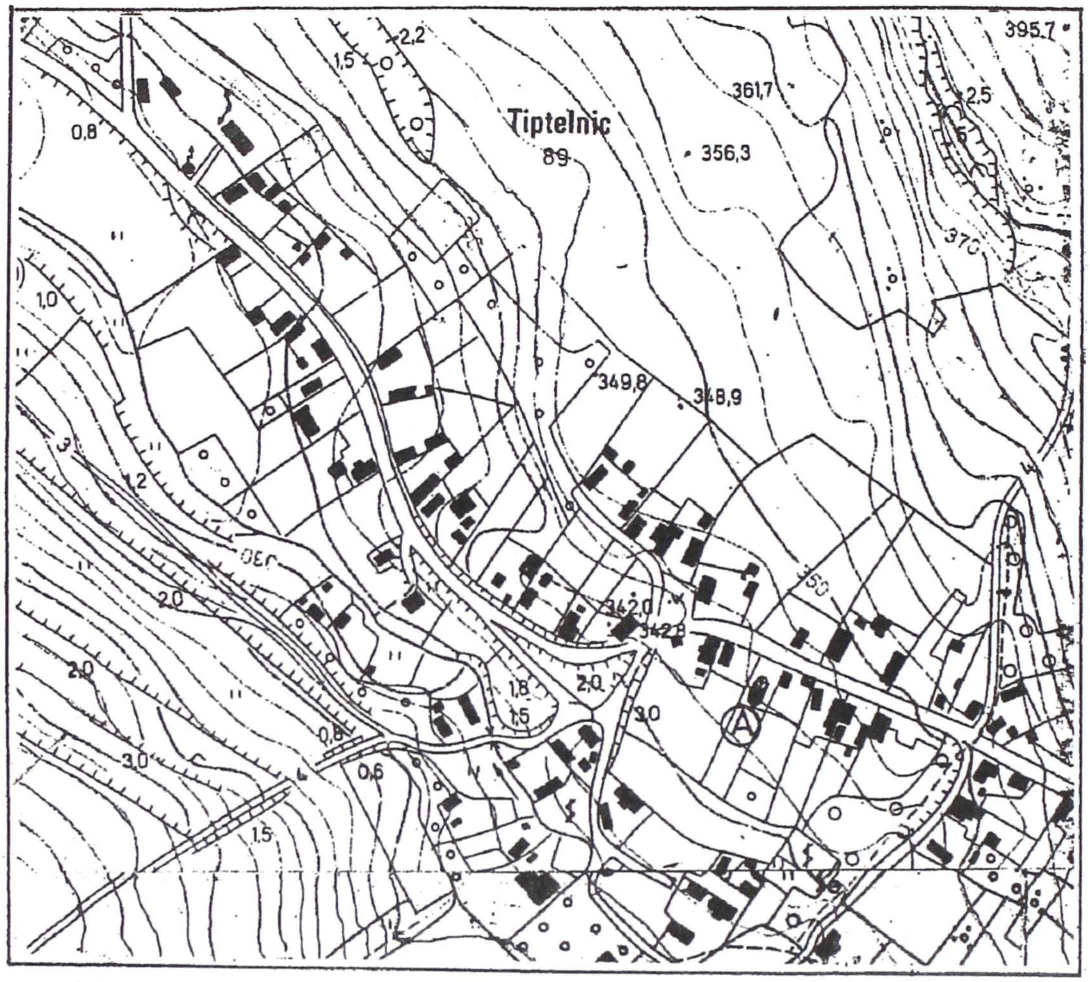

Ⓐ biserica de lemn

a

0 50 100 150 200 250m

b

Țiptelnic. Biserica „Sfinții Arhangheli”.
a - Încadrare în zonă; b - Vedere nord-est.

https://biblioteca-digitala.ro

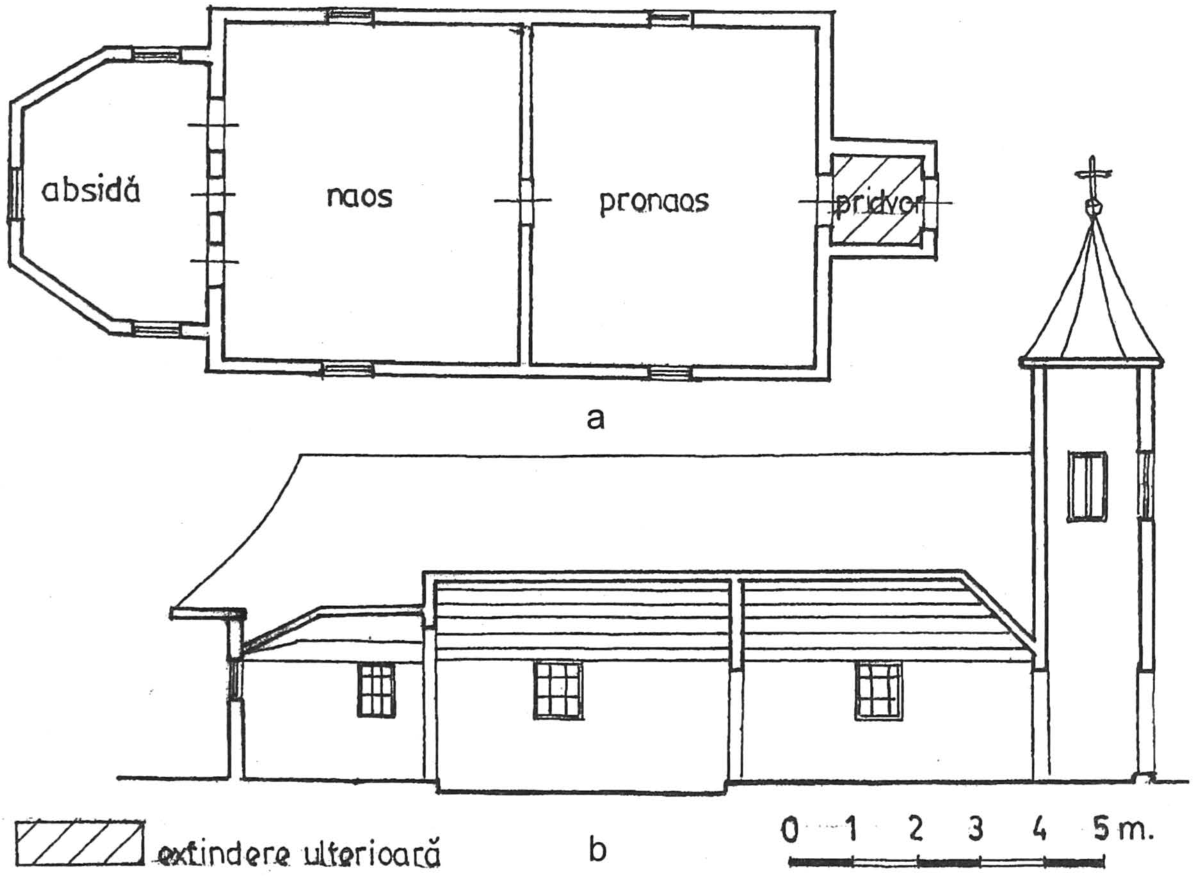

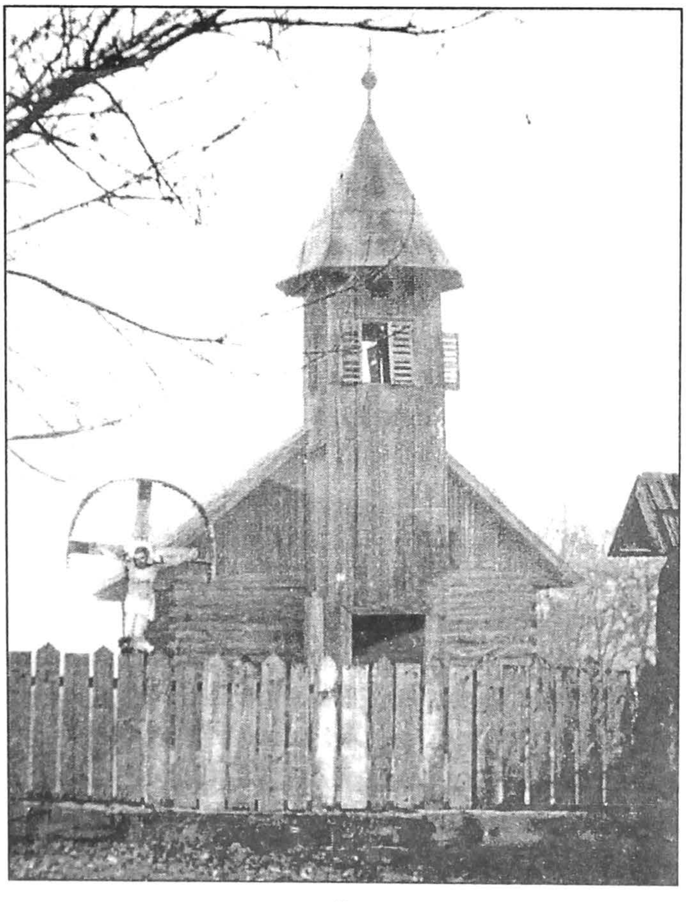

c

Țiptelnic. Biserica „Sfinții Arhangheli”.
a - Plan; b - Secțiune longitudinală; c - Vedere vest.

https://biblioteca-digitala.ro

19. Biserica de lemn „SFÂNTU NICOLAE" din Valea (Iobăgeni)

Component al comunei Vărgata, satul Valea este aşezat pe cursul mijlociu al râului Niraj, la nord de aşezarea Miercurea Niraj, pe drumul comunal ce duce spre Chiheru de Jos.

Satul Valea, până în anul 1964 sub denumirea de Iobăgeni, sau Iobagifalău, în ungureşte Jobbágyfalva, constituie cel mai veritabil exemplu al originii etnice a acestei aşerzări. Sat de iobagi români, încă din anul 1470, este consemnat sub denumirea de **Jobbagisthwanfalwa,** adică „Satul iobagilor", numele perpetuând dea lungul veacurilor: în 1503 - **Jobaghfalwa,** în 1566 - **Jobbagyfalva,** în 1567 - **Jobbaijfalva,** în 1733 - **Jobbágyfalva,** în 1750 - **Jobbagyfalu,** în 1850 - **Jobajfaleu,** iar în anul 1854 sub forma de **Jobbágyfalva, Iobagifalău.**[1]

Dacă lustra de la 1614 prezintă populaţia satului doar după structura socială, documentul din 24 ianuarie 1699 consemnează pe români, despre care se arată: *„Vreau să rămână în situaţia de acum în religia în care s-au născut nu se despart".*[2] Conscripţia din anul 1733 consemnează cele 73 familii de uniţi, cu 365 suflete, având o biserică, iar ca preot pe popa Gavrilă,[3] ca în anul 1750, conscripţia vicarului episcopal Petru Pavel Aron să înregistreze 229 suflete care aveau biserică şi un preot.[4] Doar la cinci ani distanţă, conscripţia din anul 1755[5] menţionează 85 de familii, cu o biserică, având ca preot pe popa Teodor şi un învăţător (cantor). Situaţia materială a bisericii din Valea era pe departe de a fi mulţumitoare, deoarece la adunarea preoţească din eparhia Miraşteului (azi. Ungheni) din 9 ianuarie 1759, la poziţia 9 apare şi satul Iobăgeni, al cărui preot arată: *„Pământ de arat nu are nimic, iarăşi pentru casa popească „clăcanii" lui şi-i dă. Necum să aibă altceva venit".*[6] Conscripţia confesională din anii 1760-1762 a lui Buccow efectuată, probabil, după apariţia mişcărilor religioase din Scaunul Mureş, consemnează 17 familii de uniţi ce aveau preot şi biserica, ortodocşii având doar 2 familii fără preot,[7] Datele le considerăm incomplete deoarece în anul 1783 sunt consemnate 30 familii de *„non uniti".*[8] De altfel, conscripţia ca şi registrele parohiei din fosta localitate Iobăgeni, pentru anii 1830-1890, prezintă numeroase antroponime tipic româneşti ca: *„Boer, Demian, Gligor, Jakob, Kirilla, Kornya, Lupuj, Moldovan (Molduván), Nistor, Oltean (Oltyán), Paskuly, Radulyi, Sanduj, Stan, Stratya (Istrate), Urszuj"*[9] etc., ceea ce ne îndeamnă să afirmăm că numărul românilor din localitate nu era de neglijat. Conscripţia ortodocşilor din anul 1805 prezintă ca existente la Valea tot 30 familii,[10] ca în anul 1839 localitatea să fie consemnată ca locuită de secui şi români, cu două biserici româneşti: *„von Seklern und Walachen bewohnt, mit einer griech. – unirten und einer griech. Nicht unirten Kirche versehen",*[11] existând 133 suflete greco-catolice şi 30 familii de neuniţi.[12] Deci localitatea era un important centru ecleziastic, cu două biserici româneşti şi cu o populaţie autohtonă numeroasă.

În anul 1857, Valea se dovedeşte a fi cea mai importantă localitate dintre actualele componente ale comunei Vărgata, având un număr de 115 case cu 117 locuinţe şi 550 locuitori. Localitatea mai avea încă 146 locuitori români (greco-catolici), pe lângă cei 142 romano-catolici, 93 reformaţi, 1 luteran şi 168 unitarieni, având o situaţie încă acceptabilă dacă o comparăm cu satul Grâuşor care nu mai avea suflet de român, sau prea puţini, precum la Mitreşti (47), Vărgata (27) sau Vadu (17).[13] **Şematismul jubiliar** din anul 1900 mai prezintă 49 români greco-catolici, apoi 270 romano-catolici, 70 reformaţi şi 13 unitarieni.[14] Privitor la biserică **Şematismul** mai face următoarea precizare: *„Bis. de lemn din an. 1787 în onoarea ss. Archangeli".*

Începând cu sfârşitul secolului al XIX-lea, maghiarizarea în zona de pe Valea Nirajului este deosebit de intensă, pe alocuri devenind violentă, încât elementul românesc aproape dispare: *„numai în valea Nirajului au reuşit să înstrăineze 40 de comune, unde azi*

https://biblioteca-digitala.ro

numai inscripțiile pietrelor de mormânt și însemnările din scoarțele cărților bisericești mai stau mărturii dureroase ale gloriei apuse..."[15]

Recensământul din anul 1910 prezintă o situație deosebit de grăitoare a acestui fenomen de deznaționalizare a românilor din Valea. Din cei 731 locuitori recenzați, după limba maternă declarată existau doar 1 român și 730 maghiari, pe când după religie erau 57 greco-catolici, 319 romano-catolici, 133 reformați, 1 evanghelic, 209 unitarieni și 12 izraeliți.[16] Deci existau 56 greco-catolici, confesiune caracteristică românilor din Transilvania, care frecventau la biserica românească, dar își pierduseră identitatea lor națională. O oarecare românizare s-a simțit în perioada interbelică, deoarece recensământul din 1930,[17] la cei 686 locuitori existenți, după neam erau 46 români, 622 unguri, 1 polon, 3 evrei, 14 țigani, însă după limba maternă erau doar 26 români și 650 unguri. După religie existau 6 ortodocși, 36 greco-catolici, 336 romano-catolici, 117 reformați, 183 unitarieni. Violentă devine deznaționalizarea românilor în vremelnica ocupație din anii 1940-1944, când au fost obligați să abandoneze confesiunea avută, zelul unor notari unguri, precum a lui Nagy Lajos din Iobăgeni – Valea, devenind notoriu, puținii români ce mai existau în număr de 19 fiind trecuți de la confesiunea orientală la cea reformată.[18] Nici după anul 1944 situația românilor din Valea nu se redresează. După ani de existență a funestei Regiuni Autonome Maghiare, în anul 1966 satul Valea la cei 843 locuitori mai avea doar 8 români, și aceștia mai degrabă vorbitori de limba maghiară, 892 maghiari și 33 țigani.[19] **Șematismul ortodox** din anul 2000 atestă existența la Valea doar a patru suflete, cu mențiunea că monumentul provine din anul 1646.[20]

Așadar, documentele secolelor XVII – XX atestă existența neîntreruptă a monumentului de la Valea, el însă dispărând în condiții dramatice. În noaptea de 20-21 martie 1990, mâini criminale au dat foc monumentului, odată cu el arzând toate podoabele aflate în biserică. Acțiunea nu este întâmplătoare. Ea era menită să dispară și ultimul martor al existenței, aici, a românilor, întrucât după cum bine observă I.I. Russu, *„În așezări, de-a rândul, au existat odinioară biserici românești și chiar redusul număr de români menționat de conscripția lui Buccov, pentru unele sate, le păstrau memoria. Oare nu ar fi fost pus la îndoială faptul, de nu erau bisericile de aici, că la Iobăgeni (azi Valea), Oaia (Vălenii), Sîntandrei (Miercurea-Nirajului), toți sătenii, întreaga obște a fost românească, adevăr scris răspicat de slova pisaniilor".*[21]

Dacă **Șematismul jubiliar** din anul 1900 indică anul 1787 ca data construirii bisericii, după cum am mai arătat, alte surse documentare și inscripții devansează această dată. Pe talpa bisericii o inscripție din anul 1659, indică data construirii ei, iar pe dosul altarului, cu litere chirilice se poate citi: *„...refăcut-am acest altar io Molnar – Moraru".*[22] Potrivit Eugeniei Greceanu biserica a fost construită în anul 1734, așa cum indică inscripția latină de pe tavanul pronaosului.[23] Un chestionar întocmit în anul 1962[24] ne dezvăluie textul inscripției: *„TABULATUM HOC. ERECTUM EST TEMPORE AD MODUM R-OI D-NI GEORGY JÁKÓ PLEBANI HODOSTENS, AC ECCLESIAR R-NO CATHOLICAR SEDIS MAROS ARCHIDIACONI STUDIO D-NI GREGORY BERECZKI MAIORIS C I. I CC. XXXIV – DIEBRIS – 1734".* Așadar, biserica ar fi fost adusă de la Hodoșa unde se afla în folosința Parohiei romano-catolice și, potrivit tradiției, fiind adusă aici de la Sângeorgiu de Pădure, unde în anul 1642 a fost construită. Din fericire, pe spatele crucii Răstignirii, de la fruntariu, s-a descoperit o pisanie, scrisă în graiul străbun, care menționa: *„Anul Domnului 1754, s-au fost risipit sfânta biserică de la Iobagifalău și s-au îndemnat cinstiții săteni și o au ridicat pe temelie și ce au fost lipsă s-au isprăvit și cei mai desăvârșit au fost dumnealui One morariu și* (un cuvânt șters) *iară dumnealui One morariu fiindcă au așezat dumnealui catapeteasma bisericii, n-au crutat puțină cheltuială și au făcut această Raspetie să-i fie pomenire a tot neamul dumnealui, octombrie 29 de zile".*[25] Ca atare, în anul 1754 biserica este refăcută din temelie, preluând bunurile antecesorului edificiu, ea constituind monumentul aflat în evidențele patrimoniului național.[26] Lucrările de renovare a bisericii sunt terminate în anul

https://biblioteca-digitala.ro

1758, precum arată inscripția sculptată de pe pragul de sus al intrării de pe latura de vest: *„1758 DIEBUS-IUNII”.*

Biserica era construită din grinzi cioplite de lemn de brad, așezate pe tălpi de stejar, la rândul lor sprijinindu-se pe plăci late de piatră de râu. Pereții perimetrali înscriu un plan dreptunghiular în lungime de 8,90 m și lățime de 5,0 m, spre est având absida, poligonală în cinci laturi, al cărei decroș era abia sesizabil, de cca. 10-12 cm. Capetele bârnelor sunt îmbinate în sistemul specific artei populare de lemn a românilor, în sistemul „coadă de rândunică”, ulterior ascuns de stratul de tencuială. Pe latura sudică a navei, lângă altar, se afla mica fereastră de 20 x 27 cm, prevăzută cu zăbrea, cioplită din lemn, aidoma unui roștei. Revenind la intrarea de pe latura de vest, menționăm că data ce o poartă, anul 1758, a fost încrustată pe cele două părți ale decorației centrale ce cuprinde rozeta petalată în șase colțuri, din care iau naștere ciorchini de struguri și flori. Intrarea are un chenar sculptat pe motivul grupului de linii și a festonului, rozeta în patru colțuri în colac de frânghie, care cuprinde montanții mai mult de 2/3 din înălțimea lor. Capetele frânghiei se răsuceau spre exterior în două spirale elegante aidoma unei cochilii de melc. Însăși ușa prezenta în centrul ei câteva elemente decorative: două florale (sus și în mijloc) și unul geometric, octogonal, în partea de jos.

Alte obiecte ce aparțineau bisericii vin și întregesc datele asupra acesteia. O cruce veche de lemn, pictată și inscripționată, are pe verso capul lui Iisus Hristos și însemnarea *„XLAU – GNMB – 1802”.* O masă sculptată dintr-un butuc de lemn de stejar, fixată în pământ poartă anul 1872, ea fiind donația credincioșilor Csizmadia Ioan și soția Moldovan Susana, spre lauda lui Dumnezeu. Strana din partea stângă este donația lui Szász Zsigmond și Moldovan Iudita, din anul 1874, iar strana de la capătul navei poartă inscripția ce amintește pe donatoarea Moldovan Ilona, datată 1859 Ianuarie 3. În micul turn își găsea locul clopotul, în greutate de cca. 40 kg, pe care se afla inscripția: *„FUSA FOND. M. FOND. MANCHENSCHESSBURG. 1771”.* Toaca de fier și ciocanele sunt din anul 1787.

Ajunsă în stare de degradare, ca urmare împuținării credincioșilor, obștea românească cumpără materialul lemnos recuperat din biserica de la Hodoșa, demolată în 1874, cu care realizează lucrări de extindere a pronaosului spre vest, tăvănuirea pronaosului cu scânduri ce cuprind casete pictate și inscripționate, inclusiv cu textul în limba latină, ce se referă la biserică și preotul de acolo. S-a supraînălțat bolta naosului, prin mijlocirea unei suprafețe înclinate, probabil producându-se o lărgire a pereților, sisteme întâlnite și la alte biserici precum cele de la Sântandrei și cele două Urisie. Altarul are o boltă semicilindrică mai joasă, având trei fâșii curbe tangente față de linia pereților. Și ea poartă materiale provenite de la Hodoșa, pictate cu flori și datate 1642. Interiorul avea pictură pe pânză, realizată în anul 1789 de pictorul Vasile zugrav, activ prin zona centrală a Transilvaniei, decorație care a dispărut odată cu biserica.

Din fericire o parte din patrimoniul artistic al bisericii din Valea se află de mai mult timp în custodia Protopopiatului Ortodox din Târgu-Mureș. Dintre cele cinci icoane, două par a fi creația aceluiași autor. Ambele îl reprezintă pe „Iisus Hristos Pantocrator”, ultima, pictată pe lemn, având dimensiunile de 71 x 41,5 cm. A doua icoană îl reprezintă pe Iisus dând binecuvântarea, aidoma icoanei ce aparține bisericii ortodoxe din Miheșu de Câmpie, dar și cu aceea provenită de la Sântandrei, toate aflate în aceeași colecție.De menționat că icoana mai reprezintă în partea de sus, în dreapta pe Sf. Maria, iar în stânga pe Sf. Ioan, compoziție ce nu se găsește pe icoana din Miheșu de Câmpie. O altă compoziție, cu dimensiunile de 71 x 41,5 cm, reprezintă pe „Iisus Hristos” cu ambele mâini îndoite din cot, într-o compoziție simetrică, îmbrăcat într-un splendid costum episcopal. Este singura icoană ce-l reprezintă pe Iisus încadrat întreg, așezat pe un plafon de nori. O icoană cu aceeași temă, în mărimi de 44 x 71,5 cm, o identificăm ca opera lui Marcu Vlașcovici, realizată pe la 1772, în parte refăcută.

De mici dimensiuni, 42,7 x 25 cm, icoana „Sfântului Teodor” îl arată ținându-și lancea cu mâna stângă înălțată. Lancea se înfinge în gura unui monstru, sub forma unei

https://biblioteca-digitala.ro

reptile cu urechi de câine, solzi şi aripioare. Se află în stare bună, provenind probabil din secolul al XIX-lea. Icoana „Cuvioasa Paraschiva", atât ca desen, cât şi cromatică, pare soră geamănă cu precedenta. De mici dimensiuni, 36,3 x 26,6 cm, icoana reprezintă pe sfântă frontal, cu un maforion roşu peste rochia verde deschis, ornamentată la gât şi mâneci. Încheiem cu icoana „Fecioara cu Pruncul", în mărime de 41 x 31 cm, pictată în ulei, fiind de dată mai recentă, într-o manieră „occidentală", în cazul nostru de un pictor transilvănean, în stilul „catolic". Se mai păstrează alte trei icoane pe lemn, 10 icoane pe sticlă, 2 cruci de prapor, 3 cruci de lemn, iconostasul, precum şi 6 cărţi bisericeşti.

În deceniul opt al secolului XX-lea, biserica necesita noi lucrări de renovare, îndeosebi consolidarea fundamentului şi înlocuirea elementelor de construcţie deteriorate, îndeosebi la bârnele pereţilor şi scândurile bolţii semicilindrice. Lucrările au fost vizate de Consiliul Culturii prin avizele nr. 58 din 30 martie 1981 şi nr. 42 din 5 mai 1983 şi ca urmare autorizate. În anul 1989 s-au prevăzut alte lucrări de renovare a bisericii, care însă nu au mai fost realizate din cauza evenimentelor de la sfârşitul anului. În noaptea de 20-21 martie 1990, doar cu câteva zile înainte de a se începe lucrările prevăzute, biserica este incendiată, dispărând astfel unul dintre cele mai valoroase monumente de artă românească şi mărturie a existenţei românilor odinioară pe aceste locuri.

Prin grija unor mari suflete de români, biserica a fost ridicată din propriai cenuşă în anii 1998-1999, sfinţirea edificiului refăcut având loc la 10 iulie 2004 de I.P.S Andrei, Arhiepiscop al Alba Iuliei.

NOTE:

1. SUCIU, C., **DILT,** II, p. 225.
2. I. RANCA., **Românii,** p. 216.
3. **Clain, 1733,** p. 189.
4. **Aaron, 1750,** p. 280.
5. Aurel RĂDUŢIU, **Biserica greco-catolică în jurisdicţiile secuieşti la 1775,** în **Istoria ca lectură a lumii,** Iaşi, Ed. 1994, p.375.
6. **Arhivele Naţionale,** filiala Cluj, dos. 284.
7. **Buccow, 1760-1762,** p. 683.
8. **A népfajok Magyarországon** (Compunerea etnică a Ungariei), de Balogh Pál, Budapest, 1902, p. 13, 31.
9. Ion I. RUSSU., **Românii şi secuii,** p.129.
10. M. VOILEANU, **Contribuţiune,** p. 86.
11. **Siebenbürgens geographisch -, topographisch -, statistisch -, hydrographisch – und orographisches Lexikon,** de Ignaz Lenk von Treuenfeld, Viena, 1839, II, (G-L), p. 177.
12. Traian BOSOANCĂ, **Fosta biserică de lemn din Valea**, în *Cuvântul Liber*, Târgu-Mureş1990,
13. **Recensământ, 1857,** p. 412-413.
14. **Şematism, 1900,** p. 420.
15. **Transilvania,** LXV, 1934, p. 343.
16. **Recensământ, 1910,** p. 448-449.
17. **Recensământ, 1930,** p. 290-291, 666.
18. Ion I. RUSSU, **op. cit.,** p. 124, nota 81.
19. **Recensământ, 1966,** p.109.
20. **Şematismul Eparhiei de la Alba,** în *Îndr. Past*, **1996-2000,** 2000, p. 315.
21. Ion I. RUSSU, **op. cit.,** p. 183.
22. **Ibidem,** p. 129.
23. Eugenia GRECEANU, **op. cit.,** p. 36.
24. Aflat în copie în arhiva autorului.
25. Ion I. RUSSU **op. cit.,** p. 197.
26. Monument istoric, prin H.C.M. nr. 1160/1955, poz.3338.
27. Date cuprinse în Chestionarul din 1962.

https://biblioteca-digitala.ro

SUMMARY

THE WOODEN CHURCH OF „SAINT NICHOLAS” IN VALEA

The church „St. Nicholas” from Valea, previously known as Iobăgeni, is the most obvious example of the ethnic origin of this community. Criminal offenders put it on fire in the night of 20-21 march 1990 and it burnt to the ground. However it was rebuilt and it testifies the previous existence of the Romanian in the region. A Latin inscription on the planking of the narthex dates the church as from 1793 while the Chart of 1900 places it to 1787. However a reconstruction votive inscription mentions the year 1754.

The church has a rectangular shape, with a unhooked five sided apse, with a genuine window on the southern wall, of 0,20 x 0,27 cm. It was repaired in 1787 with the material of the Church brought over from Hodoşa; on the western wall, nearby the entrance a porch was built. Originally, the church had a nearby belltower, but it was replaced with a small bell-tower placed over the narthex.

The internal painting was completed by father Marcu and also by Master painter Vasile but it burnt down along with the church. The new church was rebuilt almost identically with the previous one.

https://biblioteca-digitala.ro

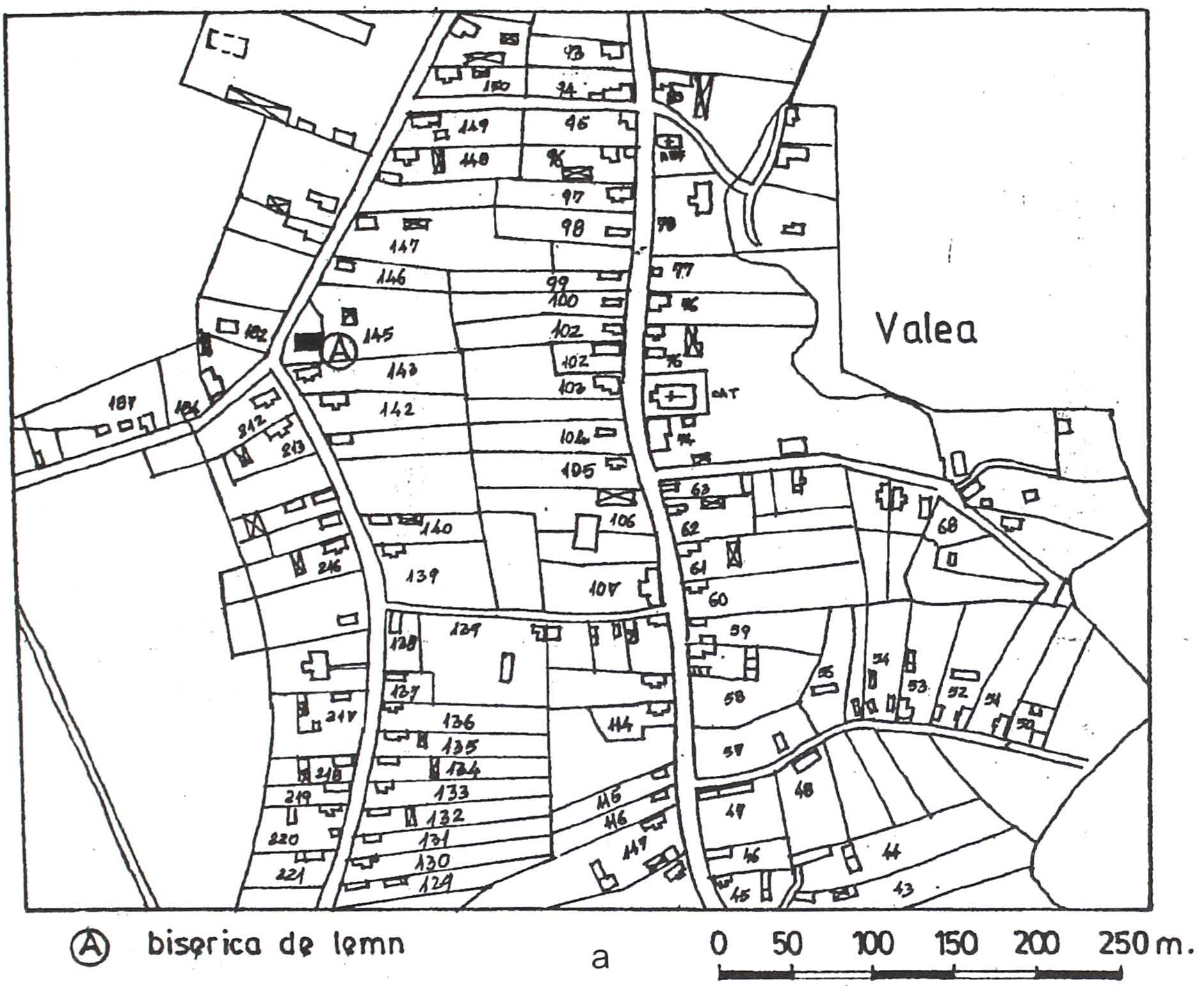

a

b

Valea. Biserica „Sfântul Nicolae". Starea actuală.
a -Încadrarea în zonă; b - Aspect general.

https://biblioteca-digitala.ro

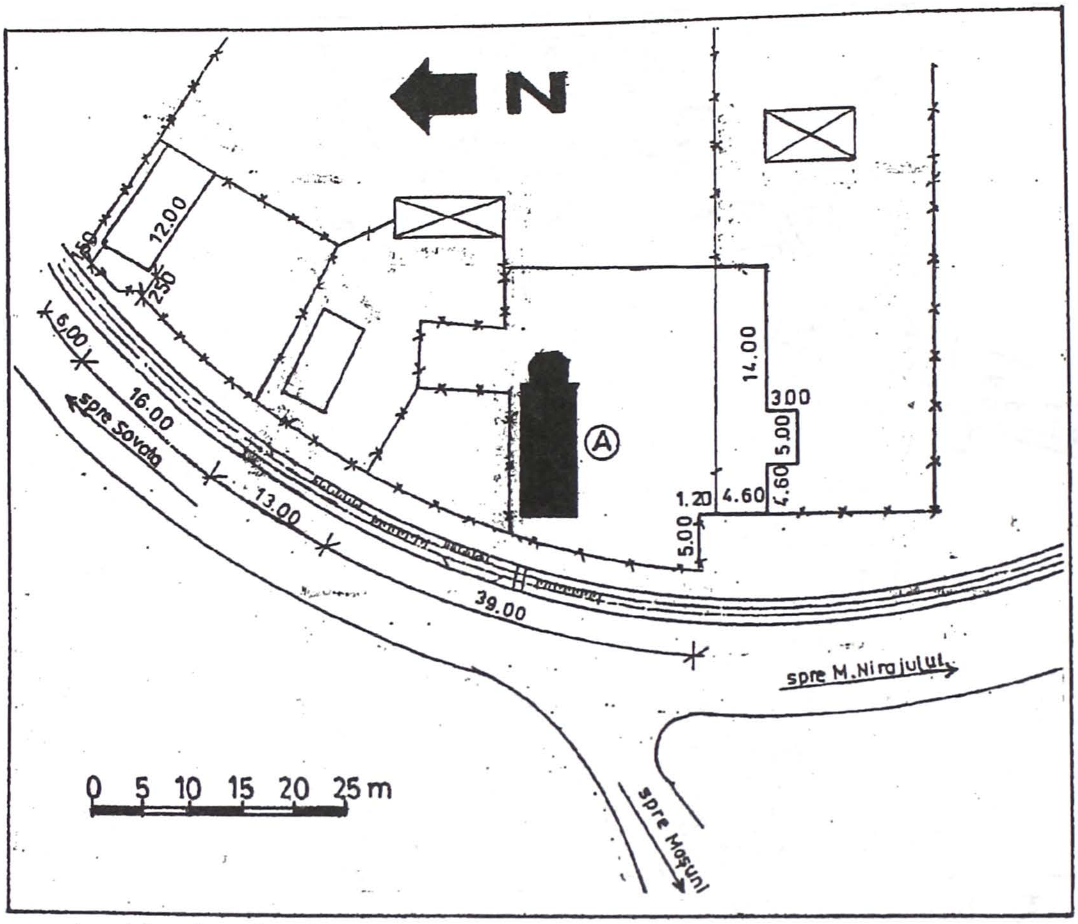

A biserica de lemn

a

b

Valea. Biserica „Sfântul Nicolae”.
a - Plan de situație; b - Aspect general înainte de 1990.

https://biblioteca-digitala.ro

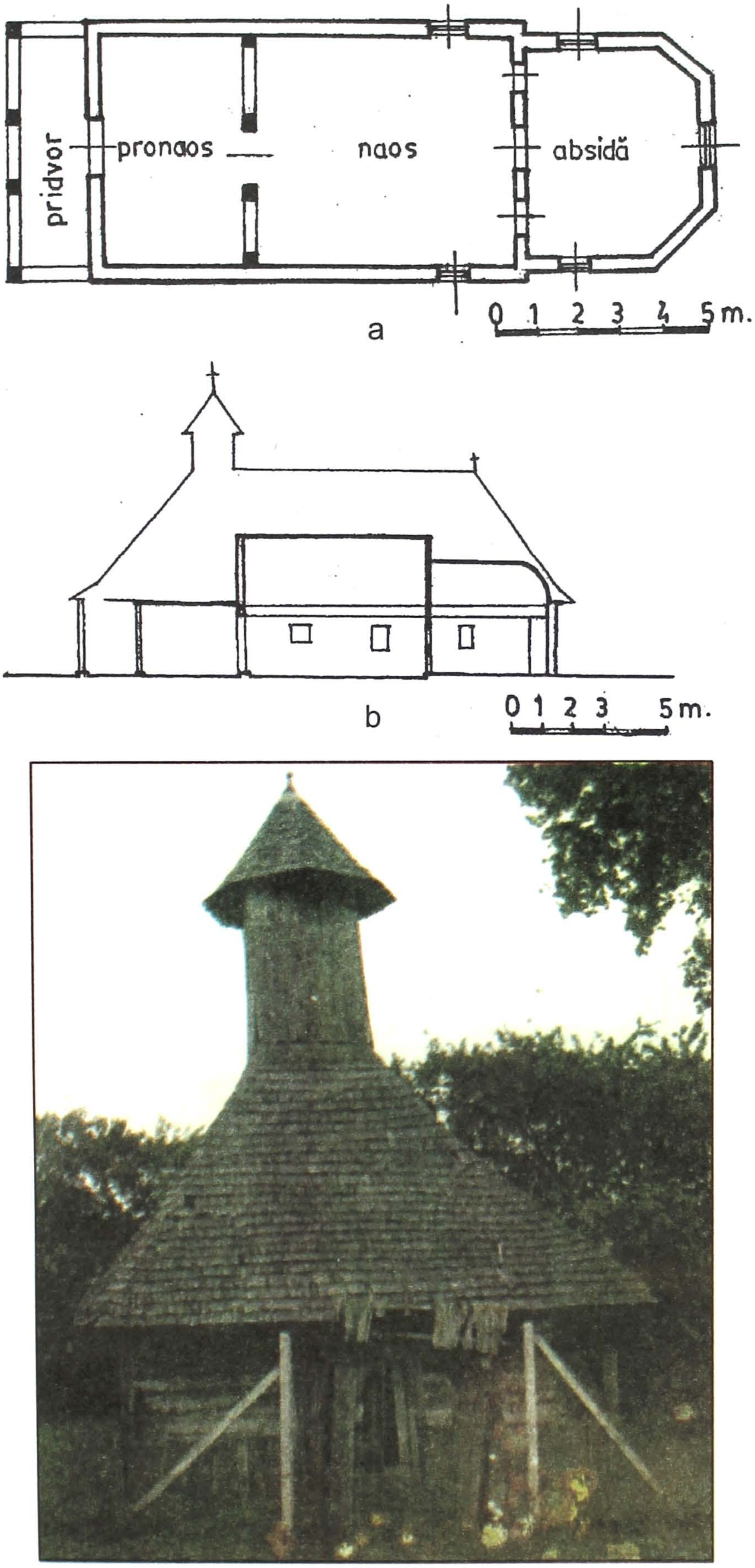

c

Valea. Biserica „Sfântul Nicolae” înainte de anul 1990.
a - Plan; b - Secțiune longitudinală; c - Vedere vest cu intrarea.

https://biblioteca-digitala.ro

a

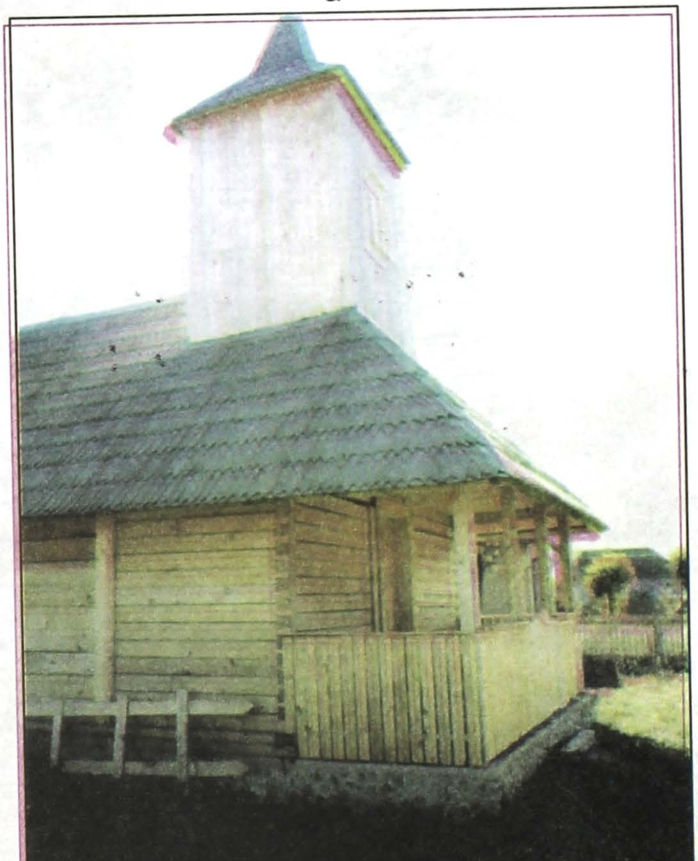

b

Valea. Biserica „Sfântul Nicolae". Starea actuală.
a - Vedere sud-est; b - Pridvorul.

https://biblioteca-digitala.ro

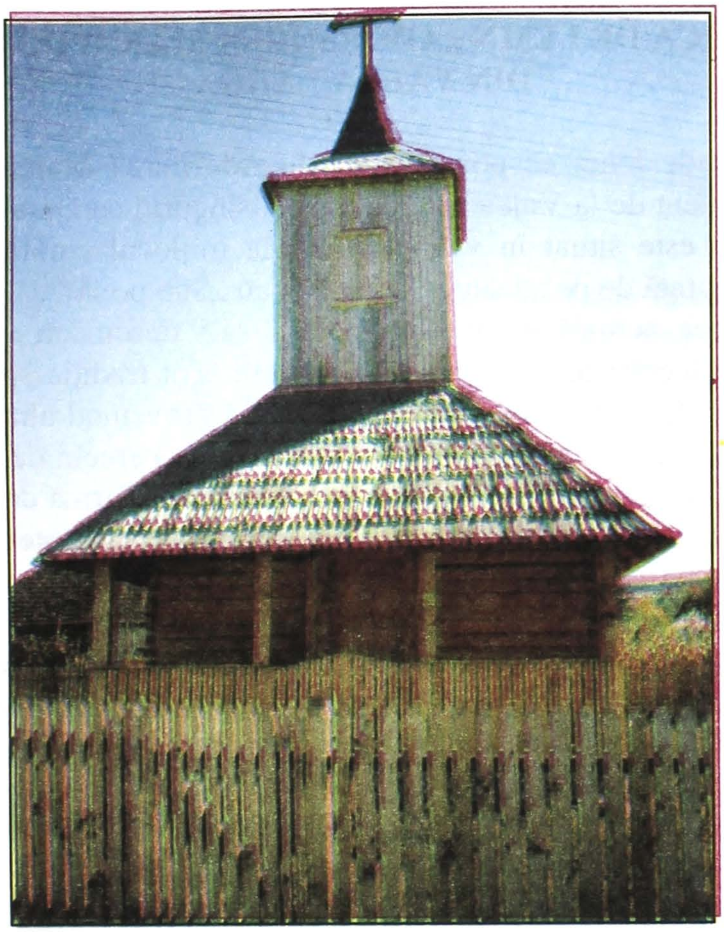

a

b

Valea. Biserica „Sfântul Nicolae". Starea actuală.
a - Vedere vest; b - Vedere nord-vest.

https://biblioteca-digitala.ro

20. BISERICA DE LEMN „ADORMIREA MAICII DOMNULUI” DIN VALEA LARGĂ

Biserica de lemn ce poartă hramul „Adormirea Maicii Domnului”, este cel de-al treilea monument de la Valea Largă, fiind şi singurul care s-a mai păstrat în condiţii bune. Monumentul este situat în vatra satului, în mijlocul cimitirului ortodox, potrivit tradiţiei fiind strămutată de pe „dealul Cocului”, sau „Sub popă”.[1]

Înfăţişarea actuală cu greu mai lasă să-i descifrăm aspectul de odinioară, datorită repetatelor lucrări de renovare şi extindere. Tot tradiţia spune că biserica a fost construită în anul 1695, din prima etapă constructivă provenind altarul şi nava naosului, a cărui bârne din registrul superior se încheie în frumoase perechi de console ce coboară în crestături paralele. În elevaţie, biserica prezintă un plan de formă dreptunghiulară acoperit cu o boltă semicilindrică, retrasă de la linia pereţilor prin intermediul unor console, precum şi absida altarului decroşată, poligonală cu cinci laturi, cu o boltă tronconică, intersectată de un timpan.

Această primă etapă corespunde edificiului menţionat de conscripţia lui Clain din 1733,[2] când în localitate sunt consemnaţi preoţii Macarie, Toader, Mitre şi Precup, ultimul fiind ortodox. În secolul al XVIII-lea sunt efectuate unele lucrări de renovare a lăcaşului, finalizate prin realizarea picturii, după cum arată pisania: *„Această biserică s-a zugrăvit la anu 1788 sub popa Toma”.*[3] Noi lucrări de extindere a bisericii sunt efectuate în secolul al XIX-lea, prin realizarea pronaosului, dar şi în prima parte a secolului al XX-lea, când este construit pridvorul de cărămidă cu clopotniţă deasupra.

Odată cu realizarea picturii interioare dispare şi pictura avută, care, fragmentar, este posibil să se mai păstreze. Ca mărturie a calităţii artistice a picturii murale dispărute, stau uşile împărăteşti, *„cu reprezentarea Bunei Vestiri şi a Evangheliştilor (în panouri dreptunghiulare, delimitate de chenare în frânghie), ce ne duce gândul la popa Nicolae Zugravu.”*[4] Din fericire icoanele împărăteşti: „Buna Vestire” ce poate fi hramul unei ctitoriri anterioare, „Sf. Nicolae”, „Maria cu Pruncul” şi „Deisis”, pictată de popa Nicolae la 1787, sunt păstrate la Protopopiatul Ortodox din Târgu-Mureş, împreună cu câteva cărţi religioase pe care biserica le-a deţinut.

NOTE:

1. Ioana CRISTACHE-PANAIT, **Biserici de lemn**, p. 295.
2. **Clain, 1733,** p. 185.
3. **Ibidem.**
4. Ioana CRISTACHE-PANAIT, **Biserici de lemn**, p. 295.

https://biblioteca-digitala.ro

SUMMARY

THE WOODEN CHURCH OF „THE ASSUMPTION OF THE VIRGIN" FROM VALEA LARGĂ

This is the only church in Lavea Largă that has been preserved in a good condition. Local traditions say that it was completed in 1695 and that it had been moved in the central cemetery of the village from a neighboring hill. The nave and the apse have been preserved from the first stage of construction and their beams end with consoles that descend in parallel carvings.

In the 18th century certain renovation works carried aut and in 1788 while father Toma was serving the community the painting was completed by father Nicolae Zugravu. Unfortunately, when the walls were plastered inside. The mural decoration disappeared; however the majestic doors have been preserved as evidence of the craftsmanship of the former mural painting. In the 19th century the narthex was completed and the first half of the 20th century a stone porch was added with a tower above.

CONSIDERAŢII DE ORDIN GENERAL

Lăcaşurile de plan dreptunghiular simplu, cu absida pentagonală decroşată, faţă de restul dispoziţiilor planimetrice întâlnite în judeţ, sunt cele mai numeroase. Cele 20 de exemplare analizate se regăsesc în zona centrală a judeţului Mureş, majoritatea fiind cuprinse în două mari grupe: grupa centrală, la vest de râul Mureş, între Târgu-Mureş şi Reghin, cu bisericile de la Iclănzel, Oroiu, Hărţău, Pănet, Ţiptelnic, Culpiu, Bozed, Glodeni, Moişa, Sâmnărtinu de Câmpie şi Poarta; o altă grupă în partea de nord-vest a judeţului, cu bisericile de la Valea Largă, Miheşu de Câmpie, Sărmaşu şi Sărmăşel Gară precum şi alte cinci edificii situate răzleţ pe teritoriul judeţului, de la Cecălaca, Subpădure, Valea şi Chiheru de Jos.

Privitor la originea bisericilor de lemn nu mai are rost să reluăm problema, întrucât părerile tuturor sunt unanime în aprecierea casei ţărăneşti ca prim model de aşezământ ecleziastic. Se cuvine, totuşi, să arătăm evoluţia lăcaşului – determinată de câţiva factori decisivi, precum optimizarea serviciului divin, creşterea numărului enoriaşilor şi nu în ultima instanţă raţiunile utilitare – care s-a concretizat în forme diverse de plan, unele fiind atât de aproape de formele întâlnite în arhitectura de zid încât au fost considerate replici, de dimensiuni mai reduse, ale acestei din urmă. Într-o asemenea situaţie se află bisericile de plan dreptunghiular simplu, cu absida pentagonală decroşată, care se aseamănă cu edificile aparţinătoare stilului gotic. Categoric, nu contestăm asemănarea, dar oare trebuie să admitem părerea că dispoziţia planimetrică respectivă, elaborată de arhitectura de lemn, este legată de arhitectura gotică de la care a preluat formele? Părerea noastră este cu totul alta. Noi pledăm pentru ideea că meşterii populari, încă înainte de cristalizarea stilului gotic în Transilvania, au ridicat biserici în forme gândite în raport cu calităţile materialului de construcţie, lemnul, material ce nu îngăduia alte dispoziţii planimetrice decât cele ale patrulaterului şi ale poligonului. Desigur în cadrul evoluţiei, cele două forme n-au întârziat să se asocieze, rezultând clădiri cu contururi din ce în ce mai dezvoltate, ajungându-se în cele din urmă la biserica trilobată, precum aceea de lemn de la Reghin.

Abordând problematica acestei evoluţii, Virgil Vătăşianu pune întrebarea „... *dacă nu cumva a generat şi arhitectura de lemn încăperi poligonale*".[1] În sprijinul

https://biblioteca-digitala.ro

afirmațiilor noastre vine și exemplul de la Cârța, din Țara Făgărașului („terra Blachorum” – adică pământul Românilor), unde s-a refăcut biserica mănăstirii cistericene („beata Maria Virginis de condelis”), la care datorită câtorva trăsături specifice ale elementelor păstrate se văd „... *reminiscențe planimetrice ale unor prototipuri mai vechi, construite în lemn"*.[2] La rândul său, Vasile Drăguț consideră că *„Există, motive să se creadă că, în prima lor formă, construcțiile care constituiau ansamblul mănăstirii de la Cârța erau fie de lemn, fie se aflau sub influența acelorași șantiere benedictine..."*[3] Dacă la Cârța pentru spiritualitatea catolică exista o precursoare în lemn, atunci de ce i s-ar refuza culturii românești, unitar ortodoxă de mai multe secole, primatul în elaborarea spontană a unor planuri care ulterior se vor găsi în marea arhitectură gotică?

Lemnul fiind un material perisabil, slab rezistent la agenții atmosferici și în fața factorilor biologici, este firesc ca exemple pentru arhitectura românească de lemn să nu avem decât din secolul al XVI-lea. Dar de-a lungul secolelor, pe teritoriul țării s-au construit neîncetat lăcașuri de o extraordinară varietate de forme, unele fără replică în alte arhitecturi. Dintre lăcașurile păstrate toate moștenesc planuri, uneori chiar și locul, ale altora pe care documentele le semnalează, dar care au dispărut fie din cauza incendiilor, fie cu ocazia unor războaie sau frământări sociale, fie că au fost măcinate de vreme.

Conform cercetărilor de până acum planul dreptunghiular simplu cu absida decroșată „... *utilizat curent, fără a putea fi localizat într-o anumită perioadă de timp*”,[4] a avut căutare nu numai în ținutul mureșan, ci și în Bihor[5], în Sălaj,[6] în Gorj[7] și de asemenea în Muntenia,[8] unde e întâlnit la 63% din monumente.

Dacă planul e identic la toate cele 20 clădiri, despre interioare nu se poate spune aceșlași lucru, deși sunt organizate după criteriile instaurate de către cultul greco-oriental. Unele biserici au pronaosul acoperit cu bolți în leagăn cu planul nașterilor retras (Sărmășel Gară, Pănet, Hărțău, Culpiu); altele dispun de același sistem dar au diametrul cât lărgimea dintre pereți (Subpădure, Moișa, Bozed, Iclănzel, Oroiu); una are tavan (Sânmărtinu de Câmpie) și alta, în parte tavan, în parte boltă semicilindrică (Sărmașu). În naos, bolți în leagăn retrase se găsesc la Sărmășel Gară, Pănet, Hărțău, Sărmașu, Culpiu, iar cu planul nașterii pe ultima cunună a pereților apare la Sânmărtinul de Câmpie, Subpădure, Moișa, Bozed, Iclănzel, Oroiu. Toate au bolți pe armătură formată dintr-un schelet alcătuit din arcuri dublou, unele fiind rămase pe intrados (Sărmășel Gară, Pănet, Sărmașu), însă la majoritatea monumentelor fiind pe extradosul acoperișului interior. Balconul apare sporadic, îl regăsim la Band, Culpiu sau Sărmașu, în pronaos și pe latura de sud a naosului la Sărmășel Gară, prin închiderea pridvorului.

La acoperirea absidelor distingem trei sisteme: bolta semicilindrică cu deschidere mai mică decât lărgimea dintre pereții paraleli (Sărmășel Gară, Sărmașu); cu planul nașterilor pe ultima cunună a acelorași pereți (Sânmărtinu de Câmpie, Pănet, Subpădure, Hărțău, Bozed, Iclănzel); cu bolta tronconică (Oroiu, Culpiu) și semicalota din panouri curbate care se racordează la bolțile semnalate. Ca și în pronoas și naos aceste elemente au ca suport arcuri și nervuri pe intrados (Pănet, Bozed, Sărmașu) și pe extrados la restul.

Intrarea este amenajată fie pe latura vestică (Moișa, Bozed, Iclănzel), fie pe latura de sud. O excepție o găsim la Sânmărtinu de Câmpie unde sunt două intrări, una pe partea de miazăzi a pronaosului, o alta pe partea de miazănoapte a naosului. În majoritatea cazurilor acestora e pe partea sudică acolo unde sunt intrările (Sânmărtinu de Cîmpie, Pănet, Hărțău, Culpiu), la altele pe latura vestică (Moișa, Bozed, Iclănzel, Miheșu de câmpie, Țiptelnic, Chiheru de Jos, Glodeni, Valea, Poarta).

Despre clopotnițe putem spune că majoritatea bisericilor, inițial, nu au avut turn deasupra, el fiind realizat ulterior. Unele turnuri se ridică deasupra pronaosului sau pridvorului (Sânmărtinu de Câmpie, Moișa, Hărțău, Iclănzel, Sărmașu, Chiheru de Jos, Glodeni, Valea), altele dispun de clopotnițe separate (Sărmășel Gară, Subpădure, Bozed,

https://biblioteca-digitala.ro

Pănet), dar sunt şi cazuri când turnul alăturat a fost desfiinţat (Iclănzel, Hărţău, Chiheru de Jos).

Pe temeiul caracteristicilor semnalate mai sus, dar mai ales datorită planului lor, edificiile aparţinătoare formei analizate, potrivit tipologiei stabilite de At. Popa pentru Transilvania, aparţine tipului III. d,[9] iar dacă le raportăm la formula numeroasă din Muntenia, după Radu Creţeanu ar trebui încadrate în tipul II.a.[10] Pe plan mai larg, adică prin analogii cu creaţiile din toate zonele ţării, conform proiectului de tipologie elaborat de Virgil Vătăşianu, aceste biserici fac parte din tipul II. a.[11] Luând în considerare şi pridvoarele, Grigore Ionescu stabileşte o clasificare mai detaliată. În ansamblu, monumentele sunt apreciate tipologic în grupul 2,[12] chiar cu pridvoarele adăugate pe parcursul vremii, faţă de care stabilim şi încadrările menţionate mai jos:

a. Grupul 2, poziţia 2.1.4, clădirile de la Subpădure, Cecălaca.
b. Grupul 2, poziţia 2.3.4, clădirile de la Moişa, Bozed, Iclănzel, Glodeni, Valea,
c. Grupul 2, poziţia 2.4.3, clădirea de la Oroiu, datorită traveii.
d. Grupul 2, poziţia 2.4.4, clădirile de la Sărmăşel Gară, Sâmnărtinu de Câmpie, Pănet, Hărţău, Culpiu.
e. Grupul 2, poziţia 2.5.3, clădirea de la Sărmaşu.

NOTE:

1. V. VĂTĂŞIANU, **Contribuţie tipologie,** p. 32.
2. Viorica GUY MARICA, **op. cit.,** p. 36.
3. Vasile DRĂGUŢ, **Arta gotică în România, Bucureşti,** Ed. Meridiane, 1979, p. 11.
4. Eugenia GRECEANU, **op. cit.,** p. 39.
5. I. GODEA, **Bisericile din Valea Crişului Repede,** 1974, p. 24-25, 34 (fig. 17), p. 39 (fig.27), p. 46 (fig. 33), p.49 (fig.38), p. 51 (fig.41), p.57 (fig.52).
6. Ioana CRISTACHE-PANAIT şi Ion SCHELETTI, **Bisericile de lemn din Sălaj,** în **BMI,** an XL, nr.1, 1971, p.36. Biserica ce conţine nava cu absida răsăriteană decroşată, printre care şi biserici din veacul al XVII-lea: cea de la Baica, două biserici la Bălan, biserica mănăstirii Strâmba.
7. A. PĂNOIU, **op. cit.„** p. 115.
8. R. CREŢEANU, **op. cit.,** p. 13. Este tipul cel mai răspândit, îndeosebi cel din varianta II.a, ca de altfel în cea mai mare parte a ţării.
9. At. POPA,., **Caracteristicile stilistice,** p. 706.
10. Radu CREŢEANU, **op. cit.,** p. 12.
11. VĂTĂŞIANU, V., **Contribuţie tipologie,** p. 30.
12. G. IONESCU, **Tipologii,** p. 31.

https://biblioteca-digitala.ro

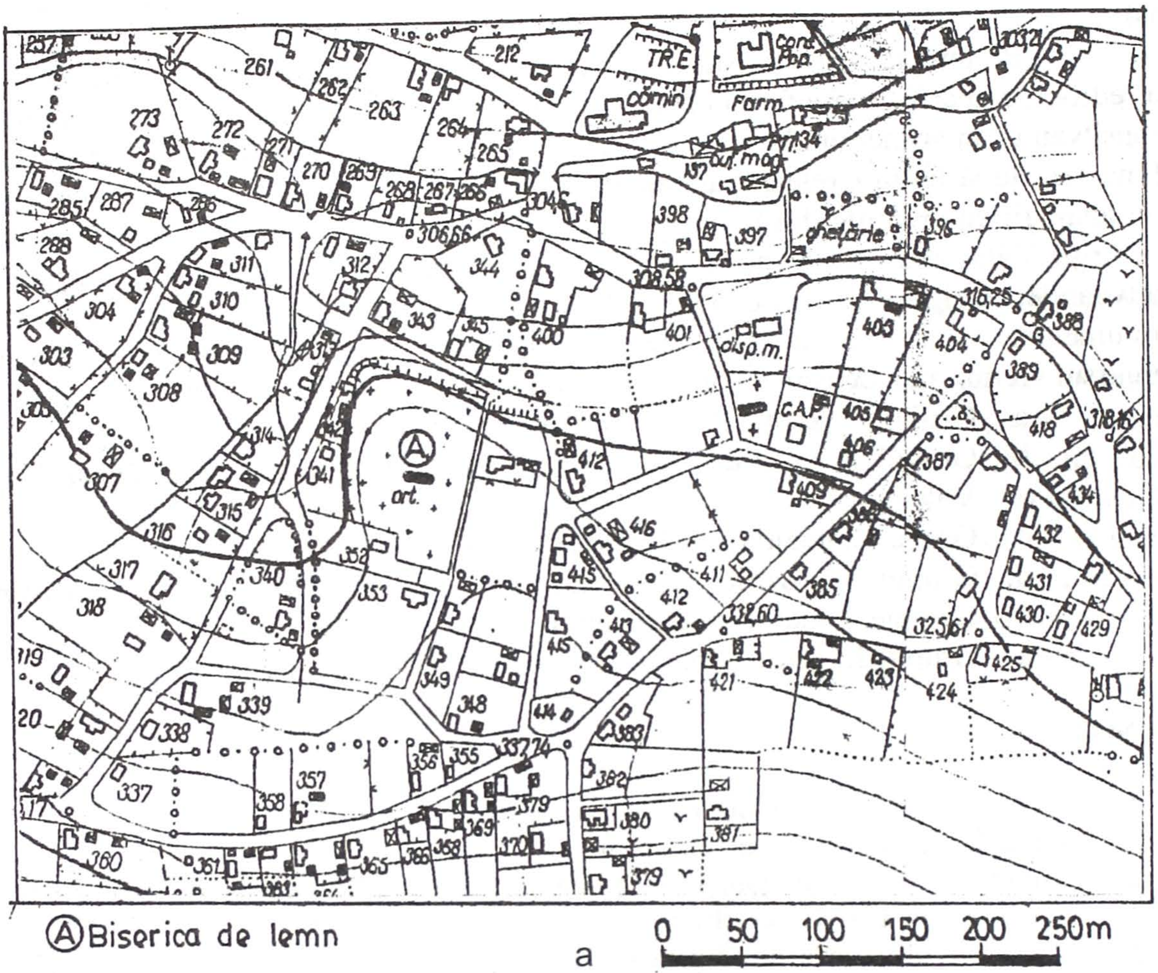

a

b

Valea Largă. Biserica „Adormirea Maicii Domnului”.
a - Încadrare în zonă ; b - Aspect general.

https://biblioteca-digitala.ro

a

b

Valea Largă. Biserica „Adormirea Maicii Domnului".
a - Vedere exterioară a naosului; b - Uşile împărăteşti.

https://biblioteca-digitala.ro

a

b

Valea Largă. Biserica „Adormirea Maicii Domnului".
a - Vedere nord-est; b - Icoana „Arhanghelul Mihail".

https://biblioteca-digitala.ro

XII.

BISERICI DE PLAN DREPTUNGHIULAR CU ABSIDA POLIGONALĂ ÎN ŞAPTE LATURI, DECROŞATĂ

Biserica de lemn „SFINŢII ARHANGHELI" din Bărboşi

Componentă a comunei Zau de Câmpie, localitatea Bărboşi este aşezată pe cursul superior al văii Sarchii, pe interfluviul dintre văile Pârâul de Câmpie şi Lechinţa, la nord de localitatea Papiu Ilarian.

Ca multe alte aşezări româneşti, localitatea Bărboşi, anterior Săcalu de Câmpie, în ungureşte Mezőszakál, documentar este amintită încă din secolul asl XIV-lea, începând cu anul 1365 ca **poss. Zakaltelke, Zakal.** În anul 1461 face parte dintre localităţile româneşti ce dau darea oilor, caracteristică românilor **census quinquagesimalis de Zakal,** în anul 1521 aşezarea este amintită ca **Zakaal,** în 1661 - **Szakál,** în 1733 - **Mező-Szakáll,** în anul 1750 sub forma românească de **Szekal,** în 1760-1762 din nou - **Mező-Szakál,** în 1824 - **Szekál,** în anul 1850 - **Szekáll,** iar în anul 1854 sub denumirea de **Mező-Szakál, Săcal.**[1] În anul 1700, la Bărboşi se afla sediul arhidiaconatului cu acelaşi nume, aici având loc sinodul la care participă şi protopopul din localitate, împreună cu alţi 26 preoţi,[2] care semnează actul unirii.

Conscripţia din anul 1733 consemnează la Bărboşi un număr de 48 de familii unite, adică 240 suflete româneşti care aveau biserică şi trei preoţi: popa Vasilie, care era şi arhidiaconul districtului, popa Petru şi popa Petru.[3] Doar la câţiva ani, conscripţia din anul 1750 a lui Petru Pavel Aaron consemnează 558 uniţi, care aveau biserică şi un preot,[4] creşterea cu peste 300 uniţi într-o perioadă de 17 ani fiind totuşi mult prea mare, ca atare între aceştia un număr destul de însemnat puteau fi ortodocşi. Presupunerea nu este gratuită întrucât conscripţia lui Buccow din anii 1760-1762 consemnează următoarea structură: uniţii formau doar 2 familii ce aveau preot, pe când ortodocşii cuprindeau 90 familii, cu un preot şi biserică.[5]

Localitate destul de însemnată, în anul 1857, Bărboşi avea un număr de 195 case cu 199 locuinţe şi 974 locuitori, care după religie erau constituiţi din 862 greco-catolici, 46 romano-catolici, 45 reformaţi, 11 unitarieni, 3 izraeliţi şi 7 armeni,[6] deci românii reprezentau peste 88% din totalul populaţiei. **Şematismul jubiliar** din anul 1900 consemnează aproximativ aceaşi structură: 902 greco-catolici, 50 romano-catolici, 3 ortodocşi, 54 reformaţi şi 23 izraeliţi. Mai face Şematismul menţiunea privitoare la biserică: *„Bis. de lemn din an 1820 în onoarea ss. Archangeli"*.[7] Un document, la care mai apelăm, este recensământul din anul 1910.[8] Localitate mare, satul Bărboşi avea 256 case şi 1333 locuitori. După limba maternă existau 908 români, 283 maghiari, 32 germani şi 110 alţii, iar după religie, 15 ortodocşi, 1010 greco-catolici, 69 romano-catolici, 197 reformaţi, 3 unitarieni şi 39 izraeliţi. Mai recent, în anul 1992 sunt recenzaţi un număr de 380 locuitori,[9] ca în anul 2002, în localitate să mai fie doar 374 locuitori, deci o depopulare masivă, din care 363 români, 5 maghiari, 6 ţigani, după religie fiind 330 ortodocşi, 2 romano-catolici, 14 greco-catolici şi 5 reformaţi.[10]

Aşadar, **Şematismul** consemnează că biserica a fost realizată în anul 1820, însă eventuale lucrări de restaurare ar aduce noi date privind forma originară şi perioada când a fost înălţată, întrucât ea este mai veche. Oricum, de la antecesorul lăcaş biserica a preluat un clopot, provenit din anul 1632. Pereţii de lemn ai edificiului înscriu un plan dreptunghiular, cu altarul decroşat, poligonal, de această dată cu şapte laturi, fiind unicul exemplar din judeţ aparţinător acestei tipologii. Interiorul poartă obişnuitul sistem de acoperire: o boltă semicilindrică peste navă, retrasă pe bârne, în trepte şi bolta intersectată de fâşii curbe, peste

https://biblioteca-digitala.ro

absida altarului. Ulterior, pe laturile de miazăzi şi miazănoapte ale absidei, s-au realizat noi spaţii destinate proscomidiei şi diaconiconului, un altul pe latura de vest, care deasupra a primit şi turnul-clopotniţă. Intervenţia cea mai puţin inspirată şi dăunătoare a fost tencuirea pereţilor în exterior, dar şi în interior, acoperind pictura ce o mai avea.

A rămas doar iconostasul, valoros prin decoraţia ce o poartă, fiind singurul care ne mai aminteşte de prestigiul ce-l avea biserica în vremurile trecute. Este bogat sculptat şi decorat, conţinând „... *flori şi frunze în ajur; colonete cu capitele; friză cu păsări şi flori; leul, cu coadă înflorată. Decorul, sculptat, al uşilor împărăteşti, este alcătuit din coarda de vie cu ciorchini, frunze şi flori, ingeri, figuri antropomorfe; şoimi savurând şerpi".*[11]

Aidoma construcţiei şi iconostasul cunoaşte fenomenul înnoirilor, diminuân du-i valoarea, unele icoane aparţinând secolului al XIX-lea fiind înlocuite, cum ar fi cele din friza Apostolilor şi praznicelor, depozitate în altă parte, iar peste unele părţi aplicându-se un nou strat de vopsea.

NOTE:

1. SUCIU, C., **DILT,** I, p. 64.
2. **Şematism, 1900,** p. 474.
3. **Clain, 1733,** p. 186.
4. **Aaron, 1750,** p. 279.
5. **Buccow, 1760-1762.** p. 642.
6. **Recensământ, 1857,** p. 416-417.
7. **Şematism, 1900,** p. 473.
8. **Recensământ, 1910,** p. 452-453.
9. Date obţinute din documentaţia privind Planul de Urbanism General al localităţii, aflată la Consiliul Judeţean Mureş, Serviciul urbanism şi amenajarea terirtoriului.
10. **Recensământ, 1992,** p.201.
11. Ioana CRISTACHE-PANAIT, **Biserici de lemn,** p.302.

https://biblioteca-digitala.ro

SUMMARY

THE WOODEN CHURCH OF THE „SAINT ARCHANGELS" IN BĂRBOŞI

The Jubilee Chart of 1900 mentions this church as being built in 1820 but it can be much older because there used to be an arch-deaconry in Bărboşi since 1700. From the previous building the church took over the bell dated 1632.

The walls follow a rectangular plan, with a unhooked apse, with seven sides, being the only one in the county which belongs to this type and amongst the very few in the contry. After the construction, a small room was finished on the two sides of the apse, to the north and to the south; this was called for by e liturgical rite and another room was added on the western side which later was covered with the bell-tower.

Unfortunately, probably on the occasion of these works, the church was plastered and the existing painting was thus covered and so were the external shapes which included consoles and carved decorations.

Only the iconostasis was preserved and it reminds of the former prestige the church used to have, being invaluable for its decoration with flowers and leaves, small colonnades with caps, friezes with birds and flowers, for the exquisitely adorned imperilal doors.

CONSIDERAŢII DE ORDIN GENERAL

Privitor la bisericile de lemn care au absida decroşată, poligonală, în cinci laturi am stăruit în grupajul anterior analizat, deci nu mai are rost să reluăm problema. Cert este faptul că de-a lungul timpului tipurile de plan capătă forme tot mai evoluate, începând cu cele simple, asemănătoare casei ţărăneşti, continuând cu cele în care absida nedecroşată are terminaţia în trei laturi, apoi în patru laturi, cu subvariantele prezentate, apoi varianta cu absida decroşată, tratată poligonal în cinci laturi, în care latura centrală este orientată către răsărit.

Dacă varianta cu absida altarului tratată cu cinci laturi cuprinde grupul cel mai compact de monumente, edificiile ce cuprind subvariante de excepţie, cu absida decroşată în mai multe laturi, sunt cu mult mai puţine. Referindu-se la această categorie de biserici, Grigore Ionescu apreciază că forma absidei altarului „**poate fi pătrată sau poligonală cu 3 până la 6 laturi**".[1] Deci autorul stabileşte numărul maxim de laturi la 6, formă dealtfel rară, întâlnită doar la biserica din Băgău (judeţul Alba),[2] dar cu unghi în ax.

Biserica de la Bărboşi are însă terminaţia absidei decroşate în formă heptagonală, extrem de rară, întâlnită doar la Remetea Chioarului, în nord-vestul ţării, provenind din prima parte a secolului al XIX-lea.[3]

NOTE:

1. G. IONESCU, **Arhitectura,** p. 70.
2. V. DRĂGUŢ, **Bisericile de lemn de pe Mureş, Arieş şi Tîrnave în lumina mesajului lor istoric şi artistic,** în Ioana CRISTACHE-PANAIT, **Biserici de lemn,** p. 21.
3. A. PĂNOIU, **op. cit.,** p. 116.

https://biblioteca-digitala.ro

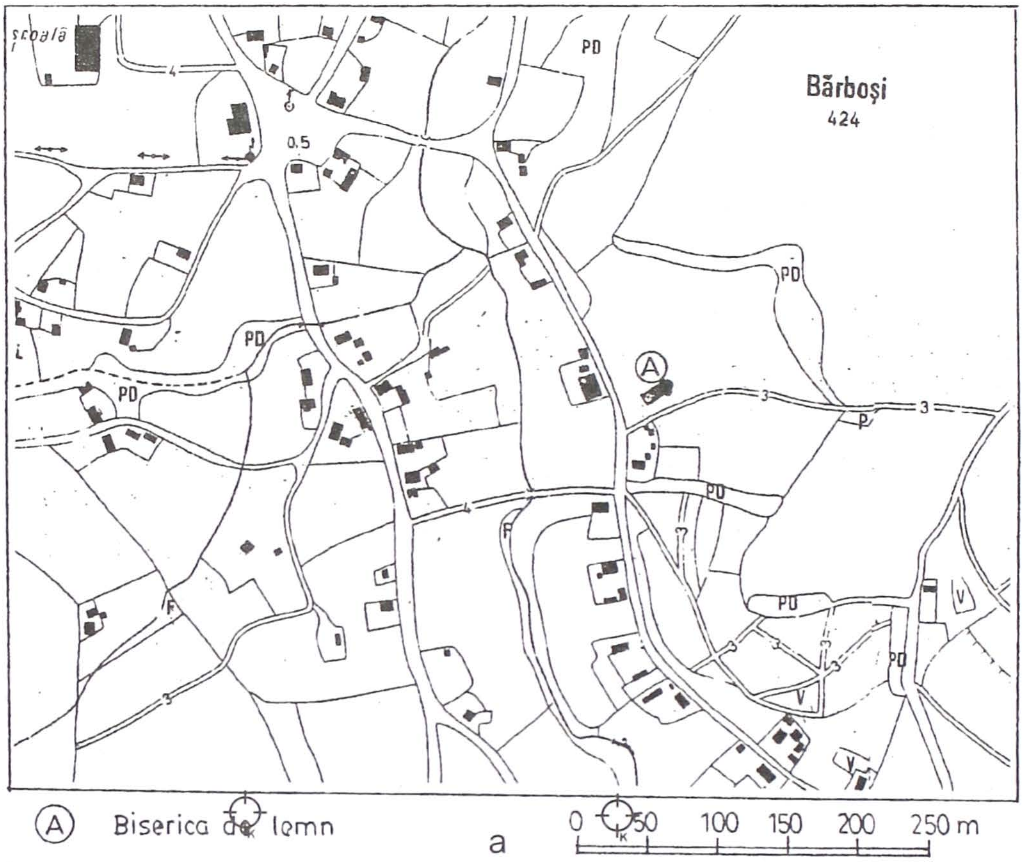

a

b

Bărboşi. Biserica „Sfinţii Arhangheli".
a - Încadrare în zonă; b - Aspect general.

https://biblioteca-digitala.ro

a

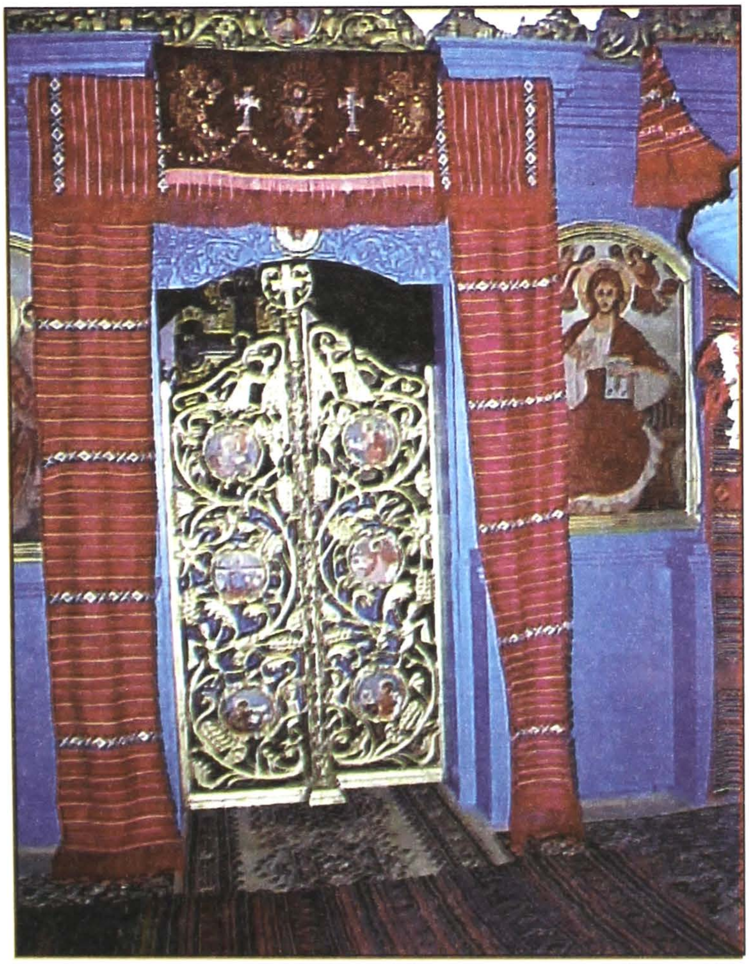

b

Bărboşi. Biserica „Sfinţii Arhangheli”.
a - Interior naos cu iconostasul; b - Uşile împărăteşti.

https://biblioteca-digitala.ro

XIII.

BISERICI DE PLAN DREPTUNGHIULAR CU ABSIDA SEMICIRCULARĂ, NEDECROŞATĂ

1. Biserica de lemn „SFINŢII ARHANGHELI" din Dâmbău

Localitatea Dâmbău este sat component al comunei Adămuş, fiind aşezată pe malul drept al râului Târnava Mică, pe drumul judeţean Târnăveni-Blaj.

Dâmbău, în ungureşte Dombo, Küküllődombó, îşi are prima atestare documentară în anul 1278, când este pomenit pârâul din localitate: **Dumbo pataka,** apoi în anul 1347 ca **possessio nostra (regis) Dombow,** în anul 1348 sub forma de **poss Dombo,** în 1465 este pomenit judele din localitate: **judex in Dwmbo,** în anul 1733 - **Dombó,** în anul 1850 - **Dâmbeu,** iar în anul 1854 - **Dómbó, Dâmbău.**[1]

Faţă de alte localităţi, numărul românilor din Dâmbău este destul de redus, el fiind determinat şi de deznaţionalizarea acestora în secolele anterioare. Conscripţia uniţilor din anul 1733 consemnează existenţa doar a 10 familii,[2] deci 50 suflete de români, dintre componentele arhidiaconatului de Şomfalău (Corneşti), de care aparţinea, fiind printre localităţile cu cei mai puţini români de confesiune greco-catolică. După câteva decenii, românii din localitate părăsesc unirea, astfel încât conscripţia lui Buccow, din anul 1760-1762, atestă existenţa numai a ortodocşilor, cu 13 familii, fără alte date privitoare la preoţi sau biserică.[3] De remarcat însemnarea prin care se arată că la acea dată locuitorii erau ortodocşi, având biserică şi preot.

Recensământul ortodocşilor efectuat în anul 1805 consemnează un număr de 24 familii de ortodocşi,[4] deci un număr apreciabil în acea perioadă, însă şi de această dată fără să fie cunoscută existenţa unui preot. În anul 1826, românii din localitate sunt din nou convertiţi la religia greco-catolică.[5] Este firesc ca recensământul efectuat în anul 1857 să oglindească această stare. Localitate de mărime medie, cu un număr de 143 case şi 718 locuitori, după religia declarată, avea următoarea structură a populaţiei: 4 ortodocşi, 154 greco-catolici, 11 romano-catolici, 19 reformaţi, 522 unitarieni şi 8 izraeliţi,[6] deci românii reprezentau numai 22% din totalul populaţiei. La sfârşitul secolului al XIX-lea numărul românilor scade simţitor, deoarece **Şematismul jubiliar** din anul 1900, la cei 855 locuitori prezintă existenţa a 120 greco-catolici, 10 romano-catolici, 25 reformaţi, 680 unitarieni şi 20 izraeliţi.[7] Mai face Şematismul menţiunea că *„Bis(erica) de lemn în onoarea ss. Archangeli reparată la an 1896".* La doar zece ani distanţă, situaţia românilor devine alarmantă. Din cei 1001 locuitori, după limba maternă sunt declaraţi doar 141 români, 829 maghiari, 3 germani şi 28 alte naţii, însă după religie sunt consemnaţi: 3 ortodocşi, 161 greco-catolici, 30 romano-catolici, 80 reformaţi, 3 evanghelici, 709 unitarieni, 15 izraeliţi şi 5 alte culte[8] Deci, din cei 164 aparţinători confesiunilor româneşti, 23 şi-au declinat religia strămoşească, trecând la o altă religie, corespunzătoare majorităţii din localitate.

Dacă **Şematismul** din 1900 indică doar anul 1896 când biserica a cunoscut lucrări de renovare, **Şematismul** anului 1932 arată că biserica a fost construită în anul 1844.[9] Potrivit tradiţiei locale, biserica şi-a avut primul adăpost în satul Corneşti, însă după anul 1762 este strămutată la Herepea, aflată în vecinătate, de unde, probabil în anul 1844, a fost reaşezată la Dâmbău, pe dealul ce mărgineşte la nord localitatea. Datorită pantei naturale pe care o avea terenul (de la nord spre sud), în prealabil acesta a fost terasat pentru a conferi edificiului stabilitatea necesară.

În suita elementelor ce caracterizează varietatea tipologică a structurii de plan, cunoscută de biserica românească de lemn, edificiul de la Dâmbău înscrie o formă aparte:

https://biblioteca-digitala.ro

planul obişnuit navei de formă dreptunghiulară, are la capătul răsăritean, de această dată, absida altarului de formă semicirculară. Şi această formă de plan cuprinde două subvariante: cu absida nedecroşată, fără nimic nou în punctul de articulare cu corpul principal, ea desfăşurându-se în continuarea laturilor navei (bisericile de la Dâmbău şi Nicoleşti); fie cu un decroş simetric în planul tâmplei (bisericile de la Abuş, Cerghizel şi Cuştelnic).

Dimensiunile modeste ale navei, cu 7,50 m lungime şi pereţii cu o înălţime de 1,95 m, cât şi existenţa unor elemente de construcţie specifice, precum bolta în leagăn aflată peste navă cât şi existenţa anterioară a clopotniţei aşezată alăturat•edificiului, situează începutul bisericii la sfârşitul secolului al XVII-lea. Prin lucrările de renovare efectuate în anul 1896, bisericii i se aduc ample modificări de ordin structural şi formă: vechea absidă din lemn, fiind mai deteriorată, a fost înlocuită cu alta din zidărie de cărămidă, ajungând supralărgită faţă de pereţii navei; bolta din partea de vest a pronaosului a fost modificată, primind o suprafaţă plană pentru a permite amplasarea actualei clopotniţe; timpanul de vest a fost mutat cu circa 90 cm. spre est, tocmai pentru a permite realizarea turnului; acoperişul a primit o învelitoare de ţiglă; iar pe latura de sud s-a adăugat prispa, acoperirea acesteia fiind asigurată prin prelungirea şarpantei, la rândul ei susţinută de stâlpi de lemn. Lucrarea care a modificat cel mai mult aspectul edificiului a fost tencuirea pereţilor, acoperind structura exterioară de lemn a bisericii.

Nu ştim dacă biserica a fost pictată în faza iniţială. Oricum, în anul 1795, popa Nicolae zugravul de la Feisa realizează pictura interioară, considerată ca une dintre cele mai importante creaţii ale sale. Îmbrăcând pereţii şi bolta navei, pictura se remarcă prin coloritul deosebit, viu, la care doar liniile mai întunecate ale faldurilor veşmintelor îi dă o anumită sobrietate. Împărţită, prin mijlocirea unor benzi decorate, în trei registre mai importante, bolta cuprinde scene ce reprezintă pe „Iisus Hristos", „Maica Domnului", Sfinţi, mucenici în arcade, precum şi reprezentări din ciclul hristologic. Spre altar, unde sesizăm o modificare a bolţii semicilindrice originare, se află reprezentaţi evanghelişti, însă pictura provine din alt spaţiu al bisericii, probabil din altar. Mai slab conservată, pictura pereţilor cuprinde mucenici şi muceniţe, iar pe latura de nord a pronaosului, este redată scena punerii în mormânt, iar pe cea sudică a „Judecăţii de Apoi". Remarcabilă este icoana „Maria cu Pruncul", realizată de zugravul popa Nicolae în anul 1795, provenind din friza împărătească.

Biserica necesită grabnice lucrări de consolidare şi renovare, care să-i asigure stabilitatea şi protecţia cuvenită, dar şi înlocuirea învelitorii din ţiglă cu aceea caldă de şindrilă, originară precum şi înlăturarea tencuielii exterioare care să descopere structura de lemn, din bârne şi eventualele decoraţii sculpturale avute.

NOTE:

1. SUCIU, C., **DILT**, I, p. 201.
2. **Clain, 1733,** p. 201.
3. **„ Cum de nullo horum Locorum in Conscriptionibus Archi-Diaconalibus mentione Litera quidem facta sit, ex quo supponitur omnes in his pagis incolas esse non Unitos; hi cum ita quemalmodum reperti sunt, relinquantur; a popis ex pagis ubi templa existunt fungenti"**, în **Buccow, 1760-1762,** p. 638, nota 4-22.
4. M. VOILEANU, **Contribuţiune,** p. 36-37.
5. **„Mai târziu a defecţionat de la s(fânta) Unire însă la an 1826 fu din nou convertită".** în **Şematism, 1900,** p. 294.
6. **Recensământ, 1857,** p. 356-357.
7. **Şematism, 1900,** p. 293.
8. **Recensământ, 1910,** p. 408-409.
9. **Şematism, 1932,** p. 87.

https://biblioteca-digitala.ro

SUMMARY

THE WOODEN CHURCH OF THE „SAINT ARCHANGELS" IN DÂMBĂU

Local traditions have preserved the news of the movement, after 1762, of the wooden church from Corneşti to Herepea and then to Dâmbău. The Chart of 1932 indicates that it had been built in 1832 while the Jubilee Chart of 1900 says that is was restored in 1896. At the end of the 19th century the church underwent a major alteration, the wooden apse being replaced with a stone one.

Small in size, with a nave of 7,50 m length, the church has a halfcircular apse, which became a „T" after the reconstruction of the church, too large comparing it to the walls. On that occasion the walls werw plastered inside and outside, the roofing wass altered and it received a tile cover and the framework was prolonged above the porch added to the southern side.

The painting covering the walls and the vault was accomplished by father Nicolae from Feisa in 1795 and is remarkable for its bright, light colors. The imperial icon of the Virgin Mary and the Child is also remarkable, painted by the same Master painter in 1795.

https://biblioteca-digitala.ro

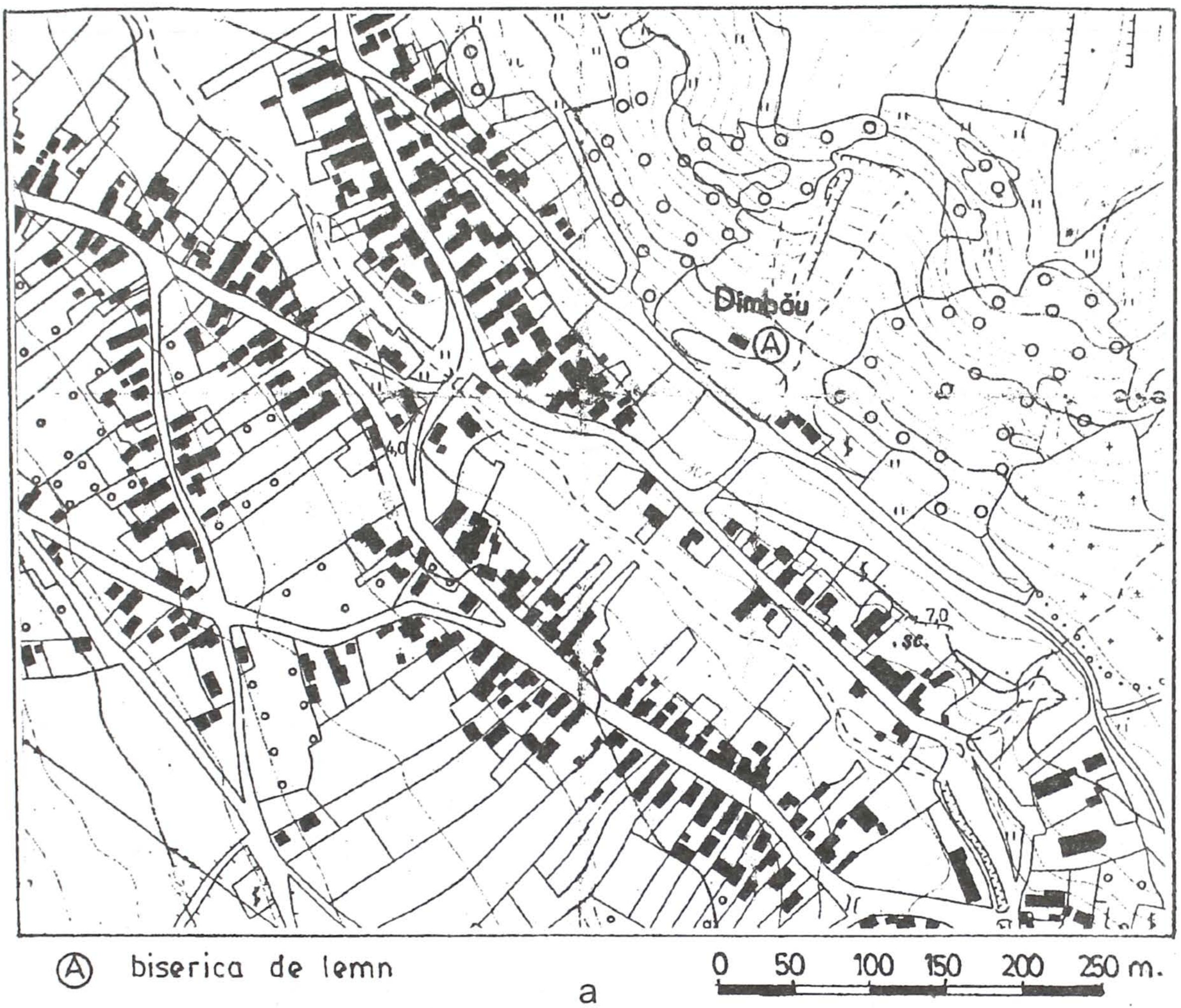

a

b

Dâmbău. Biserica „Sfinții Arhangheli”.
a - Încadrare în zonă; b - Aspect general.

https://biblioteca-digitala.ro

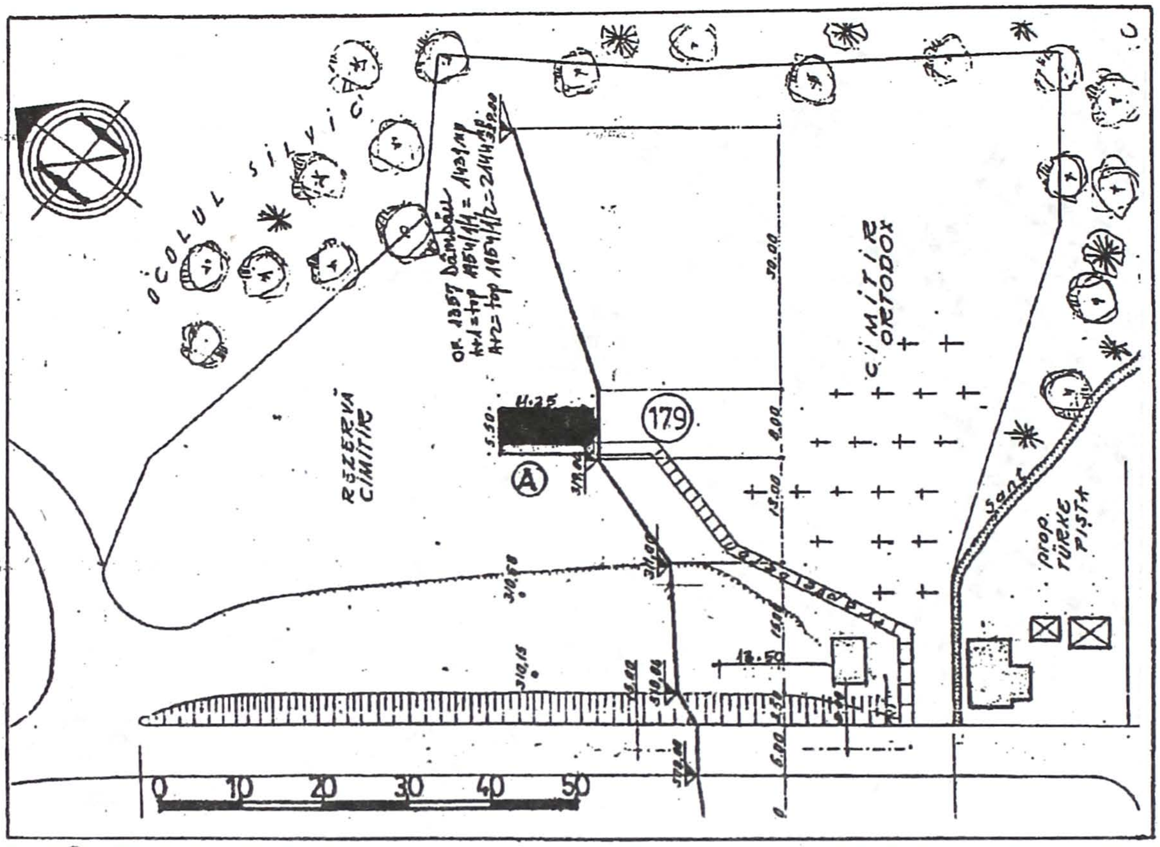

Ⓐ biserica de lemn

a

b

Dâmbău. Biserica „Sfinții Arhangheli”.
a - Plan de situație; b - Vedere sud-est.

https://biblioteca-digitala.ro

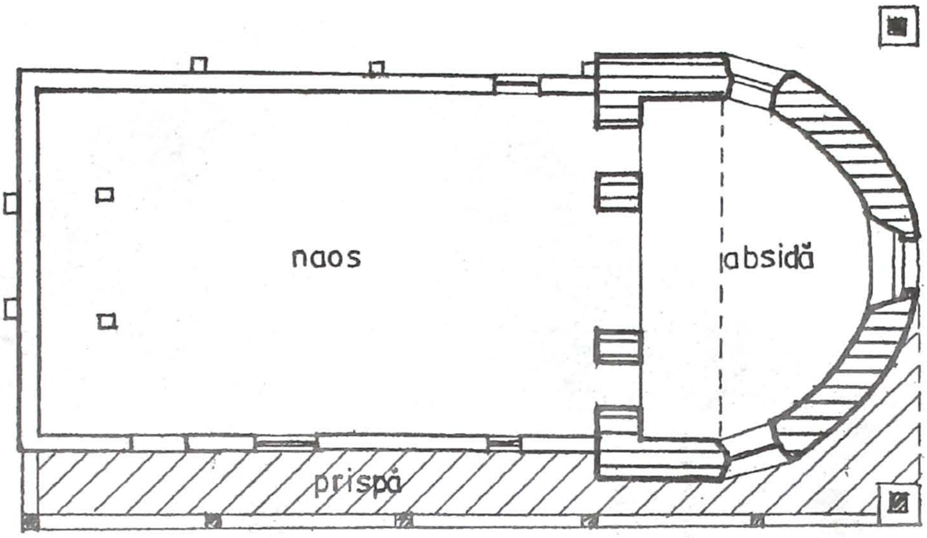

a

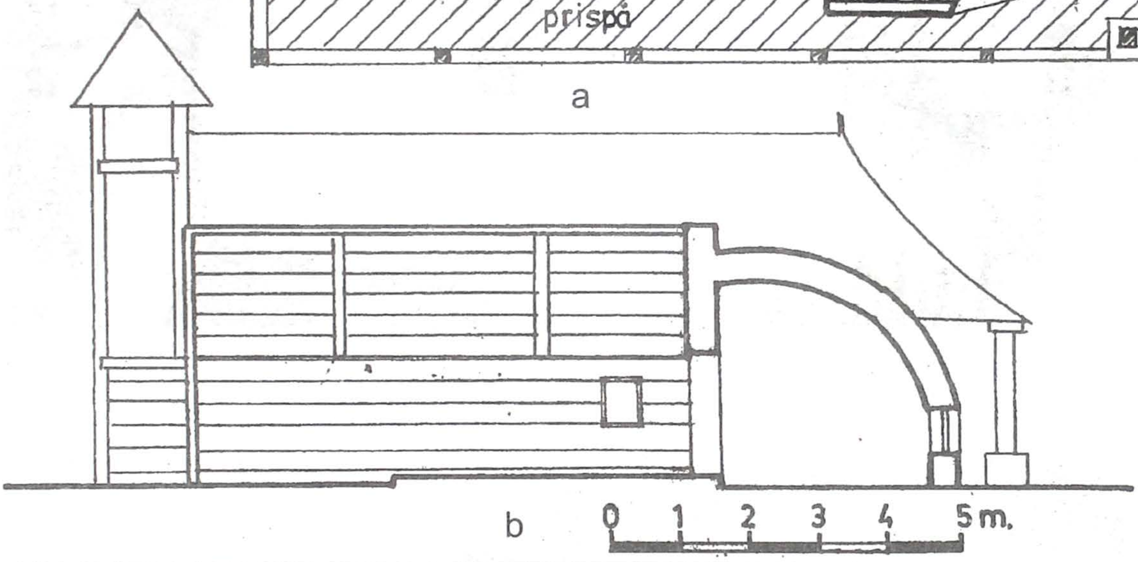

b

c

Dâmbău. Biserica „Sfinții Arhangheli”.
a - Plan; b - Secțiune; c - Aspect din 1980.

https://biblioteca-digitala.ro

a

b

Dâmbău. Biserica „Sfinții Arhangheli”.
a - Vedere est cu absida; b - Vedere vest.

https://biblioteca-digitala.ro

Dâmbău. Biserica „Sfinții Arhangheli”.
a - Icoana „Maria cu Pruncul”.

https://biblioteca-digitala.ro

2. Biserica de lemn „SF. ARHANGHELI MIHAIL ŞI GAVRIL ŞI SF. NICOLAE” din Nicoleşti – Crăciuneşti

Satul Nicoleşti sau Sânmiclăuş, în ungureşte Káposztásszentmiklos, face parte din comuna Crăciuneşti, anterior formând o localitate de sine stătătoare. Este o localitate atestată documentar destul de timpuriu, concomitent cu multe alte localităţi din zonă, începând cu anul 1332 când este pomenit preotul Petru[1] din Nicoleşti: **sacerdos de sancto Nycolao.** O mai înâlnim amintită în anul 1451 - **villa Zentmiclos,** în 1519 - **Zenth-Mijklos,** în 1566 - **Zenth Myklos,** în 1567 - **Zent Mijklos,** în 1597 - **Kaposztas Zent Myklos,** în 1602 - **Szent Miklos,** în 1760-1762 - **Miklos,** în 1850 sub forma românească de **Mikleusa,** iar în anul 1854 - **Káposztás-Szent-Miklós, Micleuş.**[2]

La Nicoleşti ca şi în alte localităţi de pe Valea Nirajului, precum la Crăciuneşti, Vălenii (fost Oaia), Troiţa, Sântandrei, Valea (fost Iobăgeni) etc., cele mai afectate de procesul de deznaţionalizare a românilor, doar bisericile şi crucile de mormânt mai constituie documentele materiale ce tezaurizează memoria obştii româneşti de odinioară. Cândva numeroşi, românii din Nicoleşti şi nu numai de aici, s-au împuţinat într-atâta încât în prezent nu mai este nici un suflet şi ca urmare biserica nu mai este folosită pentru cult decât doar ocazional,[3] când vin enoriaşi din alte părţi. O primă sursă documentară la care ne referim, atestând prezenţa românilor din Nicoleşti, este conscripţia lui Buccow din anii 1760-1762, care prezintă localitatea din punct de vedere confesional: 1 familie de uniţi şi 11 familii de ortodocşi, deci cca. 60 suflete, care însă nu aveau nici preot şi nici biserică.[4] Lipsite de orice avere, cele două confesiuni erau sărace, fără putinţa de a atrage pe „ungurii”, urmaşii românilor de altă dată. Valoroase sunt datele oferite de recensământul din anul 1857, care ne oferă o primă posibilitate de cunoaştere a numărului de români din localitate, faţă de restul populaţiei. Dacă o comparăm cu celelalte aşezări, azi componente ale comunei Crăciuneşti, localitatea Nicoleşti era destul de mare, cuprinzând 122 case cu 127 locuinţe şi 578 locuitori,[5] faţă de Crăciuneşti (86 – 89 – 385), Ciba (44 – 46 – 229), Foi (113 – 128 – 489), Budiul Mic (63 – 72 – 307), Cinta (129 - 148 – 591), Tirimioara (26 – 32 – 127), sau Corneşti (201 – 195 – 837). Pe confesiuni populaţia avea următoarea structură: 66 greco-catolici, deci ipotetic români, 5 romano-catolici, 507 reformaţi. Drasticile măsuri de deznaţionalizare a populaţiei româneşti au determinat reducerea numărului acesteia. **Şematismul jubiliar** din 1900[6] mai consemnează existenţa a 61 greco-catolici, fără să ştim dacă aceştia mai vorbeau româneşte, precum şi 310 reformaţi. Din nefericire procesul deznaţionalizării românilor din Nicoleşti continuă şi după anul 1918. Recensământul din anul 1930[7] dezvăluie o situaţie dezastruoasă şi totodată bizară: un număr de 731 locuitori, din care 59 români, 663 maghiari, 2 evrei şi 7 ţigani. Însă după limba vorbită mai sunt doar 13 români şi 711 maghiari, deci 46 de români şi celelalte neamuri s-au maghiarizat, pierzându-şi neamul. Pe confesiuni, românii reprezentau 5 ortodocşi şi 42 greco-catolici. Cu recensământul din anul 1966 încheiem şirul acestor date demografice, în care, din cei 772 locuitori recenzaţi mai existau doar 14 români, restul formându-l cei 748 maghiari şi 10 ţigani.[8]

Nu avem nici o ştire despre perioada când a fost construită biserica, existenţa ei fiind *„legată după cum spune tradiţia, de schitul din secolul al XIV-lea veac al călugărului Nicolae”,*[9] de la care presupunem că localitatea şi-a preluat denumirea. Cert este faptul că în anul 1846 biserica este refăcută, momentul fiind încrustat pe peretele de vest al naosului. În perioada anilor 1943-1944, sub stăpânirea vremelnică hortistă, biserica este devastată şi jefuită, rămânând pustie. În anul 1960, prin grija autorităţilor publice judeţene, biserica este refăcută, ea şi alte monumente din zona văii Nirajului şi Târnavei Mici făcând obiectul salvării şi punerii lor în valoare. Prin restaurare biserica a fost readusă la o înfăţişare cât mai apropiată de forma anterior avută, păstrându-se pridvorul cu clopotniţă deasupra. Astfel, un valoros monument istoric şi-a recăpătat valoarea.

https://biblioteca-digitala.ro

Prin bunăvoința părintelui Ioan Pop din Crăciunești, care în anul 2002 avea în custodie și edificiul de la Nicolești, am avut posibilitatea studierii lui. De mici dimensiuni, în lungime totală doar de 7,00 m și o lățime de 5,0 m, pereții biserici, realizați din bârne de brad cioplite, așezate pe o temelie de cărămidă, cuprind naosul, în lungime de 3,00 m și o lățime de 4,60 m, care spre capătul de est are absida nedecroșată de formă semicirculară, formă întâlnită doar la biserica de lemn de la Dâmbău. Forma semicirculară a absidei a fost obținută prin cioplirea capetelor bârnelor de brad „la jumătate de lemn" pentru a ușura îmbinarea acestora, sistem întâlnit și la bisericile de la Cerghid și Abuș, care însă au absida semicirculară, decroșată. Atât naosul cât și absida au interiorul tencuit, fără să avem cunoștință ca pereții originali, din lemn, să fi avut picturi murale.

Spre vest este situată prispa închisă cu scânduri, în lățime de 1,20 m, latura de sud cuprinzând și intrarea. Modul de execuție a prispei ne îndeamnă să presupunem că aceasta inițial a fost deschisă, ulterior aplicându-se și învelitoarea de scândură, pentru lărgirea spațiului închis, dar și pentru o mai bună protecție a bisericii.

De această dată interiorul bisericii este tăvănuit pe toată suprafața, care în dreptul prispei are menirea de a susține turnul-clopotniță. Prin lucrările de renovare efectuate în anul 1997, învelitoarea de țiglă profilată a fost înlocuită cu aceea caldă din șindrilă.

NOTE:

1. **„Deasemenea Petru preotul din Sânmiclăuș a plătit șaisprezece dinari", DIR,** XIV, vol.III (1331-1340), p. 134.
2. SUCIU, C., **DILT,** I, p.426.
3. **Șematismul Eparhiei,** în *Îndr. Past.,* vol.XIX-XX, 1966-2000, Alba Iulia, 2000, p.315.
4. **Buccow, 1760-1762,** p.683.
5. **Recensământ, 1857,** p.372-373.
6. **Șematism, 1900,** p.427.
7. **Recensământ, 1930,** p.292-293, 666.
8. **Recensământ, 1930,** p.107.
9. Ion I, RUSSU, **op. cit.,** p.196.

SUMMARY

THE WOODEN CHURCH IN NICOLEȘTI - CRĂCIUNEȘTI DEDICATED TO „ST. ARCHANGELS MICHAEL AND GABRIEL AND TO ST. NICHOLAS"

There is no record at all of the times when the church in Nicolești was completed; its existence in this little community nearby the village of Crăciunești was traditionally connected to a 14th century heremitage where of Nicholas, a monk, was living and who gave the name of the church. However it is certain that the church was rebuilt in 1846 and athat between 1943-1944 it was sacked and it remained deserted. It was again restored in 1960 and in 1997 a new shingle roof was added.

It has a peculiar plan: a rectangular narthex that has a half circle hooked apse towards the East, a shape similarly met at the wooden church in Dâmbău. Towards the west there is a narrow porch, covered in wood boards. The entire length of the church is only 7,0 m and its width is 5,0 m. Compared to other churches, there is a ceiling, there are no vaults and the church lacks mural paiting.

https://biblioteca-digitala.ro

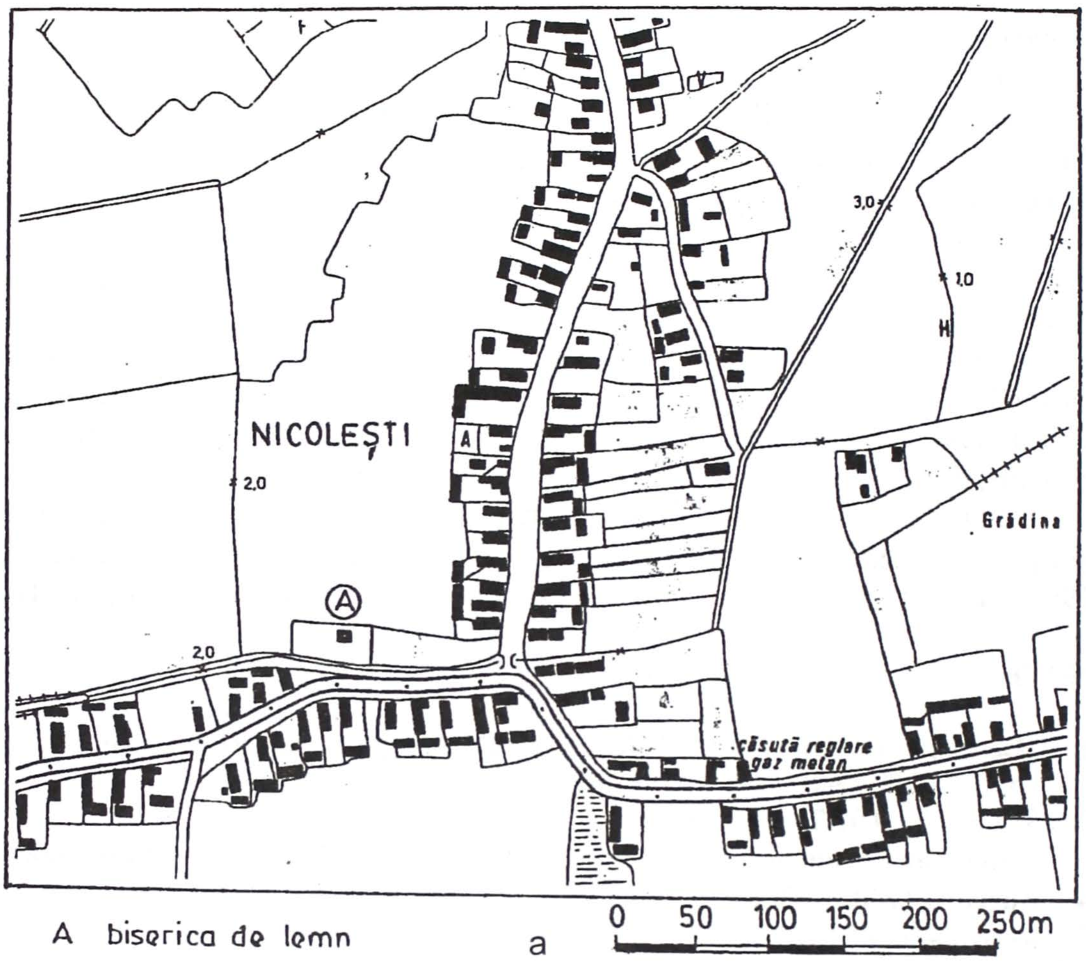

a

b

Nicoleşti. Biserica „Sfinţii Arhangheli Mihail şi Gavril şi Sfântul Nicolae".
a - Încadrare în zonă; b - Aspect general sud-est.

https://biblioteca-digitala.ro

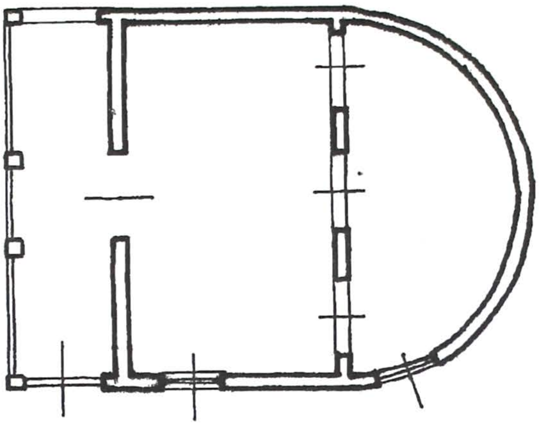

a

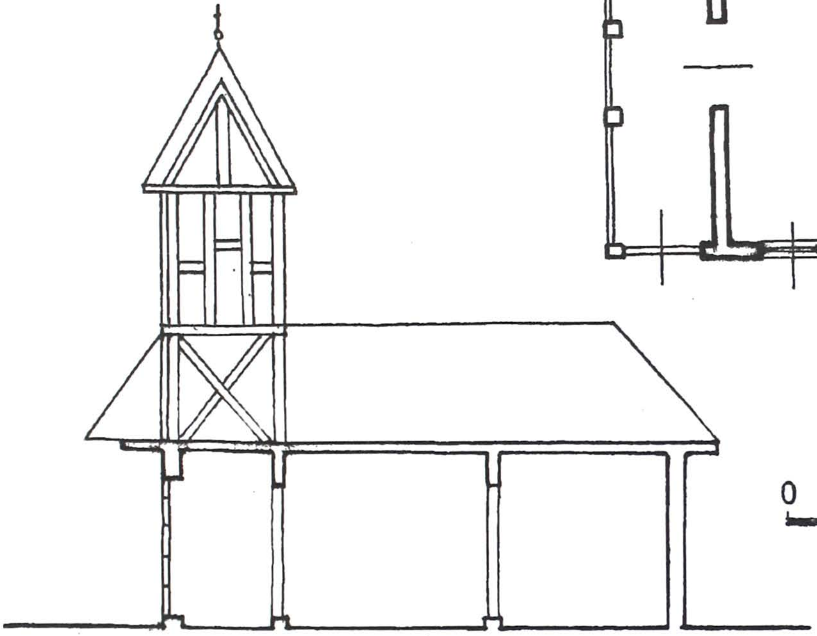

b

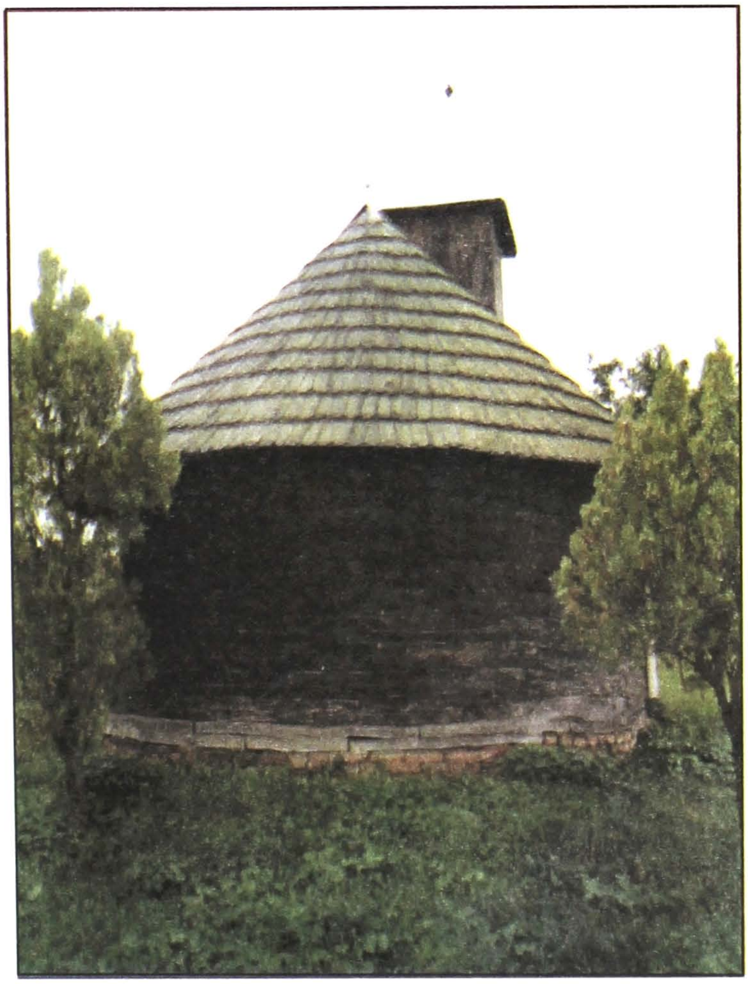

c

Nicoleşti. Biserica „Sfinţii Arhangheli Mihail şi Gavril şi Sfântul Nicolae".
a - Plan; b - Secţiune longitudinală; c - Vedere est cu absida.

https://biblioteca-digitala.ro

a

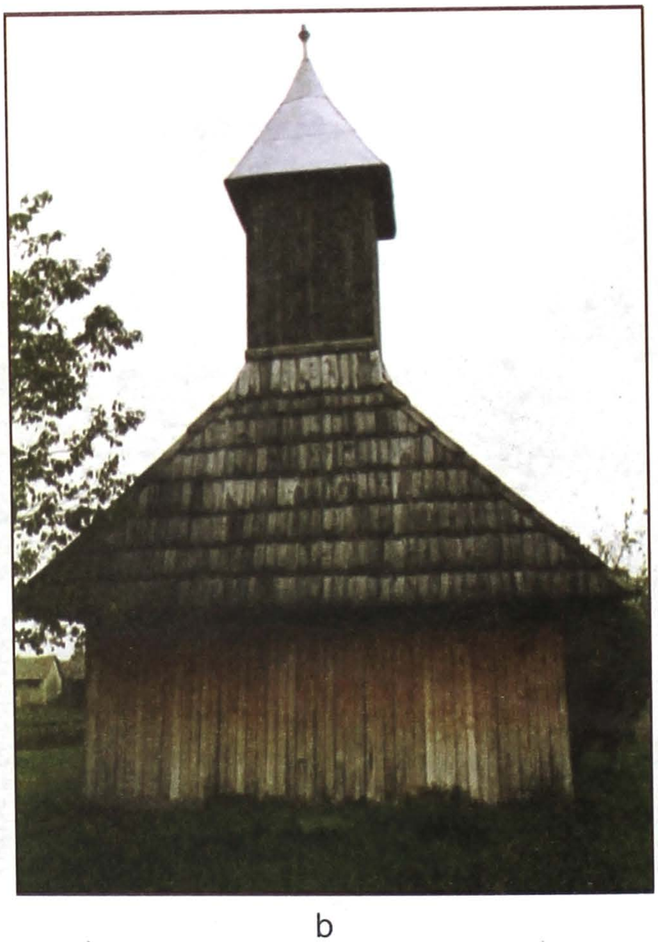

b

Nicoleşti. Biserica „Sfinţii Arhangheli Mihail şi Gavril şi Sfântul Nicolae”.
a - Vedere sud; b - Vedere vest cu prispa închisă.

https://biblioteca-digitala.ro

XIV.

BISERICI DE PLAN DREPTUNGHIULAR CU ABSIDA SEMICIRCULARĂ, DECROȘATĂ

1. Biserica de lemn „SFINȚII ARHANGHELI" din Abuș

Localitatea Abuș aparține de comuna Mica, fiind așezată pe râul Târnava Mică, în aval de centru de comună, pe drumul județean Târgu-Mureș – Târnăveni. Satul Abuș, în ungurește Abosfalva, își are prima atestare documentară din anul 1361 ca **poss. Obusfalua,** apoi în 1433 - **Abusfalwa,** în 1440 - **Abwsfalwa,** în 1456 - **Abosfalva,** în 1526 - **Abosffalwa,** în 1578 - **Abosfalwa,** în 1733 - **Abuss,** în 1808 **Abácsfalva,** în 1850 - **Abásfalva, Abus,** iar în anul 1854 cu denumirea de **Aboasfalva, Abuș.** [1]

Localitate mică, în anul 1733, conscripția lui Clain consemnează cele 18 familii de români uniți, adică 90 suflete, care aveau preot, fără să-i facă cunoscut numele, precum și biserică.[2] La o distanță nu prea mare de timp, o bună parte dintre locuitori părăsesc unirea, astfel încât conscripția lui Buccow din anul 1760-1762 înfățișează această stare. Împreună cu mica localitate învecinată, Păucișoara, satul Abuș avea doar 4 familii de uniți, cu un preot, pe când ortodocșii cuprindeau 52 de familii, fără a avea preot, dar aveau în folosință biserica de lemn.[3] În anul 1805 la Abuș mai existau 28 familii de ortodocși,[4] tot fără să cunoaștem preotul, însă la doar două decenii, în anul 1825 o mare parte dintre locuitori au trecut din nou la biserica unită („Ao. 1825 transierunt").

În perioada mai modernă, recensământul din anul 1857 ne oferă posibilitatea aprecierii numărului populației românești din localitate, față de ceilalți locuitori. Astfel, Abuș avea un număr de 51 de case, penultima ca mărime dintre actualele componente ale comunei Mica, și un număr de 284 locuitori, dintre care 179 greco-catolici, 46 romano-catolici, 39 reformați, 19 unitarieni, 1 izraelit.[5] **Șematismul** jubiliar din anul 1900 atestă existența a 69 uniți, 129 ortodocși, 80 romano-catolici, 44 reformați, 18 unitarieni și 5 izraeliți, deci, românii constituiau aproape 57% din totalul populației. Mai face mențiunea: *„Bis. de lemn din an. 1883 în onoarea ss. Archangeli".*[6] Penultima sursă documentară la care apelăm, recensământul din anul 1910, face cunoscut că la cei 460 locuitori ai Abușului, după limba maternă sunt 207 români, 236 maghiari, 17 alții, iar după religie sunt 150 ortodocși, 74 greco-catolici, 105 romano-catolici, 113 reformați, 15 unitarieni și 3 izraeliți.[7] În anul 1992 mai sunt recenzați 358 locuitori.[8] Așadar, **Șematismul** indică anul 1883 ca data edificării bisericii din Abuș, în realitate el constituind momentul când edificiul a fost adus de pe un deal ce prezenta alunecări de teren, și aici, potrivit tradiției, adus din altă parte.[9]

Realizați aproape numai din bârne de stejar, pereții bisericii înscriu cunoscutul plan de formă dreptunghiulară, în lungime de 9,43 m, lățime de 5,20 m, care la est are amplasată absida semicirculară, cu o circumferință de 8,17 m, ușor decroșată: 0,37 m în partea nordică și 0,40 m în partea sudică. Ca urmare a unor anterioare lucrări de renovare a bisericii, aceasta a primit un soclu de beton. În partea de vest a navei a fost adăugat pridvorul deschis, cu 1,46 m lățime, ce protejează intrarea de la capătul vestic al navei. Aici remarcăm cele câteva panouri pictate, probabil provenind din altă parte a bisericii, folosite ca tavan al acestei adăugiri.

Interiorul bisericii poartă un înveliș de formă semicilindrică peste navă și absida altarului, ultimul spațiu fiind racordat la traseul circular prin intermediul a șase fâșii curbe. Tot cu ocazia unor renovări anterioare, au fost montate ferestrele la navă și absidă, în mărimi de 62 x 80 cm, intervenția fiind ușor vizibilă, iar învelitoarea originară din șindrilă a fost înlocuită cu actuala din țiglă.

În partea de sud-vest a bisericii, la o distanță de 2,85 m, se află turnul-clopotniță, modest ca proporții. De plan aproape pătrat, de 2,74 x 2,81 m, turnul se desfășoară

https://biblioteca-digitala.ro

pe două nivele: cel de jos, închis cu scândură şi acoperiş tronconic şi cel superior, deschis, ce se sprijină pe patru stâlpi masivi, cu o secţiune de 18 x 16 cm, acoperit cu un coif piramidal, ambele acoperişuri având învelitoare de tablă.

Nu avem de ştire dacă biserica a avut pictură în faza de început. Datorită stratului interior de tencuială, ulterior aplicat, biserica şi-a pierdut pictura anterioară, din care bănuim că au mai rămas unele fragmente. În schimb tâmpla conţine icoane, produse ale secolului al XVIII-lea.

NOTE:

1. SUCIU, C., **DILT, I**, p. 24.
2. **Clain, 1733,** p. 201.
3. **Buccow, 1760-1762,** p. 637.
4. M. VOILEANU, **Contribuţiune,** p.
5. **Recensământ, 1857,** p. 392-393.
6. **Şematism, 1900,** p.292-293.
7. **Recensământ, 1910,** p. 436-437.
8. **Recensământ, 1992,** p. 194.
9. Ioana CRISTACHE-PANAIT, **Biserici de lemn,** p. 246.

SUMMARY

THE WOODEN CHURCH OF THE „SAINT ARCHANGELS" IN ABUŞ

Village Abuş is located on the valley of Târnava Mică and it has preserved an old wooden confessional building that has a peculiar shape: a rectangular plan with a half circular hooked apse. It is a plan more rarely seen in the contry, howevwer in county Mureş such plans can be seen in the churches of Cerghizel and Cuştelnic.

The church was raised on its present location in 1883 when it had been brought from a hill side due to some landslide, after it had been moved there from some other place. On the occasion of renovation works a porch was added to the western side and also o wood tile roof which later was replaced with simple tile, due to deterioration of the wood.

In the south-western part of the church there is a low bell-tower on two levels, the lower one closed with wood plates and the upper one with the bells, thus forming an open gallery. The frieze of imperial icons belongs to the 18th century and was painted by Master painter father Nicolae and is one of the very few inner decorations which have been preserved.

https://biblioteca-digitala.ro

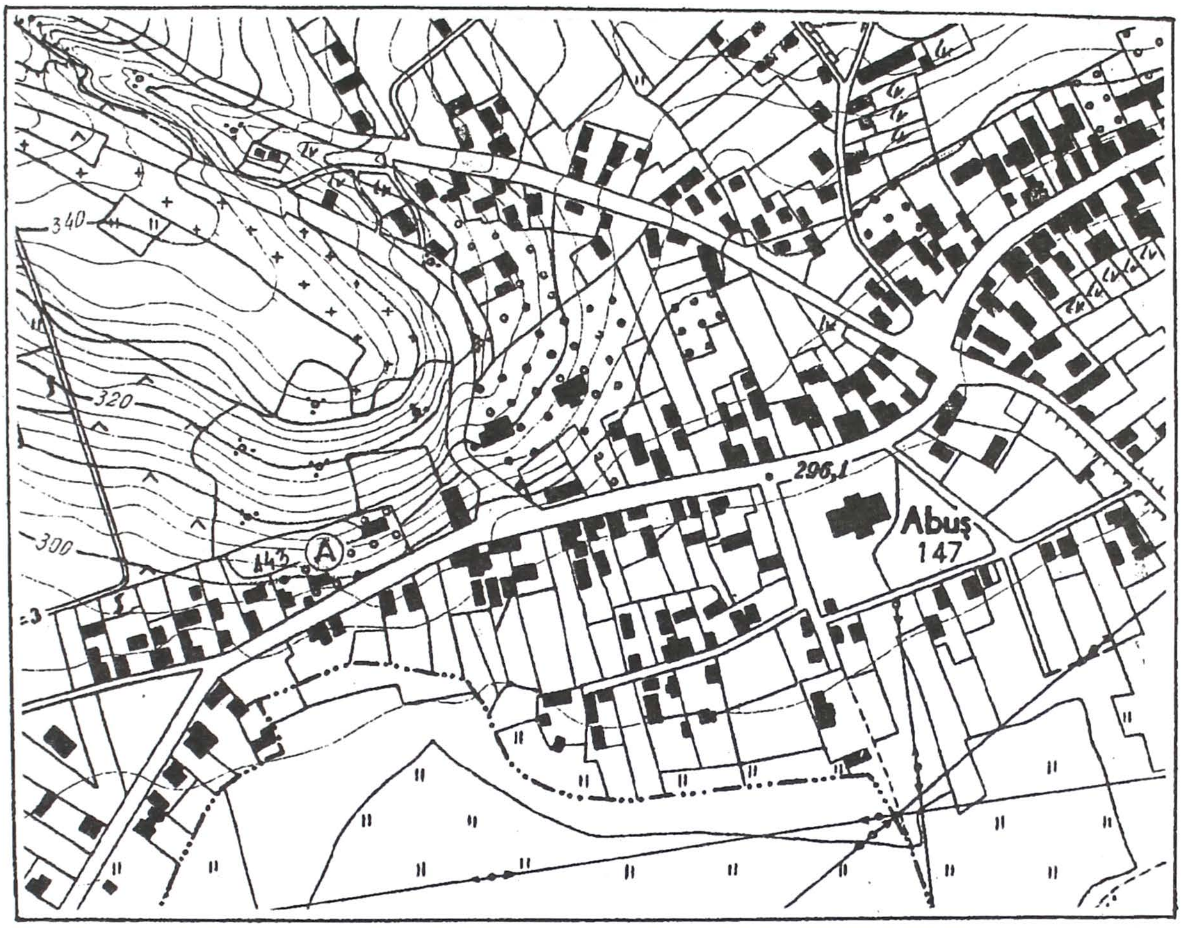

Ⓐ biserica de lemn

a

0 50 100 150 200 250 m.

b

Abuş. Biserica de lemn „Sfinții Arhangheli”.
a - Încadrare în zonă; b - Aspect general.

https://biblioteca-digitala.ro

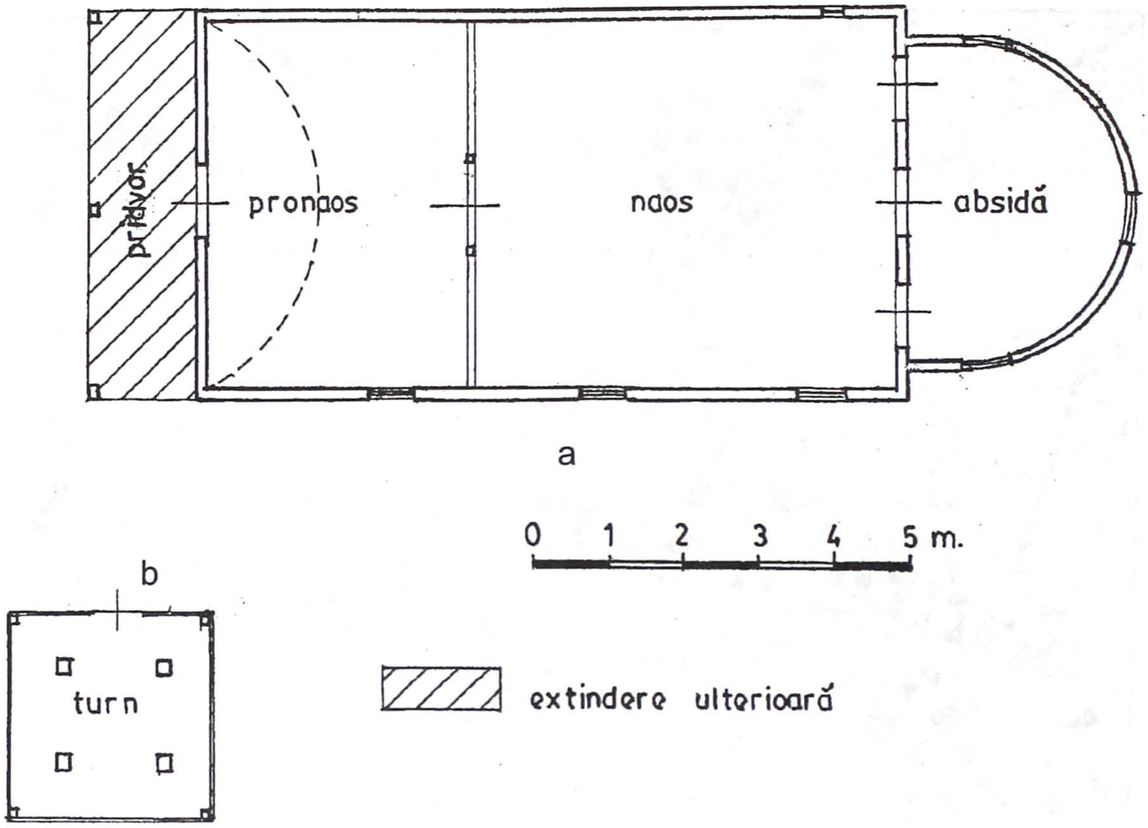

c

Abuş. Biserica de lemn „Sfinţii Arhangheli”.
a - Planul bisericii; b - Planul clopotniţei; c - Vedere sud a navei.

https://biblioteca-digitala.ro

a

b

Abuş. Biserica de lemn „Sfinţii Arhangheli".
a - Vedere est cu absida; b - Vedere sud-est a absidei.

https://biblioteca-digitala.ro

2. Biserica de lemn „SFINȚII ARHANGHELI" din Cerghizel

Satul Cerghizel, component al comunei Ungheni, este așezat pe cursul mijlociu al pârâului Cerghid, pe drumul județean ce leagă municipiile Târgu-Mureș de Târnăveni.

Veche localitate românească, satul Cerghizel[1] cunoscut și dub denumirea de Cerghidu Mic, în ungurește Kiscserged, documentar este atestat în anul 1438 ca **poss. Cherged**, în 1455 - **Cerged,** în 1461 - **Chewrged,** în 1733 - **Kis Cserged,** adică Cerghidul Mic, ca să-l deosebească de învecinatul Cerghidul Mare, în 1750 - **Kis Csergiid,** în 1850 - **Csergitzel,** preluând forma românească, iar în anul 1854 - **Kis-Cserged, Cerghidu Mic.**

Numărul românilor din localitate ne este dat de conscripțiile și recensămintele secolului al XVIII-lea și celor următoare. În anul 1733, conscripția lui Clain consemnează 16 familii de uniți,[2] deci 80 suflete, care aveau doi preoți pe Theodorus ce slujea și la ortodocși și Ioanners, preot unit. După 17 ani, conscripția lui Petru Aaron menționează 215 credincioși, care aveau și biserica.[3] Mai cuprinzătoare conscripția lui Buccow[4] prezintă următoarea situație: 8 familii de uniți ca aveau preot și dețineau biserica, 27 familii de ortodocși, însă fără preot și biserică. Recensământul din 1857 ne oferă în schimb posibilitatea aprecierii numărului românilor din localitate, care este deosebit de concludentă: 452 locuitori[5] din care 452 români, deci în totalitate. În anul 1900, **Șematismul jubiliar** unit consemnează 460 greco-catolici și 6 izraeliți, biserica de lemn sub hramul „Sf. Arhengheli" ca fiind realizată în anul 1802.[6] Permanența covârșitoare a românilor în localitate este dovedită și de celelalte recensăminte. În anul 1911, sunt consemnați 557 greco-catolici, în anul 1932, un număr de 462 greco-catolici și 33 ortodocși, ca în anul 1941 să fie înregistrați 540 locuitori, din care 535 români.[7]

Așadar, în anul 1733, conscripția lui Clain consemnează existența la Cerghizel a două biserici, însă nu la mult timp, până în 1750, una dintre ele, mai veche, dispare drept urmare degradării elementelor componente. O altă biserică, ridicată în anul 1802, spre sfârșitul secolului dispare și ea, întrucât **Șematismul** din 1900, după cum am văzut, nu o mai menționează.

Începuturile actualului lăcaș la Cerghid sunt marcate de strămutarea, de la Cerghid (Cerghidu Mare), în anul 1932, a bisericii ce poartă hramul „Sf. Arhangheli". Deci biserica este mai veche. **Șematismul** indică ca data realizării bisericii anul 1802, însă până la 1900 ea dispare. Rămân inscripțiile aflate în preajma intrării de vest, una situată deasupra intrării, a doua aflată în partea dreaptă a acesteia, care indică anul 1836, ca și pisania de pe crucea tâmplei, destul de laconică, care arată: *„... s-au ridicat această sfântă biserică, în anul 1836, în zilele lui Vasile Moga episcop..."*. Însă și acestea mai degrabă indică anul efectuării unor refaceri mai importante, întrucât ancadramentul original al intrării, pe care de regulă se trece anul construirii, a fost înlocuit de mai mult timp, cu ocazia renovărilor anterioare.

Realizați din bârne de lemn, ce se sprijină pe o talpă de lemn de esență mai tare, pereții bisericii înscriu o navă dreptunghiulară, în lungime de 11,78 m și o lățime de 6,10 m, spre vest situându-se absida semicirculară, ușor decroșată, în câte 52 cm. pe ambele laturi. Această formă de absidă semicirculară este întâlnită doar în câteva cazuri, sub forma decroșată doar la Cuștelnic (bis. „Arhanghelul Mihail") și la Abuș, iar sub forma nedecroșată la Dâmbău și Nicolești, deci oarecum grupate în partea de sud-vest a județului, pe văile Târnavei Mici și a Nirajului și doar edificiul de la Cerghizel fiind ceva mai îndepărtat, pe valea Mureșului, dar și acesta nu departe de Târnava Mică. Interiorului de formă dreptunghiulară îi corespunde pronaosul cu lățimea de 5,78 m și lungimea de 4,36 m, în partea vestică, pe axa longitudinală, având intrarea în mărime de 125 x 175 m. După primezul deschis, marcat de doi stâlpi ce marchează golul, ca a doua intrare, în lățime de 1,28 m, se desfășoară naosul în lungime de 6,85 m, care la est se termină cu iconostasul, cu cele trei intrări spre altarul semicircular identice ca mărime, de câte 0,80 m lățime.

https://biblioteca-digitala.ro

Liniatura bârnelor pereților este întreruptă doar de ferestre, așezate simetric, două la pronaos, patru la naos și trei ferestre la altar, din care aceea din mijloc este situată la capătul estic al semicercului ce circumscrie absida. În mărime de câte 55 x 95 cm, ele se încheie într-un semicerc. Mărimea identică ca și intervențiile cert vizibile demonstrează că ferestrele au fost montate ulterior ridicării bisericii. La capătul de vest al pronaosului, pe toată deschiderea sa, este situat târnațul – pridvorul –, în lățime de 1,42 m, pe a cărui axă se află intrarea, marcată de câte două perechi de stâlpi. A fost realizat probabil ulterior bisericii, întrucât talpa navei nu se mai continuă în dreptul acestuia, în schimb acoperișul este unic, sprijinit pe aceași cunună.

Acoperișul interior prezintă o boltă semicilindrică, unică pentru pronaos și naos, de la început având aceeași formă, deoarece pronaosul nu a suferit modificări anterioare pentru a primi turnul-clopotniță, cum întâlnim la unele edificii, dovedind unitate și totodată vechime. La rândul său, altarul are o boltă de aceași formă semicilindrică, care se îngustează prin mijlocirea suprafețelor plane, intersectată de trei fâșii curbe. Semicilindrul acoperișului interior este retras de la linia pereților, fiind în consolă de cca. 35 cm, prin intermediul unor bârne dispuse în trepte, ele aflându-se la 2,02 m înălțime de la nivelul pardoselii.

Din nefericire interiorul bisericii a fost tencuit, cu care ocazie au fost ascunse și puținele scene iconografice rămase în urma strămutării. Doar bolta mai este pictată, reprezentând cerul albastru și strălucitoarele stele aurii. Remarcăm, totuși, ușile împărătești, cu ușcior în frânghie, provenind din secolul al XVIII-lea, al căror medalion conține scena „Bunei Vestiri" pe un fond arhitectural. Ele pot fi atribuite lui popa Marcu. O friză a Apostolilor împreună cu Iisus Hristos, situată pe tâmplă, îi reprezintă șezând pe o laviță, într-un decor de arcade, pe care se află și pisania din anul 1836, poate fi considerată ca opera unui zugrav de la Feisa.

În anul 1976. biserica este reparată, fiind pusă pe un soclu protector de beton, însă învelitoarea din azbociment, deloc potrivită unui lăcaș de cult ortodox, se cere înlocuită cu una din șindrilă, care să-i confere căldură și suplețe.

La o distanță de 6,48 m de capătul vest al bisericii, în continuarea axei longitudinale, este situat turnul-clopotniță. Îl considerăm realizat concomitent cu biserica, deoarece cu ocazia reparării bisericii și acesta a fost renovat, însă a păstrat învelitoarea de șindrilă. Este de secțiune aproape pătrată, cu laturile de 3,39 x 3,42 m, ce se sprijină pe stâlpi masivi de brad de 13 x 13 cm, cei perimetrali registrului inferior și de 16 x 16 cm cei interiori ce susțin registrul superior, totul fiind consolidat prin grinzi de legătură de 10 x 12 cm. La rândul lor stâlpii se sprijină pe o talpă unică de 16 x 16 cm, așezată pe postamentul de beton realizat în anul 1976. Partea inferioară a turnului este închisă cu scândură pe 2/3 din înălțime, peste care este așezat acoperișul în trunchi de piramidă, pe când registrul superior cuprinde micul foișor, cu secțiunea de 1,44 x 1,44 m, la rândul său acoperit cu coiful prismatic, ce se dorește parcă a da zveltețe turnului. Biserica a fost închisă cultului, slujbele religioase ținându-se astăzi în noua biserică de cărămidă, construită nu demult, în imediata vecinătate a celei monument.

NOTE:

1. SUCIU C., **DILT,** I, p. 132.
2. **Clain, 1733,** p.180.
3. **Aaron, 1750,** p. 264.
4. **Buccow, 1760-1762,** p.636.
5. **Recensământ, 1857,** p. 412-413.
6. **Șematismul, 1900,** p. 307.
7. **Județul Târnava-Mică. Schiță monografică,** Sub îngrijirea lui Coriolan SUCIU, Blaj, Ed. „Lumina", Miron Roșu, 1943, p.62.

https://biblioteca-digitala.ro

SUMMARY

THE WOODEN CHURCH OF CERGHIZEL DEDICATED TO THE „SAINT ARCHANGELS"

The wooden church of Cerghizel, a community part of village Ungheni, was brought to its present location in 1932 from the nearby village of Cerghid. The 1900 Jubilee Chart indicate it as having been completed in 1802 while inscriptions indicate 1836 when massive repairs were performed.

The plan of the church is rectangular, with a eastern half circle unhooked apse, less often met in the construction of wooden churches in Transylvania; however, the types and the structure of the components it contains indicate that the church is older, probably from ther end of the 18th century. The internal ceiling has a unique half cylindrical vault, being drifted from the wall line by a 35 cm corbel crossed at the apses by three curved strips.

The church was moved and renovated several times, including the internal plastering of walls and thus it lost the former internal painting. The imperial doors were preserved being creation of Father Marcu.

https://biblioteca-digitala.ro

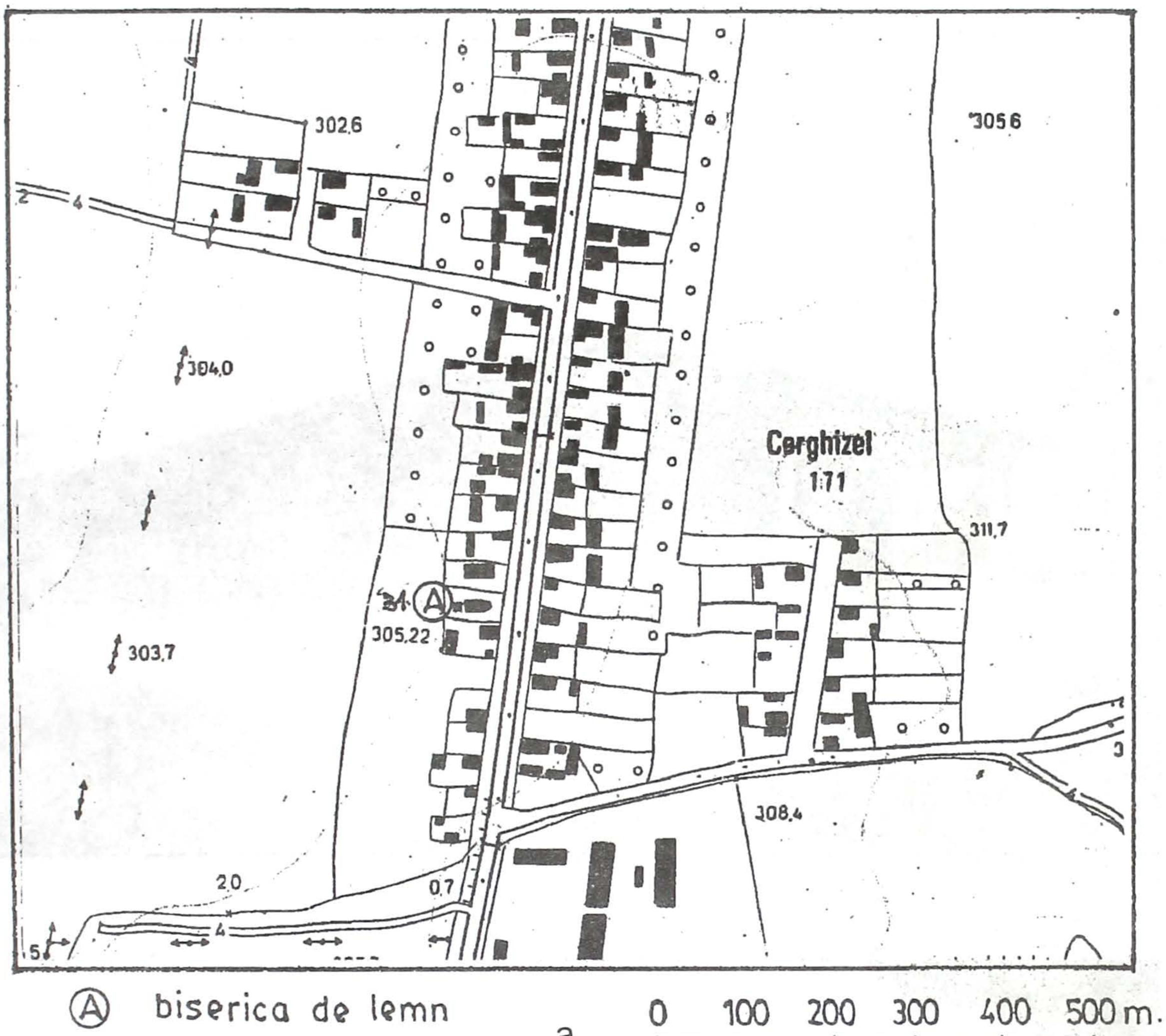

a

b

Cerghizel. Biserica „Sfinții Arhangheli”.
a - Încadrare în zonă; b - Aspect general.

https://biblioteca-digitala.ro

a

b

Cerghizel. Biserica „Sfinții Arhangheli”.
a - Vedere sud-vest; b - Vedere vest.

https://biblioteca-digitala.ro

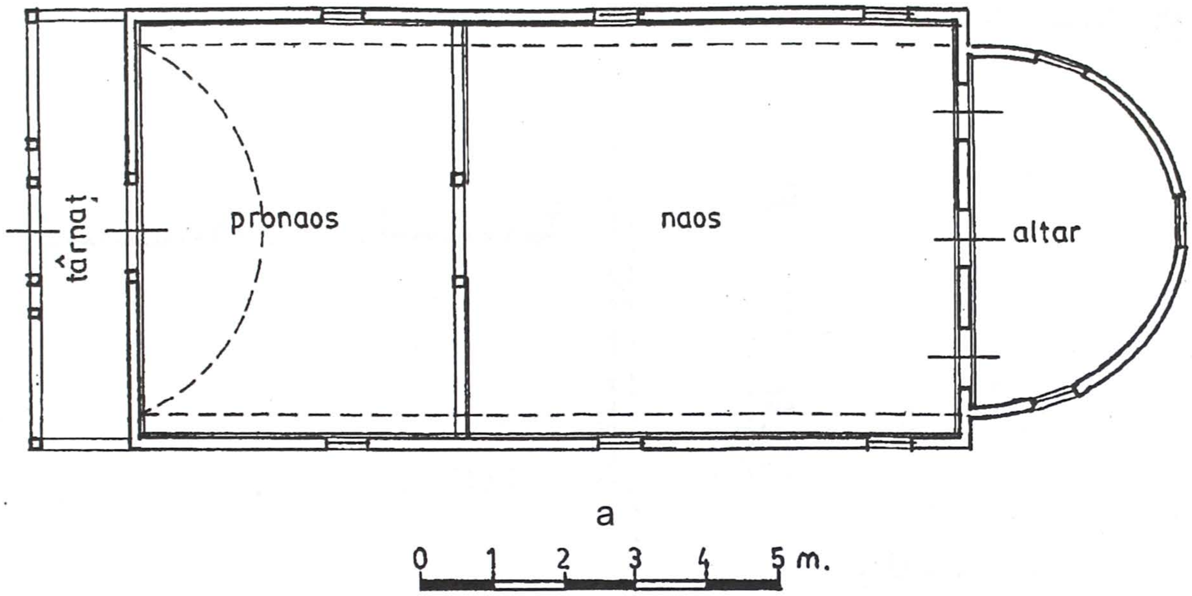

a

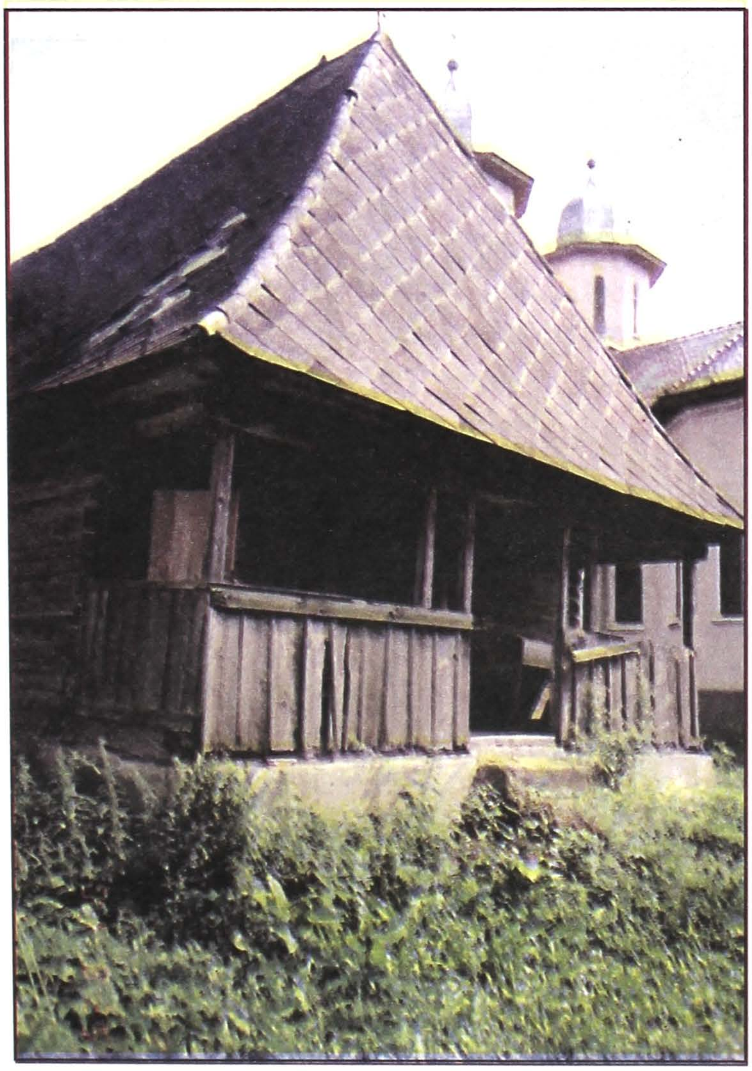

b

Cerghizel. Biserica „Sfinții Arhangheli".
a - Plan; b - Vedere vest cu prispa.

https://biblioteca-digitala.ro

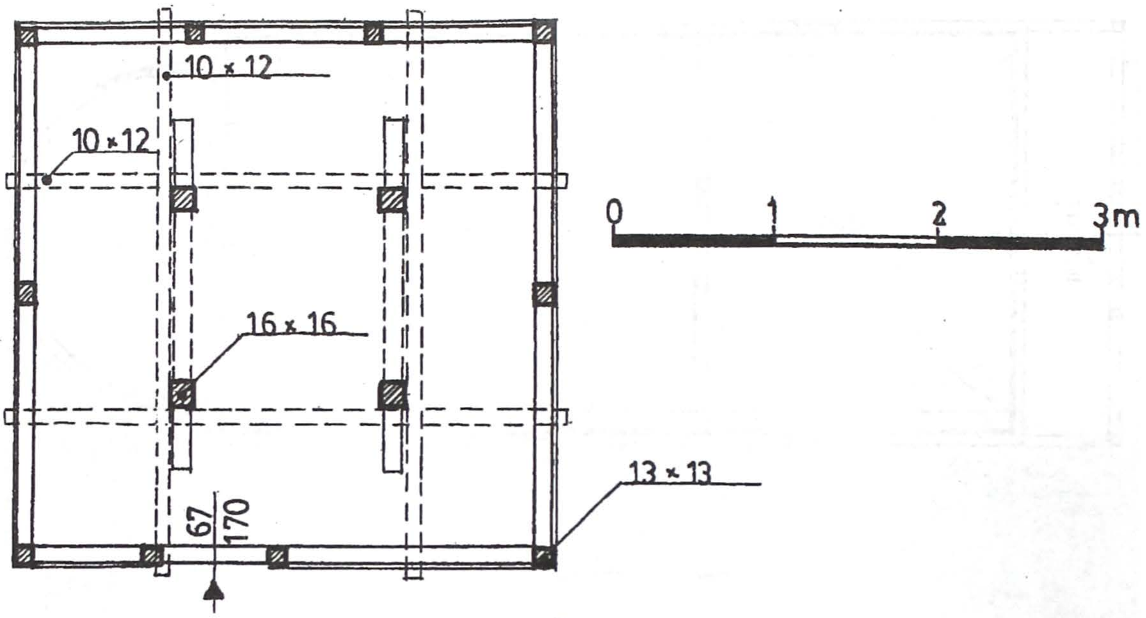

a

b

Cerghizel. Biserica „Sfinții Arhangheli”. Turnul-clopotniță.
a - Plan; b - Aspect general.

https://biblioteca-digitala.ro

3. Biserica de lemn „ARHANGHELUL MIHAIL” din Cuştelnic

Printr-o fericită împrejurare, satul Cuştelnic este păstrătorul a două monumente, din vremuri diferite, excepţionale exemplare de artă populară, şi anume: biserica ortodoxă de sub hramul „Sf. Nicolae”, asupra căreia am stăruit la timpul potrivit, şi biserica greco-catolică ce poartă hramul „Arhanghelul Mihail” la care ne referim.

Cuştelnic, a cărui vechime se întinde timp de peste şapte secole,[1] întotdeauna a fost o localitate românească. La 1461 Cuştelnicul, împreună cu alte 220 sate româneşti impuse cu darea oilor visteriei regale (**quinquagesima ovium**), este amintit într-o listă ca „**census quinquagesimalis Chidethelke”**, iar conscripţiile din secolele XVIII şi XIX îl prezintă pe confesiunile ortodoxă şi greco-catolică a românilor, cu toate fluctuaţiile datorate mişcărilor religioase din această perioadă. Potrivit **Şematismului** din 1900,[2] după moartea preotului greco-catolic Dumitru, amintit în conscripţia anului 1733 a lui Inochentie Micu Clain,[3] în perioada de după anul 1787 o parte din credincioşii greco-catolici şi-au părăsit credinţa, reconvertirea având loc doar în anul 1823.

Asemenea legendelor întemeierii altor lăcaşuri de lemn din Transilvania, biserica din Cuştelnic, sau „biserica de jos”, cum mai este definită de localnici, a fost adusă de la Bord, sat component al comunei Cucerdea. Este amplasată în cimitirul de pe dealul ce mărgineşte la nord localitatea, puţin mai jos de biserica de lemn ortodoxă. Mărturii scrise despre biserică sunt foarte puţine, deci ne orientăm spre alte surse care să ne ajute la determinarea vechimii acesteia. Inscripţia de pe peretele de vest al pronaosului, ce indică anul 1891, este considerată de **Şematismul** din 1900 ca anul construirii bisericii, însă tipologia acesteia, precum şi unele elemente componente îi devansează ctitoria cel târziu la mijlocul secolului al XVIII-lea. Anul 1891 reprezintă probabil aducerea bisericii de la Bord şi reconstruirea ei pe actualul amplasament, dacă nu cumva data realizării extinderii de pe latura de vest, ce cuprinde pridvorul închis şi turnul-clopotniţă deasupra.

Biserica aparţine unui tip destul de rar întâlnit în Transilvania, având o navă dreptunghiulară care circumscrie pronaosul şi naosul, la est având absida, decroşată, semicirculară, cum mai întâlnim la bisericile din zonă, de la Abuş şi Cerghizel. Dimensiunile bisericii sunt moderate, nava cu o lungime de 11,49 m şi lăţimea de 6,15 m, care cuprinde pronaosul şi naosul, având înălţimea exterioară a pereţilor de 2,0 m. Decroşul absidei este de 52 cm. la sud şi 65 cm. la nord, deschiderea în dreptul iconostasului este de 4,98 m, iar semicercul în lungime de 8,10m. Coama acoperişului navei se află la o înălţime de 5,80 m, iar a turnului-clopotniţă la 7,30m.

Interiorul bisericii este compartimentat prin cei doi pereţi divizori frecvent întâlniţi: primezul dintre pronaos şi naos şi iconostasul, aflat pe aliniamentul de est al navei, care prin cele trei deschizături comunică cu altarul absidei. Interiorul spaţiului este acoperit de o boltă unică semicilindrică, care spre vest are timpanul, păstrând încă unele fragmente din pictura anteriorului edificiu. Bolta absidei, de aceeaşi formă, este retrasă de la nivelul pereţilor. Toate aceste elemente fac dovada realizării bisericii în secolul al XVIII-lea.

Liniatura bârnelor este întreruptă doar de ferestrele în mărime de 60 x 66 cm, trei fiind situate pe latura sudică a navei şi două pe latura nordică, iar alte trei ferestre de câte 34 x 30 cm. la absidă. În totalitatea lor, ferestrele sunt marcate de montanţi fără să conţină decoraţii sculpturale. Intrarea se află pe axa longitudinală a peretelui de vest al pridvorului.

Într-o perioadă ulterioară, fără să o putem stabili concret, la capătul de vest al pronaosului este realizat pridvorul, cu o lungime de 6,15 m şi o lăţime de 1,96 m, deasupra purtând turnul-clopotniţă, ai cărui stâlpi de susţinere sunt independenţi de spaţiul în care se află. Cu ocazia altor lucrări de reparaţie, probabil concomitent cu cele de la biserica de lemn alăturată, printr-o proastă inspiraţie, vechea învelitoare din şiţă a fost înlocuită cu ţiglă,

https://biblioteca-digitala.ro

necesitând întărirea pereților absidei cu stâlpi de susținere. În anii 1995-2000, pridvorul cât şi turnu-clopotniță sunt reconstruiți cu zidărie de cărămidă, lucrare care a afectat şi mai mult valoarea arhitecturală a monumentului, denaturându-i aspectul general.

NOTE:

1. Datele documentare ce atestă localitatea şi populația satului Cuştelnic au fost prezentate în prima parte a descrierii bisericii de lemn „Sf.Nicolae".
2. **Şematism, 1900,** p.297-298.
3. **Clain, 1733,** p.200.
4. **Şematism, 1900,** p.297.

SUMMARY

THE WOODEN CHURCH OF CUŞTELNIC DEDICATED TO „ARCHANGEL MICHAEL"

The Greek-Catholic wooden church dedicated to „Archangel Michael" is placed in the northen part of the village graveyard, not far from another wooden monument, the Ortodox church dedicated to „St. Nicholas".

The tradition mentions year 1891 as the year when the church was built, being brought from Bord. However this date is either the date when it was brought or the one of its re-construction, or when certain extensions were completed by adding the enclosed porch with the tower above.

Its plan is less familiar, a rectangular nave and semicircular unhooked apse, with a unique system of internal covering, namely a semi-cylindrical vault over the narthex and nave. The shape and building system presumably lead back to a movement of an 18th century building.

Unfortunately its artistic value has been diminished by recent restauration works that consisted in tile roof and reconstruction of the porch and of the tower in brick.

CONSIDERAȚII DE ORDIN GENERAL

Întrucât cele două subvariante de biserici cu absidă semicirculară diferă doar prin faptul că unele au spațiul nedecroşat, sau decroşat, fără elemente care să le confere alte diferențieri majore, le tratăm împreună.

Variantele planimetrice, de regulă, le datorăm numărului diferit de laturi la absidă, care până la patru laturi sunt clare ca formă, pe când cele peste cinci laturi, până la şapte sau chiar nouă laturi formează etape de trecere spre planul semicircular al altarului, îndeobşte considerat ca specific arhitecturii de zid. Fiind construită din lemn, *"această structură este realizată din suprapunerea de elemente fasonate sub forma de segmente de cerc îmbinate între ele la capete şi solidarizate una peste alta prin dibluri puternice. Pretutindeni aceste abside se spune că sânt făcute din obezi"*[1]

De la început trebuie să arătăm faptul că prin cele cinci exemplare de biserici cu absida semicirculară, județul Mureş este cel mai bine reprezentat față de celelalte zone ale țării, întrucât *„tipul acesta de plan este o raritate pentru țara noastră"*.[2] Potrivit lui At. Popa,

https://biblioteca-digitala.ro

„Altarul circular cu diametrul pe lățimea naosului, este foarte rar", prezentând exemplarele de la Straja – Cluj, Baica – Almaş – Huedin, Ioneşti – Arad, Dragomireşti – Timiş, Schitişorul – Neamț,[3] fără să fie pomenite exemplarele din județul Mureş. Absida semicirculară decroşată este cunoscută în județul Mureş prin exemplarele de la Abuş, Cerghizel şi Cuştelnic (Biserica „Arhanghelul Mihail") şi mai puțin în restul Transilvaniei. Din județul Sălaj provin două exemplare ale acestei subvariante: remarcabila biserică din Bulgari, databilă cel târziu în secolul al XVII-lea, precum şi aceea de la Chieşd, la fel străveche.[4] În Moldova unicul exemplar este „Schitişorul" din satul Ceahlău, județul Neamț, datat la 1838.[5]

Forma de plan cu absida nedecroşată, dezvoltată în continuarea laturilor navei o găsim în județul Mureş la bisericile de la Dâmbău şi Nicoleşti, iar cu absida decroşată la bisericile de la Abuş, Cerghizel şi Cuştelnic. Este forma tipologică, larg răspândită în alte țări, la noi având puține reprezentări. Exceptând faptul că toate cele cinci biserici cu absida semicirculară sunt de mărime modestă, la unele chiar mică, ele comportă unele diferențieri, în majoritatea cazurilor apărute ulterior ridicării edificiilor aparținătoare. Astfel monumentul de la Dâmbău are prispa deschisă pe latura de sud a navei. Tot prispă deschisă, însă realizată la capătul vestic al navei, întâlnim la bisericile de la Abuş şi Cerghizel. În schimb, la edificiile de la Nicoleşti şi Cuştelnic, prispele sunt închise, ultima biserică având structura de lemn înlocuită cu zidărie de cărămidă.

Diferă şi sistemul de acoperire a bisericilor. La Dâmbău acoperişul dreptunghiular, în patru ape, cuprinde întregul edificiu, pe colțul de sud-est, în dreptul absidei având un masiv stâlp din cărămidă, pentru ai conferi siguranța în exploatare. La Nicoleşti acoperişul urmăreşte curbura absidei, fără întreruperi a învelitorii de şindrilă. În schimb la Abuş, Cerghid şi Cuştelnic, absida decroşată are acoperişul format din câte cinci pante triunghiulare, ale căror punct de pornire este fie retras de la linia de vest a navei (Abuş), fie pe această linie (Cerghizel, Cuştelnic). Intrarea este amenajată pe latura sudică doar la Dâmbău, pe când la celelalte la capătul de vest al navei, unde se află şi prispa.

Interiorul este acoperit cu bolți în leagăn, care au planul naşterii pe ultima cunună a perteților (Abuş, Dâmbău, Cuştelnic) sau retrase prin intermediul unor grinzi longitudinale (Cerghizel). Într-un singur caz, la Nicoleşti, întâlnim un tavan unic, datorat ultimei refaceri cu ocazia restaurării. Despre clopotnițe putem spune că în două cazuri ele sunt detaşate bisericii, fiind amplasate în colțul de sud-vest al edificiului (Abuş) sau la capătul de vest (Cerghizel). În celelalte trei cazuri turnul-clopotniță, ulterior realizat, se află deasupra pronaosului (Dâmbău), sau al pridvorului adăugat (Nicoleşti, Cuştelnic).

Pe temeiul caracteristicilor semnalate mai sus, dar mai ales datorită planului lor, edificiile aparținătoare celor două grupuri analizate, în tipologia pentru Transilvania a lui At. Popa,[6] aparțin tipului I, grupa III.e, iar dacă judecăm problema vechimii în lumina tipologiei lui Grigore Ionescu,[7] aparțin grupei 2, căsuța 2.4.9.

NOTE:

1. Andrei PĂNOIU, **op. cit.**, p. 140.
2. Ioan GODEA, **Biserici de lemn din România (nord-vestul Transilvaniei)**, Bucureşti, Ed. Meridiane, 1996, p.63.
3. At. POPA, **Caracteristici stilistice**, p. 696-697.
4. Ioana CRISTACHE-PANAIT şi Ion SCHELETTI, **Bisericile de lemn din Sălaj**, în **BMI**, an XL, nr.1, 1971, p.36; Ioan GODEA, **op.cit**, p. 63.
5. A. PĂNOIU, **op. cit.**, p. 141.
6. At. POPA, **Caracteristici stilistice**, p. 706.
7. G. IONESCU, **Arh. Românească**, p. 33, fig. 18.

https://biblioteca-digitala.ro

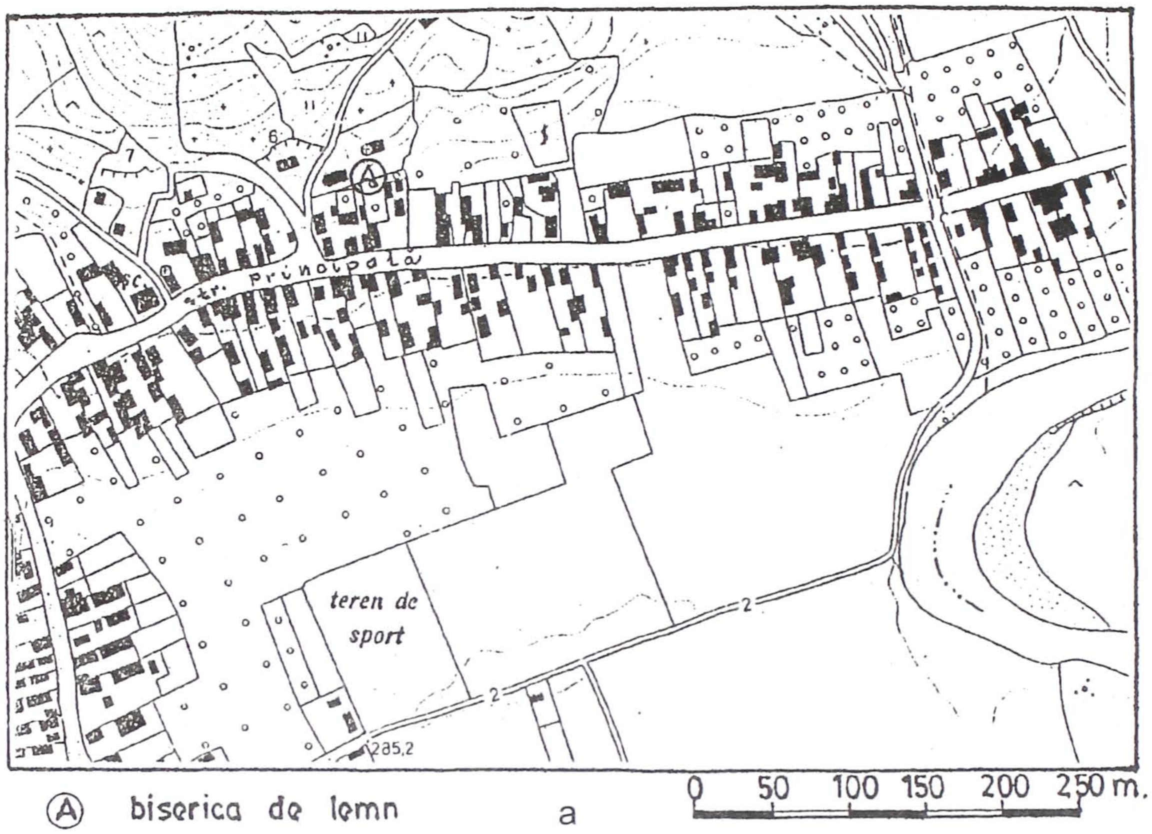

a

b

Cuştelnic. Biserica „Arhanghelul Mihail”.
a - Încadrare în zonă; b - Aspect general cu intrarea.

https://biblioteca-digitala.ro

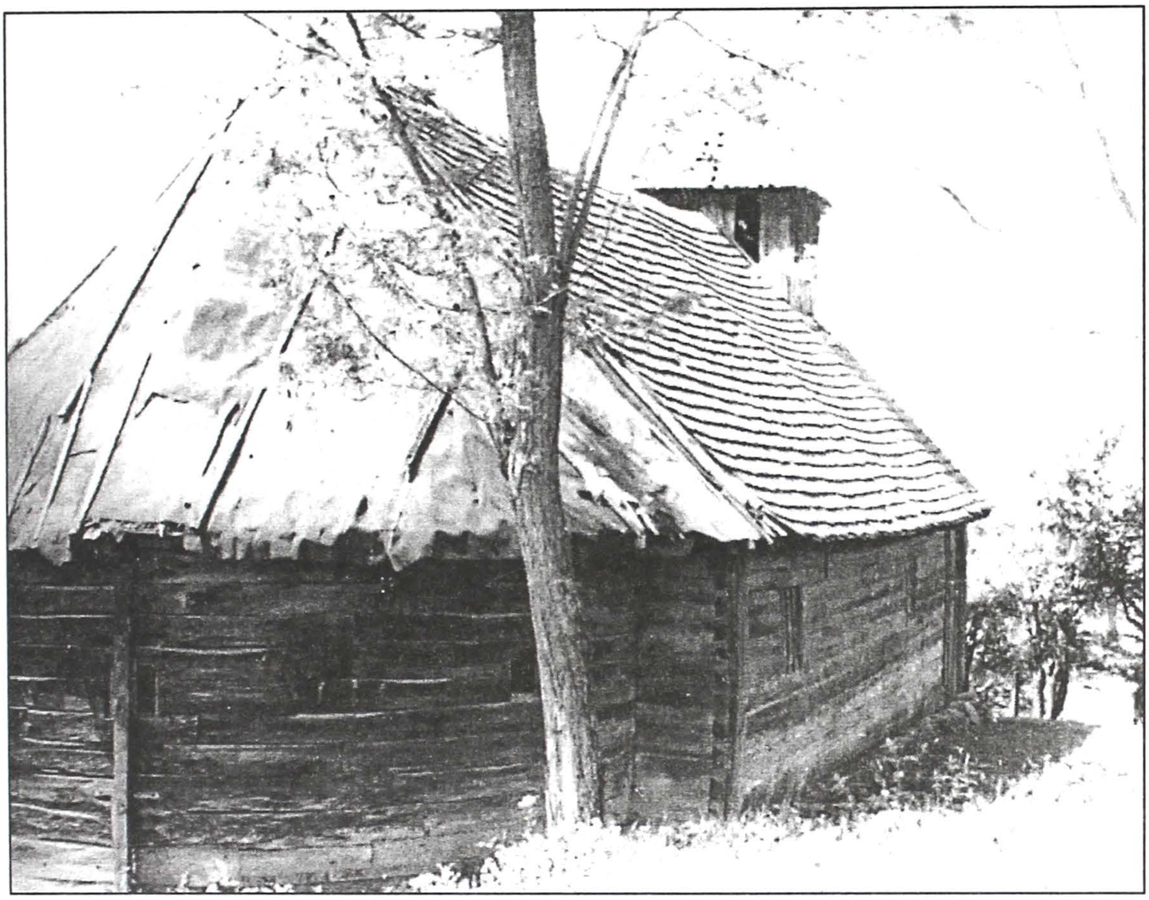

a

b

Cuştelnic. Biserica „Arhanghelul Mihail” înainte de renovare.
a - Vedere nord-est; b - Vedere est cu absida semicirculară.

https://biblioteca-digitala.ro

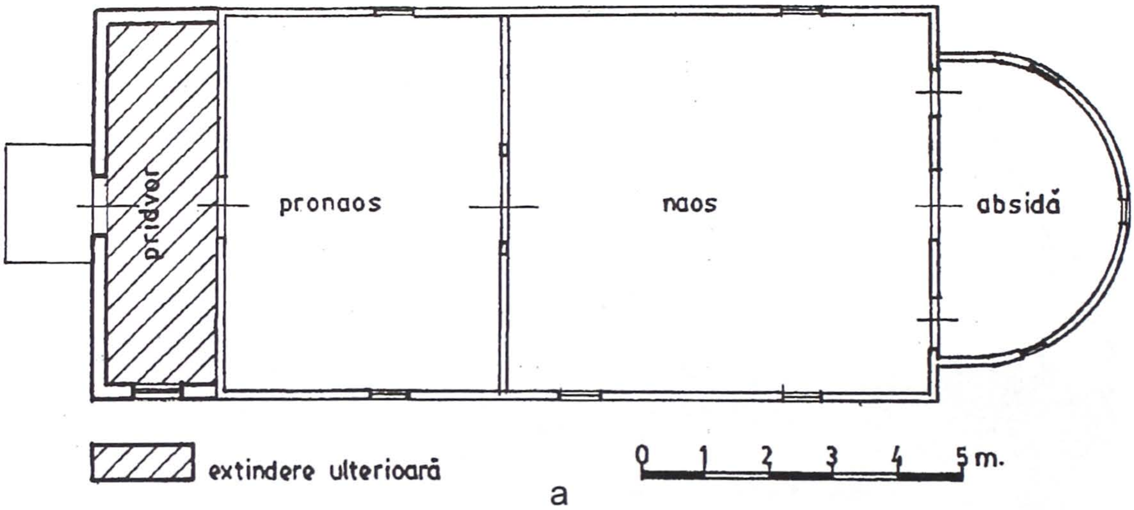

a

b

Cuştelnic. Biserica „Arhanghelul Mihail".
a - Plan; b - Vedere nord-est.

https://biblioteca-digitala.ro

a

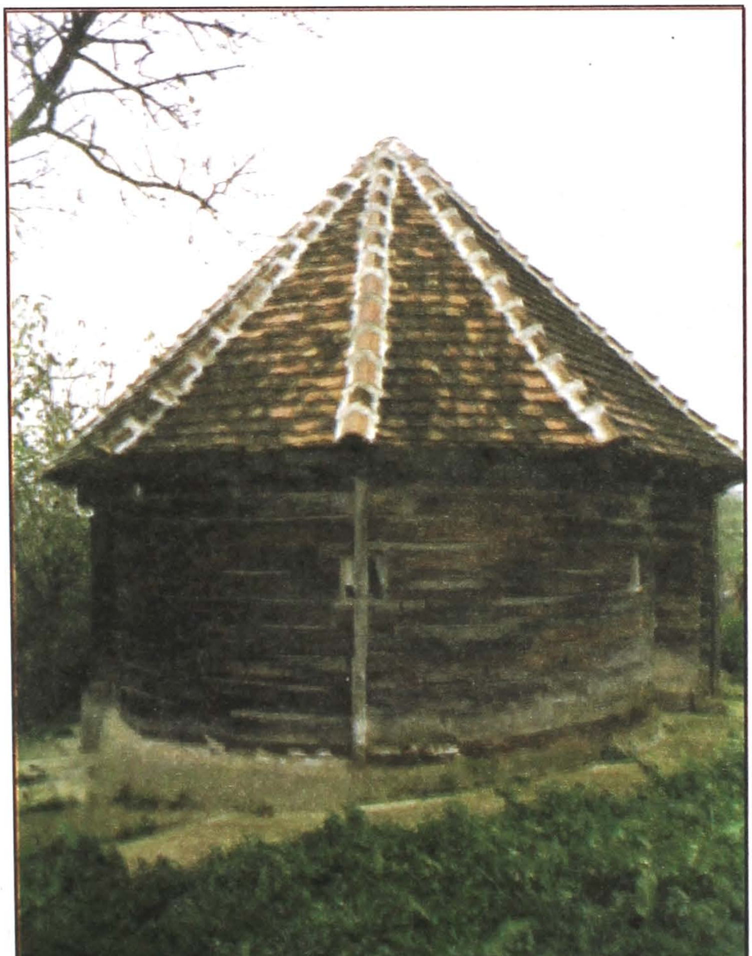

b

Cuştelnic. Biserica „Arhanghelul Mihai".
a - Vedere nord cu absida; b - Vedere est, absida.

https://biblioteca-digitala.ro

XV.

BISERICI DE PLAN TRILOBAT CU ABSIDA ÎN CINCI LATURI, DECROŞATĂ

Biserica de lemn „SFÂNTU NICOLAE" din Reghin

În fosta localitate rurală Reghin-Sat,[1] azi cuprinsă în teritoriul municipiului Reghin, în strada Măcieşului , la nr.5, în mijlocul unei livezi, este situată biserica de lemn ce poartă hramul „Sfântu Nicolae",[2] monument istoric şi de arhitectură de seamă, cunoscut mai mult sub denumirea de Biserica lui Petru Maior, datorită faptului că remarcabilul cărturar român a slujit în această biserică între anii 1784-1809, când a îndeplinit funcţia de protopop unit al Gurghiului. Fosta localitate Reghin-Sat este atestată ceva mai târziu decât oraşul Reghin, sau Reghinul Săsesc, care îşi are obârşia documentară încă din anul 1228 ca **Regun.**[3] O primă atestare a Reghinului-Sat,[4] din anul 1358, îl consemnează sub denumirea de **Magyarregen,** în 1381 - **poss Magar Regun,** în 1509 - **Magyar Regen,** în 1645 - **Magiar Regen,** în 1733 - **Magari,** în 1750 - **Magyar Regin,** în 1760-1762 - **Magyar Régen,** în 1850 deja îl găsim sub denumirea românească de **Regyien ungureszk,** iar în 1854 sub forma de **Magyar-Régen, Ungarisch-Reen, Reginu-Unguresc.**

Cu toate că Reghin-Sat era definit ca localitate ungurească, prezenţa românilor este atestată de documentele vremii. Conscripţia românilor uniţi din anul 1733 ne face cunoscută existenţa a 37 de familii de români,[5] adică 185 suflete, însă localitatea apare fără biserică şi preot. În anul 1750 conscripţia lui Petru Aaron[6] consemnează doar 88 credincioşi uniţi, care aveau preot şi biserică, scăderea numărului acestora putând fi pusă pe seama sporirii numărului de ortodocşi. Mai reală, dar şi mai cuprinzătoare, conscripţia lui Buccow,[7] din anii 1760-1762, prezintă următoarea situaţie: 18 familii de uniţi care aveau un preot şi stăpâneau şi biserica de lemn, 20 familii de ortodocşi, dar lipsiţi de preot şi biserică. Recensământul din 1857 consemnează 926 locuitori,[8] care pe confesiuni atestă existenţa a 337 greco-catolici, 142 romano-catolici, 365 reformaţi, 12 luterani, 14 unitarieni şi 56 izraeliţi. Ultimul document statistic la care mai apelăm, **Şematismul jubiliar** din 1900,[9] atestă 304 greco-catolici, faţă de cei 758 din celelalte confesiuni. Cu această ocazie se face cunoscută biserica de lemn, ca purtând hramul „Pogorârea Spiritului Sfânt", parohia existând anterior anului 1781.

Deşi este cea mai îndepărtată de Moldova, biserica din Reghin datează din prima jumătate a secolului al XVIII-lea, între anii 1733-1744 şi potrivit tradiţiei, neconfirmată documentar, a fost adusă din Moldova de nişte negustori macedoneni la sfârşitul secolului al XVII-lea sau, cel târziu, la începutul celui următor. Datarea o facem luând în considerare datele statistice coroborate cu ştirile furnizate de inscripţiile întâlnite la biserică. După cum am văzut, în anul 1750 la Reghin sunt înregistraţi 88 credincioşi care aveau deja o biserică şi în 1760-1762 era sub stăpânirea uniţilor. Din inscripţia aflată pe icoana Sfântului Arhanghel Mihail, dăruită bisericii de comunitatea românilor din satul Bărdeşti, de lângă Târgu-Mureş, deducem că aceasta a fost donată în anul 1744, ceea ce înseamnă că punerea pietrei de temelie a bisericii e ante 1744 şi, în orice caz, post 1733. At. Popa consideră că biserica a fost ridicată *„...în jurul anului 1744, şi cred, că de confesiunea ortodoxă".*[10] Trecerea parohiei la unire s-a petrecut probabil înainte de anul 1781, însă cert este faptul că în anul 1784, când Petru Maior devine preot al Reghinului Unguresc şi protopop al Gurghiului, parohia era unită.

Timp de secole biserica a avut menirea susţinerii vieţii spirituale a românilor din localitate,[11] dar şi din împrejurimi, unde au slujit numeroşi parohi, între care şi marele cărturar Petru Maior. Deşi biserica nu a fost ridicată de el, datorită îndelungatei sale păstoriri, a făcut să fie uitat hramul ce-l poartă biserica, numele său fiindu-i atribuit în mod spontan de

https://biblioteca-digitala.ro

către populația românească din zonă. De numele său sunt legate și cele două clopote, donate bisericii, ale căror inscripții, pe lângă altele, mai arată : *„S-AU RENOVAT PER PAGUM MAGYAR-REGEN SUB ARHIADICONO PETRO MAIO 1790"*, sau: *„L-AU CUMPĂRAT, TIMAR GOREA FIIND PROTOPOP ÎN MAGYARREGEN PETRU MAIOR 1791"*. Încă în anul 1800, cărturarul român constată că biserica de lemn este mult prea mică pentru cei o mie de credincioși care o frecventau, întrucât numai în oraș sunt mai mult de 60 de gazde, al căror ajutor îl recunoaște.[12] Îndemnați de Petru Maior românii din oraș (Reghinul Săsesc) cumpără un teren de la un sas bogat în scopul construirii unei biserici. După unele conflicte cu reprezentanții comunității săsești, cunoscuți pentru ostilitatea lor față de români, și care pe acel teren intenționau să construiască niște grajduri pentru erariu, românii continuă lucrările la biserica de zid pe care o și termină în anul 1811. În urma acestui conflict și a procesului intentat împotriva acestuia, în anul 1809, cărturarul român este forțat să părăsească Reghinul, plecând la Buda (Budapesta) ca cenzor-revizor la tipografia de acolo.

Revenind la biserica de lemn, precizăm că, după ce în anul 1760 catapeteasma este refăcută, la 1791 sunt realizate ample lucrări de reparare, cu care ocazie s-a realizat și clopotnița cu pridvorul închis de sub ea. Pisania pictată în negru pe iconostasul bisericii, cu caractere latine, parțial cu ortografia limbii maghiare, dar și cu litere chirilice, consemnează următoarele: *„FĂCUTUS-AU ACEST FRUNTARIU CU CHELTUIALA JUPAN HRIȘCU RADU CU SOȚIA SA IOANA ȘI TĂNASIE MANU SĂ FIE ÎNTRU POMENIRE VEȘNICĂ, LA ANUL 1760"*.[13] A doua pisanie evocă lucrările de renovare din anul 1857, care repetă redarea în limba română cu caractere latine, amestecând ortografia maghiară cu una incipient românească: *„S-AU ÎNNOIT ACEST FRUNTARIU ȘI SF. BISERICĂ, DE VREDNICA DE POMENIRE DOMNI ȘERBAN LUPU ȘI SOȚIA SA, COSTA VERONICA, CARE AU ÎMBUNĂTĂȘIT SOARTA PREOȚEASCĂ, ÎNTRU POMENIRE VEȘNICĂ, LA ANUL DOMNULUI 1857"*.[14] Cele două inscripții ne dau doar numele donatorilor, cei menționați în anul 1760, Hrișcă Radu și Tănasie Manu, fiind probabil români macedoneni, pe când Șerban Lupu și Costa Veronica, din anul 1857, sunt români din partea locului. O altă inscripție aflată pe icoana pantocratorului de la catapeteasmă arată numele altor doi donatori: *„SĂ SE ȘTIE CĂ ACEASTĂ SFÂNTĂ ICOANĂ AU PLĂTIT IACOV ȘI CU ACHIMA DIN MAGYARREGHIN."*[15] Mai apoi, în jurul anului 1783, renumitul pictor Toader Zugrav, împreună cu Lică, acoperă pereții absidei altarului cu picturi asemănătoare cu cele din biserica de lemn din Lunca.[16] Dealungul veacurilor biserica a cunoscut deci mai multe renovări. Am văzut renovările și completările din anii 1760, 1791 și 1857. La o sută de ani, în anul 1957, alte renovări sunt menite de a consolida și împrospăta aspectul bisericii. După aproape 125 ani de la amplele lucrări de renovare din anul 1857, în anul 1982, în urma aprobărilor primite, se realizează lucrări de *„reparare și protejare a bisericii ortodoxe de lemn"*.[17] Acestea sunt aprobate de către Consiliul Culturii prin avizul nr. 59 din 30 martie 1981, referent fiind arh. Ana Maria Orășanu, cunoscută pentru demersurile sale întru salvarea mai multor monumente din ținuturile mureșene.

Ca la mai toate bisericile de lemn din Transilvania, dimensiunile monumentului de la Reghin sunt modeste. Lungimea totală a construcției, pe axul longitudinal, este de 18,85 m, lățimea în dreptul naosului de 5,30 m, în dreptul absidiolelor de 9,60 m, iar a altarului de 3,30 m. În dreptul naosului, coama acoperișului se ridică la 7,30 m de la nivelul pardoselii, iar turnul, realizat mai târziu, și cu o secțiune de 3,80 x 4,40 m, are o înălțime de 11,70 m.

Așa cum se înfățișează azi, biserica a luat naștere în două etape constructive. În prima etapă, realizată deci între anii 1733-1744, pornind de la tipul arhitecturii populare de pe versantul estic al Carpaților, dar păstrând formele transilvănene, se realizează clădirea compusă dintr-un spațiu dreptunghiular, cu absidă pentagonală decroșată și cu două absidiole, tot poligonale, care pe axa longitudinală circumscrie trei spații înlănțuite și anume: pronaosul cu o lungime de 3,50 m, naosul în lungime de 8,15 m și parțial altarul cu 1,30 m, toate cu o

https://biblioteca-digitala.ro

lățime interioară de 4,90 m. La capătul de est este situat iconostasul, cu o retragere în interior față de limita estică a navei de 1,33 m, după care se pătrunde în altar, care cuprinde și absida de 2,40 m lungime și 2,90 m lățime. Cu toată asemănarea cu biserica din Toplița, semnalăm unele deosebiri ale formei absidelor decroșate și anume: cu pereți oblici față de axa longitudinală la biserica din Toplița și cu pereți dispuși perpendicular pe sensul lungimii construcției la biserica din Reghin.

Atât pronaosul cât și naosul au pereți comuni din bârne lungi fasonate, care se sprijină pe rame masive de stejar, cu o lățime de 60 cm, ce cuprind pronaosul și naosul până la absidiole. Construite pe fundații de piatră, absidiolele își ridică formele pe o talpă de grinzi groase de stejar, îmbinate în sistemul „în chetoare". Pereții poligonali ai absidiolelor sunt confecționați din bârne scurte cu capete retezate, care, cam de la o treime sub streașină, dau naștere acelor aripi-consolă, deosebit de eficace în cadrul sistemului constructiv și cu mare efect decorativ. Situate pe cele două părți ale naosului, din care se poate trece nestingherit, absidiolele au în interior o lățime de 2,2o m iar în adâncime 2,15 m. După absidiole, spre răsărit, se continuă pereții naosului, care în dreptul catapeteasmei formează alte console, prelucrate tot în trepte. Mai îngustă decât lățimea naosului, absida altarului are la bază grinzi masive, groase de peste 50 cm, peste care se înalță pereții din bârne ce se îmbină tot în cheoturi, care în partea lor superioară formează alte aripi-console.

În anul 1791 este adăugat pridvorul, ca a patra încăpere, cu turn deasupra, proporționat ca formă și dimensiuni, dar modificând structura vechii planimetrii. Cele două faze de ridicare a bisericii pot fi observate prin sistemul constructiv diferit. Pentru prima fază pereții sunt realizați din bârne lungi, cioplite pe patru fețe și așezate orizontal unele peste altele, îmbinate, după cum am mai văzut, în console care descresc ca lungime. Ea moștenește tipul de plan elaborat cu multă vreme înainte, de arhitectura populară de lemn românească. Nici meșterii și nici comanda socială nu preconizau atunci o eventuală extindere spre vest. Pe aceste considerente intrarea a fost amplasată pe latura sudică, așa cum o întâlnim la bisericile de lemn din Bilbor, Tulgheș sau Toplița. A doua etapă cuprinde pridvorul, deasupra căruia se înalță turnul, care calitativ diferă de biserica inițială, însă constituind principalul element al elevației. Turnul, de formă dreptunghiulară de 3,80 x 4,40 m, se sprijină pe stâlpi masivi de lemn și se compune dintr-un corp prizmatic, închis cu scânduri rânduite vertical, cu un acoperiș în trunchi de piramidă până la un mic foișor cu deschideri traforate și care se termină cu un coif prismatic, de dimensiuni mai mici. Foișorul împreună cu acoperișul piramidal depășesc cu puțin nivelul coamei bisericii, producând astfel un ușor dezechilibru al formelor. Închis pe cele trei laturi exterioare, pridvorul are deschidere doar la capătul de vest, unde este situată intrarea în biserică.

Spațiul interior al bisericii prezintă unele caracteristici particulare, spre deosebire de celelalte trei biserici cu plan asemănător. Pridvorul închis este acoperit cu tavan, de unde, printr-o scară de lemn, comunică cu podul bisericii și clopotele din turn. Separate doar de un primez scund de lemn, de 1,20 m înălțime, pronaosul și naosul sunt cuprinse sub un acoperiș unic, cu o boltă semicirculară confecționată din scânduri prinse pe intradosul arcelor dublou confecționate din lemn. De-a lungul bolții, în punctul superior al deschiderii, este situată o bârnă, care pe lângă efectul plastic, are rolul de a prelua greutatea arcurilor dublou. În partea vestică a bolții sunt alte elemente suplimentare de sprijin, care constă din două arce dublou, aparente pe suprafața bolții, purtate pe peretele sudic de un stâlp angajat, cu rol de pilastru, iar în partea opusă de o consolă retrasă în perete. Retrasă cu cca. 15 cm de fiecare parte a pereților, bolta se sprijină pe console, formă de altfel inedită în Transilvania, având corespondent doar la biserica din Călinești-Susani din Maramureș, ridicată în anul 1784. Deasupra absidiolelor, dezvoltate pe plan pentagonal, se află acoperișul tronconic, care aduce cu semicilindrul, în realitate format din opt scânduri, dispuse după forma unui semicilindru cu profil de poligon, la care se racordează trei panouri triunghiulare, corespunzătoare laturilor ce strâmtează și închid absidiolele. Planul nașterii acestor bolți e

https://biblioteca-digitala.ro

marcat prin console încrucişate şi tăiate în trepte. Pentru soluţionarea unor probleme de natură static-constructivă s-a procedat la introducerea unor grinzi care, trecând deasupra amintitelor console, fac legătura dintre pereţii naosului fragmentaţi de golul absidiolelor. Spaţiul naosului este ocupat de scaune de epocă, pe unul fiind trecut anul 1845. Separată de naos prin catapeteasmă, absida altarului, ce circumscrie un plan poligonal, este acoperită cu o boltă cilindrică, mai coborâtă decât aceea din naos. Şi aici găsim un sistem de boltire constând din semicilindru dispus pe axul principal, la care sunt racordate trei panouri curbe în formă dreptunghiulară, corespunzând fiecărei laturi a absidei. Diametrul bolţii este mai mic decât lărgimea laturilor de nord şi sud ale încăperii. Prin amplasarea catapeteasmei la 1,30 m în faţa planului format de colţul naosului s-au creat mici spaţii pentru proscomidie şi diaconicon.

Trecând la prezentarea exteriorului bisericii remarcăm, în primul rând, turnul care deasupra streşinii se ridică pe o înălţime de 8,80 m, fiind acoperit aproape în întregime cu şindrilă. La extremitatea estică a altarului, ca şi la cele două absidiole grinzile zidului se intersectează în console, cele situate în partea superioară repetându-se cu o a doua intersecţie de console a pereţilor învecinaţi. Remarcăm aspectul plastic al consolelor, primele două cioplite în profiluri puternice, îmbinate sub forma de „umeraşi cioplIţi", pe când cele aflate dedesupt având crestături zimţate şi teşite care prin retragere oferă un aspect plastic deosebit. Acest sistem de îmbinare a grinzilor în console sau aripi, cum îl mai întâlnim în literatura de specialitate, a fost adaptat de meşterii populari la mai multe biserici de lemn din Transilvania. Îl avea fosta biserică „Sf.Arhangheli" din Lunca, cu crestături populare, biserica „Buna Vestire" din Breaza de lângă Reghin sau biserica „Sf.Arhangheli" din Iernut, ale cărei console erau cioplite în trepte mărunte. Îl întâlnim şi la biserica din Căpâlnea, lângă Dej, la biserica „Sf.Arhangheli" din Păcureni, biserica „Sf.Arhangheli" din Pănet, biserica din Cheţani, la biserica „Sf.Apostoli Petru şi Pavel" din Iclănzel, la care consolele au mărunte crestături paralele, ori la biserica din Săcalu de Pădure, cu terminaţie sub forma de cap de cal.

Înzestrat cu pante repezi, acoperişul bisericii este confecţionat dintr-o şarpantă de lemn, peste care este aşezată învelitoarea din şindrilă cu şiţe de lemn, care în partea inferioară sunt uşor zimţate, iar pe coamă şiţele au primit un decor, al „ciocârlanilor", dând impresia unui şir de păsări aşezate pe coama acoperişului. Acest efect decorativ este folosit la casele ţărăneşti din Oltenia, dar îl întâlnim în Moldova şi nordul Transilvaniei.[18] Forma inedită a planului impunea o anume structură a acoperişului, care să reproducă organizarea spaţiului interior. Faţă de învelitorile unitare, cum întâlnim la bisericile din Moldova, la biserica din Reghin, fiecare parte care formează planul trilobat poartă acoperiş propriu, separat de celelalte prin dolii de tablă.

Liniatura bârnelor este întreruptă doar de deschiderile ferestrelor: două pe latura de nord, ambele la capătul naosului, cu dimensiuni de 80 x 60 cm şi 60 x 45 cm; trei ferestre pe latura de sud, din care două la navă, aşezate relativ simetric faţă de precedentele, cu dimensiuni de 80 x 60 cm şi respectiv de 60 x 40 cm. A treia fereastră este situată în pronaos în zona învecinată cu naosul, având dimensiuni de 80 x 60 cm. Această ultimă fereastră a fost realizată în anul 1857, prin desfiinţarea vechii intrări, care a fost înfundată, păstrându-se doar uşciorii (montanţii) care o marcau, intervenţia dovedindu-se arbitrară. Odinioară ancadramentul uşii se prezenta cu un arc de cerc în partea superioară, îmbinat cu uşciori şi întărit cu ajutorul cuielor de lemn şi era decorat cu frumoase motive geometrice reprezentând frânghia, rândul de zimţi, iar la bază rozeta cu şase petale înconjurată de zimţi. Aceste motive, de largă popularitate în Transilvania, fac parte din vocabularul artei populare, în zonă fiind regăsite şi la bisericile din Răstoliţa şi Topliţa. În schimb la Reghin, pe aproape o treime din lăţimea uşciorilor, şerpuieşte un lujer cu capătul înflorat. Mai găsim prezentat capul de balaur cu trup spiralat.

La capătul altarului şi al celor două absidiole mai sunt amplasate ferestre cu deschideri de 60 x 45 cm. La fereastra de la altar şi la aceea situată la absidiola de sud, cadrul este decorat cu câte un balaur încoronat, asemănător cu cel existent la fosta intrare.

https://biblioteca-digitala.ro

Nu cunoaştem dacă biserica a avut vreodată pictură care să acopere tot spaţiul, nefiind nci o sursă documentară în acest sens. În tot cazul în pronaos şi absidele laterale nu s-au găsit urme de pictură.

Literatura de specialitate atribuie pictura bisericii de lemn de la Reghin lui Toader zugravul, realizată în anii 1747-1748.[19] Pictura altarului ce acoperă acoperişul interior, potrivit unor atestări anterioare, purta semnătura lui Toader zugrav, aflată *„pe dosul tâmplei în altar...”,*[20] pictură considerată ca realizată în anul 1760. Autorul îl identifică pe zugravul Toader cu cel care în anul 1781 (greşit se indică anul 1785) realizează pictura bisericii de lemn „Sfinţii Arhangheli” din Lunca, dispărută în anii 1932-1938,[21] precum arată pisania consemnată de autor: *„Anu 1781 s-au zugrăvit această biserică. Prin osteneala satului fiind zugravi Teodor şi Lica. Sepember 5 zile”.* Bogatul material documentar despre această biserică, cu numeroase fotografii, permite compararea decoraţiei murale cu creaţiile similare de la Reghin şi, mai departe, de la Urisiu de Jos, Urisiu de Sus, sau Lăpuşna, pictate tot de un „Toader Zugrav”, prin anii 1791-1793. Analiza picturii ne duce spre pictorul *Toader Popovici zugrav.*

Este cunoscută existenţa de zugravi omonimi care au activat în secolul al XVIII-lea în zona de câmpie a Transilvaniei, precum a celor care s-au semnat *„Toader zugrav”.* Între anii 1740 şi 1765, în numeroase localităţi din Câmpia Transilvaniei şi de pe Valea Mureşului, activează iconarul *Toader zugravul,* de tradiţie brâncovenească, a cărui activitate debutează în anul 1740 prin pictura realizată la Ţiptelnic şi se termină cu bisericile din Murgeşti şi Roteni, în anul 1765. În ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea activează în Câmpia Transilvaniei şi în zona Reghin pictorul muralist şi iconarul *Popovici Toader zugravul* (Toader zugravul, Popovici Toader Zugrav), de tradiţie postbrâncovenească, de nuanţă populară, a cărui activitate debutează în anul 1781 la Lunca şi se termină cu bisericile din cele două Urisie, între anii 1792-1793 şi 1797. Aşadar, la Reghin cunoaştem doi pictori omonimi, cu numele de „Toader zugrav”. Primul, Toader zugrav realizează în anul 1747 icoanele „Deisis” de tip Iisus Hristos Mare Împărat şi „Maica Domnului cu Pruncul”, pe când al doilea pictor, Toader Popovici zugrav, realizează pictura murală din absida altarului, spre sfârşitul secolului al XVIII-lea, fie cu ocazia renovării din anul 1791, fie 1791 post quem. De fapt Atanasie Popa remarcă factura diferită a picturii altarului, ca realizată după anul 1783.

Nu mai analizăm amănunţit programul iconografic ce-l conţine absida altarului, în mare el cuprinzând două registre: primul, aflat pe culmea bolţii şi al doilea, pe calotă şi părţile laterale ale bolţii absidei, ce cuprind un bogat repertoriu iconografic, aproape toate compoziţiile având legende în limba română, în alfabet chirilic. La fel şi iconostasul, realizat în 1760, ca singura piesă păstrată în naos, la rândul său cuprinde patru registre suprapuse, ultimul aflat la baza peretelui divizor, cuprinzând uşile împărăteşti şi cele patru icoane împărăteşti. Şi totuşi icoanele par a fi realizate de doi pictori diferiţi, dintre care „Maica Domnului cu Pruncul” (46 cm x 61 cm) şi „Deisis” (46 cm x 63 cm), ambele fiind semnate de *„Toader zugrav”* şi datate 1747, ele fiind aproape identice cu cel de la Păingeni, Hărţău, Murgeşti, etc., opera aceluiaşi autor, pe când icoanele „Sfântul Nicolae” (50 cm x 65 cm) şi „Sfântul Arhanghel Mihail” (50 cm x 67 cm) par a fi creaţia altui zugrav.

NOTE:

1. **Reghin-Sat** sau **Reghinul Unguresc** (Magyar Régen).
2. Eugenia Greceanu o prezintă sub hramul „Sfântu Nicolae” în Eugenia GRECEANU, **op. cit.,** p.57, iar Ioana Cristache-Panait sub hramul „Pogorârea Sfântului Duh”, în Ioana CRISTACHE-PANAITR, **Biserici de lemn,** p. 263-266. **Şematismul Eparhiei Ortodoxe de Alba Iulia,** o indică sub hramul „Sfinţii Arhangheli”, în *Îndr. Past,* **2000,**vol. XIX-XX, 2000, p. 308.
3. SUCIU, C., **DILT,** II, p.74.
4. **Ibidem.**

https://biblioteca-digitala.ro

GLOSAR

Chetouri (chetouri româneşti). Sistem de prindere a bârnelor cu ajutorul unor crestături practicate cu fierăstrăul şi securea, la o distanţă de aproximativ 15-20 cm de capetele care rămâneau astfel libere şi aveau profil rotund sau cioplit pe patru feţe

Decroşat Formă de ataşare a absidei altarului la nava bisericii, printr-o retragere a laturilor de pornire faţă de cele a corpului principal.

Diaconicon Spaţiu situat în interiorul părţii de sud a altarului destinat păstrării veşmintelor liturgice

Nedecroşat Forma de ataşare a absidei altarului la nava bisericii prin continuarea laturilor acesteia, singurul element ce marchează limita dintre aceste doua spaţii fiind iconostasul.

Partiu Planul de ansamblu a unei clădiri prin care se stabilesc: destinaţia diferitelor părţi ale edificiului proporţiile, raportul gol-plin, etc.

Pilastru Element al sistemului portant a unei construcţii, alcătuit dintr-un stâlp încastrat în perete, pe care îl întăreşte. Poate fi simplu plat sau conţinând elemente decorative constând din caneluri, reliefuri, etc.

Primez Element constructiv despărţitor, situat între pronaos şi naos, ce cuprinde intrarea mărginită de montanţi de lemn, adeseori decoraţi cu motive ale artei populare, precum şi partea despărţitoare, fie pri panouri de scânduri, fie printr-o bară de lemn.

Proscomidie (prothesis) Spaţiu situat în interiorul părţii de nord al altarului, destinat adăpostirii ofrandelor credincioşilor.

Şematism Publicaţii ale episcopiilor ortodoxe sau greco catolice destinate cunoaşterii parohiilor şi bisericilor, ce cuprind: numărul credincioşilor, date istorice, date privind biserica şi a construcţiilor aferente, preoţii care au slujit etc.

Târnaţ Prispă închisă cu scânduri, uneori traforate, regionalism din zona Transilvaniei

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

CUPRINS

CUVÂNT ÎNAINTE 5
ARHITECTURA POPULARĂ ŞI INFLUENŢA EI ASUPRA ARHITECTURII ECLEZIASTICE 8
BISERICI ŞI MĂNĂSTIRI DE LEMN DISPĂRUTE. BISERICI CĂLĂTOARE 15
TIPOLOGIA BISERICILOR DE LEMN 22
I. BISERICI DE PLAN DREPTUNGHIULAR CU ABSIDA NEDECROŞATĂ 28
1. Biserica de lemn „Buna Vestire" din Deag 28
2. Biserica de lemn „Sfinţii Arhangheli" din Deag 35
Consideraţii de ordin general 36
II. BISERICI DE PLAN DREPTUNGHIULAR CU ABSIDA NEDECROŞATĂ, CU TREI LATURI 41
1. Biserica de lemn „Sfinţii Arhengheli" din Beica de Jos 41
2. Biserica de lemn „Sfinţii Arhangheli" din Bernadea 48
3. Biserica de lemn „Sf. Arhangheli Mihail şi Gavril" din Bobohalma 57
4. Biserica de lemn „Sfinţii Arhangheli" din Chinciuş 63
5. Biserica de lemn „Sfinţii Arhangheli" din Crăciuneşti 69
6. Biserica de lemn „Sfântu Nicolae" din Lăpuşna 78
7. Biserica de lemn „Intrarea în biserică a Maicii Domnului" din Oroiu 86
8. Biserica de lemn „Sf. Apostoli Petru şi Pavel" din Petea 95
9. Biserica de lemn „Sfântu Nicolae" din Răstoliţa 104
10. Biserica de lemn „Sf. Arhangheli Mihail şi Gavril" din Sânişor 113
11. Biserica de lemn „Sfinţii Arhangheli" din Sântandrei (Miercurea Nirajului) 120
12. Biserica de lemn „Adormirea Maicii Domnului" din Trei Sate 128
13. Biserica de lemn „Sfinţii Arhangheli" din Troiţa 135
14. Biserica de lemn „Sfântu Nicolae" din Valea Largă 144
15. Biserica de lemn „Cuvioasa Paraschiva" din Valea Largă 146
Consideraţii de ordin general 147
III. BISERICI DE PLAN DREPTUNGHIULAR CU ABSIDA NEDECROŞATĂ, ÎN CINCI LATURI 150
1. Biserica de lemn „Sfânta Maria" din Band 150
2. Biserica de lemn „Sfânta Treime" din Logig 158
3. Biserica de lemn „Sfântu Nicolae" din Mura Mare 165
4. Biserica de lemn „Sfinţii Arhangheli" din Sânmărghita" 171
5. Biserica de lemn „Sfântu Arhanghel Mihail" din Târgu-Mureş 178
6. Biserica de lemn „Sfinţii Arhangheli" din Urisiu de Jos 190
7. Biserica de lemn „Sfânta Treime" din urisiu de Sus 198
8. Biserica de lemn „Sfinţii Arhangheli" din Vaideiu 204
Consideraţii de ordin general 209
IV. BISERICI DE PLAN DREPTUNGHIULAR CU ABSIDA NEDECROŞATĂ, ÎN PATRU LATURI, CU UNGHI ÎN AX 211
1. Biserica de lemn „Sfântu Nicolae" din Nadăşa 211
Consideraţii de ordin general 214
V. BISERICI DE PLAN ÎN FORMĂ DE CORABIE, CU ABSIDA ŞI PRONAOSUL POLIGONAL, ÎN CINCI ŞI RESPECTIV TREI LATURI, NEDECROŞATE 220
1. Biserica de lemn „Sf. Arhangheli Mihail şi Gavril" din Mura Mică 220
2. Biserica de lemn „Sfinţii Arhangheli" din Petea 226
Consideraţii de ordin general 229

Biblioteca Judeţeană MUREŞ

https://biblioteca-digitala.ro

VI. BISERICI DE PLAN ÎN FORMĂ DE CORABIE, CU ABSIDĂ DECROŞATĂ ÎN CINCI LATURI ŞI PRONAOS NEDECROŞAT ÎN TREI LATURI 236
1. Biserica de lemn „Sf. Arhangheli Mihail şi Gavril" din Băiţa 236
2. Biserica de lemn „Sfântu Nicolae" din Cuştelnic 245
3. Biserica de lemn „Sfântu Ioan Botezătorul" din Porumbeni 253
4. Biserica de lemn „Înălţarea Domnului" din Săcalu de Pădure 262
Consideraţii de ordin general 267
VII. BISERICI DE PLAN DREPTUNGHIULAR CU ABSIDA PĂTRATĂ, DECROŞATĂ, PRIN PEREŢI OBLICI 274
1. Biserica de lemn „Sf. Arhangheli Mihail şi Gavril" din Cheţani 274
2. Biserica de lemn „Sfinţii Arhangheli" din Păcureni 283
Consideraţii de ordin general 285
VIII. BISERICI DE PLAN DREPTUNGHIULAR CU ABSIDA PĂTRATĂ, CU PEREŢI LATERALI, DECROŞATĂ 293
1. Biserica de lemn „Sf. Vasile cel Mare" din Grindeni 293
Consideraţii de ordin general 295
IX. BISERICI DE PLAN DREPTUNGHIULAR CU ABSIDA, DECROŞATĂ, ÎN PATRU LATURI ŞI CU UNGHI ÎN AXĂ, PRIN PEREŢI LATERALI 300
1. Biserica de lemn „Sfinţii Arhangheli" din Cuci 300
2. Mura Mare. Biserica de lemn din Iara de Mureş 312
Consideraţii de ordin general 314
X. BISERICI DE PLAN DREPTUNGHIULAR CU ABSIDA DECROŞATĂ, ÎN PATRU LATURI ŞI CU UNGHI ÎN AXĂ, CU PEREŢI OBLICI 321
1. Biserica de lemn „Sfântu Nicolae" din Vălenii 321
Consideraţii de ordin general 326
XI. BISERICI DE PLAN DREPTUNGHIULAR CU ABSIDA DECROŞATĂ, POLIGONALĂ ÎN CINCI LATURI 334
1. Biserica de lemn „Sf. Arhangheli Mihail şi Gavril" din Bozed 334
2. Biserica de lemn „Sfânta Paraschiva" din Cecălaca 341
3. Biserica de lemn „Sfântu Nicolae" din Chiheru de Jos 345
4. Biserica de lemn „Sfinţii Arhangheli" din Culpiu 352
5. Biserica de lemn „Buna Vestire" din Glodeni 359
6. Biserica de lemn „Sfinţii Arhangheli" din Hărţău 366
7. Biserica de lemn „Sf. Apostoli Petru şi Pavel" din Iclănzel 374
8. Biserica de lemn „Sfântu Nicolae" din Miheşu de Câmpie 380
9. Biserica de lemn „Sf. Arhangheli Mihail şi Gavril" din Moişa 388
10. Biserica de lemn „Sf. Arhangheli Mihail şi Gavril" din Oroiu 394
11. Biserica de lemn „Sf. Arhangheli Mihail şi Gavril" din Pănet 401
12. Biserica de lemn „Sfinţii Arhangheli" din Poarta 409
13. Biserica de lemn „Sfinţii Arhangheli" din Sărmaşu 416
14. Biserica de lemn „Sfinţii Arhangheli" din Sărmăşel Gară 423
15. Biserica de lemn „Sf. Arhangheli Mihail şi Gavril" din Sânmărtinu de Câmpie 429
16. Biserica de lemn „Sfinţii Arhangheli" din Subpădure 436
17. Biserica de lemn „Arhanghelul Mihail" din Subpădure 444
18. Biserica de lemn „Sfinţii Arhangheli" din Ţiptelnic 449
19. Biserica de lemn „Sfântu Nicolae" din Valea (Iobăgeni) 454
20. Biserica de lemn „Adormirea Maicii Domnului" din Valea Largă 464
Consideraţii de ordin general 465

https://biblioteca-digitala.ro

XII. BISERICI DE PLAN DREPTUNGHIULAR CU ABSIDA POLIGONALĂ ÎN ŞAPTE LATURI, DECROŞATĂ 471
1. Biserica de lemn „Sfinții Arhangheli" din Bărboşi 471
Considerații de ordin general 472
XIII. BISERICI DE PLAN DREPTUNGHIULAR CU ABSIDA SEMICIRCULARĂ, NEDECROŞATĂ 476
1. Biserica de lemn „Sfinții Arhangheli" din Dâmbău 476
2. Biserica de lemn „Sf. Arhangheli Mihail şi Gavril şi Sf. Nicolae" din Nicoleşti – Crăciuneşti 484
XIV. BISERICI DE PLAN DREPTUNGHIULAR CU ABSIDA SEMICIRCULARĂ, DECROŞATĂ 489
1. Biserica de lemn „Sfinții Arhangheli" din Abuş 489
2. Biserica de lemn „Sfinții Arhangheli" din Cerghizel 494
3. Biserica de lemn „Arhanghelul Mihail" din Cuştelnic 501
Considerații de ordin general 502
XV. BISERICI DE PLAN TRILOBAT CU ABSIDA ÎN CINCI LATURI, DECROŞATĂ 508
1. Biserica de lemn" Sfântul Nicolae" din Reghin 508
Considerații de ordin general 514
Anexa nr. 1. LOCALITĂȚILE DEȚINĂTOARE DE BISERICI DE LEMN, CU PRIMELE LOR ATESTĂRI DOCUMENTARE 522
Anexa nr. 2, BISERICI, MĂNĂSTIRI ŞI SCHITURI DE LEMN DIN JUDEȚUL MUREŞ, DISPĂRUTE 524
Anexa nr.3.DATAREA BISERICILOR DE LEMN EXISTENTE ÎN JUDEȚUL MUREŞ ŞI MEŞTERII CARE LE-AU REALIZAT 531
Anexa nr.4. VECHI ZUGRAVI DE BISERICI ŞI FĂURITORI DE ICOANE DIN JUDEȚUL MUREŞ. Repertoriu 535
BIBLIOGRAFIE ŞI PRESCURTĂRI BIBLIOGARFICE 541
REZUMAT (limba engleză) 545
GLOSAR 547
CUPRINS 550

TÂRGU-MUREŞ

https://biblioteca-digitala.ro

C-da nr. 83
nr. coli 69; format A4 din 61/86

**Tipărită la Tipografia Arhiepiscopiei Ortodoxe
Alba Iulia**

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

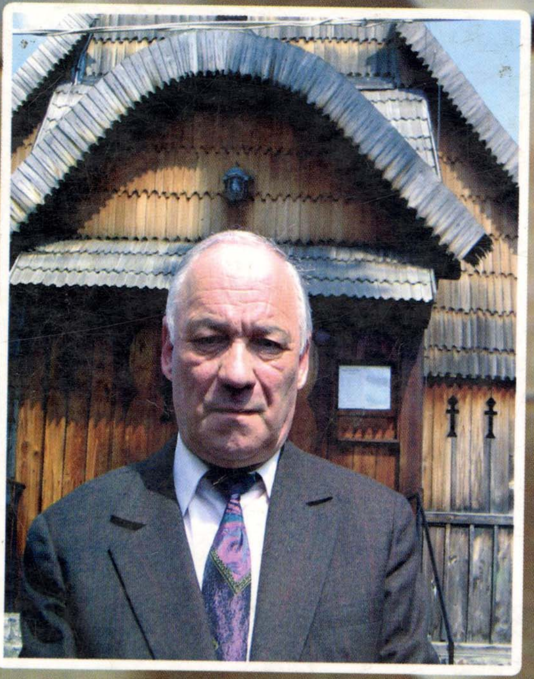

Ioan Eugen Man este autorul mai multor studii de specialitate privind evoluția urbană a municipiului Târgu-Mureş şi privitor la unele monumente de artă din județul Mureş, publicate în revistele: „Marisia" a Muzeului Județean Mureş, „Reghinul cultural" din Reghin, AD „Arhitext Desing" din Bucureşti, „Anuarul Arhivelor Mureşene" din Târgu-Mureş. Dintre lucrările publicate menționăm: *Evoluția urbană a municipiului Târgu-Mureş de la începuturi până la 1848* (1984-1994), *Un monument teansilvănean mai puțin cunoscut: Biserica Evanghelică din Reghin* (1999), *Muzeul Etnografic, un monument de seamă al arhitecturii artei baroce din municipiul Târgu-Mureş* (2000), *Biserica veche reformată din Suseni* (2002), *Valori urbane şi artistice la Târgu-Mureş, în secolul XVIII-lea* (2003), *Două vechi monumente de artă românească de pe Valea Superioară a Mureşului* (2003), *Primăria municipiului Târgu-Mureş monument de arhitectură românească* (2003), *Biserica de lemn din Petelea* (2004) etc.

În „trupul" bisericilor de lemn din Ardeal sunt adunate laolaltă rugăcunile şi lacrimile de sute de ani ale bieților români.

Ostenite de zilele rele, şi puține bune, câte au fost, unele sunt acum pe punctul de a se prăbuşi şi a dispare.

Prin grija lui Ioan Eugen Man, care a alcătuit o lucrare cu bisericile de lemn din Județul Mureş, li se va păstra vie măcar amintirea.

Nădăjduim totuşi ca în acest veac, aplecat înspre utilitarism şi efemer, să se găsească resurse să fie restaurate.

Altfel, fără istorie şi fară valori spirituale, nu mai prețuim nimic şi suntem înghițiți de valurile vremelniciei.

ANDREI

+ Andrei

Arhiepiscopul Alba Iuliei

ISBN 973-7879-06-6

https://biblioteca-digitala.ro